'A spellbinding account of the Husayni family and the crucial role they played throughout the modern history of Palestine.'
MAHMOUD YAZBAK

ILAN PAPPE

THE RISE AND FALL OF A PALESTINIAN DYNASTY

The Husaynis 1700–1948

ILAN KAĞIDI

Bir Filistin Hanedanlığının Yükselişi ve Düşüşü

Husayniler 1700–1948

SAĞ

İlk olarak İbranice olarak yayınlandı.

Azulat Haaretz: HaHusaynim Biographia Politit

2002 yılında Kudüs'teki Bialik Enstitüsü tarafından.

İlk İngilizce baskısı Saqi Books tarafından 2010 yılında yayımlandı.

Bu e-kitap baskısı 2011 yılında yayınlanmıştır.

eISBN: 978-0-86356-801-5

Telif Hakkı © Ilan Pappe 2010 ve 2011

Çeviri © Yael Lotan 2010 ve 2011

Telif hakkıyla korunan materyallerle ilgili gerekli izinleri almak için her türlü çaba gösterilmiştir. Yayıncılar, istemeden de olsa herhangi bir kaynağın belirtilmemiş olması durumunda özür diler ve bunu gelecekteki baskılarda düzeltmekten memnuniyet duyarlar.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümü, yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi, kayıt veya herhangi bir bilgi depolama ve geri alma sistemi de dahil olmak üzere, elektronik veya mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz veya aktarılamaz.
Bu kitap, ticari amaçla veya başka bir şekilde, yayımlandığı cilt veya kapak biçiminden farklı bir biçimde, yayıncının önceden izni olmadan ödünç verilmemesi, yeniden satılmaması, kiraya verilmemesi veya başka bir şekilde dolaşıma sokulmaması ve bu koşulun sonraki alıcıya da benzer bir şekilde dayatılmaması şartıyla satılmaktadır.

Bu kitaba ait eksiksiz bir CIP kaydı British Library'den edinilebilir.

Bu kitaba ait tüm CIP kayıtları Kongre Kütüphanesi'nden edinilebilir.

SAĞ

26 Westbourne Grove, Londra W2 5RH

www.saqibooks.com

İçindekiler

Önsöz
giriiş
Önsöz

1. Bir Ailenin Oluşumu
2. Akka ve Kahire'nin Gölgesinde
3. Reform Mücadelesi, 1840–76
4. Eski Dünyanın Sonu
5. Genç Türklerle Yüzleşmek
6. İngiliz Askeri Yönetiminin Gölgesinde
7. İngilizlerin İhaneti ve Ulusal Aristokrasinin Yükselişi
8. Büyük Müftü ve Ailesi
9. Büyük İsyan: Devrimci Aristokrasi Olarak Aile
10. Sürgündeki Aile
11. İkinci Dünya Savaşı ve Nakbah

Epilog
Aile Ağaçları
Dipnotlar
Kaynakça
Fotoğraflar
İndeks

Önsöz

Bu kitap, uzun yıllar Filistin'in önde gelen klanı olan Hüseynilerin siyasi biyografisidir. Aile burada, faaliyetleri yaklaşık 250 yıldır Filistin'in siyasi tarihine damgasını vuran gayri resmi bir siyasi örgüt olarak karşımıza çıkıyor.

Tarihçiler geçmişte bu tür elitlerin yörüngelerini oldukça başarılı bir şekilde takip etmiş olsalar da, hiçbir zaman belirli bir aileye odaklanmamışlardır. [1] Tarihçilerin temel ilgisi zamanla aileleri siyasi elitler olarak görmekten, tanımlanabilir derecede önemli sosyal birimler olarak görmeye kaymıştır. Bir aileyi tarihselleştirmek oldukça yeni bir akademik yaklaşımdır, ancak hem Arap dünyasından (Naguib Mahfouz'un eserleri gibi) hem de Avrupa'dan (Thomas Mann'ın eserleri gibi) kurgusal eserlerde oldukça tanıdık bir yaklaşımdır. Bu açıdan, akademik girişim elit olmayanlara yöneliktir - 'aşağıdan bir tarih' yazma girişiminin bir parçasıdır. [2] Hüseynilerin bu biyografisi, Orta Doğu ailesine ve yerel toplumdaki yerine odaklanan yeni akademik yaklaşımdan esinlenmiştir, ancak bunu yansıtmaz.

Bu kitap elit tarihine odaklandığı için, Ortadoğu tarihinde aile üzerine yapılan sosyal araştırmaları karakterize eden ailelerin iç dinamiklerini, yapısını, rekabetlerini ve diğer özelliklerini incelememektedir. Bunların hepsi gelecekte başkaları tarafından mutlaka ele alınacak değerli konulardır. Ancak buradaki amaç, ulusal hareketlerin ve siyasi partilerin ortaya çıkışından önce en önemli gayri resmi siyasi birlik olarak bu Filistinli aileyi, Hüseynileri analiz etmektir; bu siyasi örgütün anlatısı, iki buçuk yüzyıllık bir süre boyunca Filistin'i ve Filistinlileri temsil etmektedir.

Aile bir birlik haline geldi ve adı, bireylerin yerel ve daha sonra ulusal toplumlarında nüfuz sahibi olmalarına ve önde gelen pozisyonlar edinmelerine olanak sağladı. Kudüs'te ve nihayetinde Filistin'in tamamında toplumu etkileyebilecek tüm pozisyonlar, ancak ailenin güç tabanı aracılığıyla elde edilebilirdi. Bu nedenle, burada üyeleri aile içindeki ve dışındaki siyasi ağırlıklarına göre değerlendirilmektedir. Bu anlatının merkezindeki kişiler, ailenin başı olarak resmi ve gayri resmi pozisyonlarda bulunan bireylerdir. Siyasi olarak daha az önemli olan birkaç Hüseyni'den

(örneğin, şairler, yazarlar ve başarılı iş adamları) bahsedilmiştir. Bu durum, ailenin sosyal tarihine daha odaklı bir bakış açısı elde etmek için elbette daha çok araştırma yapılmasını gerektirmektedir.

Büyük bir ailenin siyasi biyografisi, Filistin'in yeni bir tarih yazımı için birçok avantaj sunan tarihsel bir bakış açısı sağlar. Bu, tarihçilerin, Filistin'in egemen anlatılarında ülkenin tarihini modern ve modern öncesi dönemlere veya Siyonist ve Siyonizm öncesi tarihlere kesin olarak ayıran fay hatları üzerindeki süreklilik kalıplarını tespit etmelerini sağlar. Ailenin siyasi tarihi, Filistin topraklarındaki sürekli insan ve kültürel varlığın öyküsünü anlatmanın bir yoludur, ancak kesinlikle tek yol değildir. Bu biyografi, Hüseyinilerin taşra Osmanlı elitinden ulusal bir hareketin liderliğine dönüşümlerine odaklanarak, umarım, Filistin toplumunun Siyonist yerleşim veya İngiliz işgali başlamadan önce nasıl var olduğunu ve geliştiğini göstermenin yapıcı bir yoludur.

Bu da beni bu kitabı yazmamın ikinci temel motivasyonuna getiriyor. Filistin'in öyküsünü, önde gelen ailesinin tarihi üzerinden anlatarak, yaygın kabul gören klişeleri düzeltmek ve geçmişiyle ilgili bazı geleneksel mitlere meydan okumak istedim. Filistin'in geçmişinin çağdaş Orta Doğu ve ötesi için neden önemli olduğunu burada detaylıca anlatmaya gerek yok, ancak bu tarihi daha iyi anlamak için yine de gerekli.

Hüseynileri inceleyerek, Filistin'in asla topraksız bir halkın yerleşmesini bekleyen boş bir bölge olmadığını anlıyoruz. Filistin ve diğer tarih yazımları, bu toprakların uzun zamandır bir topluma ve ekonomiye sahip olduğunu zaten göstermektedir. Bu kitap, Mark Twain gibi gezginler tarafından kurak ve ıssız olarak tanımlanan bir coğrafyayı insancıllaştırarak bu tür tarih yazımlarını tamamlamayı umuyor. Hüseynilerin Osmanlı yönetimi boyunca (1517-1917) Kudüs'teki karmaşık bir sosyal yapının tepesinde sürekli varlığı, Siyonist yerleşimin (1882) arifesinde Filistin hakkındaki yaygın görüşün yanlışlığını kanıtlamaktadır.

Bu anlatının odağı olarak Hüseynileri seçmemin üçüncü nedeni, 1908 civarında başlayan Filistin ulusal hareketinde, 1948'de İngiliz Mandası'nın sonuna kadar oynadıkları öncü roldü. Aileye bakarak, ülkenin Siyonist hareket tarafından sömürgeleştirilmesinden ve İngiliz İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinden sonraki Filistin mücadelesine dair çok daha derin bir anlayış kazanmayı umuyordum. Ailenin Manda Filistin'indeki baskın siyasi rolü, erken Osmanlı yıllarına kadar uzanan bir sürekliliğin

halkasını oluşturuyor. Hüseynilerin bakış açısından, Filistin siyasi elitinin İngiliz varlığına ve Siyonist harekete nasıl baktığını daha iyi anlayabiliriz: bu bakış açısı, Filistin'in içinde bulunduğu çıkmazı ve başarısızlığını ve dolayısıyla 1948 Nakbesi'nin trajik felaketini vurgulamaktadır.

Son olarak, bu kitap özellikle 'Batılı' bir okuyucu kitlesine yöneliktir. Başlangıçta, ülkenin tarihine dair hegemonik İsrail-Yahudi algılarına meydan okuma amacıyla İbranice yazılmıştır. Çağdaş İsrail'de, 1882 öncesi Filistin, Siyonizm ve onunla birlikte Batı modernliğinin kıyılarına ulaşmasıyla gelişen, ıssız bir toprak olarak görülmeye devam etmektedir. Dahası, 1918 sonrası Filistin siyasi hayatı, hem akademik hem de popüler literatürde ilkel kabile mensupları, fanatik Müslümanlar ve nefret dolu *şeyhler* olarak tasvir edilmiştir. İbranice metin, hem üstün konumları hem de nispeten tanınmış olmaları (Hacı Amin'in İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerle ittifak kurduğu suçlaması ve daha yakın zamanda Faysal el-Hüseyni'nin siyaseti nedeniyle) nedeniyle Hüseynileri idealize etmek yerine insanlaştırmayı amaçlamıştır.

Batı'da, özellikle de ABD'de benzer görüşler hakimdir ve bu nedenle Filistin ve Filistinliler hakkındaki önyargılı ve düşmanca imajı düzeltmek için benzer girişimler gerekmektedir. Bu, bana özellikle 11 Eylül 2001 ve ikinci *İntifada'dan* sonra acil bir görev gibi göründü.

Umarım bu çalışmadan başka daha bilimsel faydalar da ortaya çıkar. Bunun bir yan ürünü, ancak kesinlikle asıl amacı olmayan bir husus, Osmanlı dönemi ve manda yönetimi dönemini kapsayan az sayıdaki Arap Kudüs tarihinden biri olmasıdır. Osmanlı Kudüs'ü üzerine odaklanmış monograflar ve 1918 sonrası Kudüs üzerine çok az sayıda başka çalışma var, ancak şehrin kesintisiz bir kent tarihi neredeyse hiç yok.

Ilan Pappe, Londra, 2009

giriiş

ANLATIM

Bu kitap bir anlatı, bir ailenin öyküsü. Genel olarak, analizden kasıtlı olarak uzak duruyor. Okuyucunun Hüseynilerin hayatına daha yakından bakmasını sağlamak amacıyla yavaş ilerliyor. Aynı zamanda betimleyici bir anlatı. Filistin tarihinin süreklilik kalıpları hakkında daha açık sonuçları okuyucunun çıkarmasına bırakıyor.

Analitik bir yaklaşımdan ziyade betimleyici bir yaklaşım seçtim çünkü Filistin'deki insanların yaşamlarını şekillendiren dramatik olaylara odaklanmak ve bu olayların, isimleri, belirgin yerleri ve ayırt edilebilir duyguları olan bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini yeniden inşa etmeye çalışmak istedim. Napolyon'un işgalinden Tanzimat'a, İngiliz işgaline ve Siyonist sömürgeleştirmeye kadar olaylar, sadece 'nesnel' bir tarihsel perspektiften değil, ailenin gözünden inceleniyor. Bu, geriye dönüp baktığımızda bize önemli görünen bazı olayların ailenin gözünde önemli olmadığı ve bugün önemsemediğimiz bazı olayların o zamanlar ölüm kalım meselesi olduğu anlamına gelir. (O zamanlar bir çekirge istilası, Fransız işgalinden daha felaket olarak görülebilirdi.) Bu nedenle kitap, dramatik, iyi bilinen tarihi olaylar bazen arka planda bırakılırken, küçük ayrıntılara giriyor.

Bir öykü anlatma arzusu, konu olarak bir ailenin seçilmesinin ötesine geçer. Gerçeklere sadık, ancak kendine özgü bir ritmi, tadı ve rengi olan bir öykü kurgulama isteği vardır. Bu nedenle, umarım çok sık olmasa da, insanların duyguları, hisleri ve düşünceleri hakkında -sağduyuyu kullanarak- tahmin yürütmeme izin veriyorum. Bunun tarihin insancıllaştırılmasının bir parçası olduğunu düşünüyorum.

Ancak bu konu aynı zamanda analitik bir bağlamı da hak ediyor. Bu nedenle, bu anlatı için önerilen analitik bağlamı, okuyucunun anlatıyı anlamasına yardımcı olacak bazı tarihsel arka plan bilgilerini ve bu öyküyü oluştururken dayandığım kaynakları kısaca tanıtmak istiyorum.

ANALİTİK BAĞLAM

Bu kitap, siyasi bir biyografi olmasının yanı sıra, hem Osmanlı hem de zorunlu kent tarihi açısından da oldukça kapsamlı bir eserdir. Kitap, André Raymond'un Kahire, Kenneth Cuno'nun Mansura, Abraham Marcus'un Halep, James Reilly'nin Hama, Leila Fawas'ın Beyrut, Michael Reimer'ın İskenderiye veya Dina Khoury'nin Musul üzerine yazdığı mikro kent sosyal tarihleri seviyesine ulaşma iddiasında olmasa da, bu eserlerle ortak noktaları vardır. Bu eserler, 16. yüzyılda başladığı ve 1798'deki Napolyon'un Mısır seferine kadar 18. yüzyıldaki ekonomik durgunlukla devam ettiği iddia edilen Osmanlı gerilemesi kavramına meydan okumamıza yardımcı oldu. Bu kitabın anlatısı, Arap-Osmanlı elitlerinin, imparatorluğun merkeziyle ve Avrupa güçleri ve temsilcileriyle karmaşık bir ilişki ağı aracılığıyla konumlarını nasıl koruduklarını göstererek, o dönemdeki 'gerileme' kavramına meydan okumayı umuyor. Bu, kolayca 'gerileme' kavramına indirgenebilecek bir gerçeklik değil.

TARİHTEKİ ÖNEMLİ KİŞİLER VE ONLARIN SİYASİ ROLLERİ

Hüseyniler, Arap dünyasının kent elitinin bir parçasıydı. Bu elit, Osmanlı öncesi döneme kadar uzanır ve Osmanlıların 16. yüzyılın başlarında Arap dünyasını fethettiği dönemde de mevcuttu. Bu yerel elitler, Osmanlıların 'açık işgali' ile de yerlerini almadı. [2] Ancak zamanla, Arap dünyasının yeni yöneticileri vergilendirmenin ve doğrudan iktidarın faydalarını fark edince, daha karmaşık bir yönetim kurdular ve bu yönetimin önemli üyelerinin çoğu imparatorluğun merkezinden getirildi. Arap dünyasındaki eyaletlerin Osmanlılaştırılması, diğer şeylerin yanı sıra, yerel kent elitinin yeniden şekillendirilmesini de içeriyordu. Ancak bu yeniden yapılanma içinde bile, Gibb ve Bowen'ın ve daha sonra Albert Hourani'nin 'saygınlar' olarak adlandırdığı aileler, önemli bir rol oynamaya devam etti. [3] Hüseynilerin de mensup olduğu bu saygınlar, en zengin, en etkili ve en prestijli tüccar, *ulema* ve sivil ve askeri subay ailelerinden oluşan gayri resmi bir elitti. Bu, iyi tanımlanmış bir sınıf değildi ve 'önemli kişiler' sosyolojik bir kavram

değil, siyasi bir kavramdır. Bu terim, siyasi sistemde rol oynayan ve bu rolün nasıl uygulanacağını öneren kişileri ifade eder.

18. yüzyılın başlarında sistem istikrara kavuştu ve yerel elit, imparatorluk kontrol ve egemenlik matrisine dahil edildi. Ehud Toldano'nun belirttiği gibi, bu İstanbul'un sistematik bir planlaması değil, daha ziyade sahadaki olaylara yanıt veren parça parça, *geçici* bir politikaydı. İmparatorlukta elit bir konum, sahibine zenginlik edinme olanağı sağlayan yüksek bir makam gerektiriyordu (ancak zengin insanlar mutlaka yüksek makamlar elde etmiyordu).

Ira Lapidus bize bu elitin özünün İslam alimleri, yani *ulema* olduğunu öğretti. Bunlar, 19. yüzyıl Suriye'sinde, 18. yüzyılda önde gelen ailelerden gelen ve *müftü* , *hatip* (vaiz) ve Peygamberin Soyundan Gelenlerin Sendikası gibi dini görevler için yetkililer sağlayan önemli kişiler olarak ortaya çıktılar. Ayrıca *vakıfları* yönettiler ve tüccarlardan, zanaatkarlardan, yeniçerilerden ve şehir mahallelerinden güçlü destek aldılar. [5] Hüseyniler, Peygamberin Soyundan Gelenlerin Sendikası'na (Eşref ailelerine) mensuptu. Bu, ailenin ana güç kaynağıydı ve üyeleri Osmanlı dönemi boyunca bu kaynak aracılığıyla kalıtsal makamları elinde tuttu.

'Ünlülerin Siyaseti'

Önemli kişilerin bu kadar uzun süre yüksek mevkilerde kalmalarının nasıl mümkün olduğuna dair daha odaklı bir bakış, Albert Hourani'nin siyasi kariyerlerini tanımlamak ve analiz etmek için geliştirdiği bir kavram olan 'önemli kişilerin siyaseti' yardımıyla elde edilebilir. [6] Birçok açıdan bu 'siyaset', Osmanlı vilayetlerinin (en azından Müslüman vilayetlerinde) kent siyasetini anlamanın anahtarıdır. 'Siyaset', bir davranış biçimi, bir 'uygulama', Hourani'nin uzun süreli siyasi varlıklarını açıklamak için ortaya koyduğu bir Weberci kavramdı. Bu tür kent tarihinin daha geniş bağlamı, Avrupa patrisyen tarihidir. Bu kişiler için 'patrisyen' terimini kullanmak gerçekten cazip olsa da, o dönemde kullanılan *'a'ayan'* terimine muhtemelen en yakın olan 'önemli kişiler' terimini kullanmak daha

güvenlidir. Döneme ait başka olası terimler ve yenileri de vardır, ancak bu kitabın amaçları doğrultusunda 'önemli kişiler' terimini kullanmakla yetiniyorum.

Bu uygulama özünde, şehirdeki ve çevresindeki insanların ileri gelenleriyle ve onlar aracılığıyla yöneticileriyle uyguladıkları 'bağımlılık ve koalisyon politikası'dır. Bu tür bir davranış biçimi, Hourani'nin de belirttiği gibi, Orta Çağ İtalya'sındaki ailelere atfedilen büyüklük bakımından Orta Çağ Fransa ve Britanya'sındaki ailelerden daha çok benzeyen 'büyük' aileler veya 'soylu' aileler olduğunda işe yarayabilir.

Osmanlı Arap dünyasında şehirlerin yönetiminde ileri gelenler önemli ölçüde bağımsızlığa sahipti. Bu aileler, imparatorluğun yöneticilerine – Kudüs örneğinde olduğu gibi Şam, Akka ve Beyrut gibi bölgesel başkentlere ve ayrıca İstanbul ve Kahire'ye– erişimleri sayesinde bu göreceli özerkliği kazandılar. Bu durum, ileri gelenlerin toplumlarını iktidardakiler önünde temsil etmelerini sağladı. İmparatorluk nezdindeki prestijleri, kendi toplumları içindeki konumlarından kaynaklanıyordu.

Şehirdeki ileri gelen ailelerin göreceli bağımsızlığı ve otoritesini etkileyen başka faktörler de vardı. Hüseynilerin şehir içindeki ve dışındaki güçlerle etkili koalisyonlar kurabilme yeteneği, bu siyasi biyografinin önemli bir özelliğidir. Anahtar kelime 'koalisyon'dur ve bu o kadar güçlü bir varlıktı ki, Hüseynilere 18. yüzyılda olduğu kadar 20. yüzyılda da hizmet etti.

Hourani'nin belirli bir vaka incelemesine girmeden önce bile sezdiği gibi, koalisyon kurma ihtiyacı, 'iki veya daha fazla koalisyonun kurulmasına' yönelik eğilimi artırmıştır. [8] Bu oluşumlar bu kitapta izlenmektedir ve gerçekten de incelenen dönemde Filistin'in siyasi tarihinde hayati bir faktördür. Bu bağlamda, Hourani, Hüseynilerin tarihiyle ilgili ek açıklamalarda bulunur: koalisyonlar kurumsallaşmadıkları ve ailelerin çıkarları ile yöneticilerin politikaları arasında neredeyse imkansız bir denge kurmayı gerektirdikleri için kırılgan oldukları için zorluklarla karşılaştılar. Ancak Hüseynilerin bu tür koalisyonların liderleri olarak bu kadar uzun süre kalmalarının nedeni tam olarak bu denge kurma çabasıdır: Kudüs'teki diğer ailelerin desteğine ve yöneticilere erişime sahiplerdi.

Koalisyonların kurulması, 'ileri gelenlerin siyaseti'ne yerleşmiş alışılmış ihtiyatlılığın bir parçasıydı. Bu koalisyonlar sabit bir kurumun parçası değildi; çok daha akışkan oluşumlardı. Bazen bir parti koalisyondan ayrılıp başka bir partiye katılır, bir müttefikini hayal kırıklığına uğratır ve eski bir düşmanla ittifak kurardı. Bu değişimler aynı zamanda merkezi hükümetin 'böl ve yönet' politikaları nedeniyle de meydana geliyordu. Bu nedenle, ileri gelenlerin 'eylem biçimleri normal şartlarda ihtiyatlı ve hatta belirsiz olmalıdır', bu da Hüseynilerin yöneticilere karşı devrimler düzenlemesi, diğerlerini dışlaması veya uygun olduğunda onları geride bırakmasıyla gösterilmektedir.

Bir asır öncesinde olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında da 'ihtiyarların siyaseti' büyük ölçüde *ulema* siyasetiydi. Hourani, ilimî geçmişlerinin *ulema* ihtiyarlarını toplumdan çok hükümdara daha yakın kıldığını belirtiyor. [9] Ancak bu durum, yirminci yüzyılın başlarında ihtiyarların sekülerleşmesiyle değişti. Dinî ihtiyarlar, milliyetçi ihtiyarlar haline geldi.

Toplum içinde ileri gelenler hiyerarşinin en tepesindeydi ve imparatorlukta ise eyaletleri ana eyalet başkentinden veya daha sonra doğrudan İstanbul'dan yöneten yetkililerin altında bir alt tabakayı oluşturuyorlardı. İleri gelenler arasında, *eşitler arasında* birincilik kuralı geçerliydi; bir aile bu avantajlı konumu elinde tutardı. En kıdemli pozisyon, 1860'lara kadar Kudüs'te *müftülükten* sonra en çok arzu edilen pozisyonlardan biri olan *nakib-ü-eşref* idi; bu, ileri gelenlerin ulaşabileceği en yüksek dini makamdı. *Nakib-ü-eşref* olarak atanmak, hakemlik, belirli *vakıfların* temsilciliği ve yerel elit grupları ilgilendiren konularda objektif şahitlik gibi belirli görevleri de beraberinde getiriyordu.

Önemli ailelerin unvanları ve görevleri babadan oğula miras yoluyla geçiyordu; bu da Hüseynileri bir tür kalıtsal aristokrasi haline getiriyordu. Bu aristokratik statü, dini saygınlık ve prestijli bir soy ağacıyla kazanılıyordu. Dahası, Hüseyniler gibi aileler, güçleri himaye ilişkilerine ve banliyö mahallelerinin ve buralardan geçen tahıl ticaretinin kontrolüne dayanan askeri reislerle (*ağavat*) ittifaklar kurarak güçlerini artırıyorlardı.

Fakat prestij, ittifaklar ve bağlantılar, klanı siyasi bir güç olarak sürdürmeye yetmiyordu; aynı zamanda mali kaynaklara da ihtiyaçları vardı. Bu kaynakların çoğu, atamalarla birlikte geliyordu, onları garanti altına almıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergi toplama sistemi, ileri gelenlerin hem zenginleşmelerini hem de siyasi güç biriktirmelerini sağlıyordu. Bir bakıma, Avrupa bankacılık sistemine bir alternatifti. Şevket Pamuk'un açıkladığı gibi:

> Geç Orta Çağ ve erken modern dönemlerde Avrupa bankacılık kuruluşlarının düzenli işlerinin bir parçası krallara, prenslere ve hükümetlere verilen krediler iken, İslam dünyasında yöneticilere ve kamu hazinesine yapılan nakit avanslar farklı şekilde ele alınıyordu. Bunlar, likit sermaye varlıklarına sahip bireylerin, belirli bir bölgenin veya mali birimin vergilerini belirli bir süre için toplama hakkı karşılığında hükümete nakit avans verdiği vergi toplama düzenlemeleri şeklinde gerçekleşiyordu.

Başlangıçta bu hak bir ila üç yıl süreyle veriliyordu, ancak mali krizler sırasında daha uzun süreler için verilmesi eğilimi vardı. Osmanlı İmparatorluğu özellikle şehir vergilerinde vergi toplama sistemine dayanıyordu ve bu nedenle vergi tahsildarı olarak görev yapabilecek ileri gelenlerin önemi büyüktü. Kırsal kesimde on altıncı yüzyıla kadar farklı bir sistem işliyordu, ancak daha sonra yerini vergi toplama sistemine bıraktı ve bu sistemin imtiyazları İstanbul'da açık artırmayla satılıyordu.

Bir diğer gelir kaynağı ve muhtemelen en karlı olanı, ileri gelenlerin dini vakıfları (*vakıfların* çoğulu olan *awqaf*) denetleme ve daha sonra dağıtma yeteneğinden faydalanma olanağıydı.

Belediye hizmetlerinin ortaya çıkmasından önce, yetkililer kentsel nüfusun temel ihtiyaçlarını *vakıflar* aracılığıyla karşılıyorlardı; vakıflar dini binaların ve merkezlerin restorasyonu ve bakımı, eğitim sistemleri ve sosyal

hizmetlerin finansman kaynağıydı. Dahası, *vakıflar* altyapının genişletilmesini, köprülerin inşasını ve şehirlere daha sistematik su temini sağlanmasını finanse ediyordu. *Vakıflar* Osmanlılar tarafından icat edilmemişti, ancak kentsel toplumun endişelerini ve gereksinimlerini karşılamanın en iyi yolu olarak onlar tarafından daha yaygın olarak kullanılmıştı.

Genellikle Osmanlı yetkilileri, örneğin yerel valiler, *vakıfları* kurar ve vakıfların yönetimi için ileri gelenleri (*mütevelli* ve *nazir* olarak) atarlardı. 19. yüzyılın başlarında, Hüseyniler kendi üç *vakıflarını* kurarken, ailenin diğer üyeleri *mütevelli* ve *nazir* olarak atandı; bu da ailenin tamamının *vakfın* yararlanıcısı olması anlamına geliyordu. [12] 1790-1801 dönemini inceleyen Gabriel Baer, Hüseynilerin yeni *vakıfların* kurulmasında ve *mütevelli* olarak atanmada diğer gruplardan daha büyük bir paya sahip olduğunu keşfetti (birincisi üçte bir, ikincisi yarısı). [13]

Devlet tarafından kamu hizmetleri için bağışlanan *vakıflar* , *muzara* tarlaları (kalıcı olarak ekilen araziler), birkaç köyün toplam ekili arazileri, fabrikalar, atölyeler vb. gibi karlı varlıkları içeriyordu. Bu kârlardan maaşlar ödeniyordu. Kudüs'teki ileri gelen ailelerin oğulları, 19. yüzyılın başlarında *vakıfların* kârlarından cömert ödenekler alıyorlardı. Bunlar arasında, *"wujah-i-murtazaqa"* (birkaç *vakıf* listesinde en çok fayda sağlayanlar) unvanı verilen Hüseyniler de vardı. Ancak onlar tek değillerdi; birçok başka aileyle rekabet etmek zorundaydılar. 18. yüzyılın sonlarında Kudüs'te yaklaşık 1000 ila 1500 ileri gelen vardı ve bunlar birkaç bin kişilik toplam nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyordu. (O döneme ait rakamlara kolayca ulaşılamamaktadır ve burada bu konuda tartışmaya girmeye yer yoktur.) Müslüman topluluğunun genelindeki yüksek oranları, *vakıfların* gelirlerinden faydalananlar arasında neden bu kadar çok olduklarını açıklamaktadır. [14]

On sekizinci yüzyılın sonlarında, Osmanlı merkezi hükümeti, *vakıfları* kendileriyle işbirliği yapan aileleri ödüllendirmek için kullanabileceklerini fark etti. [15] On dokuzuncu yüzyılın başlarında denetim gevşekti ve bu nedenle aileler, esasen kamuya hizmet etmesi amaçlanan vakıflardan elde ettikleri mali faydaları genişletebiliyorlardı. 17 Nisan 1797 tarihli bir

imparatorluk *fermanı* , sultanın izni olmadan bu kaynaklardan yararlanan aşırı sayıda yararlanıcıyı kınamakta ve bu durumun vakıfların düzgün işleyişini engelleyen artan borçlara yol açtığını belirtmektedir. [16]

Böyle bir listeye dahil olmak, ya eyalet ya da şehir valilerinden veya onları temsil edenlerden – bölgedeki baş *kadıdan* (İslam yargıcı), Kudüs *kadısından* veya yardımcısından – yetki alınmasını gerektiriyordu. Bu, önemli bir ailenin ekonomik refahını sürdürmek için yapması gereken ağ oluşturmayı açıklıyor. On sekizinci yüzyılda bir yenilik getirildi: yararlanıcı belgeleri en yakın akrabaya devredilebiliyordu; bu da listeleri genişletti ve *vakıfların* borçlarını ağırlaştırdı. Önemli kişiler zaman zaman valiye başvurarak, hayır işleri ve yoksullara yardım alanında daha sorunsuz bir işleyiş sağlamak için listeleri sınırlandırmasını istediler. Elbette, bu isteği kendi ayrıcalıklı konumlarından vazgeçmeden yaptılar.

1777'de, siyasi bir karışıklık döneminden sonra, merkezi hükümet, hak sahibi statüsü verme hakkını yalnızca imparatorluğun maliyesiyle ilgilenen Osmanlı yetkililerine devretti. Bakanlığa, bundan sonraki belgeleri yalnızca tamamen ekonomik bir temelde değerlendirmesi emredildi. Daha kötüsü de gelecekti. Bu hamle, geçmişteki belgeleri geçersiz kıldı ve bu da güçlü bir protestoya ve eski sisteme geri dönülmesi talebine yol açtı. Bu tepkiler sonuç verdi ve eski sistem yeniden yürürlüğe kondu.

Vakıf, özellikle 19. yüzyılın başlarında parçalara ayrıldığında oldukça karlı bir varlık haline geldi. Kamu *vakıf* arazilerinin kontrolünü ele geçirmek ve bunları bir ailenin özel mülkiyeti haline getirmek yasal hale geldi. Bazı durumlarda yerel *kadı* tarafından onaylandı ve mülkler *tapu kayıtlarına* özel arazi olarak kaydedildi. Halidiler, Nemariler, Nusaybeler ve el-Dajanilerin yanı sıra Hüseyniler de bu şekilde servet biriktiren en önemli aileydi. Bu aileler *vakıf* yönetiminde, Şeriat yargı sisteminde ve diğer İslami kurumlarda yüksek mevkilerde bulunuyorlardı, bu nedenle ekonomik güçlerini kullandılar. Ancak gerçekten bir vakfın geliştirilmesine yardımcı olmak isteyenler de vardı ve bu nedenle yatırımlarını yeniden vakıf haline getirdiler.

Bu yeniden dağıtım birden fazla şekilde gerçekleştirildi. En yaygın olanı, varlığın uzun vadeli veya sürekli bir kira sözleşmesiyle parçalara ayrılabilmesi için değerinin düşürülmesiydi. Bu, kiracının *vakfın* borcunu karşılamak için toplu bir peşinat ödemesi veya onarım ve restorasyon masraflarından uzun vadeli (90 yıllık) çok düşük kira bedelli kira sözleşmeleri şeklinde yapılmasıydı. Bu ve benzeri işlemler, 19. yüzyılın başlarında Hüseynileri önemli ölçüde zenginleştirdi.

Kiraya verilmeyen veya parçalara ayrılmayan varlıklar yine de Hüseynilere fayda sağladı. Başkalarının vakıflarının *mütevellisi* olmak, aileye bu varlıklarda büyük bir payın yanı sıra toplumda prestijli bir konum da vaat ediyordu. [20] Yine araştırmalar, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Hüseynilerin vakıflarla ilgili işlemlerde orantılı olarak daha büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

Vakıfların yanı sıra, Filistin'in kent ileri gelenleri de refah için kırsal ekonomiye bağımlıydı. 19. yüzyılda Filistin büyük ölçüde kırsal bir ülkeydi ve gelirler doğrudan tarıma bağlıydı. Tanzimat dönemini karakterize eden merkezileşme süreciyle, güç kırsal beylerden Hüseyniler gibi kent ileri gelenlerine geçti. Tanzimat öncesinde, Filistin tepelerinin beyleri kırsal hinterlandın büyük bir bölümüne sahipti ve arazi vergilerinden ve gümrük vergilerinden önemli bir pay alıyordu. Bu varlıklar artık kent elitine devredilmişti.

Ancak genel olarak, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Kudüs, Filistin ekonomisi için ne bir ticaret merkezi ne de ticari faaliyetleri açısından çok önemli değildi. Şehirdeki birçok insan için gelir kaynağı sağlayan şey, toprakla olan bağlantısından ziyade kutsallığı ve sık sık yapılan hac ziyaretleriydi.

1858 Toprak Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle işler biraz değişti; bu kanun, imparatorluktaki toprak mülkiyetinin temelini dönüştürdü. Kanun, daha yüksek vergilendirme amacıyla toprakların kayıt altına alınmasını ve sınıflandırılmasını zorunlu kılıyordu. Hüseyniler birçok bölgede toprak edindiler ve önde gelen toprak sahibi ailelerden biri oldular. (Ancak, Toprak

Kanunu'nun Kudüs'te uygulanması zaman aldığı için, ailenin girişimleri daha sonra gerçekleşti.)

Güç kaynakları zamanla değişti. Gücü ele geçirdikten sonra, onu korumanın yollarını buldular. Hüseyniler hem dini hem de toprak sahibi bir elit haline geldiklerinde, toplumdaki sağlam konumları, çocukları için seçtikleri eğitim yönelimine yansıdı; 19. yüzyılda çocuklar, Osmanlı devlet hizmetinde yer almak için Osmanlı meslek okullarına gönderiliyordu.

Ancak 19. yüzyıl yeni güç kaynaklarını beraberinde getirirken, aynı zamanda ileri gelenlerin toplumdaki etkisini sınırlayan süreçleri de başlattı. Mısır'da 1831-1840 yılları arasında hüküm süren Mısırlılar, yerel bağımsızlığı ortadan kaldırmaya, merkezi bir hükümet kurmaya ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye çalıştılar. Mısır yöneticileri yerel halkı silahsızlandırmaya çalıştılar ve zorunlu askerlik, zorunlu çalışma ve yeni kafa vergilerinin yanı sıra ekonomik tekeller getirdiler. İleri gelenlerin konumu, Osmanlı'nın merkezileştirme programları olan Tanzimat ile tekrar sorgulandı.

Osmanlılar 1840'ta Suriye'ye döndüklerinde, reformcuların gücü merkezileştirme, aracı ileri gelenleri ortadan kaldırma ve devlet için kitle desteğini seferber etme arzusunu yerine getirmek için Hüseyini ailesini zayıflatan bazı reformlar getirdiler. Aile ayrıca, merkezi otoritelerin yargı sistemini laikleştirme ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında resmi eşitlik getirme çabalarından da olumsuz etkilendi. Bununla birlikte, yerel valileri dengelemek için oluşturulan yerel ve belediye meclislerinden yararlandılar; bu meclisler içinde önemli mali ve idari yetkilere sahiptiler.

Milliyetçilik çağının başlamasıyla birlikte, sosyal statü artık mali ve ekonomik kazanımların korunmasını garanti etmiyordu. Aile serveti de artık ulusun bir parçasıydı.

MİLLİYETÇİLİĞİN POLİTİKASI

Bu kitap, milliyetçiliği yalnızca net bir tarih ve köken yeri olan modernleşmenin bir ürünü olarak gören geleneksel düşünce okulundan kaçınmaya çalışıyor. Lübnan, tipik olarak Arap milliyetçiliğinin beşiği

olarak gösterilir ve bu kavram, erken dönemde etkili bir şekilde ortaya çıkmış ve daha sonra Beyrut'tan Şam üzerinden Kudüs'e yayılmıştır.

Bu, elbette, konuya bakmanın olası yollarından sadece biridir. Arap milliyetçiliği üzerine birkaç ilgi çekici esere ilham veren olgunun daha güncel teorik analizine dayanan bu kitap, milliyetçi bir bakış açısının ortaya çıkışını çok daha gizemli bir konu olarak ele almaktadır. Milliyetçiliğin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Filistin ve İsrail'deki yaşamı domine eden bu kadar güçlü bir özellik haline gelmesinden önceki dönemi inceliyor – bu dönem, bu çalışmanın tarihsel kapsamının ötesindedir.

Teorik literatür milliyetçiliği çeşitli çelişkili şekillerde ele almaktadır: bir ideoloji, hayal gücünün bir ürünü, kültürel bir ürün veya sosyal mühendisliğin bir eylemi olarak. Ancak milliyetçiliğe yönelik son eleştirilerde ortak bir nokta bulunmaktadır. Ulusal kimlik, ister hayal ürünü, ister mühendislik ürünü veya manipüle edilmiş olsun, çatışan etnik veya kültürel kimliklerin bütünleşmesinden veya bu kimliklerin parçalanmasından doğan, yakın tarihli bir insan icadı olarak gösterilmektedir. Burada açıklanan süreç de budur.

Bu kitapta milliyetçilik, ne organik ne de doğal olan yeni bir toplumsal ve siyasi kapsama ve dışlama ekseni sağlayan modern bir icat olarak karşımıza çıkıyor. Tıpkı Türk yönetiminin son yıllarında olduğu gibi, millete mensup olanlar ve daha da önemlisi ondan dışlananlar arasında yapay bir özdeşleşme ortaya çıktı.

Hüseynilerin milliyetçiliğin önde gelen isimleri olarak yaşamlarının sonlarına doğru, Siyonizm ortaya çıktı ve Filistinlilerin yeni doğmuş ulusal kimliklerine bir "öteki" eklemelerine yol açan bir süreci başlattı; bu "öteki", ulusal benliklerinin oluşumunda hayati önem taşıdı. Dolayısıyla, kitapta da gösterildiği gibi, Filistin ulusal deneyiminin genel Arap deneyimi içindeki benzersizliğini açıklığa kavuşturmak için Siyonist bir tehdit gerekliydi. Ancak böyle bir milliyetçiliğin ortaya çıkması için Siyonizm şart değildi.

Bu kitap, ulusal kimliğin diğer kimliklerin – toplumsal, dini, etnik vb. – nasıl boyun eğdirilmesini gerektirdiğini göstermektedir. Bu boyun eğdirme, 'ötekiliğin' parametrelerini ve egemen veya hegemonik kimliğe karşı bir tehdit kaynağı olarak ne ölçüde oluşturulduğunu tanımlar. Hüseyniler bu süreci sonuna kadar takip ederek bu boyun eğdirmeyi geciktirdiler – Siyonizm karşısında bir felaket, ancak Filistin'in önceki

Osmanlı döneminin daha kozmopolit ve çoğulcu havasından yararlanmaya devam etmesini isteyenler için potansiyel bir nimet.

KAYNAKLAR

Hüseyni ailesi yerel yönetimin ayrılmaz bir parçası olduğundan, siyasi tarihi Kudüs'teki Şeriat mahkemesinin kayıtları olan *siccilat* yardımıyla izlenebilir. Bu, 19. yüzyılda Kudüs tarihini araştıran birçok kişi için faydalı bir kaynaktır. Kudüs'teki *siccilat* hala Şeriat mahkemesinin deposunda saklanmaktadır ve 936'dan 1948'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu tür kaynakları kullanmada çok daha deneyimli birçok bilim insanı gibi, ben de Haram el-Şerif'in sadık personeli sayesinde bunları görme şansına sahip oldum.

Avrupalı diplomatların ve gezginlerin raporları da önemli bir kaynak oluşturuyordu. Albert Hourani, diplomatların gezginlerden daha güvenilir olduğuna inanıyordu. [26] Ancak konumuz bağlamında, bazı gezginlerin raporları, diplomatların özetlerinden daha güvenilir görünüyordu; örneğin, 19. yüzyılın ortalarında Kudüs'teki İngiliz konsolosu James Finn tarafından gönderilenler gibi. Bu kaynaklar, zorunlu eğitim dönemine kadar bana çok yardımcı oldu ve daha kuru kaynakların eksik olduğu derinliği sağladı.

Filistin biyografik ve otobiyografik eserleri, hem Kamu Kayıtları Dairesi'nde hem de Merkezi Siyonist Arşivler'de bulunan son derece kapsamlı arşiv materyallerini tamamladı. Bu kaynaklar birlikte, zorunlu dönem olaylarını yeniden canlandırmama yardımcı oldu. Ayrıca, bu dönemi hatırlayan Amina el-Hüseyni ve diğer aile üyelerinin değerli ve inanılmaz derecede canlı anılarına da güvendim.

Uzun yıllar Faysal al-Husayni'nin başkanlığını yaptığı Arap Araştırmaları Derneği, küçük bir aile arşivine ev sahipliği yapıyor. Orada bulunan materyaller (çoğunlukla aileyle ilgili ikincil kaynaklar, ayrıca bazı mektuplar ve belgeler) konusunda Faysal al-Husayni ve baş kütüphaneci Dr. Budeiri'nin yardımını aldığım için şanslıydım.

Ayrıca, çoğunlukla İngilizceye çevrilmemiş ikincil tarih yazımı eserleri olmak üzere, İbranice birçok kaynaktan da yararlandım. Bu, bu çalışmanın

çoğu İsrail tarih yazımında yaygın olan akademik ve popüler anlatıyı sorgulamayı amaçladığı düşünüldüğünde garip gelebilir. Bu kaynakları kullanmamın nedeni, çalışkan İsrailli akademisyenlerin bu ilgili arşiv materyalini sistematik ve takdire şayan bir şekilde incelemiş ve incelemeye devam etmeleridir; ancak sonuçları ve yorumları Siyonist üst anlatıyı çok yakından takip etmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada onların topladıkları ampirik verilere birçok atıfta bulunulsa da, burada örülen olay örgüsü, onların birçok sonucunu ve ideolojik varsayımını ciddi şekilde sorgulamaktadır.

Önsöz nakib el-eşref'i Muhammed ibn Mustafa el-Hüseyni el-Vafaî*28 ve 29 Ekim 1705 gecesi, Kudüs'ün* kutsal şehirden kaçtı. (*Nakib* , Kudüs şehrinde Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia eden ailelerin başıydı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yerlinin ulaşabileceği en yüksek mevkilerden biriydi.) *Nakib* ve bir grup takipçisi, Eski Şehrin surlarındaki Nablus Kapısı'nı açarak karanlığın örtüsü altında Zeytin Dağı'na kaçtı. Tepenin yarısına geldiklerinde, Muğrabi Kapısı'ndan şehirden çıkan diğer isyancılarla karşılaştılar. Şafak vakti, şehirde Osmanlı yönetiminin temsilcilerine karşı büyük ayaklanmanın bastırıldığı söylentisi yayılmıştı.

İsyan Mayıs 1703'e kadar açıkça patlak vermese de, Sultan II. Mustafa'nın sarayına 1702 başlarından itibaren endişe verici bilgiler ulaşıyordu. Önceki yıl yeni bir hükümdar atanmasından bu yana Kudüs, sadece şehir değil, Gazze ve Nablus'un yakın bölgeleri de karışıklık içindeydi. Yeni vali, vergileri daha verimli bir şekilde toplamak için gönderilmişti. [1] Osmanlı İmparatorluğu, bunun diğerlerine örnek teşkil edeceğini, imparatorluğun on yedinci yüzyılın sonunda Avrupa'ya karşı eşi benzeri görülmemiş kayıplarına rağmen, Avrupa'yı titreten güçlü bir kuvvet olduğunu ve çok sayıdaki tebaası tarafından saygı gördüğünü göstereceğini umuyordu.

Yeni yönetici, yeni vergi toplama sistemini uygulamaya koymak için yanında ek birlikler getirdi. Vergilerden kaçınma girişimleri, valinin birlikleri tarafından derhal engellendi. Ancak birlikler, sadece vergi toplamakla yetinmeyip, zaman zaman vatandaşları da yağmaladılar. Talep edilen vergiyi ödemeyenler ağır bir para cezasıyla cezalandırıldı ve genel vergi yükü arttı. Vergilendirme ve yağmalama birleşimi, halkı bir ayaklanmanın eşiğine getirmeye yetti.

Mayıs 1703'te, vergi yükü ve bir önceki yıl valinin elçilerinin vahşeti genel bir direnişe yol açmıştı ve bu direniş, baharda vergi tahsildarlarının yaklaşmasıyla daha da yoğunlaştı. İki genç ve deneyimsiz ileri gelenin önderliğinde, köylüleri ve Bedevileri ileri gelenler ve ileri gelenlerle bir araya getiren, Kudüs bölgesinin tarihinde eşi benzeri olmayan bir isyan patlak verdi. İsyan, iki buçuk yıl (1703-1705) boyunca Mescid-i Aksa ve

kale çevresinde yoğunlaştı. Valinin sınırlı birlikleri kararlı isyancıları bastıramadı ve *nakib* şehrin *fiili* yöneticisi oldu.

Kuşatma altındaki kalenin içinde, Kudüs *kadısı* isyan sona erdikten sonra rahat bir nefes aldı. Hayatının en kötü yıllarından biri sona ermişti – ya da öyle umuyordu. Geçen yılın sonlarına doğru İstanbul'dan şehre gelmişti; Yafa Limanı'na varmadan önce bile onu endişeyle dolduran bir görevdi bu. Osmanlı yönetimine karşı isyan eden *nakib* ve yandaşlarının egemen olduğu bir şehirde, sultanın kanun ve düzenini temsil etmekle görevlendirilmişti. *Nakib* onu nazikçe karşılamıştı, ancak diğer devlet memurlarıyla birlikte onu fiilen kaleye hapsetmişti. Şimdi nihayet *kadı*, kutsal şehri Şeriat'a uygun olarak yönetebilecek ve belki de sultanın onayını ve İstanbul'daki evine daha yakın, daha yüksek bir makamı kazanabilecekti.

Nakibin kaçtığını duyar duymaz, *kadı*, kaleyi surlarla birleştiren asma köprünün indirilmesini emretti. Köprü, halkın saldırısından korkulduğu için isyanın başından beri açıktı. Şimdi *kadı*, gösterişli bir törenle hendeği geçerek kale komutanına doğru ilerledi. Solunda ve sağında, İstanbul'un Kudüs üzerindeki egemenlik iddiasının kanıtı olarak, sultanların çağlar boyunca şehrin surlarına yaptıkları katkıları kaydeden oyma levhalar sergileniyordu. En belirgin levha, Sultan Süleyman I'in 1531'de kaleyi inşa etmesini anlatan kale kapısının üzerindeki levha, *kadı'nın* Kudüs'ü bir buçuk yüzyıldan fazla süredir yöneten gücü temsil ettiğini hatırlatıyordu. *Kadı*, İstanbul'a Kudüs'ün yeni *nakibi* olarak kimi önerecekleri konusunda kale komutanına danışmak için acele etti. Şehir surlarından kuleye giden yolda kendinden emin bir şekilde yürürken, şüphesiz *nakibin* isyanının heyecan verici olaylarını hatırlıyordu.

Kadı, Kubbetü's-Sahra'ya gitti ve orada komutan ve şehrin ileri gelenleriyle buluştu. Toplantı başlamadan önce, *kadı*, seleflerinin çoğunun isyancılar tarafından öldürüldüğü düşüncesiyle rahatsız oldu. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktu; *kadı* , iyi ya da kötü, her zaman sultanın yönetiminin en somut sembolüydü. Hayatta kalan *kadılar* , Tanrı'nın kutsal kanununa değil, halkın iradesine uymak zorunda kalmışlardı. İstanbul'daki yetkililere, bir sonraki *nakibin* sultanın temsilcilerine sadık ve kesinlikle onun kişisel onayını almış biri olmasını tavsiye etmeye kararlıydı.

Şehrin önde gelenlerinin çoğu, sultanın isyanı bastırmak için büyük bir ordu göndereceğini duyduklarında, bir yıl önce isyankar *nakibe* karşı cephe almıştı. *Nakib* , bu sadık kampa karşı koymaktan çekinmedi ve 1704'te şehirde kanlı bir savaş verdi. Birçok savaşçının katıldığı çatışmanın doruk noktası, Eski Şehrin kuzey ucundaki Bab el-Huta mahallesinde yaşandı. Savaş bittiğinde, dua eden tövbekarların girdiği Günahkarlar Kapısı'ndan adını alan mahallenin dar, kalabalık sokakları cesetlerle doluydu. Bu iç savaştan sonra birçok kişi *nakibin* kampını terk ederek, sultanın ordusunu bekleyen kaledeki kuşatma altındaki gruba katıldı. İsyankar *nakib ise* imparatorluk ordusunun gelişinden önce şehirden kaçmayı tercih etti.

Şehirden henüz birkaç günlük yolculuk mesafesinde bulunan ordunun bir temsilcisi toplantıya katıldı. *Kadıya,* gönderilen birliğin komutanından selamlarını iletti ve kuşatma altındaki kalede gösterdiği kararlı duruşundan dolayı tebrik etti. Ardından *kadı* , İstanbul'un Hudeyye aşiretinden (daha sonra Hüseyini ailesi olarak bilinecek) Muhib el-Din Efendi'yi yeni *nakib* olarak atamasını tavsiye etmek üzere olduğunu bildirdi. Kaçan *nakibin* aksine, Muhib el-Din'in ayaklanmanın başından beri hükümete sadık olduğunu açıkladı. Aslında Muhib el-Din başlangıçta isyancılara katılmayı düşünmüştü, ancak şu anda kesinlikle sultanın yönetimine karşı çıkanlar arasında değil, sadıklar arasında sayılabilirdi.

Sonraki günlerde, ileri gelenler yöneticiler arasındaki değişimleri uzun uzun düşündüler. Artık bir süredir mahrum kaldıkları *hamamların* (kurbanların) keyfini çıkarmakta özgürdüler. Çoğu, aynı zamanda Haç Yolu'nun ilk duraklarından biri olan El-Vadi (Vadi) Caddesi'nin köşesindeki Sultan Hamamı'nı tercih etti. Orada, gül suyu kokusu ve tatlılarla dolu tepsilerden yükselen kahve aroması arasında, zamanlarının iniş çıkışlarını tartıştılar ve şehrin kafelerinde gece geç saatlere kadar sohbetlerine devam ettiler. Şairler yeni *nakibin* övgüsünü dile getirdiler ve *nargilelerinden* nefesler alırken gelecek hakkında tahminlerde bulundular. Bunlar, Müslüman gezginlerin canlı bir şehir olarak tanımladığı Kudüs'ün ileri gelenlerinin alışılmış yaşam biçimleriydi; bu durum, aralarında Gustave Flaubert ve Mark Twain'in de bulunduğu birçok Hristiyan gezginin çizdiği, boş toprak ve ıssız şehir efsanesinden oldukça farklıydı.

Bu, şanslı Muhib el-Din'in ailesi olan Gudeyyelerin dört yüzyıl boyunca ikamet ettiği şehirdi. Kudüs'teki yaşamın en önemli noktaları, onlar için olduğu gibi diğer önemli aileler için de, *mevlidler* (dini bayramlar), düğünler ve doğumlar ile zaman zaman dini ve ilimlerdeki büyük bilgi birikimleri ve edebi üsluplarıyla hayranlık uyandıran ünlü Müslüman seyyahların ziyaretleriydi. En az bir el yazmasının ziyaretçiyi çok etkilediği için 'saray' olarak tanımladığı evlerinde Gudeyyeler, dönemlerinin büyük adamlarından bazılarını ağırladılar.

Fakat hiçbir şey Muhib el-Din'in atanma günü kadar önemli değildi; bu gün büyük bir ziyafetle kutlanmış olmalıydı. Eğer öyleyse, ziyafete tüm ileri gelenler katılmış ve ganimetlerin paylaşımını görüşmüş olmalıydılar. Osmanlı yetkilileri kaçak *nakibin* mal varlığına el koymuş ve bunu sadık ileri gelenlere dağıtmak üzereydiler. Aslan payının, yeni *nakibin* ailesi ve yıllardır *şeyh el-haram* (Kudüs kutsal mabedinin *şeyhi*) görevini yürüten kuzeni Abdullah'ın ailesi olan Gudeyye aşiretinin iki koluna verileceği kesindi. Abdullah, çalışmaları ve teoloji ile *ilm el-fıkıh* , yani İslam dini prensipleri konusundaki büyük bilgisiyle şehirde büyük saygı görüyordu. Ancak babası *nakib el-eşraf* olmasına rağmen, kendisi bu görevi kazanamamış ve *şeyh el-haram* olmakla yetinmek zorunda kalmıştı.

Abdullah el-Ghudayya'ya odaklanıyoruz çünkü oğlu Abd el-Latif, 1703'te başlayıp günümüzde sona eren ve ailenin Kudüs'ün ve çevresindeki Filistin ülkesinin siyasi hayatında temsil edildiği sürece devam edebilecek olan bu öykünün merkez figürüdür.

Bildiğimiz kadarıyla Abdül Latif'in gençliği olaylardan uzaktı ve şehri sık sık ziyaret eden bir Sufi seyyah olan Mustafa İbn Kamil el-Bakhri'nin yazılarında nadir bir şekilde yer almaktadır. [6] Ziyaretlerinde el-Bakhri, Mescid-i Aksa yakınlarında kalmış ve 1710'daki ikinci şehir ziyaretinden sonra uzun süreler boyunca orada ikamet etmiştir. Abdül Latif ve el-Bakhri'nin ilk kez 1724 yılında, el-Bakhri'nin şehre girmek üzereyken, o günlerde adet olduğu üzere Fatiha okuduğu şehir kapılarından birinde karşılaştıkları anlaşılıyor. Kur'an'ın ilk ayetlerini okuduktan sonra, zengin seyahat kıyafetlerini, ziyaretçinin şehrin kutsallığına duyduğu saygıyı ifade eden sade saflık giysileriyle değiştirmiştir.

Nakib , Gudeyyeler ve *Şeyh el-Haram* Abdullah ile oğlu Abdül-Latif tarafından karşılandı. Birlikte dua ettikten ve uzun uzun dualaştıktan sonra, seçkin topluluk şehirde dolaşarak her önemli yerde bir *kaside* (klasik tarzda bir şiir) okudu:

İyilik sonsuza dek bizimle olacak. [7]

El-Bakhri, Kudüs'e her döndüğünde Şam'daki kütüphanesinden kitaplar getirerek Kudüs'teki arkadaşlarının hayatlarını zenginleştirdi. Ziyaretlerinin ayrıca bir misyonerlik niteliği de vardı. El-Bakhri, sonunda başına geçeceği mistik Sufi Kheloti tarikatının bir üyesiydi. Ancak ev sahiplerinin, tarikatın Müslüman mistisizmi yoluyla Tanrı'ya yaklaşma teolojik mesajından ziyade, gösterişli nefsi terbiye ve eşlik eden törenlerden daha çok etkilendikleri anlaşılıyor. Aile üyeleri, yoğun bir heyecanla sonuçlanan muhteşem egzersizler ve çember halinde yapılan danslardan büyülenmişti. El-Bakhri asla yalnız gelmezdi: yüksek mevkideki bir adam olarak her zaman bir maiyetiyle çevriliydi ve sık sık yaptığı ziyaretler, 18. yüzyılın başlarındaki Müslüman dünyasında Kudüs'ün büyük önemini gösteriyordu.

Ev sahipleri ve konuklar, gizemleri tartışarak ve dini mistik yeteneklerini sergileyerek zaman geçirdiler. El-Bakhri, Orta Çağ'ın büyük Sufi filozoflarından İbn el-Arabi'den derinden etkilenmişti. El-Arabi, dünyanın yaratılışı ve onu anlamak hakkında yazmıştı ve dolayısıyla El-Bakhri de bu konular hakkında oldukça fazla yazmıştı. Bu tür toplantılara sadece dini elitlerin değil, şehrin tüccarlarının lideri *Şeyh el-Tuccer* gibi diğerlerinin de katılmış olması muhtemeldir. [9] Ziyareti sırasında El-Bakhri, geleneksel konuk konuşmasını yaptı; Haçlı Seferlerinden sonra büyüyen şehri öven edebiyat eseri 'Kudüs'ün Övgüleri'nden alıntılar yapmayı severdi. Ayrıca, aralarında Eriha yakınlarındaki Peygamber Musa'nın (Hz. Musa) mezarının da bulunduğu kutsal kişilerin mezarlarını ziyaret etti ve peygamberin şerefine düzenlenen şenlik haftasını orada geçirdi.

Gudeyyeler el-Bakhri'yi çok sevdiler. Peygamberin doğum günü (*Mevlid-i Nebi*) kutlama yemeğine onur konuğu olarak davet edildi ve ona Mescid-i Aksa avlusunda, konukların çoğunun yerdeki minderlere uzandığı bir yerde bir sandalye verdiler. Herkese açık olan bu yemek, zengin ve fakir, bilgin ve cahil herkesin katıldığı, geniş katılımlı bir etkinlikti. El-Bakhri, 1690'daki önceki bir ziyaretinden sonra yazdığı bir seyahatnamesinde, kalabalığın arasında "cami köşesinde örtülü kadınların ve onlarla birlikte genç kızların da olduğunu" görünce duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir. *Müezzinler* ayetleri okuyordu. *Haram* hizmetkarları kalabalığın arasında dolaşarak tatlılar, güzel kokulu hamur işleri ve konukların yapışkan ellerini yıkamaları için gül suyu dolu kaplar ikram ediyorlardı ve sonunda kalabalık, doymuş ve memnun bir şekilde dağıldı.

El-Bakhri'nin ziyaretini takip eden yıllar Gudeyyeler için hayal kırıklığıyla geçti. 1730'lu yıllarda şehrin kilit makamları diğer ailelere verildi. Örneğin, Alami klanı, Gudeyyelerin aleyhine bir dizi kazançlı pozisyon elde etti ve bu da iki klan arasındaki rekabetin bir süre daha devam etmesine neden oldu. Gudeyyeler gibi Alamiler de yüzyılın başlarındaki *nakibin* isyanından faydalandılar ve ikna yöntemleriyle para kazanarak Gudeyyelerin göz diktiği *müftülük* makamını elde ettiler.

Müftü, hakimler ve sıradan inananlar için hukuki konularda görüşler (*fetvalar*) yazan bir devlet memuruydu. Görüşlerinden bazıları bağlayıcı emsal teşkil etti. Ayrıca, imparatorluk genelinde yerel *müftüleri* atama ve görevden alma yetkisine sahip olan İstanbul *müftüsünün* gözetiminde olan Osmanlı hiyerarşisine mensuptu.

Ancak bu geçici bir düşüştü; Abdül Latif'in ailesi daha sonra *müftülük* görevini geri alacak ve Osmanlı yönetimi altında yerel şahsiyetler tarafından tutulan en önemli üç makam onlara ait olacaktı: *nakib el-eşraf* , *müftü* ve *şeyh el-haram* . Kudüs'ün ve belki de tüm Filistin'in en önemli ailesi olmaları hiç de şaşırtıcı değil.

Bir süreliğine tüm bu şöhretin Alamis ailesine düşeceği gibi görünüyordu. Ocak 1733'te, Gudeyyelerin lideri Muhib el-Din öldüğünde ve yerine oğlu Amin Kudüs'ün *nakib el-eşrafı* olarak atandığında, Alamis ailesi harekete geçti. Amin hoş bir adamdı, ancak ailesi bile *nakib* olarak

görev yapacak gerekli niteliklere sahip olmadığını kabul ediyordu. İki şehir ailesi arasındaki bir husumeti çözemediği öğrenilir öğrenilmez, Alamis ailesi bu görevi ele geçirmek için harekete geçti. Sadrazam ve Şam valisine rüşvet verdiler ve onların desteğiyle bu görevi elde ettiler.

Abdül Latif'in bu prestijli konumu rakiplerinden geri alması on iki yıl süren aralıksız bir çaba gerektirdi. Rüşvet, entrika ve önemli kişisel karizma, Gudeyye ailesini yerel hiyerarşinin zirvesine geri getirdi. Bu konumu kazandıktan sonra Abdül Latif, 'Gudeyye' adını bırakıp kaçak *nakibin* adını – 'el-Hüseyni' – benimseyecek başarılı bir hanedan kurdu. Bu hanedan, günümüze kadar iki buçuk yüzyıl boyunca Filistin toplumuna liderlik etti.

Başka bir klanın adını ve soyunu sahiplenmek büyük bir zekâ ve belirsiz siyasi koşullardan yararlanma yeteneği gerektirir. Bunun tam olarak ne zaman gerçekleştiği belirsizdir, ancak Adel Mana'a sayesinde ailenin yeni kimliğini oluşturmak için kullanılan soyağacına sahibiz. Bunun, tahmin edilebileceği gibi, başka bir ailenin soyunun kasıtlı olarak ele geçirilmesi mi yoksa ailelerin on yedinci yüzyılda aynı isimde bir ataya sahip olmasından kaynaklanan bir hata mı olduğunu belirlemek zordur. Asi *Naqib al-Ashraf* , Wafa'i Hüseyinilerin başıydı ve Abd al-Kader ibn al-Karim al-Din adında bir büyük dedesi vardı. Gudeyyelerin de aynı isimde bir büyük dedesi vardı.

Gudeyye ailesinin soyu, Vefaî Hüseyin ailesinin soy ağacına kıyasla oldukça sönüktü. İkinci aile, on dördüncü yüzyılın başlarında Kudüs'e gelmiş olup, soy ağacı Peygamber Muhammed'e, daha doğrusu Peygamber'in kızı Fatıma'nın kocası Ali'nin oğlu Hüseyin'e kadar uzanmaktadır. Hüseyin'den doğrudan bir soy ağacı, on dördüncü yüzyılda Arap Yarımadası'ndan Kudüs'e gelen ve şehrin dışındaki Vadi el-Nusur'da bir ev inşa eden Muhammed Bedirdin'e kadar uzanmaktadır.

Vefaî Hüseyiniler, on altıncı yüzyıldan itibaren kayıtlarda yer almaktadır ve kesinlikle günümüz Hüseyinilerinin ataları değil, onların evlat edinilmiş atalarıdır. Başka bir teori ise onlara farklı, anonim bir soy atfetmektedir. Ailenin serveti ya tökezlediğinde ya da yeni zirvelere ulaştığında şüphesiz alıntılanan ve tekrarlanan büyük 'aile tarihinde' bir

boşluk olduğu açıktır. [11] Yeni aile adının benimsenmesinin ardından, Kudüs'ün daha saygın soylu aileleriyle daha yakın bağlar kuruldu. Kızlar, şehrin en soyluları olarak kabul edilen el-Halidi ve Cerallah ailelerinin oğullarıyla evlendirildi. Bu şekilde aile, Kudüs'teki üç önemli makamın tamamını her zaman elinde tutmasa bile, şehrin ileri gelenleri arasında ön sıralarda yerini korudu.

Görünüşe göre isim değişikliği, Abdül Latif'in kırklı yaşlarında olduğu 1770'lerde zaten gerçekleşmişti. Belgeler, o zamana kadar zaten saygın bir şahsiyet olduğunu gösteriyor – çağdaş tarihçi el-Muradi tarafından "Kudüs'ün ve ileri gelenlerinin lideri" (*rais al-Quds ayn aayanuha*) olarak adlandırılmıştı. Abdül Latif cömertliği ve alçakgönüllülüğüyle ünlüydü. El-Muradi neredeyse her ileri gelen için bu tür övgüler yağdırmış olsa da, bu durumda bunu desteklemek için çeşitli tanıklıklar sunmuştur. Hayretler içinde kalan el-Muradi, Abdül Latif'in misafirlerine kendi elleriyle hizmet ettiğini, "çocuklarına her zaman gülümsediğini ve zenginlerden çok fakirleri tercih ettiğini" bildirmiştir. Hacılara ve yoksul ziyaretçilere yiyecek sağlayan biri olarak şehrin sınırlarının ötesinde de tanınmıştır. El-Muradi, dönemin şairlerinin şiirlerinde onu övdüğünü de ekliyor.

İsimle ilgili hikâyenin biraz farklı bir versiyonuna sahibiz. Butrus Abu-Manneh, anlatıya Gudeyye ailesiyle değil, Abdül Latif'in babasıyla, yani adı bilinmeyen önemli bir ailenin varisiyle başlamayı öneriyor; çünkü Abu-Manneh'e göre on sekizinci yüzyıldan önce insanlar soyadı kullanmıyordu. [13]

Ancak aile üyeleri, Hüseyniler ile Peygamber ailesi arasındaki bağın Filistin'de üst düzey bir konum iddiasının temeli olduğu gerekçesiyle, tarihlerine Hz. Muhammed ile başlamamızı istediler – ve bu iddianın geçerli olup olmadığını kim söyleyebilir ki? Max Weber, belirli bir örgütün kimliğinin, öznel ve nesnel tanımlarının toplamı olduğunu savunur. Bu anlatımda ele alınan dönemin büyük bir bölümünde, yerel halk Hüseynilerin saygınlık iddiasını kabul etti ve bu kabul, statülerini yükseltmek için kullanıldı. Ancak dönemin sonlarına doğru durum değişti – geç Osmanlı döneminde ve *özellikle* günümüzde, bir ailenin soyu ikincil öneme sahiptir.

Gudeyyelerin, miras yoluyla edindikleri makamları devraldıkları Vafii ailesinden geldikleri iddiasının kasıtlı bir eylem olup olmadığını söyleyemeyiz. Her ne olursa olsun, bu çok gururlu bir iddiaydı. Vafiiler, diğer mülklerinin yanı sıra, kendi adlarını taşıyan *zaviyeye* de sahiptiler: *el-Zaviye el-Vafaiye* . Bu, genellikle bir caminin köşesinde bulunan, bakımsız sakalları ve yıpranmış sandaletleriyle hasır minderlerde uyuyan ve sadaka ile geçinen dervişlerin kaldığı bir odaydı. Vafii *zaviyesi* , kızı Fatıma ile orada kalan *halife el-Muaviye'nin* adından dolayı ' *Dar el-Muaviye* ' olarak da bilindiği için son derece saygın bir yerdi. Üzerinde Fatıma'nın adı yazılı bir taş anıt hala orada durmaktadır. Vafii Sufi tarikatı bu *zaviyede* ortaya çıkmıştır.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, çeşitli anlatımlar, Osmanlı merkezinin azalan gücüyle paralel olarak Hüseynilerin yükselişini anlatan tek bir noktada birleşir. Bu, ailenin sadece şehirdeki en önemli makamları kazanmasını değil, aynı zamanda dini ve seküler güç merkezlerinde de nüfuz sahibi olmasını sağladı. *Nakib* makamı bir süre onların elindeydi ve bu görevin önemi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında arttı; İstanbul'un resmi temsilcilerinin önemiyle eşit, hatta anlatımızda göreceğimiz gibi bazı durumlarda onlardan daha büyük bir öneme sahipti. O zamana kadar Hüseyniler, şüphesiz ki el-Halidiler, Cerallahlar, el-Cemaîler ve diğerleriyle birlikte önde gelen önemli ailelerden biriydi. Ancak *nakib* makamı garanti değildi ve Hüseyniler zaman zaman bu makamı kaybediyordu. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyıldan itibaren Kudüs tarihine dair herhangi bir anlatımda, diğer herhangi bir aile veya aşiretten daha merkezi bir konumda yer alırlar.

BÖLÜM 1

Bir Ailenin Oluşumu

Gudeyye'den Hüseynî'ye

1765 yılının ilk gününde, sultanın haremindeki baş hadım Mehmet Ağa, güçlü ama hoş bir kokuyla uyandı. Bu, 'Arap Abdül Latif' (Abdül Latif II) Kudüs'te *nakib el-eşraf* olarak atandığından beri aşina olduğu sabun kokusuydu. Abdül Latif'in Kudüs'te küçük bir sabun fabrikası vardı ve saraydakilerin çoğu sabunlarına ve gül suyu şişelerine düşkündü. Baş hadım özellikle gül suyu banyosuna bayılıyordu, ancak stoğu yakın zamanda tükenmişti. Şimdi, iri cüssesinin izin verdiği kadar hızlı bir şekilde yataktan kalktı ve Abdül Latif'in elçileriyle görüşmeye hazırlandı. Mısır'dan yeni gelen genç bir siyahi hadımı uyandırmak için hafifçe tekmeledi ve onu, Abdül Latif'in cömertliğinden düzenli olarak yararlanan çeşitli ileri gelenler için hazırlanan hediyeleri ayıklamasına yardım etmesi için baş kâhyaya gönderdi.

Baş kahya, Kudüs'ten gelen heyeti hadımların kaldığı yerin yakınında kurulan nöbetçi kulübesinin yanında dururken ve inşaatçılar ile duvar ustalarının harem binasının geleneksel Osmanlı yapısından barok-rokoko bir yapıya dönüştürülmesini ağızları açık bir şekilde izlerken buldu.

Abdül Latif'in oğlu Abdullah, heyetin lideriydi. Her zamanki selamlaşmaların ardından baş hadım ağasına şöyle seslendi: "Şanlı oğlumuz Mehmet Ağa'dan, bu hediyeleri isteklerimiz doğrultusunda dağıtmak için elinden gelenin en iyisini yapmasını rica ediyoruz ve Allah ömrünü uzatsın. Hayırseverimiz *Şeyhülislam'a* bir kutu sabun, bir kavanoz gül suyu ve altı başörtüsü..." [3]

Liste uzayıp gidiyordu: Eski baş *kadılar* , İstanbul'un geçmiş ve şimdiki *nakibleri* , hepsi bir veya iki güzel kokulu sandık ve aile kızları tarafından üzerlerine isimleri işlenmiş yumuşak keten şapkalar aldı. Daha

önceki vesilelerle olduğu gibi, Mehmet'ten hediyelerin varış noktalarına ulaştığını gösteren makbuzları temin etmesi istendi. Liste genellikle imparatorluk başkentinin on sekiz ileri geleninden oluşuyordu. *Şeyhülislam'a* (yerel ileri gelenleri en yüksek dini makamlara atayan kişi) her zaman iki sandık tahsis ediliyordu; böylece Abdüllatif'in dört oğlunu hatırladığından ve şehirdeki dini hiyerarşide onlar için önemli pozisyonlar elde edeceğinden emin olunuyordu.

Abdullah, hareketli başkentte birkaç gün geçirdi ve İstanbul'un *nakib-i eşref'i olan* , imparatorluk genelindeki eyalet başkentlerinde herhangi bir *nakib-i eşref'i* atama ve görevden alma yetkisine sahip yüksek rütbeli bir yetkili olan Zeyn el-Abidin'i ziyaret etti. Zeyn el-Abidin, Abdullah'a *nikabın* -Kudüs *nakib-i eşref'i* görevinin- ailede, daha doğrusu onun elinde kalacağına dair güvence verdi. [4] Yetkililer ayrıca Abdullah'ı Peygamber Musa türbesinin gözetmeni olarak da onayladılar.

Bu seferki görev acil bir nedenden kaynaklanıyordu: Şam valisi, *peçeyi* Alami ailesine devretmekle tehdit ederek aileyi taciz ediyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, Muhib al-Din al-Ghudayya'nın *müftülüğe* atanmasından beri Alami ailesi bu görevi çok istiyordu ve hatta bir süre bu görevi kendileri yürütmüşlerdi.

ABD AL-LATIF, YENİ AİLENİN KURUCUSU

Fakat bunların hepsi geçmişte kalmıştı ve 1765'te Abdullah geleceği düşünüyordu. Babasının başarılarını tekrarlayabilecek miydi acaba? diye merak ediyordu.

Zayn al-Abidin, Abdullah'ın babasını açıkça hatırlıyordu. *El-Kudsi* – 'Kudüslü' – ona neredeyse her yıl güzel kokulu sabunlar, tatlı gül suyu ve zarif şapkalar gönderen bu önemli kişinin lakabıydı. Bu türden ilk teslimat 1740 yılında, Gudeyye ailesine *nakiblik* görevinin iade edilmesi için yalvaran bir mektupla birlikte geldi. Mektup sadece Alamis ailesini değil, aynı zamanda şehrin en büyük ailelerinden biri olan müttefikleri Cerallah ailesini de karalıyordu. Abd al-Latif, inanılmaz bir cesaretle, sadece *nakiblik* görevinin kendisine iade edilmesini değil, aynı zamanda babasının eski görevi olan, şehrin kutsal türbelerinin koruyucusu *Şeyhül Haram* görevini de istedi. Mektup, İstanbul *nakibinin* ofisinde birkaç yıl saklandı,

ta ki bir gün Gudeyye ailesinin 1703 ayaklanması sırasındaki sadakati hatırlanana ve Abd al-Latif'in isteğine razı olma kararı alınana kadar. Belki de sabunların ve gül suyunun tatlı kokuları yardımcı olmuştur. [5]

Atama mektubu 1745 Şubat'ının başlarında geldi ve Abdullah hâlâ mektubu kelimesi kelimesine aktarabiliyordu: 'Sizi Kudüs, Nablus, Gazze, Ramallah ve Cenin'deki kutsal yerlerin *nakib el-eşrafı* olarak atamanızı emrediyoruz. Yüksek soylu tüm kişilere saygılı davranacaksınız. Onların yasal haklarını koruyacaksınız...' ve benzeri. Mektup şu şekilde imzalanmıştı: 'Tüm tevazularımla, Saygıdeğer Osmanlı *nakib el-eşrafı* , Seyyid Zeyn el-Abidin.' [6]

Abdül Latif bu iki görevi üstlendikten sonra, nüfuz alanı Kudüs'ün ötesine uzandı. Daha da önemlisi, Alamis onun statüsü ve gücüyle rekabet edemezdi. Onu şahsen tanıyan Şam *müftüsü* Halil el-Muradi, Abdül Latif'in Kudüs'teki hayatın her yönünü kontrol ettiğini, o kadar güçlü ve baskın hale geldiğini yazacaktı. [7] Ancak Abdül Latif'in yüce konumunu koruyan kör bir şans değildi; Şam valisi ve İstanbul'daki yetkililerle iyi ilişkiler sürdürmek için gösterdiği yorulmak bilmeyen çabalar, onun konumunu ve nüfuzunu sağladı. Sultanın sarayında olup biten her şeyi yakından takip etti ve sultanın veya *vezirin* olası her muhalifi Abdül Latif'ten hediyeler aldı.

Fakat zamanlar değişiyordu. Abdullah, İstanbul'daki yüksek rütbeli yetkiliye sorunun kaynağının Şam'da olduğunu şikayet etti. 1760 yılında sultan, Şam'a yeni bir vali atamıştı: Osman Paşa. Osman Paşa, ülkedeki Fransiskenler tarafından 'Celile Kralı' olarak adlandırılan Dahir el-Umar'ın isyanını bastırmak için bölgeye gönderilmiş, sert ve zalim bir adamdı. El-Umar aslında halka çok daha yakın ve kral olarak daha az hırslıydı, ancak imparatorluğun baş belası haline geldi. Bu genç Filistinli *şeyh*, Saffurya kasabasında yükselmiş ve güçlenmişti. Kişisel cazibesi ve iyi yerleştirilmiş rüşvetleriyle Osmanlı yetkililerini, onu hem Celile valisi hem de imparatorluk vergi tahsildarı yapmaya ikna etti. 1735 yılında yönetimini Nasıra, Merc ibn Amr (Cezrey Vadisi) ve Nablus'a kadar genişletti.

Ömer, nüfuz alanını genişlettiğinde, Mekke'ye hac yolunda transit ve kamp alanlarından alınan vergilerden önemli gelirler sağlayan değerli *Hac* yollarını tehdit etti. (Bu yollar aynı zamanda İslam'ın beş temel emrinden birini yerine getirmek için yola çıkan müminlerin yolculuğunu koruyan kişiye şeref ve prestij kazandırıyordu.) Ancak İstanbul'un gücüne yaptığı ciddi ihlale rağmen, kimse bu adamı yenemedi. 1750'de yönetimini Hayfa

ve Tantura'yı da kapsayacak şekilde genişletti. Başarısı, diğer yerel güçlüleri Suriye bölgelerindeki Osmanlı kontrolüne tecavüz etmeye teşvik etti. Ancak, imparatorluk kontrolünün çöküşü gibi görünen şeyin, aslında imparatorluğu egemen güç olarak yerinden etme girişimlerinden ziyade, imparatorluğun temsili ve vergilerinin toplanması için bir mücadele olduğu anlaşılmalıdır. Yerel bir güçlü, vergi gelirlerinden daha büyük bir pay istediğinde, aslında imparatorluğa meydan okumuyordu. İstanbul'un merkezi olmayan, yetki devredilmiş gücü, bu tür hamleleri mümkün kılıyordu; Oyunun kuralları ancak imparatorluk zayıflamaya başladığında değişir ve o zaman merkezi güç, eyaletlerdeki baskın figürlerin bağımsız hareketlere girişmesini engellemeye çalışırdı.

On yıllar öncesinde, Ömer, Şam'dan yönetilen vergi tahsilatı ve diğer rahatsız edici yönetim politikalarından kurtulmayı sağlayacak kadar belirsizlik yaratmıştı. Bu durum artık sona ermişti ve yeni valinin yardımıyla Şam, bölgesel otoritenin merkezi olarak konumunu yeniden kazanmıştı. Abdullah'ın ziyareti sırasında, Şam'daki yeni vali, Ömer'i kontrol altına alma girişiminde tatmin edici sonuçlar göstermeye başlamıştı. Kudüs'ün Şam'a ve dolayısıyla imparatorluğa olan bağlılığını güçlendirmeyi başarmıştı.

Ancak Abdullah, İstanbul'da yeni valinin isyankar Ömer'i bastırmaktan çok, yerel ileri gelenlerin pahasına kendi servetini artırmakla ilgilendiğinden şikayet etti. Abdullah'ın ev sahibine söylemediği şey ise, İstanbul'a gitmeden birkaç ay önce Akka'daki Ömer'e elçiler göndererek zalim valiye karşı işbirliği teklifinde bulunmuş olmasıydı. Ancak vali bunu duydu ve Abdullah'ın babasının evinden çıkmasını yasakladı; bu ceza, Abdullah imparatorluk başkentine girdikten sonra da bir süre yürürlükte kaldı. Şam'ın yönetimi Abdullah'a o kadar zalimce gelmişti ki, sevgili şehrinin Dahir Ömer'in eline düşmesine izin vermeyi tercih ederdi. Ekonomik ve siyasi nedenler, aileyi Celileli hükümdarı desteklemeye yöneltti. Abdullah, Şam'daki valinin Ömer'den daha fazla para alacağından korkuyordu. Dahası, ailenin serveti, Kudüs'ü sarsan ve az can kaybına yol açsa da ailenin birçok mülkünü yok eden 1760 depremi nedeniyle düşüşteydi. [9]

Zayn al-Abidin, genç adama babasının başkentteki bağlantılarının, Şam ile anlaşmazlık içinde olsalar bile, ailenin Kudüs'teki üstünlüğünü güvence altına alacağını söyleyerek onu rahatlattı. İstanbul *nakibi* , diğer yüksek rütbeli imparatorluk yetkilileri gibi, sadece Gudeyye ailesine değil,

rakiplerine de bu tür vaatlerde bulunuyordu. Eski imparatorluk yöntemi olan böl ve yönet, merkezi hükümetin uzak eyaletler üzerindeki kontrolünü sürdürmesini sağlıyordu. Yine de, ailenin büyük serveti ve cömert bağışları, rakiplerine karşı bir avantaj sağlamaya yarıyordu. Bu, Kudüs'te sadece bir avuç aristokrat ailenin geçinmesini sağlayabilecek sınırlı kaynaklar ve mülkler için acımasız bir rekabetti.

Bu ailelerin gücü, kutsal yerleri yönetmekten ve halka sundukları dini hizmetlerden elde ettikleri gelirden kaynaklanıyordu ve bu makamları ve mülklerini mirasçılarına devretmeye çalışıyorlardı. Abdül Latif, soyundan gelenlere önemli bir konum kazandırmayı başardı ve oğlu bu konumu korumak için çalışmak zorunda kaldı. Ailenin kaderi dengedeydi. Gudeyyelerin geliri dolaylı olarak sultanın kendisinden geldiği için, cömert hediyeleri bir tür *karşılıklı* anlaşmaydı. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından beri, sultanlar Kudüs'teki kutsal yerlere büyük yatırımlar yapmışlardı; bu yatırımların önemli bir kısmı , *şeyh-i haram* , *müftü* ve diğerleri gibi türbelere bakan kişilere verilen ödüller şeklindeydi. Bildiğimiz kadarıyla, Gudeyyelerin şehir surlarının dışında hiçbir gelir kaynağı yoktu. Yine de, kutsal yerlerin ve din adamlığı makamlarının yönetimi, onları hem çağdaş hem de modern standartlara göre zengin kılmaya yetiyordu.

Gudeyye ailesi gibi Müslüman ileri gelenler de Yahudi ve Hristiyan topluluklarının kendilerine olan borçlarından ekonomik güç elde ettiler. Ailenin tüm üyeleri borç verdi ve borçlar nesilden nesile artarak ailenin sermayesini zenginleştirdi. Abdül Latif'in kendisi de bu tür finansal varlıkları – modern tahvil veya hisselere benzeyen – oğlu Hasan ve kızı Budriya'ya devretti. Alacaklılar aynı zamanda şehirdeki gayrimüslim toplulukların da hayırseverleri ve hamileriydi. Örneğin, Yahudilerin alacaklıları, topluluğun seçtiği liderleri veto etme hakkına sahipti.

Fakat Şam valisini memnun etmek mümkün değildi: Borçların artması, Gudeyyelerin eskisinden daha zengin olduğu anlamına geliyordu ve vali bu nedenle onlardan daha fazla vergi bekliyordu. Zeyn el-Abidin'in güvencelerine rağmen, Abdullah ağır bir yürekle ve ailesinin zor zamanlar geçirebileceği önsezisiyle Kudüs'e döndü. Endişeleri döndüğü anda doğrulandı. Yolculuğun yorgunluğunu atmadan önce ailesi ona durumun daha da kötüleştiğini bildirdi. Şam valisi, Abdül Latif'i görevinden uzaklaştırmak için açıkça rakip ailelerle ittifak kurmuştu.

Abdül Latif'e karşı yürütülen kampanya, Abdullah'ın İstanbul yolculuğundan önce başlamıştı. Şehirdeki Şafiî mezhebinin başında bulunan Dacani ailesi tarafından yönetiliyordu. (Dört kanonik İslam hukuk ekolünün her birinin kendi yargı sistemi vardı.) Şehirde yayılan söylenti bugün bize iftira gibi görünmeyebilir, ancak o dönemde Abdül Latif'in itibarını ciddi şekilde zedeleyebilirdi. Her şey, adamın tipik bir davranışı olan inkar edilemez bir olayla başladı. Evine çok yakın bir yerde, oğlu Hayim'i acımasızca döven Yahudi haham Harun yaşıyordu. Abdül Latif buna dayanamadı ve hahamdan dayakları durdurmasını istedi ve gerçekten de dayaklar durdu. Minnettar çocuk, sadece İslam'ın onu istismarcı babasından kurtarabileceğine karar vermiş olmalı ve Müslüman olmayı istedi. Ancak Abdül Latif onu Müslüman yapmayı reddetti. İftira işte burada başladı. Bazıları Abdül Latif'in çocuğu korumakla ilgilenmediğini, aksine açgözlülükle hareket ettiğini ve Yahudi cemaatinin liderleri tarafından kendisine yüklü miktarda para ödendiğini iddia etti. Abdül Latif'in mahkemeye başvurmaktan başka çaresi kalmadı ve mahkeme onun 'dindar bir adam ve gerçek bir mümin' olduğuna ve iftiranın asılsız olduğuna karar verdi. [10]

Fakat kampanya devam etti ve ancak Şam *müftüsü* , Abdül Latif'in sadık eski dostu Halil el-Muradi sayesinde rakip aileler planlarını gerçekleştiremediler. Aile işletmeleri artık Abdullah tarafından yönetiliyordu, çünkü babası Celileli isyancı Dahir el-Umar ile yazışması suçundan dolayı hâlâ evine hapsedilmişti. Aslında Abdullah, şehrin *nakib el-eşrafı* olmuştu. Şam ve İstanbul'daki arkadaşlarının tavsiyeleriyle, istediği ama bu kadar çabuk üstlenmeyi beklemediği bu görevde başarılı olmayı umuyordu.

Aslında, Dahir el-Umar farkında olmadan aileyi Şam'ın düşman valisinden kurtarmıştı. Eylül 1771'de Huleh Vadisi'nde valinin ordusunu bozguna uğrattı. Yenilgiye uğrayan valinin yerine İstanbul, Şam'ın önde gelen soylu ailelerinden birinin mensubu olan ve Gudeyye ailesinin samimi ilişkileri bulunan Muhammed el-Azm'ı atadı. El-Azm, Dahir el-Umar'a karşı mücadelede selefinden daha başarılı olamadı ve Dahir el-Umar krallığını genişletmeye devam etti. 1773'te el-Umar, Ürdün'ün batısındaki tüm bölgeyi (kuzeyde Litani Nehri'nden güneyde Bir Saba'ya kadar) ele geçirdi; sadece Kudüs ve çevresi fiilen Osmanlı egemenliği altında kaldı.

Neyse ki Kudüs için, Ömer'in şehre hiçbir ilgisi yoktu, ancak Gudeyye ailesine kısa bir süreliğine ilgi gösterdi. Önde gelen bir aile olarak –

muhtemelen zaten Hüseyni olarak bilinen– statülerinin bölgesel güç mücadelesinde kendisine faydalı olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle, ailenin reislerine kendisiyle Şam arasında arabuluculuk yapmalarını isteyen bir mektup gönderdi. [12] Aile, Osmanlı yönetimine karşı isyancıları nadiren desteklerdi; çoğunlukla merkezi hükümete sadık kalırlardı ve bu durumda da öyle yaptılar. Her halükarda, Dahir el-Umar'ın yükselişi onları bölgesel siyasi entrikalara karışmaya zorlamadı ve yerel rakipleri bu konuda hiçbir ilgi göstermediğinden, Dahir el-Umar gibi güçlü bir güçle uğraşma ihtiyacı hissetmediler.

Kasım 1773'te, yeni bir yerel figür hem Ömer'e hem de İstanbul'a başarılı bir şekilde meydan okudu. Bu kişi, Türkçede 'Cezzar Ahmet' olarak bilinen Ahmed el-Cezzar'dı. (Arapça bilmediği için Türkçe adıyla anılması daha uygun olurdu, ancak biz daha yaygın olan Arapça adını kullanacağız.) El-Cezzar, bölgede önemli bir figür haline geldi. Hızlı bir şekilde paralı askerlikten eyalet valiliğine yükseldi ve bu süreçte kendisine yardım eden Dahir el-Ömer gibi kişilere ihanet etti. İktidara yükselişi sırasında Kudüs'ü ziyaret etti, ancak Gudeyyelerle herhangi bir teması olduğuna dair bir kanıtımız yok.

Dahir el-Umar ve el-Cezzar, Orta Doğu'daki imparatorluk otoritesine içeriden gelen genel bir meydan okumanın parçasıydı. 1770'lerde İstanbul, yayılmacı Rusya ile uzun ve kanlı bir savaş nedeniyle zor durumdaydı ve bu durum, eyaletlerdeki güçlü yöneticileri Osmanlı efendilerini devirmeye teşvik etti. Filistin'de bu yeni gerçeklik, imparatorluktan kademeli olarak ayrılan Mısırlı yöneticiler ile Şam, Saida ve Beyrut'taki hırslı valiler arasında toprak için sürekli bir mücadele olarak kendini gösterdi.

El-Cezzar, Suriye'nin güney bölgelerinin çoğundan sorumlu olan Akka şehrini yeni bir bölgesel merkez olarak bünyesine kattı. Rolünü pekiştirdikten sonra, imparatorluğun hizmetinde olan El-Cezzar, Mısır'ın Filistin'e yönelik ilerleyişini durdurmayı başardı.

Bölgesel çatışmaların yaşandığı o yıllarda Kudüs, savaşan taraflardan hiçbiri tarafından hedef alınmadı. Bununla birlikte, rakiplerden biri üstünlük sağladıkça, sakinleri daha da yoğun vergi tahsilatına maruz kaldılar. Ancak tüm bu karışıklık ve belirsizlik nedeniyle, bu durum geleneksel yıllık vergileri ödeme zorunluluğundan kurtulmayı sağladı. Şehir ayrıca, komşu Yafa, Gazze ve Ramla bölgelerindeki kasabalara yapılan

işgalci orduların yıkımından da etkilenmedi. Bu kentsel alan, savaşan taraflar için oldukça sık bir savaş alanıydı.

Bu sıkıntılı zamanlar nispeten kısa sürdü ve 1770'lerin ortalarında sona erdi. Bu huzursuzluk yıllarında, Hüseyniler, diğer şehir ileri gelenleri gibi, yerel siyasetten ziyade mali konularla daha çok ilgileniyorlardı. 17. yüzyılın sonlarında ilan edilen Osmanlı para reformundan etkilendiler, ancak bu etki yıllar sonra gerçekleşti. 1690 yılına kadar Osmanlı ekonomisinin büyük bir kısmı yerel değil yabancı para birimine dayanıyordu; bu da kapitalist çağda hükümetin ekonomiyi kontrol etme yeteneğini sınırlıyordu ve 17. yüzyılın sonlarındaki sık savaşlar hazineyi daha da tüketmişti. Ekonomiyi yeni bir imparatorluk para birimi olan *akçeye* dayandırmaya karar verdiler; bu gümüş para daha sonra *piastre* ile değiştirildi. Halk yeni para birimini hükümetten eski madeni paralarla ödeme yaparak satın almaya başladı, ancak hükümet mücevher, elmas ve benzeri şeyleri tercih ediyordu. İleri gelenlere gümüş eşyaları teslim etmeleri emredildi, çünkü metal yeni imparatorluk paralarını basmak için gerekliydi. Tüm şehirlerin sakinleri Osmanlı para birimi için değerli taşlar ve altınla ödeme yapmak zorunda kaldılar.

İstanbul'un 1774'te Rusya ile uzun ve kanlı savaşını bir barış antlaşmasıyla sona erdirmesiyle bölgesel ve yerel huzursuzluk azaldı. Başkentin barış içinde olmasıyla, eyaletleri yatıştırmaya odaklanmak mümkün oldu. El-Cezzar'ın konumu, Şam'daki sadık bir valinin yanında sağlamlaştı.

Görece sakin geçen o yılda, Abdül Latif'in sağlığı bozulmaya başladı. Belki de Şam valisiyle olan mücadele ve diğer büyük ailelerle olan rekabet onu yıpratmıştı. Ancak sağlığının bozulması gizli tutulmalıydı. Abdullah babasının işlerinin çoğunu yürütürken, görünüşe göre Abdül Latif hala şehrin *nakib el-eşrafıydı* .

Nihayet 1775 yılında, seksen bir yaşında (bazı kaynaklar doksan yaşında olduğunu söylese de) vefat etti. Cenaze töreni sadeydi. Cesedi bir tabuta konuldu ve ailesi ile yakın arkadaşları tarafından takip edildi. Palmiye dalları taşıyan dervişler ve şeyhler dualar okudular ve herkes tekrar tekrar "Allah'tan başka Tanrı yoktur!" diye bağırdı. Tabut, Haram el-Şerif'e götürüldü ve orada, Zeytin Dağı'na bakan mezarlığa götürülmeden önce, insanların önünden geçmesi için bir taş kaide üzerine yerleştirildi.

Mezarlığa doğru yürürken, Abdül Latif'in dört oğlu gelecek hakkında görüş alışverişinde bulundular ve babalarının görevlerini itirazsız paylaştılar. Bunlardan ikisi, Abdullah ve Hasan, kamu hayatında rol aldıkları için anlatımızın ilerleyen bölümlerinde karşımıza çıkacak. Diğer ikisine ise herhangi bir görev veya özel onur verilmedi (ailenin bu kısmı Kudüs veya Filistin'in kamu hayatında rol oynamadı, bunun yerine iş veya bilim alanlarında özel kariyerler izledi). Abdullah, uzun süre ailede kalacak olan *peçeyi* miras aldı. 1776'da ayrıca, her zaman ailede (yani 'el konulmuş' Vafaî ailesinde) olan Şeyhül Haram görevine atandı. Ancak Hasan, bu görevi almak için beş yıl beklemek zorunda kaldı ve ancak 1780'de, otuz sekiz yaşında, Kudüs *müftüsü olarak* atandı. Artık aile, Kudüs'ün dini ve sosyal sistemlerinin neredeyse tamamını kontrol ediyordu.

18. yüzyıl sona ermeden önce, aile bir kez daha şehirdeki önemini savunmak zorunda kalacaktı. Ailenin bu zorluğun üstesinden gelmesi Hassan ve kardeşleri sayesinde oldu.

HASSAN AL-HUSAYNI: BİR AİLE ÖYKÜSÜNÜN OLUŞUMU

18. yüzyılın sonlarına doğru, Hasan el-Hüseyni, kendi döneminin kırk üç Kudüs ileri geleninin tarihçesini *içeren Hicri 12. Yüzyılda Kudüslü Ailelerin Biyografileri* adlı eserini tamamladı. Kendi ailesi de dahil olmak üzere 'Kudüslüler' hakkında yazdığı bu eser üzerinde bir yıldan fazla çalışmıştı. Birkaç yıl sonra, Şam *müftüsü* Halil el-Muradi, Hasan'ın eserini örnek alarak kendi bölgesindeki ileri gelenlerin bir listesini yazdı. Yüz elli yıl sonra bu iki kitap Britanya Müzesi Kütüphanesi'nde yerini alacak ve modern tarihçilerin Büyük Suriye bölgesindeki Arap-Osmanlı elitinin tarihini izlemelerine olanak sağlayacaktı.

Bu iki kitapla birlikte ailenin el-Hüseyni el-Vafaî soyunu ele geçirmesi oldu bitti ve aile üyeleri, Filistin'deki önemli aileler arasında gelenek olduğu üzere, evlerinin giriş hollerine gururla soyağaçlarının bir çizimini asabilirlerdi. [16] Ancak Hasan bundan daha fazlasını yaptı. Çeşitli başka konuları da inceledi. *Müftülük* görevi önemli bir bilgi birikimi gerektiriyordu; verdiği hükümler, İslam hukukunu (Şeriat) yorumlamasına ve açıklamasına olanak tanıyordu. Yorumları, İslam hakkında soru soranlara gönderilen hükümlerdi (*fetva*) ve bunlar emsallere, Müslüman dini

metinlerine veya bazen de *müftünün* kendi eğilimlerine dayanıyordu. Hasan'ın Müslüman dini kurallarının inceliklerine olan aşinalığı bölge genelinde ünlüydü ve El-Azhar Üniversitesi'nden birçok öğrenci onu ziyaret edip kütüphanesine danışıyordu. Hassan, engin bilgisini babasına borçluydu; babası, çalışkan oğlu için yerel din alimlerini görevlendirmekle kalmamış, onu henüz on üç yaşındayken dönemin önde gelen El-Azhar alimleriyle eğitim görmesi için göndermişti. 1755 ve 1756 yıllarını Mısır'da geçirdi ve hocalarından birinden o kadar etkilendi ki, ülkesine dönmeden önce onu öven kısa bir şiir yazdı. Yurtiçi ve yurtdışındaki eğitimi onu sadece İslami ilimlerle değil, Osmanlı kültürüyle de tanıştırdı. Zamanla Hassan anılarını yazacak ve tüm öğretmenlerinin ve akıl hocalarının isimlerini verecekti. [17]

1770'ler ve 1780'lerde Hasan, kardeşi Abdullah'ın hâlâ ailenin işlerini yönetmesi sayesinde dini ilimlere kendini adayabildi. Abdullah'ın İstanbul'a yaptığı başarılı seyahat, Osmanlı başkentindeki sultan sarayıyla iyi ilişkiler kurulmasını sağlamıştı. Bununla birlikte, Hasan'ın dini statüsüne başvurulmadan ailenin siyasi konumunu sürdürmesi imkansız olurdu. Şam'ın yöneticileri olan El-Azm ailesinin Hüseyinilere karşı komplo kurduğu her durumda, sorunu çözmek Hasan'a düşüyordu. Ve gerçekten de sadece Şam ile yaşanan zorlukları çözmekle kalmadı, aynı zamanda El-Azm ailesiyle o kadar iyi ilişkiler kurdu ki, Suriye valisinin gayri resmi danışmanı oldu.

Hasan ve Abdullah'ın hayatlarındaki en dikkat çekici siyasi olay, yaklaşık 1790 yılında diğer önemli ailelerin onları resmi görevlerinden uzaklaştırma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıydı. Böyle bir girişimin yapılması sadece zaman meselesiydi. On sekizinci yüzyıl boyunca hiçbir aile şehirde böyle bir konuma sahip olmamıştı. Bunun Şam ve İstanbul ile yapılan ittifaklardan kaynaklandığı bir sır değildi. Konumlarını korumak için önce yerel *kadı'nın* güvenini, ardından Şam valisinin onayını ve son olarak İstanbul'un *nakib el-eşrafının* onayını kazanmak gerekiyordu. Sonuncusu, muhteşem bir hediye olmadan atamayı onaylamazdı ve cömertlik bekleyenlerin listesi giderek uzuyordu. Öyle bir noktaya geldi ki, aile, İstanbul'da düzenli bir temsilci tutmak zorunda kaldı; bu temsilci, ailenin konumunda potansiyel etkisi olan herkese sabun kutuları ve parfüm şişeleri teslim ediyordu. Söylemeye gerek yok, rakip aileler Hüseynilerin zenginliğine imreniyordu, çünkü Osmanlı başkentindeki tüm üst düzey yetkililerin açgözlülüğünü önemli imkanlar olmadan tatmin etmek

imkansızdı. Hüseynilerin *nakiblik* görevini elde etme becerisi özellikle etkileyiciydi çünkü bu görev babadan oğula geçiyor ve teorik olarak ömür boyu süren bir atama olmasına rağmen, her yıl onaylanması gerekiyordu. Özellikle de atamanın, kabul edip etmemelerine bakılmaksızın, Kudüs'ün tüm ileri gelenleri tarafından onaylanması gerektiği düşüncesi rahatsız ediciydi. Şehirdeki Hanbeliye Camii'nin avlusuna çağrılan herkes, tellalın bir Hüseyni'nin bu göreve atanmasını duyurmasını dinlerdi.

Aile o kadar güçlenmişti ki, kaçınılmaz olarak diğer ileri gelenlerden bazıları bundan rahatsız olmaya başlamıştı. En düşmanca olanı ise, Şeyh Musa el-Halidi'nin önderliğindeki el-Halidi ailesiydi (soyunun Peygamber Muhammed'e kadar uzandığı ve şehirde ve ötesinde yüksek bir konuma sahip olduğu bilinen saygın ve köklü bir aile). Musa, sadece Şam ve İstanbul'da iyi bağlantıları olan son derece saygın bir *alim* (din bilgini) değildi; Osmanlı hiyerarşisinde Kudüslülerden daha yükseğe tırmanmış ve imparatorluğun Büyük Müftüsü Şeyhülislam'dan sonra Anadolu'nun baş *kadısı* olmuştu. Musa el-Halidi, zaman zaman Hüseynilere zarar verebilecek ve diğer ailelerle yakınlaşabilecek bir konumdaydı.

1790 yılı şehirde özellikle gergin bir yıldı. İstanbul'da hediye alanların listesi aşırı derecede uzamış ve potansiyel olarak güçlü, ancak gerçekte güçlü olmayan kişileri de içermişti. Halidiler ilk başta Hüseynileri üç önemli görevlerinden uzaklaştırmayı başardılar. Başlıca müttefikleri Alamiler ve Cemaatler idi. Abdullah'ın yerine Alami ailesinden birini *nakib el-eşref* olarak atadılar ve Hasan'ı *müftülük* görevinden, kardeşlerinden birini de *şeyh el-haram* görevinden uzaklaştırdılar. Alami ileri gelenlerinden Muhib el-Din, hem babasının hem de dedesinin doldurduğu *nakib* görevi için uygun bir adaydı. Hassan'ın yerine geçen kişi konusunda ise bir nevi şiirsel adalet vardı; zira Hassan 1780'de müftülüğe atandığında, bu kişi *müftülük* görevi için en ciddi adaydı. [18] Hassan, Kudüs'ün ileri gelenleri hakkındaki kitabında bu adamın şehirdeki en yüksek makamlar için en nitelikli kişiler arasında olduğunu belirtmişti. Daha sonra Hassan kendisi *müftü* oldu ve dokuz yıl sonra rakibi tarafından görevden alındı.

Ancak, kardeşlerinin yer değiştirmesi gibi, bu aksilik de uzun sürmedi. Hassan Kudüs'te kalırken kardeşleri Homs'ta sürgünde yaşadılar. Fakat bölgesel siyasete bu kadar derinden bağlı iki kişi için sürgün, Kudüs'e dönüşlerinin en kolay yoluydu. Yetkililerin gözünde iyi bir izlenim bırakmak için, aslında Şam valisinin desteğini almadan önce, onun

desteğine sahip olduklarına dair söylentiler yaydılar. Gerçekten de desteği aldıklarında, eve dönüş yolları açılmıştı.

Hüseynilerin 1796'da Kudüs'teki egemen konumlarını nasıl yeniden kazandıklarına dair kesin koşulları yeniden oluşturmak için yeterli bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen cömert hediyeler ve iyi bağlantılar, ailenin eski statüsüne kavuşmasına yardımcı oldu. O yıl, ileri gelenlerin çoğu, Hasan'a desteklerini bildirmek için *kadıya* ve şehrin valisine gitti. Hasan atandığı anda, hepsi -hatta rakipleri bile- onu tebrik etmeye geldi, çünkü artık onlara zarar verebilecek ve daha da önemlisi, onları vali ve *kadının* keyfi kararlarından koruyabilecek bir konumdaydı.

Kadı bazen, ileri gelen bir ailenin üyelerinin yalnızca kendi akranları tarafından yargılanmasına izin verme geleneğini göz ardı ederdi. Bu tür bir aşağılamayı ancak güçlü bir *nakib* engelleyebilirdi. Hükümet ise Hasan'dan, İstanbul'da atanan kadıların resmi ayrıcalığı olan yeşil çizgili beyaz tarbuş giyme alışkanlığına son vermesini istedi. Bu alışkanlık diğer illerde de yaygındı ve Osmanlı yönetimini öfkelendiriyordu. Geçmiş yüzyıllarda bu prestijli tarbuş tüm ileri gelenler tarafından giyilmişti, bu da yanlış anlaşılmaya yol açmıştı. Bu şık moda, imparatorluk gücüne karşı kasıtlı bir meydan okuma olarak görülüyordu ve *nakibin* yerel gurur ile merkezi otoritenin onuru arasında hassas bir denge kurması bekleniyordu.

Abdullah 1797 yılının Temmuz ayında öldü ve oğlu *peçeyi* miras aldı. Ancak yeni atanan kişi birkaç ay sonra öldü ve görev kardeşine geçti; o da *peçeyi* taktıktan kısa bir süre sonra öldü. [20] Ve böylece Hasan bir kez daha Mescid-i Aksa'da *kadı'nın* kalabalığın önünde şöyle dediğini dinlemek için durdu: 'Kudüs'ün ileri gelenlerinin tavsiyesini kabul ettik ve seni, baban ve deden gibi, *peçeci* olarak seçtiler, Hasan ibn Abdül Latif. İyi niteliklerini ve yeteneklerini bildiğimiz için seni buna göre atıyoruz.' [21]

Hasan'ın yükselişine yol açan bir dizi talihsizlik, şüphesiz ki onun bu olaylarla bir ilgisi olduğuna dair şüpheleri uyandırmıştı, ancak kimse bunları kamuoyu önünde dile getirmeye cesaret edemedi ve muhtemelen de asılsızlardı. 1797'de ölen çocuklardan birinin oğlu Ömer, uygun yaşa geldiğinde, Hasan *nakiblik* görevini ona devretti. Aralarındaki ilişki karmaşıktı: Ömer sadece Hasan'ın yeğeni değil, aynı zamanda Hasan'ın yeğeniyle evlenen kızının oğlu olduğu için torunuydu. Bu tür evlilikler o günlerde yaygındı ve kimse niyetlerini sorgulamadı. Şüphesiz ki, klanın tamamı saygıdeğer *şeyh* hakkında hiçbir şüphe duymuyordu.

Ailenin statüsündeki değişimler imparatorluktaki çalkantıları yansıtıyordu ve belirsizlik ve geçiş dönemleri insanları temel kuralları değiştirmeye yöneltiyordu. İstanbul'daki istikrarlı, sürekli rejim sona erdi ve bir istikrarsızlık dönemi başladı. Ortadoğu'nun neredeyse tanınmayacak kadar değişeceği, günümüze kadar devam eden savaşlar ve devrimler girdabına sürükleneceği yeni bir yüzyıl başladı. Dram o kadar büyüktü ki, Kudüslülerin genel olarak ve özellikle Hüsyanilerin hayatını kökten değiştirmesi beklenirdi. Ancak o kaygılı zamanlarda dönüşümden ziyade süreklilik kural gibi görünüyordu.

İmparatorluktaki büyük dram, 1789'da 1807'ye kadar hüküm süren Sultan III. Selim'in tahta çıkmasıyla başladı. İmparatorluğun daha muhafazakâr güç merkezlerinden bazılarına –askeri ve dini kurumlara– meydan okuyarak merkezi istikrarsızlaştırdı. Her zaman olduğu gibi, bu tür kritik durumlarda bölgesel sahnedeki küçük oyuncular son derece dikkatli olmak ve en büyük çabayı göstermek zorundaydı. İstanbul'daki her iki kamp da bu bölgesel oyuncuların bir tarafa bağlı kalmasını talep etti.

Bu da bizi Hasan'ın kütüphanesinde oturup Kudüs'ün ileri gelenlerinin soyağaçlarını yeniden oluşturmasına geri götürüyor. Bu girişim entelektüel merakını tatmin ederken, aynı zamanda Kudüs'teki rekabetin gerekliliklerinden de kaynaklanıyordu. İstanbul'un sadakat talebine karşılık olarak, aile şimdi desteği için önceden ödeme yapılmasını istedi. Hasan, İstanbul'daki *nakib el-eşref'e* yazarak, ailenin dini ve sosyal konumunu sağlamlaştırmak için sultanın ailenin tüm görevlerini onaylamasını istedi. Hasan, büyük *nakibi* , Hüseyinilerin soyunun Halidilerin soyundan aşağı olmadığını ikna etmeye çalıştı. Halidilerin adı, belirtildiği gibi, kolektif bilinçte saf ve kanıtlanmış olarak yer etmişti. Hasan'ın çok beğenilen kitapları ve daha sonra el-Muradi'nin prospografisi, el-Hüseyni el-Vafai soyunun gaspını tamamlamıştı. Bu nedenle, sultanın yeniden tanınması sadece yeniden atama için değil, aynı zamanda yeni aile adının nihai ve koşulsuz tanınması için de gerekliydi. Hasan, İstanbul *nakib el-eşrefine* yazdığı (ve özellikle cömert bir hediye ile birlikte gönderdiği) mektubunda, "Ailenin neredeyse yüz yıldır bu kadar önemli görevlerde bulunmasının ardından, soylu geçmişine tanıklık eden bir isimle anılmayı hak ettiğini" yazdı. [22]

Ancak Osmanlı iktidarı bu cömert hediyeyle yetinmedi; siyasi sonuçlar istiyordu. Aile, 1789'da Beni Hasan köylerinde (günümüzdeki Beyt Safafa civarı, şehrin güneyinde) çıkan vergi isyanını bastırmaya yardımcı olmuştu.

Şam, aileyi sadece Kudüs ve çevresinden değil, Gazze, Nablus, Ramla ve Cenin'den de sorumlu tutuyordu. 1796'da, genç Hüseyinilerden biri diğerinin ardından *nakib* olarak atandığında, bu kasaba ve şehirler atama belgelerinde açıkça belirtilmişti. Ömer döneminde Lidde ve Yafa da ailenin etki alanına dahil edilmişti. Bu yerler her zaman ailenin atama belgelerinde belirtilse de, bu yerlerdeki konumları her zaman güçlü değildi. Ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, aile bu kent merkezlerinde önemli bir faktör olarak görülmeye başlandı ve prestiji Kudüs soylularının liderliğinin ötesine geçerek daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde büyüdü. Bu, ailenin gelecekte Filistin ulusal hareketinin başında yer almasının nedenlerinden biri olacaktı. [24]

Bu dönemde, başka bir aileyle evlilik de Hüseynilerin konumunu güçlendirmek için kullanıldı. 1792 yazında, Abdullah'ın en büyük kızı, el-Cemaî ailesinin reisinin varisiyle evlendi. Bu evlilik, iki aile arasındaki ittifakı pekiştirdi; ancak sadece iki yıl önce el-Cemaîler, Hüseynileri egemen konumlarından uzaklaştıran koalisyona katılmışlardı. Ancak ailenin kadınları, konumlarını sağlamlaştırmada diplomatik varlıklardan daha fazlasıydı. Göreceğimiz gibi, Hüseyniler kadınların konumuyla ilgili ilerici bir Müslüman tutumun geliştirilmesine yardımcı oldular. Bunu ilk yapan Hasan oldu: Kararlarından birinde, kızlarına miras paylarını vermeyen veya mehirlerini gasp eden kişinin Müslüman olarak kabul edilemeyeceğini belirtti. Bu ifade, Kudüs çevresindeki köylerde İslam'ın durumuna ilişkin daha geniş eleştirisinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu, Şeyh Hasan'ın zamanının ilerisinde bir feminist olduğu anlamına gelmez: o da oğulların doğmasını bir nimet, kızların doğmasını ise bir lanet olmasa da kesinlikle bir hayal kırıklığı olarak görüyordu. İlk karısı sadece kız çocukları doğurmuştu ve *şeyhin* ailesinin konumunu korumak için onları iyi bir şekilde evlendirmesi gerektiği düşünülüyordu. Ancak o, bu gibi durumlardaki geleneğe uyarak, kendisine ilk oğullarını doğuran genç bir kadınla evlendi. Ölümüne kadar kızlarından torunları oldu ve bunlardan biri olan Ömer el-Hüseyni, henüz reşit olmayan üvey kardeşlerinin (sekiz erkek ve üç kız) vasisi olarak atandı.

Kadınların konumu, bazı önemli ekonomik yönleri de beraberinde getiriyordu. Hassan, yetişkinliğe eriştiği andan itibaren annesinin ve kız kardeşinin mal varlığıyla ilgili olarak Şeriat mahkemesine çıkmak zorunda kaldı. Mal varlıkları, Kudüs'teki Yahudi ve Hristiyan cemaatlerinin (Aşkenazi ve Sefarad Yahudi cemaatleri ile Ermeniler de dahil olmak üzere)

ailesine olan borçlarını da içeriyordu. Ailesi adına alacaklı olarak mahkemeye çıkması, bu cemaatlere karşı bir düşmanlık göstergesi değildi. Nitekim, *müftü* olarak verdiği ilk karar, Silwan köyünün Müslüman sakinleri ile Kudüs Yahudileri arasındaki bir anlaşmazlıkta, Yahudilerin lehine oldu. Kudüs Yahudileri geleneksel olarak mezar taşları için Silwan'dan taş satın alırlardı; taş, köyün dini otoritesine ait arazide çıkarılıyordu. Şikayet, satışın dini toprakların koruyucusundan izin alınmadan yapılmış olmasıydı, ancak Hassan, satıcıların -yani köylülerin- suçlu olduğunu, Yahudi alıcıların ise suçlu olmadığını hükmetti. Bu, Hasan'ın Müslüman-Yahudi ilişkileri meselesi de dahil olmak üzere dünya görüşünün karmaşıklığını ortaya koyan birçok karardan ilkiydi.

1798'de Napolyon Bonaparte'ın Mısır'ı işgali ve bir yıl sonra Filistin ve Suriye'ye yaptığı yolculukla büyük dramatik olaylar devam etti. Bu da, işgali Orta Doğu'da modern zamanların başlangıcı ve Batılılaşmasının başlangıç noktası olarak kabul etmediğimiz sürece, Hüseyinilerin yaşamlarını etkilemeyen doruk noktası bir olaydı (Orta Doğu araştırmacıları için biraz anakronik bir kavramdır; onlar son 200 yıldaki dönüşümleri açıklamak için iç ve dış dinamiklerin daha sentezleyici bir resmini tercih ederler). Şüphesiz, sonraki yüzyıl Filistin'in Avrupa sahnesine ekonomik ve politik entegrasyonuna tanık oldu ve aileyi yabancı çıkarların ve gündemlerin etkisine maruz bıraktı. Ailenin bu yeni gelişmelere nasıl tepki verdiğini değerlendirmek kolay değil. Geçmişten gelen kanıtlar açık bilgidir: karşılaştıkları zorlukları biliyoruz, ancak nasıl tepki verdikleri hakkında çok az şey biliyoruz, hatta hiç bilmiyoruz.

19. yüzyılın başlarında önemli olan, Kudüs'ün kaderinin büyük ölçüde ailenin iyi ilişkiler sürdürdüğü el-Cezzar'ın politikalarına bağlı olmasıydı. Fransız askerleri Filistin kıyılarına doğru ilerlerken bile, Hüseyniler, Hasan'ın gündemini yansıtan önemsiz ve rutin konularda Akka ile yazışıyorlardı. Bu dramatik günlerde, Hasan, Ahmed el-Cezzar'dan, Hebron, Kudüs ve Nablus dağlarından gelen ve Haram'ın hizmetkarları olarak çalışan yoksul köylüler olan dağ *halkının* yükünü hafifletmesini rica eden bir mektup yazdı. Mektupta onların övgüsü dile getiriliyordu. Bunun, ailenin şehirdeki ve çevredeki talihsizlere karşı tutumunun tipik bir örneği mi yoksa toplumsal bir vicdanın ifadesi mi olduğunu söyleyemeyiz, ancak bu tür eğilimlerin sonraki nesillerde her zaman devam etmeyeceğini biliyoruz.

Kudüs'ün ileri gelenleri genel olarak El-Cezzar'a sadıktı. Osmanlı hükümeti onun yönetimini sınırlamaya çalışırken, Gazze valisine Kudüs'te daha fazla yetki (esas olarak vergi toplama yetkisi) verdiğinde, Hüseyniler önderliğindeki ileri gelenlerin isyankar bir muhalefetiyle karşılaştılar. 1801'de ileri gelenler, Osmanlı yanlısı Gazze valisinin temsilcisinin kaçmasına ve Siyon Dağı'ndaki Kral Davud'un türbesine sığınmasına neden oldular. Bu kadar kararlı bir direnişle karşılaşan Gazze valisi Ebu Marak, belki de Ömer'in kız kardeşine ilgi duyduğu için boyun eğdi. Aile, siyasi olarak avantajlı evliliklere hiçbir zaman itiraz etmemişti, ancak söz konusu genç kadın Zeynep'in bu konuda ne hissettiğini bilmenin bir yolu yok.

1770'lerde olduğu gibi, yerli ve yabancı işgalcilerin yüksek hedeflerinin en büyük darbesini kıyı kasabaları çekti. Bonaparte Gazze'yi kısa bir süreliğine işgal ettiğinde, Fransız askerleri şehri yağmaladı ve birçok sakin korkunç bir ölümle karşılaştı. Mısırlı işgalcilerin korkunç katliamlar gerçekleştirmesinden yirmi yıl sonra, Fransız birlikleri de insan hayatına karşı aynı derecede acımasız ve kayıtsız olduklarını gösterdi.

Bu dönemde Hüseyniler için en büyük zorluk, aslen Hüseyini el-Vafi aşiretinden olan ve el-Makdasi olarak bilinen kişinin Kudüs'te bulunmasıydı. Bu ailenin itibarı 1705'teki *Nakib* isyanından beri düşmüş olsa da, Hasan ve Kudüs'ün önde gelenlerinin çoğu bu olağanüstü adama büyük saygı ve bağlılık duyuyordu. *Nakib* isyanından sonra ailesi Gazze'ye yerleşti ve bazıları Mısır'a gitti. El-Makdasi, El-Ezher'in en seçkin alimlerinden biri oldu ve zaman zaman Kudüs'ü ziyaret ederek Hasan'ın hocası oldu. Dahası, ailesi evlilik yoluyla Gudeyye ailesiyle de bağlantılıydı.

1798'de el-Makdasi, Kahire'de Napolyon'a karşı halk ayaklanmasına önderlik etti. Fransız birlikleri onu üç gün boyunca boşuna aradıktan sonra Kudüs'e kaçtı. Orada hemen evlendi, çünkü ailesini Mısır'da bırakmıştı ve ancak Napolyon kovulduktan sonra geri dönecekti. Bu arada, Kudüs'teki varlığının Fransızların dikkatini çekeceğinden korkuluyordu. El-Makdasi'nin anonim kalmaya niyeti olmadığını açıkça belirtmesiyle bu korku daha da arttı. O, yerinde duramayacak kadar aktif bir adamdı. Cuma namazlarında *imamlık* yaptı, Kur'an dersleri verdi ve yerel *kadıdan* dini otoritenin bazı önemli mülklerinin vesayetini aldı. Kudüs'te üç yıl geçirdi; bu süre zarfında Hasan'a yardım etti, ancak aynı zamanda Fransız kuvvetleri için tehlikeli bir yem oldu.

Dahir el-Umar zamanında olduğu gibi, şehrin kenarda kalmışlığı onu ve sakinlerini savaşın şiddetinden korudu. Stratejik düşünceler, yabancı istilacıyı başarısız fetih yolculuğunun son aşaması için başka bir yere yönelmeye itti.

Karl Marx'ın da belirttiği gibi, siyasi bir boşluk asla kalıcı olmaz. Nitekim, Fransızlar çekildikten hemen sonra Gazze'li Ebu Marak ve Akka'lı El-Cezzar, Filistin'in kontrolü için mücadeleye giriştiler. Osmanlı İmparatorluğu Ebu Marak'ı tercih etti ve Kudüs'ü (El-Cezzar'ın önceki topraklarının çoğu ve Mısır ile birlikte) ona teslim etti. İleri gelenler ve onları yöneten Hüseyniler, şehrin bir kez daha Akka'nın etki alanına girmesini istiyorlardı. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktu: Sadrazam'ın himayesindeki Ebu Marak'ın aksine, El-Cezzar onları asla baskıcı bir şekilde vergilendirmemiş veya güçlerini sınırlamaya çalışmamıştı. Ancak, iktidardakilerle çatışmaya girmek istemeyen ileri gelenler, İstanbul'a Akka'lı ileri geleni öven ve Gazze'liyi kötüleyen bir mektup yazdılar. Ebu Marak'ın Kudüs'ü yönettiği düşünüldüğünde bu cesur bir hareketti. Yine de konumları önemliydi, çünkü vali ataması ancak ileri gelenlere bildirildikten sonra yürürlüğe girmişti. Ebu Maraq onların sınıfından değildi, halktan bir adamdı. Napolyon'a karşı mücadele sırasında, ileri gelenlere bile yaklaşmamış, doğrudan köylülere seslenmiş ve bazıları işgalciye karşı *cihat* başlatma çağrısına yanıt vermişti. İleri gelenlerden savaş için belirli sayıda asker toplamalarını istemesi de onları kendisinden uzaklaştırmıştı.

Aile reisleri ve ileri gelenlerin, el-Cezzar'dan aldıkları veya ganimet olarak elde ettikleri tüm silahları valinin baş yardımcısının karısına teslim etmeye zorlanmalarıyla rezillik devam etti. Bu aşağılayıcı sahne, *kadı* huzurunda gerçekleşti ve Ebu Marak'a karşı duyulan öfkeyi büyük ölçüde artırdı. Burada da alt sınıflara olan sempatisini gösterdi. Ayrıca Mısır ve Filistin bölgeleri üzerindeki gücünü, aralarındaki ticaret ilişkilerini güçlendirmek için kullandı. Kudüs'ün ileri gelenlerini rahatsız ederken, şehrin tüccarlarına şöyle yazdı: "Kötü günler sona erdi, yerini bereket ve sevinç günleri alacak." Tüccarlar, Arap-Osmanlı toplumunda alt sınıf olarak kabul ediliyordu ve çoğu Müslüman değildi.

Ancak Ebu Marak'ın itibarı da inişli çıkışlıydı. 1802'de, Sadrazam'ın sağlam desteğine rağmen, sonunda El-Cezzar tarafından yenilgiye uğratıldı. Mısır'daki konumunu yerel güçlere, diğer bölgelerini ise El-Cezzar ile yaptığı meydan savaşında kaybetti; El-Cezzar, Büyük Müftü ve Sadrazam'ın düşmanına verdiği desteği tamamen görmezden geldi. Şam

valisiyle kurduğu ittifak, El-Cezzar'a İstanbul'u kendisine boyun eğmeye zorlayacak kadar askeri güç verdi ve böylece Kudüs bir kez daha Akka'nın yönetimine geçti.

Ama bu durum sadece iki yıl sürdü. Çünkü 1804'te el-Cezzar öldü ve şehrin statüsü tekrar değişti. Resmi olarak bir kez daha Şam'a bağlandı; Şam yeni bir vali aldı, ancak gerçekte Akka'dan yönetilmeye devam etti. Kısa bir süre için Kudüslüler, el-Cezzar'ın varisi Süleyman'ın vergileri hemen artırması nedeniyle Ebu Marak'ı bile özlediler. Halk isyan etti ve -bu artık tanıdık gelmeli- hükümdarın temsilcilerini şehir kalesinde hapsettiler. Buna karşılık Süleyman, ordusunun komutanını gönderdi; komutan, müzakere bahanesiyle elebaşlarını, yaklaşık elli kişiyi çağırdı ve onları yakaladıktan sonra başlarını halk önünde kestirdi. Süleyman başları almaktan memnun kaldı ve şehir sessizliğe büründü. Böylece ne Süleyman ne de Ebu Marak cazip bir teklif gibi görünmedi.

Ancak Ebu Marak'ın gölgesi hâlâ şehrin, daha doğrusu kendisinden hiçbir fayda görmeyen ileri gelenlerinin üzerinde asılı duruyordu. İstanbul'da ise oldukça saygı görüyordu; burada imparatorluk ile Vahhabiler arasında bir tampon bölge oluşturmasına yardımcı olabileceği umuluyordu. Vahhabiler, Arap Yarımadası'nda sultanların Müslüman dünyası üzerindeki egemenlik hakkına meydan okuyan bir Selefi hareketti. Kudüs'ün ileri gelenleri, "halkın" onları tekrar aşağılayacağından korkarak, şehirlerinin doğrudan Akka veya Şam tarafından yönetilmesi için İstanbul'da yoğun bir şekilde mücadele etmeye başladılar.

Garip bir şekilde, Hüseynilerin 1804'te Akka ve Gazze arasında Kudüs'ün kontrolü için yapılan mücadelede önemli bir rol oynadığına dair hiçbir kayıt yok. Aile, ülkede ve şehirlerinde meydana gelen gelişmelerle başa çıkabilmek için dikkat çekmemeye özen gösteriyor gibiydi.

Kadı'nın yardımcısı olan Halidi, şehrin ileri gelenleri adına, El-Cezzar döneminde atanmış ve dolayısıyla Akka'ya sadık olan Kudüs valisine şahsen bir mektup yazarak görevinde kalmasını rica etti: 'Vergilerin toplanması ve idaresinde düzensizlik korkusu ve yoksulların, zayıfların ve genel halkın korunması ihtiyacından endişe duyan saygıdeğer *ulema* ve şehrin ileri gelenleri, eski görevinizde kalmanızı rica ediyor.' [33] Yerel ileri gelenlerin bu müdahalesi istisnaiydi, ancak on dokuzuncu yüzyıl boyunca daha sık hale gelecek ve Hüseyniler de yavaş yavaş bu tür müdahalelere katılacaktı.

Yüksek mevkisi nedeniyle sadece Hasan el-Hüseyni kısmen olaya karışmıştı. Ebu Marak'ın, el-Cezzar'a verdiği destek nedeniyle şehri cezalandıracağından korkan Hasan el-Hüseyni, yıllık vergi tahsilatı sırasında Cenin'de bulunan Şam valisine başvurdu. Vali, Hasan'ı rahatlatmak için acele etti: 'Kardeşimiz Muhammed Paşa Ebu Marak'ın yakında yapacağı ziyaretle ilgili endişenizin farkındayız, ancak o sadece sizin bölgenizden geçecektir. Kudüs'ün hala bizim [Şam'ın] yönetimimiz altında olduğunu ve Ebu Marak'ın şehri yönetmesine izin verme niyetinde olmadığımızı açıkça belirtmek isteriz.' [34] Aileleri daha da rahatlatmak için, vali 1805 yılında şehre geldi ve o yılki *Hac ibadetini* El-Aksa Camii'ni ziyaret etmek için terk ettiğini kamuoyuna açıkladı. Ancak bu valinin desteği işe yaramadı: Kudüs'ü ziyaret ederken İstanbul tarafından görevden alındı.

Fakat Ebu Marak da kısa süre sonra ortadan kayboldu; Süleyman onu 1807'de öldürttü. Sultanın Kudüs'ün ileri gelenlerine gönderdiği imparatorluk *fermanı* , Hasan'ı kötü zamanların sona erdiğine ikna etmiş olmalıydı. Ebu Marak'ın öldürülmesinin 'Allah için *cihadın* bir parçası' olduğu konusunda Süleyman ile aynı fikirde olmasa bile, [35] büyük bir rahatlama hissetmiş olmalıydı.

1806 yılında, İstanbul'da dini kurum ile reformcu Sultan III. Selim arasındaki mücadelenin bir parçası olarak, İstanbul Büyük Müftüsü gibi dini liderler, III. Selim'e sempati duyduğundan şüphelendikleri imparatorluk genelindeki *müftüleri* görevden almaya başladılar. Hasan da bu kişilerden biriydi. 1806 kışında, İstanbul'daki huzursuzluğun başlamasından beri Hüseynilerin korktuğu emir geldi. Hasan'ın yeğeni ve o zamanki *nakib* Tahir de görevden alındı. Neyse ki, kriz, o dönemde Şam valisi ve eski bir aile dostu olan Yusuf Kanj Paşa'nın yardımı sayesinde sadece bir yıl sürdü. Kanj, halk arasında 'Kürt' olarak biliniyordu (kendisi Kürt olup olmadığı bilinmese de, muhafızlarının Kürt olduğu kesindir). Ailenin ortak hafızasında çok olumlu bir yere sahiptir. O, gerçekten de ailenin gerçek bir dostuydu, Akka yönetimi ile Şam'ın eski-yeni yönetimi arasındaki alacakaranlık bölgesini nispeten sakin bir şekilde atlatmalarına yardımcı olan bir müttefikti. [37]

Kanj, Büyük Müftüyü, Hüseynilerin son derece dindar Müslümanlar olduğuna ve eski sultanın dinlerinin ve geleneklerinin kutsallığını ihlal etmeyi teklif ettiğini anlasalardı onu asla desteklemeyeceklerine ikna etti.

Bu argümanda bir doğruluk payı vardı, çünkü ailenin III. Selim'e olan bağlılığı, onun yeniliklerine veya Fransız Devrimi'nin fikirlerine duyulan coşkudan ziyade, Müslüman dünyasının liderine duyulan geleneksel bağlılıktan kaynaklanıyordu.

1808 yılı, Hasan el-Hüseyni'nin hayatının son yılıydı ve diğer tüm yıllar gibi çalkantılıydı. Yaz alışılmadık derecede sıcak geçmişti ve Eylül ayında Kutsal Kabir Kilisesi alevler içinde kaldı – Kudüs'teki rakip Hristiyan mezhepleri arasındaki bitmek bilmeyen çekişmelerin bir başka bölümü. Bu sefer kilise üzerindeki kontrol mücadelesi yeni boyutlara ulaştı. Yangın, kalabalık bir ayin sırasında çıktı. Yer her zamankinden daha kalabalıktı ve bir Ermeni hacı, kazara mı yoksa kasten mi olduğu bilinmemekle birlikte, kiliseyi ateşe verdi. Alışılmadık kalabalık, o yıl hacı sayısındaki büyük artıştan kaynaklanıyordu; hacı sayısı neredeyse yerli halkı geçmişti.

Yangın, Hüseynilerin konumunun gücünü ortaya koydu. Hasan *müftüydü* ve Ömer dedesinin yerine yeni atanarak *nakib el-eşref* olmuştu. Yağmalanmayı önlemek için kilise avlusundaki çadırlarda geceyi geçirmeleri istendi. İstekli bir şekilde karşılık verdiler ve orada bulunmalarının bile Peygamberin Hristiyan "Kitap Ehli"ne saygı gösterme emrine itaat anlamına geldiğini gösterdiler. Ayrıca, hemen başlayan ve o günlerde her zaman olduğu gibi Hristiyan ibadethanelerinin yeniden inşasını onaylamaya yetkili herkese -yani Osmanlı hükümeti temsilcilerine ve Hüseynilere- rüşvet verilmesini içeren kilisenin yeniden inşasından da faydalandılar.

Hasan'ın dönemi sona erdi. Onun büyüleyici kişiliği, Hüseynilerin 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında Filistin'in önde gelen ailesi haline gelmelerinin nasıl ve nedenini anlamak için çok önemlidir. Bölgedeki, Mısır da dahil olmak üzere, önde gelen kişiler hakkında neredeyse her çağdaş tanıklık, Hasan'ı Suriye ve Mısır'ın entelektüel elitleriyle olağanüstü ilişkiler kurmuş önemli bir din alimi ve karizmatik bir figür olarak anmaktadır. Ailesindeki en önemli üç görevi elinde tutmayı başaran ve ancak 1948'de tüm Arap Filistin'in düşüşüyle yıkılacak sağlam bir yapı kuran da oydu.

Ölümünden sonra üç dini makam ailede kaldı. Yeğeni Tahir, Kudüs *müftüsü* görevini devralırken, Hasan'ın diğer görevi olan *şeyhülharam* görevi ise diğer kardeşi Abdullah'ın torunu Ömer'e geçti; Ömer, Hasan'ın hayatta olduğu dönemde (1800'de) zaten *nakibülaşraf olarak* atanmıştı.

Daha önce olduğu gibi, şehirdeki en önemli üç makam, Hüseyini ailesinin iki üyesi tarafından işgal edildi.

Osmanlı hiyerarşisinde *müftülük* makamı diğer makamlardan daha yüksekteydi ve sahibini ailenin daha güçlü bir üyesi yapardı, ancak çoğu insan *nakib el-eşref'i* ailenin başı olarak görürdü. Tahir ve Ömer'in durumunda gayri resmi olarak kimin baş olduğunu bilmek zordur. Nitekim Tahir'in engin bilgisi onu baskın figür haline getirdi. Kudüs'teki Şeriat mahkemesinin kayıtlarında şöyle yazmaktadır: "Tahir'i engin bilgisi ve bilgeliği ve *iftaya* yaptığı olağanüstü hizmet nedeniyle seçtik" - yani dini uygulamalar ve müminlerin sorduğu sorular konusunda parlak kararlar vermişti. [40] Hasan'ın hayatta olduğu dönemde bile, şüphesiz onun etkisi altında, Tahir birkaç yılını Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'nde geçirdi ve burada engin bilgisini edindi. Sık sık Kubbetü's-Sahra'nın bir köşesinde - Zeytin Dağı'na bakan köşe en sevdiği köşeydi - öğrencilerine Kur'an ve tefsirlerini öğretirken görülürdü. [41] Buna karşılık Ömer, ikisi arasında dünyevi olan ve manevi konularla pek ilgilenmeyen biriydi. Lider olarak alışılmadık bir ekip oluşturdular.

Ömer, dedesi Hasan'ın küçük çocuklarının, yani Ömer'in amcaları ve teyzelerinin (ki bunlar aynı zamanda ikinci dereceden kuzenleriydi) vasisi olarak görev yaptı. Sonuç olarak, Hasan'ın kendi çocukları kamusal onurlardan pay alamadı. Ancak Ömer, dedesine verdiği sözü tuttu ve Hüseyniler arasındaki 'Hassanların' Abdullah'ın soyundan gelenler kadar kamusal sahnenin merkezine geri dönmelerini sağladı.

Bu zamana kadar aile açıkça iki kola ayrılmıştı: *Müftülük* görevini Hacı Amir el-Hüseyni'ye kadar sürdürecek olan 'Tahiri' kolu ve Osmanlı yönetiminin sona ermesiyle bu makamın anlamını yitirmesine kadar *peçeyi* miras alacak olan 'Umari' kolu. İki kol, evlilik, miras ve dayanışma yoluyla birliklerini koruyan bağımsız ailelerdi. *Peçeli* ve *müftü* , merkezi ve bölgesel hükümete ve daha sonra Avrupa'dan gelen yabancı istilacılara *karşı* –ki bu oldukça sık oluyordu– işbirliği yaptıklarında tek bir varlık oluşturuyorlardı.

BÖLÜM 2

Akka ve Kahire'nin Gölgesinde
Üçüncü Nesil

1813 yılında Ömer el-Hüseyni'nin kızı, Nablus valisi ve önde gelen ailelerinden birinin mensubu Musa Tukan ile evlendi; Musa Bey'in kızı ise Ömer'in oğlu Abdül-Selam II ile evlendi. Düğünler Kudüs'te birlikte yapıldı. O akşam (Müslüman düğünleri genellikle akşam yapılırdı) iki genç çift, hizmetkârlar tarafından taşınan devasa bir çardak altında, Mescid-i Haram'a doğru yürüyen bir alay halinde yürüdüler. Bu alay, yine hizmetkârlar tarafından taşınan, ziftle ıslatılmış meşalelerle aydınlatılıyordu ve arkasında büyük bir teneke davul çalan bir davulcu, sağır edici bir borazan grubuna ritim veriyordu. Hüseyniler ve Tukanlar, birçok önemli şahsiyet ve diğer dostlarıyla birlikte, müzisyenlerin arkasında sakin bir şekilde yürüdüler.

Çifte düğün, özellikle ailenin konumunu sağlamlaştırdığı zaman büyük bir sevinç kaynağıydı. Yeni yüzyıldaki koşullar, Hüseynilerin aile gücünü genişletmesini gerektiriyordu ve bu amaçla kızları bir kez daha seferber edildi. Musa Bey, Tukan ailesinin en önemli üyesi değildi, ancak ailenin başı olan kardeşi Halil ile çok yakındı ve Şam valisi olan bölge yöneticisiyle mükemmel ilişkiler içindeydi. Aile, eski yöneticiyle dostane ilişkiler kurmuştu, ancak halefiyle ilişkilerini kurmayı henüz başaramamıştı. Şimdi, Tukanlarla kurulan yeni bağ sayesinde Tahir el-Hüseyni, Kudüs *müftüsü* görevini korudu ve yeni vali, yeniden atanması nedeniyle onu tebrik eden içten bir mektup gönderdi: "Hüseynilere yönetimimiz altında hiçbir zarar gelmesine izin vermeyeceğiz ve onlara statülerine yakışır tüm refah ve başarıyı diliyoruz."

Ancak o yıl Hüseyniler, bir ailenin gücünün dalgalanmaya meyilli olduğunu hatırlatan bir olayla da karşılaştılar. Kudüs'te Ebu el-Suud adında bir aile çok öne çıkmıştı ve 1813'te sultan, ailenin reisini sarayına davet etti – bu, bir Hüseyni'ye asla verilmemiş bir onurdu. Ertesi hafta sultan, Ebu el-Suud'u Kudüs'te ziyaret etti; bu ziyaret, onun ileri yaşını (o yılın ilerleyen aylarında vefat etti) ve bir saygı göstergesi olarak yapıldı. [1]

Bu tür hatırlatmalar, Hüseyini ailesini imparatorluk başkentindeki bağlantılarını ve bölgedeki konumlarını güçlendirmeye sevk etti. Tukanlarla olan bağlar, El-Cezzar'ın nihayet ileri yaşta ölmesinin ardından (hem destekçilerinin umutlarını hem de düşmanlarının isteklerini boşa çıkararak) bölgesel sahnedeki çalkantılarla başa çıkmalarına yardımcı oldu.

Önceki bölümde belirtildiği gibi, Kudüs resmen Şam'ın yönetimine geri verilmişti, ancak pratikte Akka valileri vekil olarak hareket ediyordu. Dolayısıyla, ailenin Kudüs'teki konumunu korumak için gereken temas ağı, sadece Şam'daki yöneticileri değil, aynı zamanda Akka'nın güçlü yöneticilerini ve Tukanların yararlı bağlantıları olan Cezar'ın varisi Süleyman Paşa'yı da içermek zorundaydı. Ancak bu ikili yönetim, bölgesel muhalefetin hırslarını körükledi. Yafa güçlü yöneticisi Muhammed Ağa Ebu Nabut, Kudüs dağlık bölgesinin tartışmasız güçlü adamı Şeyh Osman Ebu Guş'un yardımıyla Süleyman'a karşı ayaklandı. İsyanın nedeni, bölgede alışılagelmiş olan nedendi: vergi toplamaya dayalı ekonomik güç arayışı. Acil amaçları Akka'nın gücünün kapsamını sınırlamaktı ve Abdullah Kudüs'te en zayıf olduğu için, bu onların ilk hedefi oldu. Bir kez daha, her iki hanedandan Hüseyniler tavır almak zorunda kaldılar.

İstanbul yönetimine karşı herhangi bir direniş belirtisi olmadığı sürece, Hüseyniler bu çoğu zaman kanlı yerel siyasetin dışında kalma eğilimindeydiler. Ancak şimdi Ebu Guş ailesinin dahil olması tarafsızlığı imkansız hale getirdi. Yüzlerce yıl önce Kürdistan'dan geldikten sonra yerleştikleri Einab köyündeki konumları Hüseynilerden önce geliyordu ve onları korkutuyordu. Genç Hüseyniler, Ebu Guş erkeklerini bölgesel ve hatta imparatorluk gücüne karşı cesaret örneği olarak hayranlıkla izliyorlardı. Yaşlı Hüseyniler ise Ebu Guşları yönetici çevrelerde oldukça sevilmeyen bir aile olarak görüyorlardı.

1813 yılı, sadece çifte düğün nedeniyle değil, özellikle de Nakib Ömer el-Hüseyni'nin Eski Şehir'deki kapalı bir alanı yenilemesi ve orada

dükkanlar ve bir sabun fabrikası inşa etmesi nedeniyle oldukça keyifliydi. Bu girişim, ailenin Ömer kolunun servetinin gelecek yıllar boyunca sağlam temelini oluşturacaktı. Muhafazakar iş yapma geleneğinden ayrılan aile, aynı zamanda şehir dışına da yatırım yaparak Yafa ve çevresine de yatırım yaptı.

Ailenin ekonomik refahı, Kudüs'teki Müslüman kutsal yerlerinin restorasyonuna zaman ve emek ayırmalarını sağladı. 1816'da Akka valisi Süleyman Paşa, Mescid-i Aksa'nın restorasyonunu emretti. Ömer'e özel bir elçi gönderdi ve ziyaretçiye türbenin harap ve yıkık halini gösterdi. Onlara, Kudüs'te *kadı* olarak görev yapan ve Peygamber soyundan geldiğini iddia etmesi nedeniyle Hüseynilerin yakın dostu olan küçük bir Osmanlı memuru olan Ahmed Arif Hikmet eşlik ediyordu. Hikmet, Tahir'in yaşıtındaydı ve iki genç adam çok yakın arkadaş oldular. Bu bağ, yüzyılın ortalarında Hikmet'in imparatorluğun Büyük Müftüsü olarak atanmasıyla çok önemli hale gelecekti. Hikmet, Kudüs'ün tarihindeki en kötü dönemlerden birinde, belki de 1948 felaketine kadar olan en kötü dönemde, ailenin Kudüs'teki hakimiyetinin devamını sağlayacak kişi olacaktı.

Bu ziyaretin ardından Sultan II. Mahmud, Akka valisinden camideki restorasyon çalışmalarını genişletmesini talep eden bir ferman yayınladı. Gelenek gereği, halk hükümdarlarının cömertliğinin bedelini ödemek zorundaydı. Tahir ve Ömer, vergi toplamakla görevlendirilen ilk kişiler arasındaydı ve daha sonra inşaatçılar ve mühendisler getirdiler. Lübnan hükümdarı II. Beşir de projeye dahil edildi ve o ile Beyrut valisi, proje için topraklarında özel bir vergi toplama turu düzenlediler. Lübnan sedirleriyle dolu gemiler Yafa Limanı'na gönderildi ve burada Ebu Nabut da girişime katıldı. Restorasyon tamamlandığında, sultanın ve Süleyman Paşa'nın katkılarının ayrıntıları caminin bir duvarına kazındı. Kubbetü'l-Sahra da aynı zamanda restore edildi ve orada da Süleyman'ın adı kazındı. Ancak Tahir ve Ömer, inşaat faaliyetlerini dini kurumlarla sınırlı tutmadılar. 1810 gibi erken bir tarihte çeşitli kamu binaları inşa etmeye ve bakımını yapmaya başladılar. O yıl Ömer, Şam valisinden önemli bir bağış aldı ve bu bağışla Süleyman Havuzlarından şehre su getiren bir su kanalı inşa etti.

Hüseyniler için günler iyi gidiyordu. Ömer'in Haram surlarına bitişik evi, tıpkı yüz yıl önce Abdül Latif'in evi gibi önemli ziyaretçileri ağırlıyordu. Daha sonra *Ezher Şeyhi* olacak olan Şeyh Hasan el-Attar da ziyarete geldi ve Hüseynilerin evindeki sıcak kültürel atmosferi fark etti.

Ondan önce ve sonra gelen birçok ziyaretçi gibi, kutlamalara katılanları Eriha'daki Hz. Musa'nın türbesine götürdüklerinde, alaya en önde eşlik etti.

Bu dönemde ilk Avrupalı da Hüseyinileri ziyaret etti: İskoç hekim Richard Richardson, Ömer'in misafirperverliğine karşılık olarak onu yıllardır rahatsız eden bir göz enfeksiyonundan iyileştirdi. [5] Richardson ayrıca, Şeyh el-Haram'ın (ki bu da Ömer el-Hüseyni idi) izniyle, aşağı yukarı resmi olarak Haram el-Şerif'e kabul edilen ilk Avrupalıydı. Ömer'in kendisine ödünç verdiği siyah bir sarık takan İskoç, gece yarısı gizlice Haram'a girdi. Daha sonra karanlıkta mekanın güzelliğini takdir edemediğinden şikayet etti ve Ömer yumuşayarak 1818'de misafirini gün ışığında gizlice içeri soktu. Ancak Richardson sırrı saklamadı ve Ömer bu jestten pişman oldu, çünkü daha sonra daha fazla Avrupalı içeri girmek istedi. Onun onayı, ya değişen koşulların farkında olduğunu ya da konuyu hayati önemde görmediğini gösteriyor. Bununla birlikte, Orta Doğu tarihçileri daha sonra, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan daha katı radikal biçimlerinin aksine, Osmanlı döneminde İslam'ın ne kadar esnek olduğunu keşfedeceklerdi.

Bayan Belzoni'nin Haram'ı ziyaret etme isteği o kadar kolay değildi. Kocası Giovanni Belzoni, Mısır antik eserleri konusunda önde gelen bir kaşifti, ancak İngiliz eşi, Firavunlar dönemine yaptığı keşif gezilerine katılmakla yetinmeyip, bunun yerine çağdaş Orta Doğu'yu gözlemlemek istiyordu. Anılarında, Richardson'ın cesur hareketini taklit ederek ölüm riskini göze almaktan korkmadığını gururla anlatır. Osmanlı yasaları, Haram'a girmeye cüret eden herhangi bir Yahudi veya Hristiyanın idam edilmesine izin veriyordu, ancak pratikte ceza çok daha hafifti. Bayan Belzoni, valinin Haram türbelerini restore etmek için getirdiği bir grup Hristiyan inşaatçı ve zanaatkarla arkadaş oldu ve onları, sanki onların ekibinden birinin karısıymış gibi aralarına katılmasına izin vermeleri için ikna etti. Ancak tereddüt ettiler ve kabul ettiklerinde iş çoktan bitmişti. Sonra Ömer el-Hüseyni'ye içeri girmesine izin vermesi için rüşvet vermeye çalıştı, ancak Hüseyin'in Richardson'a olduğu gibi ona karşı hiçbir yükümlülüğü yoktu ve onu evinden kovdu. Sonunda, geleneksel yerel kıyafetler giyerek kendi başına içeri girdi. Richardson ve Bayan Belzoni, birçok kişinin izleyeceği bir yol açtılar ve kutsal alana yaptıkları bu baskınlar, Hüseynilerin statüsündeki düşüşü ve 400 yıldır bildikleri dünyanın ortadan kaybolmasını işaret etti. [6] Daha sonra Amerikalı bir misyonerin kızı Sarah Berkeley Johnson, Bayan Belzoni'yi taklit edecekti.

Yerel bir Müslüman kadın gibi giyinerek sadece Haram'a değil, aynı zamanda kutsal olan Davud Türbesi'ne de girdi.

Süleyman'ın oğlu, el-Cezzar'ın torunu Abdullah Paşa (1818-1831 yılları arasında iktidarda) döneminde rahat günler sona erdi. Akka yöneticileri, Güney Suriye'nin tüm güçlü yöneticilerini ele geçirmeye kararlıydı ve bu durum Hüseynileri çok ihtiyatlı davranmaya zorladı. İstanbul'un geniş imparatorluğundaki her ardışık krizle başa çıkamamasından yararlanan Abdullah Paşa, bölgedeki bölünmeleri değiştirmeye başladı. Kısa süre içinde Şam'ı kendi yönetimi altına aldı ve Kudüs'ün yönetimini kendi bölgeleri olan Akka ve Sidon'a devretti. Artık Kudüs'ün ileri gelenleri hem Şam hem de Akka tarafından sıkıştırılıyordu. Ana baskı maliydi, çünkü her iki başkent de periyodik olarak tebaalarından talep ettikleri vergileri artırıyordu ve her *dura* (yıllık vergi tahsilatı) bir yerde isyanı tetikleyebilirdi. Hüseyni ailesi, görünüşe göre bu isyanlara yalnızca kendi çıkarları etkilendiğinde yardım ediyordu.

Hüseynilerin Süleyman ile olan ilişkileri onları bölgesel siyasete dahil ederken, istemeden de olsa daha geniş siyasi alana, yani işlevini yitirmiş ve reformistler tarafından dağıtılma tehdidi altında olan Osmanlı elit askeri birliği Yeniçerilerle olan çatışmaya da sürüklendi. Sultan II. Mahmud yeni bir ordu kurmayı önerdiğinde, imparatorluğun her yerindeki Yeniçeriler saldırıya geçti. 1819'da sıra Kudüs'e geldi.

Yeniçeriler, hükümet ile toplum arasında bir kriz çıkarmayı başardılar. Bahaneleri, 1808'de yanan Kutsal Kabir Kilisesi'nin restorasyonunun durdurulması talebiydi. [7] Şehir halkının bir kısmı, daha yüksek vergilere karşı direnmek için her türlü bahanenin yeterli olacağı düşüncesiyle, onların kışkırtmalarına kapıldı ve bazı yabancılarla birlikte şehrin kalesindeki valilik binasına saldırdılar. Sadece Yeniçerilerin, kilisedeki restorasyon çalışmalarıyla temsil edilen Hristiyan istilasına karşı İslam'ın onurunu koruyabileceğine güvenilebileceği için, kalenin etrafına özel muhafızlar atamasını talep ettiler. Talepleri karşılanmazsa, kalenin içindeki herkesi öldüreceklerini tehdit ettiler. Vali tereddüt edince, isyancılar şehrin kapılarını kapattılar ve kaleyi ele geçirdiler. Günümüzde bir radyo istasyonunun veya cumhurbaşkanlığı sarayının ele geçirilmesi, iktidara karşı bir saldırı veya devrilme anlamına gelirken, o günlerde Kudüs'te veya diğer taşra başkentlerinde bir kalenin ele geçirilmesi darbe anlamına geliyordu. İsyancılar yolda kilisedeki restorasyonları yıktılar ve bazı

rahipleri öldürdüler. Ardından kendi adamlarından, özel bir rütbesi olmayan, tanınmayan bir kişiyi Kudüs valisi olarak seçtiler.

Hüseyniler, Ebu Nabut isyanı sırasında olduğu gibi, çok temkinli davrandılar. İsyan, ailenin bir dostu olan Şam valisi Yusuf Kanj'ı hedef alıyordu ve onu yabancılaştırmak istemiyorlardı. Dahası, sürekli aldıkları bağış ve yardımların restorasyonun askıya alınmasıyla kesileceğini bildikleri için kilisedeki çalışmaların devam etmesini istiyorlardı. Peki, isyana karşı çıkmakta neden tereddüt ettiler? Muhtemelen yeni imparatorluk ordusunu finanse etmek için özel ve ağır bir vergi ödemek zorunda kaldıkları için.

1813'ten beri, yüksek statüleri nedeniyle genellikle vergiden muaf olan Hüseyniler, yeni ordu fonuna önemli miktarda özel bir vergi ödüyorlardı. II. Mahmud, Kudüs'ün ileri gelenleri de dahil olmak üzere her türlü gelir kaynağını araştırıyordu. Basit bir aritmetik meselesi gibi görünüyordu; vergi yükü muhtemelen her zaman Hristiyanların bağışlarından daha fazla olacaktı, ancak aile uzun bir çalkantı döneminden sonra yeni hükümetin istikrarını takdir etti ve bu nedenle onunla çatışmaktan kaçındı.

Sultanın ayaklanmaya verdiği yanıt tahmin edilebileceği gibi sert oldu. Şam valisinin girişimi ve Akka valisinin desteğiyle, ayaklanmayı bastırmak için bölgesel bir komutan olan Ebu Zeriye el-Mağrabi gönderildi. Gece yarısı kaleye baskın düzenledi ve isyancıları katletti. Rivayete göre Kudüs valisi de ona eşlik etti ve kendi elleriyle isyancılardan yirmi sekizini boğarak öldürdü. Ertesi gün elebaşlarının başları kesildi, geri kalanlar boğularak öldürüldü ve cesetleri Bab el-Halil (Yafa Kapısı) dışında sıraya dizildi.

Bu şiddetli siyasi kargaşa ortamında Kudüs'ün ileri gelenleri kimi destekleyecekleri konusunda kararsız kalmışlardı: Akka valisi Abdullah'ı mı, yoksa Sultan II. Mahmud'a daha yakın olan Şam valilerini mi? Hüseynilerin bazı muhalifleri, muhtemelen asılsız olmayan bir söylenti yayarak Ömer el-Hüseyni'nin Abdullah'ı desteklemeye meyilli olduğunu iddia ettiler. 1820 yılının başlarında bu durum açık bir suçlamaya yol açtı ve bunun sonucunda Ömer kısa süreliğine sürgüne gönderildi, ancak statüsü etkilenmedi.

Kudüs için bu, imparatorluğun kalbinde gelişen siyasi dramın küçük bir örneğiydi. 19. yüzyılın ilk on yıllarında, kutsal şehirdeki yaşam, Osmanlı veya Avrupa güç merkezlerindeki siyasi patlamaların sarsıntısıyla

periyodik olarak altüst oluyordu. Bu patlamaların yerel tezahürleri bazen oldukça garipti, ancak ailenin konumu, diğer Kudüslülerden daha kolay bir şekilde bu olaylara karışmasına neden oluyordu. Yunan devrimiyle bağlantılı olaylar zinciri de böyle bir örnekti.

Yunanlar, yaklaşık 400 yıldır topraklarını yöneten Osmanlı gücüne karşı isyan ederek ulusal kimliklerini ilk ortaya koyan halk oldu. Devrim Mart 1821'de patlak verdi ve haber Kudüs'e ulaştığında, yerel sahnedeki her aktör, isyanla hiçbir ilgisi olmayan çıkarlarını desteklemek için bunu kullandı.

Kudüs'te Yunanlılarla dayanışma içinde olan ve sevincini gizleyemeyen her Hristiyan, yetkililer tarafından isyancıların aktif bir destekçisi olarak görülüyordu. Yunan Ortodoks tebaasının başlıca düşmanı, Kudüs'teki temsilcisi aracılığıyla şehir halkını Yunan tehdidine karşı silahlanmaya çağıran Şam valisi Darwish Paşa idi. Darwish tarafından kaleyi 'hazırlık amacıyla' işgal etmek üzere gönderilen bir birlik askerin gelişiyle gerilim arttı. Hristiyan sakinlere silahlarını teslim etmeleri, siyah giymeleri ve görünürde hiçbir sebep yokken ağır silahları bir yerden bir yere taşımaları emredildi. Aşağılanmaları, Yunan Patrikhanesine yapılan yağma ve saldırılarla daha da ağırlaştı. Şehir halkına silah taşıyan her Hristiyanı öldürme emri verildiği söylentisi yayıldı.

Müslüman ileri gelenler müdahale etmeseydi, Kudüs valisi tüm Rum Ortodoks sakinlerini katledebilirdi. Müdahale eden ve Hristiyanları rahatlatan bir bildiri yayınladılar. Bildiride, Müslüman ümmetinde *Ehl-i Kitap'ın* (Hristiyan 'Kitap Ehli') hukuki statüsüne ilişkin Kur'an'dan alıntı yapıldı. Şam valisi de aklını başına topladı ve tacizi durdurmak için müdahale etti. Hükümetin Roma Katoliklerine karşı tutumu ise oldukça farklıydı: Fransa ile olan bağları nedeniyle Katoliklerin Kutsal Kabir Kilisesi'ni restore etmelerine ve yeniden inşa etmelerine izin verdi ve diğer Hristiyanlar ve Yahudilere dayatılan ayırt edici türban olan *qawqa'yı* takmaktan muaf tuttu.

O dönemde, 1819-21 olayları olağanüstü görünmüyordu. Ardından Filistin'de isyan çıktı ve topraklar bir yüzyıldır sakin olduğu için bu kesinlikle alışılmadık bir durumdu. Dahası, bu isyanlar Filistin'in neredeyse tamamını kapsıyordu ve topraklarda yaşayan tüm sosyal grupları içeriyordu ki bu da alışılmadık bir durumdu. İlki 1824'te, ikincisi ise on yıl sonra 1834'te gerçekleşti. Bazı tarihçiler bunları Filistin ulusal veya proto-ulusal kimliğinin uyanışı olarak değerlendirir (bu konuda daha sonra daha fazla

şey söyleyeceğiz). Mevcut bağlamda, bu siyasi sarsıntılar, Yunan devrimi ve onu izleyen diğer ulusal ayaklanmalar gibi imparatorluğun merkezini sarsanlardan daha çok Hüseyini ailesinin hayatını etkiledi.

1824 ayaklanmasını, daha iyi bilinen ve son zamanlarda bir tarih kitabında 'ilk Filistin ayaklanması' olarak tanımlanan 1834 köylü ayaklanması yerine, ilk Filistin ayaklanması olarak adlandırmayı tercih ettik. [12] 1824 olayları genellikle *fitne* (isyan) olarak tanımlanır. Her şey 1823'te, Akka valisi Abdullah'ın, Şam tarafından toplanan olağan vergilere ek olarak, ailenin mülkünün önemli bir bölümünü talep etmek üzere Kudüs'e bir temsilci göndermesiyle başladı. Bu, aile için bir karar zamanıydı. Tahir, ailenin cevabını formüle etmede öncülük etti. Her zaman bir bilgin olan Tahir, şehrin tarihine son derece aşinaydı ve atalarından İstanbul'daki gelişmeleri yakından takip etmeyi de öğrenmişti. Bu tarihsel ve siyasi bilgi kombinasyonu ona cevabını verdi. Yeni tehditle karşı karşıya kalan Tahir, geçmiş zaferleri tekrarlamayı düşündü. Bu anlatının başlangıcındaki olayları hatırladı: 1703'te başlayan *Nakib el-Eşref* el-Hüseyni el-Vafaî'nin isyanı. Uzun vadede başarısız olmuştu, ancak doruk noktasında şehir surlarının dışına, çevredeki köylere yayılmıştı. Tahir, isyanın başarısız olmasının sebebinin sultana meydan okuması olduğunu fark etti. Mevcut durum farklıydı: Tahir, kendisi de imparatorluğa karşı isyan eden birine karşı isyan ediyordu ve Tahir, imparatorluğun onu desteklemesini bekleyebilirdi. İsyanı, Akka valisi tarafından ağır vergilerle ezilen cesur ve inatçı yerel köylülerin yardımıyla başlatmaya karar verdi. Bu akıllıca bir karardı ve Hüseyniler bir krizi daha atlattılar.

Aynı yıllarda daha da anlamlı gelişmeler yaşandı. Bunu ancak geriye dönüp baktığımızda biliyoruz; Tahir o zamanlar bunun farkında olamazdı. İsyan günlerinde gelen yabancı ziyaretçiler, ülkenin karakterini tanınmayacak kadar değiştireceklerdi. [13] Hem İngiliz hem de Amerikalı Protestan misyonerler, Araplar arasında Hristiyanlığı yaymak ve Yahudileri Hristiyanlaştırmak için geldiler. İki Amerikalı misyoner özellikle aktifti. Faaliyetlerini Kutsal Kabir Kilisesi çevresinde yoğunlaştırdılar ve sadece Müslümanları ve Yahudileri Hristiyanlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda dinden uzaklaşmış Protestanları da çekmeye ve Rum Ortodoks ve Ermeni Hristiyanları kazanmaya çalıştılar. Bu, Kudüs'te eşi benzeri görülmemiş bir varlıktı ve ulusal bilincin evrimi ve Kudüs'teki siyasi gelişmeler üzerinde geniş kapsamlı etkileri olacaktı. [14] Hristiyan mesihçiliği, yeni Yahudi

mesihçiliğinin, yani Siyonizmin yükselişine zemin hazırlayacaktı. Ancak bu da ancak geriye dönüp bakıldığında açıktır ve Hüseynilerin bundan haberi yoktu.

Şehirdeki misyonerlik faaliyetlerinin tam kapsamı genel olarak bilinmiyordu; aksi takdirde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki gerilimler daha da kötüleşirdi. Gördüğümüz gibi, Yunan devrimi doğrudan huzursuz atmosfere katkıda bulundu ve sürekli söylentiler hassas statükoyu korumayı zorlaştırdı. Şehir valisi Süleyman Paşa, durumu yatıştıramadı ve 1824 ayaklanması Yunanistan'daki olaylarla tamamen ilgisiz olsa da, tüm bu gelişmeler huzursuzluk, belirsizlik ve hükümetin dümeninde sağlam bir elin olmadığı hissini yarattı.

Bu Süleyman'ın kişisel biyografisi belgelenmemiş olsa da, şehirde oldukça tanınmış biriydi. Yahudiliğe geçtiği söylentileri vardı ve Yunanlar ile Osmanlılar arasındaki çatışma sırasında Kudüs'teki Hristiyanlara sempati duyduğundan şüpheleniliyordu. Nitekim, şehirdeki varlığı bile hükümete karşı ayaklanma eğilimini daha da artırmıştı. Yaygın lakabı '19. yüzyılın Pontius Pilatus'u' idi. Bu söylentilere ek olarak, bir Avrupa donanmasının Filistin kıyılarına ulaştığı ve Kudüs'ü fethetmek için öncü bir güç getirdiği yönünde de haberler vardı. Bu hikaye ne zaman ortaya çıksa, Kudüs'ün Hristiyan sakinleri kiliselerine kapatılıyordu.

Hüseyniler hâlâ Akka ve Şam'daki yerel yöneticilerin açgözlülüğüyle mücadele ediyorlardı. 1824'te bu baskı ikiye katlandı: Şam, resmi olarak kendi yönetimi altında olan Kudüs'ten bir parça et istedi ve Akka da geri adım atmadı. Ailenin Şam'daki dostu, emsalsiz vergiler koyma eğilimi nedeniyle 'Suçlu' lakaplı yeni bir vali olan Mustafa ile değiştirildi. Hüseyniler, diğer ileri gelenlerle birlikte, tüm bu taleplere boyun eğerlerse kısa sürede parasız kalacaklarını hissettiler. 1824 baharında işler çok ileri gitti ve tam anlamıyla bir isyan patlak verdi.

Mustafa 'Suçlu', yıllık vergi tahsilatı için Nisan ayında geldi ve Yafa Kapısı'nın dışında kamp kurdu. Şehirdeki hava zaten çok kasvetliydi, ancak vali 'Kudüs çılgınlığı' nöbetine kapılıp şehre ve sakinlerine 1700'den beri görülmemiş vahşi bir saldırı başlatmasaydı, ziyaret açık bir sorun olmadan geçebilirdi. Bu sefer Şam valisi çok ileri gitti, alışılmışın dışında daha uzun süre kaldı ve duyulmamış bir şekilde davrandı. Hristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların liderlerini kampına getirdi ve cemaatleri talep ettiği miktarları ödeyene kadar onları rehin tuttu.

5 Nisan sabahının erken saatlerinde valinin askerleri Hüseynilerin evinin kapısına dayandı ve aile kendine gelemeden Ömer el-Hüseyni yakalanarak valinin kampına götürüldü. Orada, aynı zamanda Yafa ile Kudüs arasındaki yolda Hristiyan hacılardan alınan vergilerden elde edilen geliri hükümetle paylaşmaya zorlamak amacıyla rehin alınan Mustafa Ebu Guş'un kardeşi Abdurrahman'ı buldu. Yahudilerin temsilcileri olarak, 'Suçlu' lakaplı vali, Avrupa güçleriyle hükümetin imzaladığı özel anlaşmalar (Osmanlı İmparatorluğu Kapitülasyonları) ile bugüne kadar korunan Fransız uyruklu Haham Mendel ve oğlunu da rehin aldı. Şam valisinin, Avrupa uyruklu Hristiyan ve Yahudilere tanınan özel statüyü şahsen ortadan kaldırmayı amaçladığı açıktı. Rehin alınan son kişi ise Mar Elias Rum Ortodoks manastırının başrahibiydi.

Mustafa, cemaatleri talep ettiği büyük meblağları ödeyene kadar bu adamları aşağılama kararlılığını göstermek için Yunan başrahibi işkenceye maruz bıraktı. Keşiş yere saplanmış bir direğe sürüklendi ve bacakları, kanayana kadar sıkılan bir halkadan geçirildi. Ardından direk yerden çıkarıldı ve valinin çadırının önündeki iki kancaya asıldı, böylece başrahibin başı yere değdi. Sonra on asker ayaklarını kırbaçlamaya başladı. Askerler tekrar tekrar değiştirildi. Ömer dört nöbet saydı ve titredi. Valinin aklını kaçırdığı ve ne kadar ileri gideceğinin bilinmediği için Mustafa'nın Kudüs'ün *nakib el-eşrafını* kırbaçlamaya cüret edeceğinden korkuyordu. Başrahip üç gün boyunca başı açık bir şekilde yerde yatarken sadece su verildi. Diğer rehineler, cemaatleri tarafından ödeme yapılana kadar valinin kampında tutuldu.

Üçüncü gün, vali başrahibin boynuna bir ip bağladı ve Beytlehem halkının hazinelerinin manastırının altında saklı olduğunu itiraf etmezse onu asmakla tehdit etti. Ömer, bu çılgınca işlemlerin sebebini şimdi anladı: Beytlehem halkının çoğu vergi toplama işleminden hemen önce dağlara kaçmıştı. Vali, manastırı yeryüzünden silmekle tehdit etti. Başrahip işkence görürken, valinin askerleri Kudüs'e girdi, evlere baskın yaptı, sakinleri dövdü ve bazılarını vergi kaçakçılığından tutukladı. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında hiçbir ayrım yapmadılar. Tahir el-Hüseyni ve diğer ileri gelenler, yıkımı geçici olarak da olsa durdurmanın bir yolunu buldular: Kudüs'teki Ortodoks Kilisesi'nin değerli eşyalarını, Paşa'ya olan borcun peşinatı olarak 50.000 *piastre* karşılığında İngiliz bir Yahudiye rehin verdiler.

Ama yine de yeterli değildi. Bilge vali, uzak geçmişte valiye deve tüyünden yapılmış cübbe ve şallar hediye etmenin adet olduğunu keşfetmişti ve aynısını talep etti. Sonunda 15 Nisan'da ayrıldı, ancak son bir darbe indirmeden değil – Ömer el-Hüseyni ve Abdurrahman Ebu Guş'u da yanına aldı. 'Bu asi şehir görevini yerine getirene kadar Şam'da misafirlerim olacaksınız,' diye açıkladı. [17] İlginç bir şekilde, Hristiyanları ve Yahudileri serbest bıraktı. Ebu Guş'un öfkeli ailesi yaklaşık altmış Hristiyan hacıyı yakalayıp rehin aldı. Ömer şanslıydı: vali son anda fikrini değiştirdi ve Hüseyini ve Ebu Guş aileleri fidye, ceza, vergi – din veya sınıf ayrımı gözetmeksizin tüm Kudüslülerin ödemekle yükümlü olduğu her ne ödeme olursa olsun – ödeyene kadar Nablus'ta beklemeye karar verdi.

Fakat burada çok ileri gitti. Temmuz ayında Ebu Guş halkı isyan etti ve kısa süre sonra Beytüllahim Hristiyanları da onlara katıldı. Köylüler ve şehir halkı birlikte orduyu Kudüs'ten çıkarmayı başardılar. Valinin birlikleri Nablus'a kaçtı ve yirmi gün boyunca onunla birlikte orada kaldı. Talihsiz Nablus sakinleri, Kudüs'ün vergi gelirlerindeki kaybı telafi etmek için iki kat vergi ödemek zorunda kaldılar.

Ancak isyancıların aklında sadece vali yoktu; şehirde konuşlanmış Arnavut birliklerini de kovmaya kararlıydılar. O gün Tahir el-Hüseyni, Arnautlar olarak bilinen 450 Arnavut muhafızın işgal ettiği kaleye bir genci gönderdi. Genç, Arnautlar komutanına hitaben yaptığı konuşmayı ezberlemişti; konuşmada Beytüllahim sakinlerinin şehrin güney köylerine savaş ilan ettiğini ve "Lütfen, Sayın Valim, kan dökülmesini önlemek için oraya büyük bir kuvvet gönderin" diyordu.

Komutan kabul etti ve hemen birliklerinin çoğunu Nablus'a giden ana yola aldı, kalede sadece az sayıda subay ve asker bıraktı. Yola çıktıklarında Tahir, büyük bir kalabalığı Mescid-i Aksa'ya çağırdı ve onları kaleye doğru yürümeye teşvik etti. Kale hemen kalabalığa teslim oldu ve Arnavutlardan biri, halkı bir şeylerin olup bittiği konusunda uyarmak için topu doldurup ateşlemek zorunda kaldı. Henüz çok uzaklaşmamış olan komutan, patlamayı duydu ve kandırıldığını anladı. Görünüşe göre ihtiyatın cesaretten daha iyi olduğuna karar vererek, Vali Mustafa'nın dönüşünü beklemek üzere Şam'a gitti.

Tahir, ileri gelenlerin ailelerini ve Hristiyan cemaatlerinin başkanlarını *nakibinin* ofisine çağırdı ve şehre uygulanan vergi taleplerinin kaldırıldığını bildirdi. Toplantıya, dağların ve çevre bölgelerin güçlü adamları olan

meşeyhlerin liderleri, Ebu Guş, Kassem, Jarar ve Nablus Tukan ailelerinin oğulları katıldı ve 'bağımsız cumhuriyetler' ilan ettiklerini bildirdiler. Kısa bir süre için Kudüs de, 1704'te olduğu gibi bağımsız bir varlık haline geldi. Bu sefer isyancıların, kalenin tepesinden dalgalandırdıkları bir bayrağı bile vardı. Kale komutanının ve valinin hayatlarının neden bağışlandığı bilinmiyor. Vali, Nablus'taki sürgününden sonra şehre saldırmaya çalışırken isyancılar tarafından yakalandı.

Kudüs artık iki kişi tarafından yönetiliyordu: İsyan hareketine katılan (Yeniçeriler gibi) yerel güçlerin komutanı ve yerel bir yönetici. Hüseyiniler de dahil olmak üzere önde gelen ileri gelenler isyanı destekledi, ancak bariz nedenlerden dolayı açıkça önderlik etmekten kaçındılar. Bu kısa süreli yönetim, şehrin şimdiye kadar tanıdığı en garip yönetimlerden biriydi. Bir yandan 'yerleşik olmayan Araplar' idam edilirken, diğer yandan Hristiyanlara uygulanan özel vergilerin kaldırılması, Hristiyanları ve Müslümanları görünüşte birbirine daha da yaklaştırdı. Böylece sadece köylüler ve *efendiler* değil, Hristiyanlar ve Müslümanlar da bu tarihi anın bir parçası oldular.

Bu topluluklar arasındaki işbirliği, 1824 yılında Yunanistan'da aralarında patlak veren devasa çatışma göz önüne alındığında daha da olağanüstüydü. Filistinli tarihçiler daha sonra bu işbirliğini, Filistin ulusal hareketinin başlangıç anı olduğuna ve dolayısıyla Siyonizmin ortaya çıkışından önce geldiğine dair kanıt olarak göstereceklerdir. Daha yakın zamanlarda bir tarihçi, Kudüs'teki isyanın liderlerinin *sancak* yöneticileri (Osmanlı İmparatorluğu'nun idari bir bölümü) gibi davrandığını yazdı. Tüm yeni yöneticiler gibi, himayelerindekilere karşı cömert davrandılar ve Kudüs civarındaki köyleri o yıl vergi ödemekten muaf tuttular. Ancak herkes imparatorluk hükümetinin bu gelişmelere müsamaha göstermeyeceğini biliyordu ve bir aydan kısa bir süre sonra, Ağustos ayında, Şam valisinin birlikleri Zeytin Dağı'nda göründü ve şehri bombalamaya başladı.

Yunan devrimi bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasıyla sona erdiğinde, Sultan II. Mahmud isyankar Kudüslülere yöneldi. Osmanlı yönetimine karşı ilk ulusal ayaklanma, önce Balkanlar'da, daha sonra Orta Doğu'da birçok başka ulus için bir model teşkil edecekti. Ancak şimdi sultan, Abdullah Paşa'ya Kudüs isyanını bastırmasını emretti. Abdullah, isyancıları uyarmak için bir temsilci gönderdi, ancak isyancılar coşku içindeydiler ve iktidarda kalmaya yemin ettiler.

Haham Yehoseph Schwartz dokuz yıl sonra Kudüs'e geldiğinde, patlayan mermilerin çıkardığı yoğun duman ve yangınlarla ilgili korkunç hikayeler duydu. Günlüğüne şöyle yazdı: "Yine de, Rabbimiz merhametiyle şehri korudu ve mermiler kimseye zarar vermedi." Kudüs Yahudileri, Hüseyinilerin teslim olduğu günü asla unutmayacaklardı; silahların sustuğu ve Kudüs'ün huzura kavuştuğu gün, *Sukkot* (Çardaklar Bayramı) bayramının son günüydü.

Kuşatma beş ay sürmüştü ve Tahir'i Abdullah ile müzakereye iten tek şey Zeytin Dağı'nın zirvesinden şehre yapılan bombardıman olmuştu. Sonunda bir anlaşmaya varıldı; bu anlaşma, çevredeki köylülerin durumunu iyileştirmese de, en azından Hüseyniler üzerindeki tehdidi ortadan kaldırdı. Ömer evine döndü ve hayat normale dönmüş gibi görünüyordu, ancak Abdullah'ın gölgesi 1831'deki Mısır işgaline kadar ailenin üzerinde kalacaktı. Abdullah, ailenin Osmanlı başkentindeki iyi bağlantıları sayesinde dizginlenmişti; reformcu Sultan II. Mahmud, ailenin selefi ve hamisi III. Selim'e verdiği desteği unutmamıştı.

İsyan sona erdikten sonra, Akka valisinin zaman zaman kaprisleriyle kesintiye uğramasına rağmen, hayat oldukça sorunsuz bir şekilde devam etti. 1820'lerin sonlarında, vali, insanların açık izni olmadan şehre girip çıkmalarını yasaklayan birkaç ferman yayınladı. Kudüs'te gelişen modern yaşam, mucizelerin yanı sıra adaletsizlikleri de beraberinde getirdi. Türkler, İngilizler, Ürdünlüler ve Siyonistler, Akkalı Abdullah'ı takip ederek, çeşitli bahanelerle periyodik olarak halkın hareketlerini kısıtladılar. Ancak bu uygulama, İbrahim Paşa'nın 1831'de Suriye'yi işgal etmesiyle askıya alındı. Bu, siyasi gerçekliği bir anda değiştiren ve uzun vadede toplumda ve yaşam biçiminde derin değişikliklere yol açan askeri olaylardan biriydi.

Bir kez daha Balkanlardan bir adam Osmanlı düzenini alt üst etti. Napolyon'a karşı parlak bir şekilde savaşmış bir Osmanlı ordusu subayı olan Arnavut Muhammed Ali, Mısır valiliğini elde etmek için modern tarihin en sofistike ve ayrıntılı entrika kampanyalarından birini kullandı. Kısa süre içinde, önce imparatorluğun hizmetinde, sonra da ona meydan okuyarak, egemenliğini genişletti. İlk hedefleri Sudan ve Arap Yarımadasıydı ve sultan onu Yunan isyanını bastırmaya yardım etmesi için çağırdığında, Muhammed Ali ödeme olarak Suriye vilayetlerini istedi. Ancak Mısırlı Paşa anlaşmanın kendi tarafını yerine getiremedi. Fransa ve Yunan dostu Britanya'nın yardımıyla, Yunan Davut, imparatorluk Golyatını yenerek Osmanlı-Mısır müttefiklerini bozguna uğrattı. Bu nedenle sultan,

Mısırlı Paşa'ya verdiği sözü bozmakta özgür hissetti, ancak imparatorluk açısından bu, bir müttefiki geri çevirmek için iyi bir an değildi. Sultan, imparatorluğu modern, Avrupa benzeri bir devlete dönüştürmesini engelleyen Yeniçeri komutanlarını fiziksel olarak yok etmek ve yeni bir ordu kurmak konusunda kararlıydı. Eski ordusu olmadan ve henüz yeni bir orduya sahip olmadan, imparatorluk karşı konulmaz bir cazibe sunuyordu.

Muhammed Ali, Yunanlılara karşı gösterdiği çabalar için tazminat talep etmeye devam edince, sultan Suriye valisine Mısır'a karşı önleyici bir saldırı başlatmasını emretti. Ancak mektubu Muhammed Ali tarafından ele geçirildi ve bu, kuzeye hareket etme kararlılığını güçlendirdi. Hareket için bahanesi oldukça zayıftı: Yunan savaşı sırasında 5.000 Mısırlı köylü ordusundan firar ederek Suriye'ye gitmişti ve Suriye valisi onları iade etmeyi reddediyordu. Yine de, o şövalyelik zamanlarında bir bahane şarttı. Dahası, Paşa, Akka valisinin Yunan savaşından kendisine büyük bir miktar para borçlu olduğunu ve bu nedenle seferinin borçlu bir kişiye karşı cezalandırıcı bir sefer olduğunu iddia etti. Fransız kralı X. Charles ve dışişleri bakanı Chateaubriand'ın teşvikleriyle Muhammed Ali, Levant'a, hatta muhtemelen İstanbul'a kadar uzanan seferine hazırlanmaya başladı ve 1831'de on binlerce asker, oğlu gibi davrandığı yeğeni İbrahim Paşa'nın komutasında Kuzey Sina Yarımadası'nı geçti.

İbrahim o yıl Kudüs'e ulaştı. Hüseyniler, akrabaları Tukanlardan birilerinin siyasi bir geri dönüş için hazırlık yaptığını duymuşlardı – Abdül-Hadi ailesi, daha doğrusu ailenin başı Hüseyin Abdül-Hadi, işgalciye somut yardım teklif etmişti. Bu, Abdül-Hadi ailesi için ölümcül bir hata olacaktı, çünkü Osmanlı yönetimi yeniden kurulduğunda statülerini kaybedeceklerdi. Bu nedenle Hüseyin, İbrahim'in ailesine o kadar ilgi duydu ki, sonunda Nabluslu sevgilisini zehirleyecek olan İbrahim'in kız kardeşiyle bir aşk ilişkisi yaşadı.

Hüseyniler ise bu tür renkli ve tehlikeli ilişkilerden kaçınmakla kalmadılar, aynı zamanda siyasi olarak da son derece temkinli davrandılar. İbrahim Paşa Akka'yı kuşattığında ve tıpkı kendisinden önce Napolyon gibi şehri ele geçiremediğinde, Kudüs'ün ileri gelenlerinden kendisine destek vermelerini istedi. Ancak Ömer ve Tahir, diğer ileri gelenleri kibarca reddetmeye ve sempatik bir tarafsızlık ilan etmeye ikna ettiler.

Mısırlı Paşa Akka'yı fethedip Kudüs'e geldiğinde, Ömer ve Tahir onu karşılayan ilk kişiler arasındaydı. Ancak Mısırlı, muhtemelen Ömer'in tereddüdünü hatırlayarak, ona düşmanca davrandı. Bu travmatik bir

karşılaşmaydı. Ünlü Paşa'nın varisi, protokole uygun olarak, ileri gelenlere titizlikle hitap etti, unvanlarını ve geçmişteki işlerini tek tek sıraladı. Sonra zamanın değiştiğini ilan etti; bundan böyle ileri gelenler ve *kadıların* mutlak egemen olmayacağını ve bölgenin yönetiminin Hristiyan ve Yahudileri de içerecek bir danışma kuruluna emanet edileceğini söyledi. Ve bu da hepsi değildi. Arap fetihlerinden bu yana ilk kez Hristiyan ve Yahudilerin şehirde ata binmelerine, Müslüman kıyafetleri giymelerine ve ibadethanelerini onarıp restore etmelerine izin verilecekti. Yabancıların tanıklığının da mahkemede kabul edilebilir olacağını söylediğinde, zaman zaman *kadı* olarak görev yapan Ömer kulaklarına inanamadı. Bu toplantıdan kısa bir süre sonra, Kudüs sokaklarında tellallar dolaşarak şunları ilan ettiler: 'Kudüs'teki kiliselere uygulanan özel cezaları ve vergileri, Hristiyan hacılara uygulanan vergiyi kaldırıyoruz ve Hristiyanların canlarını ve şereflerini korumayı taahhüt ediyoruz.' [22]

Tarihçiler İbrahim'in güdüleri konusunda farklı görüşlere sahipler. Kimileri ona modern, eşitlikçi bir bakış açısı atfederken, diğerleri özel vergilerin kaldırılmasının Fransa ile yaptığı anlaşmanın bir parçası olduğunu veya en azından Fransa'yı kendisini ve evlat edindiği babasını, Muhammed Ali'nin fetihlerinden pek memnun olmayan diğer Avrupa ülkelerine karşı desteklemeye ikna etmek için yapılan uzlaşmacı bir jest olduğunu savunuyor.

Üstüne üstlük, İbrahim, Kudüs *müftüsü* sıfatıyla Tahir'i Kutsal Kabir Kilisesi'ni ziyaretinde kendisine eşlik etmeye mecbur etti. [23] O zamana kadar Müslüman imparatorluğundaki hiyerarşiyi ve güç dengesini yansıtan Müslüman bayramlarında saygılarını sunmak için Müslüman din adamlarını çağıranlar Hristiyan ileri gelenlerdi. İbrahim, güzel kiliseye hayranlığını dile getirdi ve içeride yanan ebedi alevden çok etkilendi. Orada, Tahir'in huzurunda, Hristiyan hacıların artık özel bir vergi ödemeyeceklerini duyurdu. Bu, *cizye* (Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından ödenen özel kafa vergisi) kaldırma kararı gibi, Hüseyiniler için ağır bir darbe oldu çünkü bu vergi, Ömer'in kutsal türbelerin koruyucusu olarak maaşını ödüyordu. Daha kötüsü de gelecekti. Mısır hükümdarları, sultanın sarayına yakın olan herkesten son derece şüpheleniyorlardı ve Topkapı Sarayı ile kurulan karmaşık bağlantılar, onların yönetimi altında bir yükümlülüktü.

Artık Halidiler ve yandaşları gözdeydi, Hüseyniler ise düşman olarak görülüyordu. Mısırlılar, Osmanlılar döneminde yıldızları sönmüş olan

önemli aileleri desteklemeye ve daha önce öne çıkmış olanları geri plana atmaya özen gösterdiler. Böylece Nablus'ta, Hüseynilerle ittifak halinde olan Tukanların aleyhine Abdül-Hadi ailesi güçlendi.

Hüseyniler için en kötü yıl 1833'tü. İstanbul'daki Sultan Mahmud II'yi ve Mısır'daki Muhammed Ali'yi geride bırakmayı hedefleyen hırslı İbrahim, Suriye'yi modern bir Orta Doğu devleti örneği haline getirmeyi amaçlıyordu. Güvenli yollar, gelişmiş tarım ve ticaret, sanayileşme ve laik bir yargı sistemi – İbrahim'in danışmanları bunları böyle yeni bir siyasi oluşumun temel özellikleri olarak görüyordu. Ve bunların hepsi çok paraya mal oluyordu. Zengin Hüseyniler, Mısır hükümdarının finansman yöntemlerinden ilk etkilenenler arasındaydı.

Nüfusa altı farklı vergi uygulandı. Kudüs'ün ayrıca İbrahim'in ordusu için top yemi sağlaması gerekiyordu; tüm ergen erkek çocuklarının beşte biri askere alındı (şehirde birkaç yüz, Kudüs'ün tüm bölgelerinden ise birkaç bin). Askerlik uygulaması pek iyi gitmedi: köylüler her yöne kaçtı ve Mısır ordusu kısa sürede ciddi bir insan gücü sıkıntısı çekti. [24] Ancak operasyonun asıl amacı, devlet yetkililerinin elindeki tüm silahları ele geçirmekti; bu silahlar, onların hükümet ve toplum *karşısındaki* konumlarını simgeliyordu. Kudüs bölgesindeki en büyük cephanelik, Hüseynilerin müttefikleri olan Ebu Guş ailesine aitti. Ancak silah toplama operasyonuna karşı koymak için Hüseynilerden yardım isteyenler sadece Ebu Guş ailesi değildi; müttefikleri ve evlilik yoluyla akrabaları olan Tukanlar da Mısırlıların göz koyduğu önemli miktarda silaha sahipti. [25]

Durumun en çok direnişe yol açan yönünün hangisi olduğunu belirlememiz istenseydi, muhtemelen tarihçi Arif el-Arif'in de belirttiği gibi, Hüseyiniler de dahil olmak üzere ileri gelenlere verilen mali darbe olurdu. Sadece vergi ödemeye zorlanmakla kalmadılar, aynı zamanda vergi toplama haklarından da mahrum bırakıldılar. Mısır hükümdarının Kudüs'e giden yollardaki vergileri kaldırması da vergi tahsildarlarının gelirlerinde büyük bir azalmaya neden oldu.

Yıl sonuna doğru Tahir ve Ömer, ailenin tutumunu belirlemişlerdi. O zamana kadar, ne kadar sert olursa olsun, Mısır yönetimini destekleme eğilimindeydiler. 1832'de, El-Azhar *şeyhlerinin* sultana karşı ve İbrahim'i destekleyen bir manifestosunu onaylamışlardı. Tahir daha da ileri gitmişti. 1832 yazında Filistin'in sıcağından kaçarak, Lübnan Dağı valisi II. Beşir'in kampında İbrahim Paşa'nın misafiri olarak kaldı. Orada, Toros Dağları ile

Sina Yarımadası arasında uzanan bölgelerde iktidarı paylaşan iki güçlü hükümdara, meşhur *hadisi* (Peygamber geleneği), "Allah zayıf sultana lanet etsin" - yani II. Mahmud'a - aktardı. [26] Bu eylem ve manifestodaki imzalar, birkaç yıl sonra Muhammed Ali ile karşı karşıya kaldıklarında Hüseyinilere yardımcı olmayacak, sultan da Suriye'yi geri aldıktan sonra bunu unutmayacaktı.

Her halükarda, 1833'te ailenin ileri gelenleri isyana hazırdı. İsyan ertesi yıl patlak verdi. Ancak Ömer ve Tahir lider olarak kabul edilseler de, isyanı başlatanlar onlar değildi. Belki de çevredeki kırsal nüfusu ve Kudüs halkını yabancı işgalciye karşı birleşmeye teşvik ederek 'ikinci köylü isyanı' olarak bilinen isyanın başlamasına yardımcı oldular. Vergi yükü köylüleri öfkelendirmişti, aynı şekilde Mısırlılar tarafından dayatılan zorunlu askerlik hizmeti de. Dahası, etkili yeni yöneticiler vergi ödemekten veya askerlik hizmetinden kaçınmayı zorlaştırmıştı. Ve tüm bunların üstüne, Hristiyan topluluğunun iyileşen durumu Müslümanların mağduriyet duygularını daha da artırdı ve Mısır yöneticisine karşı isyanın kaynamasına yardımcı oldu.

İsyanın başarısı, özellikle Kudüs *sancağının* kuzey bölgelerine hakim olan köy *şeyhlerinin* işbirliğine bağlıydı. Bu *şeyhlerin* her biri, tüfek veya soğuk çelikle silahlanmış yüzlerce köylüyü bir araya getirebiliyordu. [28] Hüseyniler isyana katıldıklarında, 1824'teki önceki isyanda kendilerine bağlılıklarını göstermiş olan grupları çağırabildiler ve bunlar da Hüseynilere hizmet etmiş olan herkesi bir araya getirmeye yardımcı oldular. Osmanlı hükümetine olan bağlılıkları ve statülerine verilen zarar nedeniyle birçok başka önemli kişi de isyanı destekledi.

Fakat Suriye bölgelerinin Mısır işgaline karşı isyan girişiminin kaynağı başka bir yerdeydi. Görünüşte 1833 yılı bunun için uygun bir zamandı, zira o yılın Mayıs ayında İbrahim, İstanbul'dan 300 km uzaklıkta, Konya şehrinin yanındaydı. Ancak İbrahim çok uzakta olsa da Muhammed Ali bizzat oradaydı. Ordusu Şam'a yakın bir yerde bulunan Muhammed Ali, Suriye'nin bölgelerinin kontrolünü talep etmiş ve elde etmişti ve şimdi ganimeti incelemeye gelmişti. Paskalya Pazarında Kudüs'e vardığında, şehirde yaşayanlardan daha fazla hacı (20.000) vardı. Sancaklı bir kervan eşliğinde Nabi Daud'a indi. İlk emri, Ömer ibn el-Hattab (586-90) zamanından beri toprakla doldurulmuş olan şehir surlarındaki bir kapıyı daha açmaktı. [29] Hükümdar böyle sembolik jestler yaparken isyan etmek zordu. Sokaklar büyük bir kalabalıkla dolmuştu ve bir görgü tanığı, resmi

karşılama sırasında yaklaşık 500 kişinin ezilerek öldüğünü bildirmişti. [30] Söylemeye gerek yok ki, karşılama durumun iyileşmesine hiçbir katkıda bulunmadı ve tek çözüm isyan oldu.

Hâlâ şüphe duyan varsa, 1834 yılının başlarında Mısır'da çıkarılan yeni bir kararname doğrudan soyluları etkiledi. İbrahim, ileri gelenlerin oğullarını askere alma niyetini açıkladı. Hüseyniler ve benzerleri oğullarını dağlara göndermek zorunda kaldılar. Bir anda, *köylüler* ve aristokratlar, acımasız Mısır askere alma subaylarından korkarak mağaralara ve *vadilere* saklandılar.

Geriye dönüp bakıldığında, bir isyanın nedenlerini analiz etmek kolay gibi görünüyor; biz de burada, isyanın başlamasından yaklaşık 100 yıl sonra tarihçiler arasındaki genel görüşü özetleyerek bunu yaptık. Ancak aslında, bir buçuk yüzyıldan fazla bir süre önce yaşanan olayların seyrini gerçekten anladığımızdan emin olamayız. Şüphesiz ki, Mısır ordusu yabancı olarak algılanmış ve bu nedenle nefret edilmişti; genç erkeklerin zorla askere alınması ve kişisel silahların el konulması, kırsal ve kentsel, Hristiyan ve Müslüman, köylü ve ileri gelenler de dahil olmak üzere her sınıftan ve topluluktan insanın hayatlarını, ailelerini ve mallarını riske atarak ayaklanmasına yetmiş olabilir. Bununla birlikte, bazı tarihçiler isyancıların karşılaştığı tehlikelerden ve koalisyonlarının genişliğinden o kadar etkilenmişlerdir ki, isyanı ulusal bir hareketin ayaklanması olarak tanımlamışlardır; yani, üyelerinin özel çıkarlarından ziyade dayanışma ve vatanseverlik ruhuyla motive olmuş bir nüfusun ayaklanması olarak. 1993 yılında sosyologlar Kimmerling ve Migdal bunu ilk Filistin ulusal ayaklanması olarak tanımladılar (Dürzi Lübnanlı tarihçi Süleyman Ebu İzz el-Din'in 1929'da tanımladığı gibi). Gerçekten de, daha sonra siyasi Filistin olarak adlandırılacak topraklarda, Mısır yönetimine karşı direniş, kapsam ve yoğunluk açısından eşi benzeri görülmemişti. Tüm ülke Kudüs'ü destekledi. Kimse bağımsız bir ulus devlet önermese ve açıkça amaç Osmanlı yönetimini yeniden kurmak olsa da, olayları ulusal bilincin ilk işaretleri olarak görmek mümkün olabilir.

İsyanın tam olarak nerede patlak verdiğini belirlemek zor olsa da, Kudüs'ün diğer Suriye şehirlerine hemen katılmadığını biliyoruz. Her şeyin, İbrahim'in hoşuna gitmemiş olabilecek Mısır'dan gelen bir emirle başladığı anlaşılıyor. Muhammed Ali, ona vergi politikasını uygulamaya koymasını ve Suriye genelindeki nüfusu silahsızlandırmasını emretti. İlk çatışma, Osmanlı hükümetine hiç vergi ödememiş olan Ürdün Nehri yakınlarındaki

Bedevi kabileleriyle oldu. Daha sonra, 1834 baharında, önce Ürdün'de, ardından Hebron yakınlarındaki Sa'ir köyünde ve kısa süre sonra da Nablus tepelerindeki köylüler de onlara katıldı. Önemli kişilerin, onları alacaklıdan borçluya dönüştürenlerle yüzleşmeye karar vermeleri sadece zaman meselesiydi. Bunlardan ilki Nablus'taki Tukanlar ve el-Cerarlar, ardından da gelirlerinin büyük bir kısmı Kudüs'e giden hacılardan alınan vergiden oluşan Einab köyünün sahipleri olan Ebu Guşlar oldu; Kudüs artık Mısırlılar tarafından ele geçirilmişti.

İbrahim o sırada, Kudüs'teki kalabalık sokaklarda ara sıra yayılan salgın hastalıklardan korktuğu için en sevdiği yer olan Siyon Dağı'ndaki Zaviyye el-İbrahimiye'deki tepesindeki konutunda kalıyordu. Nisan ayında, her zamanki ikametgahı olan Yafa'ya gitmeden önce, isyanın patlak vermesini önlemek için elebaşlarını silah meselesinde bir uzlaşma görüşmesine davet etti. Sadece her iki kişiden birinin silahlarını teslim etmesini önerdi. Görünüşe göre, bölgede sadece bir aile bu anlaşmayı kabul etti - şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu, isyan boyunca İbrahim'i desteklemeye devam edecek ve Mısır işgalinin sonuna kadar Nablus valiliğiyle ödüllendirilecek olan Abdül-Hadi ailesiydi.

Diğer aileler uzlaşmayı reddetti ve İbrahim'in Mayıs ayını genellikle geçirdiği Yafa'ya döneceği ay sonuna kadar beklediler. Hebron'un ileri gelenlerinden Kasım el-Ahmad, çeşitli kaynaklarda 5.000 ile 20.000 arasında olduğu belirtilen büyük bir birliğin başında Kudüs'e geldi. Ebu Guş'un adamlarıyla birlikte, İbrahim'in geri dönmesini engellemek için Kudüs-Yafa yolunda insan barikatı oluşturdular. El-Ahmad'ın elçisi Tahir el-Hüseyni'yi ziyaret ettiğinde, *müftü* isyana gönüllü olarak destek verdi ve hatta Kudüs bölgesindeki diğer ileri gelenleri de isyana katıldı. Kudüs valisi (*mutasalem*) Cabir Ebu Guş bile isyana katıldı. 28 Nisan 1834'te isyan Kudüs, Nablus, Hebron, Celile ve hatta Ürdün'de patlak verdi.

8 Mayıs'ta köylüler şehre doğru yürüyüşe başladı ve ertesi gün Nablus ve Hebron'dan yaklaşık 10.000 silahlı adam daha geldi. Hepsi şehrin kapılarının dışında kamp kurdu ve ertesi sabah Kudüslüler etkileyici bir manzarayla karşılaştılar: Şehrin güney ve doğu surlarının etrafında, tırmık ve sopalarla silahlanmış yüzlerce köylü vardı. O akşam isyancılar, kullanılmayan bir su kanalından gizlice girerek şehre sızdılar ve kısa süre sonra kale hariç tüm şehri ele geçirdiler. Karargâhlarını Via Dolorosa üzerindeki Mısır valisinin merkezi olan Saraya Binası'na kurdular. Ayrıca, 600 ila 1000 kişilik bir Mısır kuvveti tarafından işgal edilen kaleyi de

kuşattılar. 1703'te olduğu gibi, kale direndi ve isyancılar şehrin geri kalanını ele geçirmiş olsalar da tam bir zafer ilan edemediler.

10 Mayıs'ta kuşatma altındaki askerler kendi zekâlarını sergilediler. Parlak bir gerilla taktiği kullanarak şehrin ileri gelenlerinden bazılarını ele geçirdiler ve onları kaleye hapsettiler. Ardından dengeler tekrar değişti ve Nabluslular ikinci kez Kudüslülere yardıma koştular. Sadece hapsedilenleri serbest bırakmakla kalmadılar, aynı zamanda kaleyi içindeki tüm askerlerle birlikte ele geçirdiler. Daha önceki ayaklanmalardaki isyancıların aksine, ele geçirdikleri askerlere neredeyse hiç dokunmadılar; belki de geri dönüşlerin imkansız olmadığını bildikleri ve İbrahim'in intikamını almak istemedikleri için. Bunun yerine, şehri kasıp kavurarak, bazı Yahudi ve Hristiyan evlerine girip yağmalayarak (genel olarak Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ayrım yapmadılar), dükkanları, pazar tezgahlarını ve barışçıl vatandaşları soyarak öfkelerini boşalttılar.

Bu, coşkulu bir zaferdi, ancak altta yatan endişelerden de yoksun değildi. Liderler, uzun vadede bir köylü ordusunun Muhammed Ali'nin müthiş güçlerine karşı koyamayacağını biliyorlardı. Muhtemelen bu tür şüpheler Ömer ve Tahir el-Hüseyni'yi de rahatsız etmeye başlamıştı. Ömer, isyanın liderlerinden biri olan Hebronlu Kasım el-Ahmad'ın istikrarsız kişiliğinden endişeleniyordu. Bu Kasım, babası Osman'ın Akka'da hapsedildiği, uçarı İbrahim Ebu Guş'un yakın arkadaşı olmuştu. Ömer, bunların ne kolay ne de güvenilir müttefikler olmadığını düşünüyordu.

İbrahim, Yafa'dan hiç ayrılmadan Muhammed Ali'den 9.000 kişilik takviye birlikleri göndermesini istedi. Takviye birlikleri ancak Haziran sonlarında geldi ve 15.000 kişiden oluşuyordu. (Bu rakamlar veya bunlara yakın değerler, özellikle tarihsel karşılaştırmalar için önemlidir. Örneğin, 1948'de yaklaşık 100.000 Yahudi asker, Arap ülkelerinden gelen benzer bir kuvvete karşı savaşmıştı.) İsyan edenlerin teslim olma niyeti olmadığı açıktı ve İbrahim sabırsızlanarak babasının birlikleri gelmeden önce isyancı şehre saldırmaya karar verdi.

Ebu Guş ailesi tam da bu hamleyi bekliyordu. İbrahim, Kudüs'e giderken Kastel Tepesi'ni geçmeyi başarsa da, Ebu Guş'un tacizlerinden bitkin düşmüş, perişan bir halde oraya vardı. Kudüs'te kampı coşkulu halk ordusu tarafından kuşatıldı ve bazı kaynaklar onun teslim olmayı düşündüğünü bildiriyor. Çaresizlik içinde, eski rakipleri Tukanların yerine Nablus valiliğini kendilerine verdiği için kendisine minnettar olan Abdül-Hadi ailesine başvurdu. Ailenin başı Hüseyin Abdül-Hadi, Nabluslu

isyancılar arasında hediyeler ve vaatler dağıttı ve bunun sonucunda kuşatma çemberinde bir boşluk oluştu, bu da İbrahim'in kaçmasına olanak sağladı. İsyanın başlamasından bu yana ünlü ordusu iki kez yenilgiye uğradığı için İbrahim, dikkatini Ebu Guş ailesinin merkezi olan İnab köyüne çevirmeye karar verdi. Bir gün bir gece süren bir savaşın ardından köylüler, İbrahim'in 6.000 adamına teslim oldu. [37]

İbrahim, köylüler üzerindeki zaferinden sonra Kudüs'e gitti ve Nisan ayında terk ettiği şehri fethetti. Kuzeyden yaklaştı ve Nablusluları yenerek onların kalabalıklar halinde ordularına katılmasını sağladı. Ancak Hebronlu Kasım el-Ahmad teslim olmadı ve şehirden geri çekilmesine rağmen, Hebron, Nablus ve Kudüs'ü Mısır işgalinden kurtarmaya kararlı kaldı. İbrahim, Haziran başlarında isyankar Kudüs'ü dize getirdiğine karar verdiğinde, Osmanlı sultanıyla daha büyük bir çatışmaya hazırlanmak için kıyıya döndü. Ancak sönmüş gibi görünen bir orman yangını gibi, isyanın alevleri Kudüs surlarının etrafında yeniden titremeye başladı.

Haziran ayının sonunda, Kasım el-Ahmad ve İbrahim Ebu Guş'un teşvikiyle Kudüs bir kez daha Mısırlılara karşı ayaklanmıştı. Sonra garip bir şey oldu. Mayıs ayında Tahir ve Ömer el-Hüseyni isyana devam etmekte tereddüt etmişken, bu kez, tüm olumsuzluklara rağmen, daha önce güvenmedikleri adamlara katıldılar. Belki de önceki başarılar düşüncelerini çarpıtmıştı ya da, kendileri için alışılmadık olsa da, Mısır hükümdarının azimli kararlılığını hafife almışlardı.

Muhammed Ali'nin Kudüs'ten vazgeçme niyeti yoktu. Aksine, şehrin stratejik değeri marjinal olsa da, bu amaç için alışılmadık derecede büyük bir askeri güç ayırmayı planlıyordu. Avrupa güçleri, isyana geç yanıt vermesi nedeniyle Kudüs'ün artık Mısır'ın elinde olmadığını varsaymaya başlamıştı ve Muhammed Ali, Avrupalılara Hristiyan kutsal yerlerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından değil, Mısır tarafından yönetildiğini göstermeye kararlıydı.

Hüseyniler umutsuz isyanı destekleme riskini göze almaya karar verdikleri anda, Muhammed Ali 15.000 adamıyla Mısır'dan Yafa'ya indi. [40] Tecrübeli Mısırlı, isyancılarla iletişime geçerek silah ve askerlik konularında bir uzlaşma teklif ederek seferberliğine başladı. İbrahim Ebu Guş'a, Ebu Guş ailesinin desteği karşılığında babasını hapisten çıkaracağına söz verdi. Şaşırtıcı bir şekilde, Kasım el-Ahmad taviz vermedi. Yafa'nın

deniz toplarının Muhammed Ali'nin gelişini duyurduğu gün, isyancılar İbrahim'in Siyon Dağı'ndaki sarayına baskın düzenleyerek yağmaladılar.

Muhammed Ali, Tahir ve Ömer el-Hüseyni'ye isyana destek vermemeleri için büyük baskı uyguladı ve onları Yafa'da kendisiyle görüşmeye davet etti. Uykusuz geçen bir istişare gecesinin ardından, iki adam diğer önde gelen ailelerin temsilcileriyle birlikte yola çıktı. Mısır tarihine daha aşina olsalardı, kibirli Paşa'nın önerdiği son uzlaşma toplantısının muhaliflerinin boğazlarının kesilmesiyle sonuçlandığını bilirlerdi. 1811'de, 1805'ten beri Mısır hükümetini paylaştığı Türk-Mısır aristokrasisinin üyeleri olan yaklaşık 300 Memlük prensini kalesine davet etmişti. Onlara akşam yemeği verdikten sonra hepsini kılıçtan geçirmişti.

Serin bir sabah, Haram yakınlarındaki Hüseyni konutunun önünde eşekler, develer ve katırlardan oluşan bir kervan bekliyordu. Aile üyeleri Ömer ve Tahir'e veda ederek, onları kısa süre sonra evlerinde görmeyi umuyorlardı. Bir buçuk gün boyunca zorlu bir yolculuğun ardından, adamlar şişman, beyaz sakallı Paşa tarafından karşılanmak üzere Yafa'ya vardılar. Minderlere yaslanmış, bir bacağını altına kıvırmış ve elini uzun, kavisli bir kılıcın üzerine koymuş olan Paşa, Kudüslülerin açıklamalarına pek aldırış etmedi ve birkaç dakika sonra tutuklanarak bir Mısır gemisinin ambarında Mısır'a gönderildiler.

Neyse ki, Kahire'ye hakim Salah al-Din kalesindeki, çok azının sağ çıktığı *qala'as* hapishanesine kapatılmadılar; bunun yerine sürgüne gönderildiler ve ağır koruma altında tutuldular. Tahir'in El-Azhar alimleriyle olan yakın dostluğu ve Ömer'in Kudüs'ü ziyaret eden birçok Mısırlıya camilerini ve aziz türbelerini göstermiş olması, onlara büyük fayda sağladı. İki yıl sonra Paşa onları aniden serbest bıraktı ve Kudüs'e gönderdi. Belki de minnettar olacaklarını ve başka bir ayaklanma durumunda onu destekleyeceklerini umuyordu, ya da belki de Kudüs sakinlerinin Tahir'i eski görevine iade etmesi için gönderdiği birçok dilekçeyi göz önünde bulundurarak Tahir'in popülaritesinden endişe ediyordu. Daha az olası bir diğer ihtimal ise, Mısır Paşası'nın, Nisan 1835'te *müftünün* haremindeki on yedi kadının, efendilerinin sürgününden beri kendilerine bakacak kimselerinin kalmadığını belirten bir mektup yazmasından etkilenmiş olmasıdır. [42]

Kasım el-Ahmad, Hüseyinilerden birkaç gün sonra yakalandı ve akıbeti bilinmiyor. Kudüs'ü yeniden fethettikten sonra İbrahim, isyanı

destekleyen Kuzey Afrika kökenli bir topluluğun yaşadığı mahalleye yakın Muğrabi Kapısı'nı (Gübre Kapısı olarak da bilinir) kapatarak şehri cezalandırdı. (Mısırlılar kovulduktan sonra 1841'de yeniden açılacaktı.) Bu sadece sembolik bir jest değildi. Silvan pınarına en yakın kapıydı ve kapatılması, şehir halkının su almasını zorlaştırdı. Ayrıca, kalenin yakınına büyük bir hapishane inşa edildi - Kudüs'ün ünlü Kişlesi - ve hükümdara karşı koymaya cesaret eden herkes küçük hücrelerinden birine atıldı. Osmanlılar geri döndüklerinde ve daha sonra İngilizler, Ürdünlüler ve İsrailliler bu kurumu ve uygulamalarını sürdürdüler.

Mısır yönetiminin son dönemlerinde Hüseyniler İbrahim ile barıştılar ve hatta onun adına şehri yönetmeye yardım etmeyi kabul ettiler. Hüseyniler, Kahire'deki El-Azhar alimleri tarafından büyük saygı gören Tahir'i affetmeye hazırdılar, ancak Ömer aynı şansa sahip değildi. Hüseyniler, Ömer'in oğlu Muhammed Ali'nin (adı şüphesiz Paşa'nın hoşuna gitmiştir) babasının Kudüs *nakib el-eşraf* görevini üstlenmesine izin vermek zorunda kaldılar. Ömer 1836'da sürgünden döndükten sonra da bu görevi sürdürdü. Ancak aileyle uzlaşmak isteyen Mısır yetkilileri, Ömer'in onursal unvanlarını veya eski göreviyle birlikte gelen maaşlarını iptal etmediler. Böylece Hüseyniler, isyanın son aşamalarında aldıkları talihsiz kumara rağmen daha da güçlendiler. Uzlaşmaları tam zamanında gerçekleşti, çünkü o zamana kadar Halidilerin konumu onlarınkini aşmıştı ve iktidardakilerle iyi ilişkiler, her zaman olduğu gibi, önemli makamlara ve yüksek maaşlara dönüşmüştü.

Muhammed Ali el-Hüseyni, Kudüs bölgesindeki ilk temsilî ve anayasal organ olan *Şura Meclisi'nin* (Kudüs Genel Meclisi) kurulmasında aktif rol oynamıştır. Mısır hükümdarına danışma kurulu olarak kurulan bu meclis, yerel toplumun önde gelen gruplarını temsil ediyordu. Meclisin başkanlığını Mahmud Ebu el-Sud yapıyordu; Muhammed Ali el-Hüseyni, *nakib el-eşraf* sıfatıyla üye olarak yer alırken, Tahir el-Hüseyni de başından beri *müftü* olarak mecliste görev almıştır.

İlginç bir şekilde, siyasi sezgileri genellikle keskin olan Tahir el-Hüseyni, Filistin'deki Mısır yönetiminin yaklaşan sonunu fark edemedi ve Paşa'ya yakın durmayı seçti. Bu, o günlerde, özellikle de isyandaki rolü nedeniyle gözden düşmüş ve hatta sürgüne gönderilmiş bir *şeyh* için önemsiz bir mesele değildi. Rejime geç de olsa bağlılığının bir göstergesi olarak Tahir, *nazir el-divan* (şehir meclisi başkanı) unvanını aldı. Bu şekilde Hüseyniler, Hristiyanlar ve Yahudilere uygulanan özel vergilerin

kaldırılmasıyla ilişkilendirildi, ancak görünüşe göre reformların kapsamını sınırlamayı başardılar. Tahir önderliğindeki şehir meclisi, Yahudilerin tarımla uğraşmasını, otlak arazisi satın almasını veya sabun ticareti yapmasını (Hüseynilerin ürettiği) yasakladı; Yahudiler ticaret yapma haklarını korudular. Mısır'da Muhammed Ali Paşa kararı onayladı: "Yahudilerin Kudüs ve çevresinde arazi satın almalarına izin vermeyeceğiz, çünkü bu yasal bir emsal teşkil edecektir." [44] *Meclis* , Yahudilerin yüksek sesle dua etmelerine izin verilmesi talebini de kabul etmedi; bu konudaki eski düzenlemelerin yürürlükte kaldığını belirtti. Benzer şekilde, gelecekteki Hüseyni nesilleri ile Siyonist hareket arasında büyük bir çekişme konusu olacak olan Batı ('Ağlama') Duvarı'nın statüsü sorunu, Muhammed Ali'nin Kudüs'teki yönetiminin son günlerinde gündeme geldi. Yahudi cemaati, Paşa'nın gayrimüslim azınlıklara karşı gösterdiği hoşgörüden yararlanmayı umarak, Duvar yakınlarına bir yapı inşa etme ve yüksek sesle dua etme izni istedi. Ancak *meclis* , surların Haram el-Şerif'e bitişik olması nedeniyle Yahudilerin surlar üzerinde veya Mughrabi mahallesinden geçen yol üzerinde hiçbir yasal hakka sahip olamayacağına hükmetti.

Mısır yönetiminin son aşamalarında, Hüseyni ailesini memnun etmeyen bazı yeni gerçekler ortaya çıktı. Örneğin, Muhammed Ali, Kudüs'teki yabancı konsolosların iş yerleri inşa etmelerine izin verdi; ancak Hüseynilerin halk adına yaptığı protestoya karşılık olarak, Amerikan konsolosunun ülkesinin bayrağını dalgalandırmasına izin vermedi. Renkli kumaş parçaları, ülke milliyetçiliğin coşkulu havasına kapılmadan çok önce, varlığın ve egemenliğin önemli sembolleriydi. Paşa ayrıca yabancı tüccarların şehirde ticaret yapmasına izin verdi ve Selahaddin zamanından beri kilise bekçileri tarafından ödenen vergiyi ve *fellahlar* tarafından ödenen zekâtı kaldırdı.

İbrahim ayrıca şehrin mimarisine de damgasını vurdu ve bazı teknolojik yenilikler getirdi. Milliyetçiliğin yükselişi üzerine teoriler geliştiren tarihçiler, bu tür yeniliklerin çevreye karşı yeni bir tutumu tetiklediğini ve bunun da ulusal kimliğin gelişimini artırdığını savunuyorlar. Yeni yapılar arasında, her ikisi de 1831'de inşa edilen bir yel değirmeni ve türünün ilk örneği olan un değirmeni de vardı.

1839'da Muhammed Ali Suriye'den kovuldu ve tanıdık Osmanlı yönetimi geri döndü. Bu hükümet değişiklikleri halkın sinirlerini yıprattı. Muhammed Ali önce Eriha'yı terk etti ve Kudüs'te şehri yıktığına dair

söylentiler yayıldı. İnsanlar aynı şeyi kendi şehirlerine de yapacağından korktular. Tahir ve Ömer, şehir kapılarının kapatılmasını ve halkın paralarını mezarlıklara saklamasını ve dükkanlarının içine kapanmasını tavsiye ettiler. Avrupa güçlerinin donanmaları tarafından desteklenen Osmanlı kuvvetleri zaten Yafa'ya çıkarma yapmıştı, ancak Kudüs'e ulaştıklarında Muhammed Ali çoktan ayrılmıştı. Daha sonra Eriha'ya zarar vermediği ortaya çıktı.

Eski yöneticiler, yeni bir kararlılıkla Filistin'e döndüler: İmparatorluk, Avrupa'ya karşı durabilecek modern bir devlete dönüştürülecekti; zira Avrupa, imparatorluğun ulaşılabilir görünen her parçasını ele geçirmek için can atıyordu. Aynı zamanda İstanbul, 1821 Yunan devriminden ve Muhammed Ali'nin göreceli başarısından ilham alan çeşitli toplulukların hırslarını daha başlangıçta engellemek için can atıyordu.

Osmanlılar ayrıca, İbrahim'in imparatorluk eyaletlerinde kurulmasına izin verdiği ve birçoğu Kudüs'te kurulan Avrupa konsoloslukları olan bir Avrupa 'beşinci kolu' ile de mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu konsolosluklar şehri değiştirdi: Yabancı ailelerin yaşadığı Avrupa binaları, yabancı güçler şehirdeki varlıklarını pekiştirdikçe, yavaş yavaş şehrin tüm sosyetesinin düzenli uğrak yerleri haline geldi. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Hüseyniler de bu yabancı temsilcilerin düzenli konukları arasında yer alacaktı.

Bu, Hüseynilerin nefret ettiği reformlar olan Tanzimat'ın başlangıcıydı. Değişim rüzgarları, yerel ileri gelenlerin gücünü zayıflatmaya, Osmanlı yönetiminin kurallarını yeniden öğrenmeye istekli olanlara iktidar pozisyonları vermeye ve soyluluğu İstanbul'da açılan yeni yönetim okullarından birinden alınan diploma ile değiştirmeye meyilliydi. Halidiler bu öneriyi hızla benimsedi, ancak Hüseyniler geride kaldı. Ailenin şehirde ve çevresinde eski önemini yeniden kazanması birkaç yıl alacaktı.

Yerel siyasi arenadaki başarı son derece önemliydi. Reformlardan önce Kudüs, Şam'dan yönetilen Gazze ve Nablus arasında küçük bir Osmanlı bölgesiydi. Dönemin sonunda, Filistin'in büyük bir bölümünü kapsayan özerk bir bölge olacaktı. Muhammed Ali'nin oradan çekildiği zamanki gibi küçük bir kasaba değil, önemli bir şehir tarafından yönetilen güçlü bir ekonomik ve siyasi varlık haline gelecekti. Reformlardan önce şehrin nüfusu yaklaşık 12.000 iken, yirmi yıl sonra 20.000'e ulaşmıştı. Reformlardan önce çoğunlukla kırsal olan ve Mustafa Ebu Guş gibi dağlık

bölgelerin güçlü yöneticileri tarafından yönetilen bölge, daha kentleşmiş bir karaktere büründü ve Hüseyniler sosyal ve siyasi merkezinde yer aldı.

BÖLÜM 3

Reform Mücadelesi, 1840–76

KUDÜS VE FİLİSTİN'İ YENİDEN TANIMLAMAK

1840 kışında Osmanlı yönetiminin Kudüs'e dönüşü oldukça gürültülü bir olaydı. Eski-yeni yöneticiler, Mısırlılar döneminde gücü belirgin şekilde artan kırsal *şeyhlerden* korkarak, şehri yeniden inşa etmeye ve surlarını güçlendirmeye hemen başladılar. Şehri çevreleyen surlar yükseltildi ve şehir halkı ile çevredeki köyler arasındaki ayrımın değişmeden devam edeceği izlenimi oluştu. Kızgın yetkilileri yatıştırmak umuduyla, Kudüs ileri gelenleri, Suriye ileri gelenlerinin genç sultan II. Abdülmecid'e gönderdiği, Muhammed Ali'nin yönetimi altında yaşanan haksızlıkları anlatan ve imparatorluk yönetimine geri alınmayı talep eden bir dilekçeye katıldılar.

İmparatorluğun gücü yeniden tesis edildikten sonra gerçekten de yeni bir düzene bakıyorlardı. Yeni, daha küçük bölgeler oluşturuldu ve her idari birime, köye kadar, bir hükümet temsilcisi atandı. Yıllarca kenara itilmiş olan Kudüs, Sidon *vilayetinin* güney alt bölgesinin başkenti yapıldı. Kudüs sadece Şam'dan ayrılmakla kalmadı, Gazze, Yafa ve Nablus bölgeleri de onun yönetimine verildi (Nablus 1858'de ayrı bir bölge haline gelecekti). Reformcular tarafından bir *vilayetin* alt bölgesi olarak tanımlanan Kudüs *sancağı* , kuzeyde Merc ibn Amar'dan (Cezrey Vadisi) güneyde Rafah'a kadar uzanıyordu (bugünkü Filistin ve İsrail'in büyük bir kısmı). Osmanlı yöneticileri, Güney Suriye'nin büyük bölgelerinin imparatorluğa bağlı olmaması durumuna son vermeyi ve Şam'ın Akdeniz kıyısındaki etkisini zayıflatmayı umuyorlardı. Avrupa ile ticaret İstanbul'un başlıca hedeflerinden biri haline geldi ve yeni düzen altında tüm liman kentleri, Roma İmparatorluğu'ndan beri yaşamadıkları bir öneme kavuşmaya başladı.

Yafa ve Gazze kıyı şeridinde olmasına rağmen, Kudüs daha önemliydi; muhtemelen üçü arasında en kalabalık olanıydı – reform döneminin başında yaklaşık 20.000 (yarısının Müslüman olmayan) ve sonunda 68.000 nüfusa sahipti. [1] Dahası, tarihin de gösterdiği gibi, Yafa ve Gazze daha savunmasızdı. Her şeyden önce, Kudüs'ün önceliği, kutsal şehirdeki konsolosları yerel siyasette önemli bir faktör haline gelecek olan Avrupa uluslarının ona duyduğu yüksek saygıyla pekiştirildi. Avrupa'nın Kudüs'e olan ilgisi, sultanı Müslüman ulusun başı olarak İslam'ın üçüncü en kutsal şehrine olan bağlılığını göstermeye zorladı. [2]

Ancak Şam valisi hâlâ dikkate alınması gereken bir makamdı ve Tanzimat döneminde etkisi hem Filistin'de hem de Kudüs'te hissediliyordu. [3] Şam'ın rolü ancak 1872'de, idari haritanın yeniden çizilmesiyle önemli ölçüde zayıfladı. O yıl, Kudüs, Şam ile eşit statüde ayrı bir bölge haline geldi ve Nablus ve Akka bölgelerini de içine aldı. Kudüs'teki İngiliz konsolosu hükümetine şunları bildirdi: 'Filistin ayrı bir bölge haline geldi' – buna Kutsal Kudüs Bölgesi adı verildi. Yeni bir vali, Mustafa Surayya Paşa, bölgeyi yönetmek üzere geldi, ancak kısa sürede etkisiz hale getirildi.

'Kutsal Kudüs', Lübnan Dağı bölgesinden hiçbir farkı olmayan sıradan bir bölge haline geldi. Nablus ve Akka'dan arındırıldı, ancak Gazze, Hebron ve Yafa'yı korudu. Bununla birlikte, Kudüs, doğrudan İstanbul'a bağlı olduğu için bu alt bölgelerden daha yüksek bir statüye sahipti. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti; Filistin'in kuzey kısmı, Nablus ve Akka bölgeleri Beyrut'tan, güney kısmı ise Kudüs'ten yönetiliyordu (bu dönemde Sidon Vilayeti, Beyrut Vilayeti olarak yeniden adlandırıldı).

MİLLİYETÇİLİME YÖNELİK İLK GİRİŞİMLER

Batılı tarihçiler, 1872'deki bu önemli Osmanlı yeniden yapılanmasını, kutsal şehrin statüsünü yükseltmek isteyen Batı güçlerinin artan etkisine bağlarlar. Ancak Filistinli ve Türk tarihçiler, yeniden yapılanmanın Osmanlı'nın iç girişimi olduğunu ve Avrupa baskısından yalnızca kısmen etkilendiğini

savunmaktadır. Bu tartışmanın ardında, zamanlama veya daha doğrusu Filistin milliyetçiliğinin doğuşunun kesin tarihiyle ilgili daha önemli bir tartışma yatmaktadır. Proto-milliyetçi bir dönemde jeopolitik birimlerin net bir şekilde tanımlanması, modern milliyetçiliğin öncüsü olarak sıklıkla dile getirilir; bu nedenle Osmanlı hükümetinin 1872'deki bu özel eylemine büyük önem atfedilmektedir.

Gerçekten de, modern bir ulusun doğuşuna dair güncel araştırmalar, net bir ortaya çıkışı tespit etmek için başka unsurlara ihtiyaç duysa da, bu özel kriter – iyi tanımlanmış bir alan – çok önemlidir. Aynı dönemde, ulusal potaya başka bir unsur daha eklendi: yerel elitler arasında mekan ve zaman algılarında bir dönüşüm. Yerel elit, ulus olma fikrini inşa ederken, tasarlarken veya icat ederken (araştırmacının bakış açısına bağlı olarak), toplumun tamamı yaşadığı mekana dair yeni bir algı geliştirdi. Bu algı, 1872'de meydana gelen idari değişiklikler – kimin girişimi olduğu fark etmeksizin yeni bir bölgenin oluşturulması – yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel süreçler tarafından tetiklendi.

Yeni bölgenin ekonomisi Avrupa ekonomisine bağlandı ve bu durum Avrupalıların -tüccarlar, spekülatörler, tıp uzmanları, turistler, misyonerler ve Siyonistler- akınına yol açtı. Batılı güçler de onları takip ederek bölgedeki etkilerini büyük ölçüde genişletti ve yerel toplumu ve kültürünü etkiledi.

Yaşadıkları jeopolitik bölge büyüdükçe, Osmanlı reformcuları, ziyaretçileri, coğrafyacıları ve çeşitli ilgili Avrupalılar tarafından daha net tanımlamalar yapıldı. İşte 'Filistin', Muhammed Ali'nin saltanatının son dönemlerinde bir İngiliz seyahat rehberinde ilk kez şu şekilde tanımlanmıştır:

> Filistin, 'modernlerin' Asya'da, doğuda Ürdün Nehri'nden batıda Akdeniz'e kadar uzanan, 31 ile 34. enlemler arasında kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun o bölgesine verdikleri isimdir.

Benedict Anderson'ın da belirttiği gibi, burada, daha önce Şam *vilayetindeki* küçük bir bölgenin tebaası olan insanların yaşadığı bölgeye dair yeni bir

anlayışa, yeni bir vizyona yol açan ayrı süreçlerin birleşmesi söz konusuydu. Belirsiz bir aşamada –bu, farklı zamanlarda bireyleri etkileyen kolektif bir süreçti– yeni oluşturulan bölgede yaşayan *şamiler* (Suriye bölgelerinin sakinleri) kendilerini Filistinli olarak düşünmeye başladılar. [7] Bir noktada, Hüseyniler de benzer şekilde kendi öz referanslarını değiştirdiler.

GEÇİCİ BİR DÜŞÜŞ, 1840–56

Osmanlılar, yenilenen hükümetin yönetiminde önemli bir konuma getirmek için, önde gelen aileleri Arapça'da *Majlis al-Idara* veya Türkçe'de *Mecelis-i-idari* olarak adlandırılan *sancak* meclisine ve şehir meclisine katılmaya davet ettiler. Hüseyniler, kontrol ettikleri diğer üç büyük güç merkezine (*nikab* , *ifta* ve Şeyhül Haram makamı) şehir meclisini de eklemeyi hedeflediler, ancak her zaman başarılı olamadılar. Yeni görevi kazanma mücadelesi hala eski kurallar ve taktiklerle yürütülüyordu. Yeni meclis, şehir yönetiminin daha önce sahip olmadığı demokratik bir unsura sahip olsa da, yine de önde gelenlere öncelik veriyordu. Bu yeni durum, Hüseynilerin Tanzimat'ın getirdiği dramatik değişikliklere yavaş yavaş uyum sağlamalarına aslında uygundu.

Sadece *müftü* ve *nakib el-eşref* görevlerine seçilme zorunluluğu yoktu, çünkü bunlar sosyal statüye göre atanıyorlardı; diğer tüm görevler için seçim yapılması gerekiyordu. Bu nedenle Tahir el-Hüseyni ve Muhammed Ali el-Hüseyni, görevlerini sürdürdükleri sürece önemli bir güce sahiptiler. Tahir, Mısır yönetiminin son yılında konseyin başındaydı, ancak görünüşe göre uzun süre değil; parlak bir başlangıç yaptıktan sonra kısa sürede geriledi. Muhammed Ali el-Hüseyni'nin konumu da istikrarsızdı. İlk başta *nakib* görevini kaybetti ve bu görev el-Alamilere verildi. Ancak kısa süre sonra bu görevi geri kazandı ve 1869'daki ölümünden kısa bir süre öncesine kadar korumayı başardı.

Ailenin itibarındaki geçici düşüş 1840'tan 1856'ya kadar sürdü. Halidiler ve Alamisler gibi rakip aileler bundan faydalandı ve bir süreliğine

Hüseynilerin bazı pozisyonlarını ele geçirdi. [9] *Nakib* veya *müftü* gibi bir pozisyonun kaybedilmesi, çoğu zaman Şam veya İstanbul'da kısa süreli, zorunlu veya gönüllü sürgünlerle sonuçlanıyordu.

Tahir el-Hüseyni, başkentte zorunlu kalışını, bahsi geçen dönemdeki göreceli düşüşe rağmen ailesinin yeniden iktidara gelmesini sağlayacak iyi bağlantılarını korumak için etkili bir şekilde kullandı. [10] 1856'da Alamilerin kaybettiği en değerli makam *müftülük* makamıydı, ancak Tahir'in çabaları sonucunda geri alındı ve 1948'e kadar Hüseynilerin elinde kaldı.

EKONOMİK TAZMİNATLAR

Hüseyni ailesinin siyasi konumunun geçici olarak zayıflaması ekonomik refahını etkilemedi. Aksine, daha da zenginleşmeleri için bir ivme sağlamış gibi görünüyordu. Mısır yönetimi sırasında kaybedilen pozisyonlar için cömert devlet tazminatları ve ailenin karlı sabun fabrikası ve un değirmeninin genişlemesi gerekli güvenliği sağladı. [11] Sahibi sürgün edildiğinde genellikle mülklere el konulsa da, Ömer, Şam ve İstanbul'daki mükemmel bağlantıları sayesinde aslında tazminat aldı. Bu nedenle, ailenin Ömer kolunun refahını pekiştirecek zengin bir miras bırakabildi. Yaşlılığında bile, şehir veya hatta ilçe sınırlarını aşan ticari işlemlere girişti ve aile servetini büyüttü. [12]

Ailenin Tahiri kolu da fena iş çıkarmadı ve bir zamanlar hem *nakib* hem de *müftü* olan Muhammed Ali el-Hüseyni, iş zekası gösterdi. Ayrıca Alamis ile yaşanan ayrılık sırasında sürgündeydi. Sürgünden döndükten sonra, konumundan faydalanarak ailesinin yönettiği dini mülkleri geliştirmeye başladı. Sarafend köyü yakınlarındaki bazı mülklerde Fuja adında yeni bir köy kurdu. Bu yatırım, sonraki yıllarda karşılığını verecek ve torunlarına fayda sağlayacaktı.

Tahir hariç (ömrünün sonuna kadar İstanbul'da kaldı) tüm sürgünler evlerine döndükten sonra, aile yeniden toparlanıp gelecekteki zorluklara hazırlanabildi. Osmanlı reformlarının temsilcileri olan ve önemli ailelerin

gücünü azaltmayı görevleri olarak gören çeşitli valilerin düşmanlığıyla karşı karşıya kaldılar ve aralarında düşmanlık çıkarmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Aile bu politikaya ikili bir taktikle karşılık verdi. Bir yandan, özellikle şehirde birçok önemli konumda bulunan Darwish ailesiyle yeni evlilik bağları kurarak bazı rekabetleri etkisiz hale getirdiler. Öte yandan, karşıt klanların (özellikle Alamis ve Halidiler) gücünü aşmak için geçmiş ittifakları kullandılar. Aslında, Hüseyniler o kadar güçleniyordu ki, Alamis ve Naşaşibi gibi eski rakipler için onlarla evlenmek bir hedef haline gelmişti.

KIRSAL YÖNETİMİN SONU VE BUNUN HUSAYNI AİLESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Reform çağında yeni merkezileşme ve vergilendirme politikalarının başlıca kurbanları kırsal kesimdeki reislerdi. Büyük Kudüs bölgesinde, 1840 ile 1870'lerin ortaları arasında bu ailelerin servetlerindeki düşüş, genel olarak Kudüs'ün kentli elitine ve özellikle de önde gelen ailesi olan Hüseynilere fayda sağladı.

Büyük Kudüs'teki bu politikalar Ebu Guş ailesi tarafından eleştirildi ve bir süreliğine protestolar Kudüs'ün ötesine ve kırsal kesime yayılan bir dizi isyana dönüştü. Ancak bu sefer Ebu Guş ailesi şehirli ailelere güvenemedi ve Osmanlılar, geçmişte vergilendirme ve toprak konularında Ebu Guş ailesi tarafından düşmanlaştırılmış olan dağlardaki diğer güçlü kişileri kendi saflarına çekmeyi başardı. Hüseyni gibi şehirli ailelerin, Osmanlı'nın merkezi politikasının uygulanmasına yardımcı olduklarını ve bundan fayda sağladıklarını iddia etmek abartı olmaz.

Hüseyni ailesinin genç kuşağı başlangıçta isyankar ruh halinden heyecanlanmıştı. Ve böylece Muhammed Ali el-Hüseyni'nin 1840'larda Ebu Guş ayaklanmasına katıldığını görüyoruz. [17] Bu rolü nedeniyle tutuklandı ve sürgüne gönderildi, ancak 1847'de serbest bırakıldığında *nakib el-eşref* olarak yeniden göreve getirildi. Bu, İstanbul'daki herhangi bir politika değişikliğinden değil, ailenin 1846-1854 yılları arasında İstanbul'daki Büyük Müftü olan Arif Hikmet ile olan dostluğundan kaynaklanıyordu;

Hikmet defalarca Hüseyni ailesine yardım etmişti. Bu olaydan sonra aile çatışmanın dışında kaldı ve Ebu Guşları desteklemedi, aynı zamanda akıllıca bir şekilde düşmanlarına veya hükümete bağlılıklarını dile getirmekten kaçındı. [18]

GÜÇ SAHİBİNE GERİ DÖNDÜ

Yüzyılın altıncı on yılının başında, Hüseyniler önceki on yılın zorlu sınavlarından sağ çıkmış olmaktan dolayı kendilerini tebrik edebilirlerdi. *Nakiblik* görevini korudular, ancak *müftülük* görevi daha az güvenliydi. 1856 yılına kadar müftülük görevi, Mustafa el-Hüseyni yerine periyodik olarak Muhammed Fadhl Cerallah tarafından yürütülüyordu. Ancak Cerallah'ın o yılki ölümünden sonra, hükümet en azından Kudüs *müftülüğü* görevi konusunda böl-yönet politikasını bıraktı. Yine de hükümet politikası bu değişikliğe neden olmaktan çok, Cerallah ailesiyle olan evlilik bağları sayesinde *müftülük* görevi için rekabet edemeyeceklerini garanti altına aldı. Ta ki 1949'da Ürdün Kralı Abdullah, el-Hajj Amin el-Hüseyni'nin yerine bir Cerallah'ı bu göreve atayana kadar. [19] Mustafa, Cerallahların onayıyla 1893 yılındaki ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Osmanlı yönetiminin geri dönüşünden yirmi yıl sonra, Hüseyniler bir kez daha Kudüs'ün siyasi ve sosyal merkezindeydiler. Bu, kör bir şansın işi değildi; ailenin ihtiyatlı evlilik ve diğer sosyal bağlar gibi geleneksel araçların yanı sıra ekonomik güç gibi daha modern araçları da ustaca kullanması, üstünlüklerini yeniden kazandırdı. 1850'lerde ileri yaşta vefat eden Tahir ve Ömer'in ölümünden önce bile, aile genç erkekler tarafından yönetiliyordu: Reform döneminin büyük bir bölümünde ya *nakib el-eşref* olacak ya da bu göreve ciddi bir aday olacak olan Muhammed Ali ve o dönemin büyük bir bölümünde *müftü* olan ya da bu göreve güçlü bir aday olan Mustafa. Ömer ve Tahir ailenin resmi başkanları olarak kaldılar, ancak çok zor zamanlarda alınan temel kararlarda yer almadılar.

Vali ve diğer ileri gelenlerle ilişkilerinde kendilerini güvende hissettikten ve hatta yetkililerin merkezileştirme çabalarına rağmen, Hüseyini klanının ileri gelenleri dikkatlerini Kudüs'teki yabancı

konsolosların giderek daha sorunlu hale gelen varlığına çevirdiler. Bu durum özellikle Hüseyinilerin sürekli ve acı bir çatışma içinde olduğu İngiliz konsoloslarıyla olan ilişkileri için geçerliydi.

İlk İngiliz konsolosu William Tanner Young, 1838'de Kudüs'e geldiğinde, şehrin ileri gelenlerini ülkesinin çıkarlarına ve kendisine şahsen düşman bir grup olarak algıladı. Görünüşe göre onların dünyasını ve zihniyetini anlamakta başarısız oldu. Konsolosların şehir işlerine müdahalesinden kesinlikle rahatsız olsalar da, dinamik veya komplo kuran bir grup değillerdi ve nadiren diplomatlarla doğrudan karşı karşıya geliyorlardı. Sadece diplomatlar adli konulara veya ileri gelenlerin statüsüne müdahale edecek kadar ileri gittiklerinde anlaşmazlıklar yüzeye çıkıyordu.

Bir süre sonra, ileri gelenler bu tür her olayın konsolosların konumunun daha da güçlenmesiyle sonuçlandığını fark ettiler. 1830'ların sonlarında Kudüs'e gelmelerinden on yıl içinde, dikkate alınması gereken bir güç haline gelmişlerdi.

İngiliz konsolosu James Finn, Avrupa varlığının rahatsız edici etkisini en iyi şekilde temsil eden kişiydi. 1845 ile 1863 yılları arasında Kudüs'te görev yapan Finn, İsrailli tarihçiler tarafından Yahudilerin "ata topraklarına" yerleşmelerine yardımcı olduğu için övülmüş ve anıları İbraniceye çevrilmiştir. Bir ulusun kahramanları arasında yer alırken, diğerinin kötü adamları arasında yer alan tek tarihi figür o değildir. Finn, İslam'ın tamamından ve özellikle Kudüs'ün ileri gelenlerinden nefret ediyordu. Arapça konuşmayı asla öğrenmedi ve bir tercüman aracılığıyla iletişim kurdu; bu da ilişkileri düzeltmeye hiç yardımcı olmadı.

Özellikle Hüseynilere karşı düşmanca bir tavır sergiliyordu ve onların başlıca nüfuz merkezi olan Haram el-Şerif'i 'özel bir fanatizm yeri' olarak nitelendiriyordu. [20] Ailenin gözünde muhtemelen en büyük suçu, yabancıları Haram'a gizlice sokma girişimleriydi. Burası beş yüzyıldan fazla bir süredir gayrimüslimler için yasak bölgeydi ve içeri girmeye çalışanlar, türbelerin başlıca koruyucuları olan Sudanlı muhafızlar tarafından durduruluyordu. [21] Finn bir süre bu geleneği değiştirmeye çalıştı, başlangıçta başarısız oldu. Ancak yavaş yavaş yasak zayıflamaya başladı ve Şeyh el-Haram Mustafa el-Hüseyni bunu engelleyemedi.

Genel olarak, Hüseynilere göre Finn, Kudüs'te kalıcı bir Batı varlığı kurmak için diğer Avrupalılardan daha istekli bir şekilde çalışıyordu; bunu da esas olarak misyoner ve daha sonra ticari gruplar için arazi ve gayrimenkul satın alarak yapıyordu.

KIRIM SAVAŞI VE ETKİLERİ

Kudüs'te yaşanan küçük bir olay, Avrupa'nın birçok gücünü içine çeken Kırım Savaşı'na bahane olsa da, çatışma Kudüs'ü veya halkının yaşamını doğrudan etkilemedi. Siyasi olarak, kriz merkezi hükümetin zayıflığını ortaya koydu; çünkü savaş başkentin yakınlarında yaşanmıştı. Oluşan geçici boşluk, belirli bir grup tarafından doldurulmadı, aksine yabancı konsoloslar ve ileri gelenler arasında onur ve kontrol meseleleri üzerinden gerilimleri artırdı.

Hüseyni ailesi açısından savaş yılları, şehirdeki güçlü konumlarını tehdit eden ciddi klanlar arası çekişmelerin son aşamasıydı. Sonraki elli iki yıl – 1856-1908 – ailenin Osmanlı dünyasında sosyal ve siyasi bir güç olarak yükselişini sağlayacaktı.

Mart 1856'da savaşı sona erdiren Paris Antlaşması'nın imzalanması, Kudüs'ün siyasi hayatı için önemli sonuçlar doğurdu. Britanya ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş zamanındaki yardımlarını, Hristiyan tebaaları için daha fazla ayrıcalık elde etmek ve konsoloslarının konumunu büyük ölçüde güçlendirmek için kullandılar.

Konsoloslar başka açılardan da etkiliydiler. Şehre daha kozmopolit bir görünüm kazandırdılar, ancak bu süreç yerel halkın çeşitli aşağılanmalarına yol açtı. Örneğin, Osmanlı askerleri ve muhafızları bir konsolosun oğlunun huzurunda durmak zorundaydı; bu, ileri gelenlere bile asla gösterilmeyen bir saygı gösterisiydi. [23] Sonunda Hüseyniler bu zorluğun da üstesinden gelebildiler.

Kırım Savaşı'ndan sonra ailenin konsüllerin gücüyle başa çıkabilmesi, büyük ölçüde artan servetlerinin yanı sıra siyasi konumlarından kaynaklanıyordu. Mali kaynaklarından biri, kutsal yerlerinin mülkiyeti ve yönetimi için kendi aralarında savaşan çeşitli Hristiyan mezheplerinin

ödediği paraydı. Siyasi yükselişleri, tıpkı Şam'da olduğu gibi, Kudüs'te de sık sık değişen valilerden kaynaklanıyordu. Her yeni vali geldiğinde, ileri gelenlerle hızla bir *uzlaşma yolu* kurmak zorundaydı ve bu da onların gücünü ve öz saygısını artırıyordu. Başlıca faaliyet alanları, Mısır yönetimi günlerinden beri bileşimi neredeyse hiç değişmemiş olan şehir meclisiydi ve bu süreklilik ona ek güç kazandırıyordu.

YENİ BİR GÜÇ MERKEZİ EKLEMEK: BELEDİYE

19. yüzyılın sonlarındaki durumları göz önüne alındığında, Hüseynilerin 20. yüzyılın yeni dünyasında daha başarılı oldukları söylenebilir. Kısa vadede, ana rakipleri Halidiler, yeni gerçeklere daha başarılı bir şekilde uyum sağladılar, mevcut rejime verdikleri destekten ve İstanbul'daki yeni güçler arasındaki bağlantılarından faydalandılar ve reformistlerin yarattığı yeni güç tabanında –yani belediye meclisinde– kısa süreli de olsa baskın bir konum elde ettiler. Kudüs'ün ilk belediye başkanı Abdülrahman el-Dajani'nin görev süresi sona erdiğinde, hükümetin bu görevi henüz yirmi beş yaşında olan parlak bir genç Halidi olan Yusuf Daya'ya teklif etmesi doğal görünüyordu. Osmanlı dışişleri bakanıyla olan dostluğu da Halidilerin Kudüs'teki konumunu sağlamlaştırmaya yardımcı oldu. (Aynı Yusuf, daha sonra reformistlerin tasarladığı bir diğer güçlü makam olan 1876'da kurulan parlamentodaki ilçe temsilciliği yarışında Hüseynileri alt edecekti.)
1863'te, İstanbul'dan sonra imparatorluktaki ikinci belediye binası olan ve oldukça güzel bir yapı olan ilk belediye binasının açılışı, Halidiler kadar diğer tüm ileri gelenleri de memnun etti ve görünüşe göre hepsi törene katıldı. Bu olay aynı zamanda elitler arasında yeni bir giyim tarzının başlangıcını da işaret etti: Birçoğu, İstanbul ve Kahire'de ilk kez ortaya çıktıktan sonra 1861'de Kudüs'te de kullanılmaya başlanan tarbuş (Farsça'da 'başlık' anlamına gelir) adı verilen bir şapka takarak törene katıldı.

Çok geçmeden Hüseyniler, şehirdeki konumlarını korumak istiyorlarsa belediye üzerinde bir miktar kontrol sahibi olmaları gerektiğini fark ettiler. [25] Ancak ancak 1880'lerde, altıncı turda kendi adaylarını çıkardılar. Seküler bir görev olduğu için, ailenin sosyal kolu olan Ömeri kolundan birini seçtiler. Muhammed Ali'nin oğlu Ömer Fahmî, Kudüs'ün altıncı belediye

başkanı seçildi ve bundan sonra bu görev genellikle Hüseynilerin elinde kaldı. Ancak Ömeri kolu bu görevi uzun süre elinde tutamadı ve Ömer Fahmî'nin halefi Abdül-Selam'ın oğlu Salim oldu. Aslında, iki ana kol arasında daha fazla evlilik bağı oluştuğu için, *el-Şakir* ('Hayırsever') olarak bilinen Salim Hüseyin, ailenin birden fazla koluna mensuptu. Oğlu ve halefi Hüseyin Salim, ailenin genel soyundan geliyordu; ancak ondan sonra belediye başkanlığı görevi, *müftülük* görevini de üstlenen ailenin dindar Tahiri koluna geçti. Merkezileştirme reformları, Hüseyini ailesinin iki makamı olan *nakib el-eşref* ve *şeyh el-haram'ın* (en azından Filistin'de ve kesinlikle Kudüs'te) yüksek statüsünü kaybetmesine neden oldu ve bu makamlar Ömer koluna geçti (Ömer Fahminin oğlu Beşir *şeyh el-haram* olacaktı). Buna karşılık, Tahiri kolu iki güçlü makamı doldurdu: eski *müftülük* ve yeni belediye başkanlığı.

Geleceğin tarihçileri, ki bunların çoğu İsrailli ve bazıları –örneğin Elie Kedourie– Filistin ulusuna sempati duymayanlar, el-Hacı Amin el-Hüseyni'nin yeni yöneticileri, özellikle de İngilizleri kandırarak Filistin'de güçlü bir figür haline geldiğini savunacaklardır. Bu, el-Hacı Amin'in mensup olduğu Hüseyni kolunun muazzam gücünü göz ardı etmektedir. İngiliz yöneticiler bunu göz ardı etmediler, aksine dikkate aldılar. Her halükarda, Osmanlı yönetiminin son aşamalarında yerel bürokraside elde edilebilecek başka üst düzey görevler de vardı. Görünüşe göre idari pasta, ailenin kolları arasında oldukça eşit bir şekilde bölünmüştü.

Söz konusu dönemde, imrenilen yerel görevler arasına yalnızca belediye makamı eklenmişti. Belediye başkanlığı gelecekte önemli bir kurum haline gelecek olsa da, 1860'larda bütçesi çok yetersiz olduğu için fazla etkili değildi. Bununla birlikte, 1864'te *vilayet* yasasının yürürlüğe girmesinden sonra belediye daha önemli hale geldi ve Kudüs'ün 1872'de bağımsız bir bölge haline gelmesiyle önemi daha da arttı.

1875'te belediyenin yetkileri genişletilerek şehrin bütçesi ve gelişimi üzerinde münhasır kontrol hakkı verilmesiyle durum değişti. İki yıl sonra, belediyeler yasasının yürürlüğe girmesiyle yeni kurum daha da güçlenerek durum daha da değişti. O noktadan itibaren belediye başkanlığı genellikle Hüseyinilerin elindeydi.

1870'lerin sonlarında Hüseyniler ve diğer aileler, özellikle Halidiler, belediye başkanlığı için benzeri görülmemiş, yoğun bir yarışa girdiler. Belediye başkanı önce, sadece ileri gelenlerden değil, aynı zamanda gayrimüslim toplulukların liderlerinden ve yoksul sınıfların temsilcilerinden oluşan şehir meclisi tarafından seçiliyordu. Daha sonra seçilen adayın, Osmanlı vatandaşı olan tüm şehir halkının desteğini kazanması gerekiyordu. Bu yarış, selefi II. Abdülaziz'den daha çok Hüseynileri kayıran Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde gerçekleşti. Belki de bu imparatorluk lütfu sayesinde aile bu kurumu ele geçirdi ve elinde tuttu.

ARTAN REFAH VE BUNUN BEDELİ

Hüseyniler için 1870'ler, mülkiyet ve ticaretin çok önemli faktörler haline geldiği bir dönemdi. Önceki on yıla kadar, ekonomik genişlemeye ve - gördüğümüz gibi- en azından 1875'e kadar Kudüs'ün Hristiyan ve Yahudi tüccarlarını desteklemeye meyilli olan reformlara karşı hala çok temkinliydiler. Müslüman elitin muhafazakarlığı onların gelişimini kısıtladı, ancak geleneksel duruşlarından vazgeçtikten sonra, ileri gelenler de yerel ve Avrupa ekonomilerinin artan entegrasyonunun finansal faydalarından yararlanmaya başladılar. 1869'da Muhammed Ali ve Mustafa'nın ölümünden sonra, daha genç ve daha cesur bir Hüseyni kuşağı öne çıktı ve 1870'te şehir surlarının ötesine bakmaya başladılar.

Muhammed Ali'nin oğlu ve Ömer el-Hüseyni'nin torunu Rabah el-Hüseyni, yerel siyasetten çok servet biriktirmekle ilgileniyordu. Ailenin Ömer kolunun bir üyesiydi ve bu kolun kamu işlerindeki düşüşü, üyelerini maddi olarak başarılı olmaya teşvik etmiş olabilir. Rabah başlangıçta oldukça başarılıydı. Büyük serveti ona siyasi nüfuz kazandırdı ve babası ve dedesi gibi *nakib el-eşref* olarak atanması doğal bir durumdu. II. Abdülhamid döneminde ailenin başında bulunan akrabaları Salim, Şukri ve İsmail gibi, sosyal alanda sürekli öne çıkmanın ve Müslüman kutsal mallarının koruyuculuğunun karlı olabileceğini keşfetti. Kişisel servet, giderek dünya ekonomisine daha fazla bağlı hale gelen yerel ekonomi arenasındaki bir başka silah haline geldi.

Bu mücadelenin en büyük kaybedenleri, kişisel tüketim için yapılan tarımdan nakit getiren ürünlere yönelmek zorunda kalan Filistinli çiftçi topluluğu, yani nüfusun büyük çoğunluğu oldu. Çiftçiler ile dış dünya arasında aracılık yapan Hristiyan ve Yahudi tüccarlar ve daha sonra büyük Müslüman aileler, ham madde ihracatında (çoğunlukla komşu ülkelerden) aracılık yaparak veya mamul mallar ithal ederek bu kapsamlı sürece direnebildiler. Yüzyılın sonlarına doğru, Müslüman dini konseyinin mülkleri de dahil olmak üzere gayrimenkul spekülasyonu ve alım satımına da başladılar.

Rabah el-Hüseyni, komşu köylerdeki aile mülklerini genişletti ve Ayn Sinniya ve Ajul köylerinde araziler satın aldı. Ayrıca ailenin zenginliğini sergileyen ve yerleşim alışkanlıklarını değiştiren ilk kişi oldu. 1860'lı yıllarda, şehre geç dönen ailenin genç üyeleri sık sık vahşi hayvanlar ve haydutlar tarafından tehdit ediliyordu. (Vali Surraya döneminden [yaklaşık 1700] beri şehir kapıları her akşam gün batımında kapatılıyordu.) Rabah, ailenin konutlarını, yönettikleri dini mülklerin yanına -çoğunlukla Haram'ın yanına- surların dışına taşıma fikrini ortaya attı. Belki de bu taşınma, nüfusu 19. yüzyılın son on yıllarında ikiye katlanan, giderek kalabalıklaşan surlarla çevrili şehir yerine, meyve bahçeleri ve korular arasında yaşama arzusundan da kaynaklanıyordu. 1870 yılında Rabah, Şeyh Cerrah'taki caminin yakınında kendisine görkemli bir ev inşa ettirdi ve böylece şehir dışında yaşayan ilk Hüseyni oldu.

Kudüs surlarının dışındaki bu binalar, daha sonra yeni Yahudi mahallelerinin ekleneceği yerler olarak, şehrin karakterini değiştiriyordu. Abdül Aziz'in (1861-1876) hükümdarlığı döneminde, Rusların hem şehir içinde hem de dışında geniş araziler satın alması da dahil olmak üzere, inşaatta büyük bir artış yaşandı. Bu süreç, su borularının ve yolların batıya doğru uzatılmasının yanı sıra bahçelerin de yapılmasını içeriyordu. Avusturyalılar, Yafa'ya giden yolu asfaltlayarak Kudüs ile ülkenin geri kalanı arasındaki bağlantıyı iyileştirdiler. İlk at arabaları 1860 yılında Kudüs'te ortaya çıktı ve yavaş yavaş geleneksel kapalı sedyelerin yerini aldı.

Rabah yeni evinde dört karısıyla birlikte yaşıyordu. Karılarından hiçbiri ona erkek çocuk doğurmadığı için *peçe* , ailenin *müftüler* olan Tahiri

koluna geçti. Bu geçiş doğrudan olmadı: önce Rabah'ın kardeşi Abdül Latif bu görevi kazandı, ancak açık bir yarışma olduğu için hükümet (ya da belki de ailenin kendisi) Hasan'ın torunu Ahmed Reşim el-Hüseyni'yi *peçeli* olarak tercih etti. Böylece yüzyılın sonunda ailenin Ömeri kolu (daha güçlü Tahiri koluna belediye başkanlığını zaten kaybetmişti) bir başka güç tabanını daha kaybetti. Gerçekte, bu zamana kadar *peçelilik* görevi artık herhangi bir siyasi ağırlık taşımıyordu ve esasen eski soyluluğun bir kalıntısıydı. Rabah, sadece nostaljik unvanını değil, aynı zamanda yanlış hesaplanmış bir arazi işleminde tüm servetini de kaybetti; bu işlemde görkemli evini ve çevresindeki araziyi daha sonra bu alanda Amerikan Kolonisi'ni kuracak olan bir Amerikan ailesine sattı.

Rabah'ın iki akrabası çok daha başarılı oldu ve Tanzimat döneminde yaratılan yeni fırsatlardan en iyi şekilde yararlandı. Bunlardan biri, Abdül Aziz'in saltanatının sonlarında Rodos'a sürgüne gönderilmesine yol açan olaydan sonra serveti son derece iyi bir şekilde toparlanan Ömer Fahmi el-Hüseyni idi. Ömer Fahmi'nin adından da anlaşılacağı gibi, siyasi gücünün büyük bir kısmını kaybetmiş olan ailenin Ömeri kolundan geliyordu. Kendi mali zekası, akrabası Rabah'ınki kadar zayıftı, ancak ailesinin gerilemesi, Ömer Fahmi'yi, birçok genç akrabası gibi, idari ve parlamenter bir kariyer seçmeye itti. İmparatorluk anayasal reformu bu yetkileri ayırmadı ve bunları birleştirmek mümkündü. Ömer Fahmi, yeni Osmanlı idare okullarında eğitim gören ilk kişilerden biriydi ve burada parlak bir öğrenciydi. 1872'de ilk görevi, Kudüs'te tapu sicil müdürlüğüydü ve burada kayıtlı her arazi işlemi için yüklü bir *rüşvet* alıyordu; bu da sık sık Avrupalılarla tartışmalara yol açıyordu. Ancak Ömer Fahmi kısa sürede yükseldi ve son etkili sultan II. Abdülhamid (1876–1909) döneminde Osmanlı Parlamentosu üyesi ve Kudüs Belediye Başkanı oldu.

Yeni sistemden en iyi şekilde yararlanan diğer Hüseyni ise Tahir'in oğlu ve Müftü Mustafa el-Hüseyni'nin küçük kardeşi Musa idi. Kesin olarak söylemek gerekirse, Musa *müftülerin* kolu olan Tahiri koluna mensuptu, ancak gerçekte tamamen farklı bir yolda ilerliyordu – eski kısıtlayıcı çerçeveden sıyrılıp kendi yolunu izleyen aile üyelerinin yolunda. Birinci Bölümde, on sekizinci yüzyılın ortalarında Abdül Latif'in oğlu ilk Mustafa'nın aile servetinden hiçbir payı olmadığını ve tamamen dini bir kariyer seçtiğini görmüştük. Musa el-Hüseyni de aynı kalıptan çıkmıştı.

Ancak Mustafa kendini dine adarken, Musa ticaret ve inşaatı seçti. Tahir el-Hüseyni'nin ailesinin koluna bıraktığı sağlam ekonomik temelden yola çıkarak, Musa Kudüs bölgesinin en önemli iş adamlarından biri oldu. Yerel ticaret odasının başına seçildi ve bu da bölge konseyinde üst düzey bir pozisyona gelmesine yol açtı. Siyasi bir kariyer peşinde olmamasına rağmen, maddi başarısı onu 1874'te Kudüs valisi Kemal Paşa'nın şehir belediye başkanı olarak görev yapma isteğine uymaya mecbur etti. [31] 1880'lerde Musa el-Hüseyni ayrıca ceza davalarıyla ilgilenen laik mahkemenin baş yargıcı olarak da görev yaptı.

Çağdaşlarından bir diğeri de, dedesi Tahir'den ayırt edilmesi gereken Mustafa II'nin oğlu Tahir II idi; kendisi Mustafa II'nin yerine Kudüs *müftüsü* oldu. 1842'de Tanzimat döneminde, dedesi İstanbul'da sürgündeyken ve genç babası *müftülük* görevini üstlenmişken doğan Tahir II, Hacı Amin el-Hüseyni'nin babası olarak hatırlanır, ancak kendi başına da tanınmayı hak eder. Kendisi *müftü* olduğunda henüz yirmi üç yaşındaydı (oğlu Amin de yirmi beş yaşında *müftü* olarak bu başarıyı tekrarlayacaktı). Tahir II, kırk yıl boyunca bu görevde kaldı - bu başlı başına şaşırtıcı bir başarıdır - ve Haçlı Seferleri sırasında olduğu gibi, üç tek tanrılı dinin ve beş Avrupa gücünün çekim merkezi haline gelen şehrin dini atmosferine damgasını vurdu.

Hüseynilerin Tanzimat dönemindeki tarihi, inişli çıkışlı ve yükselişli dönemler olarak ikiye ayrılabilir. 1856'da sona eren ilk dönemde, Hüseyniler, diğer bazı ailelerin kolayca uyum sağladığı, sultan ve bakanlarının reformlarının getirdiği değişikliklere uyum sağlamakta zorlandılar. Aslında, Hüseyniler, Kudüs bölgesindeki güç dengesinin dağlık bölgelerdeki ileri gelenler aleyhine kent ileri gelenleri lehine değiştiği tarihi bir fırsatı kaçırdılar. Yükseliş döneminde ise yeni nesil, yeni Osmanlı devletine oldukça kolay bir şekilde uyum sağladı ve seleflerinin yarattığı ekonomik refahı yeni eğitimle birleştirerek ailenin gücünü yeniden tesis etmeyi başardı.

Tanzimat ek güç merkezleri oluşturmuş olsa da, aile bunların çoğunun kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Diğer aileler de benzer bir süreçten geçti; örneğin, yirminci yüzyılda Hüseynilerle olan ilişkileri Montagu ve Capulet ailelerinin ilişkisine benzetilen Naşaşibiler. Ancak diğer önemli kişilerin hiçbiri bu statü ve prestije ulaşamadı; bunun başlıca nedeni, ailenin

kuzenleri Ömer ve Tahir I sayesinde şehirde veya bölgede eşi benzeri olmayan bir güç merkezi kurmuş olmasıydı.

Kırım Savaşı'ndan sonraki en parlak dönemlerinde Hüseyniler yeni Osmanlı yönetimine uyum sağlamaya başladılar. Ancak bu, Albert Hurayna'nın deyimiyle, ileri gelenlerin siyasetine son vermedi. Modern Osmanlı devleti, yerel ileri gelenlerin gerçek sosyal gücünü tanıdı ve bu ileri gelenler (İstanbullu erkeklere ayrılmış olan *kadılık* hariç) tüm dini görevleri yönetmeye devam ettiler. Sultanlar, Kudüs gibi kutsal şehirlerle olan bağlarına değer verdiler ve kutsal yerlerin koruyucularının statülerini korumalarını sağladılar.

1860'ların sonlarında bir an için, Osmanlı politikasının o kadar Batılılaştığı ve bu ailelerin arabuluculuk işlevinin sona ereceği izlenimi oluştu. Askeri yenilgilerin ardından daha fazla verimlilik ihtiyacı, ekonomik zorluklar ve elbette Avrupa etkisinden motive olan daha radikal bir reformcu grubu, hükümet ile tebaası arasındaki bağı güçlendirecek yeni reformlar başlatmayı hedefledi. Bunlar, yönetimi elinde tutan yüksek bürokratların koyduğu sınırların ötesine geçmeyi uman, demokratik yönelimli entelektüel gruplardı. Hüseyniler bunu aramıyordu ve daha temkinli bir reformcu olan Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında oldukça mutlu oldular.

Tarihçi Beşara Doumani, Filistin'deki durumun sadece reformist yasaların bir yansıması olmadığını belirtmiştir. Her reformist yasa, yürürlüğe girdiğinde, hükümet ile bölgeler arasındaki yeni ilişkiye dair müzakereleri başlatmış ve yeni bir gerçekliğin oluşmasına yol açmıştır. Bu da değişen bir dünyada uyum sağlamayı ve hayatta kalmayı mümkün kılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde, Hüseyni ailesi, oğullarını imparatorluktaki idari görevlere göndererek varlığını sürdürmeyi garanti altına aldı. Bunu başarmak için, Kudüs'ün özel Hristiyan eğitim sisteminden yararlandılar. Bu, ailenin daha önce kutsal şehre kaba bir Hristiyan sızması olarak karşı çıktığı tamamen misyoner bir sistemdi. Önemli kurumlardan biri, 1853 yılında Anglikan piskoposu Samuel Gobat tarafından Siyon Dağı'nda kurulan Siyon Erkek Okulu'ydu. Gobat, 1840'larda yoksul öğrencilere ücretsiz eğitim sağlamak için Kudüs'e gelmişti. Sonunda Hüseyni erkeklerinin birçoğu onun tarafından eğitildi.

Geçmişte olduğu gibi, hayatta kalmak hala İstanbul'daki iyi bağlantılara bağlıydı, ancak burası ailenin reisi II. Abdül Latif'in tanıdığı başkentten çok farklı bir başkentti. Batılılaşma yanlısı reformcular ve geleneklerin 'gerici' koruyucuları arasında bölünmüştü. Üst düzey bir konumdaki biriyle dostane ilişkiler içinde olmak yeterli değildi; siyasi zekâ ve savaşan grupların göreceli gücünü iyi anlamak da şarttı. Bu ortamda, İmparatorluktaki birçok Arap elitinin aksine, Hüseyniler başkentteki satranç oyuncularının elinde pasif piyonlar değil, reform sürecini şekillendirmede aktif unsurlardı.

BÖLÜM 4

Eski Dünyanın Ölümü

Filistin'de Osmanlı Döneminin Sonlarına Doğru

1870'lerde değişim hızı önemli ölçüde arttı. On yılın başlarında Osmanlı reformları doruk noktasına ulaştı. İlahi ilhamla yazılmış Şeriat hukuku, modern bir kanunname olan *Meclis'e* dönüştürülürken, imparatorluğu anayasal monarşiye sahip modern bir devlete dönüştürmeyi amaçlayan dinamik Osmanlı devlet adamları grubu olan 'Genç Türkler' bir anayasa taslağı hazırladı ve Batı tarzı bir parlamento kurulmasını önerdi.

Genç Türkler, Sultan II. Abdülaziz'in küçük kardeşi II. Abdülhamid'i desteklediler ve II. Abdülaziz yatağından düşerek öldüğünde, bu olayın gerçekleşmesi için komplo kurduklarından yaygın olarak şüphelenildi. II. Abdülaziz çok iri bir adamdı ve yatağının altında çökmesi şaşırtıcı değildi; ancak aynı mantıkla, iri cüssesi onu ölümcül bir yaralanmadan korumalıydı. Her ne olursa olsun, 1876'da taht II. Abdülhamid'e geçti ve o, Osman'ın büyük hanedanının son gerçek sultanı olmaya adaydı.

Kısa süre sonra anayasal reformcuların güvenilir bir müttefiki olmadığı açıkça ortaya çıktı. İmparatorluk tarihindeki ilk parlamento seçimlerine izin vermiş olsa da, kısa süre sonra hem parlamentoyu hem de anayasasını askıya aldı. Muhtemelen, sultanın iktidarı başkalarıyla paylaşmasının veya Tanrı yerine egemen bir halka hesap vermesinin zamanının henüz gelmediğini düşünüyordu – ilahi iradeyle yöneten biri için şok edici bir geri dönüş. Ancak Benedict Anderson'ın belirttiği gibi, II. Abdülhamid gibi otokratik yöneticiler bile içinde bulundukları milliyetçilik çağını görmezden gelemez veya zamanı geri çeviremezlerdi. Nitekim, sultanın sıcak bir şekilde benimsediği tek Batı kültürel ürünü milliyetçilikti – Osmanlı çeşidi. Çeşitli tebaasının birçoğunu harekete geçiren ulusal duygulara en yüksek dini statüsünü uygulayarak, Müslümanlara pan-

İslamcılığı, gayrimüslimlere ise Genç Türklerin icadı olan 'Osmanlı vatanseverliğini' sundu. Yüzyılın çalkantılı döneminde bu taktiklerin hiçbirinin işe yaramadığı kısa süre sonra anlaşılacaktı. [1]

Kudüs şehir meclisinde çeşitli görevlerde bulunan Hüseyniler, İstanbul'daki geri dönüşü ilk duyanlar arasındaydı. Başlangıçta bunun tam önemini kavrayamadılar, ancak daha sonra bu tarihi gelişmenin ailenin konumunu sağlamlaştırmasına ve Kırım Savaşı'ndan sonra başlayan toparlanmasını tamamlamasına olanak sağladığı açıkça ortaya çıktı.

Ailenin Osmanlı anayasal sistemine uyum sağlaması zaman aldı; bu durum, yeni parlamentoda Kudüs bölgesi temsilciliği görevini alamamalarıyla da gösterilmiştir. Sonunda bu önemli yeni görevi de elde ettiler, ancak 1876'da Ömer Fahmi, belediye başkanlığını da kazanan Yusuf Daya' el-Halidi'ye karşı yarışı kaybetti. Bölge valisi, Ömer Fahmi'yi kısa bir süreliğine belediye başkanı ve ardından Gazze bölgesi valisi olarak atayarak yatıştırdı. Ne yazık ki aniden öldü ve tarihçi Adel Manna'ya göre, bu yetenekli adamın ölümü aile ve tüm Kudüs için büyük bir kayıptı.

Parlamento temsilciliği için yapılan yarışma, Hüseynilerin yerel siyasi sahnede ve sosyal yapısında meydana gelen derin değişikliklere uyum sağlamaya çalıştıkları bir dönemde gerçekleşti. Yeni sultanın tahta çıkışından sonraki aylarda, tüm aile, siyasi bir varlık olarak, yabancı konsoloslara karşı yenilenmiş bir mücadeleyle meşguldü. Bu çatışmanın başlıca alanı şehir meclisiydi.

1870'LER – BELEDİYE VE SALİM AL-HUSAYNI

1870'ten itibaren, Avrupa konsolosları, Kudüs'ün neredeyse tüm gayrimüslim sakinlerini temsil ettikleri şehir meclisinin çalışmalarına giderek daha fazla müdahale ettiler. İmparatorluktaki gayrimüslim sakinlerin değişen yasal statüsünden sonuna kadar yararlanarak, özellikle Avrupa vatandaşlığı ve koruması almış olan Hristiyan ve Yahudilerin Kudüs'teki durumunu iyileştiren kararlar alması için belediyeye baskı yaptılar.

Konsey 1876'da iki kez toplandı ve öncelikle konsolosların şehirdeki Hristiyan hacıların koşullarını iyileştirme talepleriyle ilgilendi. Hacı sayısı, özellikle Kudüs'ün 1867'de yeni döşenen yollarla Yafa'ya ve 1870'te

Nablus'a bağlanmasıyla birlikte artmaya devam etti. Konsolosların baskısıyla, hacıların doğrudan Hristiyan Mahallesi'ne girebilmeleri için şehrin surlarının kuzeybatı tarafında yeni bir kapı açıldı. Böylece Hamidi döneminde – II. Abdülhamid'in saltanatı – Kudüs ülkenin büyük bir bölümüne yeniden bağlandı ve Avrupalılar ve Osmanlılar, Kudüs *sancağının* idari sınırlarının çok ötesine yayılan bir jeopolitik merkez haline gelmesine yardımcı oldular.

Konsoloslar her zaman konsey toplantılarına katılmazlardı. Kendileri için önemli bir konu gündemde olduğunda, konferans salonunun dışında beklerlerdi ve içeride bulunan tercümanları onları gelişmelerden haberdar ederdi. Belediyede, sadece konsolosların değil, konsey gündemiyle ilgilenen herkesin kullandığı küçük bir misafir odası vardı. Oda aşırı kalabalıklaştığında, konsey salonuna açılan bağlantı kapısı bazen aniden açılır ve ziyaretçiler içeri girerek toplantının askıya alınmasına bile neden olurlardı. Konsoloslar, konsey toplantılarında hazır bulunan bölge valisinin müttefikleri olarak kendilerini görürlerdi ve birlikte, hükümetlerinin pozisyonları veya şehirdeki kişisel statüleriyle ilgili konularda ileri gelenlere karşı çıkarlardı.

Yeni hükümdarlığın ilk yıllarında, Hüseyniler oldukça karmaşık bir ilişki ağı geliştirdiler. Özellikle Finn'in ayrılmasından sonra, İngiliz konsolosluğuyla ilişkileri büyük ölçüde iyileşti. Halefi Moore, ailenin dostu oldu ve belki de Hüseyniler ile İngiliz hükümeti arasında 1920'lerin sonlarına kadar süren gelecekteki ittifakın tohumları o zaman ekildi. Abdülhamid'in hükümdarlığının sonlarına doğru, aile Osmanlı valisi Rauf Paşa'nın düşmanlığı karşısında Moore'a güvendi.

Yeni yönetimin ilk on yılında, Avrupa'nın şehir üzerindeki etkisi o kadar derindi ki, ailenin bir ölçüde işbirliği yapmaktan ve kesinlikle Finn'in dönemini belirleyen çatışmalardan kaçınmaktan başka seçeneği yoktu. Konsoloslar, 1850'lerde edindikleri arazilerdeki inşaat projeleri sayesinde çok daha güçlü hale geldiler. Yeni binalar sürekli olarak ortaya çıkıyor ve Kudüs'teki siyasi güç dengesinin tanınmayacak kadar değiştiğini gösteriyordu. Yeni manastırların yanı sıra, neredeyse her çağdaş fotoğrafta görünen Yeni Büyük Otel ve Joachim Fast'ın oteli gibi yeni konaklama yerleri de vardı. Bu oteller, konsolosların yabancı misafirlerini ağırlıyordu ve bu misafirlere kaldıkları süre boyunca Osmanlı vatandaşlığı veriliyordu.

Çağdaşlarından biri, Hüseynilerin yeni gerçekliğe Halidilerden daha iyi uyum sağladığını belirtmiştir. Hüseynilerle iş ilişkileri olan İshak Rokah,

onların "çeşitli dilleri öğrenmeye zarif bir şekilde yanıt vermeye çalıştıklarını" ve Halidilerin aksine "öğrenmeye alıştıklarını ve İslam'ın sınırlarının dışında bir dünya olduğunu takdir ettiklerini" kaydetmiştir. Rokah'a göre, bu pragmatizm Hüseynilerin Halidilerin aleyhine yükselmesini sağlamıştır. Ancak Rokah, Hüseynilerin konumunu güçlendiren şeyin sadece ideolojik pragmatizm olmadığını da biliyordu. Musa el-Hüseyni'nin kızının İstanbul'daki Sadrazam ile evlenmesi nedeniyle, Hamidi monarşisiyle olan bağlantıları, Kudüs'teki diğer hiçbir ailede görülmemişti. Tarihçi A. Droyanov da, Yafa'dan bir Yahudi tarafından yazılan ve Musa el-Hüseyni'yi Sadrazamın kayınpederi olarak tanımlayan bir mektuptan alıntı yapmaktadır. Eğer bu bağlantı doğruysa, şüphesiz ki II. Abdülhamid'in saltanatının başlarında Hüseynileri güçlendirmiştir. [4]

Şehir konseyinde görev yapan aile üyeleri, konsolosların görüşlerini dikkate almanın önemini takdir ediyorlardı. Ayrıca, konsoloslara karşı genel tutumu yansıtan ve bazen onlara karşı kullanılabilecek kamuoyu olarak adlandırılabilecek şeyi de dikkate alıyorlardı. O dönemde Hüseyniler, Nabi Musa şenliklerini konsoloslara kendi ve halkın protestolarını göstermenin bir yolu olarak kullanmayı öğrendiler. 1870'lerin sonlarında kutlamalara tanık olan Alman gazeteci Klaus Volken, gazetesine Nabi Musa alayına yaklaşık 10.000 kişinin katıldığını bildirdi. [5] Hüseyni ailesinin ileri gelenlerinin, özellikle Kudüs'te olmak üzere, Filistin'deki Avrupalı konsolosların aşırı müdahalesine ilk kez itirazlarını dile getirmek için bu vesileyi kullandıklarını, ancak kamuoyuna açıklama yapmasalar bile, şenliklere katılan büyük kalabalığın konsolosların büyük ve küçük meselelere karışmasına karşı protesto ettiğini belirtti. Nabi Musa bayramı sırasında şehrin sokaklarını dolduran, başta Rusya, Fransa ve Avusturya'dan olmak üzere Avrupalı hacıların alayları ve grupları, hoşnutsuzluğu ifade etmek için doğal bir fırsat yaratmıştı. 1876'da göreve gelen ve 1888'e kadar görevde kalan yeni vali, bayramın siyasi bir olaya dönüşmesini engellemeye çalıştı, ancak yalnızca şiddetli çatışmaları önlemeyi başardı. Osmanlı yönetiminin sonuna kadar, her yıl bir düzen sağlanmış olsa da, etkinlik siyasi karakterini korudu ve hatta yoğunlaştırdı. Ve on sekizinci yüzyıldan itibaren Hüseyni ailesi bunun merkezindeydi. [6]

Kamuoyu, konsoloslar meselesinden daha fazlasını etkiledi; aşağıdan gelen talepler belediye meselelerini de etkilemeye başlamıştı. Örneğin, 1875'te belediye, Bab el-Huta mahallesindeki sakinlerin taleplerine yanıt

vererek, yıllarca örülmüş olan Çiçek Kapısı'nı açtı. Konsolosların talepleri ve yerel halkın baskısının birleşimi, siyasete karışan Hüseynilerin sorumluluk duygusunu - veya daha doğrusu sorumluluk kapsamını - değiştirdi. Geçmişte, geleneksel hayırseverlik ve yardım anlayışına uyarak, maddi veya siyasi iyiliklerine bağımlı olanların kişisel dilekçelerine ve grup taleplerine yanıt veriyorlardı; oysa şimdi resmi görevleri onları tüm toplum için sorumluluk üstlenmeye mecbur kılıyordu. Cömertlikleri ve yanıtları için ödeme almaya devam ettiler ve nadiren şu veya bu gruba veya toplumun tamamına fayda sağlamak için harekete geçtiler. Ancak 1880'lerde, özel müşterileri olmayan gruplar adına hareket etmeye başladılar. Salim el-Hüseyni'nin belediye başkanlığıyla başlayan süreçte, aile şehrin genel nüfusunu ilgilendiren konularla ilgilendi. Gönüllü olsun ya da olmasın, ailenin bazı üyeleri bunu 'ulusal' bir sorumluluk olarak görmeye başladı (kelime tırnak içinde çünkü ancak yirminci yüzyılda gerçek bir ulusal sorumluluk haline gelecekti). Gerçekten de, Hüseynilerin bu 'ulusal' rolü, ulusal hareketin resmi doğuşundan önce, yani Birinci Dünya Savaşı'ndan önce çok iyi yerine getirdikleri görülüyor. Savaştan sonra bu rolde öncesine göre daha az başarılı oldular ve bu da zaman içinde ilerleme kavramını sorgulatıyor.

Hamidi hanedanlığının ilk on yılında ailenin tarihi, Kudüs belediyesinin ve özellikle de belediye başkanı Salim'in tarihidir. Salim, Abdül-Salam'ın ve Musa Tukan'ın kızının torunu ve Müftü Mustafa'nın kardeşiydi. Babası Hüseyin, zengin bir tüccardı ve serveti Salim'in siyasi gücünü inşa etmesini sağladı. Salim, ailenin Tahiri kolunun başıydı, ancak kesin olarak her iki koldan da geliyordu ki bu da onun özel gücünü açıklayabilir. 1865'ten beri *müftü* olan yeğeni Tahir II'den daha güçlüydü. Salim, Kudüs halkı tarafından yurttaşların başı olarak görülüyordu – eski *"nakib el-eşraf"* unvanının yerini alan yeni bir unvan. Oğullarından biri Yafa bölgesinin valisiydi, Kudüs bölgesinin valisi ise ailesinin yakın bir arkadaşıydı. [8] Tahiri kolu tarafından tutulan belediye başkanlığı ve *müftülük* olmak üzere bu iki güç merkezi, 'ilgili kişilerin siyaseti' ile pekiştirilecekti. İngiliz Mandası döneminde, Müftü el-Hacı Amin el-Hüseyni, Belediye Başkanı Musa Kazim ile sürekli anlaşmazlık içindeydi. İşbirliği yaptıklarında aileleri ve halkları için ilerlemeler sağladılar, kavga ettiklerinde ise -ki çoğu zaman böyleydi- anlaşmazlık tohumları ektiler ve başarısızlık biçtiler.

Tahiri ailesinin kolunun büyük bir güç kazandığını, Ömeri kolunun ise özellikle *nakiblik* görevinin de Tahiri koluna geçmesiyle büyük ölçüde güç kaybettiğini gözlemledik. Yüzyılın sonunda *nakiblik* görevi Rabah'tan, Kudüslüler tarafından Yafa Kapısı'ndan şehir surlarının etrafından Zeytin Dağı'na kadar yolu döşeyen kişi olarak hatırlanan, çok yönlü bir insan olan kardeşi Abdül Latif el-Hüseyni'ye geçti. 1898'de iktidara gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm'in onuruna döşenen yeni yol, İmparatorun eşinin adını taşıyan büyük bir yapı olan Augusta Victoria'ya kadar uzanıyordu. [9] Abdül Latif, bölgenin idari konseyinin bir üyesiydi ve bu nedenle şehrin yönetimi ve gelişimi üzerinde önemli bir etkisi vardı. Ancak o, *Naqib* görevini üstlenen son Ömerîydi; şehir meclisi bu görevi Tahiri koluna, yani Hasan'ın torunu ve Said II'nin babası Said'in oğlu Ahmed Rasim'e devretti (ki kendisi hakkında aşağıda daha çok şey öğreneceğiz). Yüzyılın başında bu görev hala Ahmed Rasim'in elindeydi ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü, ardından oğlu Said II'ye geçti. Ancak, gördüğümüz gibi, bu görev Abdülhamid II'nin saltanatında öneminin büyük bir kısmını kaybetmişti ve 1908'deki Genç Türklerin laik devrimi onu tamamen anlamsız hale getirmişti.

Ömer ailesi siyasi sahneden tamamen kaybolmadı, ancak zayıfladı ve görünüşe göre daha da fakirleşti. Geçmişte işe yaradığı kanıtlanmış bir hamle sayesinde toparlandılar. Bu sefer Ömer Fahmi'nin kızı Ayşe - Müslüman geleneğinde mali zekası ve siyasi cesaretiyle ünlü bir kadının adını taşıyan- Ömer kolunu kurtardı. Onun el-Hajj Amin el-Hüseyni ile evliliği, ailenin iki kolunu yeniden bir araya getirdi. Bu tür evlilikler önceki nesillerde alışılmış değildi, genellikle aynı kol içinde yapılırdı. Modern Hüseyni kadınları, ailenin daha önce kollar arasında evlenmek yerine diğer klanlarla evlilik ittifakları kurmayı tercih ettiğini söylüyor. Ayşe, babasından önemli bir miras devraldı ki bu el-Hajj Amin için çok faydalı olacaktı. Daha önce de belirtildiği gibi, Ömer Fahmi'nin kendisi (o günlerde Mısırlı Muhammed Ali zamanındaki adaşından ayırt etmek için 'Küçük Ömer' olarak biliniyordu) Musa Tuqan'ın kızıyla evlenmişti. (Kız kardeşlerinden biri, ilk Ömer'in oğlu Abdül-Selam ile evlenmişti; bu evlilik, Üçüncü Bölümün başında anlatılmıştı.) Tukanlarla olan evlilik bağları, Nablus elitini Kudüs elitiyle birleştirerek, bu iki önemli şehir arasındaki ittifakı güçlendirdi ve Filistin milliyetçiliğinin kalesi haline gelecek bir kentsel bağlantı oluşturdu.

Dede ve torunun düğünleri arasında elli yıl olmasına rağmen, törenler aynıydı. Evlilikler önceden kararlaştırılır ve gelin ergenliğe ulaştığında gerçekleşirdi. Damadın annesi akrabalarıyla birlikte kızın evine gelirdi, ancak kız damadı kabul ederse erkekler pazarlıklara başlardı. (Kadınların rolü genellikle tasvir edildiği kadar pasif değildi.) Akşam, erkek heyeti gelir ve kızın babasından onay isterdi, ardından nişan töreni gerçekleşebilirdi. Sonraki günlerde aileler yazılı sözleşmeyi, başlık parasını vb. görüşürlerdi. Düğün hazırlıkları iki yoğun ay sürerdi. Nişandan sonra, gelin ve ardından damat geleneksel bir arınma banyosuna girer, ardından kına gecesi yapılır ve ancak o zaman düğün gecesi gelirdi. Akşam *hamamda* başlar, ardından ayrıntılı bir giyinme töreni yapılır ve damadın gelinin evine yürümesiyle sona ererdi. Düğünden bir veya iki ay sonra, gelinin babası bir ziyafet verirdi, ancak davetli listesi damadın ailesinden oluşurdu. Yıllar sonra, ailenin kadınları, ailenin şu veya bu kolundan bazı kişilerin düğün sonrası partiye davet edilmemesi nedeniyle aile kolları arasında ortaya çıkan gerilimleri anlatacaklardı. [11] Bu olaylar, şehir surlarının dışında inşa edilen yeni aile evleri gibi, Hüseynilerin aristokrat statüsüyle ilişkili yüksek siyasete katılmayan aile üyelerinin hayatlarının en önemli olaylarıydı.

Ancak Salim el-Hüseyni, gerek ailede gerekse şehirde konumunu korumak için evlilik bağlarına ihtiyaç duymadı. O döneme ait bir fotoğraftaki fiziksel görünümü, güçlü kişiliğinin hiçbir göstergesini vermiyor. Kısa boylu, alışılmadık derecede koyu tenli, kır sakallı ve fotoğraf çekildiğinde olduğundan daha yaşlı görünen bir adam. Ünü esas olarak Bedevi aşiret çatışmalarına hakemlik eden bir *kadı-ı-a'ir* olmasından kaynaklanıyordu, ancak her şeyden önce babası Hüseyin'den miras aldığı bir yetenekle ailenin en önde gelen girişimcisiydi. Yetenekleri sayesinde, yerel ekonomi dünyanın geri kalanıyla bağlantılı hale geldikçe, aile Kudüs *sancağındaki* çalkantıları atlatabildi. Tüm şehir onun uzmanlığından faydalandı: Belediye hizmetleri kavramını geliştiren oydu ve hükümetin yardımıyla Şeyh Bedir mahallesinde bir hastane inşa etti (bina hala Mahaneh Yehudah pazarında duruyor), yollar döşedi, kuyular açtı ve kanalizasyon boruları döşedi. Hatta yoksulların su temini sorununu çözmeye çalıştı, ancak başarısız oldu; bu sorun ancak İngiliz yönetimi altında çözülebilirdi.

1879 ile 1897 yılları arasında on sekiz yıl boyunca Salim, Kudüs'ün aralıklı belediye başkanlığını yaptı ve hâlâ birçok iyileştirmeye imza attığı kabul ediliyor. Yafa Yolu boyunca ağaç dikme, ilk sokak lambalarını kurma

ve ilk çöp toplayıcılarını işe alma girişimleri onundu. Bu son hizmet tam olarak uygulanmadı. Şehirdeki çok sayıda yük hayvanı, sokak temizliğini zorlaştırıyordu; hayvanların sürekli bağlı olduğu belediye binasının önündeki meydan bile gübreyle doluydu. İngiliz manda hükümeti, temizlik işlemlerinin bir kısmını gerçekleştirerek şehri aşırı hayvan ve gübreden kurtarma konusunda övgü alabilir. Zaten 1894'te İngiliz temsilcileri, Yafa'dan gelen yeni demiryolunun şehri aşırı kalabalıklaştırdığını ve mal teslimatlarının sorun olduğunu şikayet etmişti. Buna karşılık Salim, birçok sokağın girişine bariyerler yerleştirerek develerin ve atlıların girişini engelledi. 1900'lü yıllardan kalma fotoğraflar hâlâ oldukça fazla sayıda hayvan olduğunu gösterse de, Salim'in belediye başkanlığı döneminde Kudüs'ün temizliğini ve sanitasyonunu iyileştirmek ve tıkanmış drenaj kanallarını temizlemek için ciddi çabalar sarf edildi. [14] Hüseyniler, Hamidi döneminde şehre bakmanın yanı sıra kendilerine bir aile mahallesi de inşa ettiler.

Bu dönemde, tüm Yakın Doğu'yu etkileyen ekonomik dönüşümü hissetmeye başladılar. Örneğin, Mufti Mustafa'nın kardeşi olan yukarıda adı geçen Musa el-Hüseyni, demiryolu traversleri için kereste tedarikinden sorumlu olduğu için demiryolu projesinden şahsen faydalandı. Proje ona şöhret ve en yüksek imparatorluk nişanlarından birini kazandırdı ve bu nişanı törenle almak üzere İstanbul'a davet edildi. Proje tamamlanmadan önce öldü ve oğulları - oldukça tanınmış İsmail ve Şükri ile daha az tanınmış Arif - büyük bir servet ve İstanbul yönetiminde paha biçilmez bir bağlantı ağı bıraktı. [15] Yirminci yüzyılın başlarında Arif, İstanbul'daki Osmanlı Eğitim Bakanlığı'nın baş hazinedarı olarak atanarak bir miktar ün kazandı; bu üst düzey görevi başarıyla yerine getirdi.

Müslüman kutsal mülklerinin, özellikle de tarım arazilerinin satışından elde edilen gelirler, Hüseyinilerin gelecek nesillere büyük bir miras bırakmalarını sağladı. Bu mirasın, çoğu İslam dünyası için önem taşıyan geniş bir dini mülk yelpazesini kapsadığını belirtmekte fayda var. Aile, bu mülklerin bir kısmını sattıktan sonra bile Kudüs ve çevresinde önemli miktarda gayrimenkule sahipti ve kendi sınıflarındaki diğerleri gibi ovalarda da mülk satın alıyorlardı. Musa, İsmail ve Rabah el-Hüseyni'nin hepsi bugün iç ova olarak adlandırılan bölgede topraklara sahipti. Birçok köylü, kayıt ve mülkiyet masraflarını karşılayamadıkları için topraklarını Hüseyinilerin veya diğer ileri gelenlerin adına kaydettirdi. Bunu ilk yapanlar Beyt Nekuba köylüleriydi. 1870'lerde, geçici bir önlem olarak, köy

arsalarını arazi vergilerini ödeyen İsmail el-Hüseyni'nin adına kaydettirdiler. Ancak bu durumun geçici olduğu ve köylüler ile İsmail arasındaki bu topraklar üzerindeki anlaşmazlığın Osmanlı dönemi boyunca devam ettiği ve hatta İngiliz Mandası döneminde bile çözülmediği keşfedildi. Orta büyüklükteki toprak sahipleri, mülklerini *vakfa* devretmeyi tercih ettiler; bu da Hüseynilere hatırı sayılır bir gelir sağladı.

1880'LER – ŞEHİR DUVARLARININ DIŞINA YERLEŞME

Bu kazançların farkına varan ilk kişi Rabah el-Hüseyni oldu. 1870 yılında şehir sınırlarından kurtularak Şeyh Cerrah Camii yakınlarında kendine bir ev inşa ettirdi. Rabah'ın sarayı, o dönem için yeni bir tarza sahipti: mermer kemerler ve oyma ahşap kapılarla süslenmiş geniş salonlar ve odalar, altıgen bir avlu etrafında inşa edilmişti; avluda sarmaşıklar, çeşitli çalılar ve meyve ağaçları bulunuyordu ve altıgen bir taş su deposu da etrafını sarıyordu. Aşırı sıcaklıklardan korumak için hafif pişmiş toprak borularla örtülmüş ve nari taşıyla kaplanmıştı. Mimarın altıgen forma düşkün olduğu anlaşılıyor; bu form, muhteşem avizesiyle ana salona da hakim. Bodrum katı olan iki katlı ev, bahçe de dahil olmak üzere iki dönümlük bir alanı kaplıyordu ve Rabah'ın dört eşinin her birinin ayrı bir kanadı vardı. Birinci kat en görkemlisiydi ve Rabah'ın dairesini ve eşlerinin dairelerini içeriyordu, ancak ziyaretçileri en çok etkileyen, parlak boyalı bir kubbeyle taçlandırılmış, kasetli ahşap tavanlı resepsiyon salonuydu. [17]

Aile, ev yirminci yüzyılın sonlarında İsrailliler tarafından kapatılana kadar burada yaşamaya devam etti. Ancak saray hala ayakta: şimdi American Colony Hotel olarak hizmet veriyor. Özellikle o dönemlerde, çevresi büyük ölçüde henüz inşa edilmemişken, çarpıcı bir mimari şaheserdi. Ancak bugün bile, şehrin her yerindeki yoğun İsrail inşaat alanlarının ortasında, alışılmadık derecede çekiciliğini koruyor – oteli ziyaret edenler de buna şahitlik edebilir.

1882'de Belediye Başkanı Salim, Rabah'a katıldı ve yanına bir ev inşa etti. Orada, Şeyh Cerrah köyüne çıkan yamaçta, Hüseyniler, Osmanlı reformcuları, Avrupa güçleri ve Yahudi ve Filistin ulusal hareketleri tarafından yaratılan yeni dünyada önemli roller oynamak isteyen aile üyeleri için bir kale, bir sıçrama tahtası kurmaya başladılar. 1894 yılına

gelindiğinde aile, surların dışında altı eve sahipti ve yirminci yüzyılın başlarında burası Hüseyni mahallesi olarak bilinecekti.

Salim'in evi de zamanına göre görkemli bir yapıydı. Rabah'ın evi gibi iki katlı olan bu yapı daha gelenekseldi. (Bugün burası, ailenin gözetiminde olan Arap Çocuk Evi adlı bir yetimhanedir.) Yer seçimi de oldukça iyiydi: Şeyh Cerrah Camii yakınlarındaki dik yamaç, Scopus Dağı'na bakıyor ve üzüm bağları, ekili araziler, zeytinlikler, meyve bahçeleri ve Abu Tur'a giden yolun manzarasına hakimdi. Hüseyinilerin gelişinden önce, Kasr el-Müftü ve *qusur* olarak bilinen birkaç saray da dahil olmak üzere, görkemli bir merkezi yapı inşa edilmişti. Bunlar başlangıçta dini amaçlarla inşa edilmiş binalardı ve bazıları Selahaddin Eyyubi (İngilizce'de 'Saladin' olarak bilinir) zamanına kadar uzanıyordu. Şeyh Cerrah ve Abu Tur, Selahaddin'in savaşçılarına hizmet etmiş olan bu yapıların etrafında kurulmuştu. Bu arazinin bir kısmı Hüseynilerin dini mülkleri içindeydi ve yazlık evler inşa etmek için kullanılıyordu. Yaygın bir uygulama olmasına rağmen, bu durum halk tarafından hoş karşılanmıyordu ve halk arasında şöyle bir söz vardı: 'Evini *vakıf* arazisine inşa eden, çatısının ailesinin başına düşme riskini göze alır.'

1711 yılında tamamlanan Kasr el-Müftü, aslen Şeyh Muhammed el-Halili'nin (18. yüzyılın başlarında Kudüs'ün Şafiî *müftüsü*) ikametgahıydı. Şehir surlarının kuzeyinde inşa edilen yapı, bugün Rockefeller Müzesi'nin avlusunda görülebilir. 1860'larda Hüseyniler tarafından yazlık ev olarak kullanıldı. Aile, hizmetkarlarıyla birlikte, İngiliz Mandası'nın sonuna kadar yazın büyük bir bölümünde burada temiz havanın ve açık alanların tadını çıkarırdı.

Bugün buraya Müftü Sarayı, çevresindeki bahçelere ise Müftü Bağları deniyor. Tahir II, 1864 yılında burayı kalıcı ikametgahı haline getirdi ve 1890'lara kadar burada yaşadı, daha sonra yakındaki yeni bir eve taşındı. Yeni evi, Kudüs taşından yapılmış, Salim ve Rabah'ın villaları gibi kendi su kaynağına ve merkezi avlusunda bir çeşmeye sahip, görkemli iki katlı bir villaydı. Tahir'in evi, Kudüs'ün kültür merkezlerinden biriydi: şairler şiirlerini okumak ve edebiyat hakkında konuşmak için gelir, hem yerel hem de imparatorluk siyaseti hakkında tartışmalar yapılırdı. Tahir'in oğlu, gelecekteki el-Hacı Amin el-Hüseyni burada büyüdü. 1966 yılında ev, Arap Akademisyenler Kulübü oldu ve şu anda Kudüs'teki Filistinli akademisyenler için bir kulüp ve toplantı yeri olarak hizmet vermektedir.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden sonra surların dışında kalıcı yapılar inşa etmeye başladılar. Her zaman surların dışında geçici binaları olmuştu, ancak kalıcı yapılar büyük miktarda nakit gerektiriyordu ve Müslümanların bu parası yoktu. 1870'lerde, varlıklı Müslümanlar şehir surlarının dışında çeşitli yerlerde kalıcı konutlar inşa etmeye başladılar. Hüseynilerin yaşadığı mahalle, diğer varlıklı Müslümanları da onların izinden gitmeye teşvik etti. 1918'e gelindiğinde, Nuseybeler, el-Afifiler ve diğerleri gibi önde gelen ailelerin evleri de dahil olmak üzere otuz bina vardı. Sonunda Naşaşibi ve Cerallah evlerinin sayısı, öncü Hüseynilerin evlerinin sayısını aşacaktı - bu da ailenin gerilemesinin bir başka göstergesiydi. Evler genellikle Avrupalı mimarlar tarafından önceden planlanmıştı ve hepsi taştan yapılmış ve bağımsız su temini sağlayacak şekilde tasarlanmıştı. İsmail'in evi (gelecekteki Doğu Evi) hariç, bunların çok azı klasik Müslüman mimari özelliklerini sergiliyordu; İsmail'in evinde ise klasik Müslüman delikli paravan olan *kamriya* bulunuyordu (ancak bu daha çok oryantalist bir özellik taşıyor, oryantal değil). Mobilyalar ağır ve Avrupa tarzındaydı, özellikle de daha sonra Amerikan Kolonisi'nin mülkiyetine geçecek olan (önce kiralanan, sonra satın alınan) Rabah'ın evindeki mobilyalar dikkat çekiciydi. İsmail'in evindeki kabul salonları ve yatak odalarındaki mobilyalar da ağır Avrupa tarzındaydı ve gösterişli zenginlik modasını ve tüm imparatorluğu saran süreci yansıtıyordu.

İstanbul'da da sultanlar, II. Abdülaziz'in saltanatına kadar ikamet ettikleri Topkapı Sarayı'ndan, o sultan tarafından 1867'de yaptırılan rokoko Dolmabahçe Sarayı'na taşındılar. Gösterişe olan düşkünlük, ileri gelenlerin giyim tarzını etkilemedi; Hamidi döneminin sonuna kadar, tarbuşun etrafına sarılan ince beyaz keten kumaştan yapılmış, *yans* adı verilen mütevazı uzun elbiseler giymeye devam ettiler. Döneme ait bir fotoğraf, Kudüs'teki Halidiyye kütüphanesinin önünde, hepsi bu geleneksel tarzda giyinmiş dönemin birçok kamu figürünü göstermektedir.

Hüseyni mahallesindeki villalar, ailenin tek gayrimenkulü değildi. Yirminci yüzyılın başı ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında, Musa'nın oğlu ve İsmail'in kardeşi olan İmam Yunus el-Hüseyni (ki kendisi, daha önce de belirtildiği gibi, Peygamber Musa'nın dini mülklerinin koruyucusuydu), Salah el-Din Caddesi'nde bir dizi ev inşa ederek ailenin servetini artırdı. Alamiler caddenin doğu ucuna yerleşirken, Hüseyniler batı ucunu işgal etti.

Savaşın sonuna doğru, Salah al-Din ve Ihwan al-Safa Caddelerinin kesiştiği yerde, ailenin birkaç ev daha inşa ettiği al-Sahra adında yeni bir mahalle ortaya çıkmıştı. 1918 yılına gelindiğinde bu mahalle yaklaşık elli evden oluşuyordu.

Şehir surlarının dışındaki binalar, ailenin yüksek statüsünü gösteriyordu. Bu yeni mahallelerde sadece 200 kadar aile yaşıyordu ve bunlar, belediye meclisinin seçildiği sınıfın çekirdeğini oluşturuyordu. En iyi yüksek öğrenimden yararlanıyorlar ve Batı eğitiminden ve Osmanlı reformist kurumlarından ilk faydalananlar oluyorlardı. Böylece Kudüs'teki geleneksel eğitim sistemine hakim olmaya devam ettiler. Aldıkları eğitim onları Hamidi hükümeti için son derece faydalı kıldı ve gerçekten de 1890'larda ailenin üyeleri sadece Kudüs'te değil, imparatorluğun her yerinde çeşitli görevlerde bulundular. Ahmed Rasim geleneksel bir şekilde eğitim gördü, dini ilkokuldan İslami koleje geçerek burada Müslüman din hukuku okudu, ancak oğlu Said, Yahudi okulu Alliance Israelite'de Batı eğitimi aldı. Bununla birlikte, Ahmed Rasim'in aldığı geleneksel eğitimin, babası Said I'in, hatta dedesi Hasan el-Hüseyni'nin aldığı eğitimle aynı olmadığına dikkat edilmelidir. Belki de bu yüzden, derin dini bilgisine rağmen *ulemaya* katılmadı, iş hayatına atıldı ve hatta şehrin ticaret odasının başına geçti. [22] Böylece hem geleneksel hem de Batı tarzı eğitim, İsmail ve Şukri adlı diğer iki Hüseyni'nin kariyerinde de görüldüğü gibi, öğrencilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dünyasında ilerlemelerine yardımcı oldu.

İMPARATORLUĞA HİZMET ETMEK: DOĞU VE BATI ARASINDA

1890'lara gelindiğinde, Abdülhamid II'nin yönetiminin, tüm katılığına, pan-İslamcı iddialarına ve kaprislerine rağmen, ileri gelenleri ilerleme ve değişimin önündeki köklü engeller olarak gören reformculara kıyasla Hüseynilere çok daha uygun olduğu açıkça görülüyordu.

Aile yine gücünün zirvesindeydi. Salim Kudüs belediye başkanıydı, Mustafa ve ondan sonra Tahir II *müftüydü* , Rabah *nakibdi* ve Musa ticaret odasının başkanıydı – her biri o on yılda büyük bir güç merkeziydi. Konumları, Hasan'ın hayatta olduğu zamankinden bile daha güçlüydü. Bu, 1890'ların başlarında Nabi Musa kutlamaları sırasında Müftü Mustafa el-

Hüseyni'nin çadırında kalan Mısırlı ziyaretçi Abd el-Cevad el-Kayati tarafından doğrulandı. [23] Bu, alışılmadık derecede yağışlı baharda çadırın etrafında toplanan birçok kişi tarafından aranan büyük bir onurdu. Eriha'ya giden yol, sadece kutlamalar için kullanıldığı için asfaltlanmamıştı ve çamur, şiddetli rüzgarlar ve sağanak yağmur büyük zorluklara neden oluyordu. Kutsal alandaki tek bina, binlerce kutlamacıya hiçbir barınak sağlamıyordu ve kurdukları küçük çadırlar ya hızla akan sular tarafından sürükleniyor ya da rüzgar tarafından uçuruluyordu. Katılımcılardan bazıları Kudüs'e geri dönmedi ve bir süre sel sularına kapılıp gittiklerinden korkulsa da, sonunda sağ salim bulundular. Ancak Mısırlı ziyaretçinin bildirdiğine göre, kimse pes etmedi. Hepsi Mustafa'nın talimatlarına uydu ve onun yargısına güvendi. *Müftünün* doğal zorluklar karşısında ikna gücüne duyulan hayranlık, şüphesiz Arap ülkelerinden gelen birçok konuğa gösterdiği cömert misafirperverlikten kaynaklanıyordu, ancak aynı zamanda Kudüs'teki Müslüman topluluğundaki itibarını da yansıtıyordu ve bu da ailenin gücünü artırıyordu.

Bu aile, 'gerici' oldukları için değil, esnek oldukları için güçlüydü. Dahası, destekledikleri hükümdar II. Abdülhamid de tam anlamıyla gerici değildi. Belediyeler ve yeni Osmanlı yönetimi gibi yeni güç merkezleriyle modern devleti inşa etmeye devam etti. Ayrıca, Hüseynilere Hamidi rejimiyle olan mükemmel ilişkilerinden en iyi şekilde yararlanma imkanı veren çeşitli bir eğitim sisteminin inşasını da sürdürdü.

Özellikle taşra bölgelerinde, Osmanlı eğitim sistemi, Osmanlı dünyasında yer edinmek isteyen bireylere hem geleneksel hem de modern olmak üzere çeşitli yollar sunuyordu. Ancak Hamidi döneminde eğitim, bir insanı 'gelenekçi' veya 'modern' yapan belirleyici faktör değildi ve imparatorluk, resmi bir eğitim kariyeri olmaksızın dini veya idari yollar arasında seçim yapma olanağı sağlıyordu. 1869'da hükümet, yerel eğitim kurulları tarafından uygulanacak olan imparatorluk genelinde zorunlu ilköğretim yasasını çıkardı. Ancak, sıkı bir uygulama yoktu ve belirsiz denetim, yerel gerçeklik ile yasanın hükümleri arasında bir uzlaşma sağlamayı mümkün kıldı. Kudüs *sancağında* , erkek çocuklara Kur'an, Sünnet, aritmetik, Arapça ve Türkçe öğretilen geleneksel *kuttablar* olan 234 ilkokul vardı. Hüseyniyye'ye göç etmeden önce, ailenin erkek çocukları Haram el-Şerif'in yanındaki *kuttab'a* ve daha sonra Aslan Kapısı yakınlarındaki çeşitli okullara gidiyorlardı. [24] *Kuttab'dan* , 1891'de açılan gibi yeni ortaokullardan birine geçmek mümkündü. Sadece 1906'da, Fransız

lisesine göre modellenmiş reformist bir ortaokul olan Raşidiyye (muhtemelen Kudüs valisi Ahmed Raşid'in adını taşıyordu) açıldı. Her alt bölgede, biri erkekler diğeri kızlar için olmak üzere iki böyle okul vardı ve bu okullarda Osmanlı *Türkçesi* , Arapça ve Fransızca öğreniliyordu. [25]

Hüseyini oğulları, özellikle Spafford ailesi tarafından işletilen yakındaki Amerikan Kolonisi okuluna giden ilk Avrupalılar arasındaydı. Amerikalılar, 1871'deki Büyük Şikago Yangını ile başlayan bir serüvenin ardından, Hamidi yönetiminin başlamasından kısa bir süre önce gelmişlerdi. Başarılı bir avukat ve kilise lideri olan Horatio Spafford ve Norveç doğumlu eşi, hayatta kalanlara yardım etmeye ve harap olmuş şehri yeniden inşa etmeye kendilerini adadılar. Üç yıl süren yorucu çalışmanın ardından, Avrupa'ya keyifli bir geziye çıktılar, ancak 21 Kasım 1874'te gemileri battı ve hayatta kalan tek kişiler Spafford'ların kızı Anna ve kocası oldu. Yedi yıl sonra, bu trajedilerden ve derin dini inançlarından etkilenen Anna, kocası ve kızları, aralarında üç çocuğun da bulunduğu on altı benzer düşünceli arkadaşıyla birlikte Kutsal Topraklara gittiler. Bu, Amerikan Kolonisi'nin başlangıcıydı ve ardından kaderin eli -ister Müslüman ister Hristiyan olsun- devreye girdi. Rabah el-Hüseyni iflas etti ve onlara güzel konutunu sattı.

Hüseynilerin önündeki olasılıklar yelpazesi, farklı eğitim almış ancak benzer kariyerler izlemiş olan Musa'nın iki oğlu İsmail ve Şukri'nin hayatlarıyla örneklendirilebilir. Bu, Batılılaşma teorilerini -örneğin, önemli bilgin John Szyliowicz'in teorisi gibi- çürüten bir başka bireysel örnektir; bu teoriler, Batılı bir eğitimin Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir kariyer garantisi sağladığını varsayar. Aslında, Hüseyniler, Batılı bir eğitimin laikliğe ve milliyetçiliğe yol açtığını savunan dönemin bilginlerinin teorilerini defalarca doğrulamayı başaramazlar. İsmail Batılı, muhtemelen Amerikan bir eğitim alırken, Şukri geleneksel bir eğitim almıştır. Ancak İsmail çok muhafazakardı ve milliyetçilikten kaçınırken, Şukri toplumunu laikleştirmeye çalışan öncülerdendi.

Arap milliyetçiliği uzmanı George Antonius'un ortaya attığı bir diğer teori de bu duruma uymuyor. Antonius'a göre, Orta Doğu'daki Amerikan eğitimi, yerel elit arasında milliyetçi düşüncenin yükselişini hızlandırdı. Bu nedenle, Amerikalı misyonerlerle temas kurmuş olan İsmail'in milliyetçilikten etkilenmesi gerekirdi, ancak etkilenmedi; oysa Şukri bunu hemen benimsedi. Doğru, o da on altı yaşında biraz Fransız eğitimi almıştı, bu yüzden belki de Batı'nın onun üzerinde bir etkisi olmuştu.

Şukri'nin parlak idari kariyeri, on sekiz yaşındayken, 1881'de Kudüs Eğitim Kurulu'na atanmasıyla başladı. Geleneksel bir dini eğitimden geçmiş genç bir kişi olan Şukri, Müslümanların sadaka görevi olan *zekât* uygulamasına kendini adamıştı. 1885'te Müslüman Refah Derneği (Maqasid) adında bir hayır kurumu kurdu. Bu kurumda, geleneksel bir kurumu Batı'nın sosyal refah anlayışıyla birleştirdi; bu da, modern çağda insan toplumundaki geçişler hakkındaki birçok teorinin öne sürdüğü keskin ayrımlara kıyasla bireysel kişiliğin ne kadar incelikli olduğunu göstermektedir.

1885 yılında Şukri'nin dini bağlılığı ona İstanbul'a davet kazandırdı. Bu sırada Sultan Abdülhamid II geri adım atmaya ve pan-İslamcılığın imparatorluğu tamamen çöküşten kurtaracağına inanmaya başlamıştı. Şukri'ye Osmanlı hazinesinde üst düzey bir görev verildi; başkentteki Eğitim Bakanlığı'nın baş maliye sorumlusu, Hamidi bürokrasisinin en önemli ekonomik görevlerinden biriydi. Para ve onu yöneten kişiler imparatorluğun çarklarını döndürüyordu ve Şukri gerektiğinde ailesini zor durumdan kurtarabiliyordu. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarındaki zengin ve çeşitli Arap kültür dünyasına bir köprü görevi de gördü. Çağdaş Arap edebiyatı ve felsefesinin birçok önemli ismiyle tanıştı. Bu durum, yönetimdeki konumu kadar, 1908'de laik güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidara gelmesiyle aileye büyük fayda sağladı.

Daha önce de belirtildiği gibi, İsmail daha Batılı bir eğitim aldı. Ayrıca, Kudüs çevresindeki köylerdeki aile topraklarını miras alma avantajına da sahipti. *Fellahlarla* olan bağlantısı nedeniyle ilk görevi vergi tahsildarlığı oldu. Bunu Osmanlı yönetimindeki kariyeri izledi. En yüksek görevi, o zamanlar Kudüs'ün bir parçası olan İdna'da eğitim müdürüydü. Hamidi döneminde, Kudüs bölgesinde reformları uygulamakla görevlendirilen Eğitim Kurulu'ndaki en etkili kişiydi.

Tahiri kolunun bir soyundan gelmesine rağmen, Hamidi döneminde İsmail, iki Hüseyni kolunun başı olarak kabul ediliyordu. Ancak bu zamana kadar aile zaten net hiyerarşik yapısını kaybetmişti. İsmail'i bu bölümün merkez figürü yapan şey, sadece ailenin başı olması değil, aynı zamanda sultanla, Avrupalılarla ve yeni gelen Yahudi yerleşimcilerle olan ilginç ilişkileridir. Milliyetçilikten etkilenmemiş son büyük figürdü ve şehir halkını ve ziyaretçileri dini veya ulusal bağlılıklarına göre değil, ailevi veya muhtemelen sınıf çıkarlarına göre değerlendiriyordu.

İsmail, kuzeni Rabah'ın evi henüz onun mülkiyetindeyken ve hatta Amerikalılara kiralandıktan ve daha sonra satıldıktan sonra bile, Rabah'ın evinin düz çatısında dinlenmeyi severdi. Güzel çevredeki manzaraya geniş bir bakış açısı ve küçük bir yazlık evi (*bayt sayfi*) vardı; burada dinlenip temiz havanın tadını çıkarmak mümkündü. 1880'lerden itibaren, Amerikan Kolonisi'nin gençleri, ilkbahardan sonbahara kadar her gün Rabah'ın çatısına gelip yaz şölenine katılırlardı.

İsmail, 1897 yılının Mart ayının sonlarında, aynı çatıda Filistin toplumuna önemli bir katkıda bulundu. Osmanlı Kamu Eğitimi Dairesi Başkanlığına yeni atanmıştı. Bu vesileyle, ev halkı ve diğer kolonistlerle amaçsızca vakit geçirmek yerine, Anna Spafford'un genç kızı Bertha ile özel olarak konuştu. Ona Kudüs'teki kız çocuklarının eğitimi hakkında bilgi verdi ve şehirdeki tek Müslüman kız okulunu denetleyecek Amerikan Kolonisi'nden bir öğretmen aradığını söyledi. Bir Hristiyan'dan Müslümanların eğitimini denetlemesini istemekle ne tür bir emsal oluşturduğunun farkında olduğundan şüphe duyulmaktadır. Türk sosyolog ve bilim insanı Şerif Mardin'in bürokratik İslam olarak tanımladığı bir dünyada yaşıyordu; yani İslam, Osmanlı bürokrasisinin hizmetindeydi, bürokrasi İslam'ın hizmetinde değildi. Bu mahkum dünyada, dini ideoloji bir yaşam reçetesi değil, soyut bir tartışmaydı ve ancak siyasi veya sosyal olarak birinin kişisel çıkarlarını ilerletmek için uygun olduğunda eyleme ilham veriyordu. İsmail, Batı eğitimi, Osmanlı eğitimi ve parlak idari kariyeriyle, etrafındaki gerçekliği yorumlarken bu ideolojiye ihtiyaç duymuyordu. Eğitim davası için uygun kişileri seçmesi gerektiğinde, onları niteliklerine ve onlarla veya aileleriyle olan bağlantılarına göre seçiyordu. Bertha Spafford doğal bir seçimdi; İsmail onun babasının öğrencisiydi ve onu çocukluğundan beri tanıyordu.

Bertha'nın kendi anlattığına göre, İsmail kız çocuklarının eğitimine çok önem veriyordu (tıpkı önceki yüzyılda Hasan gibi). Bertha'nın babasından aldığı kapsamlı eğitimden etkilenmişti ve şimdi ondan ertesi gün, on sekizinci doğum gününde, cevabını vermesini istedi. İsmail ziyarete geldiğinde, Bertha'nın bu görevi istediğini, ancak annesinin kesinlikle reddettiğini duydu. Annesi, "Çok gençsin ve tecrüben yok" dedi. Ancak diğer aday, şehirdeki bir Hristiyan kız okulunun müdiresi olan Bayan Brooks, görevi tek başına üstlenmek için çok yaşlıydı. Sonunda Bertha'nın annesi İsmail'in ısrarına boyun eğdi ve kızının Bayan Brooks'un kıdemli asistanı olmasına izin verdi. Ertesi gün İsmail, hem Bayan Brooks'u hem de

Bertha'yı, Kubbetü'l-Sahrâ'nın bitişiğinde kendi arazisi içinde bulunan okulu görmeye götürdü. Geleneğe göre, okul Selahaddin tarafından inşa edilmiş ve bir *medrese* (Müslüman okulu) olarak hizmet vermişti. Yenileme çalışmaları biraz zaman aldı, ancak sonunda ilk kız öğrenciler geldi. Altı yıl sonra Bertha Spafford tek başına müdür oldu ve 1903'te Frederick Vester ile evlendikten sonra ikisi okulu birlikte yönetti.

Spafford ailesi ve İsmail'in ortak bir ilgi alanı daha vardı: arkeoloji. İsmail, Eğitim Kurulu Başkanı olduğunda, yabancı arkeologlar tarafından bulunan antik eserleri toplamaya başladı. Altı buluntu seçti ve bunları Herod Kapısı'nın karşısındaki Sultaniyya okulunda güzel bir kalıcı sergide düzenledi. Bu, İsmail'in Kenan döneminden kendi günlerine kadar Filistin tarihinin incelenmesini teşvik edeceğini umduğu ilk Filistin müzesiydi.

İsmail ve genç yeğeni Said (Ahmed Resim'in oğlu ve Hasan'ın büyük torunu), toplumlarını sadece geleneksel dini yola değil, aynı zamanda Osmanlı reformist dünyasının ve Batı eğitiminin yollarına da yönlendiren ilk Hüseyniler oldular. Said bunu yirmi yaşında bir öğretmen olarak yaptı; görünüşte sadece yazı sanatını öğretiyordu, ancak aslında çok daha fazlasını öğretiyordu. Amcası İsmail'in sağ kolu ve baş yardımcısıydı. 1901 yılına gelindiğinde, İsmail'in departmanında Said ve Said'in kardeşi Husam el-Din'in yanı sıra on dört yetkili daha bulunuyordu. [29] Böylece, eğitim departmanı, Hüseyni ailesinin büyüyen imparatorluğunda bir başka güç merkezi haline geldi. Ve bu etkinin bu kadar büyük ölçüde artmasının başlıca nedeni İsmail'di.

Ancak, bölgeden gelen ziyaretçilerin, özellikle Mısırlı ve İstanbulluların, İsmail'in başarıları konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını belirtmek gerekir. Bazıları, kendi ülkelerindeki eğitim seviyesiyle karşılaştırıldığında, eğitim standardından etkilenmemiş görünüyordu; ancak o dönemde çeşitli şehirlerdeki eğitimin göreceli kalitesini belirlemek zordur. Filistin'i ziyaret eden Georgi Zaydan, "baş şehir Kudüs'te" eğitimin, özellikle devlet okullarında, diğer bölgelere göre daha da kötü olduğunu yazmıştır. Halil el-Sakakini'nin anayasal ortaokulunu ve Muhammed Salah el-Hüseyni tarafından işletilen Ravdat el-Ma'arif'i ("Eğitim Bahçesi") ziyaret ettikten sonra, standartlarının Mısır'daki ilkokulların seviyesine denk olduğu sonucuna varmıştır. Muhammed Salah, Herodes Kapısı yakınlarındaki evlerin çoğuna sahip zengin bir adamdı ve sermayesinin bir kısmını okullara ayırmıştı. Zaydan, yabancılar tarafından işletilen okulların daha kaliteli olduğunu belirtti; örneğin, 1860'ta kurulan

Schneller yetimhane okulu ve Anglikan piskoposu Gobat'ın okulu olan Zion. Suriye ulusal hareketinden Yusuf el-Hakim de aynı fikirdeydi. Kudüs'teki okul sayısından etkilenmiş olsa da, sadece yabancı okulları 'birinci sınıf' olarak nitelendirdi. [30] Öte yandan, Mısır gazetesi *Al-Aqdam'ın* Filistinli editörü Muhammed el-Şanti, 1914'te 'Eğitim Bahçesi'ni ziyaret etti ve olumlu izlenimler edindi. [31] Ancak okulun Siyonistlere karşı Filistin ulusal mücadelesine olan bağlılığından etkilendi ve eğitim standardı hakkında yorum yapmadı.

İsmail'in bir eğitimci olarak tarihsel konumu bu nedenle tartışmalıdır. Kamu ve sosyal çalışmaları da net değildir. Onunla ilişkisi olan her birey ve grup onu farklı bir şekilde hatırlar – her zaman önemli bir figür olarak, ancak her zaman olumlu bir figür olarak değil. Yüzyılın başında topraklarının bir kısmı Siyonist yerleşim yeri Motza'ya satılan ve sakinlerinin çoğu 1948'de mülteci olan Qolonia köyünün (günümüzdeki Mevasseret Zion) trajik tarihinde, İsmail'in 1871 başlarındaki davranışı muhtemelen en kötü bölüm değildi. Ancak davranışı bize Filistin aristokrasisinin sosyal bakış açısı, daha doğrusu bu bakış açısının sınırlılıkları hakkında çok şey anlatıyor. İlk Siyonistler köy topraklarıyla ilgilenmeye başlarken, İsmail el-Hüseyni de ilgilendi. En iyi topraklardan bazıları Halil Salim'e aitti ve ağır vergilere rağmen, İsmail'in temsilcisine satmak istemedi. Böylece İsmail yetkililere Salim'in Osmanlı ordusundan firar eden ve Mısır isyancısı Muhammed Ali'nin güçlerine katılan bir asker olduğunu bildirdi. Salim dağlara kaçtı ve ailesi, İsmail'in emriyle gelen Osmanlı askerlerine karşı koyamadı ve askerleri araziyi ona satmaya zorladı. Söylemeye gerek yok, ödediği fiyat değerinin beşte birinden bile azdı.

Her ne olursa olsun, yüzyılın başında İsmail, Kudüs'ün en önemli figürü haline gelmişti. Kendisinin ve tüm ailesinin konumu, İmparator II. Wilhelm'in 1898'de Kudüs'e gelmesiyle ortaya çıktı. İsmail tarafından düzenlenen imparatorun karşılanması, İngiltere ve Fransa ile ilişkileri, bu güçlerin Osmanlı egemenliği altındaki ulusların kurtuluşuna destek kisvesi altında toprak açlığı sergilemesiyle kötüleşen Sultan II. Abdülhamid için büyük önem taşıyordu. Bu durum, 1876'da İngilizlerin Kıbrıs'ı fethiyle başladı, imparatorluğun en önemli bölgelerinden biri olan ve 1805'ten beri fiilen bağımsız olan ancak nominal olarak ve çok önemli bir şekilde Osmanlı toprağı olan Mısır'ın İngiliz işgaliyle devam etti ve Fransa'nın Kuzey Afrika'yı sıkı bir şekilde ele geçirmesiyle doruğa ulaştı. II. Wilhelm

de kendi imparatorluğunun hayalini kuruyordu, ancak bunu Osmanlıların pahasına elde etmeyi beklemiyordu. Muhafazakar ve dürtüsel imparator, açık denizlerde İngiltere'nin ve karada Fransa'nın hegemonyasına karşı koymaya hazırdı. Rus Çarı II. Nikolay ile samimi bir ilişki kurduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifakını sağlamlaştırmaya girişti. Sultan'a, eyaletlerine yönelik sürekli saldırılara karşı koyabilecek güçlü bir ordu kurmasına yardımcı olmak için askeri uzmanlar gönderdi, Osmanlı demiryolu sistemini genişletmek için mühendisler görevlendirdi ve 1875'te yaşadığı mali iflastan imparatorluğu kurtarmasına yardımcı olmak için sultanın emrine kapitalistler verdi.

Sultanın imparatorluğundaki yolculuğu sırasında, imparator Kudüs ziyaretini ittifaklarının bir göstergesi olarak değerlendirdi. Dahası, kutsal şehre yaptığı ziyaret, Avrupa'nın laikleşmesine karşı mücadelesini ve Hristiyanlığın muhafazakâr değerlerine verdiği desteği simgeliyordu. Bu desteğin, kendi imparatorluğu da dahil olmak üzere muhafazakâr imparatorlukların dağılmasını durduracağını umuyordu.

Kraliyet alayına eşlik eden İbrahim el-Esved, olayı şöyle anlattı: [33] Hristiyan ziyaretçinin şerefine toplar gürledi, diye bildiriyor, bu tür önemli kişilerin ziyaretlerinde alışılageldiği üzere. Hüseyniler ve Kudüs'ün diğer bazı ileri gelenleri Yafa Kapısı'nda bekliyordu. El-Esved, şehri daha önce hiç bu kadar çiçeklerle süslenmiş veya silahlı muhafızlarla dolu görmemişti. Kraliyet çiftinin arabası şehirden geçti ve kapının yakınındaki eski Joachim Fast Oteli'nin (Yafa ve Mamilla Caddelerinin köşesinde, şehir surlarının hemen dışında) ve surların içinde, Yunan manastırına ait güzel bir dükkanlar dizisinin üzerinde yer alan üç katlı gösterişli bir bina olan Yeni Büyük Otel'in arasından geçti. (Fast'ın oteli 1896'da belediye binası olmuştu.)

İmparatorun arabası kapıya yaklaşırken, Osmanlı hilali yanında imparatorluk sancağını sergileyen iki süslü kemerin altından geçti. Kapıda kendisini Belediye Başkanı Yasin Halidi karşıladı ve onuruna bir konuşma yaptı. İmparator da ona karşılık olarak Aziz Kurtarıcı Kilisesi'nde yarım saat süren bir konuşma yaptı ve konuşmasına şu sözlerle başladı: "Siyasi niyetlerle gelmedim. Bu tamamen dini bir ziyarettir."

Ertesi gün, Hüseyniler de dahil olmak üzere ileri gelenler, bu kez Siyon Dağı'nda bir başka tören için toplandılar ve burada sultanın temsilcileri imparatora yarım dönümlük bir arsanın tapusunu verdiler.

Öğleden sonra başlayıp muhteşem gün batımında sona eren tören, sultanın Berlin Büyükelçisi Tevfik Bey'in önderliğindeki görkemli bir alayla başladı ve şehir valisinin huzurunda asıl sahibi Said el-Daudi'den imparatora tapu senedinin görkemli bir şekilde teslim edilmesiyle sona erdi. İmparator daha sonra, 1910 yılında şehrin üzerinde yeni bir dönemin sembolü olarak yükselecek olan Dormizion kilisesinin temel taşını koydu. Belediye ayrıca kraliyet ziyaretçisine, sedef ciltli, Yafa'dan Kudüs'e giden yol boyunca manzaraların çizimlerinden oluşan bir koleksiyon ve İsmail el-Hüseyni tarafından kendisine sunulan yaldızlı bir Kur'an hediye etti. İmparator ayrıca Kubbetü's-Sahra'yı da ziyaret etti.

Sultan Abdülhamid II'nin kalan tek Avrupalı müttefikini karşılamak için tüm şehir ışıl ışıl parlıyordu. Şehir meclisi, Yafa Kapısı ile Kale arasındaki surların bir bölümünü yıktı ve hendeği doldurarak imparatorun şehre at sırtında girmesini sağladı. Ancak aynı zamanda halkın yaşamını iyileştirmek için başka önlemler de aldı: sokak lambalarının sayısını artırdı, pamuk pazarını yeniledi ve en önemlisi, Süleyman Havuzları'ndan ve yakındaki pınardan şehre borular uzatarak su teminini genişletti; böylece su, Haram el-Şerif girişindeki Zincir Kapısı yakınındaki Mahkûm'un yanındaki sarnıca tekrar akmaya başladı. Bitişik evlere su temini de iyileştirildi. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, ancak İngilizler şehri ele geçirdikten sonra nüfusun tamamı düzgün bir su temininden yararlanmaya başladı.

Bir önceki yıl (1897) tamamlanan İsmail el-Hüseyni'nin evi, imparatorun ziyareti sırasında odak noktasıydı. Rabah'ın evinden daha küçük olan (İsmail onun kadar zengin değildi) bu ev, bir buçuk dönümlük bir arazi üzerine kurulmuştu ve bahçesi meyve ağaçlarından çok genç zeytin ağaçlarıyla dikilmişti. İsmail'in oğlu İbrahim inşaatı denetlemişti. Bu güzel ev, 1914 yılında Orient House adıyla açılan bir otele dönüştü. Amerikan Kolonisi gibi, o da çevresindeki yoğun modern yapılaşma nedeniyle mimari güzelliğinin bir kısmını kaybetti, ancak yine de girişe giden zarif sütunlu yola bakıldığında, İmparator II. Wilhelm ve İsmail el-Hüseyni'nin giriş holüne çıkan merdivenleri hayal etmek mümkün. Birçok görgü tanığı, olayı şehrin tüm ileri gelenlerinin ve Osmanlı yetkililerinin katıldığı muhteşem bir resepsiyon olarak tanımladı.

Yeni inşa edilen bir ev, bir ailenin hayatındaki üç büyük olaydan biriydi; diğerleri evlilik ve erkek çocuklarının doğumuydu. Bu vesileyle bir dizi tören düzenlendi ve böylesine saygın bir misafirin varlığı, kutlamalara daha da büyük bir ciddiyet kattı. Eğer bu olay korkunç bir trajediyle

gölgelenmeseydi, aile tarafından en güzel günlerinden biri olarak hatırlanacaktı.

İmparatorun ziyaretinden birkaç hafta önce, Osmanlı Eğitim Bakanlığı, Kudüs'teki Müslüman kız okuluna Kraliçe Augusta Victoria için bir hediye hazırlamasını emretti. Seçilen hediyeler bir elmas broş ve bir kutu şekerlemeydi. Okul müdiresi Bertha Spafford Vester, hediyeyi sunacak bir öğrenci seçmek zorundaydı. Birçok velinin nazardan korkması nedeniyle, arkadaşı İsmail'e başvurdu ve İsmail, sekiz yaşındaki kızı Ruwaida'nın bu onuru üstlenmesine izin verdi. Sunumdan önceki gece, küçük kız büyük bir heyecanla, bu vesileyle dikilmiş ince beyaz müslin elbiseyi denedi. Gece çöktüğünde surların dışındaki diğer beş evde olduğu gibi, mumları yakmak için çatıya çıkan hizmetkarı takip ederken bu elbiseyi giyiyordu. Hizmetkarın lambasından bir kıvılcım elbisesine düştü ve elbise anında alev aldı.

Hüseyini ailesinin değişen Osmanlı dünyasına uyumunu tamamlamak için, Şukri ve İsmail'den sonra imparatorluğun bürokrasisinde görev yapmış üçüncü bir aile üyesinin kariyerine bakmamız gerekiyor. Tahiri kolundan gelen Musa Kazım el-Hüseyni, Filistin'in İngiliz işgalinden sonra Kudüs'ün ilk belediye başkanı olacaktı. Bu kitapta daha sonra İngiliz Mandası ele alınırken kendisinden de büyük ölçüde bahsedilecektir. Onun yolu, akrabası Şukri'nin yoluna benziyordu. Onun gibi Musa Kazım da 1853'te doğduğu Kudüs'te dini bir ilkokula gitti. Küçük yaşta İstanbul'daki *maktab malkiyeye* (devlet okulu) kabul edildi; bu okul, taşra valisi ve memur olarak hizmet edecek erkekler yetiştiren bir idare okuluydu. Mezuniyetinde Musa Kazım, Arap dünyasından gelen tüm öğrenciler arasında üçüncü oldu; bu etkileyici başarı ona hayırlı bir başlangıç sağladı. Önceleri yerel Sağlık Dairesi'nin başına getirildi ve daha sonra otuz yaşına gelmeden önce Yafa'nın *valisi* (kaymakam) olarak atandı. 1892 ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında Safed, Akkar (Lübnan), İrbid (Ürdün), Asir ve Necd (Arabistan), Thalis (Anadolu) ve Hauran (Suriye) dahil olmak üzere birçok yerde valilik yaptı. Kariyerinin zirvesi ise Irak'taki el-Muntafak bölgesinin valiliğiydi.

Musa Kazım, Osmanlı yönetiminin en üst kademelerine kadar entegre olan ilk kent ileri gelenlerinden biriydi. Tarihçi Yehoşua Porath, hükümetin onu bu kadar uzak bölgelere gönderme kararının onun yüksek konumunu gösterdiğini belirtmiştir: Sultanın güvenebileceği adamlara tam da bu uzak yerlerde ihtiyacı vardı. [38] Şukri Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde en yüksek rütbeye ulaşırken, Musa Kazım da taşra yönetiminde en yüksek

görevlere ulaştı. Bu iki adam aileyi yükseltecek ve Birinci Dünya Savaşı'nın Rubicon'unu aşmalarını sağlayacaktı. Tarihçi Philip Mattar, II. Abdülhamid döneminde ileri gelenlerin bürokratik kariyerleri seçtiğini ve bir 'hizmet aristokrasisi' haline geldiğini belirtmiştir. [39] Birçok Hüseyni gibi Musa Kazım da sadece ailenin itibarını yükseltmekle kalmadı, aynı zamanda servetini de artırdı; örneğin, 1872'de bir müzayedede Ürdün Vadisi'ndeki Eriha topraklarının üçte ikisi de dahil olmak üzere 1.000 dönüm verimli arazi satın aldı. [40]

Ailenin nüfuzunu genişletmesi sadece bu üç merkezi figürün kariyerleri aracılığıyla olmadı. Katkıda bulunan bir diğer üye ise Abdül-Salam II (1850–1915) idi. Kendisi, Gazze valisi olan Ömer Fahminin oğluydu, Abdül-Salam III ise Yafa valisiydi. Hayatı hakkında burada ayrıntılı bilgi vermeye gerek yok, ancak kendisinin aynı zamanda bir şair olarak da bilindiğini ve Kudüs hakkında saygın bir şiir kitabı bıraktığını belirtmekte fayda var.

Bu Ömeri alt kolu, Hüseynilerin Filistin genelinde – Gazze, Kudüs ve Yafa'da – yayılmasını ve yönetimde ve kültürel yaşamda sahip oldukları geniş etki alanını göstermektedir.

ESKİ VE YENİ ZORLUKLARLA KARŞI KARŞIYA

Kudüs'te ve diğer şehirlerde *kadıların* azalan statüsü, ailenin Osmanlı yönetimine entegrasyonu nedeniyle kazandığı gücü ortaya koydu. Yine, *kadı* , vali dışında dışarıdan atanan tek kişiydi. Hamidi döneminde çoğunluğu Hüseyni aşiretinden olan *müftüler* ve *nakibler* , daha önce *kadıların* yetki alanına giren bölgelere girmeye başladılar. Tanzimat'ın dini yargının yanı sıra işleyen laik bir yargı sistemi kurmasıyla kadıların konumu zaten zayıflamıştı. [42] *Kadı* ve *müftü* ilişkilerindeki bu tersine dönüş, Osmanlı hukukunun 'Yerel hiyerarşinin başı *müftüdür* ' hükmünü getirdiği 1913 yılında tamamlandı. [43] Bu dönemde, daha önce belirtildiği gibi, *şeyh el-haram* makamı da Hüseynilere geri döndü: Abdül-Selam'ın oğlu ve Ömer Fahmi'nin torunu -yani Ömer kolunun bir varisi- Beşir bu göreve atandı. Ancak bu makam önemini yitirmişti ve bu makama sahip olmak, ailenin zayıflamış koluna yardımcı olmuyordu.

Tarihçi Yusuf el-Dabagh, ailenin şehir hayatı üzerindeki hakimiyetinin oldukça sınırlı olduğunu belirtiyor. Dönemi 'demokratik' olarak tanımlıyor: Aristokrat aileler şehrin hayatını gerçekten kontrol etmiyorlardı, ancak şehir halkını bir bütün olarak etkileyen belirli konularla ilgileniyorlardı. Ancak Osmanlı hükümeti bunu önemli bir hakimiyet olarak görüyor gibiydi.

Hüseynilerin artan gücü, özellikle II. Abdülhamid dönemindeki son vali olan Rauf Paşa başta olmak üzere, Kudüs'ün Osmanlı valisinin hoşnutsuzluğunu uyandırdı. Sultanın saltanatının son iki yılında (1907-1909), Rauf Paşa, Hüseynilerin halkı sultana karşı kışkırttığından defalarca şikayet etti. Neyse ki, dedi, sultanın doğru yerde doğru adam olan ve onları "halkın iyiliği için" alt edebilen bir hizmetkarı vardı. Merkezi hükümete, "parazitleri" -yani Hüseynileri, Halidileri ve Naşaşibileri- kontrol altına almayı başardığını söyledi.

Ailenin artan gücü, imparatorun ziyaretinden bu yana çok daha güçlenen yabancı konsoloslarla ilişkilerindeki gerilimi de yeniden canlandırdı. İngiliz konsolosu John Dixon'ın bildirdiğine göre, bu durum Kudüs'ün dünya nezdindeki artan öneminden kaynaklanıyordu ve sonuç olarak Batılı konsoloslar, Finn'in zamanında olduğundan daha da baskın bir unsur haline geldiler. Son on beş yılda şehrin nüfusu ve alanı ikiye katlanmış, Yafa ile demiryolu bağlantısının açılmasından bu yana ticaret de ikiye katlanmıştı. Konsolos pazarda dolaşırken, sergilenen en güzel İngiliz mallarını görmekten ve hem şehirde yaşayan birçok misyoner hem de şehri sık sık ziyaret eden çok sayıda turist tarafından her yerde İngilizce konuşulduğunu duymaktan sevinç duydu. "Yüzlerce İngiliz turist yılda iki kez, ilkbahar ve sonbaharda buraya geliyor," diye yazdı. Ayrıca çok sayıda görevinden ve düşük maaşından da şikayet etti. Avrupa konsoloslarının çoğu konsolos-generalliğe terfi ettirilmişti, ancak Dixon terfi ettirilmemişti; bunun nedeni Britanya'nın Kudüs'e diğer güçlerden daha az ilgi duyması değil, bürokratik cimrilikti. [46]

Abdülhamid'in 1909'da sona eren saltanatının son yıllarında, Avrupa etkisi o kadar baskındı ki, Nasıra alt bölgesi Akka bölgesinden ayrılarak Kudüs *sancağına* bağlandı ve böylece tüm Hristiyan kutsal yerleri tek bir çatı altında toplandı ve 'hacılara sunulan hizmetler kolaylaştırıldı'. Ancak saltanatının sonlarına doğru sultan, Nasıra'yı Akka bölgesine geri verdi. [47]

Yirminci yüzyılın başlarında, şehirdeki yabancı varlığın tetiklediği ekonomik ve teknolojik dönüşüm süreci hız kazandı. Avrupa etkisi her

yerde görülebiliyordu ve Avrupa ile artan ticaret, Filistin genelindeki kasaba ve köylerdeki yaşam biçimlerini etkiledi. Dış ticaretin yeni varış noktası ve daha sonra Britanya Filistin Mandası'nı oluşturacak üç bölgede (Kudüs, Nablus ve Akka - son ikisi başkenti Sidon'da olan Beyrut Vilayeti'nin bir parçasıydı) büyümesi, aralarında belirli bir ekonomik birliği teşvik edecekti. Bu bölgelerin Beyrut Limanı'nı kullanmalarına gerek yoktu ve dış ticaretleri kendi toprakları içinden yürütülebiliyordu. Dış ticaret, nakit ürünlerin artması, çiftçilerin ücretli işçilere dönüşmesi ve tarımın modernleşmesi anlamına geliyordu. Şehirde, etkiler artan sayıda yabancı bankada, posta hizmetlerinde ve sigorta şirketlerinde görülebiliyordu.

Hüseyniler yirminci yüzyılın başlarında daha zenginleşmiş olsalar da, kapitalist eğilimden etkilenmediler ve finans dünyasına katılmadılar. Kudüs ekonomisinin sermayeleşmesi üç ana grubu destekledi: Enerjik bir şekilde faaliyet gösteren ve yeni sermaye biriktiren Yunan ve İtalyan kökenli Kudüslüler, yüzyılın başında gelen az sayıda Yahudi yerleşimci ve Alman Tapınak Şövalyeleri.

Ancak sermaye piyasasının kuralları doğrudan Hüseynileri etkilemese de, diğer Avrupa ithalatları dünyalarını yeniden şekillendirdi. Örneğin, imparatorluk genelinde sultanın onuruna inşa edilen birçok kuleden biri olan Yafa Kapısı üzerine bir saat kulesinin kurulması, Kudüs'te ve Filistin'in diğer bölgelerinde yaşayan insanların zaman ve mekan algısını kökten değiştirdi. Milliyetçilik üzerine çalışan bir akademisyen olan Benedict Anderson'ın ilgi çekici analizine göre, saat, insanların çevrelerindeki gerçeklikle farklı bir şekilde ilişki kurmalarına neden oldu ve sonunda milliyet olarak bilinen yeni bir siyasi-kültürel ilişkiye yol açtı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Kudüs'teki genç insanlar günlük programlarını saat kulesine göre belirlerken, yaşlılar çift bir programa göre yaşamaya devam ettiler: kesin bir zaman belirlemek gerektiğinde Batı tarzı bir program ve dualar ve yemek zamanlarıyla belirlenen geleneksel bir program.

Arap milliyetçiliğinin daha geleneksel akademisyenleri, Avrupa ile karşılaşmanın ulusal kimliğin oluşumunu hızlandırdığı konusunda hemfikirdir. Bu, çeşitli ekonomik yönleri ve bilgiye ve yeni yerlere hızlı fiziksel erişimi sağlayan ve insanların kültürel dünyaları değerler açısından karşılaştırmasını mümkün kılan yeni teknolojinin ortaya çıkışını içeren karmaşık bir karşılaşmaydı. Filistinliler için genel olarak ve özellikle

Hüseyniler için bu olgu, yeni bir Yahudi türü olan Siyonist tarafından somutlaştırılmıştır.

Siyonistler kendilerini sömürgeci bir proje gibi hareket eden ulusal bir hareket olarak görüyorlardı ve bu nedenle Filistin'in sahipliğini iddia ederek onu zorla işgal etmeye çalıştılar. Sahadaki bu yeni aktör, Filistinlileri kendi hayatta kalmaları ve varoluşları hakkında tamamen farklı bir şekilde düşünmeye zorladı. Ancak bunu fark etmek için henüz çok erkendi. Bu aşamada, Siyonizmin Filistinliler tarafında tetiklediği şey, yerel ulusal kimliklerini keskinleştirme dürtüsüydü ve burada Hüseynilerin önemli bir rolü vardı.

SİYONİZMLE İLK KARŞILAŞMALAR

Husayni ailesinin bireyleri Siyonizmle çeşitli koşullar altında karşılaştılar ve farklı şekillerde tepki verdiler. Ailenin Kudüs'teki Siyonizm öncesi Yahudi elitleriyle olan ilişkisinin, Siyonizm ortaya çıktığında ona karşı tutumunu ne ölçüde etkilediğini bilmek zordur. Görünüşe göre, Filistin'deki eski Yahudi topluluğunun dünyası ile Siyonist göçmenlerin yaratmaya çalıştığı yeni dünya arasında çok az veya hiç bağlantı olmadığı gibi, bunun da çok az veya hiç etkisi olmamıştır.

Yeni olguyla ilk karşılaşan Hüseyni, Siyonizmin ilk tezahürlerinde mücadelenin ön saflarında yer alan Müftü Tahir II oldu. İmparatorluktaki diğer Müslüman din adamları gibi, Siyonist hareketi, küçülen imparatorlukta Osmanlı yönetimini baltalamaya yönelik Batı'nın ortak çabasının bir parçası olarak görüyordu. 1882'de bu din adamları Sultan Abdülhamid II'yi Yahudi göçünü yasaklayan bir yasa çıkarmaya ikna ettiler. Yasanın çıkarıldığı günden itibaren – hatta 1883'te *müftü* olmadan önce bile – ve hayatının geri kalanında Tahir, Osmanlı dini kuruluşuyla işbirliği yaptı ve tek kişilik bir araştırma enstitüsü gibi çalışarak Siyonizmin doğasını, anlamını ve amaçlarını inceledi. 1889'da İstanbul'daki yetkililerin Yahudi göçünü sınırlamaya ve yabancı Yahudilerin Filistin'de en fazla üç ay kalmasına ve yalnızca dini amaçlarla kalmasına izin vermeye karar vermesi onun girişimiyle oldu.

Tahir böylece göçmen karşıtı cephenin ön saflarında yer aldı. Toprak sorunu, en azından Siyonist varlığının ilk on yılında, daha sorunlu bir

konuydu. Özellikle kendisi de Kudüs civarında Siyonist gruplara az miktarda toprak sattığı göz önüne alındığında, akrabalarını bu konunun önemine ikna etmeyi başardığı şüphelidir.

Öte yandan, göçmenlik konusunda hiçbir şey söylemeyen Salim, başkanlığını yaptığı şehir meclisinde arazi satışı veya arazi işlemlerini onaylaması istendiğinde zamanını ağırdan aldı. 1890 yılında meclis ilk kez Yahudi göçmenlerin şehre yerleşme olasılığını ve bazılarının arsa satın alma arzusunu görüştü. Her zamanki gibi, meclisin yaz oturumu nüfus rakamlarıyla ilgilendi ve kayıtlı sakinlerin üçte birinin Yahudi olduğunu keşfetti - bu, önceki oturumlarda bildirilen sayıya göre belirgin bir artıştı. [50] Şehir, en azından o dönemin Osmanlı kayıtlarına göre, Yahudi bir karakter kazanmaya başladı. Hamidi döneminde, mülk ve ev sahibi olan Yahudiler vergi ödüyorlardı ve bu nedenle her yıllık rapor şehirdeki demografik değişimi ortaya koyuyordu. Salim bunun tesadüf olmadığını ve şehrin ele geçirilmesi için bir komploya işaret edebileceğini düşünüyordu. Kudüs ileri gelenleriyle birlikte, yetkililere Yahudilerin arazi satın almasını yasaklamak ve sultana bu yönde bir *ferman* çıkarmak için bir dilekçe düzenledi. [51] Bir yıl sonra sultan böyle bir emir verdi, ancak İngiliz hükümetinin baskısı nedeniyle etkisiz kaldı.

Ancak Salim, böyle bir eylemin gerekli olduğuna inanırken, Siyonist göçünü yeni bir şey olarak görmüyordu. Kırım Savaşı'ndan beri şehirdeki artan yabancı varlığına alışmıştı ve bunu, ilk konsoloslarla başlayan, şehri kontrol altına almaya yönelik genel bir Avrupa planı olarak görüyordu. Dolayısıyla, bu özel olarak Yahudi karşıtı bir tutum değildi. Ailenin tamamı ve özellikle Salim, Yahudi toplumuyla, özellikle de ekonomik sektörde iyi ilişkiler içindeydi. Belediye başkanı olmadan önce Salim, Kudüs Yahudilerinden bazılarıyla ticari ve emlak işleri yapmış ve başta Rokah ailesi olmak üzere birkaçıyla iş ortaklığı kurmuştu. 1870'lerde o ve Yitzhak Rokah, Bab al-Wad'da bir otelde ortaktı. Rokah, 1877'de Salim'in yardımıyla oteli kiralamış (yani kira sözleşmesi Salim'in adına kayıtlıydı) ve işletmişti; kârlar da aralarında paylaşılıyordu. Bu karlar, Yafa'dan Kudüs'e seyahat edenlerden alınan vergilerden elde ediliyordu ve vergi makbuzlarında belirtiliyordu. Bu ortaklık, Yafa-Kudüs demiryolunun açılışına kadar devam etti. (Bu arada, otel hala Tel Aviv ve Kudüs'ü birbirine bağlayan 1 numaralı yol üzerinde, şehre doğru tırmanmaya başladığınız yerde bulunuyor.)

Salim, Kudüs'e Yahudilerin akın ettiği bir dönemde belediye başkanı olduğunda, bu durum ilişkileri zedelememiş, aksine iyileştirmiştir; çünkü Yahudi oylarına ihtiyaç duyuluyordu. Örneğin, 1892'deki belediye seçimlerinde, oy kullanma hakkına sahip 700 Müslüman, 300 Hristiyan ve 200 Yahudi oy kullanmış ve bunlar arasından şehir meclisine on temsilci seçilmiştir. [53] Salim'in ilk belediye başkanlığı atama yoluyla olmuştu, ancak 1892'de bu görev seçimle elde edildi ve Yahudi oylarına ihtiyacı vardı. (Her iki sistem de yüzyılın sonuna kadar düzensiz olarak kullanıldı.) O zaman olduğu gibi şimdi de oylar, çeşitli cemaatlerin taleplerine cevap verilerek kazanılıyordu. Yahudi cemaatinin başlıca taleplerinden biri, Batı Duvarı önündeki alanın genişletilmesiydi. Hüseyni ailesi, satışı veya kiralanmasıyla Duvar önündeki kalabalığı hafifletebilecek önemli dini mülklerin koruyucusuydu. 1887'de Mustafa el-Hüseyni, Mağribi bir azizin adını taşıyan Ebu Maidya dini mülkünün bir kısmını Nissim Bakhar ve Edmond de Rothschild'e satmayı kabul etti. Bu mülk, Hüseynilerin himayesi altındaydı ve Batı Duvarı bölgesini de içeriyordu. Ancak bilinmeyen nedenlerle anlaşma gerçekleşmedi. [54]

Hüseyniler, Yahudi cemaatinin daha az kapsamlı taleplerine olumlu yanıt verebildiler ve böylece belediye başkanlığı için oylarını aldılar. Örneğin, Salim, yakındaki bir kanalizasyon çalışmasının Yahudi kutsal alanını kirletmemesi için Batı Duvarı meydanının asfaltlanması yönündeki üç Yahudi ileri geleninin talebini kabul etti. [55] Aslında, bu, Duvar'daki Yahudi varlığının ulusal bir mesele olmaktan ziyade toplumsal-dini bir mesele olarak ele alındığı son zamandı. 1897'de Baron de Rothschild, Batı Duvarı meydanını Müslüman dini otoritesinden satın almak istediğinde ve belediye başkanı neredeyse kabul ettiğinde, ailenin her iki kolu da, özellikle de satışa engel olmayı başaran Abdül-Selam II'nin oğlu *Şeyhül-Haram* Beşir el-Hüseyni, alarma geçti. Hüseynilerin bunu yapabilmesinin nedeni, arazilerin satın alınmasının şehir meclisinin yanı sıra valinin de onayını gerektirmesiydi. [56]

Görünüşe göre Salim, Yahudi akını ile Kudüs'teki artan yabancı etki arasında bir ayrım yapmamıştı. Yahudi göçünü aynı sorunun başka bir yönü olarak görüyordu. İngiliz konsolosu John Dixon onu rahatlattı. Beyrut ve İstanbul arasındaki yazışmaları görmüştü ve bu yazışmalarda Beyrut ve Hayfa'ya çok az Yahudinin geldiği belirtiliyordu. Yine de, bir Yahudinin Filistin'e girmesinin son derece kolay olduğunu kabul etti: "Herhangi bir

uyruğa sahip bir Yahudinin girişini sağlamak için beş pound yeterli" (çoğu Avusturyalı, Rus ve Amerikalı uyrukluydu). Bu ülkelerin yerel konsoloslarının etkisi, yetkililerin birçok Yahudinin girişini engelleyememesi anlamına geliyordu. Bununla birlikte, Osmanlılar zaman zaman yollarına engeller koymayı başardılar; örneğin, Yahudi ziyaretçilerin üç aydan fazla kalmasını yasaklayan 1880 tarihli kararname 1901'de yasalaştı. Bir süre sonra, İngiliz uyruklu Yahudiler, pasaportlarında Yahudi kökenlerini belirtmedikleri için yasadan kaçınabiliyorlardı. Bu şekilde, İngiliz özgürleştirici ruhu, Avrupa'da Yahudi asimilasyonuna karşı mücadele eden harekete destek verdi.

Bir bireyin Siyonizme tepkisi genellikle resmi konumuna bağlıydı. Belediye başkanı kararsızdı; ticaret ve finans çevrelerinin mensupları, buna karşı çıkmak şöyle dursun, yeni gelenlerle iş anlaşmaları yaptılar; Tahiri kolu ise Yahudi göçünü, şehrin Müslüman kutsallığına yönelik Avrupa tehdidiyle ilişkilendirdi. Nitekim, Hüseyinilerin tarihsel hafızasında popüler bir figür olmayan İngiliz konsolosu James Finn, Yahudilerin gelişini Haçlıların ihtişamının yeniden canlanmasıyla ilişkilendirdi. Bu nedenle, Müftü Tahir II'nin bu göçmenliğe, özellikle de toprak satışına, sadece aile içinde değil, Kudüs'ün ileri gelenleri arasında da muhalefet etmesi şaşırtıcı değil. Toprak mülkiyetinin uzun süreli bir kalışı ve sahiplik iddiasını gösterdiğini, yerleşmeden yapılan göçün ise geçici bir hac yolculuğu olduğunu biliyordu. Ülkenizde yabancıların kalıcı olarak yerleşmesine karşı bu muhalefetin ulusal olmayan bir nedenini aramanın bir anlamı yok. Ulusal kimlikler üzerine çalışan akademisyen Anthony Smith'in gösterdiği gibi, bunun kabilenin, dini veya coğrafi topluluğun saflığını koruma arzusundan kaynaklandığı doğru olsa da, Smith'in meslektaşı Benedict Anderson'ın savunduğu gibi, ulusal bir nitelik taşıdığında özellikle güçlü olduğu da bir o kadar doğrudur.

Tahir el-Hüseyni II, Yahudi göçüne tepki gösteren ilk ulusal *müftüydü* . O dönemde, daha sonra Filistin için İngiliz Mandası olarak belirlenecek bölgede yarım milyon insan yaşıyordu; bunların %80'i Müslüman, sadece %5'i Yahudiydi. Ancak Tahir, her ek Yahudiyi kutsal şehir için bir tehdit olarak görüyordu. Özellikle yabancı konsolosların, Osmanlı İmparatorluğu yasalarıyla kısıtlanmadan Avrupa vatandaşı olarak toprak satın almalarına olanak sağlayarak Yahudi göçmenlere koşulsuz yardım etmelerinden çok öfkelenmişti. Böylece, Osmanlı hükümetinin düşmanlığına rağmen, Siyonist varlık Filistin'de kendini kurmaya başladı.

1897'de hükümet, Tahir'in ısrarına yanıt vererek toprak satın alımları konusunu incelemek üzere bir komite atadı. Bu, İsviçre'nin Basel kentinde Birinci Siyonist Kongresi'nin düzenlendiği yıldı. Komite, Yahudilerin toprak edinimine sıkı sınırlamalar getirilmesini tavsiye etti ve hükümet bu tavsiyeyi kabul etti.

Tahir bu süreci durdurmak için mücadele ederken, Rabah ise arazileri en yüksek teklifi verene satıyordu. Örneğin, 1891'de Ebu Guş ile Kudüs arasında bulunan Kaluniye köyünün arazilerini, Yehoşua Yellin önderliğindeki Motza yerleşiminin kurucularına sattı. İsmail el-Hüseyni'nin köylülerden birine nasıl kötü davrandığını görmüştük ve köylüler ile Hüseyni ailesi arasındaki ilişkilerin o zamandan beri düzelmediği anlaşılıyor. Rabah sadece araziyi satmakla kalmadı, aynı zamanda söz konusu arazinin ekilmemiş olarak sınıflandırıldığı ve üç yıl sonra devlet mülkiyetine geçtiği ve satışının yasaklandığı Osmanlı kanunundan Yahudi alıcıların kaçınmasına da yardımcı oldu. Rabah araziyi köy muhtarından satın aldı ve hemen Yahudilere sattı. Yirmi yıl önce Yehoşua Yellin, Eriha vadisindeki bazı araziler için Musa el-Hüseyni ile yarışan Yahudi teklif sahiplerinden biriydi, ancak hükümet Yahudilerin bu araziyi satın almasını engellemişti.

Ailenin üyelerinin Yahudi göçünün gelecekteki potansiyelini ne ölçüde kavradığını belirlemek zordur. Şüphesiz ki o dönemin gazetelerini okudular ve sundukları içgörüleri (yani, nasıl algılandığını değil, nasıl üretildiğini analiz edebileceğimizi) benimsediler. 1897'de Kudüs ve Gazze'deki yerel basın, Siyonist Kongresi'nin açılışından bahsetti. [58] Frankfurt'tan gelen bir mektupta, Filistin'e dönmek isteyen Yahudilerin altı ay önce bir hareket kurduğu bildiriliyordu. Mektupta, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya tarafından olumlu karşılandığı belirtilen hareketin Siyonizm olarak adlandırıldığı ifade ediliyordu. Mektupta ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'ndan izin verilmesi halinde Siyonistlerin, Rusya, Bulgaristan ve Romanya'da zulüm gören Yahudiler için Filistin'de *masakin* (konut) kurmayı önerdikleri belirtiliyordu. Filistin'de tarım ve sanayiyi geliştirmeyi, Avrupa'daki yoksul insan sayısını azaltmayı ve Avrupa ile Doğu arasında ticareti teşvik etmeyi vaat ediyorlardı. *Al-Muqtataf al-Mufida* gazetesinin bir muhabiri, İngiliz basınının bu fikre sempati duyduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan gelen bu desteği reddetmesi veya Avrupa'nın yoksul nüfusunun azaltılmasına itiraz etmesi için hiçbir neden olmadığını

belirtti. Avrupalılar, Batı'ya tamamen sadık olan Yahudilerin Batı kültürünü yayacağına, ticaretini ve sanayisini genişleteceğine inanıyorlardı.

Bu kapsamlı rapor, Arap basınındaki okuyucuların Yahudi göçünün önemi hakkındaki sık sorularına yanıt olarak hazırlanmıştır. Bir başyazıda, şimdiye kadar gelen Yahudilerin yukarıdaki vaatleri yerine getiremedikleri belirtilmiştir. Ticaret ve sanayiyi geliştirmiş olsalar da, tarımda büyük bir başarısızlık göstermişlerdir - ki bu da şaşırtıcı değildir, çünkü onlar çiftçilikle uğraşan insanlar değillerdir. Ancak asıl başarısızlık, Yahudi kapitalistlerin yardım etmek için hiçbir şey yapmamalarıydı. Başyazı, 'Biz yerel halk olarak, Avrupa'daki Yahudilerin durumunun iyileşmesini ummalıyız' diyerek son bulmuştur.

Mısır gazetesi *Al-Manar* , en sert ifadeyi kullanarak yerel halkı, Avrupa'nın en zayıf halkını Filistin'e ihraç etme yönündeki acımasız kararına direnmeye çağırdı. Yerli halk, *watan* ve *umma* (bazıları bunu 'vatan' ve 'ulus' olarak çevirirken, diğerleri Osmanlı ve Klasik Arap söyleminin ulusal bir söyleme dönüştüğü bir dönemde bu kavramların net olmaktan çok uzak olduğunu savunuyor) için ayağa kalkmalı ve savaşmalıdır. Gazete, okuyucularını sorunu görmezden gelmemeye çağırdı, ancak Yahudilerin durumuna da anlayış gösterdi. Yahudilerin Avrupalılarla rekabet ettiğini ve bu nedenle zulme maruz kaldıklarını açıkladı. Yahudilerin, Japonlar gibi - 'Avrupa ile başarılı bir şekilde rekabet eden Doğulular' - olduklarını, Müslümanların ise bunu başaramadığını belirtti; bu, Mısır basınının önceki yüzyılın sonundan beri defalarca vurguladığı bir temaydı.

Ancak Salim ve Tahir II'nin aksine, Hüseyni aşiretinin en büyük üyesi İsmail Bey, bu yaygaranın nedenini anlamadı. Akrabalarından bazıları Yahudilere toprak satışına karşı kamuoyu önünde çağrılar yaparken, kendisi 1906'da Kudüs-Nablus yolu üzerindeki Ayn Siniya köyündeki bir araziyi, buharla çalışan bir değirmeni ve bir zeytin presini, erken dönem Siyonist Bilu grubunun bir üyesi ve İsrail'in gelecekteki başbakanı Moşe Şermett'in babası Yakup Çertok'un ailesine sattı. Yukarıda belirtildiği gibi, İsmail babasının geniş mülklerini, Ayn Siniya arazisi ve daha fazlasını miras almıştı.

Öncelikle, İsmail'in kardeşi Şukri, Siyonist meselesini tamamen ekonomik bir mesele olarak gördü ve Siyonistlere Petah Tikva ve Hulda yakınlarında toprak teklif etti. Yahudi Ajansı temsilcileri, Osmanlı Eğitim Bakanlığı'nda yüksek bir yetkili olduğu İstanbul'daki ofisinde onu ziyaret

ederdi. Hayatının büyük bir bölümünü imparatorluk başkentinde geçirdi ve Osmanlı yönetiminden Genç Türklerin merkezci ulusal hükümetine geçişin dramatik döneminde aile için bir destek noktası oldu. [62] Siyasi Siyonizmin kurucusu Theodore Herzl'in sultanı ziyaret ettiği sırada oradaydı ve Herzl'in Filistin'i milyarlarca dolara satın almayı teklif ettiğini, ancak II. Abdülhamid'in bunu reddettiğini duydu. Şukri için bu sadece eğlenceli bir anekdottu, ancak gelecekteki *müftü* el-Hacı Amin el-Hüseyni, doğumundan bir yıl sonra gerçekleşen bu olayı, Balfour Deklarasyonu hariç, kendisi ve ailesi için en belirleyici olay olarak nitelendirecekti. [63]

Aile, Herzl'in ciddi bir kişi mi yoksa bir şarlatan mı olduğunu anlayamadı, çünkü o günlerde kendilerini Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kurtarıcıları olarak tanıtan şarlatanların sayısı az değildi. Örneğin, sözde Prens Emmanuel, Husaynilerden kendisine bir Anglo-Siyonist kolej kurmalarına yardım etmelerini isteyen eksantrik bir Yahudiydi. Cevap almadan önce Kudüs'te ilk Siyonist koleji kurduğunu ilan etti ve sonra da ortaya çıktığı gibi aniden ve gizemli bir şekilde ortadan kayboldu.

Said el-Hüseyni'nin Siyonizme karşı tutumu alışılmadık bir durumdu. Babası Ahmed Rasim, onu bir süre İbranice öğrendiği Yahudi okulu Alliance Israélite'ye göndermişti. Bu durum, Yahudilerin eski yurtlarına dönüş fikrini desteklemesine yol açmadı, ancak kesin bir Siyonizm karşıtı tavır benimsemesini engellemiş gibi görünüyor. Said'in okul yıllarından birkaç Yahudi arkadaşı vardı ve belki de bu kişisel ilişkiler karmaşık duygulara yol açtı. İbranice bilgisi, ona Kudüs'te İbranice basının yerel sansürcüsü olarak alışılmadık bir kariyer sağladı; bu da yüzyılın ortalarından beri şehirde çıkan İbranice gazeteleri günlük olarak okumayı gerektiriyordu. Sonunda, dile ve siyasi eğilimlere olan aşinalığı, onu Yahudi karşıtı olmasa da Siyonizm karşıtı bir pozisyon benimsemeye yönlendirdi.

Said'in faaliyet alanı ve Hüseyni olması, Siyonizme karşı tutumunu şekillendirdi. 1891'de Osmanlı Parlamentosu'nda Kudüs temsilciliği için aday olduğunda, Siyonist göçün devam etmesine karşı kamuoyuna açıklamalarda bulundu. Bu, onun için kolay bir pozisyon değildi, çünkü o sırada oğlu İbrahim Said, Baron Edmond de Rothschild tarafından Filistin'deki Siyonist girişiminin yatırımlarını denetlemek ve ekonomisini ve yerleşimlerini geliştirmek için kurulan ICA'da (Yahudi Kolonizasyon Birliği) çalışıyordu. İbrahim Said şirketten istifa edince, babasının Siyonizme karşı kamuoyuna açıkça çıkması daha kolaylaştı. O yıl Said ve

Salim el-Hüseyni, diğer bazı Kudüs ileri gelenleriyle birlikte sultana bu yönde bir telgraf gönderdiler. Said'in Siyonizme karşı çıkma kararını nihayetinde 1905 yılında, Yahudi göçüne ve Siyonist hareketin toprak satın alımlarına karşı bir konferans düzenlediğinde aldığı anlaşılıyor. Ertesi yıl *Al-Aqdam'a* verdiği bir röportajda, kendisinin ve Salim'in, Filistin'deki Siyonizme karşı daha güçlü önlemler alınması için sultana çağrıda bulunmak üzere diğer Arap milletvekillerini bir araya getirdiklerini söyledi.

1905 yılında, Hüseyini ailesinin bir üyesi ile bir Siyonist temsilci arasında ilk düşmanca olay yaşandı. Salim, Yafa'da hükümet yetkilisi olan yeğeni Abdül-Selam II'yi ziyaret ederken, Anglo-Filistin Bankası'nın yerel şubesinin müdürü David Lewontin onu alenen aşağıladı. Abdül-Selam, Londra'daki banka başkanına öfkeli bir mektup gönderdi ve aile, Siyonizmin kibirinin ve temsil ettiği tehlikelerin bir başka kanıtını gördü. [66] Ancak aynı yıl çok farklı bir etkileşim yaşandı; o zamanlar Yafa'nın *kaymakamı olan* Musa Kazim, yüzyılın başında Eliezer Rokah tarafından kurulan ve Yafa'nın kuzeyinde yer alan yeni Yahudi mahallesi Neveh Zedek'i korumak için silahlı muhafızlar gönderdi. Rokah ve Musa Kazim çocukluktan beri arkadaştılar ve Musa Kazim sayesinde, yol haydutlarının musallat olduğu yeni mahalle artık güvende hissedebiliyordu. [67] Hüseyniler, Rokah ailesiyle her zaman mükemmel ilişkiler içindeydiler ve bu jest siyasi değil, kişiseldi (o günlerde ikisi arasındaki fark henüz net bir şekilde tanımlanmamış olsa da).

İlginç bir şekilde, ailenin çok daha az tanınan bir üyesi olan Şeyh Yusuf el-Hüseyni, ailenin Yahudilik konusundaki otoritesiydi. Ancak o, Siyonizmle değil, Yahudi dini ve geleneğiyle ilgileniyordu; bu nedenle onun içgörüsü ailenin siyasi bilincini artırmada pek etkili olmadı. Özellikle Yahudilik ve İslam arasındaki bağlantıyla ilgileniyordu ve Yahudi din alimleriyle yaptığı görüşmelerde, İbrahim ve İsmail'in öyküsünün, Peygamber Muhammed'in gelecekteki görünümüne dair şifreli kehanetler içerdiğine onları ikna etmeye çalıştı. [68] Ancak iki dine yönelik bu açık fikirli bakış açısı bile, ülke için yaklaşan mücadeleyi engelleyemedi.

II. Abdülhamid'in Düşüşü

Aile, Kudüs ve Eretz İsrail'e duyulan Yahudi özleminin, geniş çaplı bir sömürgeci mülksüzleştirme projesine dönüşeceğini tam olarak kavrayamadan önce, II. Abdülhamid'in İstanbul'daki ve tarihteki yerini kaybetmesiyle dünyaları derinden sarsıldı.

Batı tarih yazımı açısından İsmail Hüseyin (kızlarına karşı tutumu ve Batı eğitimi göz önüne alındığında) en ilerici olarak kabul edilse de, sultanın düşüşünü aile için tam bir felaket olarak görüyordu. Hamidi dönemi boyunca İsmail, Osmanlı yönetimine koşulsuz destek vermiş ve ailesinin tüm üyeleri arasında hükümdara en sadık olanıydı. İsmail, II. Abdülhamid'i en çok endişelendiren 'yeni' icat olan matbaanın denetiminden ve kontrolünden büyük ölçüde sorumluydu. Sultan, basılı sözün ve basının huzursuzluğu kışkırtma ve yayma gücünü fark etmişti. Saat, ulusal topluluk kavramının doğduğu çağın işaretlerinden biri olarak görüldüğü gibi, milliyetçilik teorisyenleri de seri baskıyı, kavramın gelişimine katkıda bulunan bir başka teknolojik ve maddi yenilik olarak değerlendirirler.

II. Abdülhamid sorunu doğru bir şekilde tespit etmişti, ancak buna verdiği yanıt başarısız oldu. Her yerde ortaya çıkan milliyetçi hareketler karşısında pan-İslamcı ve Osmanlı milliyetçiliğini desteklemeye çalıştı ve başarısız oldu. Şimdi ise tahta çıktığı sırada şekillenmeye başlayan iç ulusal devrimle, yani Genç Türklerin devrimiyle mücadele etmek zorundaydı.

1889'da İstanbul'da tanışan dört tıp öğrencisi, tüm Osmanlı İmparatorluğu'nun çehresini değiştirecek bir süreci başlattı. 'Genç Türkler' adını verdikleri bir dernek kurdular ve amaçları II. Abdülhamid'in tiranlığını devirip yerine özgür, ilerici, ulusal bir Türk rejimi kurmaktı. Romantik milliyetçilik, güçlü modern devlete duyulan hayranlık ve liberalizmin kalıntıları inançlarını oluşturuyordu, ancak her şeyden önce 'ilerleme'ye tapıyorlardı – başta gelenek ve din olmak üzere tüm engelleri aşmak için akıl ve bilime dayalı teknolojik ilerleme. Artık yavaş, kısmi ve belirsiz reformlar yoktu – bunun yerine, toplumun tüm sorunlarına mucizevi çözümler sunan tek bir devrim. 1897'deki ilk girişim feci şekilde başarısız olmuş ve ardından sultanın baskıcı önlemleri gelmişti.

Kudüs'te bu önlemler, yeni matbaalara karşı amansız bir direniş biçimini almıştı. İsmail'in burada önemli bir rolü vardı. Matbaa sektörünün sorumlusu olarak, aslında tiranlığın ifade özgürlüğünü kısıtlama çabasının uzun koluydu. Kudüs'te Arap matbaasına karşı ilk mücadele eden oydu, ancak ilerleyen zamanlarda bu matbaa, ulusal sahneye geçiş sırasında aileye hizmet edecekti. Şehirdeki ilk Arap matbaası, 1906'da George Habib

Hananya tarafından kuruldu ve Hananya, lisans alabilmek için makinelerin bomba yapmaya yönelik tasarlanmadığını kanıtlamak zorunda kaldı.

İsmail, özellikle Beyrut, Nablus ve Kudüs bölgelerinde dağıtılan ve hükümeti sert bir şekilde eleştiren Mısır gazetelerine karşı yapılan girişimlerde yer aldı. Abdülhamid'in iktidarının sonlarına doğru, bu bölgelerdeki tüm *El-Manar* gazetelerinin ele geçirilmesi emri verildi. Bu gazete, daha sonra Müslüman Kardeşler ve benzeri siyasi örgütlerin gelecek nesline ilham verecek olan önde gelen İslam filozoflarından ve aktivistlerinden Şeyh Raşid Rıza'nın dergisiydi. *El-Manar'ın* ilk sayısı, Osmanlıları Arap ülkelerinde eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek için yeterince çaba göstermemekle suçlamıştı, bu nedenle ikinci sayıya el konuldu. Doğal olarak, suçlama Kudüs'teki eğitim sisteminden sorumlu olan İsmail'in kendisine yöneltildi. Gazete ayrıca hükümeti bölgeye yabancıların akın etmesine izin vermekle suçladı ve onlara karşı kutsal bir savaş başlatılmasını ve işbirlikçilerinin sınır dışı edilmesini istedi. Her şeyden önce, Şeyh Raşid Rıza'nın gazetesi, İslami kaynaklara daha sıkı bir şekilde dayanmaya dayalı reformlar çağrısında bulundu. İsmail, bu yayın için yeterince dindar veya milliyetçi değildi; bu durum, Hacı Amir el-Hüseyni'nin gelecekteki imajıyla tam bir tezat oluşturuyordu. [70]

İsmail, yerel ileri gelenler arasında istisna değildi; birçoğu sultana sadıktı. Ancak görünüşe göre Vafaî ailesine ve dolayısıyla Kudüs ailesine bağlı olan Gazze Hüseynileri, Abdülhamid'e karşı çok farklı bir tutum sergilediler ve bu da neredeyse yıkımlarına yol açtı. Şubat 1898'de Gazze'deki ailenin başı olan *müftü* , kardeşi ve oğlu tutuklanarak Anadolu'ya sürgün edildi. El Arish'te Mısır yönetimini kabul etmek üzereydiler ve böylece sultanın baş düşmanlarından biriyle ittifak kurmuş olacaklardı. İsmail için durum tam tersiydi; sultanın düşüşüyle itibarı ciddi şekilde zedelendi, ancak yine de önde gelen bir figür olarak kaldı ve Kudüs ailesinin başı olarak kabul edildi. Ancak yirminci yüzyılın ilk on yılındaki dramatik çalkantılardan aileyi ustaca yönetecek olanlar, daha dinamik kuzenleri Said ve Şukri olacaktı.

HAMİDİ DÖNEMİNİN SONU

350 yılı aşkın süren Osmanlı yönetimi altında gerçekleşen son ailevi etkinlik, Müftü Tahir II'nin ikinci eşi Zeynep'ten olan oğlu Muhammed Amin'in reşit olma kutlamasıydı. Haram el-Şerif'in kalbinde, sarmal bir merdivenle çıkılan bir çatı katında düzenlenen törene çok sayıda kadın ve çocuk katıldı. Önemli konuklar büyük minderlerden oluşan bir kürsüde yastıklara yaslanırken, daha yoksul olanlar çıplak tahta sıralarda oturdu. Kudüs vali yardımcısının eşi, dindar ve iri yapılı bir kadın, onur konuğuydu. Ressam Stanley Inchbold'un eşi olan İngiliz refakatçisi, gelecekteki tarihçilere etkinliğin ayrıntılı bir açıklamasını sağladı, ancak ne yazık ki geleneksel törenden çok kıyafetlerle ilgileniyordu. Örneğin, onur konuğunun kıyafetini – kolları altın işlemeli, yeşil kuşaklı, küçük elmas taçlı işlemeli bir elbise – titizlikle tarif etmesi, Kudüs'ten ziyade Viyana veya Paris'ten bir moda çizimine atıfta bulunuyor olabilirdi. Çatıda yaklaşık 100 kadın vardı; bazıları Batı kıyafetleri giymişti, ancak çoğu geleneksel elbiseler içindeydi. Sudanlı hizmetçiler, Bedevi çocukları ve gümüş paralarla süslenmiş başlıklar takmış köylü kızlar vardı – bu, hükümdarlığın başından beri dağ köylerinin modasıydı. Bayan Inchbold, dik sandalyelerde oturan kadınların Avrupa eğitimi aldığını, minderlerde rahatça uzananların ise Batı etkisine maruz kalmadığını varsaydı. Kadınlar ve kızlar İngiliz kadına bakmaya geldiler ve zaman zaman aşağıda neler olup bittiğini görmek için korkuluklardaki açıklıklardan eğildiler. Vali yardımcısının karısı sorularını tercüme etti: 'Rahat mısınız? Bir şey ister misiniz?' – 'Gayet rahatım,' diye yanıtladı minnettar misafir. Hizmetçiler ona sürekli su dolu sürahiler getiriyordu. Sonra bir grup kız, konukları eğlendirmek için ortaya çıktı – ev sahibi, Beyrutlu Yahudi kızların, uzun ipek bir elbise giymiş bir kızın çaldığı flüt eşliğinde dans ettiklerini açıkladı. Gösteri, aşk şarkıları ve keyifli danslar içeriyordu. Arada bir doğum günü çocuğu konukların arasında beliriyordu. Küçük ve narin görünüşlüydü, ancak kızıl saçları ve mavi gözleriyle oldukça renkliydi. Parti gece yarısını geçene kadar devam etti, ancak ressamın karısı kendini iyi hissetmiyordu. 1905 yazında Suriye topraklarında uzun bir yolculuğa çıkmak üzereydi (kocasının seyahat kitabının adı *"Suriye Güneşinin Altında* "). [71]

Hamidi dönemi, Tahir II'nin 1908'deki ölümüyle sona erdi. Cenaze töreni oldukça yorucu bir işti, çünkü *müftünün* defnedilmesi sırasında aile törenlere büyük özen gösterdi. [72] Son günlerine kadar oğullarından hangisinin *müftülük* görevini devralacağına karar vermekte tereddüt etmişti. Beş kızının yanı sıra üç oğlu vardı: ilk eşi Mahbuba'dan Kamil ve sevgili

ikinci eşi Zeynep'ten Fahri ve Amin. Üç potansiyel halefini, Kudüs *müftüsünün* gerekliliklerini ve Aşraf ailesinin üyeleri olarak görevlerini öğrenmeleri için Haram el-Şerif'e götürürdü. [73]

Sessiz Zaynab, Tahiri kolunun evi olan Hüseyniyye'deki evlerinde Amin'in dini eğitimine büyük özen gösterdi ve Amin, iki erkek kardeşinden daha geniş bir eğitim aldı. Önce geleneksel ilkokula gitti ve burada İslam ruhuna uygun olarak tarih ve din dersleri aldı. Daha sonra Fransız misyoner okulu École des Frères'e gitti ve burada en sevdiği dil olan Fransızcayı, özel bir öğretmen olan Bayan Hassasin'den de öğrendi. 1890'larda yüksek öğrenim için İstanbul'daydı. Küçük, ince yapılı bir genç adam olan Amin'in mırıldanma ve peltek konuşma eğilimi onunla iletişimi zorlaştırıyordu, ancak fiziksel görünümü çarpıcı derecede renkliydi. Yirminci yüzyılın başlarında Şeyh el-Rida'nın (o zamanlar El-Azhar Üniversitesi'nde ders veriyordu) öğrencisi oldu ve böylece ailenin 200 yıl önce başlayan büyük kurumla olan bağlantısını tamamladı. Ancak Tahir II öldüğünde Amin henüz on üç yaşındaydı ve babasının makamını devralamadı. Fakhri de çok gençti, bu yüzden en büyük oğlu Kamil otomatik olarak seçildi. Tahiri kolu bu durumdan biraz rahatsızdı, çünkü Kamil'in soluk bir kişiliği vardı ve şehrin ileri gelenleriyle bağlantısı yoktu – bu endişenin haklı olduğu ortaya çıkacaktı. Filistin tarih yazımı onu kötü bir ışık altında resmediyor, bunun başlıca nedeni Siyonizme karşı mücadelede çok az şey yapmış olmasıdır.

Amin'in reşit olma partisi, Tahir'in cenazesi ve Kamil'in *müftü* olarak atanmasıyla birlikte, Hamidi döneminin sonu, genç Hüseyni erkekleri için (okuldan eve dönerken dini metinler mırıldanan Amin hariç) yeni bir sporun, futbolun ortaya çıkmasıyla işaretlendi. Musa Kazim'in oğullarının çoğu, Mutran olarak bilinen St. George okulunda futbolda başarılıydı. Okul, 1898'de Kudüs Anglikan Piskoposu George Francis Blyth tarafından kurulmuştu ve Musa Kazim'in oğulları ilk öğrencileri arasındaydı. Okul, doğu şehrinde, güzel bir Anglikan katedralinin yakınında, görkemli bir yapıydı. Okulun adı Hüseyniler için yabancı değildi, çünkü İngiltere'nin aynı adı taşıyan koruyucu azizi Lidda'da doğmuştu. Kilise, çocukların bakmaktan keyif aldığı renkli vitray pencerelerle süslenmişti. Yakındaki Ayn Kerim'de doğmuş bir başka yerlinin, Vaftizci Yahya'nın hayatını tasvir ediyorlardı. Ve her yerde, tüylü miğferli Aziz George'un atının ayaklarının dibindeki ejderhayı devirdiği görüntüsü vardı. Ejderha sözde Hristiyanlığın düşmanlarını sembolize etse de, çocuklar için bu sadece bir kahraman ve bir canavar hakkındaki bir hikâyeydi.

Hüseyni oğullarından altısı bu okula gitti ve her biri Manda Filistin'in sosyal ve siyasi hiyerarşisinin zirvesine ulaştı. En büyüğü ve en öne çıkanı, Musa Kazim el-Hüseyni'nin kız kardeşi ve Musa Salih el-Hüseyni'nin oğlu Cemal'di. Cemal, okula Batılı kıyafetlerle -yakasız gömlekli koyu kadife bir takım elbise- gelen ilk çocuktu ve öğretmenlerin ve öğrencilerin dikkatini çekti. Tarihçi İzzat Tanus da o dönemde orada öğrenciydi, bu nedenle elimizdeki bilgiler ondan geliyor.

Okulun sadece yaklaşık 100 öğrencisi vardı ve hepsi tarafından çok seviliyordu: futbolun yanı sıra, Filistin'de sopa cezası kullanmayan ilk okuldu. Piskopos Blyth'in dört kızı, spora düşkün Reynolds'ın yönetiminde burada öğretmenlik yaptı ve Reynolds, başka hiçbir okulun St George's ile boy ölçüşemeyeceğinden emin oldu. Gerçek futbol, 1888'de Britanya Adaları'nda oynanmaya başlanmış ve birkaç yıl içinde St George's'a ulaşmıştı. Yaz aylarında, kriket, basketbol ve hokey gibi diğer sömürge sporları da tanıtıldı. Her ay, velileri ve diğer ilgili kişileri çeken bir spor günü düzenleniyordu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce her Cumartesi öğleden sonra bir futbol maçı yapılıyordu. Okullar ligi, 1906'da St George's takımı ile Protestan okulunun takımı arasında yapılan bir maçla başlatıldı. Oyuncuların bazıları hala tarbuş giyiyordu ve bu da Bab al-Sahra'daki sahada koşuştururken onları engelliyordu. Musa Salih'in oğlu Tawfiq, en iyi oyunculardan biriydi.

Tawfiq ayrıca okul tiyatro oyunlarında da yer aldı. Hoş, güler yüzlü bir genç adam olan Tawfiq, okulun sahnelediği *Venedik Taciri* oyununda Fas Prensi rolünü oynadı. Yeşil kapılar ve panjurları açık pencerelerle çevrili küçük bir sahnede Tawfiq, Doğu ve Batı'nın kendine özgü bir kültürde kaynaştığı Osmanlı döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan kültürel zenginlikleri somutlaştırıyor gibiydi. Bu kültür hala elit kesimin kültürüydü ve gelişmesi ve toplumun geri kalanına yayılması yıllar alacaktı, ancak bu süreç, yirminci yüzyılda Kudüs'ü ve Filistin'in geri kalanını kasıp kavuran siyasi ve ulusal mücadelenin yakıcı gücü tarafından engellendi.

İşte Hamidi döneminde Hüseynilerin dünyası buydu; resmi dil Türkçe iken, edebiyat dili ve Kudüs bölgesindeki insanların gerçekliği yorumladığı dil Arapçaydı. Türkçeye hakim olan aile işlerinde söz sahibi olurken, yeni yüzyılda ailenin lideri 'Filistin dili'ni düşünen olurdu. Bu yüzden onlar hakkında 'Filistin'deki kutsal olan her şeyde ilk ve en önde gelenlerdir ve tüm bölge halkı onlara hayranlık ve saygıyla, yüceltmeyle tapınır' denmesi şaşırtıcı değil.

BÖLÜM 5

Genç Türklerle Yüzleşmek

Bürokratik Aristokrasi Olarak Aile

Genç Tevfik Hüseyin, Aziz George Tiyatrosu'nda Fas Prensi rolünü oynarken, Sultan II. Abdülhamid için de bulutlar toplanıyordu ve bu, Arap Orta Doğu'sunda dört yüzyıllık Osmanlı egemenliğini silip süpürecek bir fırtınanın habercisiydi. Yaklaşan devrimin en açık işaretleri 1906'da Kudüs'te ortaya çıkmış olsa da, şehrin ileri gelenlerinden herhangi birinin bunları fark edip etmediği şüphelidir. Genç Türkler, 1897'deki ilk hükümet devirme girişimlerinde başarısız olmuşlardı ve açıkça siyasi ve askeri bir güç olarak yükselmeden önce devrimci tabanlarını genişletmeleri gerektiğini anlamışlardı. Bunu 1902 ile 1906 yılları arasında büyük ölçekte yaptılar. Hareket, özellikle Şam, Kudüs ve Yafa'da konuşlanmış Beşinci Ordu'nun subay birliklerine sızdı. Şam'da, daha sonra Atatürk olarak bilinecek olan Mustafa Kemal adlı genç bir subay, Vatan ve Özgürlük Birliği'ni kurdu; bu, ilk askeri grup ve 1908 devriminin sıçrama tahtasıydı. Aynı zamanda Üçüncü Ordu subayları Selanik'te örgütlenmeye başladılar. Bu askeri isyancılara, imparatorluğun her yerindeki Hamidi karşıtı unsurlar, özellikle de Ermeniler (ki kader onları birkaç yıl içinde eski müttefiklerinin katledilmiş kurbanları haline getirecekti) destek verdi.

1908'de devrimin neden patlak verdiğini kimse bilmiyor. Açık olan şu ki, sultan tarafından incitilmiş ve memnuniyetsiz kesimlerden oluşan yeterince geniş bir koalisyon aniden kritik bir kitle olarak bir araya geldi. Her ne olursa olsun, Hüseyniler patlamaya sultanın kendisi kadar hazırlıksızdı.

25 Temmuz 1908'de hem düzenli ordu hem de sivil kitleler çeşitli şekillerde II. Abdülhamid'e karşı ayaklandı. Sultanlığı yeniden kurma girişimine karşı devrimci bir girişim nedeniyle devrimin nihayet başarılı

olması sekiz ay daha sürdü. Tarihçi Bernard Lewis bunu şöyle ifade etti: 'Hamidi tiranlığının uzun gecesi sona ermişti, özgürlüğün şafağı doğmuştu.' [3] Günümüzdeki gözden geçirilmiş tarih yazımı bu tasvirle tamamen çelişiyor. Lewis'in yorumu da Hüseynilerin ve akranlarının hissettiklerini yansıtmıyor gibi görünüyor. Hamidi dönemi, kentli Arap elitinin tamamı tarafından hiçbir zaman özellikle tiranlık dönemi olarak görülmedi ve aslında Osmanlı yönetiminin son yıllarında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına doğru, Osmanlı yönetimi özellikle baskıcı olarak görüldü - bu durum, savaş arifesinde Suriye'nin askeri valisi Cemal Paşa'nın politikalarıyla somutlaştı.

Kısa süre içinde Hüseyniler, yönetim değişikliğinin yarattığı fırsatlar için yeni umutlar geliştirmeye katılan diğerlerine katıldılar ve bu, sultanın düşüş haberi şehre ulaştığında Kudüs'ün her yerinde yaygın olarak bildirilen kendiliğinden sevinç ifadesini açıklayabilir. [4] Postanede çalışan kişiler tarafından anlatılanlara göre, örneğin İzzat Darwazza'da, şehir sokaklarında ve meydanlarında kitlesel gösteriler vardı. Meydanlarda dans ediliyor, yerel şairler her köşede yeni hükümet için övgü şarkıları okurken sokaklar coşkulu çığlıklarla doluyordu. [5] Salim el-Hüseyni, devrimin onuruna şehirdeki resmi kutlamaları yönetti. Şehrin ileri gelenlerini ve yetkililerini belediye binasının önündeki meydana çağırdı ve devrimi destekleyen kısa bir konuşma yaptı; arkasında ise devrimcilerin kendilerine verdikleri isim olan Birlik ve İlerleme Hareketi'nin devasa çerçeveli bir amblemi asılıydı. [6]

Mitinge katılmayan aile üyeleri, olayları gazetelerden okudular; gazeteler, devrimin ateşlediği halk umuduna lirik bir ses veren romancılar ve şairler tarafından yazılmış coşkulu makalelerle dolup taşıyordu. Gazete okumak, Kudüs'ün ileri gelenlerinin evlerinde yaygın bir gelenek haline gelmişti; özellikle Mısır ve Beyrut'ta yayınlanan gazeteler, ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nden Arapça yayınlar da okunuyordu. Ne yazık ki, hepsinin de sınırlamaları vardı: Beyrut gazeteleri İstanbul'da neler olup bittiğini bilmiyordu ve başkentte yayınlananlar dış dünyadan habersiz görünüyordu.

Ancak bu kutlama zamanı değildi, çünkü aileyi zor kararlar bekliyordu. Siyasi durum son derece istikrarsızdı ve Hüseyniler arasında şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Ailenin reisi İsmail'in kardeşi ve iktidarın merkezinde çok yüksek bir konuma ulaşmış olan Şükri, akrabalarının çoğunu, yeni ve daha iyi bir çağın yüce ifadesi olarak devrime koşulsuz

destek vermeye yönlendirdi. Kendini sadece aileyle sınırlamadı. 5 Ağustos 1908'de kardeşine, Osmanlı yönetimindeki üst düzey Arap yetkililerini devrimcileri desteklemeye ikna ettiğini bildirdi. Birlikte, Arap vilayetlerindeki Genç Türklerle işbirliği yapacak bir 'Arap-Osmanlı' birliği kurdular.

Şükri kimi destekleyeceğini bildiğinden emin olsa da, Hamidi rejimine olan bağlılığı herkesçe bilinen İsmail'in evinde büyük bir huzursuzluk vardı. Nitekim, İstanbul'dan yeni hükümetin Abdülhamid'in ajanları ve casusları olarak bilinen kişilere karşı bir saldırı başlatmak üzere olduğuna dair söylentiler gelmeye başlayınca, kişisel güvenliği konusunda da endişeler oluştu. Yeni rejimin temsilcileri, Filistin'in önde gelen isimlerinin çoğunun sultanın gizli polisi olan Hafiya'da görev yaptığını iddia etti. Ancak şüpheler Kudüs'teki ailelere değil, Nablus'taki ailelere yöneldi. İsmail'in yeni yöneticilere pek önem verdiği söylenemez, ancak onlarla bir çatışmadan kaçındığı açıkça görülüyor. Onlara açıkça meydan okuduğu tek zaman, 1913'te Kudüs'ün önde gelen isimlerinden oluşan bir gruba liderlik ederek İstanbul'daki yeni hükümeti Kudüs'teki dini mülkleri ihmal etmemeye ve 'işletildikleri şartlara uygun olarak orijinal hallerine geri döndürmeye' -yani Kudüs'teki halkın kullanımına- çağırdığı zamandı. [9] İsmail her zaman olduğu gibi, kötüleşen okullar konusunda endişeliydi ve dini yapıların en azından bir kısmının restore edilerek öğrenciler için uygun hale getirilmesini umuyordu.

Şukri bu durumdan endişe duymadı. Basit ve özlü bir platforma sahip olan Arap-Osmanlı Kardeşlik Birliği'nin kurulmasına öncülük etti: Osmanlı anayasasının korunmasını, Osmanlı birliğine bağlılığı, Arap bölgelerindeki ve imparatorluğun diğer milletlerindeki ekonomik ve siyasi durumun iyileştirilmesini ve Arapça eğitiminin yaygınlaştırılmasını savundu.

Arap ve Filistinli tarihçiler, bu derneğin bölgedeki Arap milliyetçiliğinin yükselişini müjdeleyen birçok oluşumdan sadece biri olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, derneğin ayrı bir Filistin veya hatta Arap varlığına çekilmek yerine, yeni düzene uyum sağlamaya çalıştığına dikkat edilmelidir. Sadece geriye dönüp bakıldığında, Filistin milliyetçiliğinin yükselişinde biçimlendirici bir bölüm olarak görünmektedir. Tipik olarak, milliyetçilik, kendisiyle ilgili olsun ya da olmasın, kendisinden önce gelen her yararlı tarihi olayı sahiplenir. Ancak bu dernek, pan-Arabist bir ulusal hayal gücünün ve kimliğinin, daha sonra da daha odaklı bir Filistin milliyetçiliğinin ortaya çıkışını müjdeleyen birçok öncüden sadece biriydi.

Diğer öncüler, Arapça öğretimini ve Arap tarihi ve kültürünün incelenmesini teşvik eden gizli topluluklardı. Bunlar arasında bazı Filistinliler ve Mısır'daki Selefiyye hareketi de vardı; bu hareket, İslami reformu İngiliz işgalinden kurtuluşla ilişkilendiriyordu. Yabancı ve özellikle Siyonist müdahale, Filistin ulusal kimliğinin oluşumunu hızlandırdı.

Dernek, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir kolu haline geldi ve İstanbul'un emriyle adını Arap-Osmanlı Kardeşliği Partisi olarak değiştirdi. Şükri, derneğe sadece 'Arap Derneği' adını vermek istemişti ve bazılarına göre, iktidarı sultandan ele geçiren Genç Türk üçlüsünü (Çemal, Enver ve Talat) yatıştırmak için 'Osmanlı' sıfatını eklemişti. Diğerleri ise Şükri ve arkadaşlarının Türk devriminin fikirlerine gerçekten hevesli olduklarını ve isim değişikliğine kendilerinin karar verdiklerini savunuyor. Sonuç olarak, bu durum Şükri için ulusal tarihçilerin daha sonra iddia ettiğinden daha az önemli görünüyordu.

Şukri, derneği kurduktan sonra, başkentteki hevesli Arap öğrenciler arasından genç üyeler toplamaya başladı ve bu öğrenciler imparatorluğun Arap bölgelerinde şubeler kurdular. Bu öğrenciler, birkaç yıl sonra kendileri de Türk olmaya çağrıldıklarında Genç Türklere karşı isyan eden ilk kişiler olacaklardı. İşte o noktada Türk derneği ulusal bir Arap derneği haline geldi. Ancak bu olay 1913 civarında gerçekleşti ve Filistin'i Birinci Dünya Savaşı'nda bir savaş alanına dönüştüren olayların hızlı gelişimi, tarihçilerin Genç Türkler ile Hüseyniler de dahil olmak üzere Arap kent elitleri arasındaki genel ilişki hakkında net bir yargıya varmalarını engelliyor.

Ancak bu ilişkinin başlangıcı oldukça umut vericiydi. Şukri el-Hüseyni Kudüs şubesini kurdu ve Ağustos 1908'de ailenin politikasını belirlemek için bir toplantı yapıldı. İsmail isteyerek katıldı, ancak etkili iki arkadaşını - ailenin Hristiyan dostu Halil el-Sakakini ve Ghalib el-Halidi'yi- getirmesini istedi. [11] El-Halidi, Kudüs'ün en önde gelen ileri gelenlerinden biriydi, bölge mahkemesi hakimi ve İsmail'in başkanlığını yaptığı Eğitim Kurulu üyesiydi. O kadar yüksek bir itibara sahipti ki, toplantı saygı gereği ve belki de Kudüs halkını devrim hakkında bilgilendiren kişi olduğu için onun evinde yapıldı. Vali Ekrem o kadar korkmuştu ki, Temmuz ayında gerçekleşen isyanla ilgili haberleri iki gün boyunca gizledi. Sonunda Ghalib el-Halidi, şehirde dolaşıp haberi duyurması için bir tellal tuttu. [12]

Ghalib'in 1890'larda Eğitim Kurulu'na atanmasının ardından iki aile arasındaki ilişkiler belirgin şekilde iyileşmişti. Eski rakipler, aralarındaki

husumeti sona erdirip yeni bir sayfa açmaya karar verdiler. Aslında Arap-Osmanlı Kardeşliği, büyük ölçüde iki klanın ortak projesiydi. Bu, şehir elitinin Siyonist emeller ve İngiliz işgali karşısında hızla ilerlemek ve net bir ulusal kimlik oluşturmak için kullanmaya çalışacağı, zorunlu yönetim döneminde bir koalisyon için bir sıçrama tahtası olacaktı. Ancak yirminci yüzyılın başlarında ve sonrasında, her iki aile de sadece diğer sosyal sınıflara değil, şehir elitinin diğer aileleri arasında bile tabanlarını genişletemedi. Ulusal dönemden önce bile, Genç Türkler tarafından dayatılan yeni rejimde, Hüseynilerin 'eşitler arasında birinci' olma özelliği daha da kırılgan hale geldi ve soyları ve dini konumları, ulusal liderlik haline gelecek olanı sürdürmek için yetersiz kaynaklar olduğunu kanıtladı.

1908 kışında, Şükri'nin aileyi Genç Türkler tarafından yaratılan yeni dünyada iş birliğine ve başarıya götüreceği bir an yaşandı. Aileyi yeni rejimin parlamenter hayatına katılmaya devam etmeye teşvik etti. Yeni anayasanın yayınlanmasından yaklaşık bir ay sonra, İstanbul parlamento seçimleri hakkında direktifler yayınladı. 50.000 nüfuslu her bölgeden bir temsilci olacaktı – yani Kudüs'ten iki, Nablus ve Yafa'dan birer temsilci. Yirmi beş yaşın üzerindeki her erkek, sabıka kaydı olmaması şartıyla oy kullanabilecekti; seçmenler, parlamento temsilcisini seçecek olan 'seçmenleri' seçecekti. Ruhi el-Halidi ve Said el-Hüseyni seçildi ve böylece yeni siyasi ortaklıklarını daha da sağlamlaştırdılar.

Kasım 1908'de, Şukri'nin girişimiyle, Kudüs şehri, İstanbul'dan dönüşlerinde Said el-Hüseyni ve Ruhi el-Halidi için resmi bir karşılama töreni düzenledi. [14] Müslüman gençler, oyuncak kılıçlarını sallayarak ve görünmez tüfeklerle ateş ederek pazar sokaklarını doldurdular. Bu vesileyle onlara Hristiyanlar ve Sefarad Yahudileri de katıldı ve birlikte tren istasyonuna gittiler. Yafa'dan beş saatlik bir yolculuğun ardından tren, öğleden sonra her zamanki saatte geldi ve istasyon insanlarla dolup taşmıştı. Şukri ve arkadaşı Halil el-Sakakini vardığında, şairler ve hatipler dönenlerin övgülerini dile getirmeye başladılar. Ardından topluluk, görkemli bir akşam yemeği için Arap-Osmanlı Kardeşliği kulübüne gitti.

Şukri, Arap tarih yazımında Arap milliyetçiliğinin öncülerinden biri olarak hatırlanacak olsa da, 1908 kışında bundan çok uzaktı. Kudüs'ün önde gelen isimlerinin çoğu gibi, o da imparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan endişe duyuyordu. Sonraki aylardaki başlıca kamusal faaliyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülmesini durdurmak için nafile bir mücadelede şehir halkını örgütlemekti. Sosyal çevresindeki insanlar,

anayasanın yayınlanmasından kısa bir süre sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden dolayı öfkeliydi ve Kudüs halkını bu tek taraflı Avusturya hareketine karşı protesto etmeye çağırdılar. Şukri'nin teşvikiyle birçok kişi Avusturya konsolosuna öfkeli mektuplar yazdı ve Avusturya yapımı katranları boykot etti. Ancak bu tür sembolik jestler tarihsel süreci durduramadı; imparatorluk toprak ve prestij kaybetmeye devam etti. Yunan general Venizelos'un güçleri Girit'i fethetti ve Karadağ'ın imparatorluktan bağımsızlığını ilan etmesiyle yeni Osmanlı aktivistleri daha da hayal kırıklığına uğradı. Edebiyat kulüplerinde Lübnanlı şair Şibli el-Mallat'ın Avusturya karşıtı bir şiiri, başka bir şairin Yunan karşıtı bir şiiri ve Halil Mutran'ın Karadağ'ın kaybına ağıt yakan bir şiiri okundu.

Bu dönem 1913'e kadar sürdü. Genç Türklerin ilk yılları, imparatorluğu merkezileştirme çabalarının devamı niteliğindeydi ve bu durum Hüseynilerin eski kuşağı tarafından memnuniyetle karşılandı. Ailenin genç üyeleri ise daha çok merkeziyetçilikten uzaklaşmış bir imparatorluk savunanları destekledi.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde, değişimin ilk işaretleri görüldü: İstanbul daha milliyetçi bir politika benimsedi ve savaş sırasında bu politika daha da yoğunlaştı. Bu yeni atmosferde Arap-Osmanlı Kardeşliği kurmak daha zordu. 23 Ağustos 1909'da hükümet, etnik veya ulusal gruplara dayalı veya onların adını taşıyan siyasi örgütleri yasaklayan bir yasa çıkardı, ancak bu, Kudüs gibi yerlerde gerçekleşen kültürel canlanma türüne yönelik değildi. Ancak 1913'te durum değişti. Ve sonuç olarak, Osmanlı-Arap kimliğini savunmak daha da zorlaştı. Bu keskin şekilde azalan seçenek karşısında, Arap dünyasının dört bir yanındaki eğitimli kişilerin Arapçılığı seçmesi şaşırtıcı değil; çünkü Türklük onların geçmişiyle, mirasıyla veya gelecek umutlarıyla hiçbir ilgisi yoktu. Yeni koşullar onları gizli örgütler kurmaya itti ve Arap milliyetçiliği fikri işte bu örgütlerde beslendi.

MİLLİYETÇİLİĞİN NAZİK FİLİZLERİ

Hem bireysel olarak hem de aile olarak Hüseyniler aynı seçimle karşı karşıya kaldılar ve sonuç açık bir kuşak bölünmesi oldu. Şükri el-Hüseyni yaşlı kuşağı temsil ederken, oğlu Cemil genç kuşağı temsil ediyordu. Arap-Osmanlı Birliği'ndeki arkadaşlarının çoğunun Genç Türklerin yerel

siyasetteki Araplık izlerini azaltma talebinden rahatsız olmasının aksine, Şükri İstanbul'dan ve Türkiye'den ayrılmama kararında kararlı kaldı. [16] İstanbul'da kaldığı süre boyunca İttihat ve Terakki Partisi ile ilişki kurmuş olan kardeşi Arif'in (Şükri, Arif ve İsmail, belirtildiği gibi, Musa el-Hüseyni'nin oğullarıydı) desteğine sahip olmaktan memnuniyet duydu. [17]

Şam, Mekke ve Medine'deki derneklerin aksine, Kudüs ileri gelenlerinin orta kuşağı tarafından desteklenen dernek, siyasi olmaktan ziyade kültüreldi. Amacı imparatorlukla olan bağı koparmak değil, şehirlerinin ve ülkelerinin Arap karakterini Osmanlı dünyası içinde korumaktı. İleri gelenlerin gözünde, bu dünyaya yönelik tehlike İstanbul'dan değil, doğrudan Filistin'deki artan Avrupa ve Siyonist varlığından geliyordu. İmparatorluk bu müdahalelere karşı koymaya yardımcı olabilirse, bu çok daha iyi olurdu.

Cemil gibi ailenin genç üyeleri için, Genç Türklerin Arap ulusal kimliği fikrine dair çekinceleri, ilgilenebilecek tüm Arap bölgeleri adına ulusal bir grup olarak örgütlenmek için yeterli bir sebepti. Belki de bir oğulun babasına karşı doğal tepkisinden kaynaklanan Cemil, ailesindeki diğer genç erkekler gibi, İstanbul'un bir ürünüydü. 1909'da başkentte öğrenciyken, Osmanlı politikasına tepki olarak El-Fata ('Arap Gençliği') adlı gizli bir örgüt kuran bir Arap entelektüeliyle tanışmıştı. Bu örgütün cephesi, Arap edebiyatının tartışıldığı - izin verilen bir faaliyet - İstanbul'daki bir edebiyat kulübüydü. Gerçekte ise kapsamlı siyasi faaliyetler için bir sera görevi görüyordu. Cemil, kulüp açılır açılmaz gizli gruba katıldı ve ilk üyelerinden biri oldu. Bu, Arap bölgelerinin İttihat ve Terakki Partisi dünyasından ayrılmasını ve yeni rejimin Türkleştirilmesine karşı mücadele edilmesini savunan ilk gruplardan biriydi. Genç Türkler'in gizli polisi, bu kulübün gerçek doğasını veya Arap dünyasında ortaya çıkan birçok şubesini asla tespit edemedi. Edebi bir cepheyle gizlenmiş yeraltı faaliyetleri şeklindeki ikili yapı, Cemil el-Hüseyni'nin Kudüs'te kurduğu şubeyi de karakterize ediyordu.

Cemil'in kuzeni II. Mustafa, ailenin Tahiri kolunu ulusal harekette temsil etti. Mustafa, İstanbul'da bir ortaokulda eğitim görmüş ve Eylül 1912'de İstanbul'daki Arap ortaokul öğrencilerinin oluşturduğu Yeşil Bayrak Derneği'nin kurucu üyelerinden biri olmuştur. Mustafa, Ömer kuzeninden daha dinamik bir kişiliğe sahipti ve grubu Arap milliyetçiliğini ele alan iki yayın çıkardı: *Lisan al-Arab* (Arapların Dili) ve *Al-Muntada al-Adabi* (Kültür Kulübü).

Genç Hüseyniler pan-Arap kimliği geliştirmekle meşgulken, Filistin'deki diğerleri, özellikle Rum Ortodokslar, ülkede daha özgün bir ulusal kimlik düşünmeye başlamışlardı. Bunun ilk belirtisi, 1913 yılında *El-Karmil* gazetesinde, editör Necib Nassar'ın Beyrut'ta Kudüs ileri gelenlerini eleştiren bir makaleye verdiği cevapta ortaya çıktı. Beyrut gazetesi *El-Mufid* , onları Osmanlı reformlarının geliştirilmesine katkıda bulunmamakla suçlamıştı. Necib Nassar, "Arap-Filistin Birliği" başlıklı bir makaleyle karşılık verdi ve Beyrut halkının çıkarları ile Filistin halkının çıkarları arasında ayrım yaptı. "Biz, Filistin Arapları, Beyrutlularla ne işimiz var? Ekonomik ve sosyal durumumuz onlarınkine benzemiyor. Biz kötü bir durumdayız." Ayrıca Kudüs'ün ileri gelenlerini siyasi ilgisizlikle suçladı, ancak onlardan Filistin halkı için tüm çabalarını yönlendirecek ve Osmanlı hükümetine hizmet etmeyecek bir 'Filistin Birliği' kurmalarını istedi. 'Filistin vatanını savunmak için bir birlik' kurmaları gerektiğini yazdı, 'sadece Genç Türklerden değil, aynı zamanda Siyonizmden de'. [19] Bu şekilde Genç Türklere desteği Siyonizme destekle ilişkilendirdi. Ailenin genç üyeleri Yunan Ortodoks yazarlarının bazı fikirlerini benimsedi, ancak yaklaşık 1920'ye kadar çoğu pan-Arap - veya en azından pan-Suriye - devleti kurma çabalarında ısrar etti ve bağımsız bir Filistin'in kurulmasını savunmadı.

Ailenin her ileri gelen veya kıdemli üyesi bir pozisyon üstlenme gereği duymadı. Nitekim, ailede her zaman beklemeyi tercih edenler vardı. Ömeri kolundan Musa Kazim, İsmail, Şukri ve belediye başkanı gibi ileri gelenler bir tarafta, kendi çocukları da dahil olmak üzere huzursuz gençler diğer tarafta olmak üzere, tarafsız bir konumdaydı. Savaşın patlak vermesine kadar Musa Kazim, Şukri ve İsmail ile riskli yeni pozisyonları gerektirecek hiçbir şeyin olmadığı konusunda hemfikirdi. Bu duruş mutlaka muhafazakâr değildi: Genç Türkleri desteklemek genellikle onların modernleşmesini desteklemek anlamına geliyordu. Bu yüzden, kız kardeşi (Muhammed Salih ile evlenmişti) oğlunu Cemal'i Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'ne gönderdiğinde onu destekledi. Bu Cemal daha sonra İngiliz Mandası altında Filistin siyasetindeki en yüksek makamı, Arap Yüksek Komitesi başkanlığını üstlenecekti.

Çoğu Hüseyni için, özellikle Tahiri kolu için (dönemin tarihçileri için olmasa da), 1910 önemli bir dönüm noktasıydı. O yıl Salim'in oğlu Hüseyin el-Hüseyni, babasının yerine Kudüs belediye başkanı oldu. Kolay bir zafer değildi; 1200 seçmenden 648'inin oyunu aldı. [20] Bununla birlikte, bu durum

ailenin, özellikle Tahiri kolunun, her zamanki kadar güçlü olduğunu kanıtladı. Hüseyin'in zaferi ayrıca ailenin İstanbul'daki dramatik değişikliklerle iyi başa çıktığını da gösterdi.

Hüseyin'in İstanbul hükümetine karşı tutumu kolayca değerlendirilemez. Devrimin ilk günlerinde, ailenin reisi İsmail'in ihtiyatlı tavrını destekledi. Belediye başkanlığına yerleştikten sonra, en azından Kudüs'teki İngiliz konsolosunun raporlarına göre, yeni rejimin amansız bir düşmanı oldu. 1912'de, bölgenin önde gelen altmış kişisinin imzaladığı bir dilekçeyi organize ederek İngiliz konsolosluğuna telgraf çekti ve İngiliz hükümetini, gerekirse güç kullanarak, Türk milliyetçiliğine ve Kudüs bölgesindeki tezahürlerine karşı müdahale etmeye çağırdı. Hüseyin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni yüzüne son verecek ve Arap vilayetlerinde yeni bir devletin kurulmasına yol açacak bir İngiliz işgalinin çeşitli senaryolarını ele alan tüm toplantıların itici gücüydü.

Savaşın başlamasından kısa bir süre önce Hüseyin el-Hüseyni, bu kez yerel basını ustaca kullanarak halka karşı sorumluluk duygusunu yaymak için tekrar belediye başkanlığına aday oldu. Ailenin önde gelen reformcularından biriydi. *El-Kuds* gazetesi, şehir sokaklarında ve pazarlarında dolaşan ve halkla ilişkileri önemseyen modern bir belediye başkanı gibi kamu sağlığıyla ilgilenen Hüseyin Haşim Efendi el-Hüseyni'yi (tam adı) övdü. Bu rapora göre, yollardaki çukurların onarımını ve su temin kalitesini bizzat denetledi.

Belediye başkanlığı görevi periyodik olarak Hüseyin'in kardeşi Abdül-Salih ve akrabası Said tarafından yürütüldü. Daha önce parlamenter kariyeriyle bağlantılı olarak bahsedilen Said, ikisi arasında daha tanınmış olanıydı ve yirmili yaşlarının ortalarındayken 1902 ile 1906 yılları arasında Kudüs belediye başkanlığı yaptı. ('Önemli kişiler' terimi 'yaşlılar' olarak yorumlanmamalıdır.) Said, Arap milliyetçiliği için öncü faaliyetlerde en dinamik Hüseyniydi. Şukri'nin düşüşünden sonra, Said'in parlamentodaki çalışmaları ve belediye başkanlığı, onu Hüseyniler arasında en politik kişi haline getirdi.

Yaz tatili sırasında öğrenciler Cemil ve Mustafa III (Tahiri kolunun bir varisi) eve döndüler ve Said'in evinde buluştular; burada görüşlerine sıcak bir destek buldular. Ara kuşaktan bir adam olan Said, yeni ulusal bakış açılarını teşvik etti. "Biz Araplar imparatorluğun nüfusunun yarısından fazlasını oluşturuyoruz, bu yüzden Arapça günlük kullanım ve eğitim dili olmalıdır" diye savundu. Birlikte, Genç Türklerin liderlerinden biri olan

Talat Paşa'nın, *El-Akdam'da* bildirildiği üzere, Arap milliyetçiliği fikrini reddettiği konuşmalarını okudular.

Said, Arap milliyetçiliği fikrini genç erkekler kadar coşkuyla destekledi. O da, ulusal hareketin öncüsü haline gelen gizli örgüt El-Fata'ya katıldı. Bu grup, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmak isteyen eğitimli Müslümanları ve Hristiyanları yavaş yavaş kendine çekti. Said, bu gruba, ünlü El-Azm ailesinin genç üyeleri olan Hüseyinilerin Suriyeli dostları tarafından tanıtıldı. Bir diğer üye ise, görünüşe göre 1908 ile 1914 yılları arasında ortaya çıkan kamuya açık veya gizli derneklerin çoğuna katılan Ali el-Naşaşibi idi.

Şukri el-Hüseyni bu isyankar hareketten dehşete kapılmıştı ve Said'i Mısır'da kapsamlı bir pan-Arap ulusal hareketi oluşturma girişimlerini desteklemeye ikna etmeye çalıştı; bu hareket, ademi-merkeziyetçilik için kampanya yürütecekti – yani, imparatorluğun gevşek çerçevesinin korunmasıyla Arap bölgelerinde kültürel ve idari özerkliğin birleştirilmesi. Şukri Türkleri desteklemesine rağmen, 1912'de kendisini Demerkeziyetçilik Partisi olarak adlandıran Mısır grubunu onayladı; bu grubun Türkiye'den pan-Arap bağımsızlığına bağlı olmaktan ziyade İngiliz karşıtı olduğunu düşünüyordu. Şukri'nin asıl kaygısı, Batı'nın Arap Orta Doğu'suna nüfuz etmesine direnen herhangi bir oluşumu desteklemekti. Mısır grubu hakkında Kudüs'e ulaşan gazetelerde okumuş veya Şeyh Raşid Rıza ile birlikte El-Azhar'da okuyan ve aynı zamanda Demerkeziyetçilik Partisi'nde de yer alan genç el-Hacı Amin'den duymuştu.

Şukri'nin ailesindeki çağdaşlarının çoğu, Avrupa'ya ve temsil ettiği her şeye karşı duyduğu düşmanlığı paylaşmıyordu ve özellikle de güçlü bir İngiliz karşıtı tavır benimsemekte isteksizdiler. Örneğin, El-Fata'daki birçok arkadaşı gibi Said de potansiyel müttefik olarak gördüğü İngilizlere sempati duyuyordu. Mükemmel İngilizce konuşan bir İngiliz hayranıydı – ve bu hiç de şaşırtıcı değil, çünkü yetişkin hayatının büyük bir bölümünü Amerikan Kolonisi sakinleri arasında geçirmişti.

Hüseyini ailesinin üyelerinin milliyetçilik fikrine ulaşmalarının çeşitli yollarını – İstanbul'un zorla Türkleştirilmesine tepki olarak ya da bazı Rum Ortodoks bireylerin veya Raşid Rıza gibi *şeyhlerin* fikirlerinden ilham alarak – ele aldıktan sonra, George Antonius'un Amerikan misyonerlerinin Suriye, Lübnan ve Filistin'deki Arap ileri gelenlerinin ulusal düşüncesine büyük katkıda bulunduğuna dair argümanını da belirtmeliyiz. Amerikan kolonisi halkıyla temas kuran tüm Hüseyinilerin, özgürlük ve ilerlemenin

cazip Amerikan rüyasına maruz kaldıkları ve bundan ilham aldıkları aşikardır. Bununla birlikte, Suriye ve Lübnan ulusal hareketinin omurgasını oluşturacak genç erkek grubu Amerikan misyonerlerinden çok şey öğrenmiş olsa da, Filistin ulusal hareketine önderlik edecek Hüseyinilerin oluşum yıllarındaki en önemli öğretmenleri yerel kişilerdi.

Bu geleceğin liderlerinin dünyası, erken yaşta Kur'an okulu olan *kuttab* öğretmenleri tarafından şekillendirildi. Şeyh Lulu'nun okulu Bab el-Amud'da (Nablus Kapısı) bulunuyordu ve ilk ders kapının tarihine ayrılmıştı. Çocuklar, eski zamanlarda kapının önünde, dünyanın diğer bölgelerine olan mesafelerin ölçüldüğü merkez görevi gören bir sütun bulunduğunu ve bunun Kudüs'ün evrensel merkeziliğini kanıtladığını duydular. Bazıları, okulu da yakınlarda bulunan Şeyh Rihan tarafından eğitildi. Ancak en sevilen öğretmen Hasan Nur el-Din'di. Yetmiş yaşındaydı ve öğrencilerine asla sesini veya elini kaldırmamış, bunun yerine onları kutsal metinler aracılığıyla çocuklukları boyunca nazikçe yönlendirmişti.

Çocuklar anaokulundan sonra laik okullara geçtiler. Orada, Amerikalı misyonerler yerine yerel Hristiyan öğretmenler, onların bakış açılarını 'millileştirdiler'. Bu öğretmenlerden üçü öne çıktı: Halil el-Sakakini, Zurayk Nakhla ve Halil Baydas; bu öğretmenler, Filistinli genç Müslüman ve Hristiyanların tüm bir neslini etkilediler. Kalın sakalı, büyük burnu ve sert bakışlarıyla Zurayk Bey çarpıcı bir görünüme sahipti. 1889'da Anglikan misyonerlerinin isteği üzerine dini kitap depolarını yönetmek üzere Kudüs'e gelen Lübnanlı birisiydi. 1892'de, daha sonra İngiliz Koleji olan ve Hamidi döneminde büyüyen Hüseynilerin çoğunun devam ettiği Siyon Dağı'ndaki Gobat erkek ilkokulunun müdürü oldu.

Okulu bugün hala ziyaret edebilirsiniz. Kudüs'ün Eski Şehrinde, Yafa Kapısı'na doğru çıkarken sağınızdaki "Giriş Yasak" tabelasını görmezden gelip, eski Osmanlı surlarının yanındaki yasaklı yoldan Kale'nin içinden geçerseniz, dağın batıya bakan yamacında eski Gobat Okulu bulunur. Bugün burası bir Amerikan koleji ve Anglikanların geride bıraktığı güzel binaların arasına, modern Amerikalılar, İsrail'deki en aşırı sağcı Siyonist yerleşimci hareketini bile utandırmayacak şekilde, Büyük İsrail fikrini ve Siyonist Kudüs'ü destekleyen posterler asmışlar.

Bahsedildiği gibi, Samuel Gobat, 19. yüzyılın ortalarında orada bir erkek okulu kuran Anglikan bir piskopostu. Gobat Okulu, Filistin elitinin ana hazırlık okulu haline geldi. Gobat, tıpkı bugün Amerikalıların yaptığı gibi, Yahudilerin dönüşünün Mesih'in İkinci Gelişini ve "kıyamet

zamanlarının" ortaya çıkışını hızlandıracağına inandığı için Filistin'e geldi. Ancak haleflerinden farklı olarak, Gobat yerel halka aşık oldu ve onları küresel eğitim sistemine bağlamaya yardımcı oldu. Bir bakıma, onlara daha evrensel bir eğitim sağlamak uğruna misyonerlik görevinden vazgeçti. Çabaları, henüz embriyonik haldeki Filistin ulusal hareketinin ortaya çıkmasına yardımcı oldu.

Zurayk müdürken ve Hüseyniler orada eğitim görürken, okulda eğitim dili Arapçaydı ve bu da öğrencileri daha yüksek öğrenime hazırlıyordu. Ayrıca aritmetik, cebir, geometri ve biyoloji de öğreniyorlardı. Zurayk Arapça öğretiyordu, ancak kendini sadece dilbilgisi ve sözdizimiyle sınırlamıyordu. Öğrencilerine büyük Arap mirasını anlatıyor ve birlikte Arap tarihinin görkemli dönemlerinden seçilmiş pasajlar okuyorlardı. Bu karizmatik adam öğrencilerini o kadar etkiliyordu ki, yetişkinler arasında bile onu dinlemeye can atıyorlardı. Bilgin olarak ünü nedeniyle, yaşlılar da dahil olmak üzere herkes ona *"el-mu'alim"* (öğretmen) diye seslenirdi. Bazı öğrencilerini evine davet eder, orada oturup Kudüs'ün ileri gelenlerinin, Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni de dahil olmak üzere, toplantılarını dinlerlerdi. İlerleyen zamanlarda Zurayk Nakhla, yeniden canlanan modern Arapçanın öncülerinden biri olarak kabul edilecekti.

Hüseyni ailesi, Kudüs'teki Anglikan Misyonu'nda Zürayk'ın öğrencisi olan öğretmen Halil el-Sakakini ile yakın ilişkiler içindeydi. [27] Her zaman giyiminde titiz, asil niteliklere ve nazik bir tavra sahip olan bu kişi, geniş bir bilgi birikimine sahipti ve gelecekteki yazılara konu olacaktı. Gençliğinde Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş ve İngilizceye hakimiyeti etkileyiciydi. Genç Türklerin yeni anayasasının 1908'de yayınlanmasının hemen ardından Filistin'e döndü ve gazeteci ve öğretmen olarak çalışmaya başladı. O yıl Kudüs'te, Osmanlı Anayasa Okulu adında özel bir okul açtı ve burada Arap dilini ve kültürünü aşılamaya çalıştı, ancak İstanbul'daki reformcuların kurmak istediği yeni anayasal imparatorluğa saygı duyarak. Rum Ortodoks cemaati adına yaptığı özel faaliyetlerini, ortaya çıkan ulusal hareket için yaptığı çalışmalarla birleştirdi. En sevdiği öğrencilerinden biri, yaz tatillerinde Arap dili ve edebiyatı dersleri almak için evine gelen Said'in oğlu Raja'i el-Hüseyni idi. Hüseyni kuşağının diğer üyeleri gibi Raja'i de bahsi geçen üç öğretmenin hepsinden ders aldı. [28]

Halil Baydas, Nasıra'da doğdu ve orada Rum Ortodoks okuluna gitti. Karizmatik bir öğretmen olan Halil, öğrencilerine çok yaramaz bir çocuk

olduğunu ve ağır fiziksel cezalara maruz kaldığını anlatırdı. Beş yaşındayken babasını kaybetti ve annesi yeniden evlendikten sonra büyükannesi tarafından büyütüldü. 1886'da Ruslar Nasıra'da bir okul açtı ve Halil'i burada öğretmenlik yapmaya davet etti. Altı yıl sonra, Filistin ve Suriye'deki Ortodoks okullarının müfettişi olarak atandı. İki yılını Homs'ta ve Lübnan'ın çeşitli yerlerinde geçirdi ve 1908'de Hayfa'ya geldi. Yeni Osmanlı anayasası, onu *Al-Nafais* (İnciler) adlı bilimsel-edebi bir dergi çıkarmaya teşvik etti; bu dergi, Arapça konuşulan dünyada geniş çapta dağıtılan oldukça profesyonel bir yayın haline geldi. O yıl Filistin ve Ürdün'deki Ortodoks cemaatlerinin işlerini yönetmek için bir konsey kurulduğunda, dergisinin popülaritesi Halil'in kuzey Filistin temsilcisi olarak seçilmesine yol açtı. Sonuç olarak, Hayfa'daki müdürlük görevinden istifa etti ve Kudüs'e taşındı. Halil daha sonra Rus edebiyatının en iyi eserlerini -özellikle Tolstoy'un eserlerini- Arapça olarak yayınlamasıyla tanınacaktı.

Bu öğretmenler, Tahiri Hüseyniler içindeki belediye başkanlığı alt kolunda daha seküler bir dünya görüşünü teşvik ettiler; bu kol *müftülük* makamına dayanıyordu, ancak Kudüs'teki Hüseyni belediye başkanları arasında önemli bir varlığı vardı. Hem Nakhla hem de Sakakini, oğullarına ders verdikleri Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni'ye saygı duyuyor ve onu seviyorlardı. [30] Üç adam öğleden sonraları Anaste'nin kafesinde birlikte otururlardı. Yunanlı'nın kafesi ve tiyatrosu, Yafa Kapısı yakınlarındaki şehir surlarının hemen dışındaki bir binanın üst katında bulunan, Kudüs'ün tanınmış mekanlarıydı. Üçü de orada, *mangalın* (kahvenin ısıtıldığı ve *nargile* için kömürün hazırlandığı kazan) yanında, Filistin toplumunun siyasi yaşamında derin bir değişikliğe yol açacak bir fikri tartıştılar: Müslüman-Hristiyan birliğinin kurulması. [31]

Hristiyan öğretmenler, ailenin Tahiri kolunun, özellikle de laik üyelerinin, diğer Müslüman ailelerden farklı olduğunu ve dini liderlerin (Umari kolunun bazı üyeleri de dahil olmak üzere) İslam alimlerinin egemen olduğu yerel bir Arap ulusal birliği kurma girişimine direneceğini düşünüyorlardı. Böyle bir hareket, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında daha fazla bölünmeye yol açacaktı. Ancak Hristiyan-Müslüman birliği fikri, ancak İngiliz kuvvetleri Filistin adı verilen ülkenin sınırlarını açıkça belirledikten ve Majestelerinin Hükümeti Yahudilere toprak hakkı verdikten sonra tam olarak şekillenecekti. İşte o zaman Müslüman-Hristiyan Birliği

(MCA), İngiliz Mandası altındaki Filistin'de Filistin milliyetçiliğinin temeli haline geldi.

SİYONİZMLE MÜCADELE

Hüseynilerin 'millileştirilmesi', Siyonizmi hesaba katmadan anlaşılamaz. Genç Türklerin etkisiyle mücadele ederken, Hüseynilerin çoğu devam eden Siyonist-Yahudi göçünün önemini merak ediyordu. Bu yeni olguya olan ilgileri, aile reislerinin sosyal konumlarının onları dar aile çıkarlarının ötesine bakmaya mecbur ettiğinin farkına vardıklarını gösteriyor. Ya da daha açık bir ifadeyle, aile artık erken Osmanlı döneminde hayal bile edilemeyecek ölçekte siyasi emellere sahipti. Siyonizme karşı tutumlarının başlangıçta, ilgili konumlarına bağlı olarak bireyden bireye değiştiğini gördük. *Müftünün* tutumu doğal olarak en düşmanca olanıydı. Bununla birlikte, Siyonizmin büyük bir takipçi kitlesine sahip ve hızla toprak, mülk ve mevki edinen gerçek bir siyasi hareket olduğunu anladıklarında, ona karşı tutumlarındaki farklılıkların ortadan kalktığını vurgulamak gerekir. Hepsi onu, tek amacı Filistinlileri ülkelerinden mahrum etmek olan emperyalist-sömürgeci bir hareket olarak gördüler. Filistin ulusal hareketinin tarihi, Siyonizme son verme yönündeki nafile çabalar ve müzakereler yoluyla etkisini azaltma girişimleriyle doludur. Ancak ne hareketin kurucuları ne de başkaları, Siyonizmin nasıl gelişeceğini veya gerçek doğasının ne olacağını hayal edememiştir.

Filistinlilerin Siyonizmin tehlikeli potansiyelini anlamamalarının bir nedeni, onu Avrupa güçlerinin Filistin'i sömürgeleştirme çabalarının tanıdık bir bileşeni olarak görme eğilimleriydi. Ve bunda şaşılacak bir şey yok – Siyonistler, kendilerinden önceki Avrupalılar gibi, ekonomik projeler geliştirdiler ve iyi tanımlanmış kolonilere yerleştiler (bu aşamada hareket, Alman Tapınak Şövalyeleri'ne çok benziyordu). Ancak geriye dönüp baktığımızda bunun farklı bir olgu olduğunu fark ediyoruz: Filistin'in sömürgeleştirilmesi ve Avrupa sömürgeciliğinin yardımıyla oluşum sürecinde olan başka bir ulusal grup; yıllar geçtikçe yerli halkın mülksüzleştirilmesine ve toprakların, ya da en azından büyük bir kısmının ele geçirilmesine odaklanan bir yerleşim projesi. Bu sömürgeci milliyetçilik – en azından Filistinliler açısından – yoktan var olmuş ve tüm çabalarını ve umutlarını hayatta kalmaya yoğunlaştırmıştı. Öncelikle, ilan edilen amacı

Filistin'de mümkün olduğunca çok Yahudiyi toplayarak kurtarmaktı ve bu başarısız olunca, Siyonistler çabalarını Filistin'de zaten yerleşmiş olan küçük Yahudi topluluğunu güçlendirmeye ve genişletmeye adadılar. Filistin gerçekliğine dair en ılımlı Siyonist anlayış, Almanya'daki dindar Siyonizmin lideri Memel hahamının sözleriyle, Arap sakinlerinin 'biraz hareket edebilecekleri' yönündeydi. Eğer hareket etmezlerse, 'kafalarına vurup hareket etmelerini sağlayacağız'. Filistinliler darbeye nasıl karşılık vereceklerine karar vermek zorunda kalacaklardı.

Hamidi döneminde Siyonist fanteziler ile gerçekler arasında ayrım yapmak kolay değildi, ancak Genç Türkler döneminde yedi Siyonist koloninin ortaya çıkışı gerçek bir kargaşaya yol açtı. Gazeteler bunu dile getirdi. İlk olarak Mısır ve Beyrut'tan gelen basın, bazı ileri gelenler tarafından okundu ve içeriği muhtemelen kafelerde, ofis avlularında ve benzeri yerlerde kulaktan kulağa yayıldı. Daha sonra, 1909'da Yafa'da Rum Ortodoks İsa el-İsa tarafından kurulan *Filastin* gazetesinde ve onun rakibi, yine Rum Ortodoks sahipliğinde olan Necib Nassar'ın *El-Karmil* gazetesinde haberler çıktı. Tüm bunlar sayesinde, daha önce hiç Siyonistle tanışmamış insanlar hareket hakkında bilgi sahibi oldular. Bu gazetelerin dağıtımı oldukça sınırlıydı, ancak Kudüs *sancağının* veya Beyrut *vilayetinin* iki güney bölgesinin (yani Nablus ve Akka) liderleri olarak kendilerini görenlere ulaşıyorlardı; yani daha sonra, bir ölçüde Siyonizm nedeniyle, Filistin olarak tanımlanacak olan bölgeye.

1910 kışında İsmail'in evinde Siyonizm hakkında ciddi bir tartışma yaşandı. Daha önce de belirtildiği gibi, bu yıl belediye başkanlığı seçimleri nedeniyle önemli bir yıldı. 1910 kışı, Hüseynilerin ünlü Yahudi hayırsever Musa Montefiore ile ilk kez karşılaştığı 1855 kışına benziyordu. Bu sefer farklı bir Yahudi varlığıyla karşı karşıyaydılar. Yine kar yağdı ve yığınlar halinde birikti; evde oturup güncel olayları tartışmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Bu sırada *El-Karmil* , Theodore Herzl'in *"Yahudi Devleti"* adlı kitabının bazı bölümlerini ve Basel'deki Siyonist Kongresi'nin kabul ettiği bazı kararları yayınlıyordu. Parlamento temsilcisi olan Said, Siyonizme en çok karşı çıkan kişiydi. Belediye başkanı Hüseyin ise en çekingen olanıydı – muhtemelen seçimini Yahudi oylarına borçlu olduğu için, çünkü Kudüs'teki IPAC yönetim kurulu üyesi Dr. Levy'nin başkanlığını yaptığı Osmanlı Yahudileri Derneği onun için kampanya yürütmüştü. [33] Ancak Hüseyin'in tutumu, görünüşe göre pragmatik olmaktan ziyade ilkeseldi; bu durum, birkaç yıl sonra Siyonizmin herhangi bir tehlike oluşturmadığı

yönündeki görüşünü savunduğunda açıkça ortaya çıktı. Mısır gazetesi *Al-Aqdam'da* şöyle yazdı:

> Siyonist harekette hiçbir tehlike görmüyorum, çünkü bu siyasi bir hareket değil, yerleşimci bir harekettir ve insanların iddia ettiği gibi, aklı başında hiçbir Siyonistin Filistin'de bir Yahudi hükümeti kurma fikrini aklından bile geçirmeyeceğinden eminim. Siyonistler bu ülkeye burada yaşamak için geldiler. Eğitimli ve kültürlü insanlardır. Büyük hırsları yoktur ve kendi aralarında birlik içindedirler. Bu millete karşı nefret ve kin beslemek ne adil ne de insani bir davranıştır.

İngiliz Mandası dönemindeki olaylar, Hüseyinilerin veya genel olarak Filistinlilerin zihnindeki bu görüşü pek de pekiştirmezdi. Ve Hüseyin de bir miktar ihtiyat gösterdi:

> Yine de onları gözümüzün önünden ayırmamalıyız. Eğer biz böyle devam edersek ve onlar da böyle devam ederse, tüm topraklarımız onlara geçecektir. Bizim *dostumuz* fakir ve çaresizdir ve fakir bir insan hayatını kurtarmak için malını satabilir.

Zamanla, *fellahların* Siyonizme oldukça metanetle direndiği, buna karşılık Hüseyiniler de dahil olmak üzere toprak sahiplerinin mali teşvike karşı koyamadığı görülecekti. Hüseyin, Siyonistlere toprak satışını sınırlayacak bir yasa çıkarılmasını istedi. [34]

Daha önce de belirtildiği gibi, Siyonist yerleşimcilere karşı tutum, Avrupalılarla olan genel çatışmanın bir parçasıydı. Genç Türkler döneminde bir güç olarak ortaya çıktılar, oysa Kudüs, tamamen Hristiyan bir şehirmiş gibi Hristiyan hacılarla dolup taşmıştı. Özellikle Hristiyan bayramlarında, özellikle de Paskalya mevsiminde, çok dinli karakterini kaybetti. Via Dolorosa'nın her iki tarafı ve yakınlardaki sokaklar, alayı izleyen yüzlerce insanla doluydu. Hacılar balkonları, pencere pervazlarını ve çatıları doldurmuştu ve her biri yaklaşık yirmi kişiyi taşıyan tahta kutular, kalabalığın yedi ila on metre yukarısında asılı durarak aşırı kalabalığı

artırıyordu. Alay, beş veya altı kilometre uzunluğunda bir insan yılanı gibiydi.

Siyonistlerin ve Avrupalıların komplo kuruyor gibi görünmelerine şaşmamalı. O yıl, Peygamber Musa alayı şiddete dönüşme tehdidi taşıyordu. 10 Nisan 1910'da başlayan kutlamalar, Eriha'dan dönenlerden önce Kudüs'teki Müslüman topluluğunu sarsan bir skandala yol açtı. Bunun doğrudan nedeni, Tapınak Dağı'nın altında kazı yapan bir İngiliz arkeoloji ekibinin faaliyetleriydi. *Şeyh el-Haram* ile yapılan anlaşmaya göre, ekip üyeleri kazılarını gecenin geç saatlerinde, dış kapılar dört beş saatliğine kilitli tutulduğu zamanlarda yapıyorlardı. Bir aydır çalışıyorlardı ki, aniden Kral Süleyman'ın kılıcını ve altınını aradıkları ve kazının hükümet tarafından onaylandığı söylentisi yayıldı. Bu söylenti, Müftü Kamil el-Hüseyni önderliğindeki Peygamber Musa alayına ulaştı ve Müftü Hüseyin ateşli bir konuşma yaptı – bu onun için alışılmadık bir durumdu, çünkü hitabet babasının ustalaştığı ve kardeşi Hacı Amin'in de örnek alacağı bir yetenekti. Kamil, Kudüs valisini, Haram'ı arkeolojik bir alana dönüştürmek için İngiliz kâfirlerle birlikte Müslüman karşıtı bir komploya katılmakla suçladı. Şenlik havası bozuldu, kutlama yapanlar geri döndü ve yürüyüş kitlesel bir protestoya dönüştü. Kamil ve ailesi halk direnişi konusunda bir ders aldı. Onların baskısı altında, bölge valisi, bölge komutanı ve *Şeyh el-Haram* bir soruşturma komisyonu kurulmasını talep etti. Talepleri karşılandı ve Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni'nin protestosu resmen kaydedildikten sonra şehre sükunet geri döndü.

Siyonizm hakkındaki tartışma 1911'de, Filistin ve Şam bölgelerindeki Yahudilerin gücünün yazılı olarak giderek daha fazla tartışılmasıyla devam etti. Önemli kişiler sayıları konusunda emin değildi; I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Filistin'de eski topluluk ve Siyonist göçmenler de dahil olmak üzere yaklaşık 85.000 Yahudi olduğu anlaşılıyor. Hüseyniler, Şam'dan parlamento temsilcisi olan ve *Al-Qabas* gazetesinin editörü Şükri el-Asali'nin *sancaktaki* Yahudilerin kesin sayısı hakkında sorduğu soruya dayanıyordu. Cevabı almak uzun sürmedi: 100.000.

Kudüs'te yayılan ve gazetelerde yer alan söylentilerden biri, yeni Yahudilerin Genç Türklerin güç merkezlerindeki etkisine ilişkindi. Söylenti, İstanbul'daki Arap öğrenciler arasında ortaya çıkmıştı; bu öğrenciler, yeni Osmanlı ordusunun yüksek komuta kademesinde politikalar üzerinde büyük etkisi olan bazı Yahudilerin bulunduğunu duymuşlardı. Hüseyni ailesinin başkentte okuyan en az iki oğlu vardı: Ömer Cemil ve Tahiri Mustafa III.

Bu iki kardeş, diğerleriyle birlikte Arap öğrencileri Yahudi göçüne ve toprak alımlarına karşı örgütlemişlerdi. Ancak ailenin çoğu söylentileri Mısır gazetesi *Al-Ahram'da* okumuştu. Gazete, "Osmanlı Parlamentosunda Siyonistler" başlığı altında, Yahudi milletvekillerinin hükümetin Filistin politikaları üzerindeki etkisini ele alıyordu. Gazetenin belirttiğine göre, en kötüsü ise, Siyonist yanlısı olduğuna inanılan ve Herzl gibi Siyonist girişime destek için Yahudi parası teklif eden Yahudi dönme Şeyhülislam Cevdet Paşa'ydı. Gazete ayrıca İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın da Siyonizm yanlısı olduğu şüphesini dile getirdi. Bakanın parlamentoda Fransa, Avusturya ve Almanya'dan Yahudi bankacılarla görüştüğünü itiraf ettiğini, ancak bunların Siyonizmle hiçbir ilgisi olmadığını ısrarla belirttiğini yazdı.

Gördüğümüz gibi, Genç Türklerin devrimi anayasayı yeniden tesis etti ve 1908 ile 1912 yılları arasında faaliyet gösteren Osmanlı parlamentosunu yeniden kurdu. Parlamento oturumları sırasında, Kudüs bölgesinden temsilciler Said el-Hüseyni ve Ruhi el-Halidi, Osmanlı ve Mısır gazetelerinde (örneğin *El-Akdam*) sık sık röportajlar vererek, devam eden Siyonist göçüne karşı sert bir muhalefet dile getirdiler. Gerçekte, Said henüz Siyonizme karşı katı bir tutum oluşturmamıştı. Zaman geçtikçe, özellikle kamuoyu önündeki konuşmalarında, Siyonist projeye karşı daha fazla muhalefet etmeye başladığını söylemek doğru olur. 1913'te yeni parlamento seçimlerinin arifesinde, Kudüs temsilcileri bu tutumu tekrar dile getirdiler (bu sefer Ruhi'nin yerini Ghalib el-Halidi aldı).

16 Mayıs'ta Said el-Hüseyni, yeni seçilen Osmanlı parlamentosunda Filistin meselesini ilk kez gündeme getirerek, 'Yahudilerin bölgede Filistin, Suriye ve Irak'ı kapsayacak bir devlet kurmayı önerdiklerini' savundu. Tartışmanın ardından İçişleri Bakanı Halil Bey, imparatorluğun Siyonizme karşı olduğunu belirtti. Ancak Said, diğer Osmanlı temsilcileri arasında konuya karşı genel kayıtsızlığı görmezden gelemedi. [39] Nisan 1914'teki Osmanlı parlamentosu seçimlerinden önce Said, Filistin ve Mısır basınında Siyonizme karşı tekrar konuştu. *El-Akdam* gazetesinin editörüne, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyonist tehdit karşısındaki pasifliğine duyduğu öfkeyi şöyle dile getirdi: 'Hükümet uyanmalı ve olanlarla yüzleşmeli' dedi. Ana tehlike, Siyonistlerin *fellah* topraklarını ele geçirmesinde yatıyordu. Tıpkı Belediye Başkanı Hüseyin gibi Said de *fellahların* zayıflığından korkuyordu, ancak toprakları Siyonistlere satanlar Hüseyini ailesi de dahil olmak üzere *efendilerdi* .

Röportajları Mısır gazetesinde yayınlandıktan sonra Said, bunların Mart 1914'te İbranice *Ha-Herut* gazetesinde yeniden basıldığını keşfetti. Bu gazetenin her sayısını okuma alışkanlığı olan Said, şimdi eski Yahudi sınıf arkadaşlarından bazılarına, bu buyurgan tonun kamuoyunu, ya da en azından parlamentoya seçilmek için oylarına ihtiyaç duyacağı seçmenleri yatıştırmak amacıyla tasarlandığını özellikle belirtti.

Ancak Said el-Hüseyni'nin huzursuzluğu sadece kamuoyuyla ilgili değildi. İbranice bilgisi ve okul yıllarından kalma, bazıları Siyonist olan Yahudi arkadaşlarıyla olan yakın dostluğu, kişisel duyguları ile ilkeleri arasında bir gerilim yaratmıştı. Ayrıca Siyonist olguyu değerlendirmenin zorluğundan da kaynaklanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Siyonizme karşı tutumu belirsiz kaldı. Yahudi arkadaşlarına verdiği güvencelere rağmen, Said 1911'de tüm Arap milletvekillerinden oluşan bir anti-Siyonist lobinin önde gelen üyelerinden biriydi. [41] Yine de faaliyetleri, Şam temsilcisi ve eski Nasıra valisi Şükri el-Asali'nin veya Filistin ve 'Filistin'deki İsrailliler' hakkında yazmaya başlayan Suriye kökenli Mısırlı gazeteci İbrahim Salim Necar'ınkilerle karşılaştırıldığında önemsizdi. [42] Al-Asali, 1911 yılında, henüz Nasıra valisi iken, yerel baskı altında Lübnanlı toprak sahibi Elias Sursuq'un Marj ibn Amar (Jezreel Vadisi) topraklarını Siyonistlere satma kararına karşı mücadele ettiğinde, oldukça olumlu bir ilgi çekmişti.

Said, Siyonizm hakkındaki görüşünü kamuoyuna açıklayan tek kişi değildi. 1914'te genç Cemil el-Hüseyni de basına röportaj verdi ve Filistin direniş hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilebilir. Siyonizme karşı savaşmanın gerekliliğinden bahsetti çünkü 'Filistinlilerin topraklarından sürülmesine yol açabilirdi'. Hükümetin Siyonizme yardım ettiğini ve 'sıradan insanların neler olup bittiğini anlamadığını' uyardı. Hükümet yetkililerinin Siyonistlerin toprak edinmesini kolaylaştırdığını savundu. [43] Siyonizme yönelik açık saldırılarıyla eş zamanlı olarak, pan-Arap hareketinin sözcülerinin Siyonistlerle uzlaşmaya varma girişimlerine katıldı. Cemil'in katıldığı Siyonizmle temas girişimi, 1912'de Mısır'da kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine Avusturya-Macaristan modelinde bir Arap-Osmanlı krallığı kurulmasını savunan Pan-Arap Yerelleşme Partisi'nden geldi. Plan, parti liderlerinin 1914 yazında Beyrut yakınlarındaki Broumana'da Siyonist temsilcilerle görüşmesiydi. Görüşme

hiçbir zaman gerçekleşmedi, ancak Cemil'in buna katılmaya istekli olması önemlidir. [44]

1914 yılında Said, Siyonist Federasyonu'nun İstanbul temsilcisi Viktor Jacobson'ın girişimiyle Siyonist liderlerle yapılan toplantılara katıldı. Jacobson, evinde birkaç önde gelen Filistinliyi yemeğe davet etmişti. Bu vesileyle Said, Siyonist hareketin kendisinden Filistin'de Filistin'in kendi kaderini tayin etmesinden ziyade pan-Arap kendi kaderini tayin etme hareketini desteklemesini istediğini, böylece Siyonizm ile Arap dünyası arasında kalıcı bir anlayış sağlanmasını amaçladığını öğrendi. Jacobson ise Filistin liderliğinin, özellikle Yahudi varlığının sınırlandırılamamasından ve sonunda tüm ülkeyi ele geçirmesinden korktuğu için, Filistin'de Yahudi varlığını kabul etmeye istekli olmayacağını öğrendi. Bu Jacobson'ın niyeti olmasa da, o dönemdeki diğer Siyonist liderler, Filistinlilerin kendilerini pan-Arap olarak tanımlamalarını, böylece Filistin'den vazgeçip gönüllü olarak çevrelerindeki Arap dünyasına taşınmalarını istiyorlardı. Bunun gerçekleşmeyeceği anlaşılınca, onları taşımak için daha sinsi ve zorlayıcı bir plan geliştirildi ve nihayet 1948'de uygulamaya konuldu. [45]

O dönemde ailenin başı olarak kabul edilen İsmail'in Siyonizm hakkında ne düşündüğü kesin olarak bilinmiyor. İsmail'in Yahudilerle ticari ilişkileri vardı; örneğin 1909'da Osmanlılar tarafından durdurulan Filistin Ticaret Bankası'nı kurma girişiminde bulunmuştu. Aile içinde, Yahudilere duyduğu özel saygının süt annesinin Yahudi olmasından kaynaklandığı söyleniyordu. [46] Kendisi bu konuda hiçbir zaman kesin bir şey söylemedi.

Bu çalışmada uzun uzadıya ele alınan ve esas kabul edilen hiçbir konunun Hüseynileri benzer derecede meşgul ettiğini düşünmek doğru olmaz. Karlar eridiğinde, şüphesiz başka konulara yöneldiler. 1910 baharında bir çekirge sürüsü geldi ve tüm mahsullerini tüketti. Doğudan uçarak gelen böcekler evlere girdi ve sokaklarda yığıldı; yetkililer her çuval dolusu için ödeme teklif etti. Binlerce çuval doldurulmasına rağmen, kimse gerçekten zenginleşmedi.

Bu felaketin ortasında Musa Kazim'in bir oğlu dünyaya geldi:

> 'Güneş Kudüs'ün sokaklarına girdi ve caddelerini aydınlattı ve 1910 yılının o ayında, Hüseyni mahallesinde yeni doğmuş bir bebeğin ağlaması duyuldu. Kutsal şehrin havasını doldurdu ve kilise çanlarının

sesiyle müezzinlerin ezanıyla karıştı – bu, kahraman savaşçı Abdülkadir Musa el-Hüseyni'nin sesiydi.' [47]

Ardından gelen kötü yıllar göz önüne alındığında, ki bu yılların tamamı Filistin kolektif hafızasında aileyi en iyi şekilde göstermez, Abdülkadir'le ilgili her şey, doğumundan Kastel tepesindeki kahramanca ölümüne kadar, Filistin tarihinde kıymetlidir. Annesi Rakiye'nin, Mustafa Hüseyin'in kızı, doğumundan on sekiz ay sonra vefat etmesi, çocukluğunu daha da efsanevi kılıyor; sanki onu saf oğlu olarak yetiştiren Filistin'in kendisiymiş gibi. Gerçekte, Muhammed Ali Hüseyin'in kızı büyükannesi Nüza ve daha sonra 'anne' diye bahsedeceği dadısı Talika tarafından büyütüldü. Ancak hafıza bu kadınları siliyor ve yerlerine Vatan'ı koyuyor.

Çekirgeler doğudan gelirken, batıdan hacı akınları gelmeye devam etti ve yabancı konsolosların müdahalesi giderek güçlendi. Kırım Savaşı'ndan beri imparatorluktaki konumları gerilemiş olan Ruslar bile öne çıktı. Her gün Rus konsolosu ve eşi, gösterişli giysiler içindeki *kavalar* (genellikle Balkan veya Kafkas kökenli, laik veya dini yabancı temsilcilere onur muhafızlığı yapan konsolosluk görevlisi) eşliğinde kalabalık *çarşıya* gidiyordu. Diğerleri gibi, Rus konsolosu da imparatorluk yasalarına tabi olmadığı için şehrin işlerine müdahale edebiliyordu.

Ancak Siyonizm, çekirge istilası veya konsoloslar tarafından rahatsız edilmedikleri zamanlarda, Hüseyniler inanılmaz bir hızla değişen bir dünyada günlük rutinlerine devam ettiler. Ailenin uyum sağlama yeteneği büyük ölçüde genç kuşağa, eğitimine ve geleceğe hazırlanmasına bağlıydı. Ailenin bazı etkileyici başarılar gösterdiği II. Abdülhamid döneminin aksine, Genç Türkler döneminde Kudüs'teki yeni güç merkezlerinden hiçbirini ele geçirmeyi başaramadı. Örneğin, 1911'de Tanzimat döneminde var olan bölge konseyinin genişletilmiş bir versiyonu olarak kurulan Kudüs Genel Bölge Konseyi'nde bir temsilcileri yoktu. Bundan sonra, başarılar hem bireysel hem de kurumsal alanlarda elde edilecekti.

İSLAM VE BATI ARASINDA

St. George's'da eğitim gören ve 1911'den itibaren orada öğretmenlik yapan İzzat Tanus, o yıllarda öğrencilerin 'Batı' konusunda çok kafalarının karışık

olduğunu hatırlıyor. Müfredatları Avrupa merkezliydi ve onlara Batı edebiyatı ve felsefesini takdir etmeyi öğretiyordu, ancak evde ve bazı öğretmenlerden Batı'nın Türkiye'ye, özellikle de Kudüs'te kendini gösteren muamelesine yönelik eleştiriler ve düşmanlıklar duyuyorlardı. Ama erkek çocukları işte, asıl ilgilerini çeken şey futboldu ve tüm şehir coşkuyla futbola kapıldı. 1910'da St. George's Okulu'nda bir futbol maçına yaklaşık 5.000 seyirci katıldı, bunların arasında yüzlerce peçeli kadın da vardı. Ancak tüm Hüseyni kadınları peçe takmıyordu, çünkü o döneme ait resimler onların dantelli Batı tarzı elbiseler giydiğini gösteriyor.

Oğlanlar üç parçalı takım elbise ve kravat giymişlerdi. Bir istisna vardı: Musa'nın küçük oğlu ve büyük Ömer'in torunu olan altı yaşındaki İshak Musa, Müslüman mistik tarikatlarının beyaz sarığını takıyordu. İshak Musa'nın babası, onu ve kardeşi Musa'yı bir tarikata katılmaya ve hayatlarını dine adamaya mahkum etmişti. Babaları Kudüs'teki Rifaî mezhebine mensuptu ve oğullarını, belki de uzun ve zorlu bir dini arınma sürecinin sembolik bir başlangıcı olarak, bir tutam şeker tadımı da içeren geleneksel bir törenle tarikata sokmuştu. [49] Ancak İshak Musa bu yolu izlemeyecekti, kardeşi de izlemeyecekti. Babasının 1911'deki ölümünden sonra, Kudüs'teki reformcu el-Daudi ailesinin kızı olan annesi, İshak Musa'nın sarığını çıkardı ve onu yerel bir reformcu okula gönderdi. [50] Ailedeki bir diğer anne - Amin el-Hüseyni'nin annesi Zeynep - de oğlunun babasının yönlendirdiği kariyerine müdahale etti, ancak onu seküler bir yoldan dini bir yola çevirdi.

Futbolun yeni çılgınlığına dönecek olursak, her öğrenci okul takımında oynamayı hayal ediyordu. Nisan 1912'de, Beyrut Suriye-Anglikan Koleji ile St. George Okulu arasında ilk 'uluslararası' maç gerçekleşti. St. George Okulu, büyük bir sevinçle 3-0'lık bir galibiyet elde etti. Rövanş maçındaki acı verici yenilgi bile bu muhteşem başarıyı silemezdi.

Birçok kaynak, Tahir II'nin en küçük oğlu ve Müftü Kamil'in kardeşi olan Hacı Amin'i, St. George okulundaki erkek çocuklar arasında öne çıkan biri olarak tanımlar. O zaman bile çocukça aktivitelerden ziyade ciddi konularla ilgileniyordu. Annesi Zeynep, onun entelektüel merakının farkında olarak, özellikle İslam dini konusunda eğitimini genişletmesi için ona özel bir öğretmen, Bayan Hassasin'i buldu. Siyasi bir kariyere hazırlık olarak yüksek öğrenim için İstanbul'a gitmek istediğinde, annesi kardeşi Müftü Kamil'i onu bu yoldan vazgeçirmeye ve varisi olarak yetiştirmeye ikna etti. Bu yol, Hacı Amin'i yerel siyasete yönlendirdi. 1913'te Zeynep

amacına ulaşmak için iki adım attı: Amin'i Mekke'ye hac yolculuğuna götürdü ve onu Kahire'deki El-Azhar Üniversitesi'nde eğitim görmesi için gönderdi. Genç Amin, akademik başarısı ve ciddi zihniyle üniversite yöneticilerini etkiledi ve zorlanmadan kabul edildi; özel öğretmeni ona hem İslam dini hukuku hem de Arap dilinin zenginliğini iyi öğretmişti.

Amin el-Hüseyni, kuzeni Yakub el-Hüseyni ile birlikte El-Ezher'e gitti ve teoloji ile Arapça eğitimi aldı. Bahsedildiği gibi, üniversitedeki ikinci yılında Raşid Rıza'ya yakınlaştı. Amin el-Hüseyni (bundan sonra ona el-Hacı Amin diyeceğiz), ona o kadar hayran kaldı ki, onun teoloji seminerine geçti ve aralarındaki sıcak anlayış, el-Hacı Amin'in sık sık hocasının Kahire'deki evine davet edilmesine yol açtı. Raşid Rıza, el-Hacı Amin'in zihnine yerleşen oldukça açık bazı ilkeler vaaz etti: Birincisi, Müslüman toplumun her yerde Batı kültürüyle karşılaşmalarında çok dikkatli olması gerektiği, çünkü bu kültürün bazı yönlerinin İslam için varoluşsal bir tehlike oluşturduğu; ikincisi, bu tehlikeyle mücadele etmek için, olumsuz Batı etkisinin tüm kalıntılarını eleyerek, İslam ilkelerinin damıtılmış bir biçimine geri dönülmesi gerektiği; ve üçüncüsü, dini girişimin siyasi ve ulusal mücadeleyle bağlantılı olması gerektiği. Örneğin, İngilizlerin Mısır'ı işgali, İslam ile Batı arasında bir çatışma olarak yorumlandı. Raşid Rıza da Siyonizm'den ve Batı'nın Müslüman-Arap Orta Doğu'yu siyasi olarak ele geçirmesine karşı genel mücadelenin bir parçası olarak onunla mücadele etme görevinden açıkça bahsetti. Genç Hacı Amir bu ilkeleri daha da basit bir kurala indirgedi: Siyonizm ve İngilizlerle mücadele etmenin en etkili yolu siyasi İslam'dı. Hocasından, Batı'ya karşı mücadelede Avrupa teknolojisini ve Batı hükümet ve yönetim sistemlerini Arap milliyetçiliği ve İslam ile birleştirmenin gerekli olduğunu öğrendi.

Mısır üniversitesindeki Beşeri Bilimler Fakültesi'nde verilen akşam dersleri, Hacı Amin'e daha seküler bir bakış açısı kazandırdı. Bu derslerde, adı bilinmeyen bir Filistinli Hristiyanla arkadaş oldu ve onunla birlikte Mısır'da Filistin için ve Siyonizme karşı bir dernek kurmayı planladı. Oda arkadaşı Abdülrahman el-Alami ile birlikte, Filistin'deki Siyonist varlığının yarattığı tehlikeler konusunda ilgili öğrenciler arasında farkındalık yaratmak için yirmi Müslüman ve Hristiyanı bir araya getirdi. Arkadaşı Kamil el-Dajani, 1913 yılında Hacı Amin'in, Genç Türklerden ziyade Siyonizmin Filistinliler için gerçek tehlikeyi temsil ettiğini ilk fark eden kişi olduğunu belirtti. Dernek uzun sürmedi, ancak Hacı Amin hayatının sonuna kadar bu mücadeleye bağlı kaldı.

Ondan farklı olarak, el-Hajj Amin'in Hüseyini mahallesindeki akrabaları, Siyonizmin gelecekteki planları hakkında açık işaretler almışlardı, ancak bunları nasıl yorumlayacaklarını bilmiyorlardı. El-Hajj Amin'in ilk anti-Siyonist faaliyetine giriştiği aynı yıl, Siyonist lider Arthur Ruppin Kudüs'e geldi ve Sir John Grey Hill'i ziyaret etti. Hill, 1875'te Hüseyinilere çok yakın bir yerde, Scopus Dağı'nda kendine bir yazlık ev inşa eden Siyonizm yanlısı bir İngiliz aristokrattı. Toplantıda bazıları hazır bulundu ve Ruppin'in evi satın alıp bir İbrani eğitim kurumuna dönüştürme planını duydular, ancak o zamanlar bunda bir sakınca görmediler. Kudüs'teki İbrani Üniversitesi haline geldiğinde ise artık çok geçti.

Hacı Amin'e dönecek olursak, Kahire'de dini ve laik olmak üzere iki paralel yol izliyordu ve annesinin etkisiyle bu iki yol arasında gidip geliyordu. Zeynep, Genç Türkler tarafından kurulan laik dünyada *müftülerin* statüsünün oldukça düşük olacağının farkındaydı. Aslında laik yönetimin yükselişinden önce de statüleri düşüşteydi. Şimdi ise ailenin sahip olduğu diğer görevlerden – belediye başkanı, parlamento temsilcisi, Osmanlı yönetimindeki üst düzey pozisyonlar ve hatta yerel ticaret odasındaki görevler – daha az önem taşıyordu. Hacı Amin'in babası Tahir II, aile içinde merkezi bir konum korumak için mücadele etmek zorunda kalmıştı ve oğlu ve halefi Kamil bu girişimden vazgeçmişti. İmkansızı başaran ve sadece Tahiri kolunun önceliğini ve *müftülük* makamının aile içindeki merkeziliğini yeniden sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kısa bir süreliğine de olsa İngiliz Mandası altındaki Filistin siyasi yapısının en yüksek başkanı olan *rais al-a'ala (başkan)* olmayı başaran kişi en küçük oğul Hacı Amin olacaktı. Birçok Filistinli tarihçi daha sonra bu başarının Filistin halkı için çok büyük bir bedelle elde edildiğini savunacaktı.

El-Hajj Amin, kendisini ulusal siyasetin girdabına sürükleyecek dini bir kariyere başlarken, akrabası Cemal, Tahiri Hüseynilerin belediye başkanlığı alt kolunun bir üyesi (ve Musa Kazim'in kız kardeşinin oğlu), ailesinin daha önce hiç düşünmediği bir kariyeri seçti: tıp. O günlerde bile tıp fakültesine girmek kolay değildi. Cemal, Orta Doğu'nun en iyi tıp fakültesi olan Beyrut'taki Aziz Joseph Cizvit Koleji'ne gitmek istiyordu, ancak eğitim dili Fransızcaydı ve Cemal bu dili akıcı bir şekilde konuşamıyordu. Sonra 1912'de Musa Kazim'in kız kardeşinin evine bir telgraf geldi ve genç adamın amcası içeri girer girmez tüm hane halkına yüksek sesle okundu. Aziz George Okulu'ndan yeni mezun olan on sekiz

yaşındaki Cemal, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kabul edilmişti.

Cemal, 1912 sonbaharında Beyrut'a geldi. Şehrin güzelliği ve zenginliği karşısında duyduğu hayranlık, taşra Kudüs'ü ile Lübnan metropolü arasındaki farkı ortaya koyuyor. Özellikle eğitim gördüğü üniversite kampüsünden çok etkilendi; Filistin'de böylesine büyük ve görkemli bir mimari kompleks bulunamazdı. 1866'da inşa edilen bu yapı, daha önce Beyrut Protestan Koleji idi ve yeni Arap milliyetçiliğinin bir simgesi haline geldi. Orta Doğu'daki ilk Protestan misyoneri olan Amerikalı papaz Daniel Bliss, 1820'de Suriye vilayetlerine gelmiş ve arkadaşlarıyla birlikte ilk özel okulları kurmaya başlamıştı. George Antonius, bu okulların Arap milliyetçiliğinin yükselişinde büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtiyor; çünkü öğrenciler teolojik çalışmaların yanı sıra liberal bir eğitim alıyor ve Amerikan bağımsızlığının ve Avrupa demokrasisinin harikaları hakkında çok şey öğreniyorlardı. Amerikalılar, 1834'te Beyrut'a ilk Arapça matbaayı getirdiler ve bu matbaa üniversite öğrencilerine hizmet etti. Arap milliyetçiliğinin ilk düşünürlerinden Butrus al-Bustani ve Nasif al-Yazji, Bliss ile birlikte bu kolejde ders verdiler.

Kolej, Akdeniz'e bakan dağın tepesinde, Ras Beyrut'ta bulunuyordu. Açık bir günde güneyde karlı dağlar, Cebel Kanisa ve Cebel Snin ile Aziz George Körfezi'nin altındaki ova görülebiliyordu; kuzeyde ise çok uzak olmayan güzel Cünüh Körfezi vardı. Kolej, Ermeniler, bazı Mısırlılar ve İranlılar ile Anadolu'dan birkaç öğrenci de dahil olmak üzere çeşitli kökenlerden öğrencilerle doluydu. Öğretmenlerin çoğu Kanadalı ve Amerikalıydı, geri kalanı ise yereldi. Kolejin altı kanadı veya okulu vardı: edebiyat ve fen bilimleri, ticaret, tıp, eczacılık, diş hekimliği ve mühendislik. Ayrıca, Cemal Hüseyin de dahil olmak üzere tüm birinci sınıf öğrencilerinin devam ettiği uluslararası kolej de vardı. Hem fiziksel hem de sosyal olarak ortama alışması uzun sürmedi. Kolej, her ikisi de Protestan misyoner kuruluşları olduğu için Aziz George Okulu'ndan esasen farklı değildi. İngiliz devlet okullarında olduğu gibi, bir öğrencinin yaşam kalitesi öğrenciler arasındaki hiyerarşiye göre belirleniyordu ve ayrıcalıklar ve avantajlar, birinci yılı başarıyla tamamlayıp ikinci yıla geçmekle kazanılıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, iyi sporcular birinci yıllarında bile ayrıcalıklı muamele görüyordu, ancak Jamal bir sporcu değildi. Onun ünü başka bir alandaydı.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Jamal iki yıldır oradaydı ama henüz tıp eğitimine başlamamıştı. Tüm tıp öğrencileri gibi, ilk iki yılını Beşeri Bilimler Fakültesi'ndeki Kolej Binası'nda genel dersler alarak geçirmişti. Fakülte binası, Oxford ve Cambridge tarzında, yüksek pencereleri ve kare kulesi olan etkileyici iki katlı bir yapıydı. Jamal'ın sonraki dört yılını tıp okuyarak geçirmesi gerekiyordu, ancak bu umut vadeden kariyer savaş nedeniyle sekteye uğradı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI

Cemal, savaşın patlak vermesine dair ilk tanığımızdır. Avrupa'da savaşın başlamasından dört ay sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını koruduğu bir dönemde, Aralık 1914'ün başlarında savaş Beyrut'a sıçradı. İmparatorluğun İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girmesinde sadece Almanya ile olan yakın ilişkileri değil, esas olarak Büyük Petro döneminden beri Karadeniz'i ve Akdeniz'e açılan yollarını, ayrıca Balkanlardaki Slav topraklarını ele geçirmeye çalışan Rusya'nın amansız toprak hırslarına karşı koyma ihtiyacı da etkili oldu. İki Balkan savaşı bu mücadeleyi yoğunlaştırmıştı ve Osmanlı'nın savaşa girmesinin Aralık 1914'te Karadeniz'de yaşanan bir olayla tetiklenmesi şaşırtıcı değildi. Osmanlı hükümeti, savaş ilanını tüm kapitülasyonları -yani Osmanlı İmparatorluğu ile çeşitli yabancı hükümetler arasında vatandaşlarına ve tebaalarına imparatorluk yasalarından muafiyet sağlayan özel anlaşmaları- iptal etmek için kullandı. Bu bildiri, hükümete Hüseyniler arasında bir miktar destek kazandırdı.

1 Aralık 1914 sabahı, Beyrut Üniversitesi'nin sakinliği bozuldu. Osmanlı muhafızları Tıp Fakültesi'ne baskın düzenleyerek gizli milliyetçi Arap örgütlerine mensup olduğundan şüphelenilen herkesi tutukladı. Şüpheliler, Suriye'nin tüm vilayetlerinin askeri valisi, lakabı el -*Safah* ('Kasap') olan Cemal Paşa'nın (bundan sonra yerel halkın ona verdiği isim olan Arapça adı Cemal Paşa kullanılacaktır) huzuruna getirildi ve Cemal Paşa hiç tereddüt etmeden idamlarını emretti. Fransız konsolosluğunun misafir defterinde adı geçen kişiler de ölüm listesine alındı, çünkü konsolosluğun milliyetçi örgütlere yardım ettiğinden şüpheleniliyordu. Korkmuş konsolos, savaş ilan edilir edilmez kaçmıştı, ancak polis Cemal Paşa'yı tatmin edecek kadar uzun bir listeye sahipti. Cemal Hüseyin,

Kudüs'teki Hüseyini mahallesinin güvenliğine kaçmakta hiç tereddüt etmedi.

Ancak Cemal Paşa, Osmanlıların savaşa resmen girmesinden çok önce, Aralık ayından önce Kudüs'e ulaşmıştı. Ağustos ayında, Avrupa'da savaş patlak verdikten sonra, Savaş Bakanı Enver Paşa'ya göre milliyetçi huzursuzluğun olduğu Şam (Büyük Suriye) şehirlerini gezmişti. Enver'in uyarılarının daha da artırdığı kendi paranoyasıyla hareket eden Cemal Paşa, milliyetçi faaliyetlerde bulunduğundan veya düşman için casusluk yaptığından şüphelenilen herkesi ortadan kaldırmaya başladı. Müttefiklerin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir Arap isyanı kışkırtmak için Filistin'i işgal etmeyi planladığına ikna olmuştu ve yardımcıları ona çıkarmanın İskenderun ile Hayfa arasında bir yerde olacağına dair güvence vermişti. Cemal Paşa, kontrolü altındaki bölgedeki tüm Arap milliyetçi derneklerini ve bağımsızlık işaretlerini sistematik olarak ezmeye başladı. Ancak bu büyük operasyon çok az sonuç verdi. Yardımcılarının sandığı kadar siyasi faaliyet yoktu ve Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinden bağımsızlık hareketleriyle bağlantılı olup olmadıkları bilinmeyen sadece birkaç düzine kişiyi tutukladılar. Ağustos 1915 ortalarına gelindiğinde Beyrut'ta on bir Arap idam edilmişti – Cemal Paşa'nın hayal gücüne kıyasla sadece birkaç kişi. Ancak bu eylem, Cemal Paşa'nın sık sık ziyaret ettiği Kudüs de dahil olmak üzere Suriye, Lübnan ve Filistin'in tamamında terör estirecek kadar acımasızdı.

Hüseyini ailesi hedef alınmadığı için şanslıydı, ancak bu büyük bir endişe dönemiydi. Aslında savaş, Beyrut'a ulaşmadan önce Kudüs'e gelmişti. Ağustos 1914'te genel askerlik ilan edildi ve her gün devriyeler, muhtemel asker adayları veya şüpheliler için şehri tarıyordu. Hüseyiniler için şanslı olan şey, çoğunun devlet memuru olması ve şimdiye kadar askerlik hizmetinden muaf olmalarıydı; ayrıca Cemal Paşa'nın şüpheliler listesinde de yer almıyorlardı. Genç Türklerin Türkleştirme politikasına tepki olarak ortaya çıkan ulusal derneklerin (El-Ahd, El-Fata ve Yerelleşme Partisi) sekreterleri, genç Hüseyinilere siyasi faaliyetlerini durdurmaları konusunda önceden uyarıda bulunmuşlardı. Daha sonra Cemal Paşa, sağlam bir bilgiye dayanmaksızın, sadece kendi ve yardımcılarının keyfine göre insanları idam edecekti.

Ancak Eylül ayının sonunda işler iyice kızıştı ve askerlik Hüseyni ailesine de ulaştı. Dostları Halil el-Sakakini, kavurucu sıcak bir Hamsin gününde, Yafa Kapısı yakınlarında onlardan aceleyle ayrıldı. Yol kenarında

durmuş, cepheye gönderilmek üzere olan tanıdığı bazı askerlerle vedalaşırken, tozlu ve terli kalabalığın arasında Musa Kazim'in yeğenleri Musa Salih'in oğullarını gördü. Annelerinin tekrar rahat nefes alabilmesi için aylar geçecekti, ancak sonunda ikisi de cehennemden sağ salim döndüler. Cemal de askere alındı ve bir süre sonra İngiliz kuvvetleri tarafından esir alındı.

Savaş atmosferi, halkın geri kalanını ancak 20 Aralık'tan itibaren etkileyecekti. On gün önce Mekke'de, Peygamberin sancağı büyük bir şenlikle çıkarılmış ve trenle Şam'a taşınmış, 20'sinde th Kudüs'e ulaşmıştı. Sancak, Kubbetü'l-Sahra'nın önünde büyük bir sevinçli kalabalık tarafından karşılandı. Ancak bu garip bir olaydı. Yüksek sesli sevinç dindiğinde, Cemal Paşa ve ordusunun *müftüsü* kalabalığın önünde yüksek bir platforma oturarak, vatandaşların savaş çabalarına yardım etme görevinin dini yönleriyle ilgili soruları yanıtlamaya başladılar. Cemal Paşa, kalabalığa kendi adıyla ve Genç Türklerin II. Abdülhamid'in tahtına oturttuğu kukla sultan V. Mehmet Raşad'ın adıyla hitap ederek, "Müminlerin Emiri büyük *cihadı* ilan etti!" diye ilan etti. Bunu toplu dualar izledi. [60]

El-Hacı Amin, Sakakini tarafından askere alınanlardan biri değildi. Eğitiminden sıkılan Amin, savaştan hemen önce orduya katılmış ve savaş çıktığında İstanbul'daki askeri akademiye devam ederek yedek subay olarak atanmıştı. Tugayı Karadeniz kıyısına gönderilmişti, ancak Osmanlılar Arap subay veya askeri öğrencileri cepheye göndermediği için hiç çatışmaya girmedi. Yedek birliklerde kaldı, ancak hayatı hiç de kolay değildi. Geceler soğuktu, yemek yetersizdi ve uyku da öyle. Ağustos 1916'da Kırk Altıncı Tümen'de subaylığa atandı ve durumu iyileşti. İlk önce İzmir'in valisine tümen komutan yardımcısı olarak, daha sonra Karadeniz'de topçu subayı olarak görev yaptı. Ancak savaş deneyimi Rus toplarıyla yapılan karşılıklı ateş alışverişinin ötesine geçmedi.

Durum 1916'da daha da kötüleşti. El-Hacı Amin daha sonra, Osmanlı komutanının ayrımcılık yaptığına inandığı Arap askerlere verilen erzak ve konaklama yerleri konusunda tümen komutanıyla yaptığı tartışmalarla zamanının çoğunu geçirdiğini söyleyecekti. Hapse girebilirdi, ancak Kasım 1916'da dizanteriye yakalandı ve İstanbul'daki bir hastaneye gönderildi. Ardından üç aylık istisnai bir izin verildi ve Kudüs'e gitti. Üç ayın sonunda evde kaldı ve birliğine geri dönmedi. Savaş, El-Hacı Amin'i daha güçlü ve daha dayanıklı hale getirmişti.

Her şeye rağmen, Hacı Amir, askerlik hizmeti boyunca Osmanlılara karşı isyan etmeyi asla düşünmedi. Orduda görev yaptığı sürece İstanbul'a sadık kaldı. Daha sonraki yıllarda savaşı Müslümanlar ve kâfirler arasındaki bir mücadele olarak gördüğünü açıklayacaktı. Askerlik dönemine ait günlüğü, "Burası benim ülkem ve atalarımın ülkesi, çocukları için onu hayatım pahasına savunacağım" gibi satırlarla Filistin özlemiyle doluydu. [63] Ve muhtemelen bu yüzden, Kudüs'e döndükten kısa bir süre sonra patlak veren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmayı desteklememeye karar verdi.

Hüseynilerin çoğu orduda görev yapmadı ve Kudüs'ün mikrokozmosunda kaldı. Tipik bir tarih yazımı genellemesiyle, çoğunun Suriye ve Arap ulusal çağrısına yanıt vermediği söylenebilir. Ancak, karakteristik olarak, Cemal Paşa'nın örgütlemeye çalıştığı muhalefet hareketine de katılmadılar. Cemal Paşa, Ağustos 1914 ile Ağustos 1915 arasında tam bir yıl boyunca Arap desteğini toplamaya çalıştı ve başarısız olunca eşi benzeri görülmemiş bir zulüm kampanyası başlattı. İlk toplu idamlar 21 Ağustos 1914'te gerçekleşti; mahkumlar Arap ulusal hareketinin üyeleriydi. Gazeteler isimlerini yayınladı – Hristiyanlar ve Müslümanlar yan yana asıldı. Bu, Cemal Paşa'nın ulusal kimliğin temel dayanağı olan din ötesi dayanışmaya katkısıydı.

Hüseyniler bu surların inşasında aktif olarak yer aldılar, ancak sadece Hristiyanlara bakmadılar. Yeni bir geleceğin inşasında Yahudileri de ortak olarak görmeye hazırdılar. Cellatlar korkunç işlerini yaparken, Müslümanlar ve Yahudiler, uzun yıllar boyunca eşi benzeri görülmemiş bir buluşmada bir araya geldiler.

Bu toplantının ardındaki ilham kaynağı, Cemal Paşa'nın düzenli ziyaretleri nedeniyle işsiz kalan şehrin askeri komutanı Zaki Bey'di. Zaki Bey, dini kurumlara ve vatandaşların refahına yaptığı cömert bağışlar sayesinde hem Yahudiler hem de Müslümanlar arasında popülerdi. 1915 yılının Aralık ortalarında bir gün, Hüseyinilerden oluşan törensel bir heyet, Habeşistan Caddesi'ndeki Yahudi öğretmenler medresesini ziyaret etti. Aralarında Rawdat al-Ma'arif'in ('Eğitim Bahçesi') sahibi Muhammed Salih el-Hüseyni; bu okulun müdürü Abdül Latif el-Rajab (bu göreve atandıktan sonra Hüseyini soyadını aldı); ve Hacı Amin'in küçük kardeşi Fahri el-Hüseyni (bu olaydan kısa bir süre sonra İstanbul'da erken yaşta vefat edecekti) de vardı. Eliezer Ben-Yehuda konukları sıcak bir şekilde karşıladı ve toplantıyı şu sözlerle açtı: "Müslümanların ve Yahudilerin bir araya

gelme zamanı geldi... Ortak bir düşmanımız var... İftiraya uğradık..." ve benzeri ifadeler kullandı. Genç Fakhri ise Kudüs Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni'nin, ortak bir vatan kurma çağrısı olarak gördüğü bu girişimi memnuniyetle karşılayan mektubunu okuyarak karşılık verdi. Bunu duyan Yahudiler -aralarında David Yellin, Albert Antebi, Yaacov Thon ve diğerleri de vardı- yüksek sesle alkışladılar ve onlara Hüseyniler de katıldı.

En şaşırtıcı görünüm, aileye eşlik eden Şeyh Abdülkadir el-Muzafir'in görünümüydü. İlerleyen zamanlarda, Siyonistlere karşı etkili bir hatip ve Amin el-Hüseyni'nin sırdaşı olarak tanınacaktı. Hulda civarında oldukça fazla arazisi vardı ve bunların bir kısmını Yahudilere satmıştı. İbranice bilmediği için üzgün olduğunu söyleyerek söze başladı ve özellikle on binlerce Yahudi kardeşinin ülkeye geldiği bir dönemde Yahudilere Arapça ve Türkçe öğrenmelerini tavsiye etti. Birinci ve ikinci Yahudi göç dalgasından bu yana, "ırksal olarak akraba olan ancak gelişim açısından birbirinden çok uzak olan iki halk arasında bir şeylerin olup bittiği ve şekillendiği açıkça görülüyordu" dedi. Dahası, *şeyh* , "Yahudi yerleşimcilerin çok fazla iyilik getirdiğini inkar etmek mümkün değil" diye ekledi.

Ardından Muhammed Salih el-Hüseyni geldi ve coşkuyla şöyle dedi: "Ne kadar da hoş bir manzara bu, İsrailoğulları (*Banu İsrail*) ve Arapların sevgili sultanımızın resminin altında bir araya gelmesi... Bu akşam Müslümanları ve Yahudileri sevgiyle bir araya getiriyor." David Yellin, en saf Arapçayı konuşarak ve benzer duyguları ifade ederek Hüseynileri memnun etti. Benzer bir toplantının Yafa'da da yapılması planlanmıştı, ancak Osmanlı yetkilileri buna engel oldu.

Yerel tarihin tuhaf cilveleri gerçekten şaşırtıcı. 1915'te Hüseyniler, Osmanlı himayesi altında yerel bir vatanseverlik bilinci olan *vataniyi* yaratma girişimine öncülük ettiler. Yahudi cemaatinin liderlerinin çoğu bunu geçici ama kabul edilebilir bir çözüm olarak görmeye hazırdı. İki yıl sonra, İngiliz işgali ve Balfour Deklarasyonu'nun ardından, her iki taraftaki katılımcıların çoğu keskin bir milliyetçi tavır benimsedi ve sempati ve işbirliği umutları suya düştü.

Aralık 1915'in sonunda, bu kez Salim el-Hüseyni'nin ev sahipliğinde tekrar bir araya geldiler. Yahudi grubuna David Ben-Gurion ve Yitzhak Ben-Zvi önderlik ediyordu. Osmanlı Barışı altında ortak bir vatan hayalleri hâlâ konuşuluyordu, ancak Cemal Paşa artık endişelenmişti: organizatör

Zaki Paşa'yı görevden aldı, Ben-Gurion ve Ben-Zvi'yi sürgüne gönderdi ve Hüseynileri Fransız yanlısı fitne çıkarmakla suçladı.

Aile çok temkinli davranmaya başladı ve Şukayri ailesinin örneğini takip etmeleri gerekip gerekmediğini merak etti. Akka'da yaşayan tanınmış bir din alimi olan Şeyh As'ad Şukayri (gelecekteki Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Ahmed Şukayri'nin babası), Cemal Paşa'nın öfkesini nazik bir ikna yöntemiyle yatıştırmaya karar verdi. İdamlardan sonra Osmanlıları yatıştırmak için Suriye, Lübnan ve Filistin'den din alimleri ve ileri gelenlerden oluşan bir heyet organize etti. İyi niyetlerini göstermek için grup Çanakkale'deki Osmanlı kuvvetlerini ziyaret etti ve hediyeler dağıttı. Grup, Şam, Homs, Beyrut ve Hayfa *müftülerini* , Nablus *nakiblerini* ve Kudüs Şafiî *müftüsünü* içerdiğinden, yani her büyük şehir bir *müftü* veya *nakib* tarafından temsil edildiğinden, olay basında geniş yankı buldu. Kudüs Hanefi *müftüsü* Kamil el-Hüseyni'ye katılması için şiddetle baskı yapılmıştı, ancak aileden hiç kimse laikliği, Arap karşıtlığını ve her şeyden önce istikrarsız, tutarsız politikaları temsil eden Osmanlılarla kesin olarak ilişkilendirilmek istemiyordu. Katılmayı düşünmeye istekli olan tek kişi Şükri el-Hüseyni idi ve aileye Şeyh Esad'ın eylemini, hatta onun Dördüncü Ordu'nun *müftüsü* olmaya – yani Cemal Paşa'nın *müftüsü* olmaya – istekli olmasını desteklediğini söyledi. *Filastin* gazetesi, Şükri'nin Şükayri'yi destekleyen ve Osmanlı yönetiminden ayrılmak isteyenleri alaya alan açıklamasını yayınladı: 'Arap milleti Osmanlı milletinden ayrılmamalıdır, aksi takdirde İslam'ın dışında kalabilir.' Kamil de bu pozisyona sözde bağlılık göstermesi gerektiğini fark etti ve Şubat 1916'da Cemal Paşa, Savaş Bakanı Enver Paşa'yı Cemal Paşa Caddesi'nin törensel açılışı için özel bir trenle Kudüs'e getirdiğinde, Kamil el-Hüseyni önemli ziyaretçileri Haram el-Şerif'e davet etti ve onlara değerli hediyeler sundu. [67]

Kudüs ailesiyle belirsiz bir akrabalık bağı bulunan Gazze Hüseynileri ağır darbe aldı. Gazze'nin Hanefi *müftüsünün* oğlu ve şehrin milletvekili Ahmed Arif el-Hüseyni, 1916'da Cemal Paşa tarafından idam edildi. Kudüs Hüseynileri, Ahmed Arif'in babasını yakından tanıyordu, çünkü kendisi Osmanlı Parlamentosu'ndaki Gazze ve Kudüs temsilcileri arasındaki bağlantıdan sorumluydu. Ahmed Arif'in kendisi de Kudüs'ün ilçe meclisinde Kudüs Hüseynilerinin birçoğuyla birlikte oturmuştu. Dahası, 1913'te Kudüs ailesi, Osmanlı Parlamentosu'na yaptığı başarısız adaylığını desteklemişti; bu adaylığı, Hüseynilere bela olacak olan Naşaşibi ailesine kaybetmişti.

Ahmed Arif el-Hüseyni'nin idamı, Kudüs'teki korku ve endişeyi artırdı. "Kasap" lakaplı Cemal, Ahmed Arif'in oğlunu bile esirgemedi. Ahmed Arif'e yöneltilen suçlama, Arap Yarımadası'ndaki Hicaz bölgesinin hükümdarı olan Mekke'li Haşimi *şerifi* Hüseyin ibn Ali'nin kampıyla işbirliği yapmasıydı. Gelecekteki Ürdün Kralı Hüseyin'in büyük dedesi olan bu Hüseyin, 1916 yazında Osmanlılara karşı açıkça isyan etmişti ve Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin koruyucusu olarak yüksek dini konumu, imparatorluk için ciddi bir darbe anlamına geliyordu. O zamanlar, *şerifin* Mısır'ın İngiliz valisi Sir Henry McMahon ve onun gizli ajanı T.E. Lawrence (Arabistanlı Lawrence) ile işbirliği yaptığı bilinmiyordu. Birlikte, İngiliz ve Haşimi çıkarlarına hizmet edecek ancak Arap dünyasını bölecek bir ittifak kurmuşlardı. İngiltere'nin hainliği ortaya çıktığında, Orta Doğu'daki İngiliz karşıtı eğilimler yoğunlaştı. Ancak Hüseyinileri en çok endişelendiren şey, Gazalı'nın oğluna yöneltilen suçlamalardan birinin firar olması ve Kudüs Hüseyinilerinin hepsinin askere çağrıya uymamış olmasıydı (çoğu zaten muaf tutulmuştu).

1916 yılı, Arap ileri gelenlerinin kanıyla lekelenmiş, kanlı bir yıldı. Hicaz ayaklanmasının ilan edildiği gün, Cemal Paşa, Lübnan'ın Aley kentindeki bir askeri mahkeme tarafından mahkum edilen bir başka aktivist grubunu idam etti. En az bir tarihçi, Cemal Paşa'nın ailenin en açık sözlü üyesi Cemil el-Hüseyni'yi idam etmeyi düşündüğünü, ancak bilinmeyen nedenlerle son anda fikrini değiştirdiğini iddia etmektedir.

O yıl, yirmi bir yaşındaki genç Hacı Amin Kudüs'e döndü. Ünlü hocası Raşid Rıza'nın himayesi altında ve arkadaşları Arif el-Arif ve Halil el-Sakakini ile uzun süren görüşmelerden sonra, *şerifin* isyanına katılacak gönüllüler aramaya başladı. Binlerce kişi isimlerini yazdırdı, ancak çok azı gerçekten savaşacaktı. [70] Geleceğin İngiltere Başbakanı Lloyd George, Filistinli Arapların savaş çabalarına hiçbir şekilde yardımcı olmamalarından dolayı üzüntü duydu ve çoğunu kendi ülkesine karşı savaşta Osmanlılara katılmakla suçladı. Mekke *şerifinin* güçlerinde sadece 150 Filistinli saydı. [71] Hacı Amin'in, lehine kaydedilecek olan çabaları, Filistin'de aktif bir İngiliz askeri ajanı olan Yüzbaşı Brenton'ın yardımıyla yürütüldü ve İngiliz hükümeti tarafından büyük takdir gördü. Nitekim, bunun 1921'de Filistin Büyük Müftüsü olarak atanmasına yardımcı olduğu ileri sürülmüştür. Ancak el-Hacı Amin gerçek destek toplamakta zorlanıyordu; Genç Türkleri kimse sevmiyordu, özellikle Cemal Paşa'nın yağmalarından sonra, savaş zamanında İstanbul'a ihanet etmeye istekli olan da azdı. Tarihçi Philip

Mattar, *şerifin* isyanının Filistin'de coşku uyandırmadığını ve önde gelen ailelerin 1918'e kadar İstanbul'a sadık kaldığını açıkça belirtmektedir. [72]

1915'te İngilizlerin Arap dünyasını ele geçirmesine hazırlık amacıyla kurulan Kahire'deki Arap Bürosu'nda görevli genç bir istihbarat subayı, El-Hacı Amir'in faaliyetlerini olumlu bir şekilde değerlendirmiş ve raporunda genç Hüseyin'i İngiliz yanlısı bir şahsiyet olarak tanımlamıştır. İşte tarihin bir başka ironisi: Yirmi yıl sonra El-Hacı Amir, Orta Doğu'daki İngiliz yöneticilerinin korkulu rüyası haline gelecekti.

Cemal Paşa'nın bölgedeki sürekli varlığı ve Kudüs'e sık sık yaptığı ziyaretler – 1915 yazında, Sina Yarımadası'nı geçerek Alman General von Moltke ile Mısır'ı fethetmeyi umduğu nafile ' *Yıldırım* Harekatı'nı planladığı zamandan, 1917'de Allenby'nin güçlerine karşı yine nafile direnişine kadar – ailenin üzerinde bir gölge gibi asılı kaldı. Onlar, bıçak fırlatan bir yardımcının konumundaydılar; hedefe bağlıydılar ve kulaklarının yanından uçan bıçakların ıslıklarını hissediyorlardı. Hüseyini çocukları bile tiranın şiddet dolu kaprislerine maruz kaldılar. Bir gün Osmanlı askerleri, İngiliz yanlısı isyancılar için orada bir top saklandığı söylendiği için St. George Okulu'na baskın düzenleyip okulu yağmaladılar. Topu bulamasalar da okulu kapattılar ve çocuklar savaşın büyük bir bölümünü evde geçirdiler.

Oğlanlar muhtemelen bu yüzden gözyaşı dökmediler, ancak Hüseyinilerin diğer Hristiyan dostları gibi Cemal Paşa döneminde büyük acılar çeken çok sevdikleri öğretmenleri Halil el-Sakakini'den ayrılmak konusunda çok isteksizdiler. Cemal Paşa her zaman şehirde olmasa da, vali onun emirlerine harfiyen uyuyordu. Hristiyan halkın zulmü, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmasından iki ay sonra başladı.

Halil'in evi Kudüs'te çok biliniyordu. *Haririya* diye anılırdı – *harir* Arapça'da 'ipek' anlamına gelir ve tren istasyonunun yanındaki küçük tepede bulunan ev bir zamanlar ipek işleme atölyesiydi. (Bugün Han Tiyatrosu'na ev sahipliği yapıyor.) Bir Salı akşamı Sakakini ve Sakakini'nin eski okul arkadaşı Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni, akşam yemeğini yeni bitirmiş ve kahve içmek için hasırların üzerine oturmak üzereyken, aniden dışarıdaki sokakta bir gürültü duydular. Tüfek sesleri duyuldu ve akşamın sakinliği bozuldu. Osmanlı askerleri şehirde koşarak Cemal Paşa'nın güçlerinin Süveyş Kanalı'nı ele geçirdiğini ve 8.000 düşman askerini esir aldığını ilan ediyorlardı. Halil buna inanmadı – 'Bir savaş

taktiği' dedi. Aslında Cemal'in ordusu Sina Yarımadası'nı geçmeyi başaramamıştı.

Halil'in sapkın sözlerini birileri duymuş muydu? Kimse kesin olarak bilmiyor. Ancak birkaç gün sonra, 1 Aralık 1917 Cumartesi günü, polis Hristiyanları ve yabancı uyrukluları toplayıp karakolda tuttu. Tutuklular, Osmanlı yetkililerinin onları sınır dışı edeceğini tecrübelerinden biliyorlardı. Halil el-Sakakini de tutuklulardan biriydi ve kız kardeşi, Sakakini'nin günlüğünde "saf yürekli dostum" diye bahsettiği Hüseyin el-Hüseyni'den yardım istedi. Bir an için kardeşini sonsuza dek kaybettiğinden korktu. Saygın öğretmen, Osmanlı hamal taburunda hizmet etmeye mahkum edildi. Cemal Paşa, gayrimüslimlerin artık askerlik hizmetinden muafiyet için vergi ödemeyeceklerini, bundan böyle Yahudilerin ve Hristiyanların muharebe dışı görevlerde hizmet edeceklerini ilan etmişti. (Cemal Paşa'nın gözünde hepsi potansiyel casus oldukları için savaş hizmeti düşünülmüyordu.) Belediye başkanı kız kardeşin ricasından etkilendi ve her zamanki ihtiyatlılığına rağmen, Halil'in kölelikten kurtulması için gerekli bağlantıları kurdu; çünkü savaş dışı görevler en zor koşullarda ağır işçilik gerektirdiğinden, Halil bu durumdan kurtulamayabilirdi. Bunun yerine Sakakini, Bisan kasabasındaki veterinerlik hizmetine gönderildi (Yahudi yerleşim yeri Beit Şean, bu kasabanın kalıntıları üzerine inşa edilmiştir). Ancak Hüseyin, valiyi bu kararı da geçersiz kılmaya ikna etti ve sonunda Halil'in Kudüs'teki bir hastanede çalışmasını sağladı.

Ancak bu durum uzun sürmedi ve öğretmen bir kez daha tutuklandı. Başlangıçta Cemal Paşa, Cemal Paşa tarafından kurulan reformist el-Salhiyya Koleji'nde ders vermeyi kabul ettiğinde Halil el-Sakakini'yi potansiyel bir varlık olarak görüyordu. Ancak öğretmen, Arap milliyetçiliğinin ve muhtemelen İngilizlerin destekçisi olarak tekrar şüphe altına girdi. Halil pervasız bir kişiliğe sahipti: serbest bırakıldıktan üç gün sonra, yetkililer tarafından aranan Amerikalı bir Yahudiye sığınak verdi. Şam'da hapse gönderildi. Ancak Hüseyniler ve imparatorluktaki diğer arkadaşları onu serbest bırakmayı ve İngiliz kontrolündeki topraklara kaçırmayı başardılar.

Sakakini, savaşın geri kalanını, 1917'nin başlarında Akaba'ya gelen Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın karargahında geçirdi. Orada, Aralık 1917'de İngiliz kuvvetleri Kudüs'e girdiğinde şehirde okunacak olan Arap komutanı öven bir şiir yazdı:

> Ey yüce Rabbimiz, bütün Arabistan'ın şanı, senin saltanatın, deden Peygamberin saltanatı kadar görkemlidir; onun yönetimine çağlar boyunca herkes boyun eğmiş, tüm düşmanları alt ederek vatanı kurtarmıştır. [76]

Sakakini Akabe'de Komutan Faysal hakkında övgü şarkıları yazarken, Hüseynilerden hiçbiri ertesi yıl 'Büyük Suriye'nin kralı olarak tahta çıkacak olan bu adamı desteklemeyi beklemiyordu. Ancak Faysal Şam'a girdiğinde, Hüseynilerin çoğu Filistin'i onun krallığının bir parçası olarak görmeyi kabul etti.

BÖLÜM 6

İngiliz Askeri Yönetiminin Gölgesinde Ünlülerin Siyasetinden Milliyetçiliğin Siyasetine

30 Kasım 1917'de, 74. Tümen'den bir İngiliz asker birliği yolunu kaybederek Nabi Samwil köyü yakınlarında Osmanlı hatlarının gerisine düştü. Kısa süre sonra, Kudüs'ü savunmakla görevlendirilmiş olan Osmanlı 7. Ordusu'nun bir tümeniyle karşılaştılar ve kısa bir çatışmanın ardından 450 Osmanlı askeri ve subayını esir aldılar. Bu, gelecekte olacakların bir işaretiydi. İki gün sonra, 1 Aralık'ta, Osmanlı taarruz birlikleri bir saldırı başlattı ve bunun sonucunda bir Osmanlı taburu tamamen yok edildi, bazı askerleri esir alındı, diğerleri ise öldürüldü.

Şimdi, Kudüs savaşının başlamasından bir hafta sonra ilk kez General Allenby biraz daha kendine güven duymaya başlamıştı. İngiliz kuvvetlerinin ikmal hatları son sınırına kadar gerilmişti ve general, fethi tamamlayamayacaklarından korkuyordu. Şiddetli yağmur ve kalın çamur, takviye kuvvetlerinin kuşatma altındaki güçlere ulaşmasını engelliyordu; birçok deve soğuktan, diğerleri ise açlıktan ölmüştü. Öte yandan, sefer kuvvetinin baş veterineri şöyle yazmıştı: "Mısır'dan getirilen iki bin eşek, daha önce hiç bu kadar şiddetli soğukta karda yürümek zorunda kalmamış olsalar da, çok iyi iş çıkardılar." Ancak insanlar ve atlar, eşeklerin aksine, sinek gibi düşüyordu. Kudüs savaşı başladığından beri İngiliz kuvvetleri 1.667 adam ve 5.000 at kaybetmişti. Osmanlı kayıpları daha ağırdı ve yaklaşık 1.800 askerleri esir alınmıştı. İngiliz komutanlığı, hala 15.000 Osmanlı askeriyle karşı karşıya olduklarına inanıyor ve onları alt edebileceklerinden şüphe duyuyordu. General Allenby liderliğindeki seferi kuvvet, 9 Aralık'ta taarruza geçecekti.

Saldırıdan önceki gece Hüseyin Hüseyin, askerlerin yürüyüşünün tanıdık sesleriyle uyandı. 'Ama nereye gidiyorlar?' diye sordu karısı ve panjurları

açtı. Gözlerinin önünde garip bir manzara belirdi: Osmanlı ordusu, yağ lambalarının ışığında şehri boşaltıyordu. Hüseyin Hüseyin geri çekilmeyi bekliyordu ama zamanlamasını beklemiyordu. Sabahleyin Kudüs valisi, şehir meclisi başkanı sıfatıyla onu diğer meclis üyeleriyle birlikte çağırdı ve İngiliz komutanına teslim etmeleri için bir teslimiyet belgesi verdi. Anglikan piskoposu Mihail Ebu Hatoum'un bir temsilcisi de oradaydı ve belgeyi ileride kayıtlara geçmesi için sakladı. Türkçe yazılmıştı ve Hüseyin, fetheden taraftan herhangi birinin bunu okuyup okuyamayacağını merak etti:

> İngiliz Komutanına [Prusyalı general Erich von Volkenheim ile uzun yıllar geçirdikten sonra, vali bunun İngiliz kuvvetlerindeki kıdemli subayların da unvanı olduğunu sanıyordu]. 6 Aralık'tan beri Kudüs'e top mermileri yağıyor, ayrım gözetmeksizin tüm *toplulukların* üyelerini ve herkes için kutsal olan yerleri vuruyor. Buna gerek yok, çünkü şehirdeki askeri güç geri çekildi. Bu mektubu Kudüs Belediye Başkanı'nın temsilcisi Hüseyin Bey el-Hüseyni ile gönderiyorum.

Seküler Osmanlı yönetiminin son günleri tuhaftı. Neredeyse on yıl sonra, Kudüs'ün Osmanlı yöneticileri, isimlerinin iyi ya da kötü bir şekilde tarihe geçeceğinin farkındaymış gibi, imajlarını düzeltmeye çalışmaya başladılar. Savaş sırasında işgal ettikleri evler ve memurlarının ve subaylarının daimi ikametgahları kusursuz bir şekilde bırakıldı, mallar yağmalanmadı ve kimse zarar görmedi. Emile el-Ghuri günlüğüne şöyle yazdı: "Tahliyenin görüntüsü, Arapların dört yüz yıldır çektiği Osmanlı despotizminin tam tersi bir tablo oluşturuyor." [3] Bu elbette Arap halkının Osmanlılara karşı duygularının çarpıtılmış bir resmiydi, ancak 1913'ten beri Genç Türklere karşı duygusal tepkileriyle iyi örtüşüyordu.

Osmanlıların kaçışından sonra, Hüseyni ailesi ailenin başı İsmail Bey'in evinde toplandı. İsmail Bey, her zamanki gibi beyaz sakalının üzerinden yayılan gülümsemesiyle onları karşıladı. Ailenin böyle bir zamanda ona yönelmesi gayet doğaldı; özellikle zor anlarda asla soğukkanlılığını kaybetmemişti. Kendisinin ve diğer Hüseyni ileri gelenlerinin alametifarikası haline gelen *frangi* (batı tarzı) üç parçalı takım

elbisesiyle, her zamanki gibi aileyi sakinleştirmeyi ve mevcut krizi atlatmalarına yardımcı olmayı başardı.

Ailenin yaklaşık yirmi üyesi, erkekler ve oğlanlar oradaydı. Kadınlar kadınlar kanadında oturuyordu, ancak orada da konuşmaların tamamı son dramatik olaylar hakkındaydı. Beklenmedik bir konuk ise, savaş boyunca Kudüs'te görülmemiş olan öğretmen Halil Baydas'tı. Pan-Arap ulusal hareketinin yakalanmaktan kurtulan diğer siyasi aktivistleri gibi, yıllarca saklandıktan sonra nihayet ortaya çıkıp temiz hava soluyabiliyordu. Genç Türkler devriminden beri Baydas, *Al-Nafais* gazetesini kullanarak Arap milliyetçilerinin Osmanlı hükümetinin Arap bölgelerini serbest bırakması talebini yayınlamıştı. Mısır gazeteleri *Al-Muqatam* ve *Al-Ahram'da* da benzer makaleler yayınlamıştı, ancak bunların hiçbiri onu Osmanlı yetkililerine sevdirmemişti. Baydas aynı zamanda Mekke Şerifi Hüseyin'in de ateşli bir destekçisiydi. Şerif Hüseyin 1916 yazında İstanbul'daki hükümete karşı *cihat* başlatmak için tüm ulusal Arap hareketlerini çağırdığında, Baydas öğrencilerini isyana katılmaya teşvik etti ve onu tutuklamak için bir Osmanlı askeri birliği gönderildi. Özellikle ailenin bazı üyelerinin aslında imparatorluk yanlısı olması nedeniyle, imparatorluğun düşmanlarıyla işbirliği yapıyor gibi görünmekten kaçınmaya özen gösteren Hüseyniler, onun kaçmasına yardım etmek için ellerinden geleni yaptılar. Bu, büyük ölçüde Said'in oğlu ve en sevdiği öğretmeni Halil olan genç Raja'i'nin tutkulu teşviki sayesinde oldu. Onların müdahalesi sayesinde Baydas, Ortodoks Patrikhanesine ve onu idam ipinden kurtaran Patrik Damianos'un kişisel korumasına sığınmayı başardı. Allenby'nin saldırısının arifesine kadar patrikhanenin evinde kaldı.

Fakat Kudüs savaşı henüz bitmemişti. 9 Aralık'ta General Allenby'nin kuvvetlerinin Kırk Dördüncü ve Altmışıncı Tümenleri şehrin güney ve doğusunda kamp kurmuş, Nablus ve Eriha'ya giden yolları kapatmıştı. İstihbarat subayları, son Osmanlı askerinin sabahın erken saatlerinde şehri terk ettiğinden – veya başka bir deyişle, Selahaddin'in Haçlıları yenmesinden beri Müslümanların yönetimi altında olan şehri son Müslüman askerin terk ettiğinden – henüz habersizdi.

Ancak Haçlılardan yedi yüzyıl sonra bölgeye dönen Hristiyan fatihler geri kalmış gibi görünüyordu ve Hüseyin onları aramaya karar verdi. Olayın tarihsel önemini mi düşünüyordu? Bilmiyoruz, ama muhtemelen tarihin çırpınan kanatlarını hissetmişti. Ancak, bu büyük olay için saygın bir heyet toplayamadı ve generali aramak ve mücadele etmeden teslimiyetlerini

sunmak için yola çıkan küçük grupta gülünç bir şey vardı. Kadınlardan biri teslimiyet bayrağı olarak beyaz bir bluz teklif etti, ancak belediye başkanı yeni fatihleri bir kadının giysisiyle karşılamanın uygun olmayacağını düşündü. İtalyan hastanesinde bol miktarda bulunan çarşafları kullanmanın daha iyi olacağını düşündü. Boş bir yataktan iki çarşaf çekildi, aceleyle dikildi ve teslim olan heyet tarafından taşınmak üzere bir bayrak direğindeki tahta bir kalas üzerine tutturuldu. Daha önce hiç bu Avrupa teslimiyet sembolünü kullanmamışlardı – toplumlarında beyaz bayrak, evlenebilir bir bakirenin ikametgahını işaret ediyordu.

Soru şuydu: Hangi yöne gideceklerdi? Doğuya veya güneye dönmekten korkuyorlardı, çünkü o taraflarda ağır bir top atışı yankılanıyordu. Ovalara giden yol sakin görünüyordu, bu yüzden Yafa Kapısı'ndan çıktılar ve fatihleri aramaya koyuldular. Tarihi anı beklemek sıkıcıydı ve ileri gelenlerin teslimiyet sembolüyle ortalıkta dolaşması uygunsuzdu, bu yüzden Hanna el-Laham adında genç bir aylakı görevlendirdiler; bu genç, kendi hatası olmaksızın tarih kitaplarına sürüklendi. Onu, İsmail'in oğullarının kara koyunu, kışın bile yakası açık bir şekilde Kudüs'ün sert rüzgarlarına maruz kalan tanınmış bir zorba olan Cevad İsmail yakaladı. Delegelerin neredeyse tamamı Hüseyniydi. Ailenin iki üyesi daha onlara katıldı ve hatta küçük Burhan Tahir el-Hüseyni (Tahir II'nin torunu) bile gelmekte ısrar etti. Belediye başkanı, çocuğun varlığının fatihlerin kalplerini yumuşatacağı umuduyla kabul etti.

Yabancılarla iletişim sorununu çözmek için Hüseyin, yanına İsveçli bir tercüman da aldı; bu tercüman, şehirdeki Aziz Yuhanna Tarikatı üyesiydi, konsolosluklardan birinde çalışıyordu ve şehir meclisi toplantılarına katılmıştı. Olaya önemli bir katkı sağlamış olmasına rağmen, adı tüm raporlarda geçmezken, aylak el-Laham'ın adı kayıtlarda yer almaya devam etti.

Delegeler yanlarında şehrin emniyet müdürü Ahmed Şaraf'ı da getirdiler; Şaraf kışın kısa bir Rus paltosu ve yüksek çizmeler giyerek Kazak gibi giyinir ve delegelerin koruması gibi görünürdü. Hüseyin ayrıca, artık yirmili yaşlarında bıyıklı bir adam olan kuzeni Tevfik'i (Muhammed Salih el-Hüseyni'nin oğlu) de çağırdı. Tevfik özenle giyindi ve kameranın önünde, 1908'de St. George Okulu sahnesinde büyük bir ustalıkla canlandırdığı Fas Prensi'nin kibirli ifadesini takındı.

Tuhaf alaya, bastonuna yaslanmış, uzun paltosu arkasında dalgalanan ve sağ elinde bir sigara tutan belediye başkanı önderlik ediyordu. Düzenli

sigara içen biri değildi, ancak olayın ciddiyeti onu çok gerginleştirmişti. Sonunda, Şeyh Badr mahallesinin yakınlarında, Lifta köyünün (şehrin Tel Aviv'e bağlanan 1 numaralı yol üzerindeki modern ana batı girişi) kenarında, aradıklarını buldular: Majestelerinin Britanyalı askerleri.

Batıdan şehre yaklaşan Londra Tümeni'nin 219. Taburunun keşif birliklerine liderlik eden iki astsubay, Çavuş Sidgewick ve Çavuş Harcomb, gözlerine inanamadılar. Bir grup saygın *şeyh*, ellerinde bir sopanın ucunda beyaz bir bez sallayarak Arapça ve Türkçe sesleniyor, aralarında yaşlı bir ileri gelen ise küçük bir parşömen rulosu tutuyordu. Sidgewick, "Kimsiniz? Ne istiyorsunuz?" diye bağırdı, ancak cevap Arapça geldi ve anlamadı. "Hey, aranızda hiç İngilizce konuşan yok mu?" İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamış olan Hüseyin, durumu gayet iyi anlıyordu ama bunu açıklamak istemedi. İsveçli tercümana görevlerini açıklamasını söyledi. İki astsubay şaşkına döndü. "Tanrım, şehrin teslimiyetini kabul edemeyiz!" diye itiraz ettiler. Hüseyin'in uzattığı, şehrin sembolik anahtarını tutan elini reddettiler ve "Majestelerinin kuvvetlerinden bir subayı beklemeniz gerekecek" dediler.

Öğle vakti civarında bir subay geldi ve Hüseyin'in buruşuk bir haritanın arkasına yazılmış teslimiyet mektubuna imzasını aldı. Neyse ki, gelecek nesiller için İsveçli'nin bir kamerası vardı ve olayı fotoğrafladı. Sonuç, on iki yüzyıllık Müslüman yönetiminin (Haçlıların seksen yılını saymazsak) sona ermesiyle şaşkın ve mahcup görünen subayların ve *şeyhlerin* tuhaf bir resmi oldu.

Genç Hanna al-Laham yoruldu ve bayrak direğini yere sapladı. Bir süre sonra bir İngiliz subayı bunu fark etti ve Filistin için savaşın paha biçilmez sembolik bir hatırası olduğunu anlayarak onu kendine aldı. Kudüs'te, olaya şahit olan İsveçli tercümanla karşılaştı ve tercüman onu bayrağı teslim etmeye ikna etti. İsveçli bir süre bayrağı elinde tuttu, ancak birkaç hafta sonra İngiliz kuvvetlerine iade etmesi söylendi. Reddedince tutuklandı. Sonunda Londra Tümeni komutanı onu çarşafları General Allenby'ye vermeye ikna etti ve General Allenby de bunları Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'ne teslim etti.

İngiliz kuvvetleri 9 Aralık'ta Kudüs'ü ele geçirdi ve birkaç gün sonra General Allenby şehre girdi. Emile al-Ghuri, generalin at üzerinde girdiğini yazarken, orada bulunan Binbaşı Lock ise yaya olarak girdiğini söyledi. Komutanın, savaş yorgunu antik şehre gösterdiği saygı jesti de

fotoğraflandı. Kudüs'ün fethi, İngiliz kuvvetlerinin başarılı seferinin doruk noktası ve Osmanlı'nın "Yıldırım Operasyonu"nun sonunun başlangıcıydı.

Daha önce, yabancı fatihlerin Kudüs'ü stratejik açıdan önemsiz olduğu için seferlerine dahil etme zahmetine girmediklerini belirtmiştik. [5] Birinci Dünya Savaşı'nda da taktiksel öneme sahip olmasına rağmen, önemli bir stratejik hedef değildi. Kudüs'ün fethi, Levant'taki seferi sona erdirdi ve Irak'taki İngiliz konumunu büyük ölçüde iyileştirdi. Üç yıl boyunca müttefikleri güney Irak bataklıklarında sıkıştıran tüm Osmanlı yedek kuvvetleri geri çekilmek ve Osmanlı imparatorluğunun son mücevheri olan Şam'ı savunmak için gönderilmek zorunda kaldı. Ancak Kudüs'ün fethinin asıl değeri ahlakiydi: Lloyd George, kutsal şehri Noel'e yetişecek şekilde İngiliz İmparatorluğu'nun en yeni kazanımı olarak sundu. Dindar bir Hristiyan olarak, bunun imparatorluğun halkına ve silahlı kuvvetlerine verilebilecek en güzel hediye olduğunu düşünüyordu. Ancak en iyi haber, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı sona erdiren ateşkes anlaşmasını imzalamasından yaklaşık bir yıl sonra gelecekti.

Kudüs'ün fethi aynı zamanda büyük siyasi öneme sahipti. Savaş zamanı yapılan bir anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu Arap dünyasındaki topraklarını İngiltere ve Fransa arasında paylaştırmıştı. Sykes-Picot Paktı olarak bilinen bu anlaşmaya göre, Kudüs bölgesi (ve aslında Filistin'in büyük bir kısmı) uluslararası bir enklav olacaktı. Ancak, Kudüs de dahil olmak üzere ülkenin her yerinde İngiliz seferi ve diğer askeri güçlerinin fiziksel varlığı, 1919'da Sykes-Picot Paktı görüşmeleri yeniden başladığında İngiltere'nin tüm bölgeyi doğrudan kendi yönetimi altına almasını sağladı.

Varışının hemen ardından Allenby, Müftü Kamil el-Hüseyni'yi, Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni'yi, Hristiyan kiliselerinin başkanlarını, baş hahamı ve şehrin önde gelen birçok kişisini Kale'nin eteğinde kendisiyle buluşmaya çağırdı. Allenby, Kale kapısına giden eğimli geçidin sonunda büyük bir kürsüde dururken, Kudüslüler kürsü ile kapı arasındaki üç veya dört metrelik alana sıkışmış ve Kale duvarı boyunca yayılmak zorunda kalmışlardı. Bu rahatsız edici karşılaşmada ilk konuşan, Allenby'nin Arapça sözcüsü General Cibril Paşa Haddad (Sudan'da İngiliz kuvvetlerinde görev yapmış ve savaş çıktığında Allenby'nin yardımcısı olmuş Lübnan doğumlu bir subay) oldu: 'Mübarek Kudüs halkına ve çevredeki sakinlere, kuvvetlerimin Türklere karşı kazandığı zafer, şehrinizin

ordum tarafından fethine yol açtı...' [6] Bunlar onun açılış sözleriydi. Uzun boylu general, üniforması tozlu ama çizmeleri yeni cilalanmış halde, sözcülük konuşması boyunca tek bir kasını bile kıpırdatmadı. Haddad, şehrin sıkıyönetim altında olacağını ancak tüm dinlere saygı duyulacağını açıkladı. Kısa konuşmasını, Araplarla ilk anlaşmazlığa yol açan şu cümleyle bitirdi: "Bu, Haçlıların savaşlarının sonudur."

Müftü Kamil el-Hüseyni, sanki bir iğne sokulmuş gibi sıçradı ve belediye başkanını yakaladı; ikisi de olay yerinden ayrıldı. Onlara Yunan Ortodoks Kilisesi Patriği ve şehrin bazı ileri gelenleri katıldı. Zafer kutlandığı sırada İngiltere'de olsalardı, daha da çok gücenirlerdi. 12 Ocak'ta, Aziz John Nişanı için düzenlenen bir şükran ayininde York Başpiskoposu, 'Eğer Londra imparatorluğun ticari kalbi ise, Kudüs onun ruhudur' dedi. [7]

Müftü, Haddad ile bir görüşmeye çağrıldı. Haddad, müftüye İngilizlerle işbirliği yapmasını ve Allenby'nin sözlerini fazla ciddiye almamasını tavsiye etti, ancak *müftü* ikna olmadı. "Git ve seninle işbirliği yapacak başka birini bul," dedi. Daha sonra akrabalarından birinin evine çekildi ve İngilizlerle tüm iletişimi kesti. Ancak İngilizler onu ikna etmeye devam ettiler.

1917 Şubat'ında, Kahire'deki İngiliz oryantalistlerden oluşan ve en tanınmış üyesi T.E. Lawrence olan Arap Bürosu, Hüseyin ailesinin 'Filistin'deki en eski ve en saygın ailelerden biri olduğunu, başında fanatik olmayan ve genellikle yabancılara dostane davranan Müftü Kamil'in bulunduğunu, güçlü bir karaktere sahip olmadığını ancak bunun İngilizlerin onu kontrol etmesini kolaylaştıracağını' belirten bir muhtıra yazmıştı. Ancak Kamil ailenin başı değildi; İsmail ve Said ailenin büyükleriydi ve Hüseyin de belediye başkanı olarak ailenin önde gelenlerinden biriydi. Sadece Hüseyin'in 1918'deki ölümü ve İngilizlerin *müftülük* makamına verdiği önem, Kamil'i ailenin başı yaptı. [8] Yeni fatihler tarafından kolayca manipüle edilebileceği fikri gerçekte tam olarak doğrulanmadı, ancak Kamil genel olarak İngilizlerle gereksiz sürtüşmeden kaçındı. Ailenin konumu ve sahip olduğu *müftülük* ve belediye başkanlığı görevleri göz önüne alındığında, fatihlerle işbirliği yapması ve hatta kamuoyunda İngiliz yanlısı bir tavır sergilemesi mantıklı görünüyordu.

Kudüs'ün yeni valisi Ronald Storrs, üç yağmurlu gün boyunca *müftüyü* ve belediye başkanını aramak için dolaştı. Geceleyin Morkos Oteli'ndeki odasında (ki Amerikalılar işgalden kısa süre sonra oteli askeri hastaneye

çevirmişti), Storrs bu yürüyüşün en azından Mısırlı uşağını Kudüs'e gerçekten vardıklarına ikna ettiğini yazdı. O zamana kadar uşağı, Kudüs'ü değil, Yafa'yı fethettiklerinden emindi.

21 Aralık'ta Storrs, belediye meclisi başkanı olan Belediye Başkanı Hüseyin el-Hüseyni'yi buldu. Ellili yaşlarında olan vakur Hüseyin, akıcı İngilizcesiyle ziyaretçisini şaşırttı. Storrs'a, Osmanlı yönetiminin son yıllarında, İngiliz yanlısı sempatilerini bilen Osmanlıların kendisini sürgüne göndermekle tehdit etmesi nedeniyle 'valizleriyle' yaşadığını anlattı.

Önce Arabistan'daki kutsal Medine şehrinden bahsettiler. Hüseyin, "Henüz ele geçirildi mi?" diye sordu. Storrs ona son haberleri verdi ve T.E. Lawrence'ın görevi tamamlamak için elinden gelenin en iyisini yaptığını söyledi. Ardından Storrs, Kudüs'te kaç Müslüman sakin olduğunu sordu. Hüseyin, "On bir bin," dedi ve çoğunluğunun Osmanlı İmparatorluğu'nda baskın olan Hanefi mezhebine, azınlığının ise Osmanlı fetihlerinden önce yaygın olan Şafii mezhebine mensup olduğunu ekledi. Hüseyiniler, Osmanlı dini otoriteleri tarafından onaylanan tek müftülük olan Hanefi *müftülük* görevini yürütüyorlardı. Storrs bu bilgiyi not aldı ve hükümetine bunun tek tanınan *müftülük* görevi olacağını ilan etmesini tavsiye etti.

Bu ziyaretin ardından Hüseyin, kuzeni *müftüye* Storrs'un ertesi sabah kendisini ziyaret edeceğini bildirmek için bir haberci gönderdi. Belediye başkanı birkaç hafta sonra öldü ve Storrs'tan halefini ataması istendi. Gördüğümüz gibi, Osmanlılar bazen belediye başkanını kendileri atıyor, bazen de şehrin ileri gelenlerinin onu seçmesine izin veriyordu. Genç Türkler belediye başkanlığı seçimlerini uygulamaya koyacaktı, ancak bu demokratikleşme, İngiliz yetkililer tarafından Filistin'e uygulanan sıkıyönetimle durduruldu. Belediye başkanını atamak daha kolaydı ve bu nedenle, eski geleneğe uyarak, ölen belediye başkanının bir akrabasını, ağabeyi Musa Kazım el-Hüseyni'yi atadılar.

Böylece Hüseyin el-Hüseyni'nin Kudüs tarihinin sahnesindeki varlığı sona erdi. Olağanüstü bir adamdı ve herkes tarafından seviliyordu – Yahudiler (kendisini seçmelerine yardımcı olmuşlardı), Hristiyanlar (taleplerini genellikle karşılıyor ve iç çatışmalarına arabuluculuk yapıyordu) ve elbette Müslümanlar. Şehirdeki yabancılar da, Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş ve hem Arap hem de Batı kültürlerine geniş ölçüde aşina olan Hüseyin'in arkadaşlığından keyif alıyorlardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında olgunluğa erişmiş, karma bir Osmanlı ve Batı eğitimi almış ve yerel ve imparatorluk yönetiminde

çalışmış kuşağın, özellikle Kudüs *müftüsü* Kamil el-Hüseyni olmak üzere, başka önde gelen temsilcileri de vardı.

Belediye başkanıyla görüştükten bir gün sonra Ronald Storrs, Müftü Kamil ile ilk kez görüşmek üzere Tapınak Dağı'na gitti. Yağmur dinmişti ve güneş, vali ve hizmetlisi Said'i ısıtıyordu. Muhteşem Kubbetü'l-Sahra ile Mescid-i Aksa arasındaki büyük meydanı geçip *müftünün* ofisine girdiler. Onu mütevazı, tertemiz bir odada, uzun bir masanın arkasında otururken buldular. *Şeyh* o zamanlar kırk beş yaşındaydı, nazik, yumuşak konuşan ve hoş bir sohbetçiydi. Storrs ve Kamil hemen ortak bir ilgi alanı buldular: Mısır. Storrs yakın zamanda orada birkaç mutlu yıl geçirmişti ve Kamil gençliğinde dört yıl boyunca El-Azhar'da eğitim görmüştü. Kamil, özellikle *Al-Muqatam* olmak üzere Kahire gazetelerini özlüyordu. Storrs, ona önceki ayın sayılarını ve Kamil'in en sevdiği dil olan Fransızca yayınları temin edeceğine söz verdiğinde, yüzü aydınlandı.

Orada otururlarken zaman zaman haberciler gelip günlük meseleler hakkında yazılı *fetvalar* alıyorlardı. Storrs, *müftünün* astlarının ve yardımcılarının ne kadar sessizce gelip gittiğinden etkilenmişti. Sonunda *müftü* , ziyaretçiye savaştan beri bütçesinin ve dini mülklerin yetmiş kişilik personelinin maaşlarını ödemeye yetmediğinden şikayet etti. Storrs yardım edeceğine söz verdi.

Böylece, zorlu bir başlangıcın ardından, Kamil el-Hüseyni, kendisine güvenen ve ona bağlı kalan İngiliz yetkililerinin gözdesi oldu. Ailesi, kendisine verilen görevlerin sayısına şaşırmıştı. İlk olarak, Büyük Müftü - *el-Müftü el-Ekber* - oldu. Artık sadece bir mezhebin değil, tüm Müslümanların ve sadece Kudüs'ün değil, tüm Filistin'in *müftüsüydü* . Bu fikir, Mısır'daki İngiliz yetkililer tarafından ortaya atılmıştı. Orada dini hiyerarşi, Mısır Büyük *Müftüsü* tarafından yönetiliyordu ve ülke Osmanlı egemenliği altındayken bile durum böyleydi. Buna ek olarak, Kamil, geleneksel olarak Halidi aşiretinin bir üyesi tarafından yürütülen Şeriat temyiz mahkemesinin başına ve şehirdeki tüm Müslüman dini mülklerinin koruyuculuğuna atandı. Bu ek görevler, Kamil'e sadece daha büyük bir onur ve sosyal statü değil, aynı zamanda önemli bir maaş da kazandırdı.

Aile, Osmanlı döneminin son yıllarında çok güçlenmiş ve ülke genelinde 12.500 dönümden fazla araziye sahip olarak ülkenin en büyük toprak sahiplerinden biri haline gelmişti. Rabah, Eriha çevresindeki çeşitli köylerde, Kudüs yakınlarındaki Kastel Tepesi'nde ve hatta iç kesimlerdeki ovalarda topraklara sahip olan en zengin Hüseyniydi. Aile üyelerine verilen

yeni görevler, daha da büyük bir zenginlik ve bununla birlikte yerel halk ve yetkililer *karşısında* müthiş bir siyasi konum sağladı. Siyasi güç, sosyal ve belki de ulusal sorumluluk gerektiriyordu. Ancak ulusal otoriteye geçiş, aile veya temsil etmesi gereken toplum için her zaman olumlu olmayacaktı. Yine de o dönemde daha iyi bir liderlik sunan başka kimse yoktu ve Siyonist varlığı olmasaydı, tarihin aile hakkındaki genel yargısı çok daha olumlu olurdu.

Storrs anılarında, Kudüs'teki İngiliz yetkililerinin temel ilkesinin statükoyu korumak olduğunu belirtiyor. Mevcut kurumları ve yapılarını olduğu gibi bıraktılar. Örneğin, belediye ağırlıklı olarak Müslüman kaldı ve Kutsal Kabir Kilisesi Naşaşibilerin bakımına bırakıldı. Elbette, işgalci bu kadar pasif değildi ve sonunda daha müdahaleci adımlar attı. Belediyenin işlevlerinde değişiklikler yaparak başladı – temizlik, kamu düzeni, yol bakımı, savaş hasarlarının onarımı – şehri yeniden yapılandırdı ve nihayetinde ülkenin kimliğini ve politikasını tamamen değiştirdi.

Hüseyniler, II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarından bu yana böyle bir ekonomik, sosyal ve siyasi güce sahip olmamışlardı. Storrs, Kamil'in küçük kardeşi el-Hacı Amin'e bakma isteğini kabul etti ve onu Şam'da güvenlikten sorumlu olacak olan General Cibril Haddad'ın kadrosuna atadı.

El-Hajj Amin işsiz değildi; Halil Sakakini'ye ait olan ve 1906'da ailenin bir diğer üyesi Abd al-Latif III tarafından kurulan Rawdat al-Ma'arif okulunu yönetiyordu. Ancak ağabeyi, onun daha büyük hedefleri olduğunu biliyordu. Bu okulda ve *El-Rashidiya* ortaokulunda, El-Hajj Amin, ulusal Arap eğitiminin ruhuna uygun modern bir biçimde İslam tarihini öğretti. İngiliz yönetiminin ilk dönemlerinde, Rawdat al-Ma'arif'i satın alacak imkanlara sahipti. El-Hajj Amin ayrıca, daha sonra önde gelen bir Filistin tarihçisi olacak olan arkadaşı ve ulusal hayallerindeki ortağı Arif al-Arif'in dergisi için makaleler yazarak para kazandı. Birlikte, geleneksel İslami düşünceden somut siyasi düşünceye doğru bir yol izlediler.

Birinci Dünya Savaşı'nın son aşamalarında Hacı Amir'i Suriye siyasetine tanıtan kişi Arif el-Arif'ti. 1918'in sonlarında, Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'da yerleşti. Faysal'ın Haşimi ailesine göre, İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaları karşılığında onlara Büyük Suriye'yi vaat etmişti. (Bu, 1915'in sonlarında Şerif Hüseyin ile İngiliz temsilcileri arasındaki yazışmalarla doğrulanmaktadır.) T.E. Lawrence, Hüseyin ve McMahon arasındaki anlaşmayı aynı şekilde

yorumladı ve General Allenby'yi Faysal'ı Müttefikler adına Suriye'nin askeri yöneticisi olarak atamaya ikna etti. Bazı tarihçiler, Lawrence'ın Şam'ın fethini büyük bir Haşimi zaferi olarak sahnelediğini iddia etse de, Suriye başkentini gerçekten fethedenler Faysal'ın adamları değil, Avustralya birlikleriydi.

Ancak nasıl başarılmış olursa olsun, Faysal'ın varlığı Fransızların Suriye üzerindeki iddiasına karşı koymak için hayati önem taşıyordu. Suriye aslında 1916 yazında Sykes-Picot Paktı uyarınca Fransızlara söz verilmişti. Faysal, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin'i kapsayan bağımsız bir krallık kurarak İngilizlerin anlaşmaya uymasını engellemeyi umuyordu. Faysal'ın Şam hükümeti tarafından yönetilen (iki yıl süren, 1920'ye kadar) Arif el-Arif, Osmanlı Mandası altındaki Filistin'in üç bölgesini 'Güney Suriye' olarak adlandırdı. Bu aynı zamanda, el-Hacı Amin'in ilk siyasi fikirlerini yayınladığı dergisinin de adıydı.

Fakat el-Hajj Amin daha fazlasını istiyordu. Kardeşinin Storrs ile olan ilişkisi sayesinde, kendisini Büyük Suriye Kralı ilan eden Faysal'ın yanında Şam'da hizmet etme büyük hayalini gerçekleştirdi. Belirtildiği gibi, Storrs, Haddad'ın genel güvenlik şefi olarak yeni görevine başladığında el-Hajj Amin'i onun yardımcısı olarak atadı. Amin, Şam'daki kalışını kahramanı Faysal ve sarayıyla yakın ilişkiler kurmak için kullandı. 1919'da, Faysal'ın yönetimine desteği dünyaya göstermek için tüm bölgeden temsilcilerin katıldığı bir Suriye kongresi düzenlenmesine yardımcı oldu. El-Hajj Amin'in görevi, Filistin bölgesinden gelen delegasyonu organize etmekti ve bunu çok iyi başardı.

Bu, bölge ve dünya siyasetinde önemli bir aşamaydı. Faysal, yerel ve bölgesel güçlere karşı yeni bir krallık kurmaya çalışırken, savaşın yaşandığı tüm ülkelerde siyasi düzenlemeleri belirlemek üzere Versay'da toplanmak üzere olan barış konferansına hazırlanıyordu. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın kendi kaderini tayin etme fikirlerine uygun olarak, Hicaz (Şerif Hüseyin tarafından 1916'da kurulan bağımsız krallık) dahil olmak üzere on galip ülke, düzenlemelerin yerel halkın isteklerini dikkate alması gerektiğine karar verdi. Daha sonra sömürgeci güçlerin bu zor ilkeyle nasıl başa çıktığını göreceğiz.

Filistin'deki siyasi bilinci yüksek her insan gibi, el-Hacı Amin de konferansa bir Filistin heyeti göndermenin önemini kavramıştı. Ancak bunu uluslararası bir platformda yapabilmek için, neredeyse sıfırdan, yerel halkın isteklerini temsil ettiğini iddia edebilecek bir yerel örgüt kurmak

gerekiyordu. Sadece önde gelen ailelerin katılacağı açık olsa da, Filistin'in pozisyonu konusunda aralarında bir fikir birliğine varmak şarttı.

Sykes-Picot Anlaşması, 1916

El-Hajj Amin Şam'da kısa bir süre kaldı çünkü Haddad, Faysal tarafından Londra'ya gönderildi ve halefi Ahmed Lahon, El-Hajj Amin'i görevde tutmadı. Genç Hüseyin Kudüs'e döndü ve yavaş yavaş ailenin başı olarak konumunu güçlendirdi ve 'Güney Suriye' fikrinin yerini 'Bağımsız Filistin' fikri aldı.

Şam'daki kariyeri sona erdikten sonra, Hacı Amir dikkatini Siyonizme çevirdi. Daha sonraki yıllarda, Siyonist yerleşimin nasıl durdurulacağı sorusunun çocukluğundan beri kendisini meşgul ettiğini iddia edecekti. Ancak önceki bölümde belirtildiği gibi, Siyonizmi bir düşman olarak düşünmeye başlaması ancak Kahire'de olmuştu. Hacı Amir'in Şam'daki kısa süreli kalışı, onu sadece Siyonizme karşı mücadelede bir ilham kaynağı olmaya değil, her şeyden önce Büyük Savaş'tan sonra Arap dünyasında gelişen modern siyasete giren ilk Hüseyni olmaya da hazırladı. Diğer genç Hüseyniler yerel ve bölgesel *siyasetin* inceliklerini incelerken, Hacı Amir en yetenekli olanıydı ve yeteneği, ailenin sosyal statüsünü modern siyasi partiler ve örgütler terimlerine dönüştürmesini sağladı.

Birçok aile üyesi değişime uyum sağlayamadı ve diğer modern meslekleri seçti: İshak Musa el-Hüseyni edebiyatı, İbrahim Said (Raja'i'nin kardeşi) kimyayı; Abdül-Salam III (Ömer'in büyük torunu) gazeteci ve deneme yazarı, Salim III arkeolog ve Musa Abdullah (Musa Salih'in diğer oğlu) tarihçi oldu. Böylece, modern siyasete girme cazibesine rağmen, Hasan'ın akademik eğilimi, Tahir'in merakı ve İsmail'in çalışkanlığı ailenin entelektüel koluna aktarıldı. [13] Ancak ailede bu bölünme gerçekleşmeden önce – yüzyıllarca yerel aristokrasiyi temsil ettikten sonra – Filistin'in tüm sakinleri, Yahudiler ve Araplar, kendilerine dayatılan yeni İngiliz askeri işgaline (1918-20) uyum sağlamak zorunda kaldılar.

Ülkeyi fethettikten sonra, İngiliz yetkililer yasama yetkilerini üstlenmediler, bunun yerine ülkeyi önceki yöneticilerinin yasalarına göre yönettiler. Sivil hukuk veya yargı sistemi yoktu, sadece askeri valinin (bu

iki yılda üç ordu generali bu görevi üstlendi: Mooney, Watson ve Bowles) veya yerel askeri valinin (örneğin, Kudüs'te Ronald Storrs) kararı geçerliydi. İngilizler esas olarak altyapıyı iyileştirmekle ilgileniyorlardı. Hüseyinilerin ve diğer Kudüs ileri gelenlerinin evleri ilk kez modern kanalizasyon ve su temin sistemlerine bağlandı. Şehrin ana caddeleri haftada bir temizleniyor ve kamu sağlığı hizmetleri ölüm oranını düşürdü; bu da geçmişte Kudüs'ü ziyaret etmiş ve savaştan sonra geri dönen birçok turisti memnun etti.

Filistin'in geleceğine ilişkin çelişkili İngiliz vaatleri göz önüne alındığında, statükoyu korumak kolay bir iş değildi. Büyük Suriye'nin bir parçası mı olacaktı? Yoksa 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'nun ima ettiği gibi bir 'Yahudi ulusal yurdu' mu olacaktı? Bir yıl sonra, yeni bir deklarasyon, Kudüs'te ve başka yerlerdeki siyasi aktivistlerin Filistin'in geleceği hakkındaki endişelerini artırdı. 8 Kasım 1918'de, İngiltere ve Fransa hükümetleri Irak ve Suriye halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakkını ilan ettiler, ancak muhtemelen Balfour Deklarasyonu nedeniyle Filistin'i kapsam dışında bıraktılar.

İnsanların günlük hayatlarının sorunlarıyla meşguliyetleri ile günün büyük meselelerine dair kaygıları arasında ayrım yapmak önemlidir. Filistinli liderler, ülkelerinin geleceğini etkileyecek siyasi gelişmelerin hızlı temposunun her zaman farkında değillerdi. Bu konuda, sömürgeci yetkilileri hayrete düşüren bir enerji ve kararlılıkla Siyonist hayali gerçekleştirmek için her türlü eylemi seferber eden Siyonist rakiplerine kıyasla açık bir dezavantajdaydılar. Kamil el-Hüseyni buna bizzat şahit oldu.

27 Nisan 1918'de, İngiliz işgalinin başlamasından birkaç ay sonra, Kamil ve Kudüs'teki diğer tüm cemaatlerin liderleri, Vali Ronald Storrs'un evindeki bir bahçe partisine davet edildi. Bu sırada, Menahem Ussishkin liderliğindeki Siyonist Kongresi'nden bir heyetin, askeri yetkililer tarafından Filistin'e gelmesine, ülkeyi gezmesine ve 'Yahudi ulusal yurdu'nun temellerini atma olasılıklarını incelemesine izin verilmişti. Ussishkin, yeni Siyonist liderin tipik bir örneğiydi. Bazı meslektaşlarının aksine, Siyonizmi açıkça sömürgeci bir proje olarak tartıştı ve Filistin'in Yahudi sömürgeleştirilmesine karşı herhangi bir yerli direnişin güç, zorlama ve hatta sınır dışı etme ile karşılanması gerektiğini birden fazla kez ilan etti. Kamil'in bunların ne kadarını bildiğinden şüphe duyulsa da, Storrs'un toplantısına gönüllü olarak gitti ve daha önce hiç tanışmadığı bu Yahudi

liderin ne söyleyeceğini merak ediyordu. Kamil'in hayal kırıklığına uğramasına neden olan şey, Siyonist sözcünün birleşik Arap krallığına destek vermesi ancak Filistin'i bunun bir parçası olarak tanımamasıydı. Bunun yerine, ülkenin kalkınmasına yönelik Yahudi planlarından ve Siyon halkının Yahudilerin dönüşünden duyduğu sevinçten uzun uzun bahsetti. Kamil ayağa kalktı ve ayrılmak üzereydi. [16] Ancak kalmaya ikna edildi ve Chaim Weizmann'dan daha yumuşak bir açıklama duydu; Weizmann, Siyonistlerin ülkeyi ele geçirme niyetinde olmadıklarını söyledi. Zamanla, Filistinliler gelecekteki Ussishkin'lerin doğrudan yaklaşımını tercih edecek ve gelecekteki Weizmann'ların ikiyüzlülüğü ve dürüst olmayan tavırlarıyla yüzleşmekte zorlanacaklardı. Toplantıda Kamil, ölçülü ve belirsiz bir açıklamayla karşılık verdi. Weizmann daha sonra günlüğüne Kamil'in kibar ama inanmayan biri olduğunu ve bunun da haklı bir sebebi olduğunu yazdı. [17]

Belki de bu olay, genç Hüseynileri Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasına karşı mücadeleyi örgütlemeye yöneltmişti. Ya da belki de Faysal'ın Suriye'den çıkarılması için Fransızların yaptığı girişime karşı direnmesine yardım etmek istemişlerdi. Bu gençler sembolik jestlerle yetinmediler ve ulusal bir eylem için hazırlıklara başladılar. Ancak, devletlerinin temellerini atan Yahudilerin aksine, kendilerini önemsiz meselelerle meşgul etme eğilimindeydiler. Yirmi bir yaşında, alışılmadık derecede kızıl saçlı ve derin mavi gözlü El-Hacı Amin, genç Filistinlilerin hareketinin ruhuydu. El-Hacı Amin'in Arap İsyanı sırasında Faysal'ın maiyetiyle birlikte kaldığı Şam'daki ünlü kulübün adını taşıyan 'Arap Kulübü' adında aktif bir örgüt kurduklarında, El-Hacı Amin'i başkan olarak seçtiler. Bu, El-Hacı Amin'in tek meşguliyeti değildi. Şam'dan döndükten sonra Faysal hükümetine sadık kaldı ve İngiliz yönetimine katılma talimatına uyarak Kalkiliye kasabasında memur oldu. Şam'ın gizli talimatı, bu görevi kullanarak Suriye'ye olası bir Fransız işgaline karşı koymak için Faysal'ın ordusuna genç Filistinlileri katmaktı.

El-Hajj Amin'in en yakın arkadaşları kardeşi Fakhri ve kuzenleri Jamil, İbrahim, Said, Hilmi ve Tawfiq idi. Onlara, Hüseyinilerle evlilik yoluyla akraba olan İshak Darwish ve Muhammed el-Afifi de katıldı. Tawfiq, toplumsal çalışmalarıyla tanınıyordu; Kudüs'te bir yetimhane açtı ve işletti; bu kurum hala Hüseyini ailesinin sosyal bağlılığının sembolüdür. Ancak Arap Kulübü'nün başlıca faaliyetleri sosyal olmaktan ziyade politikti ve üyeleri, İngiliz yetkililerinin Filistin ve Suriye'nin birliğini destekleyen ve

Yahudi varlığının genişlemesine karşı çıkan edebi-politik bir dernek olarak faaliyet göstermesine izin vereceğini umuyordu. Grubun akıl hocası, savaş sırasında Arap ulusal hareketinin aktivisti olan ve faaliyetleri nedeniyle sürgün edilen Şeyh Abdülkadir el-Muzafir idi. (Önceki bölümde belirtildiği gibi, el-Muzafir, Siyonistler ve Hüseyiniler arasındaki ilk ve tek işbirliği toplantısında da beklenmedik bir konuktu.)

Ancak genç Naşaşibiler, Haşimi Emiri'ne veya Şam'a ihtiyaç duymuyorlardı ve farklı siyasi pozisyonlarını göstermek için rakip Edebiyat Kulübü'ne katıldılar. Kudüs sahnesinde nispeten yeni bir varlıktılar ve ekonomik güçlerini siyasi güce dönüştürmek için Genç Türklerin devriminin deprem etkisi gerekmişti. 1908 yılı, özellikle Süleyman el-Naşaşibi ve oğulları Raşid ve Osman için önemliydi; Genç Türklerin ortaya çıkışından sonra etkili bir sosyo-politik faktör haline gelen ailenin kariyerinde bir geçişi temsil ediyorlardı. Ancak daha sonraki yıllarda önemli bir siyasi güç oluşturmayacaklardı: İngiliz Mandası'nın sonunda, siyasi boşluk eylem için bir fırsat sunduğunda, Filistin halkını yönetecek ne güce ne de azme sahip olacaklardı. Ancak söz konusu dönemde iki aile dostane ilişkiler içindeydi, özellikle de Cemil el-Hüseyni, 1909'da üyesi olduğu İstanbul'daki ünlü edebiyat kulübünün adını taşıyan rakip kulübün önde gelen üyelerinden biriydi. O yıl içinde Fahri de dahil olmak üzere birçok Hüseyni her iki kulübe de üye oldu.

Başlangıçta Arap Kulübü üyeleri, "Toprağımız Bizimdir" ve "Filistin Güney Suriye'dir" (yani, Kral Faysal tarafından yönetilecek Büyük Suriye Krallığı'nın bir parçasıdır) sloganlarını boyamakla yetindiler. Daha sonra dilekçeler düzenlediler ve hatta faaliyetlerini desteklemek için şehrin önde gelen isimlerinden bazılarını da bünyelerine kattılar. Aziz George Okulu'nun ünlü altı öğrencisi – Hilmi, Fakhri, İbrahim, Tawfiq, Said ve Jamal – bu örgütün çekirdeğini oluşturdu. Osmanlı ordusunda bile savaştan sağ kurtulanlar, *müftünün* küçük kardeşi el-Hajj Amin'in fikirlerini ve faaliyetlerini ve Hüseyin'in ölümünden sonra belediye başkanı olan Musa Kazim'in liderliğini takip etme eğilimindeydiler. 1918'de daha yaşlı aktivistler arasında, gençlerin Arap Kulübü'nün liderleri olarak tanımladığı Bullus Shehadeh, Yusuf Yasin ve Hassan Abu al-Saud gibi deneyimli isimler de vardı. Bir süre sonra, aile bağları nedeniyle değil, Musa Kazım, Cemal ve Amin el-Hüseyni'nin Filistin'in geleceği hakkındaki görüşlerini destekledikleri için Hüseynilere katıldılar. İdeolojik nedenlerle bir gruba katılmak, Filistinli ileri gelenlerin hayatında yeni bir özellikti.

Siyasi huzursuzluk yalnızca Kudüs'le sınırlı değildi: diğer şehir ve kasabalardaki gençler ve ileri gelenler ulusal harekete yardım etmeye, hatta ona önderlik etmeye çalışıyorlardı. 8 Mayıs 1918'de, hem Hristiyan hem de Müslüman önde gelen Yafalı bir grup, Anaste'nin kafesinde (bkz. önceki bölüm) buluşan üç öğretmenin fikrini yeniden canlandırmak ve Yafa Müslüman-Hristiyan Birliği'ni kurmak için bir kafede bir araya geldi. Bu, dini değil ulusal dayanışma temelinde kurulan ilk birlikti. Bu tür fikirler geçmişte de önerilmişti ancak hiçbir zaman somutlaşmamıştı ve şimdi Yafalı el-Hacı Raghib el-Dajani ve Hristiyan arkadaşları bunu başardı. Kasım 1918'de bu birliğin bir şubesi Kudüs'te açıldı ve kısa süre sonra Filistin'in her yerinde şubeler ortaya çıktı. Ocak 1919'da, tüm Müslüman-Hristiyan Birliklerinin ilk genel konferansı Kudüs'te yapıldı. Etkinliğe tamamen Filistin'i temsil eden bir nitelik kazandırmak için organizatörler, Kudüslü gençlerin derneklerini davet ettiler ve gerçekten de etkinliğin her yıl düzenlenmesine karar verildikten sonra, etkinlik 'ilk Filistin Kongresi' olarak anılmaya başlandı.

1918 Mayıs'ında Yafa'da başka siyasi toplantılar da yapıldı. El-Hacı Amin'in isteğiyle, ya da en azından onun onayıyla, Yafa'dan bazı gençler 'Kara El' adını verdikleri bir yeraltı grubu kurdular. Daha sonra Filistin ulusal sembolü haline gelecek yeni bir isim seçtiler: *El-Fida'iyye* ('Kendini Feda Edenler'). Ülke genelinde şubeler kurdu ve El-Hacı Amin'e ulusal örgütün operasyonel kolu olarak hizmet etti. (1923'te dağıtılacak ve yerine daha düzenli bir Filistin savaş gücü oluşturma yönünde oldukça etkisiz girişimler gelecekti. [19] Ancak bu noktada, grubun çalışmaları esas olarak Kudüs'teki ilk konferansa yönlendirilmişti.)

İlk Filistin Kongresi 27 Ocak 1919'da Kudüs'te açıldı ve yaklaşık bir hafta sürdü. Ülkenin dört bir yanından yirmi yedi delege katıldı. Yafa'daki Müslüman-Hristiyan Birliği'nin kurucusu Arif el-Dajani konferansa başkanlık etti ve emekli yargıç Hasan Ebu el-Saud onun yardımcısıydı.

Bu konferansı düzenlemek kolay bir iş olmamıştı. Başlamadan önce, Suriye ile birleşmeyi destekleyen "birlikçiler" ile İngiliz Filistin'i içinde bağımsızlık mücadelesini savunanlar arasında şiddetli bir anlaşmazlık çıktı. En önde gelen birlikçiler, Halil el-Sakakini'nin isabetli tavsiyelerinden yararlanan Hüseyni ailesinden Fahri ve Hacı Amin'di. Suriye ile birleşik bir krallık kurma girişimleri düzenli bir siyasi parti tarafından desteklendiğinden ve ailenin önde gelen üyelerinin çoğu bu partinin parçası olduğundan, aile, İngiliz yetkilileri ve Filistin Mandası'ndaki Siyonistler

tarafından belirlenen yeni siyasi arenada en güçlü oyuncu haline geldi. Artık sadece Eşref ailesinden olmak veya üst düzey bir dini makamda bulunmak yeterli değildi; Hüseyni ailesi, alanı diğer ailelere veya siyasi faktörlere bırakmak istemiyorsa, ulusal ve vatansever platformlara sahip modern bir siyasi örgütlenmeye ihtiyaç duyuyordu.

El-Hacı Amin önde gelen ve aktif bir birlikçiydi ve enerjisinin çoğunu Kudüs Müslüman-Hristiyan Birliği'ni Suriye ile birleşmeyi desteklemeye ikna etmeye adadı. [21] Gördüğümüz gibi, ilk Filistin Kongresi sadece Balfour Deklarasyonu'na yanıt olarak değil, aynı zamanda Filistin'in konumunu kamuoyuna sunmak için yapılan ilk siyasi girişim olarak da toplandı. El-Hacı Amin'in yanı sıra, perde arkasında birçok kişi daha aktifti – hatta El-Hacı Amin'in bu ilk konferansta baş oyuncu veya önde gelen Hüseyni aktivisti olduğundan şüphe duyulmaktadır. Genç Hüseyniler, Şeyh Said el-Karmi, İsa el-İsa ve İzzat Darwaza gibi önde gelen delegelerden bazılarını, kararların Suriye ile birlik fikrine uygun olmasını sağlamak için çok ustaca ikna ettiler. El-Hacı Amin, Filistin'in kaderinin Büyük Suriye'den ayrı olması gerektiğini savunan muhalefetin argümanını sunmasına izin verilmesini önerdi. Ona göre, ancak her iki argümanı da dinleyerek katılımcılar iki platformu değerlendirebilir ve Filistin yanlısı fikrin zayıf yönlerini keşfedebilirlerdi. Göreceğimiz gibi, bir gün o da rakiplerinin pozisyonunu benimseyecekti.

Tüm delegeler, ailenin reisi, saygıdeğer İsmail Bey'i görmekten memnuniyet duydular; onun aristokrat varlığı toplantıya saygınlık kattı ve aileye toplantılar üzerinde belirli bir etki sağladı. İngilizler de İsmail'e saygı duyuyor ve onu Kudüs'teki eğitimden sorumlu tutarak başarılı sicilini takdir ediyorlardı; o da İngiliz yanlısı bir tavır sergileyerek onlara karşılık verdi. Konferansa katılımı tam anlamıyla gönüllü değildi ve gençlerin birçok eylemini onaylamıyordu. Konferansta gerçek görüşlerini dile getirmese de, delegelerin çoğu onun Büyük Suriye fikrini sevmediğini ve Arap Filistin'inin kurulmasını umduğunu biliyordu. Ayrıca Siyonizme karşı saldırgan eylemleri de desteklemiyordu. Evinde Chaim Weizmann'ı ağırlayan İsmail, Siyonist hareketle bir anlaşmaya varmanın mümkün olduğuna inanıyordu, ancak bunu kamuoyu önünde söylemeye cesaret edemiyordu.

İsmail'in katılımına rağmen, aile siyasi arenada henüz baskın bir konuma ulaşamamıştı. Hüseyniler, Paris Barış Konferansı'na gönderilen dilekçede

dikkat çekici bir şekilde yer almamışlardı, ancak şüphesiz ki dilekçenin hazırlanmasına yardımcı olmuşlardı. Dilekçede şu ifadeler yer alıyordu:

> Bizler, Kudüs, Nablus ve Akka'nın Arap mahallelerinden oluşan tüm Filistin halkı, Müslümanlar ve Hristiyanlar, Kudüs'teki konferansta bir araya gelerek temsilcilerimizi seçtik… Filistin sorunu hakkında herhangi bir tartışma başlamadan önce, Siyonistlere anavatanımızda ulusal bir yurt kurma ve bu ülkeye göç edip yerleşme sözü verilmesine karşı güçlü protestomuzu ifade etmek istiyoruz.

Dilekçeyi hazırlayanlar, Filistin halkının mutlak çoğunluğunu temsil ettiklerini de belirttiler.

Hüseyniler konferansın diğer kararlarında yer almadılar. Görüşmelerin sonunda, konferans Filistin davasını dünya kamuoyunda tanıtmak için iki heyet göndermeye karar verdi: biri Paris'e, diğeri Şam'a. İki heyetten daha önemli olan Paris heyetinde hiçbir Hüseyni yoktu; her halükarda, işgalci yetkililer heyetin ayrılmasını engelledi. Ancak Şam'a gönderilen daha küçük heyette bile Hüseynilerden hiçbiri yer almadı. Müftü Kamil ve Belediye Başkanı Musa Kazim, genç akrabalarının ailelerinden hiçbir üyenin temsilci bir göreve seçilmemesinden duydukları hayal kırıklığı karşısında şaşkına döndüler. Bu tür heyetlerdeki yerlerin, *müftülük* gibi eski bir onur veya etkili belediye başkanlığı göreviyle karşılaştırıldığında ne kadar önemi vardı? Zaman, el-Hacı Amin'in haklı olduğunu gösterecekti: yeni bir dönem başlamıştı ve oyunun yeni kuralları vardı.

Filistinlilerin uluslararası barış konferansında davalarını sunmalarını engelleyen askeri valinin kararı, bu yönde önemli bir gelişmeyi engellemiş değildi. Filistin'in kaderini yeniden değerlendirme yönündeki her türlü gerçek girişimi donduran, Amerikan tutumundaki bir değişiklikti. Amerikan heyetine kalsaydı, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilen tüm uluslar ve gruplar konferansa davet edilir ve isteklerini dile getirirlerdi. Ancak hasta Demokrat ABD Başkanı Wilson, Cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu ABD Kongresi'nin Amerika'nın savaş öncesi izolasyonculuğuna geri dönme isteği nedeniyle sömürgeci güçlerle başa çıkamadı. Böylece, zamanı yakında gelecek olan iki yaşlı sömürge imparatorluğu olan İngiltere ve Fransa, yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşmekte serbest bırakıldı.

Hükümetlerinin, yerel temsilcilerin konferansa katılmalarına ve Londra ve Paris'te kararlaştırılanlardan farklı gündemler sunmalarına izin verme niyeti yoktu. İngiliz Başbakanı Lloyd George, bunun yerel halkın işi olmadığını söyledi; aşağıdan gelen bu tür isteklere daha da az dikkat eden Georges Clemenceau da hemen aynı fikirdeydi. İki güç, savaşın sonucu henüz bilinmeden önce, Mayıs 1916'da bölgeyi aralarında paylaşmıştı. Artık iktidarda olduklarına göre, başkalarının söz sahibi olmasına kesinlikle izin verme niyetleri yoktu. Ancak sömürgecilerin müttefiki olan Siyonizm'in ortaya çıkmasına ve davasını dünyaya anlatmasına izin verildi.

Bununla birlikte, İngiliz Sömürge Dairesi ve Parlamentosu'nda, ortaya çıkan Arap ulusal hareketini İngiltere'ye fayda sağlayabilecek bir süreç olarak olumlu karşılayanlar da vardı. Ünlü tarihçi Arnold Toynbee, İngilizlerin Arap milliyetçiliğine verdiği desteği haklı çıkarmak için meta-tarihsel bir teori sundu; Toynbee, Arap milliyetçiliğini yeni ve genç bir olgu olarak görürken, Yahudiliğin sömürge imparatorluğu gibi tarihten silineceğini savundu. Ancak genel olarak, Araplara verilen destek, Toynbee'nin öne sürdüğü gibi metafiziksel ya da Arabistanlı *Lawrence'ınki gibi* romantik değildi; aksine, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarına pragmatik bir bağlılıktı. 1919'da Mısır'da, İngilizlerin yerel Arap görüşlerinin uluslararası forumda duyulmasına izin vermemesi, ulusal bir devrime yol açtı ve Filistin'de olduğu gibi, İngilizlerin Versay'a seyahat etmelerini engellediği Mısırlı temsilciler grubunun adını taşıyan Wafd ('Yeni Delegasyon') Partisi'nin kurulmasına neden oldu. Bu terim, 'vatan', 'halk' ve 'ulus' gibi kavramlarla eş anlamlı hale geldi. Nasır iktidara gelene kadar Mısır'da egemen parti Vafd'dı. Mısır'daki İngiliz varlığına karşı savaştı ve tüm Arap dünyasını etkileyecek olan bağımsız Mısır devletinin temellerini attı.

Filistinliler, heyet göndermelerine izin verilmediği için, konferans katılımcılarını dilekçeler ve protestolarla bombardımana tutma eski yöntemine başvurdular; her kasaba ve şehir kendi heyetini gönderdi. Başka seçenekleri yoktu, çünkü Siyonistlerin Versay'da yetenekli diplomat Chaim Weizmann önderliğinde oldukça saygın bir temsilciliği vardı. Suriye Kralı Faysal'ın Versay'daki kısa ziyareti bir nebze denge sağladı, ancak konferans salonundaki bu küçük sözcülerden yalnızca Amerikalılar etkilendi. Eski sömürge heyetlerinin liderleri onları neredeyse hiç fark etmediler ve emperyal olmayan argümanlara fazla önem vermediler.

Filistin heyetinin ayrılmasına izin verilmediğinde herkes umutsuzluğa kapılmadı; dilekçe göndermekle de herkes yetinmedi. Mart 1919'da, ilk Filistin Kongresi'nin hemen ardından, Müslüman-Hristiyan Birliği ve Arap Kulübü harekete geçmeye karar verdi. Dinamik Hacı Amin, bu girişime ilham kaynağı oldu. Kardeşi *müftüden* , Kudüs valisinin ay sonunda Mısır'a gideceğini ve gitmeden önce Filistinlilere Siyonistlere karşı bir protesto gösterisi düzenlemelerini tavsiye edeceğini duymuştu. Kamil ve Musa Kazim, Storrs'un gösterinin yokluğunda yapılmasını istediği, böylece işler kontrolden çıkarsa suçlanmayacağı söylentisini yaydılar. Hacı Amin, kulübünün üyelerini konuyu görüşmek üzere topladı ve "Balfour Deklarasyonu'ndan bu yana Siyonizme karşı tek bir gösteri bile yapılmamış olmasından" duyduğu üzüntüyü dile getirdi.

Ancak herkes böyle bir riski almaya hazır değildi. El-Hacı Amin'in eski hocası Halil el-Sakakini ve kuzeni Yakub Faraj, hevesli genç liderin hevesini kırdılar ve Storrs'un tehlikeli bir oyun oynadığını ve şiddete dönüşen bir gösteri düzenlemekle görevlendirildikleri takdirde kendilerini destekleyemeyeceğine ikna ettiler. Sakakini günlüğüne kimsenin Storrs'u sevmediğini yazdı: Hüseynilerle olan yakın ilişkisi nedeniyle başka kimseyi dinlemiyordu. Bu biraz haksızlık gibi görünüyor, çünkü Sakakini o sırada Hüseyni kampındaydı, ancak belki de Müftü Kamil ile İngiliz vali arasındaki yakın dostluktan rahatsızdı. Sakakini, Storrs'un yardımcısı Waters-Taylor'ın kişiliğini ve çıkarlarını tercih ediyordu ve bir gösteri olursa valinin yardımcısını suçlayıp görevden alacağından şüpheleniyordu.

Dünyanın gözleri, Paris yakınlarındaki Versay Sarayı'ndaki Aynalı Salon'daydı. 18 Ocak 1919'da, ABD Başkanı Woodrow Wilson önderliğindeki on galip gücün temsilcileri, Avrupa'yı kasıp kavuran ve 8 milyon asker ile yaklaşık 25 milyon sivilin hayatını kaybettiği felaketin tekrar yaşanmasını önlemenin yollarını araştırmak üzere burada bir araya geldi. Ancak barışa yönelik insani kaygının ardında, Avrupa güçlerinin yenilgiye uğramış Avusturya-Macaristan, Alman ve Osmanlı İmparatorluklarının büyük parçalarını ele geçirme yönündeki eski hırsları gizleniyordu. Ortadoğu'nun geleceği, doğal olarak, konferansın gündemindeki ikincil konular arasındaydı; birincil konular ise Almanya, Polonya ve Balkanlar'ın geleceği ile Başkan Wilson'ın öngördüğü yeni dünyayı yönetmek için ekonomik ve askeri düzenlemelerdi. Rusya savaştan çekilip iç karışıklıklarla boğuştuğundan beri, İngiltere ve Fransa, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarında çıkarları olan baskın

taraflar olarak kalmıştı. Bu kez Amerikan başkanı, Sykes-Picot Paktı'nın aksine, gelecekteki anlaşmanın uluslararası desteğe sahip olması gerektiğini talep etti; dahası, bölgedeki ülkelerin veya temsilcilerinin taleplerini duymak istedi.

Siyonist hareket, dramatik diplomatik gösteriye iyi hazırlanmıştı. Chaim Weizmann önderliğindeki lider kadrosu, tüm sorunların artık çözüleceğine ve Yahudilerin kadim vatanlarına 'dönüşünün' garanti altına alındığına inanan Amerikalı Siyonistler gibi iyimserliğe kapılmamıştı. Weizmann ve çevresi, Balfour Deklarasyonu'ndan bu yana yaşanan cesaret verici gelişmelerden memnundu, ancak Paris Barış Konferansı'nı mücadelenin sonu değil, başlangıcı olarak görüyordu. İlk adım, 'ulusal bir yurt' inşasını hızlandırmak için Kudüs'e bir Siyonist komite göndermekti. Ancak burada, daha kapsamlı bazı önerilerine karşı çıktığı için Siyonizm karşıtı olarak gördükleri ihtiyatlı Vali Storrs ile karşılaştılar. Barış konferansına hazırlanırken bir dayanak noktası oluşturmakla yetinmek zorunda kaldılar.

Daha sonra İngiliz Mandası altındaki Filistin'in ilk İngiliz Yüksek Komiseri olacak olan Sir Herbert Samuel, Siyonist liderliğin konferansa hazırlanmasına yardımcı olmak üzere bir danışma komitesine başkanlık etti. Birlikte, Balfour Deklarasyonu'nun Filistin'deki İngiliz askeri ve daha sonra sivil otoritesi tarafından her türlü şekilde uygulanması için bir talep hazırladılar. Talebin metni 23 Şubat 1919'da konferansa sunuldu. Filistinlilerin talebi birkaç gün önce konferansa gönderilmişti, ancak hiçbir Filistinli Arap kendi davalarını sunmak üzere çağrılmadı ve Versailles'da belgenin okunup okunmadığı bile bilinmiyor. Bununla birlikte, Siyonist liderliğin sözcüsü Nahum Sokolov'un Onlar Konseyi'ne hitap etmesine izin verildi ve konseydeki İngiliz temsilcisi Lord Balfour'un, diğer konsey üyeleri gibi, son derece dikkatli bir şekilde dinlediği biliniyor.

Sokolov, Yahudilerin talebinin tarihsel nedenlerini özetledi ve Avrupa Yahudilerinin sorunlarına Siyonist çözümden başka bir çözümün olmadığını vurguladı. Weizmann daha sonra Sokolov'un "iki bin yıllık sürgünün acısını omuzlarında taşıyormuş gibi" konuştuğunu belirtti. Bunun Balfour'u etkileyen şey olduğundan şüphe duyulabilir; onu daha çok memnun eden şey, İngiltere'nin yoksul Doğu Avrupalı Yahudilerin kitlesel göçünden kaçınma seçeneğiydi. Balfour, Sokolov'dan sonra konuştu ve Yahudilerin ekonomik sıkıntılarının ancak Filistin'de bir "ulusal yurt" çerçevesinde çözülebileceğini öne sürdü. Konferansa hitap eden tek Yahudi sözcüler

onlar değildi. Onları Menahem Ussishkin ve André Spire izledi ve aynı fikirleri savundular.

Sadece bir kişiye, Sylvain Lévi adında Fransız bir Yahudiye, Siyonizm karşıtı bir Yahudi görüşü sunma izni verildi. Lévi'nin açıklaması, etkileyici Siyonist sunumu sekteye uğrattı, ancak Amerikan dışişleri bakanı kuralları çiğnedi ve Chaim Weizmann'a ikinci kez söz vererek, son derece etkili bir Siyonist halkla ilişkiler kampanyasına yankı uyandıran bir sonuç vermesini sağladı. Bu sırada Weizmann, Suriye Kralı Faysal'ı da Siyonizme destek vermeye ikna etti ve bunun Yahudilerin Amerikalılar ve diğerleri üzerindeki etkilerini kullanarak İngiliz hükümetine Haşimilere verdiği sözü tutması için baskı yapmalarını sağlayacağını savundu. Faysal kısa süre sonra Balfour Deklarasyonu'nu tanımayı ve Weizmann ile kısa süreli işbirliğini bıraktı, ancak desteği Filistin'in barış konferansındaki konumunu daha da zayıflatmaya yetti.

Dolayısıyla, hem iç muhalefet hem de İngiliz engellemeleri nedeniyle, bu çok önemli uluslararası konferansa tek bir Filistinli temsilci bile katılmadı. Ülkenin önde gelen siyasi gücü olmalarına rağmen, Hüseyiniler hem uluslararası sahnede yer almaktan hem de bununla birlikte gelen deneyimden mahrum bırakıldılar. Mücadele sadece sahada değil, diplomatik arenada da şiddetle devam ederken, bu deneyimsizlik onların etkinliğini baltalayacaktı. Weizmann, Siyonist gemiyi üst düzey uluslararası politikanın kayalıklarından geçirmeyi başarırken, genç Hüseyiniler iç anlaşmazlıklarla boğuşuyordu.

Neyse ki Filistinliler için, Amerikalılar Avrupalı müttefiklerini Orta Doğu ülkelerinin kendi durumlarını sunmalarına izin vermeye ikna edemeyeceklerini anladıklarında, bölgeye bir heyet göndermeye karar verdiler. Kudüs'teki görüşmeler sona erdikten sonra, Filistinliler, bir Amerikan ekibinin Büyük Suriye'yi gezerek sakinlerinin isteklerini araştıracağını duydular. (İlk başta heyete İngiliz ve Fransız uzmanların da dahil edilmesi önerilmişti, ancak Londra ve Paris yine bu konuya ilgi göstermedi.) Başkan Wilson bizzat ekibin liderlerini atadı: Dr. Henry King, Oberlin Koleji Başkanıydı ve Charles Crane, İstanbul'daki Roberts Koleji'nin (daha sonra Boğaziçi Üniversitesi) mütevelli heyeti üyesi ve bölgedeki birçok liderle iyi ilişkileri olan bir iş adamıydı.

Yaklaşan ziyaret haberi Şam'da büyük bir telaşa neden oldu. Hâlâ Müttefikler adına yöneten ancak Büyük Suriye Kralı olmaya kararlı olan Emir Faysal, ziyaretçileri Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin halklarının

hepsinin kendi yönetimi altında birleşmeyi arzuladığına ikna etmeyi umuyordu. Bu nedenle, Osmanlı yönetimi altında Şam ve diğer şehirlerde çoğalan tüm gizli ulusal dernekleri, parlamento seçimlerine katılacak ve gerekirse bir manda yönetiminin egemenliği altında Büyük Suriye'nin birliğini ve bağımsızlığını savunacak tek bir parti olan Arap Bağımsızlık Partisi'nde (İstiklal) birleşmeye çağırdı.

Paris Barış Konferansı toplanmadan önce de bir manda yönetimi fikri mevcuttu. Birkaç Amerikalı uzman, Başkan Wilson'a bunu, liderlerinin talep ettiği Arap ulusları için bağımsızlık ile İngiltere ve Fransa'nın talep ettiği sömürge yönetimi arasında en iyi uzlaşma olarak sundu. Manda, Wilson tarafından başka bir dünya savaşına karşı ana kalkan ve uluslararası anlaşmazlıkları çözmenin bir aracı olarak tasarlanan uluslarüstü örgüt Milletler Cemiyeti tarafından sınırlı bir süre için verilecek ve bu süre zarfında manda gücü, yönettiği devleti tam bağımsızlığa doğru yönlendirecekti. Faysal, Versailles ziyaretinde bunu ilk kez duyduğunda, manda yönetimi fikrini kabul edilebilir buldu, ancak yalnızca Amerikan veya İngiliz olması şartıyla. Sykes-Picot Paktı'nın şartlarına göre Suriye ve Lübnan Fransa'nın etki alanı olarak belirlenmiş olsa da, hiçbir koşulda Fransız manda yönetimine razı olmazdı. Sonunda Hicaz emirinin Şam'dan uzaklaştırılmasına ve Büyük Suriye olasılığının yok olmasına yol açan da bu çıkmaz oldu.

1919 yılının ortalarında, el-Hacı Amin hâlâ ailenin önde gelen radikal üyesiydi. Önce Faysal'ın barış konferansı taleplerini desteklemek için Şam'da Filistin temsilciliğinin kurulmasına yardımcı oldu, ardından Kudüs'te Suriye ile birleşmeyi destekleyen tutarlı bir Filistin duruşu oluşturmak için çok çalıştı. Ancak bu konuda ailenin geri kalanından farklıydı. Akrabaları Cemal ve Said, ne Suriye ne de -İsmail'in aksine- Siyonizm konusunda henüz net bir görüş oluşturmamışlardı.

Cemal ve Said, Siyonizmin yönünü ve etkisini anlamak için çaba sarf ettiler. Siyonist bir gizemli adam ve bir nevi şarlatan olan Haim Kalvarisky ile görüştüler. Kalvarisky, iki uluslu bir çözümü desteklerken, Siyonist liderlikle de güçlü bir şekilde bağlantılıydı. Gad Frumkin gibi ailenin diğer Yahudi dostlarının aksine, Kalvarisky entrikacı bir adam olarak biliniyordu ve herkes onun savaş sırasında Osmanlı valisi Cemal Paşa ile yaptığı görüşmelerin hikayesini duymuştu. Vali, "Kalvarisky," demişti, "bir gün seni darağacında asılı göreceğim." Kalvarisky ise, "Şüphesiz ki, majesteleri," diye yanıtlamıştı, "ama önce size ipi satacağım."

Şüpheli itibarına rağmen, Kalvarisky'nin fikirleri bazen şaşırtıcı derecede iyi karşılandı. Mayıs ortasında, Said ve Cemal ile yakın arkadaşları Salim Ayub ve Bhajat al-Nashashibi'yi, Kudüs bölgesindeki topluluklar arası sorunlar konusunda Siyonist hareket ile geleneksel Filistin liderliği arasında kalıcı bir ortak arabuluculuk mekanizması oluşturmayı amaçlayan bir toplantıya katılmaya ikna etti. Kalvarisky, bu aileleri Müslüman-Hristiyan Birliği'ne karşı harekete geçmeye ikna etmeyi umuyordu ve genç el-Hajj Amin bunu duyduğunda çok öfkelendi. Dört katılımcının her biri, "Kudüs'teki önde gelen genç Arap erkekler" imzalı isimsiz bir mektup aldı ve Kalvarisky ile görüşmeye devam ederlerse hain ve Siyonizm işbirlikçisi olarak görülecekleri konusunda uyarıldı. Mektup, "barışçıl insanların bu tür davranışlar karşısında şiddete başvurabileceği" şeklinde uğursuz bir notla sona erdi. Ailenin büyük çoğunluğu, Siyonist barış kampının müzakerecilerinin samimiyetsiz olduğu sonucuna vardı ve Fawzi el-Hüseyni (hakkında daha sonra daha fazla şey söylenecek) gibi böyle düşünmeyenler hayatlarıyla bedel ödeyecekti. Ulusal dava, önceki nesillerde duyulmamış bir şey olan aile liderliğine itaati gerektiriyordu. Gelenek, Osmanlı politikası ve varoluşsal ihtiyaçlar, aileyi her zaman şiddete değil, içsel anlayış ve rızaya dayalı ortak bir politika benimsemeye mecbur etmişti. Milliyetçilik daha az hoşgörülü ve çok daha acımasızdı.

7 Haziran 1919'da Faysal, Şam'daki Arap Kulübü'nde Büyük Suriye konferansını düzenledi ve Filistinli temsilcileri davet etti. İşgalci yetkililer Filistinlilerin bu tür pan-Arap toplantılarına katılımını yasaklasa da, bireylerin Şam'a seyahat etmesini engelleyemedikleri için Faysal'ın yönetiminde bazı Filistinliler önemli görevlere atandı. İzzat Darwaza kongre sekreteri, Evni Abdül-Hadi ise kralın özel sekreteri olarak atandı. Hüseynilere beklediklerinden daha yüksek bir görev teklif edildi: Said, krallığın dışişleri bakanı seçildi. Ancak hasta olan elli dokuz yaşındaki Said, Kudüs'teki evinden çıkamadığı için bu görevi de Abdül-Hadi aldı. Amin Tamimi, Faysal'ın başbakanının danışmanı olarak atandı ve Faysal'ın yeteneklerini takdir etmesi nedeniyle birçok Filistinli üst düzey görevlere getirildi. Faysal'ın İstiklal Partisi'nin liderliğinde de birçok Filistinli vardı; örneğin, yürütme kurulunun sekiz üyesinden üçü Filistinliydi.

Faysal, halkına King-Crane misyonuna birlik, bağımsızlık ve mümkünse Amerikan veya İngiliz mandası istediklerini söylemelerini emretti. Şam misyonu karşılamaya hazırlanırken, Filistinliler de buna hazır olmalıydı çünkü Amerikalı gözlemcilerin ilk durağı onlardı. 4 Nisan

1919'da Vali Storrs, el-Hajj Amin ve Halil el-Sakakini'yi ofisine davet etti ve Amerikan misyonunun yazın geleceğini bildirdi. Sonraki hafta, Filistin davasını Amerikalılara nasıl sunacakları konusunda Sakakini'nin evinde yoğun görüşmelerle geçti. Oturma odası, görüşlerini dile getirmek isteyen tüm kişileri alacak kadar küçüktü. Bu toplantılardan birine Nablus'un önde gelen isimlerinden bir grup katıldı ve sonunda, yeni ortaya çıkan Filistin milliyetçilerinin seçilmemiş genç liderliği, Filistin'in geleceği hakkındaki uluslararası ankete nasıl yanıt vereceklerine karar vermek zorunda kaldı. Bir anlaşmaya varamayınca, İsmail el-Hüseyni'ye danışmaya karar verdiler. Sakakini'nin İpek Evi'nden İsmail'in evine bir at arabasıyla gittiler. Kritik karar alma toplantılarının aile reisinin evinde yapılması, birçok Hüseyini'ye, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı dramatik değişimlere rağmen, hâlâ merkezde olduklarına veya bu çalkantıdan sonra tekrar merkeze döndüklerine dair güvence veriyordu.

Musa Kazim ve diğer ailelerin başkanları da istişareye katıldı ve bu emektarların varlığı, gençlerin sağlam bir Filistin pozisyonu oluşturmalarını sağladı. Daha sonra 1987'deki Birinci İntifada'dan 2000'deki ikinci intifada'nın patlak vermesine kadar Filistin liderliğine hizmet eden bu evde, Filistin Araplarının bağımsız bir Büyük Suriye çağrısına katılacağı, Filistin özerkliğinin korunacağı ve Yahudi göçüne karşı çıkılacağı konusunda karar aldılar.

Amerikalı gözlemcilere sunulan bildiri, Kamil, Said ve Hacı Amin'in yardımıyla hazırlanmış olup şu şekildeydi:

> Toros Dağları'ndan Süveyş Kanalı'na kadar uzanan Suriye, tamamen bağımsızdır ve genel Arap birliğinin bir parçasıdır. Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olan Filistin, iç işlerinde bağımsızdır ve kendi halkı arasından kendi yöneticilerini seçecektir. Filistin halkı, Siyonist göç ve emellerine tamamen karşıdır, ancak savaştan önce ülkede bulunan Yahudilerin yerel halkla aynı haklara sahip olduğunu kabul etmektedir.

Büyük Suriye Parlamentosu hazırlıkları göz önüne alındığında, ülkenin geleceğine ilişkin Filistinlilerin tutumuna yasal geçerlilik kazandıracak bir tür parlamento niteliğinde, tüm Müslüman-Hristiyan Derneklerinin ülke çapında bir konferans daha düzenlemesine karar verdiler. Aylar içinde ikinci

kez, bu derneklerin genel toplantısı 24 Mayıs'ta bir araya geldi ve yukarıdaki kararları kelimesi kelimesine onayladı.

King-Crane heyeti yaz aylarında vardığında sıcak bir şekilde karşılandı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap davasının büyük dostu olduğuna inanılıyordu ve başkanın kişisel elçilerinin varlığı, Balfour Deklarasyonu'nu geri çevirmenin ve geçmişi tersine çevirmenin hala mümkün olabileceği umudunu uyandırdı. Amerikalılar nereye giderlerse gitsinler, coşkulu genç Filistinliler, Arap ve Edebiyat Kulüpleri üyeleri ve diğer kuruluşlar tarafından karşılandılar. Heyet on üç yeri ziyaret etti ve her birinde çevre köylerden gelen heyetler onları bekliyordu.

Araştırma heyeti Şam'a gitti ve Ağustos 1919'da vardığı sonuçları Paris Barış Konferansı'na sundu. Bu açıklama, bahar aylarında İsmail'in evinde toplanan herkesin kulağına *naya* (flüt) müziği gibi gelmiş olmalıydı: 'Filistin'e gelince, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma amacıyla sınırsız göçü öngören aşırı Siyonist planı reddetmeyi tavsiye ediyoruz.' [32]

Olaylar bu şekilde devam etti. Filistinliler bile bundan daha ağır bir rapor hazırlayamazlardı. Ancak, Ortadoğu sahnesindeki başlıca aktörler olan İngiltere ve Fransa'nın raporu dikkate almayı düşünmedikleri kısa sürede anlaşıldı. Önce raporla ilgili tüm ciddi tartışmaları erteleddiler ve daha sonra, ABD Kongresi başkanın bu dünyayı şekillendiren savaş sonrası anlaşmalara katılma isteğine katılmayınca, rapor sessizce Amerikan Ulusal Arşivleri'ndeki bir rafa kaldırıldı ve tarihçilerin incelemesi için hala orada bulunuyor. Bu arada, devlet adamları dikkatlerini Fransa'nın kuzeyindeki tatil beldesi Deauville'e çevirdiler; orada daha önemli olduğunu düşündükleri bir şey oluyordu.

Eylül 1919'da Deauville'de, Fransız başbakanı Georges Clemenceau, eski müttefiki İngiliz başbakanı Lloyd George'un öfke uyandıran ve aşağılayıcı emrine boyun eğmek zorunda kaldı ve savaş sırasında Fransız etki alanı olarak belirlenen bazı bölgeler üzerindeki Fransa'nın iddiasından vazgeçti; bunlar arasında Irak'taki petrol zengini Musul bölgesi de vardı. Ayrıca, daha önce kararlaştırıldığı gibi Filistin'in uluslararasılaştırılması yerine, İngiltere'nin etki alanına dahil edilmesini de kabul etmek zorunda kaldı. Lloyd George'un sekreteri daha sonra Filistin'in geleceğinin yüksek sesli bağırışlar ve acı protestolar arasında çözüldüğünü bildirecekti. Büyük Suriye'ye gelince, Fransa'ya Faysal'ı destekleyen İngiliz kuvvetlerinin yakında geri çekileceği ve emirin Lübnan kıyılarına çıkan Fransız

kuvvetleriyle karşı karşıya kalacağı konusunda güvence verildi. Açıkçası, Faysal'ın Fransızlar gibi üstün bir orduya karşı hiçbir şansı yoktu.

Aslında, Temmuz 1920'de Faysal'ın ordusu Suriye-Lübnan sınırındaki Maysalun'da kısa bir savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Bir yıldan kısa bir süre sonra İngiliz hükümeti onu Irak kralı yaparak telafi etti, ancak bu Büyük Suriye destekçileri için acı bir geri adım oldu. Olayların baş döndürücü hızı, siyasi olarak önemli kalmak isteyen herkesi değişime hızla uyum sağlamaya zorladı. El-Hacı Amin, Cemal ve Musa Kazım gibi bazı Hüseyniler, Büyük Suriye fikrini bağımsız Filistin fikriyle değiştirerek ailenin Filistin ulusal hareketindeki merkezi konumunu sürdürmesini sağladılar.

Böylece Büyük Suriye seçeneği Filistin gündeminden çıkarıldı ve 20 Haziran 1920'de herkes İngiliz Mandası'nın Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel'i karşılamaya hazırdı. İki yıllık askeri yönetim sona ermişti ve en azından İsmail, Said ve Musa Kazım da dahil olmak üzere yaşlı Hüseyniler, "saygınların siyaseti"ni sürdürmeyi umuyorlardı; yani, yetkililerin ve toplumun kendisinin onayıyla toplumlarının işlerini özerk bir şekilde kontrol etmeyi hedefliyorlardı. Ancak Osmanlılardan farklı olarak, İngilizler daha büyük bir bağlılık talep ettiler ve aracılar vasıtasıyla yönetmeyi reddettiler ve üst sınıfın gücünü büyük ölçüde azalttılar. Osmanlı döneminde Hüseynilerin veya diğer saygın ailelerin üyelerinin üstlendiği üst düzey görevlere, bazıları Yahudi olan yetkililer atadılar.

Hacı Amin önderliğindeki genç adamlar, tüm ailelerin ve genel halkın desteğini kazanacak kadar deneyimli değillerdi ve sonuç olarak Filistin toplumunu yönetmek için en uygun konumda olanlar, dış otoritelerin seçtiği yoldan sapmalarını sağlayamadılar. Bu kişilerden biri de Musa Kazim'di; farklı koşullar altında Filistin tarihinin seyrini değiştirebilirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan önce emekli olmuştu ve İngiliz yönetiminin ilk günlerinde ortaya çıkışı, hala Osmanlı döneminde yaşadığını gösteriyordu: Düzenli olarak Osmanlı madalyalarını ve geleneksel başlığını, hatta bazen ailesinin *şerif* soyuna yakışır şekilde tarbuşunu takıyordu. Balfour Deklarasyonu sırasında henüz ulusal siyasete ilgi duymamıştı. Hükümetine sadık, kıdemli bir Osmanlı yetkilisiydi ve ailesinin çoğu gibi Arap isyanıyla hiçbir ilgisi yoktu. [34] Kardeşinin yerine belediye başkanlığına atanması Osmanlı yöntemlerinin devamı gibi görünse de, İngilizlerin Londra'nın Siyonizm politikasına mutlak itaat talebi, Musa Kazim'i neredeyse istemeden de olsa ulusal liderlik pozisyonuna itti. Bir sonraki bölümde,

Musa Kazim'in genç el-Hacı Amin'e iktidar mücadelesinde ailenin desteğini nasıl sağladığını göreceğiz, ancak ittifakları Filistin'i kurtarmaya yetmeyecek kadar kısa sürdü.

Husayni ailesi, dikkatlerini ulusal siyasete çevirseler bile, Kudüs'e olan bağlılıklarını derinden korudular. İngiliz Mandası boyunca, hatta 1934'te bir Yahudi'nin belediye başkanı olarak atanmasından sonra bile, belediyede görev yaptılar ve bu sayede şehrin karakterini etkilemeye devam ettiler. Sahnedeki en dinamik siyasi oluşumlardan biri, dinler arası, topluluklar arası ve iki uluslu bir örgüt olan Kudüs Derneği idi; bu dernek, Kudüs sorununu çözmek isteyen uluslararası topluluktaki herkes için ideal bir model teşkil ediyordu. Ancak, Kudüs'ün millileştirilmesi, derneği artık yeniden canlandırılması imkansız görünen, işlevsiz bir kuruluş haline getirdi. Bu kuruluşun girişimi muhtemelen, askeri yöneticilerin ele almadığı kamu hizmetlerinin geliştirilmesine yardımcı olacağını uman Ronald Storrs'tan geldi. Oxford ve Cambridge gibi İngiliz şehirlerindeki benzer grupların modelini izleyen dernek, esas olarak Kudüs'ün dini ve kültürel mirasının korunmasıyla ilgilendi.

İki Hüseyini, Kamil el-Hüseyni ve Musa Kazim, derneğin üyeleriydi. Bir arkeolog, mimar ve devlet yetkilisi ekibiyle birlikte kutsal şehrin korunmasını denetlediler. Askeri yönetimin son günlerinde, *müftü* , Storrs'a Eski Şehrin yenilenmiş pazarlarını açtığında eşlik etti. Avrupa'daki lonca ritüellerini anımsatan garip bir tören düzenlediler ve her zanaatkâra ve çırağa, mesleğine sadık kalmasını zorunlu kılan bir belge verdiler. Alıcılar arasında Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar vardı ve bu tür genel bir tören, İngiliz Mandası döneminde veya sonrasında bir daha asla yapılmadı.

Ancak İngiliz yönetiminin ilk iki yılında aileyi ilgilendiren tek şey mimari konular değildi. İsmail'in örneğini izleyerek, bazı Hüseyniler şehrin eğitim sisteminin temel taşları haline geldiler; özellikle de eski hocası Zürafak Nahla'nın sağ kolu olan ve Kudüs'teki İngiliz Koleji'nin müdür yardımcılığını yapan İshak Musa el-Hüseyni. Zürafak sayesinde İshak Musa, Arap dili ve korunması konusunda önde gelen bir otorite haline geldi ve Batı'dan benimsenen modern yöntemlerle araştırmalarını ilerletti. Bir diğer hocası Musa Asaf el-Naşaşibi onu Arap edebiyatıyla tanıştırmıştı ve İshak Musa, 1918'den 1920'ye kadar süren yakın ilişkileri sırasında Arap kimliğini şekillendirmesine yardımcı olan kişi olarak onu görüyordu. İshak Musa anılarında, bu akıl hocasından edindiği Arap temeli sayesinde Batı'da geçirdiği uzun yıllar boyunca Arap kimliğini koruyabildiğini belirtmiştir.

İshak Musa zaman zaman siyasi faaliyetlere geri dönse de, ailenin siyasi biyografisinde merkezi bir figür değildi. Siyonizme ve İngiliz yönetimine karşı ikili mücadeleye önderlik eden Hüseyniler – Musa Kazım, el-Hacı Amin ve Cemal – artık sahneye çıkıyordu.

BÖLÜM 7

İngiliz İhaneti ve Ulusal Aristokrasinin Yükselişi

İlk Şiddet Olayı

Şubat 1920'nin sonunda, sert bir kışın ardından, Kudüs halkı hava değişimini memnuniyetle karşıladı. Bir buçuk metreye kadar biriken kar aniden eridi ve şehir halkı sanki yazmış gibi dışarıda dolaştı. Bahar erken geldi ve kayalıklar arasında kır çiçekleri açtı. Belki de bu erken bahar, William McCracken günlüğünde yazdığı gibi, Arapları "bir şeyler yapmaya" karar vermeye teşvik etti. Daha sonra bu konuda *Kudüs Haberleri* gazetesinde bir makale yazdı.

Ancak Arapları "bir şeyler yapmaya" iten şey ani bahar havası değildi; McCracken gibi dışarıdan bakanların algılayamadığı, hızla gelişen siyasi olaylar zinciriydi. İlk olarak Şam'dan endişe verici haberler geldi: Uzun süren müzakerelerin ardından, Faysal Suriye'de Fransız mandasına razı olduktan sonra, Lübnan'daki Fransız kuvvetlerinin komutanları tarafından yeni topraklarında Haşimi monarşisine ilgi duymadıkları bildirildi. Fransızlar, Faysal'ın kendisini ve maiyetini Şam'dan uzaklaştırmasını talep etti. Çaresizlik içinde Faysal, henüz resmen yapmadığı halde kendini kral ilan etmeye ve Fransızlarla savaşmak için halktan bir ordu toplamaya karar verdi.

Şubat ayının sonunda, yeni taç giyen kralın Kudüs'teki tüm destekçileri bir araya gelerek, Fransızların onu Suriye'den çıkarmasını engelleme çabasına destek vereceklerini açıkladılar. Başlıca konuşmacılardan biri olan Şeyh Abdülkadir el-Muzafir, İngilizlere ve Siyonistlere karşı 'gerçek eylem' çağrısında bulundu. Toplantıda ayrıca, Balfour Deklarasyonu'na yönelik bilinen itirazlar ve King-Crane raporunun dikkate alınması talebi de tekrarlandı.

Balfour Deklarasyonu metni yayınlanmamış olsa da, her türlü söylentiye konu oldu. Ancak bu söylentiler, İngiliz hükümetinin Şubat ayında bunu kamuoyuna açıklamasıyla ortadan kalktı. Pazarlardaki ve camilerdeki insanlar, rehberlik ve yanıt için siyasi ve dini sözcülerine baktılar. Katolik rahipler, Ortodoks keşişler ve Müslüman *imamlar,* ülke genelinde protesto ve gösteriler düzenlemek için işbirliği yaptılar. Ilık güneşin altında, Filistin siyasetinin kalbi Kudüs, İngiliz yetkililerle ilk gerçek yüzleşmeye hazırlanıyordu.

McCracken, yaklaşan karışıklık söylentilerinin yanlış olduğunu ve kendisinin ve eşinin önceki kış dini bir görev için geldiği kutsal şehirde sükunetin devam edeceğini umuyordu. Kuruluşu olan Amerikan Dini Dostlar Topluluğu (Quakerlar), onu Kudüs'teki refah ve hayır işlerinden sorumlu tutmuştu ve bunun iyi bir nedeni vardı. McCracken, dünyanın dört bir yanında benzer birçok faaliyeti yönetmişti ve İsviçre Konfederasyonu tarihi de oldukça tanınmıştı. Kudüs'te, Filistin'deki fırtınalı bir döneme önemli bir görgü tanığı olacaktı.

Havadaki gerginliği hissetmişti ve sosyal yardım örgütünün çamaşırhanesinde çalışan Arap ve Yahudi kadınlar şehirdeki faaliyetlerden bahsediyorlardı. 27 Şubat'ta çamaşırhanenin önünde büyük bir kalabalık toplandı. Bu, Siyonizme karşı ilk kitlesel Filistin gösterisiydi. İçerideki kadınlar kalabalığın kükremesini duyunca paniğe kapıldılar ve birbirlerine sarıldılar, hem Yahudiler hem de Araplar. McCracken, onları korumak ve sakinleştirmek için polisi çağırmaya karar verdi. İngiliz ve Yabancı İncil Derneği binasının önünde yaklaşık 4.000 kişi toplanmış, bağırıyor ve tehditkar bir şekilde sopalar sallıyordu. McCracken'in duyabildiği tek kelime, Filistin valisi General Bowles'un öfkeyle bağırılan adıydı.

Çamaşırhane, İncil Derneği binasının zemin katında, çeşitli kişilerin konuşmalar yaptığı büyük balkonun altında yer alıyordu. Konuşmacıların çoğu kalabalığı kışkırttı, ancak Müftü Kamil el-Hüseyni sakinlik çağrısında bulundu ve göstericileri dağılmaya çağırdı. Ardından, Sosyal Yardım Kuruluşları'nın fahri sekreteri Elizabeth McQuin kalabalığa hitap etmeye karar verdi. Sözlerini Arapçaya çevirmesi için yerel bir adam buldu, balkona çıkan merdivenleri tırmandı ve bir konuşma yaptı:

> Dünyanın size saygı duymasını istiyorsanız, centilmen gibi davranmalısınız. Yahudiler günah işledilerse, şüphesiz bunun bedelini

> ödeyeceklerdir. İngilizler sizi Türklerden kurtardı. Ben de Amerika Birleşik Devletleri vatandaşıyım ve buraya sosyal refah için çalışmaya geldim. Biz özgürlüğü seven bir halkız, ancak özgürlüğün doğru davranış anlamına geldiğini biliyoruz. Büyük Müftü sizin dostunuzdur; gözlerinde sevgi var ve onu takip etseniz iyi olur.

İster küçümseyici ama iyi niyetli açıklaması olsun, isterse de iri Amerikalı kadının korkuluğa tutunmuş garip görüntüsü olsun, Bayan McQuin'in konuşması gürültüyü susturdu.

Kamil, Salim ve Said el-Hüseyni, bunun bir kadın olduğunu hemen fark etmemişlerdi. Aniden heyecanlı bir izleyici, "Bir kadın, bir kadın!" diye bağırdı; bu, tamamen erkeklerden oluşan bir gösteride alışılmadık bir durumdu. "Ülkemiz Bize Aittir", "Vatanın Hainlerine Ölüm", "Yahudi Göçüne Son Verin" yazılı pankartlardan bazıları indirildi ve kalabalık dağıldı. *Jerusalem News'ten* bir fotoğrafçı bu sıra dışı olayı görüntüledi ve ertesi gün Bayan McQuin'in fotoğrafı protestonun fotoğrafları arasında yer aldı.

Protestocular Yafa Kapısı'na ve ardından Amerikan konsolosluğuna doğru ilerlediler. Merhum belediye başkanı Hüseyin'in oğlu ve Musa Kazim'in kardeşi Said ve Salim el-Hüseyni'nin önderliğindeki bir heyet, Amerikan konsolosu Dr. Otis Glazenburg'a bir dilekçe sundu. Arap nüfusu, hem Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Filistin diasporası hem de Amerika'nın Filistin Mandası konusundaki tarafsızlığı nedeniyle Amerikan konsolosluğunu bir destek ve umut kaynağı olarak görüyordu. Konsolos, Başkan Wilson'ın kişisel dostu ve doğrudan atadığı biri olarak geniş çapta tanındığı için Kudüs'ün ileri gelenlerinden Siyonizm ve İngiliz yetkilileri hakkında çok sayıda şikayet alıyordu. Ancak bu olayda göstericiler, Amerika Birleşik Devletleri'nin her zaman adaletin yanında olduğunu belirten belirsiz ifadeler mırıldanan mahcup bir diplomatla karşılaştılar. "Ama hangi adaletten bahsediyordu?" diye merak etti heyet üyelerinden Arif el-Arif, arkadaşı Amin el-Hüseyni'ye bu karşılaşmayı anlatırken.

Protestocular oradan Fransız konsolosluğuna gittiler, ancak orada da benzer bir karşılama gördüler. Son varış noktaları, öğleden sonra saat beşte ulaştıkları valilik konutuydu. Yolda, Siyonist marşı ' *Hatikvah'ı* son sesle söyleyen bir grup Yahudiyle karşılaştılar, ancak onları görmezden gelip yürümeye devam ettiler. Salim, polis memurlarının protestocularla

çatışmayı kışkırtmamak için Yahudi polisleri saflardan çıkardığını fark etti. Salim, Said ve Arif'in valilik konutunun avlusuna girmelerine izin verildi. Dilekçelerini sundular ve yürüyüşü dağıttılar.

Kudüs Haberleri gazetesini*Ertesi sabah bir çocuk* Salim'in evine getirdi. Arif el-Arif daha sonra McCracken'ın gösteriye sadece 4.000 kişinin katıldığı tahmininde yanıldığını savundu ve Salim'e sayının 40.000 olduğunu söyledi. Salim, McCracken'ın yürüyüşün kendi yönlendirmesi ve liderliğiyle kontrol edildiği yönündeki Siyonistlerin iddialarını çürüttüğünü görmekten memnun oldu.

müftü,*Birkaç gün sonra* cesur Bayan McQuin'i, yaptığı hareketten dolayı kendisine şahsen teşekkür etmek üzere davet etti. Bayan McQuin, Yahudi çamaşırcı kadınlar için duyduğu korku nedeniyle ona adıyla hitap etme cesaretini gösterdiğini açıklayan bir mektup yazmıştı. 1 Mart'ta *müftü* ona şöyle yazdı:

> Mektubunuzu aldığım için çok memnun oldum. Sessiz gösterimizin zavallı kız kardeşlerimiz, çamaşırcı kadınlar arasında bu kadar endişeye yol açmasından ve çocuklarla olan önemli çalışmalarınızı aksatmanıza neden olmasından dolayı üzgünüm. Bu kesinlikle niyetimiz değildi, ancak eminim siz ve onlar gösterimizin nedenini anlıyorsunuzdur. Konuşmanız harikaydı, bilgelik ve içgörü doluydu ve insanlar üzerinde olumlu bir etki bıraktı… [3]

Ayrıca övgü dolu sözler de içeriyordu.

McCracken, Bayan McQuin'e *müftüyü* ziyaretinde eşlik etti. Birlikte, Zeytin Dağı'na giden yol üzerindeki tepede bulunan ve şehrin güzel bir manzarasına sahip olan evine gittiler. Bu ev, yirminci yüzyılın sonlarındaki en ünlü Filistinli Faysal el-Hüseyni'nin gelecekteki ikametgahıydı. Yolda McCracken, Bayan McQuin'e her zaman yaşlı *müftüyü* sevdiğini ve onun kendisine babası Rahip John McCracken'ı hatırlattığını söyledi. *Müftünün* çamaşırcı kadınlara olan ilgisine şaşırmadı: İlk görüşmelerinde, refah programları için desteğini almak üzere *müftüyü* ziyaret ettiğinde, müftü, kuruluşun Müslüman kadınları istihdam etmesi şartıyla kabul etmişti. *Müftü* ayrıca Amerikalıdan, 1919'da Bayan Cemal el-Hüseyni tarafından kurulan Kudüs kadınlarının refah örgütüyle işbirliği yapmasını istemişti; bu örgüt

sadece muhtaçlara yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda ailenin kadınlarının ulusal çabalara katılmasını da sağlamıştı. McCracken, halihazırda istihdam edilen kadınların çoğunun aslında Müslüman olduğunu ona temin etmişti. *Müftünün,* onayını alan bu girişime Yahudi kadınların dahil edilmesine hiçbir itirazı yoktu.

McCracken, *müftünün* Siyonistlere karşı tutumunu merak ediyordu. Bir yandan Siyonizmi kınayıp ona karşı gösterilere önderlik ediyordu. Öte yandan, 1918 yazında İbrani Üniversitesi'nin temel taşlarından birini atmıştı. *Müftünün* Osmanlı yönetiminin sona erdiğini henüz fark etmediği anlaşılıyordu. Siyonistler ve İngilizler *müftünün* hayatında yeni unsurlardı ve değişen zamanlara ayak uyduramıyordu. Genç nesil, Büyük Savaş'ı takip eden kültürel, sosyal ve siyasi değişimleri daha iyi anlayabiliyordu.

İlk görüşmelerinde olduğu gibi, konuşma Fransızca ve İngilizce olarak yapıldı. *Müftü* Fransızca konuşuyordu, McCracken ise Fransızcayı iyi bilmiyordu; ardından *müftünün* kuzeni ve belediye başkanı olan, akıcı İngilizce konuşan Musa Kazim yardıma koştu. Kamil'in beyaz cübbesi, Türk döneminden kalma madalyalarla ve İngiliz yetkililer tarafından Büyük Müftü olarak atanması sırasında kendisine verilen Kral V. George'un madalyasıyla süslenmişti. Bu yük, ince yapısı ve orta boylu vücudu için her zaman çok ağır görünüyordu. Balfour Deklarasyonu'nu tartıştılar ve *müftü* , her zamanki gibi, Filistin Araplarına yapılan haksızlık hakkında ılımlı ve nazik bir tonda konuştu. Ardından *müftünün* en sevdiği konuya geçtiler: Amerika Birleşik Devletleri. Kısa süre önce Amerikan Kızılhaçı'nın başkanı Albay Finley ile tanışmış ve onun bilgi birikimine hayran kalmıştı. Şimdi McCracken'den okyanusun ötesindeki bu yeni dünya gücünün harikalarını onaylamasını istiyordu.

müftünün*Bayan McQuin,* eşi ve kızları dışarı çıkmadan önce onları karşılamak için bitişik bir odaya çekilmişti. Toplantıda kızların İngiliz mürebbiyesi de bulunuyordu. *Müftünün* oğlu Tahir III orada değildi, ancak McCracken onu önceki ziyaretlerinden tanıyordu ve İngiliz yetkililer gibi onun *müftünün* görevini devralmasını bekliyordu. (Bu bölümün, önceki bölüm gibi, neredeyse tamamen ailenin Tahiri koluna mensup üyelerine atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemde kolların önemi kalmamış olsa da, aile tarihinin tutarlılığı için bunu akılda tutmak gereklidir.)

Müftü, Amerikalıyı İngiliz arkadaşlarından bile daha çok seviyordu. Onu sık sık evinde ziyaret ederdi ve McCracken Amerikan tarzıyla yerel gelenek ve görenekleri görmezden geldiğinde bile Kamil gücenmezdi. Her

ziyaretinde McCracken, Mısırlı hizmetkarı Mahmud'u, aşçısı Abdul'ü ve genç Afrikalı çocuk Süleyman'ı, sanki toplumun saygın üyeleriymiş gibi *müftüye* tanıtırdı ve Kamil anlayışla ve iyi niyetle karşılık verirdi. Eğer bu Storrs'un evinde olsaydı, bunu kasıtlı bir hakaret olarak görürdü.

McCracken ve Kamil ilk kez Eylül 1919'da, daha önce Alman Konsolosluğu olan ve şimdi de Filistin Mandası baş yöneticisinin kıdemli yardımcısı ve Storrs şehir dışında olduğunda Kudüs valisi olarak görev yapan Albay Popham'ın karargahı olan binada tanışmışlardı. *Müftü*, Filistin'deki ilk Amerikan otomobilini görmek için akşam yemeğine gelmişti. (Aslında, ilk otomobil 1912'de Aaron Aronson tarafından ülkeye getirilmişti, ancak arızalanmış ve sonra ortadan kaybolmuştu. Yafa'da bir Alman tarafından başka bir araba yapılmıştı, ancak bu sadece motor takılmış bir at arabasıydı.) Popham arabasını Mısır'dan getirmişti. *Müftüyü* kuzeye bir geziye davet etmişti, ancak Kamil bunun statüsüne uygun olmadığını düşünerek isteksizce reddetmişti.

Kamil, at arabasından aniden hız yapan bir otomobile binmiş bir yolcu gibi hissediyordu. Ölçülü bir tempoda ilerleyen bir dünyadan çılgın bir yarışın içine sürüklenmişti. Her hafta önemli bir şey oluyordu. 8 Mart'ta Faysal, Büyük Suriye Kralı ilan edildi. Kralın hükümetinde kısa bir süre Dışişleri Bakanı olan Said el-Hüseyni, tarihi açıdan önemsiz olsa da görkemli olan bu törene katıldı. El-Hacı Amin, kardeşi Kamil ve akrabası Musa Kazim'i Kudüs'te bir gösteri düzenleyerek bu olayı kutlamaya ikna etti. Gösteriyi duyuran afişte barışçıl olması gerektiği vurgulanması şartıyla kabul ettiler.

Ve öyle de oldu. Protestonun sonunda, Kudüs valisine bağımsız Büyük Suriye'yi destekleyen ve Siyonizme karşı çıkan bir dilekçe sunuldu. [6] El-Hacı Amin, ailenin tebriklerini yeni krala iletmek için hemen Şam'a gitti ve 1 Nisan'da İngilizlerin Filistin'i Faysal'a vermeye istekli olduğuna ikna olmuş bir şekilde geri döndü. Bunu Storrs'un genelkurmay başkanı General Waters-Taylor'dan da duymuştu. Kardeşi Kamil'e, "Süreci hızlandırmak en iyisi," dedi. O yıl Paskalya Pazarı'na denk gelen Peygamber Musa kutlamaları, İngiliz hükümetine baskı yapmak için bir fırsat sağlayacaktı.

Ailedeki herkes aynı fikirde değildi. El-Hajj Amin'in yeğeni Cemil el-Hüseyni bu taktiğe şiddetle karşı çıktı. Altı çocuk okuldayken çok yakındılar, ancak savaş sırasında yolları ayrıldı ve dünya görüşleri büyük ölçüde farklılaşmaya başladı. Hem Cemil hem de El-Hajj Amin Arap

Kulübü üyesiydi, ancak Cemil, Naşaşibi Edebiyat Kulübü'ne de katılarak El-Hajj Amin'i kızdırdı. Cemil, Arif el-Arif'in gazetesi *Suriya el-Cenubiyya'yı* (Güney Suriye) kullanarak derneklere, Peygamber Musa kutlamalarını isyan çıkarmak için bir fırsat olarak kullanmamaları ve bayramın kutsallığına saygı göstermeleri çağrısında bulundu. Arif el-Arif bu görüşe katıldı, ancak daha sonra izinsiz gösteriyi planlamakla suçlandı. [7] Muhtemelen suçlamadan masumdu, ancak El-Hajj Amin ile olan dostluğu nedeniyle suçsuz bulundu.

4 Nisan 1920 Paskalya Pazarı'nın sonunda Ronald Storrs günlüğüne şunları yazdı:

> Peygamber Musa kutlamaları Yahudilere karşı bir isyana dönüştü. İsyanın sorumlusu, müftünün kardeşi el-Hacı Amin el-Hüseyni adında bir adamdı. İsyanları kışkırtan tüm adamlar gibi, o da kalabalığı kışkırttıktan sonra ortadan kayboldu. [8]

Storrs, *müftünün* olayın başından sonuna kadar organize edilmesinde parmağı olduğuna ikna olmuştu. Diğer İngiliz yetkililer gibi, Kamil konusunda kararsızdı. Gizlice onlara karşı çalıştığından şüpheleniyorlardı, ancak aynı zamanda inanılmaz cömertliğinden de etkilenmişlerdi. Şehri ilk işgal ettiklerinde, bazı aç askerler *müftünün* evine girip iki tavuk ve bazı diğer yiyecekleri çaldılar. General Allenby çok öfkelendi ve *müftüden* yağmacılar hakkında resmi bir şikayette bulunmasını istedi. Müftü ise bir mektupta şöyle cevap verdi: 'Yapılan zarar, majestelerinin bana gösterdiği iyiliğe kıyasla önemsizdir, bu nedenle askerlerin eylemleri, babalarının evinde çocukların yaramazlığından başka bir şey değildir.'

Kamil, Nisan olaylarından doğrudan sorumlu tutulmadı, ancak Storrs onun kışkırtıcı olduğundan hiç şüphe duymuyordu. Yine de aile, olayı büyük önemde görmedi ve yetkililerle veya hatta Siyonizmle bir kriz olarak değerlendirmedi. Sonuçta, Nabi Musa kutlamaları her zaman dini ayaklanmalara neden olmuştu. Olayı son derece önemli gören tek kişi el-Hajj Amin'di, ancak o bile daha sonra kutlamacıların çok ileri gittiğini ve İngilizlerle işbirliği yapmanın bir yolunu bulmanın gerekli olduğunu kabul etti.

Nabi Musa kutlaması, Ortodoks cemaatinin Paskalya'yı Roma Patrikhanesi'nden Diriliş Kilisesi'ne bir yürüyüşle kutlamaya başladığı 1910 yılından sonra özellikle gergin bir hal almıştı. 1920 yılında ise Müslüman yürüyüşüyle aynı zamana denk geldi. Çok sayıda Müslüman ve Hristiyan, Via Dolorosa'nın dar, basamaklı sokağını doldururken, birçok seyirci de yukarıdan izliyordu. Eski Şehir, bu kadar kalabalığı barındırmak için çok küçüktü. Kalabalığa, bir yürüyüş halinde olmasa da Ağlama Duvarı'na doğru ilerleyen bir grup Yahudi de katıldı. Onlar, dindar Yahudileri korumaktan çok gerilimi artıran bir grup silahlı destekçi tarafından korunuyordu. 1920 yılında Ortodoks Kutsal Cuma, sadece Müslüman bayramıyla değil, aynı zamanda Pesah ve Batı kiliselerinin Gregoryen takvimindeki Kutsal Cuma ile de aynı zamana denk geldi.

İngiliz seyahat yazarı George Napier Whittingham, olaya tanık olmuş ve daha sonra Storrs'a gerçekte ne olduğunu anlatabilmişti. O cuma günü, Kutsal Kabir Kilisesi'ne giderken, David Caddesi'nde geleneksel Peygamber Musa alayıyla karşılaştı. Alayın merkezinde, Hüseyini ailesinden birinin derviş dansı yaptığını ve kalabalığın cesaretlendirici tezahüratlar ve dualarla ona eşlik ettiğini gördü. Bayraklar ve dini sancaklar birbirine karışmış, alay yolundaki her şeyi yutabilecek bir kasırga gibi hareket ediyordu. Whittingham aceleyle açık bir kapı aralığına çekilerek kendini kurtardı. Balkonlardaki kadınlar renkli mendiller attılar ve dans eden dervişlerden biri bunları alıp Peygamberin yeşil sancağının direğine bağladı.

Whittingham, Arapça ve İngilizce konuşmaların yapıldığı Haram el-Şerif avlusuna doğru ilerleyen alayı takip etti. Kamil ve el-Hacı Amin, kalabalığa Arapça hitap ederek Balfour Deklarasyonu'na ve Yahudilerin Filistin'e göçüne karşı sert eleştirilerde bulundular. Oradan alay Eriha'ya doğru yöneldi. Whittingham akşamı Kutsal Kabir Kilisesi'nde geçirdi ve Cuma günü onun için huzurlu geçti. Ancak herkes gibi o da bunun alışılmadık bir Paskalya olacağını hissetti.

Bu arada Müslüman kutlamacılar yollarına devam ettiler. O yıl Eriha'ya kadar yürümediler, Ölü Deniz'e inişten önceki son tepede durup Nablus ve Hebron'dan gelen grupların kendilerine katılmasını beklediler ve ardından birlikte Peygamber Musa'nın türbesine doğru ilerlediler. Yolda, Ebu Dis'e ve Kudüs'ün doğusundaki köylere giden yol üzerinde bulunan Ras el-Amud mahallesinden geçtiler. Köy çocukları onları evlerinin düz çatılarından izlediler, bazıları daireler çizerek dans ederken ebeveynleri yol

kenarından alayı izledi. Nisan ayı güneşli ve yağmurlu bir ay olduğu için birçok kişi şemsiye taşıyordu; bu yüzden Hristiyanlar Peygamber Musa Bayramı'na "Şemsiye Bayramı" adını verdiler. Sadece erkekler şemsiye taşıyordu ve yolun büyük bölümünde erkekler ve kadınlar ayrıydı; sadece Bedevi bölgelerinde serbestçe bir araya geliyorlardı. Yol boyunca seyyar satıcılar da mallarını, falafel ve içeceklerini satıyorlardı. Her mahalle ve köy kendi pankartlarını ve afişlerini dalgalandırıyordu ve kulakları sağır eden gürültüye çobanların flütlerinin tınıları eşlik ediyordu.

Alayı, genellikle Cuma gününden ertesi Perşembe gününe kadar kaldıkları, Peygamber Musa'nın türbesinin yakınında hazırlanan büyük kampa ulaştırmak üzere bekliyordu. Bu sefer, diğer grupların gelmesini bekleyip Pazar gününe kadar beklediler ve ardından peygamberin türbesine doğru yola koyuldular.

Paskalya Pazarında Whittingham, Hristiyan mezhepleri arası çatışmaları önlemek için oraya gönderilen büyük bir İngiliz askeri polis birliğiyle karşılaştığı Kutsal Kabir Kilisesi'ne tekrar yürüdü. Bu birlik, Kudüs bölgesindeki mevcut askeri polis gücünün neredeyse tamamından oluşuyordu ve ancak daha sonra Müslümanları ve Yahudileri ayırmak için konuşlandırılmasının daha iyi olacağı anlaşıldı. Kilisenin yuvarlak iç mekanı, Patrik'in genç rahiplere kutsal ateşle yanan meşaleler vermesini izleyen büyük bir kalabalıkla doluydu. Meşalelerin ışığında Whittingham, askeri birliğin komutanı Yüzbaşı Adamson'ın etrafında geleneksel olmayan bir çemberin oluştuğunu gördü ve Latin kutsal ateşiyle aydınlatılmış bir İngiliz subayının görüntüsü onu gülümsetti. O günkü son gülümsemesiydi bu.

Bir süre sonra Whittingham kalabalığın arasından ayrılıp Via Dolorosa'ya çıktı ve orada Latin-Katolik alayı ile Doğu kiliselerinin alayının arasında kaldı. İki alay, kusursuz bir düzen içinde türbenin etrafını sardı, ta ki Suriye Kilisesi'nden bir hacı, geleneksel olarak Kıpti Kilisesi'ne ait olan bir sandalyeyi yerinden oynatana kadar. Sonra, Whittingham'ın deyimiyle, 'kıyamet koptu'. Kadınlar ve çocuklar çığlık attı ve yumruklaşmalar ve küfürler arasında kimin üstün geldiği anlaşılamadı. Aniden kilise kapısı alev aldı ve Kaptan Adamson yangını söndürmeyi başardı. Whittingham olay yerinden kaçarak Yafa Kapısı'na koştu ve orada o Pazar gününün asıl dramına tanık oldu.

Storrs, bu açıklamayı duyduğunda iç çekti. Nabi Musa kutlamasından birkaç gün önce bu sefer isyan çıkacağına dair uyarılar almıştı. Alayı'nın

Eriha'ya kadar gitmediğini öğrenmek endişesini daha da artırdı. General Allenby, Yahudilerin Fısıh sabah ibadetinin Kutsal Kabir Kilisesi'ndeki kutsal ateş ritüeliyle çakışmamasını sağlamasını emretmişti, ancak Nabi Musa kutlamasıyla bağlantılı olarak çatışmaların çıkmasını beklemiyordu. Garip bir şekilde, kilise yakınlarında olanlar, hele ki kundaklama girişimi, kimse generale bildirilmemişti. Ona göre, Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki kavgalar hoş görülebilirdi, ancak Hristiyanlığın kutsal mabetlerine yapılan herhangi bir saldırı affedilemezdi. Bu bilgiyi Allenby'den saklayan Adamson, ancak 1922'de, generalin (o zamanlar mareşal rütbesindeydi) Mısır'daki Tutankhamun'un mezarının açılışında konuğu olduğu sırada ona bunu anlatma cesaretini buldu.

O günlerde, Peygamber Musa kutlamaları Filistin takvimindeki tek resmi etkinlikti. Bu kutlamaların merkezinde iki Hüseyni, Müftü Kamil ve Kudüs Belediye Başkanı Musa Kazim bulunuyordu. Resmi bir etkinlik olduğu için, şehirdeki İngiliz yönetiminin başı olan Storrs'un, kutlamaların başarılı geçmesine yardımcı olması gerekiyordu. Osmanlı yönetimi altında, Kudüs valisi, alay Eriha'ya gitmeden önce kutsal sancakları teslim alma onuruna sahipti ve genellikle tek bir top atışıyla Haram el-Şerif'teki *imamın* kutlamaların açılışını ilan ettiği sırada hazır bulunuyordu. İngiliz ordusu bu görevi devraldı ve tören sırasında çalan topu ve bandoyu sağladı. (Storrs'un astları ve üstleri, İngiliz ordusunun festivalde bu kadar aktif bir rol almasına karşıydı, ancak Storrs onları bunun halkın Müslüman yönetiminden Avrupa yönetimine geçişi kabul etmesini teşvik edeceğine ikna etti.) Storrs bunu sürdürdü çünkü 1919'da Peygamber Musa kutlamaları barışçıl bir şekilde geçmişti. Kutlamacılar bir hafta boyunca Eriha'da kalmışlardı; orada onları ziyaret etmiş ve gelenekle modernliğin harmanlandığı bazı törenleri (sünnet törenleri, kukla gösterisi ve kukla oyunu) gözlemlemişti. Muhtemelen karnaval atmosferinin tekrar hakim olmasını bekliyordu, ancak öyle olmadı.

Pazar sabahı Storrs, Kudüs polis şefi, deneyimsiz genç bir teğmenden her şeyin yolunda olduğuna dair bir rapor aldı. Hükümet daha sonra, bu subayın deneyimsizliği ve emrindeki az sayıdaki adam göz önüne alındığında, kendisine çok fazla sorumluluk yüklendiğini anladı. Storrs'un ailesi o Paskalya'da onu ziyaret ediyordu ve birlikte öğle ayinine katılmak için Aziz George Katedrali'ne yürüdüler. Hebronluların Nabi Musa kutlamaları için geldiklerinde kendisine haber verilmesini istedi, çünkü her zamanki gibi Nablus grubuyla kavga edeceklerinden korkuyordu. Yardımcılarından birine, "Hebronluları Yafa Kapısı'ndan yaklaşık bir buçuk

saat uzaklıkta gördüğünüzde bana haber verin" dedi. Kiliseye gitmek üzereyken, kişisel hizmetlisi Kamil, ailesini telaşlandırmamak için alçak sesle Arapça olarak Yafa Kapısı'nda sorun olduğunu söyledi. Storrs daha sonra günlüğüne, "Kamil kalbime bir kılıç saplamış gibi hissettim" diye yazdı. [15]

Emrindeki kuvvetlerin yetersiz olduğunu fark eden komutan, özellikle uyarısını dikkate almayan ve Hebron'dan gelen alaya eşlik etmesi için bir bölük asker veya polis göndermeyen Allenby başta olmak üzere, askeri komutanlara tekrar öfkelendi. Küçük kuvvet, Kutsal Kabir Kilisesi'ndeki ayaklanmanın etrafında toplandı.

Whittingham'a göre, Yafa Kapısı'ndaki isyanın sebebi, Kudüs'teki kutlamalara katılan Hebronlu gruptu. Sabahın erken saatlerinde Hebron'dan ayrılıp, Kudüs ve Nablus birliklerinin beklediği şehir surlarının dışındaki belediye binasına doğru yöneldiler. Heyecanlı kalabalık, Yafa Kapısı yakınlarındaki Arap Kulübü'ne giderek konuşmaları dinledi. Musa Kazim ve el-Hacı Amin ana konuşmacılardı, ancak en coşkulu konuşmayı, Filistin tarihinin öncüsü olarak bilinen ' *Raid el-Kissa el-Filastiniya* ' lakaplı Halil Baydas yaptı. Konuşmasını şu sözlerle bitirdi: 'Sesim duygudan titriyor, ama milli yüreğim asla zayıflamayacak.' [16] Kalabalık konuşmaları dinledi ve kulübün gençleri tarafından ücretsiz olarak dağıtılan limonatayla susuzluklarını giderdi. Ardından Hebronluları karşılamak için Yafa Kapısı'na gittiler. Musa Kazim, kapının önündeki meydana ulaştığında yeni gelenlere hitap etti; arkasında ise genç el-Hacı Amin, Kral Faysal'ın resmini kaldırarak yüksek sesle, "Ey Araplar! İşte sizin kralınız!" diye bağırdı.

O gün Storrs, Halil el-Sakakini'den Kamil el-Hüseyni'nin Hebronluları kışkırtan ve isyanı başlatanlardan biri olduğunu öğrendi. Belediyenin yakınlarında Yahudilere ait birkaç dükkan vardı ve kalabalık bu dükkanları yıkmaya ve yağmalamaya başladı. Birçok yerde başlayan ve alevler tüm binayı sarana kadar yayılan kundaklama yangını gibi, bu olay da kısa süre sonra Yafa Kapısı yakınlarında zaten şiddetle devam eden Hebronlular ve Yahudiler arasındaki çatışmayla birleşti.

Yafa Kapısı'nda, sağcı Siyonist partilerin akıl hocası ve gelecekteki kurucusu Ze'ev Jabotinsky önderliğindeki silahlı Yahudi adamların görüntüsü kalabalığı kışkırttı ve bir Hebronlu'nun bir Yahudi çocuğa saldırmasıyla kavga çıktı. Kısa süre sonra birlikler geldi ve isyanı sona erdirdi.

Sonrasında olanları Storrs bizzat biliyordu. Şehri birkaç gün boyunca sıkıyönetim altında tuttu ve şehre girip çıkan herkesi muhafızlar kontrol etti. Müslüman Mahallesi'nin kapılarına, kadınları kontrol etmeleri için Hintli Müslüman askerler yerleştirdi ve bunun herhangi bir rahatsızlığa yol açmayacağını iddia etti. Yafa Kapısı'ndan sorumlu olan Robert Adamson, Storrs'a kadınların çoğunun her türlü silah taşıdığını bildirdi. Storrs, bu koleksiyonu İngiltere'ye gönderdi ve koleksiyon hala Chichester'deki Kraliyet Askeri Polis Müzesi'nde sergileniyor. Silah taşıyan herkes bir Mısır poundu para cezasına çarptırıldı. Bir gün, bir Hintli asker yanlışlıkla Yafa Kapısı'nda yaşlı bir Filistinli kadını vurduğunda şehir sarsıldı. Silah sesleri, Ortodoks Patriği'nin öldürüldüğü söylentisine yol açtı ve Adamson, bunun doğru olmadığını ve Patriğin kilisesinin içinde güvende olduğunu insanlara ikna etmek için çok çalışmak zorunda kaldı.

Whittingham, Kamil el-Hüseyni'nin isyanları kışkırtmada hiçbir rolü olmadığına kendisi de ikna olmuştu. Bu olaylardan birkaç gün sonra, Zeytin Dağı'nın altındaki evinde *müftüyü* ziyaret etti ve durum hakkında konuştu. Birkaç ay önce *müftünün* McCracken ve Bayan McQuin'i ağırladığı geniş oturma odasında Fransızca konuştular. Bir süre sonra, Şeyh el-Haram Beşir el-Hüseyni'nin oğlu Halil'in yardımıyla İngilizceye geçtiler. (Başir, kartvizitinde " *Cami Şefi* " olarak belirtilmişti ve Filistin'deki siyasi karışıklığın ardından servetini ve statüsünü kaybeden ailenin Ömerî koluna mensuptu.) Ziyaretin zamanlaması önemliydi: Whittingham o sabah otelinde, bir önceki gün on galip devletin Filistin'deki İngiliz Mandasını onayladığını ve şartlarının Balfour Deklarasyonu'nu içerdiğini duymuştu.

Kamil haberleri dikkatle dinledi. Hayal kırıklığını dile getirdi, ancak bunun Müslümanlara karşı ayrımcılık anlamına gelmediği umudunu da taşıdı. Whittingham'a göre, konuşma İngiliz hayranlığına doğru bir dönüş yaptı. *Müftü*, İngiliz İmparatorluğu'na ve kültürüne duyduğu büyük hayranlıktan bahsetti. Ayrıca konuğuna ne Yahudi karşıtı ne de Hristiyan karşıtı olmadığını özellikle belirtti. Whittingham, "Siyonizm karşıtı mısınız?" diye sordu. *Müftü*, "Evet," diye yanıtladı, "duygusal olarak... Siyonistler ülkenin gelişmesini engelliyorlar," diye yakındı. "Onlar olmasaydı, burayı on beş yılda müreffeh bir ülke yapabilirdik." Sonra konuğunu şaşırtarak şunları ekledi: "Bir bankacılık sistemi, işte başarının anahtarı bu. Hükümetinize deyin ki, 'Bırakın bankalar açsınlar, kendi devletlerini finanse etsinler.' On beş yıl sonra başarısız olursak, başkaları bizim yerimize denesin." Yaklaşık bir saat konuştular ve ayrılırken *müftü*

her zamanki gibi iyimserdi. Geniş bir gülümsemeyle, "Tanrı'dan sonra, her zaman zayıfların yanında yer alan ve Filistinlilerin bir tiranlık tarafından yönetilmesine izin vermeyecek olan İngiltere'ye güveniyorum" dedi.

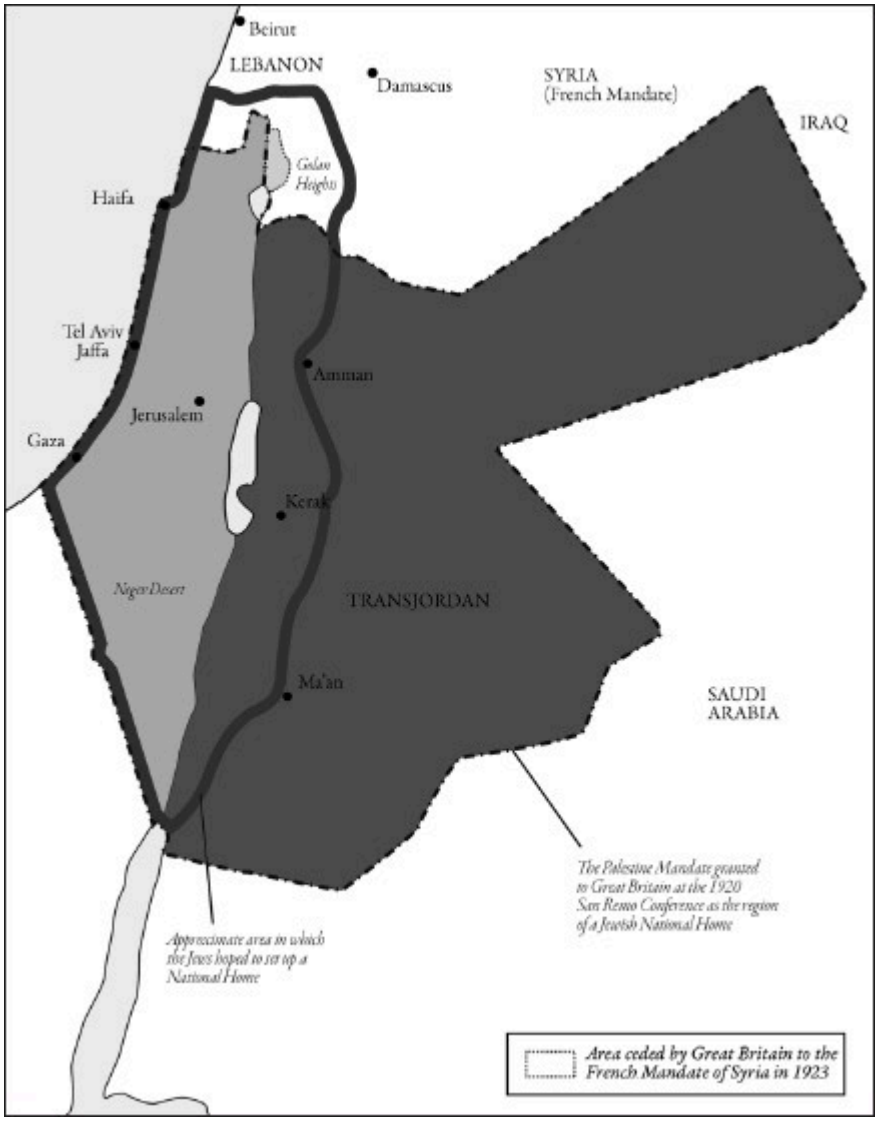
Whittingham, Storrs'a, "Böylesine ılımlı bir adamın bu ayaklanmayı kışkırtmış olması mümkün değil," dedi. Ayrıca, Amerikan Kolonisi'ndeki ofisinde ziyaret ettiği Musa Kazim'in olayların anlatımını da aktardı. Ayaklanmaları başlatanlar Hebronlular değil, Yahudilerdi. Her şey, biri Müslüman diğeri Yahudi olan iki çocuk arasında çıkan bir kavgayla başladı. Ardından, tüfeklerle donanmış bir "Yahudi lejyonu" tarafından Müslüman çocuk dövüldü ve Hebronlular geldiğinde onlara saldırmaya başladılar. Whittingham, Musa Kazim'e her iki tarafta da aynı sayıda kişinin öldüğünü, ancak Yahudilerin yaralanma sayısının çok daha fazla olduğunu söyledi. Musa Kazim, "Çünkü biz kendimizi şiddetle savunuyoruz," diye yanıtladı.

O gün Amerikan konsolosu Washington'a şu raporu gönderdi: 'Dün, dini bir Müslüman alayı şehirden geçerken, Müslümanlar ve Yahudiler arasında bir çatışma çıktı. Her iki taraf da kayıplar verdi ve olağanüstü hal ilan edildi.' Siyonist halkla ilişkiler, konsolosun tarafsız raporunu yalanlamaya çalıştı; bu rapor, Hüseyinileri ve tüm Filistinlileri onun güvenilir bir dost olduğuna ikna etti. [19] Gerçekten de, o sırada Filistin'de bulunan Amerikalılar, olayları meşru ve anlaşılabilir bir yerel öfkenin parçası olarak değerlendirmiş gibi görünüyordu, ancak şiddet içeren biçimini onaylamıyorlardı. Sahadaki İngiliz temsilcileri, Londra'da konuşlanmış olanlar olmasa da, kolayca bir şekilde kışkırtılabilecek Müslüman kitle teorisine bağlı kaldılar. Her halükarda, resmi soruşturma, o talihsiz Paskalya/Pesah gününde yedi Yahudi ve beş Arap'ın öldürüldüğünü ortaya koydu. Aynı zamanda, İngiliz kuvvetlerinin çoğunun yoğunlaştığı Kutsal Kabir Kilisesi yakınlarında meydana gelen çatışmada kimse öldürülmemişti.

Storrs, Filistinlilere yakın bir İngiliz misyoneri olan ve normalde Hayfa'da ikamet eden Bayan Frances Newton'dan Jabotinsky'nin silahlı grubu ve onların karışıklık çıkarmadaki rolü hakkında da bilgi aldı. Ancak Hüseynilerle olan dostluğuna rağmen, Storrs, Amerikan versiyonunu reddettiği gibi, onun olay versiyonunu da reddetti. Adamları ona Kamil'in Tapınak Dağı'ndaki kalabalığa hitap ettiğini ve bir önceki hafta verdiği, onları Yahudilere karşı kışkırtan bir vaazı tekrarladığını söylediler. Storrs ayrıca *müftünün* el-Hajj Amin ve Arif el-Arif'i kargaşa çıkarmaya teşvik

ettiğine ve ancak olaylar kontrolden çıktığında Kamil'in isyanı durdurmaya başarısız bir şekilde çalıştığına inanıyordu.

Orada bulunan Raghib al-Nashashibi, üç Hüseyini'nin ortak eylemini şöyle anlattı: Kur'an ayetleriyle kalabalığı kışkırtan *müftü* ; Kral Faysal'ın resmini kaldırarak "Faysal bizim kralımız! Faysal bizim kralımız!" diye bağıran ve kalabalığın da ona eşlik ettiği kardeşi al-Hajj Amin; ve Hebronlulara ve diğerlerine siyasi argümanlar sunan Belediye Başkanı Musa Kazim. Bu raporun ardından Musa Kazim belediye başkanlığından azledildi ve yerine Raghib al-Nashashibi atandı. [20] Nashashibiler, evlilik yoluyla Hüseyinilerle akrabaydı, ancak İngiliz Mandası döneminde bu bağlantı unutuldu. Acımasız sosyal ve siyasi rekabetleri Filistinlileri böldü ve her şeyden önce dayanışmaya ihtiyaç duydukları kritik bir tarihi dönüm noktasında birleşmelerini engelledi. Storrs, Musa Kazim'e görevden alma niyetini bildirdiğinde, belediye başkanı şehrin önde gelenlerinden hiçbirinin onun yerini almaya kalkışmayacağını söyledi. Raghib'in bunu yapmaya istekli olması, hem kendisine hem de ailesine derinden zarar verdi. Raghib, Aralık 1921'de el-Hajj Amin'in Yüksek Müslüman Konseyi'ne atanmasını engellemeye çalıştığında, iki klan arasındaki düşmanlığı daha da alevlendirdi.

Filistin, İngiliz Mandası Yönetimi Altında, 1923–1948

Şunu belirtmekte fayda var ki, Chaim Weizmann ve diğer Yahudi liderler bile Kamil'in ayaklanmayı kışkırttığından şüphelenmemişlerdi. Buna rağmen, Storrs bir askeri mahkeme topladı ve mahkeme, el-Hajj Amin ve Arif el-Arif'in isyanları kışkırttığına karar verdi. *Gıyaben* on yıl ağır hapis cezasına çarptırıldılar, ancak kaçmışlardı ve bulunamadılar. El-Hajj Amin, Ürdün Nehri ile Amman arasında yer alan çöl bölgesi Ayn el-Hawari'de sürekli yaşayan bir Bedevi kabilesinin otlakları olan Dira'ya sığındı. Bir bölük asker *müftünün* evini aradı ve oğlunu el-Hajj Amin zannederek uyarı ateşi açtı. Öfkeli ve telaşlı *müftü*, işgalci yetkililere askerlerin aşağılayıcı davranışlarından şikayet etti ve Kral V. George'dan

aldığı madalya ve nişanı gösterişli bir şekilde iade etti. Ertesi gün Storrs, Allenby'nin *müftüye* bir özür mektubu yazdığını öğrenince çok sinirlendi. Yardımcısı Said'e, "Asıl kayıp imparatorluktur" dedi.

Ancak olayların çelişkili versiyonları bir çözüm gerektiriyordu ve Londra bir soruşturma mahkemesi atadı. (Manastır altındaki Filistin, bunun İngilizlerin en sevdiği yöntemlerden biri olduğunu görecekti.) Palin Komisyonu olarak bilinen komisyon, ülkedeki Yahudi varlığının Arap nüfusunu kışkırttığını ve isyanların nedeni olduğunu bildirdi. Elbette herkes bunu biliyordu; yine de sonuçlar gizli tutuldu. Komisyon ayrıca, 1920'de patlak veren topluluklar arası nefret alevlerinin dünyanın dikkatini altta yatan volkana çekeceği umudunu dile getirdi. Ancak dünya, ya da en azından Londra, olaylardan rahatsız olmadı – sonuçta, güneşin batmadığı imparatorlukta bu tür olaylar 1920'de alışılmadık değildi. Güney Irak'ta Şii kabileler isyan ediyordu, Mısırlı milliyetçiler İngiliz yetkililerine meydan okuyordu, Hindistan'da Hindular direniş belirtileri gösteriyordu ve İrlanda kendi kendini parçalamaya başlıyordu.

Ze'ev Jabotinsky de kışkırtma suçundan suçlu bulunarak on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. (Ayrıca ruhsatsız silah taşıma suçundan da mahkum edilmişti.) Ancak cezası hemen iki yıla indirildi ve süresi dolmadan serbest bırakıldı. Kıdemli öğretmen Halil Baydas da o gece tutuklandı ve pijamalarıyla götürüldü; Akka hapishanesinde on beş yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Belediye Başkanı Musa Kazım da aynı şekilde Akka hapishanesine gönderildi. Hemen serbest bırakılmasına rağmen, daha önce de belirtildiği gibi görevinden alındı. Hapishanede, İngiliz hapishanelerini sert bir şekilde kınayan *Hadis el-Sajun'u* (Mahkumların Hikayesi) yazacak olan Baydas ile tanıştı. Birçok kaynak, Musa Kazım'ı İngiliz yetkililerle işbirliğini bırakmaya ikna edenin Baydas olduğunu savunmaktadır.

Önde gelen isimlerinden bazılarının hapsedilmesi ve diğerlerinin kaçması yetmezmiş gibi, San Remo Konferansı Filistin halkının umutsuzluğunu daha da derinleştirdi. Küçük İtalyan tatil beldesinde, Paris Barış Konferansı'nın on müttefiki, Filistin'in Balfour Deklarasyonu'nu (ki bu Ürdün'ü de kapsayacak şekilde anlaşılabilir) içeren bir İngiliz Mandası altına gireceğini doğruladı. İngilizler ayrıca Irak üzerinde, Fransızlar ise Suriye ve Lübnan üzerinde manda yetkisi aldı.

Hüseyniler, Müslüman-Hristiyan gücünün etkileyici bir gösterisi olarak görülebilecek olan Nabi Musa alayına önemli sayıda Hristiyanı dahil etmeyi başarmışlardı. Filistinli Hristiyanlar festivali ulusal bir etkinlik olarak görmeye başlamışlardı. Ancak bu yetersiz bir teselliydi ve 1920 yazında Filistinlilerin sevinecek pek bir şeyi yoktu.

İkinci Filistin Kongresi bu kasvetli ortamda gerçekleşti. Ana amacı insanların moralini yükseltmek veya en azından siyasi olarak aktif olan ve son gelişmelerden endişe duyanları cesaretlendirmekti. Ayrıca bu gelişmelere nasıl yanıt verileceğine karar vermek de gerekiyordu. II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, katılımcılar gizlice çalışmak zorundaydı çünkü askeri yetkililer tüm Arap siyasi toplantılarını yasaklamıştı. İngiliz yetkililer, Faysal'a herhangi bir destek konusunda özellikle temkinliydi çünkü İngiliz hükümetinin (açıkça veya ima yoluyla) her iki tarafa da söz verdiği Suriye'de onunla Fransızlar arasında bir çatışmayı önlemek imkansız görünüyordu.

31 Mayıs 1920'de, Arif el-Arif ve el-Hacı Amin'in yokluğunda, takipçileri ve dostları, ikilinin ortaya attığı eski bir fikri hayata geçirmeye karar verdiler: Tarihteki ilk Filistin siyasi partisi olacak örgütü, Filistin Arap Birliği'ni kurdular. İki sürgün, Rafik el-Tamimi, İzzat Darwaza ve diğerleriyle birlikte lider olarak seçildi. El-Hacı Amin'in birliğin sekreteri olarak seçilmesi, henüz yirmili yaşlarının başında olmasına rağmen birçok kişi tarafından kendisine duyulan yüksek saygıyı gösteriyordu. Konferans, sürgün edilenlerin geri getirilmesi talebini ve San Remo Konferansı'nın Balfour Deklarasyonu'nu manda metnine dahil etme kararına karşı güçlü bir protestoyu yayınladı.

Tüm Hüseyiniler doğrudan İngiliz yetkilileriyle çatışmaya girmedi. Mayıs ve Haziran aylarında Kamil ve Storrs eski dostluklarını yeniden canlandırdılar. *Müftünün* madalyaları resmen kendisine iade edildi ve o da - muhtemelen minnettarlıkla- Haziran 1920'de Mescid-i Aksa'da ılımlılık, sükunet ve kamu düzeninin korunması çağrısında bulunan bir vaaz verdi. Hatta İngiliz hükümetinin Kudüs'teki Müslüman topluluğuna verdiği sözleri yerine getireceğine olan güvenini dile getirdi.

Ancak durum istikrarsız ve belirsizdi ve Hüseyniler net bir tavır almadılar. Nisan ayındaki olaylardan sonra bile, bazıları Filistin'de neler olup bittiğinden emin değildi. Kamuoyu önündeki faaliyetleri ve konuşmaları açıkça Siyonizm karşıtı görünüyordu, ancak Haziran 1920'de Hacı Amin bile (1948'e kadar devam ettiği gibi) Siyonizme karşı çeşitli

yollar arıyordu. Siyonist liderlerle, özellikle de Çaym Weizmann ile temas kurmayı içeren Suriye Kongresi'nin siyasi faaliyetlerine katıldı. Haziran 1920'de Hacı Amin ve Suriye Kongresi'nin Filistin komitesinin diğer iki üyesi, Şam'daki Victoria Oteli'nde bir Siyonist heyetle görüştü. Ocak 1919'da imzalanan ve Balfour Deklarasyonu'nun bazı maddelerinin Suriye genelinde uygulanmasının kabul edilmesi karşılığında Büyük Suriye için Siyonist desteği sağlayan Weizmann-Faysal anlaşmasını görüştüler. El-Hacı Amin daha sonra düşmanı daha yakından tanımak için toplantıya katıldığını iddia edecekti, ancak Siyonistlere karşı duyduğu kararsızlık nedeniyle gitmiş olması da mümkündür. [27]

YÜKSEK KOMİSER HERBERT SAMUEL'İN YÖNETİMİ ALTINDA

20 Haziran 1920'de, bir tekne Sir Herbert Samuel'i SS *Senator* gemisinden Yafa Limanı'ndaki rıhtıma getirdi. Sıcağa rağmen üzerlerinde 'OETA Mülkiyeti' (yani işgal yönetiminin mülkiyeti) yazılı kazaklar giymiş sekiz genç Müslüman adam, onu karaya çıkarmaya yardım etti. Samuel, Filistin'deki İngiliz Mandası'nın San Remo onayı sonrasında Filistin Yüksek Komiseri olarak atanmıştı. O zamanlar ellili yaşlarında olan İngiliz, daha önce Lancaster Dükalığı Şansölyesiydi. Yahudi kökeni Filistinlilerin hemen şüphelerini uyandırdı ve belki de Paris Barış Konferansı'ndaki Siyonist heyetine verdiği destek de aleyhine kullanıldı, ancak Filistinlilerin bunun farkında olup olmadığı kesin değil. Yine de bir süre boyunca Filistinlilere karşı herhangi bir düşmanlık beslediğine dair hiçbir işaret yoktu.

Yeni Yüksek Komiser, on yedi pare top atışıyla karşılandıktan sonra, yerel halktan birinin hayatına kastetmesinden korkulduğu için aceleyle bir arabayla Kudüs'e götürüldü. Yüksek Komiserin Kudüs'e varışından iki gün sonra, General Bowles, askeri valilik görevinin sona ermesini ve Sir Herbert'in sivil yönetiminin başlangıcını kutlamak amacıyla, Scopus Dağı'ndaki bir hükümet binasında onun onuruna resmi bir resepsiyon verdi.

Bowles, yeterince çaba göstermediğini hissetmiş veya son olayların acı hatırasını silmek istemiş olabilir. Her halükarda, yüzeysel de olsa Yahudi ve Müslüman liderleri uzlaştırmak için bir çaba sarf etti. Siyonist Komisyonu Başkanı Menahem Ussishkin ve Büyük Müftü Kamil al-Husayni, önde gelen iki yerel figürdü ve Bowles, her iki yanından da kollarını tuttu.

Etkileyici jestleriyle tanınan Kamil, Ussishkin'in elini sıkmaya istekliydi, ancak Ussishkin bunu reddetti.

Yargıç Gad Frumkin olaya tanık oldu ve dehşete düştü. Ussishkin'in peşinden koşarak *müftünün* elini neden sıkmayı reddettiğini sordu. Ussishkin'in cevabı, "Oğulları İsrail kızlarına tecavüz eden bir dinin liderine nasıl elimi uzatabilirdim?" oldu. Ancak Ussishkin'in aklına belirli bir olay gelmemişti ve böyle bir vahşetin kanıtı da yoktu. Frumkin daha sonra anılarında bu olayın, diğer birçok olay gibi, Siyonist liderlerin küstahlığını tipikleştirdiğini belirtti.

Çok kırılan Kamil, ailesini topladı ve onlara olayı anlattı. Kardeşi Amin el-Hüseyni dikkatle dinledi ve hikayeyi sık sık tekrarladı. Kamil Mart 1921'de öldüğünde ve yerine el-Hacı Amin Büyük Müftü olarak geçtiğinde, onu ziyaret edip tebrik eden ilk kişilerden biri, siyasi işlerden sorumlu Siyonist Komisyon üyesi Dr. Eder oldu. Daha sonra Dr. Eder, *müftünün* kendisine tekrar ziyarette bulunmasını boşuna bekledi. Frumkin, Eder'in halefi Albay Kisch'i Filistin'deki 'Müslüman dininin başı' ile görüşmeye ikna etmeye çalışırken bunu öğrendi ve *müftünün* selefinin nezaket ziyaretine karşılık vermediği için Kisch'in görüşmenin bir anlamı olmadığını düşündüğünü duydu.

Bütün bunlar Ramazan ayında, oruçlu dönemde yaşandı. Frumkin, orucun açıldığı sosyal gecelerde Hüseynilerin evine düzenli olarak gelirdi. Kiş ile konuştuktan sonra, Hacı Amin'i ziyaret etmek için acele etti. Onu evde bulamayınca, büyük salonu dolduran kalabalık yemek yiyenler arasında aramaya başladı. Onun isteği üzerine, birisi yeni *müftüyü* çağırdı ve ikisi başka bir odada özel olarak görüştüler.

'Eder'in ziyaretine neden karşılık vermedim?' diye sordu el-Hajj Amin, sinirli bir şekilde. 'Çünkü selefi Ussishkin, rahmetli kardeşime alenen ve affedilmez bir şekilde hakaret etti!' Yine de Frumkin, el-Hajj Amin'i kendi evinde Kisch ile bir akşam yemeğinde buluşmaya ikna etti. Ancak Kisch yine kaba davrandı ve daveti reddetti. Bu sefer farklı bir bahanesi vardı: Komiserin özel doktoru Dr. Ticho, hem onu hem de el-Hajj Amin'i evine davet etmişti, ancak el-Hajj Amin Kisch'in orada olacağını duyunca gelmeyi reddetmişti. Frumkin, sorunun Kisch'in Araplarla herhangi bir ilişki kurmak istememesinden kaynaklandığından hiç şüphe duymuyordu. İlk bakışta, bu karşılaşmalar büyümüş çocuk çeteleri arasındaki kavgalar gibi görünebilir - İngilizler onları böyle algılıyordu - ama bundan daha fazlasıydı. Filistin'de

jestler çok önemliydi, çünkü çoğu zaman ikiyüzlülük ve samimiyetsizlikle örtülebilen ham ve otantik tavrı ortaya koyuyorlardı.

Ancak biz önceden tahmin ediyorduk – 1920'de Kamil hâlâ hayattaydı ve Hacı Amin henüz onun yerine geçmemişti. O Haziran ayında, Kamil'in ailesi ve diğer Hüseyniler, Siyonist yanlısı Yahudi Yüksek Komiserinin, Yahudi cemaatinin liderlerini kibirli ve baskıcı davranışlarına devam etmeye teşvik edeceğinden endişeleniyordu. Kamil, Siyonist kampın başına Chaim Weizmann'ın geçmesini umuyordu çünkü ondan etkilenmişti ve Filistinlileri mülksüzleştirmek istemediğine inanıyordu. Yüksek Komiserden daha şüpheciydi ve 7 Temmuz'da Sir Herbert ile Kamil de dahil olmak üzere bir dizi Filistinli ileri gelen arasında yapılan bir toplantı da yardımcı olmadı. Ancak Ağustos ayında Yüksek Komiserin yaptığı küçük bir jest, Filistin tarihinde olmasa da Kamil'in gözünde onu olumlu bir konuma getirdi.

20 Ağustos'ta, yorgun Sir Herbert, Faysal'ın Şam'dan ayrılmasının Britanya'nın Ürdün'den çekilmesi anlamına gelmediğini Bedevi *şeyhlerine* temin etmek için Ürdün'deki el-Salt'a geldi; Britanya Mandası'nın baş temsilcisi olarak bu bölgeden de sorumluydu. Büyük çadırın içinde, *şeyhlerin* halılar üzerinde bağdaş kurarak oturduğu bir sandalyede oturuyordu ki, hevesli genç bir subay sohbete müdahale etti: "El-Hajj Amin ve Arif el-Arif burada. Onları yakalayıp Kudüs'e geri götürelim!" Sir Herbert, kendisine bilge ve ılımlı biri olarak izlenim bırakan bir *şeyhe* soru sorarcasına döndü. *Şeyh*, "Bu akıllıca olmaz," diye yanıtladı. "Sizin kuvvetleriniz az ve El-Hajj Amin ile Arif, binlerce tüfekle donanmış bir kabilenin misafirleri." "Siz derin bir *vadide* kamp kurmuşsunuz, onlar ise çevredeki tepelerde ve misafirlerini son damla kanlarına kadar koruyacaklar, çünkü buradaki gelenek böyle." İkisini de yakalamaya çalışmama kararı hemen alındı.

Ertesi gün, Sir Herbert madalyaları ve yeni beyaz bir takım elbiseyle *şeyhlerin* huzuruna çıktı. Daha bir şey söyleyemeden, *şeyhlerden* bazıları ondan iki genç Filistinliyi affetmesini rica etti. Yüksek Komiser gece boyunca konuyu düşünmüş ve kararını vermişti; herkesin şaşkınlığına rağmen, ikisini de o anda affetti. Adeta bir sihir gibi, Arif el-Arif yerel gençlerin omuzlarında taşınarak ortaya çıktı. Temkinli el-Hacı Amin, belki de İngiliz yetkilisine güvenmediği için ortalıkta görünmedi. Kardeşine, suçlu olmadığı için affedilmek istemediğini yazdı. Ancak Kamil hastalanınca, affı kabul etti ve Aralık 1920'de Kudüs'e döndü.

Sör Herbert, bu hareketiyle Siyonist yanlısı olmadığını, aksine tüm halkın refahını önemsediğini göstermeyi ummuş olmalıydı. İzzat Darwaza, affı duyduğunda Hüseynilere, Sör Herbert'in, Hacı Amin'in yokluğunda, belediye başkanlığı görevini zaten elde etmiş olan rakipleri Naşaşibilerin çok güçleneceğinden ve böylece İngilizlerin eski sömürgeci taktiği olan "böl ve yönet"ten mahrum kalacağından endişelenmiş olabileceğini söyledi. Ancak Kamil bu açıklamayı kabul etmedi. Yüksek Komiserin nezaketinin ve görevine iyi niyet ortamında başlamak istemesinin onu affı çıkarmaya yönlendirdiğine inanıyordu.

O yaz Hüseyniler, Filistin'in geleceği konusundaki tutumlarını değiştirmek zorunda kaldılar. 23 Temmuz'da Faysal, Maysalun'da Fransız kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Ardından Hayfa'ya geldi ve Britanya topraklarından birinde yeni bir pozisyon bekledi. Büyük Suriye artık olmadığına göre, Filistin'e ne olacaktı? Çoğunluğu Naşaşibilerden ve bazı Hüseynilerden oluşan Edebiyat Kulübü, Suriye ve Filistin'in birleşmesini desteklememekte haklıydı. Ayın sonunda Musa Kazim, Filistin örgütlerinin aktivistlerine şöyle seslendi: 'Şimdi, Şam'daki son olaylardan sonra, planlarımızı tamamen değiştirmeliyiz. Güney Suriye artık yok. Filistin'i savunmalıyız.'

Cemil el-Hüseyni'nin yardımıyla Musa Kazim liderliği kabul etti; el-Hacı Amir hâlâ sürgündeydi. Ömeri kolunun siyasette hâlâ aktif olan tek temsilcisi Cemil, kendisini aday olarak görüyordu, ancak Musa Kazim daha öne çıkmıştı. Örgüt üyeleri Musa Kazim'den üçüncü Filistin Kongresi'ne hazırlık için kendilerine liderlik etmesini istediklerinde, o da kabul etti. Konferans Aralık 1920'de Hayfa'da toplandı ve Musa Kazim başkan seçildi.

Ancak Hayfa konferansından önce, Balfour Deklarasyonu'nun dördüncü yıldönümü geldi. Halk, ulusal yıldönümlerinin aziz günleri ve hac ziyaretleriyle birlikte kutlanmasına alışmaya başlamıştı. Zaman geçtikçe, Filistin tarihindeki anılan haksızlıkların ve felaketlerin sayısı o kadar arttı ki, yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde takvimde neredeyse boş bir gün kalmamıştı. Kasım 1920'de Kudüs'teki protestolar oldukça sınırlıydı ve Eski Şehir ile sınırlı kaldı. Kargaşa sadece birkaç saat sürdü. Amerikan konsolosu, Washington'a gönderdiği raporda bunu bir diplomatın kuru diliyle şöyle anlattı: 'Filistin'deki tüm Arap dükkanları bugün Balfour Deklarasyonu'nu protesto etmek için kapalıydı. Yahudiler bir el bombası attı ve Arapları yaraladı; misilleme olarak Araplar dört Yahudiyi öldürdü. Sıkıyönetim yeniden ilan edildi.'

Her şey, göstericilerin Yahudi Mahallesi'nden geçmeye çalışmasıyla başladı. Nisan 1920'de olduğu gibi, kendilerini tehdit altında hisseden Yahudiler yine ateşli silahlarla karşılık verdi ve bir Arap öldü. Sayıca daha fazla olan Araplar ise bıçak ve diğer silahlar kullandı, bu nedenle çok sayıda Yahudi yaralandı. Ayın sonuna doğru herkes Hayfa konferansı hazırlıklarıyla meşguldü ve huzursuzluk bir süreliğine yatıştı.

13 Aralık'ta üç Hüseyni, yedi günlük konferansa katılmak üzere Hayfa'ya gitti. Katılımları, ailenin sadece Kudüs'te değil, Filistin genelinde de siyasi arenadaki varlığının (ancak henüz öne çıkmadığının) devam ettiğini gösteriyordu. Musa Kazim, el-Hacı Amin ve Muhammed Salah, el-Hacı Amin'in affedilmesini ve geri dönüşünü kutladıktan birkaç gün önce Hayfa'ya gelmişlerdi. Sadece el-Hacı Amin, amansız enerjisiyle olaylara hükmetmek için gerekli niteliklere sahipti; sadece o, zorunlu hükümetteki üst düzey görevlerdeki Filistinlileri konferansı finanse etmek için iki aylık maaşlarını bağışlamaya ikna edebiliyordu. Önemli kişilerin para sıkıntısı çekmediği söylenemezdi, ancak bu, ulusal davaya gerçek bağlılıklarını gösterme biçimleriydi. Konferans hazırlıkları gizlice yapılmak zorundaydı. Siyasi faaliyetlerde bulunması yasaklanan el-Hacı Amin, aslında özel mülkiyeti olan Rawdat el-Ma'arif okulundaki eski öğretmenlik görevine geri dönmüştü. Bu nedenle konferans, İngiliz yetkililer tarafından olumlu karşılanan yerel bir kuruluş olan Hayfa Müslüman-Hristiyan Birliği'nin himayesinde Hayfa'da düzenlendi.

Gizlilik gerekliliği, konferansın düzenlenmesini sorunlu hale getirdi. Bununla birlikte, kasaba ve köyler, koşullar altında mümkün olduğunca adil bir şekilde temsil edildi. Otuz altı delege katıldı. Her biri kendi topluluğuyla dini ve ulusal işbirliğinin gerekliliği hakkında konuştuktan sonra, büyük dinî lider Şeyh Süleyman el-Taci el-Faruki ve Katolik cemaatinin başı Bullus Şehadeh, Müslüman-Hristiyan dayanışmasının bir gösterisi için zemin hazırladılar.

Filistin'in Hristiyanlar ve Müslümanlar için kutsallığını ilan eden sloganlarla desteklenen Hayfa *müftüsü* Muhammed Murad, konferansı açtı ve ülkenin dört bir yanından gelen saygıdeğer delegeleri ve konukları karşıladı. Özellikle, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'ye Balfour Deklarasyonu'nu da içeren bir manda yönetimi verme kararına karşı Filistin halkı adına konferansı düzenleyen Hayfa Müslüman-Hristiyan Derneği'ne özel teşekkürlerini iletti.

Konferansın sloganı 'Irak Mandası ile Eşitlik' idi. Irak mandasının metni, bir vatandaş bir oy ilkesine dayalı demokratik bir seçimle belirlenecek bir parlamentoya sahip olacağını öngörüyordu. Irak'ı nihayetinde bağımsız olacak bir *vatani* (ulusal varlık) olarak kabul ediyordu. *Şeyh,* orada bulunanlara bunların en temel talepler olduğunu, ancak Balfour Deklarasyonu nedeniyle Filistinlilere bu taleplerin reddedildiğini açıkladı.

Konferansta ayrıca katılımcıları ve temsil ettikleri kamuoyunu ilgilendiren daha küçük ölçekli konular da ele alındı. Filistin'de tahıl kıtlığı yaşandığı için İngiliz yetkililer komşu ülkelere tahıl ihracatını yasaklamıştı ve tüccarlar Arap ülkeleriyle ticaretin yeniden başlatılmasına izin verilmesini talep ediyordu. Bir zamanlar İngiliz hapishanesinde yatan Musa Kazim, içerideki zorlu koşullardan bahsetti ve yetkililerden hapishane sistemini iyileştirmeleri talep edilmesine karar verildi.

Bu, Musa Kazim'in büyüklüğünü ilan ettiği andı. Kudüs belediye başkanlığından azledilmesinden beri Filistin siyasetinde yerini bulamamıştı. Şimdi ise ulusal hareketin lideri olarak rolünü kazanmak için mücadeleye başladı. Kısa süre sonra zorunlu yönetim altında Filistinlilerin gayri resmi hükümeti haline gelen dokuz üyeli konferansın yürütme kurulunun başına seçildi. Musa Kazim'in konuşması, kendisini yeni bir ulusal hareketin peygamberi gibi hissettiğini gösterdi:

> Bu, mucizeler ve doğaüstü olaylar diyarı, dinlerin beşiği Filistin'in öyküsüdür... Ve bu, Filistin'in çektiği acılardan doğan kongredir. Filistin'in temsilcisi ve sözcüsüdür.

Konuşmasına devam ederek Siyonizmi, Filistin'i dostu İngiltere'den ayırmayı amaçlayan bir örgüt olarak tanımladı ve Filistinlilerin ülke için verilen mücadele sırasında İngilizlere sağladığı pratik yardımı anlattı. Konferans kararları da aynı ruhla kaleme alındı.

Söylemeye gerek yok ki, Faysal Şam'dan sürüldüğünden beri Filistin bir daha asla Büyük Suriye'nin bir parçası olarak anılmadı. Ancak Musa Kazim konuşmasında, Filistin kamuoyu tarafından benimsendiğinde faydadan çok zarar verecek çeşitli hayali unsurlar da ortaya koydu. Ahlaki ve politik olarak ikna edici somut argümanları, "Yahudiler nerede yaşarsa

orada yıkıma giriştiler, bu yüzden Marksizmi icat ettiler" gibi aptalca ifadelerle karıştırarak, Yahudilerin Filistin üzerindeki hak iddialarına karşı rasyonel argümanları baltaladı. Bu karışıklık, bir ölçüde Hüseyniler yüzünden, Filistin ulusal söyleminin kalbinde devam etti.

Konferanstan çekilen tüm fotoğraflarda, Musa Kazim'in sağında, kendi kuşağının tercih ettiği modern takım elbiseyi giymiş bıyıklı genç bir adam görülüyor. Çok geçmeden bu genç adam, el-Hacı Amin, sakal bırakacak, tarbuş takacak ve Filistin Büyük Müftüsü olacaktı. O zamanlar, Hayfa'daki konumu henüz sağlamlaşmamıştı.

Dördüncü oturumda, delegeler yürütme kurulunu seçmek için gizli oylama yaptı ve en çok oy alan dokuz adayı seçti. El-Hacı Amin kazananlar arasında değildi. Otuz üç delege (üç Hüseyni hariç hepsi) Arif el-Dajani'yi seçti. Musa Kazim sadece yirmi altı oy aldı, ancak belirtildiği gibi, kıdemine bir saygı göstergesi olarak başkan seçildi. Üç Hüseyni tartışmalarda belirgin bir rol oynamadı ve sadece bir oturumda (gelecek konferansların yeri tartışılırken) sesleri baskın çıktı. Hayfa ve dört başka merkez önerildi, ancak El-Hacı Amin Kudüs'ü savundu ve kazandı.

Üçüncü konferans aynı zamanda Kamil el-Hüseyni'nin bu hikâyedeki rolünün sonunu da işaret etti. Onun yerini, İngiliz Mandası döneminde Hüseyni klanının önde gelen isimleri haline gelen Musa Kazim, el-Hacı Amin ve Cemal alacaktı. Kamil, bu tarihteki son görünümünü, kralın doğum günü şerefine belediye bahçesinde düzenlenen bir resepsiyonda McCracken, Whittingham ve Storrs ile bir araya geldiğinde yaptı. Hoş bir etkinlikti ve konuşma siyaset üzerine değildi. Whittingham, yabancı ziyaretçileri şaşırtan bir gelenekten, yani Filistin tek eşliliğinden bahsettiklerini hatırladı. Musa Kazim, Filistin'deki Müslümanların çoğunun tek bir kadınla evlenmekten memnun olduğunu belirtti ve birdenbire Avrupalılar, Amerikalılar ve Filistinliler arasında bir yakınlık duygusu oluştu.

Kamil el-Hüseyni Mart 1921'de vefat etti. Yahudi Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel'in Kamil'i Filistin'in İngilizlerle işbirliğinin sembolü olarak tanımlaması şaşırtıcı değil. Hatta Storrs bile, Kamil'in vefatıyla İngiliz yetkililerinin, hayatının sonlarına doğru Balfour Deklarasyonu'na karşı mücadeleye öncülük etmesine rağmen, İngiltere'nin sorunlarına anlayış gösteren tek Hüseyini'yi kaybettiğini kabul etmek zorunda kaldı.

O yılın Mart ayında Kudüs'ü iki çok önemli kişi ziyaret etti: O dönemde Sömürge Bakanı olan Winston Churchill ve Faysal'ın kardeşi Emir Abdullah. Filistinlilerin değiştiremeyeceği veya kabul edemeyeceği, Filistin'in geleceği hakkında kesin kararlar alacaklardı.

Abdullah, 1920 yılına kadar babasının Hicaz'daki hükümetinde dışişleri bakanıydı ve kendisini İngiliz mandası altındaki Irak tahtına aday olarak görüyordu. Babasının ailesinin rakip Suudi hanedanının yükselişiyle büyük ölçüde zayıfladığını ve İngiliz hükümetinin kardeşi Faysal'ı Irak'a yerleştirmek üzere olduğunu görünce son derece kurnazca bir hamle yaptı. Babasının krallığını terk ederek Ürdün'e doğru ilerledi ve Şam'ı Fransızlardan alacağını ilan etti. Gerçekte ise çok daha azıyla yetindi. Amman adında küçük bir Çerkes kasabasına ulaştı ve İngiliz hükümetini, İngiliz Mandası altına giren bu bölgenin yöneticisi olarak kabul etmeye zorladı.

Winston Churchill bundan son derece memnundu. Mandater Filistin ve Ürdün'ü (Osmanlı döneminde olduğu gibi) iki ayrı varlık olarak ayırdı ve Abdullah'ı Ürdün'ün hükümdarı olarak kabul etti. Ürdün'ü de kapsayan Balfour Deklarasyonu hakkında ne yapılacağı sorusu ortaya çıktı ve Churchill ile Abdullah bu konuyu Mart 1921'de Kudüs'te görüştüler.

Musa Kazim ile Augusta Victoria Kilisesi'nin merdivenlerinde buluştular ve ona Balfour Deklarasyonu'nun yürürlükte kalacağını, ancak Ürdün'ün İngiliz koruması altında ayrı bir siyasi varlık olacağını bildirdiler. Her iki karar da aynı derecede zarar verici ve hayal kırıklığı yaratıcıydı. Musa Kazim, gerekirse güç kullanarak Churchill ve planlarına karşı savaşmanın zorunlu olduğuna inanan Filistinlileri temsil ediyordu. Bir gecede Churchill, Filistin halkının düşmanı oldu: "Onu her zaman zehirli ve acımasız bir düşman olarak gördüm," diyecekti Hacı Amin hayatının sonlarına doğru.

Churchill'in arabası Yafa'dan geçerken, sokaklar boşaldı ve dükkanlar ile ofisler onun politikasına karşı protesto amacıyla kapandı. Churchill, Musa Kazim'in dikkatini Balfour Deklarasyonu'nun ikinci bölümüne çekmeye çalıştı; bu bölüm, "Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplulukların sivil ve dini haklarına zarar verebilecek hiçbir şey yapılmayacaktır" sözünü veriyordu. İngiliz siyasetçi ve tarihçi Mark Sykes, "Hüseyni ikinci bölümü reddettiğinde siyaseti anlamamıştı" diye yazıyor. [36] Gerçekten de anlamamış mıydı? İkinci bölüm ikincil ve belirsizdi.

Filistinliler Balfour Deklarasyonu'nu *tamamen* kabul etmiş olsalardı, İngiltere'yi zor durumda bırakabilir ve durumu yeniden değerlendirmesine neden olabilirlerdi. Ancak bu olmadı ve ilerleyen yıllarda, Siyonist lobinin güçlenmesiyle birlikte, İngilizlerin belirsiz ve kararsız tavrının değişip değişmeyeceği şüphelidir.

Churchill ile yapılan görüşme sadece Musa Kazim'i değil, Kudüs'te ve tüm Filistin'de siyasi olarak aktif olan birçok insanı da üzmüştü. Bu yeni güç karşısında, yani Siyonizm karşısında kendilerini çaresiz ve umutsuz hissediyorlardı. Eğer bu duygu onları harekete geçirmiş olsaydı, başarılı olabilirlerdi. Ancak moral bozuklukları, aralarındaki anlaşmazlığı ve özellikle klanlar arası rekabeti daha da derinleştirdi.

BÖLÜM 8

Büyük Müftü ve Ailesi

El-Hajj Amin *Müftü* Seçildi

Şam'da Faysal'ın iktidarının yıkılması tüm aile reislerini sarsmadı. Ancak Büyük Suriye'ye bağlı olanlar, Fransız ordusunun Şam'ın kuzeybatısındaki Maysalun ovasına hızlı ilerleyişini ve Faysal'ın küçük ordusuna verilen ezici yenilgiyi duyduklarında şaşkına döndüler. Artık siyasi enerjilerini Filistin ulusal hareketini kurmaya yönlendirmek zorundaydılar. Hüseynilerin tercih ettiği Arap Kulübü ve Naşaşibilerin gözdesi Edebiyat Kulübü, Müslüman-Hristiyan Birliği ile değiştirildi.

Faysal'ın düşüşü, başa çıkılması gereken en kötü aksilik değildi; daha da zoru, İngiliz hükümetinin yeni ulusal birliğin taleplerine karşı düşmanca tutumuydu. Hükümet, üçüncü Filistin Kongresi'nin yürütme komitesini temsilî bir organ olarak tanımayı reddetti. Ancak Yahudi liderliğine sempatiyle yaklaştı ve Siyonizm yanlısı Yüksek Komiser Sir Herbert Samuel, onunla yarı hükümetmiş gibi ilgilendi. Yüksek Komiserin danışmanları onu Filistin yürütme organıyla çalışma ilişkilerini sürdürmeye ikna etse de, bu aradaki uçurumu kapatmaya yetmedi ve bu uçurum, manda yönetiminin yılları boyunca daha da genişleyecekti.

İngilizlerin fethinin dramına rağmen, aile bir birlik ve süreklilik duygusuna sahipti. Ailenin çoğu, Hüseyniyye olarak bilinen aynı mahallede yaşıyordu. Yirmi iki evin yarısı aile tarafından işgal edilmişti. Günün önemli meselelerini tartışmadıkları zamanlarda, ailenin siyasetçileri, Kamil'in sağlığı 1920-1 kışında kötüleşirken *müftünün* halefini çok düşünürlerdi. Hastalandığını duyan ailenin birkaç üyesi Arap dünyasının diğer bölgelerinden geri döndü. Kamil'in kardeşi el-Hajj Amin ve oğlu Tahir III, bu görev için başlıca adaylardı. Kamil'in kendisi de el-Hajj Amin'i

halefi olarak gördüğünü birden fazla kez ima etmişti, ancak Tahir de bu görevi istediği için aile ikisi arasında seçim yapmak zorunda kaldı.

Ancak yeni koşullar, benzeri görülmemiş siyasi ve sosyal çabaları gerektiriyordu; bu sefer *müftünün* seçilmesi gerekiyordu. Osmanlı döneminde, imparatorluğun Büyük Müftüsü olan *Şeyhülislam* , genellikle Kudüs *müftüsünü* , bu görevi daha önce üstlenmiş olan aile hanedanları arasından seçerdi, böylece görev babadan oğula veya başka bir varise geçerdi. Her halükarda, Osmanlı hukuku *müftünün* ileri gelenler arasından seçilmesini gerektiriyordu. İngiliz yöneticiler, uluslararası hukukun yeni bir *müftü* seçme prosedürünü belirleyen Osmanlı hukukuna uymalarını gerektirdiğine inanarak yerel gelenekleri değiştirmek istemediler.

Osmanlılar iktidarda olsaydı, onlar da Hacı Amir'i seçebilirlerdi. Her halükarda Hüseyniler bu görevi ellerinde tutacaklardı, çünkü çok az aile onlarınki kadar büyük bir soyağacına sahip olmakla övünebilirdi. Milliyetçilik çağının tipik bir ürünü olan Hacı Amir, Faysal'ın maiyetinde görev yapmış ve Nisan 1920 olayları sırasında liderlik nitelikleri göstermiş olması nedeniyle bu görev için doğal bir adaydı. Ancak Osmanlılar gitmişti ve Kamil Mart 1921'de öldü. Ölümünden kısa bir süre önce, İngiliz yöneticiler, Kamil'in daha önce görev yaptığı Şeriat Temyiz Mahkemesi başkanlığına Şeyh Halil el-Halidi'yi getirerek konumunu zayıflattılar.

Osmanlı hukuku, ulema ve ilçe ve şehir meclisi üyelerinin özel bir toplantısında üç aday önerilmesini ve bunlardan birinin şeyhülislam tarafından bir sonraki müftü olarak seçilmesini şart koşuyordu. Bu sefer, geçici bir din alimleri konseyinin dört aday seçmesi ve ardından nihai seçim için oylama yapması kararlaştırıldı. El-Hacı Amin, Hüseynilerin adayıydı, rakip Naşaşibiler ise Hüseynileri bu güç tabanından mahrum bırakmayı umarak kendi adaylarını çıkarmak istediler. Aileler arasındaki keskin ayrılık, muhtemelen önceki bölümde anlatıldığı gibi, görevden alınan Musa Kazım'ın yerine Raghib el-Naşaşibi'nin belediye başkanı olarak atanmasından kaynaklanmıştır.

Ancak Naşaşibilerin kendi uygun bir adayları yoktu ve bu yüzden Cerallahlara yöneldiler. On sekizinci yüzyılda, Guddayalar Hüseyni olmadan önce, Cerallahlar *müftü* ve *nakib* makamları için onlarla rekabet ediyordu. İki yüzyıl sonra, 1948'de Doğu Kudüs Haşimi Krallığı tarafından ilhak edildiğinde, Ürdün'ün Hüseynileri dışlama politikasına uygun olarak *müftülük* makamı Cerallahlara verildi. [4] Geçmişte, Cerallahlar Kudüs'teki

üst düzey makamlar için yapılan yarışmalarda iki kez yenilmişlerdi. İlk yenilgi 1720'deydi, ancak bu kadar uzak bir hatıranın onları yönlendirdiğinden şüphe duyulmaktadır. İkinci yenilgi ise 1856'da *müftülük* makamının Hüseynilere verilmesiyle gerçekleşti ve bu da Cerallahların Naşaşibilerin teklifini desteklemesi için yeterli bir sebep olmuş olabilir.

Husam Jarallah'ı seçmelerinin nedenlerinden biri, onun El-Azhar mezunu olmasıydı. Diploması ciddi bir avantaj sağlamasa da, Nashashibilerin kampanyası için merkezi bir önem kazandı çünkü El-Hajj Amin bu saygın kurumdan mezun olamamıştı. Husam aynı zamanda Şeriat mahkemelerinin başkanıydı ve en önemlisi, diğer iki aday gibi yaşlı bir adamdı. *Ulema* arasında seçmenlerin de yaşlı erkekler olması nedeniyle, genç El-Hajj Amin'in onlara uygunsuz görüneceği varsayımı makul görünüyordu.

Tahir'in hayal kırıklığına uğramasına rağmen, aile, genç yaşına rağmen el-Hajj Amin'in bu görev için doğru kişi olduğuna karar verdi ve onun için kampanya başlattı. Belediyenin kurulmasından bu yana, kampanyanın ana yöntemi bir dilekçe dolaştırmaktı. Ailenin genç üyeleri, el-Hajj Amin'in 'halkın seçimi' olduğunu ilan eden dilekçeyi yazdılar ve şehrin her yerine dağıttılar ve yapıştırdılar. Broşürlerin bazıları önceden yazılmıştı, diğerleri ise destekçiler tarafından kaleme alınmıştı. 'Halkın seçimi' imzalı olanlar muhtemelen aile üyelerinden biri tarafından yazılmıştı.

Hayfa bölgesindeki imzacılar arasında Suriyeli Müslüman din adamı İzz el-Din el-Kassam da vardı. Fransızlara karşı ulusal isyana katıldıktan sonra yakalanıp ölüm cezasına çarptırılmış, ancak Hayfa'ya kaçmayı başarmıştı. El-Hacı Amin'in geleceği üzerinde önemli bir etkisi olacak olan bu kişi, onun Filistin'deki Müslüman topluluğunun lideri olarak seçilmesine katkıda bulundu. [6] Adı, yirmi birinci yüzyılın başlarında Filistin araştırmacıları için, zorunlu dönemde olduğu kadar tanıdıktır.

Ailenin, genç yaşına rağmen el-Hajj Amin'in kazanacağına inanmasının sebeplerinden biri, Kudüs *kadısı* Muhammed Ebu Suud el-Ghori'nin desteğine sahip olmasıydı. Kamil'in ölümünden hemen sonra el-Ghori, Vali Storrs'a "kardeşi el-Hajj Amin Efendi onun varisidir" diye yazdı. [7] Bu, yukarıdan gelen bir onay olarak gören aileyi çok etkiledi. Ağabeyinin ölümünden hemen sonra el-Hajj Amin, sanki çoktan *müftü* olmuş gibi *hamama* (hacıların beyaz şapkası) taktı ve sakal uzatmaya başladı. O gün Avrupa tarzı takım elbisesini sonsuza dek bir kenara bıraktı.

Seçimler 12 Nisan 1921'de yapıldı. Husam Jarallah oyların çoğunu alırken, el-Hajj Amin ancak dördüncü sırada yer alabildi. [8] Şok olan aile, İsmail'in evinde toplandı ve sonuçlara karşı isyan etti. İsmail ve Camil, el-Hajj Amin için kampanya yürütmüşlerdi ve her ne kadar favorileri olmasa da, ailenin itibarının tehlikede olduğunu düşünüyorlardı. Şimdi, sonucu değiştirmek için yoğun bir ikinci kampanya başlatmak üzere bir araya geldiler. Arap Kulübü'ndeki arkadaşlarının yardımıyla Camil, Filistin'in dört bir yanından *ulema* ve ileri gelenleri evine davet etti ve halk adına kasaba ve köylerde muhalefet örgütlemelerini istedi. Sonuç son derece başarılı oldu: Ülkenin her yerinden yüzlerce dilekçe geldi ve özellikle Hristiyan cemaatlerinin önderlerinden yürek ısıtan destek geldi. Sürgündeki Suriye Kralı Faysal ve kardeşi Abdullah da destek mektupları gönderdi. İlerleyen yıllarda Abdullah, el-Hajj Amin'in baş düşmanı olacaktı, ancak tarihin cilveleri böyledir – bugün müttefik, yarın düşman. [9]

Dilekçelerde iki argüman öne sürüldü: Birincisi, *müftü* seçiminin tüm Filistin'i ilgilendirdiği; ikincisi, bu görevin *müftü* bir ailenin soyundan gelen biri tarafından üstlenilmesi gerektiği; bu da eski kavramları çağdaş ulusal gerçeklerle birleştirerek Filistin toplumunun geleneklere bağlı bir topluluktan ulusal bir topluma geçişini göstermektedir.

O dönemdeki siyasetin dedikoducu doğasına özgü olarak, dolaşan diğer dilekçeler Filistin halkını Naşaşibi-Siyonist bir komplonun söz konusu olduğuna ikna etmeyi amaçlıyordu. 19 Nisan 1921 gecesi, seçimden bir hafta sonra, genç Hüseyiniler Eski Şehrin duvarlarına beş poster yapıştırarak halkı Yahudilerin hain bir *müftü* atamaya çalıştığı, bu kişinin Siyonizmi kabul edip Filistin ulusal ruhunu öldürmeye çalışacağı konusunda uyardı. Bu hain, Ağlama Duvarı bölgesini de içeren Ebu Maidan olarak bilinen dini mülkü, Haram el-Şerif'i ele geçirip kalıntıları üzerine üçüncü bir Yahudi tapınağı inşa etmeye çalışan Siyonistlere satacaktı. Poster, Siyonist liderlerin Tapınak Dağı'nda Süleyman Tapınağı'nı yeniden inşa etmekten bahsettikleri sözlerine yer veriyordu. Bu posterlerin ertesi sabah kaldırıldığı için gerçekten okunup okunmadığı şüphelidir, ancak bu mesaj başka yollarla iletildi ve el-Hacı Amin'in kampanyasına hizmet etti. Hüseyniler davaları için sempati topluyorlardı.

Bazı Hüseyniler, Naşaşibi karşıtı cephede savaşmadılar. Ömerî kolundan Şaker el-Hüseyni (Belediye Başkanı Hüseyin'in torunu), sadece Naşaşibilerin yanında yer almakla kalmadı, aynı zamanda Yahudi Ajansı ile

bir anlaşmaya varmaları için yaptıkları çabalara da öncülük etti. Şubat 1923'te Şaker, Weizmann tarafından Filistin'deki Siyonist yürütmenin başına getirilen İngiliz-Yahudi Albay Kisch ile görüştü. Şaker, Kisch'e Hüseynileri, her iki gruptan eşit sayıda temsilcinin bulunduğu (ülkedeki oran dokuz Filistinliye bir Yahudi olmasına rağmen) bir tür ortak Filistin-Siyonist parlamentosu olan bir danışma konseyi fikrini desteklemeye ikna etme girişiminden bahsetti. Böyle bir organın kurulması, Filistinlilerin ülkenin en azından bir kısmına yönelik Yahudi iddiasını kabul etmesi anlamına gelecekti. Bu fikir Raghib el-Naşaşibi ve Arif el-Dajani ile birlikte geliştirilmişti. Kisch, bu Filistin güçlerini birleştirmek için çok çalıştı ve bir ölçüde başarılı oldu.

İngiliz hükümeti artık baskı altındaydı. Bir yandan *müftü* için yapılan ön seçim sonuçları açıklanırken, diğer yandan Hacı Amir'in adaylığına yönelik açık bir halk desteği vardı. Yüksek Komiser bir ikilemle karşı karşıyaydı: Hacı Amir deneyimsizdi ve İngiliz karşıtı faaliyetlere katılmıştı, ancak ailesinin yerel siyasetteki önemli konumunu inkar etmek mümkün değildi. Sir Herbert Samuel'in Hacı Amir'e karşı pek sempatisi yoktu. Bu, yalnızca Samuel'in Siyonizm yanlısı eğiliminden değil, aynı zamanda İngiliz yönetimindeki Hacı Amir'in baş rakibi Sir Wyndham Deedes'in etkisinden de kaynaklanıyordu.

Hacı Amir bu irade mücadelesini kazandı: oylama iptal edildi ve zorunlu hükümet tarafından *müftü* olarak atandı. *Müftü* olduktan bir gün sonra Deedes görevinden istifa etti. Samuel, ön oylamadan bir gün önce Hacı Amir ile görüştü ve genç adamın kendi ve ailesinin nüfuzunu Kudüs'e ve tüm ülkeye sükunet getirmek için kullanacağına inanarak olumlu bir izlenim edindi. [12] O ayın ilerleyen günlerinde tekrar görüştüler ve zorunlu hükümette gelecekteki bir kamu savcısı olan Norman Bentwich'e göre, Hacı Amir hükümetle işbirliği yapacağına söz verdi ve hatta Nisan 1920 olaylarının düzenlenmesindeki rolünden pişmanlık duyduğunu ifade etti. [13] Ayrıca o dönemde meydana gelen şiddetli gösterilerin kendiliğinden ve plansız olduğunu savundu. El-Hajj Amin'i çok tehlikeli bir adam olarak görmeye başlayacak olan Bentwich, 1922 ile 1929 yılları arasında ülkenin sakin kalmasından da anlaşıldığı üzere, ülkeyi yatıştırma vaatlerinde samimi olduğuna inanıyordu. Kamuoyu bu görüşmelerin ayrıntılarını hiçbir zaman öğrenmedi, ancak birçok kişi Samuel'in desteğinin El-Hajj Amin'in ılımlılığı sayesinde kazanıldığından şüpheleniyordu – bu varsayım, ilerleyen yıllarda Filistin muhalefetinin temel argümanlarından biri haline

gelecekti. Hem Filistinli rakipleri hem de Siyonistler, konumunu güvence altına almak için İngilizlerle işbirliği yaptığı için onu fırsatçı olarak tanımladılar. Her halükarda, hükümetin desteğini aldı. El-Hajj Amin, Yüksek Komiser'den ayrılmadan hemen önce ona doğrudan sordu: "Hangisini tercih edersiniz – açık bir muhalif mi yoksa güvenilmez bir dost mu?" Sir Herbert, "Açık bir muhalif" diye yanıtladı. [14] Belki de bu son görüşme, Yüksek Komiser'i doğru seçim yaptığına ikna etti.

Hükümet, Nisan ayı boyunca kararsızlık gösterdi ve ay, Nabi Musa kutlamalarıyla sona erdi. O yıl festival barışçıl ve düzenli geçti. El-Hacı Amin, kutlamaların sakin geçmesi için gözle görülür şekilde çok çalıştı ve siyasetten ziyade din adamı olarak sergilediği etkileyici davranış, İngiliz yetkililerini etkiledi. Zekice bir hareketle, *müftünün* yerini alarak Nabi Musa'ya yapılan alayın başına geçti, uzlaşmacı bir konuşma yaptı ve her şey sakin bir şekilde geçti. Barışçıl yeni bir dönemin başladığı izlenimini pekiştirmek için, Sir Herbert'i evinde koşer bir akşam yemeğine davet etti; bu da onunla İngiliz yetkilileri arasında gerçek bir yakınlaşmayı işaret ediyordu. Yüksek Komiser, El-Hacı Amin'in olgunlaştığını ve merhum kardeşinin işbirlikçi yöntemlerini izlemeye niyetli olduğunu hissetti.

Şehir valisinin siyasi danışmanı Ernest Richmond, Yüksek Komiseri nihai oylamayı iptal etmeye ve el-Hajj Amin'i atamaya ikna etmede etkili oldu. Richmond, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mısır'da Bayındırlık Dairesi'nde görev yapmış bir mimardı. Yakın arkadaşı Storrs, onu Kahire'deki İmparatorluk Gözaltı Dairesi'ndeki kasvetli bir işten kurtarıp Kudüs'e getirmişti. Orada Storrs, Richmond'u Haram el-Şerif'teki Kubbetü'l-Sahrâ'nın restorasyonunun sorumlusu yaptı; bu görev onu Hüseyniler ve onların dünyasıyla yakın temasa geçirdi. *Müftü* olarak el-Hajj Amin, çok sevdiği hocası Raşid el-Rıza ve Mısır Kralı Fuad'ın amcası Prens Muhammed Ali'nin yardımını alarak iki türbenin restorasyonuna kendini adadı. Türbeler üzerindeki çalışmaları sonucunda Richmond, Storrs'un gayri resmi danışmanı oldu ve (savaştan önce Mısır'da olduğu gibi) onun evinde kaldı; 1918'de ise resmi danışmanlığa getirildi. Filistinlilere, özellikle de Hüseynilere olan koşulsuz desteği, aile tarihinde ona onurlu bir yer kazandırdı. Ancak, Kudüs'teki kariyeri, 1924'te Siyonist yanlısı bir İngiliz yönetiminin onu şehirden kovmasıyla sona erdi.

Richmond, el-Hajj Amin adına çok aktifti. Storrs için Arapça dilekçeleri İngilizceye çevirdi ve onu kampanyaya dahil etti, böylece el-

Hajj Amin yanlısı bir lobi oluştu. [17] Storrs kendini yerel işler konusunda uzman olarak görüyordu ve bu sıfatla Yüksek Komiser'e dilekçelerin bir kişinin popülaritesinin açık bir göstergesi olduğunu tavsiye etti. Storrs, oylamayı iptal etmeye bile ikna edildi ve Richmond'un el-Hajj Amin'in *müftü* olduğunda maaşını artırmayı ve hükümetin Kamil'e verdiği Büyük Müftü unvanını elinde tutmasına izin vermeyi düşünme tavsiyesini kabul etti. Belki de Musa Kazim'in belediye başkanlığından azledilmesiyle bozulan Hüseyniler ve Naşaşibiler arasındaki dengeyi yeniden kurmayı umuyordu.

Ancak Yüksek Komiser, nihayetinde el-Hacı Amin'i Büyük Müftü yapma, ona resmi bir yetki belgesi verme ve hatta atamasını *Filistin Gazetesi'nde* ilan etme tekliflerini reddetti. Fakat en önemli talebi kabul etti: oylamayı iptal edip el-Hacı Amin'i *müftü* olarak atadı. Böylece, akademik eğitimini tamamlamamış ve seçilmemiş olmasına ve ailesinde daha iyi adayların bulunma olasılığına rağmen, el-Hacı Amin yirmi altı yaşında Filistin *müftüsü* oldu. Başarısının en büyük nedeninin, ailesinin onun adına yürüttüğü kampanya olduğundan şüphe yok.

Şimdi, göz ardı edilen oyların hukuki sorununu çözmek Storrs'a kalmıştı. Raghib al-Nashashibi'yi, ailesiyle şiddetli bir tartışma pahasına, adaylığını geri çekmeye ikna etti. [19] Raghib, Storrs'un Husam Jarallah ve Ali Jarallah'ı (diğer Nashashibi adayları) da adaylıklarını geri çekmeye ikna etmesine yardım etmeyi kabul etti. Sorun çözüldü.

Samuel aileleri uzlaştırmıştı, ancak Filistin toplumunu uzlaştırmayı başaramadı; toplum büyük ölçüde onu Siyonistlerin elçisi olarak görmeye devam etti. Genç kentli ve kırsal kesim erkekleri iş ve barınma arayışlarında hayal kırıklığına uğradıkları her yerde, siyasi öfke ön plana çıktı. Nablus ve Yafa'da genç erkek grupları, Yahudilere ve İngilizlere karşı duydukları umutsuzluğu ve şiddetli muhalefeti dile getirdiler.

1 Mayıs 1921'de, Nabi Musa kutlamalarından birkaç gün sonra, Yafa'da Yahudiler ve Filistinliler arasında çatışmalar çıktı. Garip bir şekilde, sorun Yahudi yerleşimciler arasında başladı; Sovyet Filistin'i savunan komünist aktivistler, Siyonist Filistin isteyen Poale Zion partisi üyeleriyle çatıştı. Siyonist 1 Mayıs yürüyüşü Müslüman bir mahalleye girdi ve burada şiddetli bir arbede çıktı. Genç Filistinliler her yerden toplanarak gösteri yaptı; bazıları orduyla karşı karşıya gelirken, diğerleri genç Yahudilerle çatıştı. Bu tırmanma modeli birkaç yerde tekrarlandı, en kötüsü Tulkarem

bölgesindeydi. 1920'de olduğu gibi, ölü sayısı her iki tarafta da neredeyse eşitti – kırk sekiz Arap, kırk yedi Yahudi. Tecrübeli İngiliz yetkililer, Hycraft Komisyonu olarak bilinen bir soruşturma mahkemesi atadı ve bu mahkeme, isyanların organize edilmediği, kendiliğinden patlak verdiği sonucuna vardı.

Dışarıdan bir gözlemci, 1921'de el-Hajj Amin'in henüz ailenin veya ulusal liderliğin başı olmadığını fark ederdi. Musa Kazim ve Cemal el-Hüseyni, sadece Hüseyni klanının başı olarak değil, aynı zamanda Filistin toplumunun önde gelen temsilcileri olarak da görülüyordu. Dahası, İngiliz yanlısı göstergeleri haline gelmişlerdi. Çatışmalardan hemen sonra Yüksek Komiser ile yaptığı görüşmede verdiği sözleri yerine getiren Cemal, Yafa ve Kudüs sakinlerini Yahudiler ve yetkililerle çatışmaya girmemeye çağırdı. Hycraft Komisyonu, özellikle Yafa'daki çatışmalardan önce bile Filistin toplumuna aynı ruhla hitap eden Musa Kazim'den çok etkilendi. Filistinlilere İngiliz hükümetine güvenmeleri için açıkça çağrıda bulunmuştu.

> 'Adaleti, halkın refahına olan ilgisi, haklarını koruması ve haklı taleplerine verdiği cevapla ünlüdür. Halkın umutlarını boşa çıkarmayacaktır, çünkü kitlelerin sesi Tanrı'nın sesi gibidir.' [21]

Filistin yönetimiyle bağlantılı olan *Al-Karmil* dergisi de dahil olmak üzere diğerleri, bu öfke patlamalarını kınadı.

El-Hacı Amin'in geçici olarak sahneden kaybolmasının nedeni, belirsiz siyasi konumu olabilir. O dönemde güncel olaylar karşısında nerede durduğunu kesin olarak belirlemek zordur. Yafa'daki şiddetin, daha sonra *El-Fidaiyye* olarak adlandırılan Kara El grubuyla bağlantılı olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, El-Hacı Amin 1919'da Filistin'in her yerine yayılan bu grubu kurmuş ve çağdaşları olan üyeleri hayatı boyunca ona sadık kalmıştır. [22] Tahiri Hüseyinilerin önemli bir kısmı El-Hacı Amin'in aileyi tehlikeye attığını düşünüyordu; özellikle yeğeni Tahir III, onu kışkırtmak ve 'ayaklanmaları' organize etmekle suçladı. Ailenin geri kalanı bu olayları bir ayaklanma veya isyan olarak adlandırdı; sadece Siyonist veya hükümet terminolojisini benimseyenler bunlara ayaklanma dedi. [23] Tahir'in düşmanlığı şaşırtıcı değildi. Babasının yerine

müftü olmayı umuyordu ve amcası el-Hajj Amin'i bir gaspçı olarak görüyordu. Ancak o dönemde İngiliz yetkililer el-Hajj Amin'i güvenilir ve ılımlı bir lider olarak tanımlıyordu.

El-Hajj Amin, Musa Kazim veya Cemal'in yerini almak için değil, onlara katılmak için yeniden sahneye döndü. Üçü de ailenin liderleri oldular – başında El-Hajj Amin, yanında bazen onun sıkı destekçisi gibi davranan ancak yavaş yavaş liderliğini baltalamaya başlayan yaşlı Musa Kazim ve İngiliz Mandası'nın sonuna kadar El-Hajj Amin'e sadık kalacak olan Cemal. Üçü de ailenin Tahiri koluna mensuptu, ancak belirttiğimiz gibi, farklı kolların yerel siyasette artık bir önemi kalmamıştı. Bununla birlikte, Hüseyni kadınları evliliklerin her kol içinde yapıldığını söylüyorlar. [24] Bunun nedeni tamamen maddiydi: Müslüman miras kanunları, çoğu durumda ailenin mal varlığının en büyük oğula veya seçilmiş bir varise geçmediğini, bunun yerine aile kolunun erkekleri arasında bölündüğünü öngörüyordu. Açıkçası, yeni üyeler ekleyerek kolu genişletmemek akıllıca olmazdı.

1920'lerde siyasi olarak Hüseyniler birleşik bir klan halindeydi ve Filistinlilerin yaptığı her şey onlarla ilişkilendiriliyordu. Bu nedenle Hycraft Komisyonu'nun oturumu sırasında, İngiliz hükümetinin yine Hacı Amir'i ve dolaylı olarak ailesini ayaklanmalardan sorumlu tutacağı izlenimi oluştu. Olayların ardından şüpheli katılımcıların tutuklanması ve hızlı yargılamaları gerçekleşti, ancak şaşırtıcı bir şekilde Hüseyniler tüm şüphelerden aklandı. Sir Herbert, Hacı Amir ve ailesine sempati duyduğunu ifade etti ve zorunlu hükümet, Filistinlilere iyi niyet göstergesi olarak Yahudi göçünü durduracağını açıkladı. Bu karar, Hacı Amir'in *müftü* olarak atanmasıyla birlikte kamuoyuna duyuruldu - belki de Filistinlileri uzlaştırmaya yönelik ilk İngiliz girişimiydi. Hacı Amir, ailesinin geçmişi, diğer Hüseyni adaylarının zayıflığı ve yeni hükümetin desteğini kazanması sayesinde bu görevi elde etmişti. Bazı tarih kitaplarının iddia ettiği gibi, İngilizlerin Hacı Amir'i tahta çıkardığı doğru değildir. Aksine, Osmanlı döneminde Müslüman Kudüs'te var olan sosyal ve dini hiyerarşiyi kabul edip, bunu ülkenin tamamına uygulamaya karar vermişlerdir.

Sonraki aylarda yetkililer Filistin halkını memnun etmek için birkaç adım daha attılar. Ancak bunlar, esasen Filistin'de Yahudilerin 'ulusal yurt' iddiasını desteklemek olan temel politikalarıyla karşılaştırıldığında çok küçüktü. Bu iddia adına, Yahudi göçüne kapıları yeniden açtılar ve göçmenlerin toprak satın almalarına ve bağımsız kurumlar kurmalarına

olanak sağladılar. Kısa süre sonra bu durum, öfkeli genç Filistinliler arasında öfke patlamalarına ve protestolara yol açtı ve bazı Arap yanlısı yetkililerin sempatisi bile durumu yumuşatamadı. Politikanın tamamı Filistin karşıtı olarak algılandı.

Filistinlilerin değişim umutları kısa sürede suya düştü. 29 Mayıs 1921'de Kudüs'te toplanan dördüncü Filistin Kongresi, bağımsız bir Arap Filistin'i talep etmek üzere Londra'ya bir heyet göndermeye karar verdi. Bu gerekli bir adımdı: birçok Filistinli, sonuna kadar Büyük Suriye fikrini desteklemişti ve şimdi bağımsızlık talep etme zamanı gelmişti. Böyle bir heyet gönderme fikri, günlük *Morning Post* gazetesinin sahipleri olan Lord Sydenham ve Lord Leamington gibi bazı Filistin yanlısı İngiliz şahsiyetler tarafından desteklendi. Delegeler oylama ile seçildi – bu da ailenin ülkedeki dramatik çalkantılar arasında konumunu test etmesi için bir başka fırsattı. Musa Kazim en çok oyu aldı, ancak heyetteki tek Hüseyiniydi. Muhalefet geri adım atmamıştı ve *Al-Karmil* gazetesi, geniş çapta desteklenmesine rağmen heyetin bileşiminin yetersiz olduğunu savundu. Yüksek Komiser onları Londra'ya gitmekten vazgeçirmeye çalıştı, ancak müzakere yapmayacaklarına, sadece görüşlerini sunacaklarına dair güvence verdiklerinde razı oldu.

1921 sonbaharında beş adam Londra'ya gitti. Çoğu için bu, Orta Doğu dışına ilk seyahatleriydi. Avrupa'da birkaç durak yaptılar. Roma'da, Filistin davasının ateşli bir destekçisi olduğunu keşfetmekten rahatladıkları Papa tarafından kabul edildiler. Roma'dan, o yıl Orta Doğu'daki manda rejimlerinin niteliği ve içeriği üzerine tartışmalarına başlayan (ve 1924'e kadar devam edecek olan) Milletler Cemiyeti'nin merkezi Cenevre'ye gittiler. Musa Kazim'e bir an için tarihin çarklarını durdurmanın ve İngiliz Filistin Mandası ile Fransız Suriye ve Lübnan Mandası'nın onaylanmasını engellemenin mümkün olabileceği göründü. Bu gerçekçi olmayan fikri, Cenevre'de tüm Suriye'yi kapsayan bir toplantı düzenlemeyi ve Milletler Cemiyeti'ne birleşik bir protesto sunmayı öneren Lübnan ulusal hareketinin önde gelen isimleri Michel Latifallah ve Riad al-Sulh ona sundu. Ancak Amerika Birleşik Devletleri 'muhteşem izolasyonuna' çekildikten sonra, uluslararası kuruluş iki sömürgeci gücün sınırsız kontrolü altına girdi. Filistinlilerin, Suriyelilerin ve Lübnanlıların ulusal kurtuluş için zorlayıcı mücadelelere başvurmadan Ortadoğu'nun sömürge haritasını değiştirme şansı kesinlikle yoktu. Bu tür mücadeleler II. Dünya Savaşı'ndan önce gerçekten yaşanacak ve sonrasında daha da şiddetlenecekti.

İsviçre'deki bu hayal kırıklığı yaratan görüşmelerin ardından, ilk Filistin heyeti nihayet Eylül 1921'in sonunda Londra'ya ulaştı. Osmanlı dünyasında doğmuş ve onun tarafından şekillendirilmiş beş önemli isim, sorunsuz işleyen İngiliz siyasi kuruluşuyla karşı karşıya kaldı. Ayrıca, daha önce önemli başarılar elde etmiş olan yeni ama son derece etkili Siyonist lobisiyle de yüzleştiler.

2 Kasım 1921'de, Balfour Deklarasyonu'ndan dört yıl sonra, Musa Kazim, Strand'daki Cecil Oteli'ndeki odasında oturmuş, Yafa, Nablus, Hebron ve Cenin'deki diğer ileri gelenlere kasvetli mektuplar yazıyordu. Kibirli İngilizler ve etkili Siyonistler karşısında yalnız ve çaresiz hissediyordu, ama her şeyden önce, kendisine yardımcı olacak uygun bir örgüt olmadan böyle bir diplomatik görevi yürütmenin ayrıntılarıyla başa çıkmak zorunda kalan bir Hüseyini olmanın aşağılanmasını hissediyordu. Mektuplarında, Filistin davası için halkla ilişkiler için değil, sadece kendisinin ve arkadaşlarının Londra'daki kalışını finanse etmek için ek fon göndermelerini rica etti. Ayrılmadan önce Filistin'de toplanan küçük miktar tükenmek üzereydi.

Bu garip duruma rağmen, Musa Kazim, Sömürge Bakanlığı'ndaki Orta Doğu'dan sorumlu kişilerle ciddi görüşmeler yapmaya çalıştı. Başlıca talebi Balfour Deklarasyonu'nun yeniden gözden geçirilmesiydi, ancak bu konuda kendisi ve diğer delegeler duvara tosladılar. Yetkililerin hiçbiri en ufak bir politika değişikliğini bile kabul etmedi. Delegeler ayrıca Yahudi "ulusal yurdu"nun iptalini, göçün sona erdirilmesini ve Filistin'in komşularından koparılmamasını talep ettiler. Bu üç talep, Sömürge Bakanı Winston Churchill ile yapılan üç görüşmede dile getirildi ve kesin olarak reddedildi.

Bu hayal kırıklığına rağmen, İngiliz hükümeti ülkeyi uzun bir süre sakinleştirmeyi başardı. Filistinli liderler, kendileri de az bir başarıyla birleşik bir ulusal hareket yaratmaya çalışırken, farkında olmadan Siyonist harekete gelecekteki devletin temellerini atabileceği bir sakinlik dönemi sağladılar. Kasım 1921 ile Ağustos 1929 arasında Yahudiler ve Filistinliler arasında veya Filistinliler ve İngiliz yetkililer arasında neredeyse hiç şiddetli çatışma yaşanmadı. Bu sakinlik, esas olarak Yüksek Müslüman Konseyi'nin kurulması sayesinde sağlandı.

1920 yılının sonunda Samuel, Kamil el-Hüseyni önderliğindeki Filistin'deki Müslüman dinî liderlerden oluşan bir komiteden, dini işlerinin yönetiminin Müslüman ileri gelenlere nasıl devredileceği konusunda hükümet yetkilileriyle istişarede bulunmasını istedi. Mart 1921'de komite, Yüksek Müslüman Konseyi'nin kurulması önerisini sundu. Siyonizm yanlısı bir Anglo-Yahudi olan Norman Bentwich'in, Şeriat mahkemeleri de dahil olmak üzere Filistin'deki yargının başına getirilmesiyle konsey talebi daha da arttı.

Aylar süren görüşmelerin ardından *ulema* , dini mülkleri ve din hukukunu denetleyen eski Osmanlı yapısının yerine özerk bir konsey kurulmasını önerdi. Mevcut gelenekleri koruma yönündeki alışılagelmiş politikasından saparak, İngiliz hükümeti, belki de Balfour Deklarasyonu hakkındaki Filistinlilerin öfkesini yatıştırmak amacıyla, bu öneriyi kabul etti. Osmanlı Parlamentosu seçmenlerinden –yani Kudüs bölgesinden parlamentoya aday seçen kişilerden– konseyi seçmeleri istendi; konsey de kendi başkanını, yani *rais al-ulama'yı* seçecekti.

Hacı Amin'in seçileceği kesinleşmişti ve Mart 1922'de de seçildi. Naşaşibiler bir kez daha Hüseynilerin artan gücünü engellemeye çalıştılar. Raghib el-Naşaşibi seçimlerin boykot edilmesini istedi, ancak sonuç alamadı. Bu yeni kurumun önemi çok belirsizdi. Ayrıcalıkları o kadar geniş görünüyordu ki, İngiliz yetkililer yerel yönetimin yerini alacağından korkuyorlardı. Bir an için, genç ulusal hareketin kendi ayakları üzerinde durmaya başladığı ve herkesin Cemal el-Hüseyni'nin, konseyin kurulmasının 'ulusal hareketin bir zaferi' olduğunu ilan etmesinin yankısını taşıdığı görüldü; çünkü muhalifler bile konsey başkanını ulusal lider olarak görüyordu.

Konseyin en büyük önemi, siyasi ve mali gücünün birleşiminde yatıyordu. Yıllık 50.000 ila 65.000 Filistin lirası bütçesiyle (çoğunlukla dini mülklerden karşılanıyordu), Hacı Amir Filistin genelinde nüfuzunu artırabildi. Gelişme ve refah konusunda tercih ettiği bölgelere ayrıcalıklı muamele yapabilirken, Hebron, Akka ve Hayfa gibi konumunun daha zayıf olduğu diğer bölgeleri ihmal edebiliyordu. Ayrıca Şeriat mahkemelerinde personel işe alma ve işten çıkarma yetkisine de sahipti.

Hüseyni aşiretinin yirmi sekiz üyesi, konsey sayesinde hatırı sayılır gelirler elde etti. El-Hacı Amir, bu yeni görevin değerinin farkındaydı. Atandıktan hemen sonra, muhtemelen niyeti bu olmasa da, herkese bunun ömür boyu sürecek bir görev olduğunu bildirdi.

Gelecekteki İsrailli akademisyenler, dini görevi doldurmak için seçilen kişinin aslında bir politikacı olması nedeniyle bu yeni atamayı bir hile olarak nitelendireceklerdir. [30] Ancak elbette din ve siyaset, tarihin başlangıcından beri iç içe geçmiştir ve Mandater Filistin de bir istisna değildi. Aslında, el-Hacı Amin siyasi faaliyetlerini genişletmemekte hata etti. Rakip ailelerden bazı üyeleri sisteme dahil etse de, muhtemelen baskın kişiliğinin anlaşmazlığa veya itaatsizliğe tahammül edememesi nedeniyle, yönettiği sisteme yetenekli bireyleri kazandırmayı başaramadı.

Ancak siyaset, *müftünün* tek faaliyet alanı değildi. Konsey başkanı olarak 160 kız ve erkek çocuk için bir yetimhane kurdu, okulları destekledi, Haram'daki okulu yeniledi ve kutsal alanda bir müze ve kütüphane kurdu. Muhtemelen İsmail'in 19. yüzyılın sonlarında Eğitim Kurulu başkanı olarak yaptığı kapsamlı faaliyetlerden ilham almıştı. El-Hacı Amin'in girişimiyle dini mülklere 50.000 ağaç dikildi ve kamu klinikleri ve diğer sosyal yardım kurumları sistemi genişletildi. Tüm bunların üstüne, Haram-ı Şerif'teki türbeleri yeniledi. Toplumsal refah onun asıl mesleği olmasa da, kariyerinin kayıtlarına dahil edilmelidir.

Konseyin kurulması, onun eğitim sistemi üzerindeki etkisini genişletmesine ve Rawdat al-Ma'arif'i, hükümet ve misyoner ortaokullarının sunduğu sisteme alternatif olarak ulusal bir kolej haline getirmesine olanak sağladı. İlk öğrencilerinden biri Musa Kazim'in oğlu Abd al-Qadir al-Husayni idi ve baba daha sonra yeni koleji, misyoner Sahayun Okulu'nun oğlunun kişiliği üzerindeki kötü etkisini ortadan kaldırdığı için övecekti.

Bununla birlikte, siyaset *müftünün* asıl meşguliyetiydi. Musa Kazim önderliğindeki Filistin heyeti Londra'dan eli boş döndü. Temmuz 1922'de manda onaylandı ve yenilendi ve bir ay sonra Londra'da bir 'Bakanlar Kurulu Kararı' (resmi bir hükümet duyurusu) yayınlandı. Sömürge Bakanı Winston Churchill, Balfour Deklarasyonu'na dayalı, Manda Filistin için önerilen bir anayasayı Parlamento'ya sundu. Önerilen tek yerel organ, Yüksek Komiser'e ülkeyi yönetmede yardımcı olacak bir Siyonist-Filistinli (veya o günlerin dilinde 'Arap-Yahudi') yasama konseyiydi. Filistinlilerin hayal kırıklığı çok büyüktü ve bu arka plan karşısında 22 Ağustos 1922'de Nablus'ta beşinci Filistin Kongresi toplandı.

Öfkeli ve hayal kırıklığına uğramış olan konferans, camilerdeki *imamlar* ve köy muhtarları aracılığıyla haberi yayarak yasama meclisi seçimlerini boykot etme kararı aldı. Hüseyniler arasında bölünmeler bir kez

daha yüzeye çıktı. Musa Kazim, İngiltere ile ilişkilerin daha da kötüleşmesinden korkuyordu. Siyonistlere karşı savaşmak da istemiyordu; oysa el-Hajj Amin, İngiliz hükümetinin politikasına direnmeye her zamankinden daha kararlıydı.

Bu yıllar boyunca Musa Kazim, Siyonizm ile iletişim ve hatta uzlaşma kanalları aradı. Yine de, özellikle kamuoyu önünde yapılacak böylesine üst düzey bir görüşmenin Filistin'in Siyonist taleplerine tamamen boyun eğmesi olarak görüleceği gerekçesiyle Chaim Weizmann ile görüşmeyi reddetti. Musa Kazim'in, Weizmann ile hiç görüşmemiş olmasına rağmen, ondan kişisel olarak hoşlanmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, İngiliz işgalinden sonra Siyonist Federasyonun Arap Dairesi başkanı olan Haim Kalvarisky ile yakın ilişkilerini sürdürdü.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kalvarisky, Siyonizmin sonunda birçok Filistinliyi kazanacağına inanmaya devam etti ve Musa Kazim'i kendisini Siyonist hareketin önemli bir figürü olarak görmeye ikna etti. Musa Kazim ona Siyonizm karşıtı hiçbir eylemde bulunmayacağına dair söz verdi. Bir tarihçi, ikisi arasındaki anlayışın o kadar iyi olduğunu, Kalvarisky'nin Musa Kazim'in sempatisini Siyonizme çevirmeyi başardığını ve hatta bazen onu belirli eylemlerde bulunmaya ikna ettiğini savunuyor.

Anlayışları, Musa Kazim ve diğer delegelerin Lozan'da kaldığı 1922 yılının sonlarında doruk noktasına ulaşmıştı. Ertesi yıl, Musa Kazim'in konuşmaları, Yahudiler ve Müslümanlar arasında işbirliği çağrısında bulunmasıyla Kalvarisky'nin etkisini ortaya koydu. Aynı etki altında, altıncı Filistin Kongresi'ni ertelemeye bile razı oldu. [33] Ancak Musa Kazim'in hayatında bir 'Siyonist' dönem olsa bile, bu dönem iz bırakmadan geçip gidecek ve daha sonra Siyonizme karşı açıkça hareket etmeye istekli olacaktı.

Ya da en azından oğlu Abdülkadir böyle hatırlıyordu. Abdülkadir, on ikinci doğum gününden itibaren babasının katıldığı hemen her siyasi faaliyete eşlik etti. Bu durum, Abdülkadir'in önce Osmanlı okulunda, ardından Siyon Dağı'ndaki Piskopos Gobat'ın Sahayun'unda ve hatta Ravdat el-Ma'arif'teki döneminde aldığı örgün eğitimle tezat oluşturuyordu. Ancak genel olarak Batılılaşmış eğitimine rağmen –ki bu eğitime Beyrut ve Kahire'deki Amerikan üniversitelerinde devam etti– Abdülkadir, Musa Kazim ve 1929'a kadar siyasi olarak aktif olan ailedeki çağdaşları gibi Siyonizm konusunda hiçbir zaman kararsız kalmadı. El-Hacı Amin

önderliğindeki genç Hüseyniler, aileyi 'millileştirmeye' devam ettiler ve Siyonizme karşı itirazları kesin ve netti.

Cemal iki taraf arasında gidip geliyordu. 1923 yazında, tüm üyelerinin seçilmesi ve özellikle göçmenlik konusunda gerçek yetkilere sahip olması şartıyla, İngilizlerin yasama meclisi önerisini kabul etmeye hazırdı. İngiliz belgeleri, yerel yetkililerin Cemal'in ikiyüzlülüğünden şüphelendiğini gösteriyor: halkı hükümete itaat etmeye çağırırken, gizlice Filistinlilerin yasama meclisi seçimlerine katılımına karşı bir yıldırma kampanyası yürütüyordu. Ancak sonunda, Filistin liderliğinin makul ve pragmatik bir temsilcisi olduğu sonucuna vardılar. 1923'te Cemal, İngiliz hükümetinden önemli bir taviz kazandı: Filistin Kongresi Yürütme Kurulu'nun – yani Filistin temsil organının – Yahudi liderliği ve İngiliz yetkililerinin yanında meşruiyetinin tanınması.

Oryantalist Elie Kedourie, iki dünya savaşı arasındaki dönemde İngiliz hükümetinin Orta Doğu'da yaptığı hataları sıralayan bir kitabında, 'Temsilci bir organ değildi' diye savunuyor. [34] Ancak bu argüman hatalıdır, çünkü Yahudi liderliği de gerçek bir temsili organ değildi; aslında her iki topluluk da özellikle demokratik değildi. Hüseynilere gelince, demokratik olmasalar da kesinlikle parlamenter karşıtı olmadıkları söylenebilir. Arap dünyasındaki tüm kent ileri gelenleri gibi Hüseyniler de parlamentonun kurulmasını memnuniyetle karşıladılar, çünkü son bir buçuk yüzyıldır temsili organlarda ve son elli yıldır da seçilmiş organlarda yer almışlardı.

Kedourie'nin yorumu, doğru olduğu için değil, Filistinlilerin daha kalıcı bir kurum yaratma konusundaki başarısızlığına işaret ettiği için önemlidir. Ekim 1923'te Sir Herbert Samuel, Filistinli liderlerden oluşan bir heyete, hükümetin Yahudi Ajansı'nın yanında bir Arap Ajansı kurma önerisini bildirdi. Heyete Musa Kazim başkanlık ediyordu ve öneriyi "Arap ulusunun özlemlerini karşılamadığını" söyleyerek kesin bir dille reddetti. Onay vermesi halinde, Filistin toplumunun Yahudi Ajansı'nı resmen tanımasının bekleneceğinden şüpheleniyordu.

Bu dönemde yapılan açıklamalar arasında, Hacı Amir'in alışılmadık bir sözü dikkat çekiyor. Balfour Deklarasyonu olmasaydı, Yahudi göçüne ve yerleşimine razı olacağını söyledi. Bu fikir, o dönemde Musa Kazım'ın konuşmalarında da yankı buldu ve bu da o zamanlar Siyonizme karşı tutumları konusunda hâlâ kararsız olduklarını gösteriyor. Ancak bu belirsizlik 1930'larda ortadan kalktı.

Birçok tarihçi, Filistin Mandası'nın ilk yedi yılını 'sakin yıllar' olarak adlandırmıştır. Aslında, 1920 ve 1929'daki kanlı ayaklanmalar arasında bir miktar refah ve büyüme yaşanmıştır. Bu dönemin başlarında, İngiliz hükümeti bir tür manda devleti için yasal ve siyasi bir temel oluşturmak için sonuçsuz çabalar sarf etmiştir. Ancak ülkedeki Yahudi varlığı arttıkça, Siyonistler Filistinliler için kabul edilebilir olabilecek herhangi bir düzenlemeyi kabul etmeye daha az istekli hale gelmişlerdir. Filistin liderliği, iç muhalefetle boğuşsa da uzlaşmaya istekliydi; Yahudilere ve Filistinlilere eşit temsil hakkı tanıyan bir yasama meclisiyle bir devlet kurma ve göç ve toprak alımları konusunda ortak kararlar alma konusunda İngiliz önerisine ilişkin gerçek bir diyaloğa girmek istiyordu. Ancak Siyonist liderlik bunu reddetti, İngiliz hükümeti de öyle.

Böyle bir yarı devleti yaratmaya yönelik ilk sonuçsuz İngiliz girişimi, hükümetin yasama meclisi seçimlerinin yapılacağını duyurduğu 1922 sonbaharında gerçekleşti. Akıllıca bir kararla, konuyu zorlamamaya ve böylece doğrudan bir çatışmadan kaçınmaya karar verdi. 1922'de Filistin hâlâ büyük ölçüde Filistinlilerin ülkesiydi ve yerel liderliğin Siyonizasyona katılmayı neden kabul etmesi gerektiği anlaşılması zordu. 1923'teki başarısız seçimlere hazırlık amacıyla 1922'de yapılan İngiliz nüfus sayımına göre, ülkede 666.000 Arap ve 84.000 Yahudi vardı.

Seçim günü, Filistin boykotu beklentilerin ötesinde bir başarıya ulaştı. Doğru olup olmaması bilinmese de, aile üyeleri bu başarının bir kısmını yorulmak bilmeyen ve etkili vaiz Şeyh Abdülkadir el-Muzafir'e bağladılar.

Haziran 1923'te altıncı Filistin Kongresi toplandığında, İngiliz hükümetini politikasını değiştirmeye ikna etme umudu tamamen tükenmişti. Mekke Şerifi Hüseyin'in, Büyük Savaş'ı sona erdiren barış anlaşmalarını onaylaması karşılığında Balfour Deklarasyonu'nun yürürlükten kaldırılmasını talep edeceği kısa bir süre için düşünülmüştü, ancak yaşlı *şerif* Suudi ve Yemenli komşularının saldırısı altındaydı ve Büyük Güçler tarafından dikte edilen oyunun kurallarını değiştiremezdi.

1923 yılında Hacı Amin, İngiliz yönetimine aktif olarak karşı çıkan Sanusi hareketinin lideri Ahmed el-Şerif el-Sanusi'nin desteğini kazanmaya çalıştı. *Müftü* olarak ilk konuğu olarak el-Sanusi'yi davet etti. Kuşağında kavisli bir hançer taşıyan ziyaretçi, Haram'ı gezdi ve harap halini

gözlemledi. Bu, Kudüs'teki Müslüman ve Arap durumuna dair farkındalığı artırmak amacıyla düzenlenen bir dizi ziyaretin ilkiydi.

İngilizlere karşı yaygın hayal kırıklığı ortamında Cemal el-Hüseyni kamuoyunda öne çıktı. 1922'de Arif el-Dajani, beşinci kongrenin yürütme kurulu başkanlığından azledildi. Yürütme kurulu sekreteri Cemal, İshak Musa el-Hüseyni'nin yardımcısı olarak geçici başkan oldu.

Daha önce de belirtildiği gibi, İshak Musa siyasette ısrarcı olmadı. 1923'te Kahire'ye taşındı ve önce Amerikan Üniversitesi'nde, ardından Mısır Üniversitesi'nde akademik bir kariyere başladı. Çağdaşı Tahiri akrabası Muhammed Yunus da siyasetten uzak durdu. Ekonomi ve hukuk okudu, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nden Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ne geçti ve 1930'larda Londra'ya taşındı. O yıllarda, Musa Kazim'in üç oğlu da (ayaklanma dönemi hariç) çeşitli meslekler edindi. Fuad tarımla uğraştı, Rafiq mühendis oldu ve Sami, Ravdat el-Ma'arif'te öğretmenlik yaptı. Sadece Abdülkadir babasının izinden giderek Filistin ulusal hareketinin ön saflarında yer aldı.

Ancak onlar istisnaydı. Onların kuşağının çoğu yerel siyasete derinden karışmıştı. Örneğin, genç Muhammed Yunus, Cemal yurt dışında olduğunda onun yerine görevlendiriliyordu. (Cemal 1923'te uzun süre Hindistan'da kaldı ve burada 1930'larda Hüseynilere hizmet edecek Müslüman elitlerle yakın ilişkiler kurdu.)

O dönemde Cemal, *Mirat el-Şarq* dergisinde verdiği bir röportajda, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e karşı tutumundan çıkarılacak en önemli dersin, hain İngiltere'ye güvenilemeyeceği olduğunu belirtmişti. Filistin dışındaki çok sayıda Arap liderin Siyonist liderlikle müzakere etmeye istekli olması, Filistinlilerin hayal kırıklığını daha da derinleştirmiş ve altıncı kongre bu tür tüm girişimleri kınamıştı.

Bir bakıma, Cemal'in kendisi de bu tür temaslardan 'suçluydu'. 1924 yılının sonlarına doğru Cemal, Kalvarisky ile görüştü ve Filistinlilerin, iki kademeli bir yasama meclisi oluşturmak için Arap-Yahudi anlaşması karşılığında Filistin'de bağımsız bir ulusal devlet talebinden vazgeçeceklerini öne sürdü. Alt meclis orantılı temsil esasına dayanacak ve üst meclis ise -İngilizlerin önerdiği gibi- Yahudilerin on temsilciden ikisine sahip olacağı şekilde cemaat esasına göre oluşturulacaktı. Cemal ayrıca ortak bir göçmenlik komisyonu önerdi ve Siyonistlerin korkularını yatıştırmak için Yüksek Komiserin alt yasama meclisinin herhangi bir

kararını veto etme hakkına sahip olmasını önerdi. Cemal'in önerisi, yalnızca Siyonist liderler tarafından değil, aynı zamanda Siyonizm yanlısı Sir Herbert tarafından da anında reddedildi. İsrail'de yaygın olarak kabul edilen bir görüşün aksine, çatışmanın tarihi yalnızca Filistinlilerin reddettiği barışçıl Yahudi önerilerinden ibaret değildir; çoğu zaman bunun tam tersi olmuştur. Cemal, Siyonizmle başa çıkmanın en iyi yoluna karar verememiş gibi görünüyor.

Belki de bu kararsızlık, Cemal ve Hacı Amin'in, İngilizlerin hayal kırıklığı yaratan tutumuna karşı Filistin direnişini örgütlemelerini zorlaştırmıştı. Muhalefet 1923 kışında şekillenmeye başladı. Naşaşibiler, milletvekili, Kudüs'ün baş mühendisi ve eski *müftü* adayı Raghib'in etrafında toplandılar. Taji Faruqi, Bullus Şehadeh (*Mirat el-Şarq'ın* editörü) ve Yafiî Arif el-Dajani gibi isimlerin desteğini aldılar. Birlikte Yürütme Kurulu'ndan istifa ederek Ulusal Müslüman Birliği'ni kurdular; bu hareket Kalvarisky tarafından alkışlandı. Bu kuruluş, üyelerinin almayı umduğu Siyonist Federasyon'dan mali destek gelmeyince kısa sürede çöktü. Kasım 1923'te, sert bir tavır benimseyen ancak hem İngilizlerle hem de Siyonizmle başa çıkmak için ılımlı bir program izleyen başka bir örgüt olan Ulusal Filistin Arap Birliği'ni kurmaya karar verdiler.

Yeni derneğin programı, İsmail'in evinde okuduklarında Hacı Amin, Cemal ve Cemil'i hayal kırıklığına uğrattı. O güne kadar, Arap Filistini çağrısı (programın ilk maddesi) ve Balfour Deklarasyonu'nun tanınmaması (ikinci madde) Hüseyni görüşleriyle ilişkilendirilmişti. 'Köylü, milletin bedenidir [*mada*]' ifadesi onlarda hiçbir etki yaratmadı. [39] Ne o zaman ne de sonraki yıllarda Hacı Amin, *köylülerin* hayatıyla ilgilenmedi ve ulusal hareketine kitlesel destek kazanma fırsatını kaçırdı. İngiliz Peel Komisyonu Hacı Amin'i 'Filistinli köylülerin lideri' olarak tanımladığında, bu yanlış ve yanıltıcı bir sıfattı. Rakip parti ise bunun aksine, kırsal *şeyhlerle* yakın temaslar kurdu ve onlar aracılığıyla çiftçilerin dünyasıyla daha fazla bağlantı kurdu. 1930'ların başlarında Naşaşibiler, Çiftçiler Partisi adında bir yan örgüt kurdular ve Hüseyniler buna karşı hiçbir şekilde bir girişimde bulunmadılar. [40]

Hüseyniler de kendi partilerini yeniden aktif hale getirerek karşılık vermediler; partileri köklü bir geçmişe sahipti ancak Hacı Amir'in Büyük Müftü olmasından sonra işlevini yitirmişti. Sonuçta, onlar kurulu düzeni temsil ediyorlardı ve iki organa – Yüksek Müslüman Konseyi ve Filistin

Kongrelerinin yürütme organına – hakimdiler. (1920 ile 1928 yılları arasında sekiz kongre düzenlenmiş ve her kongre arasında Filistin işlerini yönetmek üzere bir Yürütme Kurulu seçilmişti.)

Naşaşibi muhalefeti propaganda kampanyasını esas olarak Yüksek Müslüman Konseyi'ne karşı yürüttü ve anayasal, idari ve etik argümanlarla ona saldırdı. Ancak İngiliz hükümeti bu suçlamalardan ikna olmadığı için tamamen başarısız oldu. Yine de muhalefet, Yüksek Müslüman Konseyi'nin mücadele için gerekli sosyal gücü oluşturma yeteneğine zarar verdi. Al-Hajj Amin, muhalefetin 1924'te Nablus halkını Nabi Musa kutlamalarından uzak durmaya ikna etmesiyle özellikle öfkelendi. Nabluslular kendi yürüyüşlerini düzenleyerek, Hüseyini ailesinin festivali kendi siyasi amaçları için kullandığını iddia ettiler.

İnsanlar zorla yapılan değişikliklere şaşırtıcı bir hızla uyum sağlarlar. İngiliz hukuk sistemi Filistin'de kök salmadan önce, Amin, Naşaşibilerle olan mücadelesinde bir İngiliz kavramını kullanan ilk yerel liderdi. 1924'te *müftü,* kendisini Müslüman dini mülklerini kötüye kullanmakla suçlayan uzun bir makale nedeniyle *Mirat el-Şarq'ın* editörüne iftira davası açtı. Ancak dava başarısız oldu. [42] *El-Karmil* dergisi de Hüseynilere saldırdı ve Filistin kampındaki bölünmelerden Musa Kazim'i sorumlu tuttu. [43]

1924 yılında Filistin ulusal hareketinin zayıflığı herkes için apaçık ortaya çıktı. Ocak ayında Westminster'da bir İşçi Partisi hükümeti kuruldu ve kısa süre sonra İngiltere'yi hangi partinin yönettiğinin önemi olmadığını, politikaların aynı kaldığını gösterdi. 1925'te yeni bir Yüksek Komiser atanması bile bir fark yaratmadı. 1924'te yedinci Filistin Kongresi'nin, bu kez gerçek seçimlere dayalı olarak toplanması gerekiyordu, ancak muhalefet demokratik sürece katılmayı reddetti. Konferans ertelendi ve bu durum kimseyi hayal kırıklığına uğratmadı.

Kongre, Filistinlilerin 1925-26 yıllarındaki ekonomik kriz ve durgunluğun ardından Yahudi göçünde yaşanan keskin düşüşten cesaret almasının ardından bir süre sonra gerçekleşti. Filistinliler, ana akım liderliğin Siyonist görüşünden çok farklı bir Siyonist görüşe sahip Yahudi bir grup olan Brit Shalom'un ortaya çıkışını, ana akım Siyonist inançların zayıflığının bir işareti olarak gördüler. Bu duygu, başlıca Siyonist liderlerden gelen beklenmedik ılımlılık ve yeni bir müzakere turuyla daha da güçlendi. Hem altıncı kongrenin yürütme organındaki hem de muhalefetteki Filistinliler, yasama konseyi fikrine daha olumlu bakmaya

başladılar. İngiliz yetkililer o dönemde iki tarafı bir araya getirmek için çaba göstermiş olsalardı, bir atılım olabilirdi. Ancak İngiliz yetkililer tereddüt ettiler ve bu adım için, özellikle Filistinlilerden, demokratik bir yetki talep ettiler. İşte bu arka plan ışığında yedinci kongreyi toplamak için bir girişim daha yapıldı.

Hüseyniler bir kez daha ülkenin aristokrasisi ve en önde gelen ailesi olmuşlardı. Şair Fadva Tukan, küçük bir kızken amcası Hafız Tukan'ın yanında otururken, sadece aile bağları ve siyaset yoluyla el-Hacı Amin ile ilişkili olduğu için gördüğü saygıdan nasıl etkilendiğini hatırlamıştır. Hafız, Hüseynilerin Ulusal Partisi'nin Nablus şubesinin başındaydı ve Nablus'ta Yüksek Müslüman Konseyi'nin yıllık seçimleri için destek organize ediyordu. Ailenin salonunda otururken, kendisini selamlamaya veya tavsiyesini sormaya gelen şehrin önde gelen isimlerini ağırlardı.

Yedinci kongre öncesinde muhalefetle yaşanan çatışmalar aileyi daha da rahatsız etti. Ocak 1926'da Yüksek Müslüman Konseyi başkanlığı için yeni seçimler yapıldı ve muhalefetin kazanması bekleniyordu. Ancak İngiliz yetkililer yolsuzluk şüphesiyle seçimleri askıya aldı. Hükümet devreye girerek, bileşimi bazı yönlerden el-Hajj Amin'in özgürlüğünü kısıtlayan, daha temsili nitelikte yeni bir Yüksek Müslüman Konseyi kurdu.

1926'da gruplar Yüksek Müslüman Konseyi'nde, ertesi yıl ise Kudüs belediyesinde karşı karşıya geldiler. 1927 ilkbahar ve yazında belediye seçimleri yapıldı. Karma nüfuslu şehirlerde, Filistinlilerin Yahudi seçmenlerden kendilerini desteklemelerini istemesiyle, Siyonistler ve Filistinliler arasındaki kanlı 1920 çatışmasının unutulduğu izlenimi oluştu. Belki de bu, hem Filistinlilerin hem de Yahudilerin çoğunluğunun, siyasi elitler gibi çatışmanın etkisinde kalmadığı anlamına geliyordu.

Kudüs'te Yahudilerden, Hüseyinilerin adayı Arif el-Dajani'yi ve özellikle şehir meclisi için yarışan ailenin bazı üyelerini, özellikle de Cemal'i desteklemeleri istendi. Belki de Siyonizmin krizde olması ve daha az tehditkar görünmesi bunu mümkün kıldı. Cemal ve Cemil el-Hüseyni, Albay Kiş'ten Kudüs'teki Yahudi seçmenleri Raghib el-Nashashibi'yi desteklememeye ikna etmesini istediler. Karşılığında, Siyonizm karşıtı Yahudi Ortodoks partisi Agudat İsrail'e oy vermeyeceklerine söz verdiler. Şehirdeki birçok Siyonist lider, Musa Kazim'in Kudüs'ün güçlü adamı olduğuna ve Yahudilerle daha iyi ilişkiler istediği için onunla ilişki kurulması gerektiğine inanıyordu. [45] El-Hacı Amin'in kendisi de bu

girişimlere katıldı ve hatta Albay Kiş'i evine davet etti. Ancak Kiş reddetti ve daha sonra Cemil ve Cemal ile Kudüs'ün tanınmış göz doktoru Dr. Ticho'nun evinde buluştu.

Doktorun selvi ağaçlarıyla çevrili gösterişli konutunda yapılan toplantıya, ailenin dostu ve Mandater Yüksek Mahkemesi'ndeki tek Yahudi yargıç olan Gad Frumkin de katıldı. Gece geç saatlere kadar konuştular ve Hüseyniler, *müftü* adına konuşarak, Kudüs'teki Yahudiler ve Araplar arasında görevlerin, masrafların ve bütçelerin adil bir şekilde bölüşülmesini önerdiler. Hüseynilerin önerisi hem Arap hem de İbrani basınına sızdırıldı ve Filistin toplumundaki itibarlarına zarar verdi. Dolaylı olarak, Kudüs'teki belediye seçimlerinde başarısız olmalarına yol açtı: 'Filistin açık artırmaya çıkarılıyor; Siyonist Federasyon satın alıyor. Açık artırmayı yöneten Arap Yürütme Kurulu!'

Aile, Filistin Komünist Partisi'nin desteğini bile almaya çalıştı. Partinin Filistin Komünist Partisi'ne karşı genel tavrı şüpheci ve onaylamazdı. Parti Yahudi bir parti olarak algılanıyordu ve platformu ailenin çıkarlarına aykırıydı. Cemal Hüseyin muhtemelen komünist pozisyon ile Siyonizme karşı mücadele arasındaki bağlantıyı anlayan tek kişiydi. 1924'te, hem İngiltere hem de Fransa'ya karşı anti-emperyalist kampanyaları için Cemal'in desteğini almaya çalışan liderlerinden Yusuf Barzillai ile temasa geçti. Barzillai, Cemal'e mücadele için silah alması amacıyla 100 Filistin lirası verdi, ancak bu mali bağlantı daha ileri gitmedi. Cemal silah almadı, parayı Hüseyinilerin partisine bağışladı. Filistin Komünist Partisi'ne karşı sempati ve düşmanlık arasında gidip gelmeye devam etti, ancak pragmatik bir insan olarak seçimlerden önce teması yeniden kurdu. Aslında, o günlerde hiç de önemsiz bir şey olmayan bir otomobilin kiralanması yoluyla Hüseyini kampanyasına PCP'den bir katkı sağladı; bu otomobil, çatısında bir hoparlörle şehirde dolaşarak Hüseyinilerin rakiplerine yüksek sesle saldırdı. [47]

Sonuç olarak, Kudüs'teki Yahudilerin çoğu Raghib al-Nashashibi'ye oy verdi. Hüseynilerin Yahudilerle uzlaşmaya varma girişimi seçmenlerin çoğunu şaşırttı ve Hüseyni kampına kesinlikle zarar verdi. Nashashibi ezici bir zafer kazandı. Yitzhak Ben-Zvi, bu seçimi kınayarak, Siyonist liderliğin Filistin toplumundaki baskın güçle daha güçlü bağlar kurmak için önemli bir fırsatı kaçırdığını savundu. [48] Dahası, yozlaşmış ve milliyetçi Nashashibi, Yahudi sakinleri için kötü bir belediye başkanı oldu.

En acı kayıp Yafa'da yaşandı. Belediyenin muhalefetin eline geçmesinin yanı sıra, *Filastin* gazetesi de Naşaşibilere bağlılığını gösterdi. Naşaşibi kampına katılan Belediye Başkanı İsam el-Said, 1923'te şehrini Pinhas Rutenberg'in elektrik şebekesine bağlamayı kabul ettiğinde Hüseynilerle zaten arası açılmıştı. Bunu yaparak, Yafa'yı yüksek mevkideki bir Siyonist liderin elinde bulunan tamamen Siyonist bir imtiyazla ilişkilendirmişti. Her iki kampın da egemenliği altında olmayan ve daha yerel ve özerk olan Hayfa ve Nablus nispeten tarafsız kaldı. Diğer çevre kasabaları gibi Taberiye ve Safad da Hüseynilere sadık kaldı.

Ancak sonuç beklenmedik şekilde olumlu oldu. Zaferlerinden dolayı sevinç duyan muhalefet, yedinci kongrede İngiltere ve Siyonizme karşı birleşik bir cephe oluşturmak istedi. Klanlar arası bölünmeyi aşmanın ilk işareti, 1927 yılında Hacı Amir'in önderliğinde geniş bir Filistin heyetinin Arap dünyasına yaptığı geziydi. İlk durakları Suriye'ydi; Hacı Amir, Suriye ulusal hareketinden, özellikle de lideri Şukri el-Kuvli'den yardım almayı umuyordu. Hacı Amir, iki yıl önce Suriye'de Fransız Mandası'na karşı bir isyan çıktığında onunla temas kurmuştu ve isyan için fon toplamak üzere bir Filistin komitesine başkanlık etmişti.

Suriye'den sonra heyet güneye, Mısır'a yöneldi. Mısırlı bir fotoğrafçı, Mısırlı şair Ahmed Şevki'nin doğum günü vesilesiyle Nil Nehri'nde seyahat eden *müftünün* ve birçok muhalif figürün fotoğrafını çekti. [50] Grup, Kudüs'e dönerek Kubbetü's-Sahra türbesindeki yeni altın kubbenin açılış kutlamalarına katıldı; bu kutlamalar yurt dışından da birçok ziyaretçi çekti. Birleşik bir ulusal harekete ev sahipliği yapacak ilk ve son kongre için her şey hazırdı.

Kongre, 20 Haziran 1928'de Kudüs'teki Hüseyni kalesi Rawdat al-Ma'arif'te toplandı. Kongre, Filistinlilerin bir yasama organı kurulması yönündeki ortak çağrısıyla sona erdi ve ilk kez nihai kararlar, manda yönetimine ve Balfour Deklarasyonu'na yönelik açık saldırılar içermedi. Kongre, tüm kurucu grupları adil bir şekilde temsil edecek yeni bir yürütme organı seçerek, İngilizlerin gerçekten temsili bir hükümet talebini karşıladı. Aile, Musa Kazim'in kongre başkanı seçilmesinden memnundu – ancak Hacı Amin hayal kırıklığına uğramış olabilir. Hacı Amin'in hala ne ölçüde ailenin bir üyesi olduğu bilinmiyor. Belki de farklı bir aileden herhangi bir adaya kıyasla Musa Kazim'i tercih ediyordu, ancak zaman zaman Hacı Amin'in liderliğinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiren Musa Kazim yerine başka bir Hüseyni'nin başkan olmasını ummuş olabilir.

Bu kongrenin ardından, 1928 yazında, Filistinliler hükümete Raghib al-Nashashibi ve Musa Kazim al-Husayni tarafından imzalanmış bir muhtıra sundular. Filistin kampı için bu, bir sevinç, birlik ve kararlılık anıydı. Ayrıca, çatışan taraflar için mevcut olacak birçok fırsattan biri olan çatışmaya bir çözüm de sunuyordu. (Bu fırsatların hepsi, Filistin birliğinin çok kısa ömürlü olması veya -bu örnek de dahil olmak üzere çoğu durumda- Siyonizmin uzlaşmaz tutumu ve İngilizlerin beceriksizliği nedeniyle kapatıldı.) Yahudi topluluğunun liderliği, Filistinlilerin ılımlılığından endişelendi ve buna karşı koymak için diplomatik bir kampanya başlattı. Siyonist liderler, barış arayanlar olarak görülmek ve aynı zamanda Filistinlilerin anlaşmaya varma isteğini baltalamak istiyorlardı; bu istek onlara Siyonizm için bir tehlike gibi görünüyordu.

Her umut zirvesinin ardında bir umutsuzluk çukuru gizlenirdi. Ağustos 1929'da, Hacı Amin el-Hüseyni önderliğindeki birçok Filistinli böyle bir çukura düştü. Hacı Amin, Hüseyni ve Naşaşibi ailelerinin ılımlılık ve birlik anlayışına razı olmuştu, ancak onlara inanmıyordu. Hükümetle uzlaşma umudunun suya düşmesi, Hacı Amin'i daha aşırı bir tutum benimsemeye itmekle kalmadı, aynı zamanda onda, ailenin son iki yüzyıl boyunca sergilediği geleneksel tutumla uyuşmayan güçlü Hristiyan karşıtı duygular uyandırdı. 1928 yılının başlarında, Filistin Müslüman-Hristiyan dayanışmasını baltalayan Genç Müslümanlar Birliği'nin kurulmasına öncülük etti. Yeni birlik, o yıl Hasan el-Bana tarafından kurulan Mısır'ın Müslüman Kardeşler örgütünden esinlenmişti. Ancak Hacı Amir'in yenilenen Müslüman dindarlığı, Filistin'deki isyan ateşini tutuşturacak olan İzzüldin Kassam'ın Filistin mücadelesine getirdiği milliyetçilik ve İslam'ın güçlü karışımı kadar etkili değildi.

1929 YILINDAKİ 'EL-BURAQ DEVRİMİ'

Filistin genelinde Arap isyanını ateşleyen ilk kıvılcımdan önce bile, 1929'da Kudüs ve diğer yerlerde daha küçük bir ayaklanma patlak vermişti. Antik kent, Osmanlı döneminin sonlarına kadar her türlü dini çatışmaya sahne olmuştu; bunların çoğu çeşitli Hristiyan mezhepleri arasında ve bazen de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yaşanmıştı. Yahudiler, dini bir mezhep olarak bu tür karışıklıklara çok nadiren dahil olmuşlardı. Onlar için Müslümanlar, şehirdeki yaşamın tüm yönlerini yönetiyordu ve Batı

Duvarı'nın (Yahudilerin adlandırdığı gibi) veya *Vakf Maidian'ın* (Müslümanların adı) statüsü de dahil olmak üzere tüm dini anlaşmazlıklar Osmanlı hükümeti tarafından çözülüyordu. Yeni Siyonistlerin, genellikle onlardan hoşlanmayan Osmanlı Yahudileriyle ortak bir noktası varsa, o da Osmanlıların yıllar boyunca Batı Duvarı'ndaki Yahudi dualarını konusunda adaletsiz davrandığı duygusuydu.

Söz konusu duvar, Yahudilerin Süleyman Tapınağı'nın kalıntıları üzerine inşa edildiğine inandıkları Herod Tapınağı'nın batı dış duvarıydı. Orta Çağ'dan beri, Eski İsrail'in düşmüş ihtişamı için dua ve ağıt yeriydi (bu nedenle halk arasında Ağlama Duvarı olarak bilinir). [52] Ancak duvar aynı zamanda Haram el-Şerif'in batı duvarıdır ve Müslümanlar ona Peygamber'in ünlü atının adından esinlenerek ' *el-Burak* ' derler. Muğrabiler (Kuzey Afrikalılar) mahallesi olarak bilinen yere bitişiktir ve Osmanlı döneminde, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Ebu Maidian'ın adını taşıyan dini bir mülkün parçasıydı.

Osmanlı dönemi boyunca Yahudiler, kutsal mekanı ziyaret etmek için Müslüman yetkililerden izin almak zorundaydılar ve burayı hac yeri ve düzenli ibadet yeri olarak kullanmalarına izin verilmiyordu. Yahudiler bazen Osmanlı yetkililerine başvuruyorlardı, ancak bunlar genellikle Müslümanların lehine karar veriyordu. İngiliz yetkililer, tüm kutsal mekanlarla ilgili statükoyu korumak için her iki tarafla da anlaşırken, Yahudi ibadet edenler için koşulları bir dereceye kadar kolaylaştırdılar. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yahudi cemaati Kudüs'teki ikinci en büyük cemaat haline geldi. Yeni hükümetin Siyonizm yanlısı olma eğiliminde olması nedeniyle, Yahudi kutsal mekanlarının statüsünün etkilenmesi doğaldı. Bu değişikliklere ilişkin Müslümanların öfkesi, özellikle Kudüs bölgesinde, 1929'daki kanlı olaylara katkıda bulundu. (Bu bölümün sonuna doğru göreceğimiz gibi, kısmen Siyonizm yanlısı İngiliz politikası nedeniyle Filistin'in diğer bölgelerindeki kötüleşen sosyo-ekonomik koşullar, dini çatışmalardan çok daha önemli faktörlerdi.)

Daha önce de belirtildiği gibi, Siyonist hareket, Müslüman yetkililerin Yahudilerin yalnızca kısıtlı şekillerde kullanmasına izin verdiği Batı Duvarı'nın önündeki alanı satın almaya çalıştı. İngilizlerin Kudüs'ü fethi, Yahudilerin kendilerine olan güvenlerini artırdı ve Osmanlılar döneminde maruz kaldıkları bazı kısıtlamaları kaldırdılar. Manevi yönetim, Siyonist hareketin bölgedeki varlığını küçük artışlarla genişletmesine olanak sağladı. Chaim Weizmann bu konuda aktif olarak yer aldı ve Allenby'nin Kudüs'ü

fethinden hemen sonra Storrs'a Duvarı satın almayı teklif etti. Kudüs'e hacı olarak geldiklerinden beri bölgede yaşayan Muğrabi topluluğu, Weizmann'ın bölgeyi boşaltmaları karşılığında yaklaşık 70.000 Filistin lirası teklifine ilgi gösterdi, ancak Filistinli liderler anlaşmayı engelledi.

Kamil el-Hüseyni *müftü* iken, Müslüman yetkililer, Yahudilerin Duvar'daki statükoyu ihlal etmelerine karşı ılımlı bir tepki gösterdiler. Ancak Yüksek Müslüman Konseyi kurulduktan ve Yahudilerin özgüveni daha da arttıktan sonra, bölgedeki çatışmalar yoğunlaştı. Yahudiler bölgeye giderek daha fazla sandalye ve bank getirdiler ve Filistinliler bu davranışı, Yahudi ve Siyonist liderlerin 'Üçüncü Tapınak'ın inşası gerekliliği hakkındaki açıklamalarıyla ilişkilendirdiler. 1929 olaylarını araştıran hükümet komisyonu önünde ifade veren el-Hacı Amin, bu açıklamaları 1929'da Filistin'i saran şiddet dalgasının ana nedenlerinden biri olarak gösterdi.

Yüksek Müslüman Konseyi'nin kurulmasının ardından, el-Hacı Amin, Yahudilerin Duvar önündeki alana daha fazla nesne ve dini eşya getirdiği gerçeğine hükümetin dikkatini çekmeye devam etti. Konsey ayrıca hükümete, Haram el-Şerif'te Yahudi Tapınağı'nın ayakta olduğunu gösteren rötuşlanmış fotoğraflar sundu; bu fotoğraflar yurtdışındaki potansiyel Siyonist bağışçılara gönderildi. 1920'ler boyunca Filistin Yürütme Kurulu ve Yüksek Müslüman Konseyi, Haram'ın Yahudiler tarafından ele geçirilmesi tehdidine karşı mücadelede yardım istemek için Müslüman dünyasının her yerine delegeler gönderdi ve çağrılarda bulundu.

Müftünün Kudüs'e yerel ve bölgesel ilgiyi artırmanın en etkili yollarından biri, Haram el-Şerif türbelerini restore etmekti. Osmanlı döneminde de bu tür bir çalışmaya ihtiyaç duyuluyordu, ancak şimdi bu girişimin asıl itici gücü siyasiydi. 1923-1924 yılları arasında Hacı Amin, tüm Müslüman dünyasından önemli bağışlar toplamayı başardı ve restorasyon çalışmalarına başladı; bu çalışmaların doruk noktası ise Kubbetü'l-Sahrâ'nın altınla kaplanmasıydı.

Ortam giderek gerginleşiyordu. 1925'te Batı Duvarı yakınlarında bir çatışma çıktı ve bunun ardından Yahudi Ajansı, İngiliz hükümetinden Müslüman dini otoriteleri Duvarı satmaya zorlamasını talep etti. Ertesi yıl Ajans, Duvar da dahil olmak üzere Haram el-Şerif'in elli metresini satın almayı teklif etti ve hükümetle görüşmelere başladı, ancak anlaşma gerçekleşmedi. 1928'in sonunda Weizmann, mülk için 61.000 Filistin lirası teklif etmek istedi, ancak Yüksek Komiser John Chancellor'ın daha uygun

bir anı bekleme tavsiyesini dinledi. [56] Hüseyini ailesi, Haram'ı, 18. yüzyılın sonunda Osmanlı sultanının Kudüs'teki kutsal yerlerin koruyuculuğunu Abdül Latif el-Hüseyni ve soyuna emanet ederken geleceği öngörmüş gibi koruyan el-Hacı Amin ile gurur duyabilirdi.

23 Eylül 1928'in erken saatlerinde, Yom Kippur (Kefaret Günü) arifesinde, Sefarad cemaatinin hademesi, Hacı Amin'in ofisine gelerek Aşkenazi cemaatinin hademesinin Batı Duvarı önünde bir kemer kurduğunu ve bu kemere büyük bir perde, paletler ve yağ lambaları astığını gördüğünü bildirdi. Perde alışılmadık derecede büyük bir paravandı ve *müftü* bunu kendi gözleriyle görünce öfkelendi. Bu, sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda iş için geleneksel ücretini alamayacak olan Sefarad hademe için de bir provokasyondu. Müslüman liderlik hemen Kudüs bölgesi vali yardımcısı Edward Keith-Roach'a şikayette bulundu ve o da hademeye mimari eklentiyi Duvarın önünden kaldırmasını emretti. Ancak ertesi gün paravan hala yerindeydi – Ortodoks Yahudiler kutsal günde hiçbir iş yapmayacaklardı, başkalarının da onlar için yapmasına izin vermeyeceklerdi. 1928'de Kefaret Günü arifesinde erkekleri ve kadınları ayıran bu paravanın yerleştirilmesi ilk çatışmayı başlattı. Buna karşılık, Yüksek Müslüman Konseyi ' *El-Burak'ın* Savunması İçin' adlı bir komite kurdu.

Bu olay, Filistinliler ve Yahudi yerleşimciler arasında İngiliz Mandası'nın başlangıcından bu yana en kanlı çatışmaya nasıl yol açtı? Filistinli tarihçiler, *müftünün* önemsiz bir olayı ulusal bir olaya dönüştürerek liderliğini kurmasını övdüler; İsrailli tarihçiler ise *müftünün* önemsiz bir anlaşmazlığı Müslümanları 'Yahudileri öldürmeye' kışkırtmak için kullandığını iddia ettiler. Ancak, muhalifleri savaş alanına sürükleyen ilk kişi *müftü* değildi. Olaydan sarsılan Dünya Siyonist Federasyonu, kurdukları kemeri ve perdeyi sökmeyi reddeden Yahudi ibadet edenlere karşı saldırganlık göstermekle İngiliz polisini suçladı. Dört gün sonra Kudüs'te büyük bir Yahudi gösterisi düzenlendi. Daha aşırı unsurlar, perdeyi söken polisi yakalayıp parçalamakla tehdit ettiler. Ardından genel grev ilan edildi. İbrani gazeteleri 'gayrimüslimlere' -özellikle Müslümanlara- ateş ve kükürt yağdırdı ve ulusal şair H.N. Bialik, ıssız Batı Duvarı'nı yad etti. Ardından hükümet sekreterliğinden Harry Lock, 'Yahudi kamuoyu, özünde dini bir mesele olan şeyi siyasi-ırksal bir meseleye dönüştürdü' şeklinde bir açıklama yaptı. [58]

Tarihçiler arasında Filistinli Philip Mattar ve İsrailli Zvi Al-Peleg, birçok Filistinli akademisyenin savunduğu ve İsrailli Yehoshua Porath'ın da benimsediği tezi sorgulamışlardır; bu tez, *müftünün* küçük bir olayı bilinçli olarak şiddetli bir çatışmaya dönüştürdüğü yönündedir. Mattar, Hacı Amin'in Duvar'daki olaydan sonra altı gün boyunca hiçbir şey söylemediğini ve hatta yayın organı *Al-Jamaa' al-Arabiyya'nın* bile nefret dolu veya kışkırtıcı hiçbir materyal yayınlamadığını, çünkü müftünün zorunlu hükümetin Filistinlilerin konumuna yönelik artan sempatisini etkileyebilecek hiçbir şey yapmak istemediğini belirtmektedir. [59] Ancak bir hafta geçtikten ve hükümet hiçbir şey yapmadıktan sonra harekete geçmeye karar verdi.

O hafta boyunca Yahudilerin tepkileri şiddetliydi ve atmosfer giderek gerginleşti. Bialik, İbranice gazeteler ve yurtdışındaki Siyonist sözcüler net bir mesaj ilettiler: Batı Duvarı tehlikedeydi ve korunması gerekiyordu. İbranice günlük *gazete Doar Ha-Yom*, Duvarı tehdit edenleri 'Rus pogromcuları gibi holiganlar' olarak tanımladı.

30 Eylül'de, Yüksek Müslüman Konseyi, Kudüs ve çevresinden binlerce Müslümanı Mescid-i Aksa'ya topladı. Burada, Hacı Amin'in üç sadık adamı Şeyh Abdül Gani Kamla, İzzat Darwaza ve Şeyh Ebu el-Saud, Yahudilerin Batı Duvarı'nı ele geçirme emellerini kınayan konuşmalar yaptılar.

Yahudi Ulusal Yürütme Kurulu tehlikenin farkına vardı ve durumu yatıştırmaya çalıştı. 10 Ekim'de, Yahudilerin Tapınak Dağı'nı ele geçirme niyetinin olmadığını kategorik olarak belirten açık bir mektup yayınladı. Ancak aynı zamanda, Chaim Weizmann önderliğindeki çeşitli Yahudi liderler, Müslümanların niyetlerine karşı koyma gerekliliği konusunda hem yurt içinde hem de yurt dışında Yahudi kamuoyuna hitap etmeye devam ettiler. Bu tür açıklamalar Filistin'deki kamuoyundan gizlenemezdi.

1928 yılının Eylül ayı boyunca Hacı Amir, zorunlu yönetimin yasalarına karşı çıkma fikrine direndi. O ay Suriyeli milliyetçi Şakib Vahab'ın hükümete karşı savaşmak üzere gerilla grupları kurma teklifiyle karşılaştığında, Hacı Amir bunu kesin bir dille reddetti. Ancak bir ay sonra daha güçlü önlemler almaya karar verdi. Konsey başkanı ve Müslüman dini mülklerinin koruyucusu olarak rolü, Filistin halkına önderlik etme hırsı, muhalefetin zayıf tepkileri hakkındaki eleştirileri ve kışkırtıcı Siyonist propaganda, onu harekete geçmeye itti. Kariyerinin en önemli dönemi ve

Filistin efsanesinin bir parçası haline gelen birkaç olaydan biri olarak kabul edilen *Burak* harekatını başlattı.

Ona göre, İngiliz hükümeti, yerel Yahudi liderliği ve Amerika Birleşik Devletleri Yahudilerinden oluşan üçlü bir ittifakla karşı karşıyaydı ve Müslüman ve Arap dünyasını bunlara karşı bir araya getirmeyi umuyordu. 1 Kasım'da, çeşitli Arap ülkelerinden 700 delegenin katıldığı Filistin ile Arap dayanışması konulu bir konferans düzenledi. Konferans, 'Kudüs'teki kutsal Müslüman yerlerinin savunması için bir komite' atadı ve Baş Hükümet Sekreteri Sir Harry Charles Lock'a (o sırada izinli olan Yüksek Komiser Yardımcısı) bir heyet gönderdi. Heyet, diğer şeylerin yanı sıra, Batı Duvarı ile ilgili kararları etkilemesine olanak sağlayan konumu nedeniyle Siyonizm yanlısı Yahudi savcı Norman Bentwich'in görevden alınmasını talep etti.

El-Hacı Amin ayrıca Lock'a yazdığı kişisel bir mektupta, Yahudilerin tepkilerinin sadece Müslümanları Ebu Maidian'ın dini mülkünden mahrum etmeyi amaçladıklarını değil, aynı zamanda tüm Haram el-Şerif'i ele geçirmeyi planladıklarını da kanıtladığını savundu. Ekim başlarında, El-Hacı Amin'in gazetesi *El-Cemaat el-Arabiyya*, Müslümanların Ebu Maidian üzerindeki hakları hakkında makaleler yayınladı. Ekim ve Kasım 1928'de Filistin'deki Yahudi liderliği ılımlı bir şekilde yanıt vermeye ve gerilimi azaltmaya çalışsa da, her zamanki gibi denizaşırı temsilcileri daha radikal bir tavır takındı ve İngiliz hükümetinin Batı Duvarı'nı Yahudilere satmaya zorlamasını önerdi.

1928 kışında, Filistin'deki İngiliz yetkililer müdahale etmeye karar verdiler ve ilk adım olarak bir Beyaz Kitap yayınladılar. Artan çatışmayı ülkenin geleceğiyle ilgili genel bir çatışmanın parçası olarak gören Beyaz Kitap, Duvar meselesini yasama meclisi meselesiyle ilişkilendirdi. Sömürge Ofisi, hem yasama meclisi (üyelerinin ülkedeki demografik oranı yansıtması gerektiğini savunuyordu) hem de Duvarın mülkiyeti konusunda *müftünün* pozisyonlarını destekledi. Ancak sahada, Batı Duvarı'ndaki Yahudi varlığı artmaya devam etti ve Filistin'de bir parlamento kurulmasıyla ilgili pratik görüşmeler yeniden başlatılmadı.

El-Hacı Amin, hükümetin tutumundan dolayı hayal kırıklığına uğradı ve Haram için kutsal bir savaş başlattı. Başlangıçta savaş sesliydi: Duvarın üstüne bir *müezzin* yerleştirdi ve günde beş kez Müslümanları gelip Duvarı savunmaya çağırdı, böylece aşağıdaki Yahudi dualarını rahatsız etti. Aynı amaçla, Müslümanlar da Sufi mezhepleri tarafından yaygın olarak uygulanan yüksek sesli *zikir* ritüellerini yeniden canlandırdılar. Duvarın

yakınındaki küçük bahçenin yanında toplanarak havayı sağır edici bir gürültüyle doldurdular. Şiddet olaylarını araştırmak üzere atanan Şav Komisyonuna *müftü* , "Sufi geleneğine bağlı olan Muğrabî kardeşlerimize, bu ritüelleri geçmişteki gibi yeniden tesis edeceğimize söz verdik" diye açıkladı. [65] Ayrıca Şeriat mahkemesi binasına ek bir kanat eklenmesini emretti ve taş ustalarının çekiç sesleri ve bağırışları Yahudi ibadet edenler için işleri daha da zorlaştırdı.

1950'lerde *müftü* , mücadelenin İngilizlere karşı da yöneltildiğini savunurdu, ancak durum böyle görünmüyor. Birçok Filistinli tarihçi bu argümanı kabul etse de, Philip Mattar gibi bazıları kabul etmemiştir. Sonuçta, o dönemde el-Hacı Amin, İngiliz yetkililerle işbirliği yapmaya ve onları Filistin yanlısı bir tutum benimsemeye teşvik etmeye çalışıyordu. Londra'daki İngiliz hükümetine şüpheyle yaklaşıyordu, ancak zorunlu yönetimdeki birçok kişiye güvenme eğilimindeydi.

1928 yılı şiddet olayları yaşanmadan geçti, ancak sözlü savaş yoğunlaştı ve gerilimler artmaya devam etti. Nisan 1929'da Yüksek Komiser John Chancellor, *müftünün* dini mülkü satmasını ve Yahudilerin Batı Duvarı'nın önüne bir avlu inşa etmelerine izin vermesini önerdi. *Müftü,* Yahudilerin dua etme ihtiyacını anlayabileceğini ancak böyle bir tavizin Haram el-Şerif'teki Müslümanların itibarını tehlikeye atacağını söyleyerek yumuşak bir yanıt verdi. Yeni ortaya çıkan materyallere dayanan son çalışmalar da dahil olmak üzere Filistin tarih yazımı, *müftünün* endişesinin yersiz olmadığını ve gerçekten de Yahudilerin tüm Haram'ı ele geçirme planı olduğunu öne sürüyor. Ancak bu, Batı Duvarı'ndan memnun kalacak ve onun ele geçirilmesini Siyonizm için büyük bir adım olarak görecek olan dönemin pragmatik Siyonizmiyle örtüşmüyor.

1929 ayaklanması sadece Kudüs'teki olaylardan değil, daha geniş kapsamlı koşullardan da kaynaklanmıştı. 1921 ile 1929 yılları arasında yaklaşık 90.000 Yahudi Filistin'e göç etti. 1926 ile 1928 yılları arasında göç akışı azalsa da, işgücü piyasasında bu kadar çok yeni göçmenin bulunması ve Siyonist örgütlerin onlar için toprak satın alma çabaları, Siyonizmi birçok sıradan Filistinlinin hayatında somut bir faktör haline getirdi. 1920'de Yahudiler toplam 262 dönüm arazi satın alırken, 1925'te bu rakam 44.000 dönüme ulaştı. Bu "sakin yıllar" boyunca Yahudiler, İngiliz Mandası boyunca edinecekleri tüm toprakların üçte birini satın aldılar, ancak bu artış hiçbir zaman 1925'teki kadar hızlı olmadı. 1928'in sonuna gelindiğinde, ülkede yaklaşık 100 Yahudi yerleşimi vardı, önde gelen ticari imtiyazlar

Yahudilerin elindeydi ve ticaret ve sanayideki Yahudi oranı sürekli artıyordu. Aynı zamanda, kırsal Filistin ekonomik bir gerileme yaşıyordu ve bu durum, büyüyen şehirlere iç göçü tetikledi; bu süreç 1930'larda hızlanacaktı. Gecekondular büyüyen kasaba ve şehirlerin etrafını sarmaya başladı ve hem Yahudi hem de Arap kent nüfusu için ucuz iş gücü sağladı; bu sefalet siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılabiliyordu. İnsanlık dışı koşullarda uzun çalışma saatleri, acımasızlığı artırdı ve 1929'da şiddet olaylarına dönüşebilecek sefalet odakları yarattı. Halkı, sefaletlerinin Siyonizmden kaynaklandığına ikna etmek kolaydı, çünkü iç göç, toprak ve iş kaybı Yahudi topluluğunun büyümesiyle bağlantılıydı. Bu istikrarsız durum, şiddetin kaçınılmaz hale gelmesine neden olan bir dizi provokasyon başlatan Siyonist sağcı hareket Beitar'ın faaliyetleriyle daha da kötüleşti.

Ancak 1929 yılının ilk yarısı nispeten barışçıl geçti. Şehirdeki gerginliğe rağmen, el-Hacı Amin, uzun zamandır gönlüne yakın olan bir kentsel projeye katkıda bulunma fırsatı buldu: Arap ve Müslüman dünyasının liderlerini ağırlayacak bir otelin inşası. Uygun bir şekilde, otele 'Saray Oteli' adını verdi. Bu, yalnızca Kudüs'ün gelişimini ilerletmekle kalmadı, aynı zamanda Yahudilerin şehirdeki başlıca otelciler haline gelmesini endişeyle izleyen Filistin turizm sektörünün taleplerini de karşıladı. Yeni otelin inşasını finanse etmek için el-Hacı Amin, Müslüman dini mülklerinden elde edilen fonları kullandı. Seçilen yer, Mamilla mahallesinin kalbindeydi. Bu durum, günümüzde de çok tanıdık bir tepkiye yol açtı: Müslüman din alimleri, otelin Müslüman mezarlarının üzerine inşa edileceğini protesto ettiler (sanki Kudüs'te mezar içermeyen bir yer varmış gibi!).

Nihayet itirazlar geri çekildi ve bina yükseldi. Hayal gücü yüksek ve deneyimli bir Türk mimar tarafından tasarlanan bina, Arap ve Batı unsurlarını zarif bir şekilde harmanladı. İnşaatı üstlenenler Yahudiydi. Mühendis Baruch Katinka ve Yahudi cemaatinde tanınmış bir isim olan meslektaşı Tuviah Dunya, 1920'lerde Hayfa ve Kudüs'te faaliyet gösteren bir inşaat şirketine sahipti.

1927 yılının başlarında Katinka, Filistinli bir tanıdığından, Yüksek Müslüman Konseyi'nin bir otel inşaatı için ihale açtığını duydu. Tanıdığı, bunun Katinka ve Dunya için uygun bir proje olacağını düşünüyordu. Dahası, projenin Yahudi-Arap ortaklığı gibi görünmesi için kendi adının – Oud – da ihaleye eklenmesini önerdi. Şaşırtıcı bir şekilde, müteahhitler ihaleyi kazandı. Katinka'nın hatırladığına göre, Hacı Amir ve Hilmi Paşa ile

yaptıkları görüşmede de şaşırmaya devam ettiler: "Bizi nazikçe karşıladılar ve doğrudan sözleşme taslağını hazırlamaya başladılar." Görüşmeler sırasında diğer ön yargılar da ortadan kalktı. Hacı Amir, müteahhitlerin proje için belirlediği sıkı zaman çizelgesine uymalarını talep etti.

Özenle oyulmuş ayrıntılı bir Arapça yazıt, otelin cephesinin yüksek bir yerine yerleştirildi. Tüm bina, Türk mimar Nihas Bey'in zevkini yansıtan Arapesk tarzda tasarlandı. El-Hacı Amin, müteahhitlerden Arap işçilere öncelik vermelerini istedi ve onlar da öyle yaptılar. Kudüs'te sık sık olduğu gibi, projenin ikinci gününde Katinka eski mezarlara rastladı. Endişeli *müftü* , işin durdurulmasından korkarak bunu gizli tutmasını istedi. Raghib el-Naşaşibi'nin bu "kutsal mekanı kirletmeyi" kendi siyasi amaçları için kullanmaktan çekinmeyeceğini çok iyi biliyordu. Katinka anılarında, "Böylece müftünün sırdaşı oldum" diye yazdı. El-Hacı Amin'i "oldukça kolay anlaşılır, zeki, keskin zekalı ve kibar bir insan" olarak buldu. Bu, muhtemelen bir Siyonist tarafından El-Hacı Amin hakkında yapılan son olumlu yorumdu.

El-Hacı Amin, ilerlemeyi gözlemlemek için her gün şantiyeye gelir ve Yahudi müteahhitlerin çalışmalarından sık sık memnuniyetini dile getirirdi. Onlardan o kadar memnundu ki, Şeyh Cerrah'taki yeni evini inşa etmeleri için onları işe aldı. Katinka, "1929 yılıydı ve Yahudilerle Araplar arasındaki gerilim gün geçtikçe artıyordu. Ancak Müftü ile olan ilişkimiz, sıcak kişisel sohbetler aşamasına gelmişti" diye hatırladı. El-Hacı Amin, Katinka'ya mali durumunun evini bitirmesine izin vermediğini açıkladı: "Temeller atıldı, ancak geri kalanı tıkandı." Katinka, planları inceledikten sonra evi ucuza inşa etmeyi ve iki yıl içinde tamamlamayı teklif etti.

Hacı Amin'in evi ve otel, her ikisi de Yahudi müteahhitler tarafından inşa edilmişti. Bu önemsiz bir mesele değildi. Dunya, Chaim Weizmann'ın kayınbiraderi ve arkadaşıydı ve Hacı Amin bunu biliyordu. Dunya, Hacı Amin'in kendisi aracılığıyla siyasi mesajlar göndermeye çalıştığını, ancak kibarca reddettiğini hatırlıyordu. Ancak Hacı Amin'in Dunya'ya (Weizmann'a değil) ilettiği bir mesaj, ülkenin bölünmesine karşı çıkmasının kişisel değil siyasi olduğu, çünkü Filistinlilerin çoğunluğu tarafından kabul edilmeyeceğiydi. 'Arap halkının önüne çıkıp Yahudilerle, onlara verdiğim tavizler temelinde bir anlaşmaya vardığımı açıkladığımda, tüm Arap halkı beni dışlayacak ve vatanını satan bir hain olarak kınayacaktır.'

Otelin açılış töreninde, el-Hacı Amin, Katinka ve Dunya'yı alenen övdü ve bundan sonra onları her zaman Peygamber Musa kutlamalarına

davet etti. Ayrıca, Pesah'ın sonunda onlara sıcak yemeklerle dolu tepsiler gönderdi, böylece mümkün olan en kısa sürede taze mayalı ekmeğin tadını çıkarabilsinler. Dunya ve Katinka da Hagana için iki silah deposunu saklamak üzere oteli kullanarak ona 'karşılık verdiler'. [68]

Ancak bu tür yerel ve kişisel iş birliği siyasi alana yansımadı. 1929'daki patlamaya kadar gerilimler gün geçtikçe arttı. (Bu arada, Saray Oteli beş yıl boyunca hizmet verdi ve ardından yeni Kral Davut Oteli, Kudüs'ün en görkemli oteli olarak onu geride bırakınca kapandı.)

Müftü, 1929 ilkbahar ve yaz aylarında gerginliğin tırmanmasını durdurma umuduyla İngiliz yetkililerle işbirliğine devam etti ve bunun boşuna olduğu ortaya çıktığında büyük bir hayal kırıklığına uğradı. 1929 yazında Londra'da yeni bir hükümet iktidara geldi – kararsız Ramsay MacDonald liderliğindeki bir İşçi Partisi hükümeti. Sömürge Bakanı Sidney Webb henüz meselelerle ilgili bilgi sahibi değildi. İkisi birlikte Filistin'deki tüm İngiliz eylemlerini ve girişimlerini askıya aldılar ve net direktiflerin yokluğunda, zorunlu hükümet yalnızca belirtilerle ilgilendi.

Müftü, Batı Duvarı yakınlarındaki Sufi gösterilerini durdurması için baskı gördü ve boyun eğdiğinde, özellikle Naşaşibiler olmak üzere rakipleri tarafından İngilizlere teslim olmakla suçlandı. Bu suçlamalara karşı koymak için, Yahudilerin dua ettiği bölümün yakınında Duvarın restorasyonuna başladı. Genç Beitar erkekleri çalışmaları durdurdu ve baş haham Abraham Kook tarafından övüldüler. Ancak Zürih'teki on altıncı Siyonist Kongresi'nin liderleri bundan pek etkilenmediler. Jabotinsky'den takipçilerinin saldırgan davranışlarını dizginlemesini istediler, ancak durum daha da kötüleşti. Yosef Klausner önderliğindeki iki bin genç Beitar erkeği, kendilerini 'Batı Duvarı Savunma Komitesi' ilan ederek şehir surlarını çevreledi.

1929 yazında, el-Hajj Amin ayaklarının altındaki zeminin sarsıldığını hissetmeye başladı. Batı Duvarı ile pek ilgilenmiyordu, ancak genç adamlar ve diğer birçok Filistinli, *müftünün* ve diğer liderlerin kararlı adımlar atmasını bekleyerek oradaki gelişmeleri endişeyle takip ediyordu. Olayların patlak vermesinden hemen önce, el-Hajj Amin, *müftünün* hükümetin tutumundan memnun olmasını umduğunu ifade eden John Chancellor ile tekrar görüştü. El-Hajj Amin, hükümete sadık olduğunu ancak Müslüman topluluğunun somut bir öneri almaması durumunda, hukuk ve düzenin devam edeceğine kefil olamayacağını ekledi. Bu noktada, o zamana kadar

hoşgörülü olan Chancellor kaşlarını çattı ve sert bir şekilde, "Hukuk ve düzen konusunda endişelenmenize gerek yok. Bu konular benim sorumluluğumda." dedi. Bu kibir, İngilizlerin 1917'de ülkeyi işgal ettiklerinden beri ilk kez büyük ölçekli şiddetin patlak vermesiyle yaz aylarında şaşırmalarının nedenlerinden biriydi.

Ağustos 1929'da, önceki kış ekilen hoşnutsuzluk tohumları zehirli bir ürün verdi. Ayın ortasındaki bir Perşembe günü, bir grup genç Beitar erkeği Hükümet Konağı önünde toplandı ve Batı Duvarı'na doğru yürüyüşe başladı. Haram el-Şerif'e doğru dönerek Siyonist bayrağını kaldırdılar, ' *Hatikvah* ' dediler ve 'Duvar bizim!' diye bağırdılar. Mughrabi mahallesindeki Siyonist gösteriyle ilgili söylentiler hızla yayıldı ve Müslümanların dövüldüğü iddiasıyla şişirildi. Gerilimler daha da arttı.

Ertesi gün, Cuma namazı sırasında, olaylar dayanılmaz bir noktaya ulaştı. Müslümanlar Yahudi karşıtı bir gösteri düzenledi ve komşusunun domates tarlasına top atan bir Yahudi çocuk öldürüldü. Ertesi gün, bir Müslüman çocuk bıçaklandı. Yahudi çocuğun cenazesi büyük ve görkemliydi. Bu cenaze, Kudüs Araplarının özellikle korkutucu, zengin ve güçlü bir kurum olarak gördüğü Yahudi Ajansı tarafından organize edilmişti. [71] Ertesi hafta, Beitar başka bir gösteri düzenledi ve bu gösteriye Kudüs civarındaki köylüler tarafından kitlesel bir karşı gösteri düzenlendi; Hacı Amin onlara ateşli bir konuşma yaptı. Öfkelerini kontrol edemeyen kalabalık, Batı Duvarı'nın önündeki alana girdi. Sonraki birkaç saat içinde, Eski Şehrin Yahudi Mahallesi'ndeki çoğu sokağa da yayıldılar.

O perşembe günü *müftü,* gelişmeler hakkında çalışma arkadaşlarıyla istişarede bulundu. 1920'deki İngiliz zulmünü unutmamıştı ve Suriye'ye gitmek için vize almaya çalıştı, ancak yerel konsolos ona vize vermeyi reddetti. Her halükarda, İngiliz yetkililerle karşı karşıya gelmesine gerek yoktu. 1929 olaylarını araştıracak soruşturma komisyonu önünde ifade veren el-Hacı Amin, olay yerinden kaçmak için değil, her zamanki yaz tatili için vize istediğini belirtti. Her Ağustos ayında Türkiye'ye gitmeye alışkındı, ancak deniz tutmasından muzdarip olduğu için karayoluyla tatile çıkmaya karar vermişti.

O perşembe günü Cemal, havayı yumuşatmak için Yahudi-Filistin görüşmesi ayarlamaya çalışan hükümet sekreteri Harry Lock'u ziyaret etti. Ancak iki taraf anlaşamadı ve ertesi pazartesi günü başka bir görüşme

yapmaya karar verdiler. Ancak o zamana kadar, başarısızlıkla sonuçlanan uzlaşma için çok sayıda Yahudi ve Filistinli hayatını kaybetmişti.

O cuma günü, ülke genelinde bir hafta süren şiddetli bir ayaklanma dalgası yaşandı. Kudüs polisinin geçici komutanı ve zorunlu polisin komutan yardımcısı Alan Saunders, El-Hacı Amin'i acilen evinden çağırdı. Binlerce Müslüman, ellerinde sopalar, bıçaklar ve birkaç tüfekle Haram el-Şerif'te toplanmış, *müftünün* kendilerine Yahudilerden intikam almaları talimatı verdiğini iddia ediyordu. Gerçekte, bu söylentiden *müftü* sorumlu değildi. Meydana vardığında, *"Seyf el-din, el-Hacı Amin!"* ("Dinin Kılıcı, el-Hacı Amin!") diye bir haykırış duydu. Cuma namazını kıldıran *imam* Said el-Hatib ile o günkü hutbenin, ortamı sakinleştirmek için ılımlı olacağı konusunda anlaştılar.

Cumartesi günü Hacı Amin ve Musa Kazim, Yüksek Komiserin evine çağrıldı ve *müftünün* gerilimi azaltmak için daha fazla çaba göstermesi talep edildi. Hacı Amin, Yahudi liderler de aynı şeyi yapmadıkça böyle bir çağrı yapmasının bir anlamı olmayacağını söyledi. Vali Yardımcısı Keith-Roach, "Bugün Cumartesi, Yahudilerin Şabat günü. Onlara telefonla ulaşılamaz" dedi.

O gün Hacı Amin, çevredeki köylerin ileri gelenlerini davet ederek halklarını sakinleştirmelerini istedi. 'Hükümet Arapların çıkarlarını gözetiyor,' diye güvence verdi. Ancak ne orada, ne Haram'da, ne de daha sonra Nablus Kapısı'nda *müftü* öfkeli insan selini durduramadı. Sur Baher'e yapılan Yahudi saldırıları ve Bab el-Sahra'daki Naşaşibi evine yapılan saldırı, topyekün bir Arap saldırısını ateşledi. Ortodoks Yahudi mahallesi Meah Şearim'de bir Filistinlinin linç edildiğine dair asılsız bir söylenti yayıldı. Böylece ilk kurbanlar o mahallenin Siyonist olmayan Yahudileri oldu ve daha sonra Arap komşularıyla her zaman iyi ilişkiler içinde olan Yemin Moshe de öldü.

Müftünün , "Merhamet, bilgelik ve hoşgörüyle donanın, çünkü Allah her zaman hoşgörülülerin yanındadır!" çağrısı duymazdan gelindi. Arkadaşı George Antonius ile birlikte kalabalığa şöyle seslendi:

> Sakin olun, evinize gidin ve elimden gelen her şeyi yapmama izin verin. Hükümet size karşı değil, polis de değil. Düzeni sağlamak hükümetin görevidir. Benim duygularımı ve görüşlerimi biliyorsunuz; size her zaman liderlerinize güvenmenizi tavsiye ettim.

Fakat sesi kalabalığın gürültüsü arasında kayboldu. Antonius, *müftünün* varlığının insanları sakinleştirmek yerine daha da kışkırttığını gördü ve onun ısrarı üzerine el-Hajj Amin evine gitti. [73]

El-Hacı Amin, Nablus ve Hebron liderleriyle görüşmeler yaptı, ancak onları yatıştırmayı başaramadı. Bu durum özellikle Hebronlular için geçerliydi, çünkü El-Hacı Amin'in o şehirdeki itibarı zayıftı ve onu dinlemiyorlardı. [74] Orada Naşaşibiler daha sağlam bir şekilde yerleşmişti; bu durum, İsrail tarih yazımının Hüseynileri 'militan' ve Naşaşibileri 'ılımlı' olarak ikili bir şekilde tasvir etmesiyle çelişmektedir. Yahudi cemaatine karşı halkı kışkırttılar ve bunun sonucunda altmış dört Hebronlu Yahudi katledildi.

Safad'da da aynı şey oldu; yirmi altı Yahudi katledildi. Karşıt kamp, Siyonist ve İngilizler de aynı derecede acımasızdı. Yafa'da bir Yahudi çetesi yedi Filistinliyi öldürdü ve o kanlı hafta boyunca toplamda 133 Yahudi ve 116 Müslüman hayatını kaybetti.

Filistinlilerin çoğu İngiliz polisleri ve askerleri tarafından vuruldu. 24 Ağustos'a kadar hükümet 500 Yahudiyi silahlandırmaya karar vermişti ve bu da ölümlerin artmasına katkıda bulundu. Bu karardan üç gün sonra, öfkeli bir kalabalık Hacı Amin'in evini kuşatarak silah istedi. Hacı Amin ilk kez aklını kaybetti. Harry Lock'u arayarak Musa Kazim'in başkanlık ettiği bir heyeti kabul etmesini istedi. Hacı Amin, Musa Kazim'i isteksizce gönderdi, ancak baskı altında ve büyük tehlikede olduğunu hissetti. Heyetin ısrarı üzerine yetkililer, 500 Yahudi sivilin silahlandırılmasına karşı önlem olarak kırk Yahudi polisin silahsızlandırılmasına razı oldular.

Şiddet dindikten hemen sonra, zorunlu hükümet sert önlemler aldı ve olanlardan *müftüyü* ve Filistinlileri sorumlu tuttu. Yüksek Komiser John Chancellor, Safad'daki kan dökülmesinden bir gün önce, 1 Eylül 1929'da ev izninden dönmüştü. [75] Tüm suçu Müslüman topluluğunun liderlerine yükleyen bir bildiri yayınladı. Daha sonra Soruşturma Komisyonu *müftüyü* aklayacak ve suçu her iki tarafa da yükleyecekti, ancak o zamana kadar Filistinliler ve İngilizler arasında bir uçurum açılmıştı. Bundan sonra Filistin halkı, Hacı Amir'i hem İngiliz karşıtı hem de Siyonizm karşıtı tutumuyla yargılayacaktı.

Kasım 1929'a gelindiğinde, şiddetli patlamaların İsrail ve İsrail yanlısı tarih yazımının iddia ettiği gibi 'doğuştan gelen Müslüman saldırganlığı'ndan ziyade, hatalı bir İngiliz politikasından kaynaklandığına

dair işaretler vardı. Yüksek Komiser de böyle düşünüyordu, Londra hükümeti de. 19 Kasım'da Sömürge Bakanı, Filistinlilere Haram el-Şerif'in eski haline getirileceğine dair bir açıklama yayınladı. Ancak bu artık yeterli değildi: Filistinliler, ya da en azından siyasi elitleri, İngiltere'nin Filistin politikasında daha somut bir değişiklik bekliyordu.

BÖLÜM 9

Büyük İsyan

Aile Devrimci Aristokrasi Olarak

AİLE İLE İLGİLİ DEVLET ADAMLIĞI: BİRİNCİ BÖLÜM

1929 olayları, el-Hacı Amin el-Hüseyni'nin konumunu güçlendirdi ve tüm Filistin ulusunun lideri olmasının yolunu açtı. 1931'de yayınlanan bir İngiliz anketi, onu yaklaşık bir milyon Filistinlinin lideri olarak gösterdi. 1929 İntifadası'nın kaptanı ve Haram el-Şerif'i ve türbelerini başarıyla savunan kişi olarak tasvir edildi. [1] Çok sayıda Müslüman kaybı, Yüksek Müslüman Konseyi'ni mağdurlar için yardım organize etmeye mecbur etti ve el-Hacı Amin yardım programını yönetti. Muhalefet, elindeki fonlarla yeterince şey yapmadığını iddia etti ve daha sonraki tarihçiler, İsrailli olsalar bile, konseyin muhasebesinde düzensizlik ve sahtecilik buldular. Özel ve kamu maliyesinin karıştırılması eski modeli görünüşe göre devam etti. [2]

1950'lerdeki bu döneme geriye dönüp baktığında, el-Hacı Amin kendisini İngilizlerin korkusuz bir muhalifi olarak tanımladı, ancak gerçekte onlarla doğrudan çatışmak zorunda kalmadığı zamanlarda en mutlu oluyordu. Çatışmalardan sonra bile onları müttefik olarak görmeye devam etti. Hatalı olabilirlerdi, ama vazgeçilmezdiler. Bu, o dönemde şekillenmeye başlayan Ben-Gurion'un bakış açısından çok farklıydı: Gerekli hale gelirse, ki muhtemelen gelecekti, Siyonist girişim İngiltere'ye karşı bir mücadele pahasına bile başarılı olacaktı.

Manda rejiminde siyasi lider haline gelen Hacı Amir'in önünde iki görev vardı. Maddi kaygıların yanı sıra, Mart 1930'da çalışmalarına başlayan Sir Walter Shaw başkanlığındaki Soruşturma Komisyonu önünde Filistinlilerin çıkarlarını temsil etmek zorundaydı. Hacı Amir, bu tür İngiliz forumlarıyla ilgilenirken, Cemal'in yanında bir nevi Filistin dışişleri bakanı olarak bulunmasının değerini şimdi keşfetti.

Şav Komisyonu'nun dört üyesi 24 Ekim 1929'da El-Kantara'dan trenle geldi ve Kudüs'teki Fast Oteli'ne törensiz bir şekilde götürüldüler. Mahkumlar, Yahudiler ve Filistinliler, hakim Muhammed Yusuf el-Halidi'nin başkanlık ettiği mahkemeye giden yolu onarmak için hemen

görevlendirildiler. Silahlı İngiliz polislerinden oluşan bir birlik mahkeme girişini koruyordu, ancak herhangi bir gösteri olmadı. Hakimin ofisinin önünde toplanan tek kişiler yerli ve yabancı gazetecilerdi. Komisyon üyeleri ve bir sekreter için kürsüye dört sandalye yerleştirildi ve Siyonistlerin ve Filistinlilerin temsilcileri mahkemeye alındı. El-Hacı Amin, Siyonistler ve İngilizlerle ilk kamuoyu önündeki diplomatik çatışmasında Yüksek Müslüman Konseyi üyelerinin çoğunun hazır bulunmasını sağladı.

Daha sonraki oturumlar Kudüs'teki Gümrük Binası'nda yapıldı ve Filistin'in geleceği küçük bir ofiste tartışıldı. Her iki taraf da kendilerine danışmanlık yapması için pahalı ve tanınmış İngiliz avukatlar tutmuştu. O günlerde dünyanın işleyiş biçimi buydu: İngiliz hukukuna hakimiyet, ulusal mücadelede önemli bir silah haline gelmişti. Ülkeyi gezdikten sonra, komisyon üyeleri görevlerinin büyüklüğünü anlamaya başladılar ve havasız küçük ofisin duvarlarını yıktırarak uygun bir salon oluşturdular.

Müftü, kırk altıncı oturumda ifade vermeye davet edildi. Nitekim komisyon onun ofisinde toplandı ve ifadesi beş oturum sürdü. El-Hacı Amin, Hristiyan tercüman Halil el-Sakakini'nin yerine Müslüman Musa el-Alami'yi getirdi; bu, ailenin büyük öğretmeni ve sadık dostunun güvenilirliği konusunda herhangi bir şüpheden değil, asıl meselenin, yani Haram'ın kaderinin, tamamen Müslümanlara ait bir mesele olduğunu göstermek içindi. [3]

El-Hacı Amin, bu oturumları, Filistin halkına ayrımcı İngiliz politikası tarafından yapılan haksızlıkların tarihsel bir incelemesini yapmak için kullandı. Örneğin, zorunlu yönetimin Yahudi yerleşimlerine giden yolları asfaltladığını ancak kendisinin Nabi Musa'ya giden iki kilometrelik bir yolu asfaltlama talebini reddettiğini belirtti. Ancak asıl şikayeti, hükümetin düzenli olarak verdiği sözleri tutmamasıydı – önce Hüseyin-McMahon yazışmalarında verilen sözler, ardından 1920'lerde yapılan hükümet açıklamaları. Yahudi tarafının avukatları, Haram'ı ele geçirmek için bir Yahudi komplosu olduğu iddiasını sorguladılar.

Müftünün İngiliz avukatı Henry Stalker'dı. Sağ gözünde tek gözlük takan şişman bir adam olan Stalker, yetmiş yaşını aşmış olmasına rağmen on yaş daha genç görünüyordu. Stalker, Hacı Amin'i *Siyon Büyüklerinin Protokolleri* ile ilişkilendirdi ve bu ona hiç fayda sağlamadı. Kitabın Arapça ve Fransızca birer kopyasını yanında getirmişti ve *müftünün* oturumlar sırasında kitabı okuduğu görüldü. Yahudi tarafının avukatları, kitap ile

Filistinlilerin Yahudilerin Tapınak Dağı'nı ele geçirmek için komplo kurdukları iddiaları arasındaki görünür bağlantıdan en iyi şekilde yararlandılar.

Bununla birlikte, komisyon sonunda el-Hacı Amin'i haklı çıkardı, ancak bunun onun çabaları sayesinde mi yoksa komisyon üyelerinin bağımsızlıklarını korumaları sayesinde mi olduğu belirsizdir. Şav Komisyonu, Mart 1930'un sonunda, Yahudi provokasyonlarının şiddet olaylarına neden olduğu yönündeki temel Arap iddiasını destekleyen raporunu yayınladı. Şav, ülkeden ayrıldıktan sonra, "Başlıca neden, on iki yıllık Siyonizm yanlısı politikaydı" diye yazdı. Şimdi terazinin terazinin Filistinliler lehine -ve bir Hüseyini'nin liderliğinde- döndüğü görülüyordu.

Dahası, Şav Komisyonu şiddet olaylarından *müftüyü* sorumlu tutmadı. Bunun Hacı Amin'i rahatlatıp rahatlatmadığı belirsizdir, zira İngilizlerin onun masumiyetini ilan etmesi ulusal itibarını artırmadı. Belki de bu yüzden, rapor İngiliz hükümetinin resmi politikası olarak benimsenip Beyaz Kitap olarak yayınlandığında onayını dile getirmedi. Yeni politika, Filistin'deki Yahudi göçünün ve yerleşiminin kısıtlanmasını öngörüyordu; bu da aslında Balfour Deklarasyonu'nun yürürlükten kaldırılması anlamına geliyordu.

Kriz öncesi ve sonrasında yaşanan tüm bu gelişmeler, Hüseyniler arasındaki dayanışmayı bozdu. Cemal, genç kuşağı, yani çağdaşlarını, el-Hacı Amir'i desteklemeye teşvik ederken, yaşlı akrabalar Musa Kazım'ın uzlaşmacı yaklaşımını en iyi politika olarak gördüler.

Musa Kazim, kriz boyunca Naşaşibi ailesiyle iyi ilişkilerini sürdürmeyi başarmış ve birlikte Filistin siyasetinde Filistin-Siyonist bir yasama konseyine destek odaklı uzlaşmacı bir pozisyon geliştirmişlerdi. İngiliz yetkililer Musa Kazim'in duruşunu Filistin ılımlılığının somut örneği olarak görürken, Hüseyinilerden bazıları, özellikle de el-Hacı Amin, bunun davaya ihanet olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte, Musa Kazim'in pozisyonu aile içindeki sert eleştirilere dayanacak kadar güçlüydü. 1930'larda o ve Raghib el-Naşaşibi yakın işbirliği içinde çalıştılar. Belki de farklı koşullar altında Filistinliler böyle bir ikili liderlikten fayda görebilirlerdi. Bu, ailelerin aralarındaki gerilimi ve düşmanlığı aşmalarına yardımcı olabilirdi.

Shaw Raporu, Hacı Amir'i haklı çıkarmış gibi görünse de, 1930'lardaki İngiliz politikalarına bakıldığında, Hacı Amir'in konumu, Filistin'deki

İngiliz politikasını belirleyenlerin gözünde giderek önemsiz hale gelmiştir. Ne ılımlılık ne de fanatizm, Filistinlileri İngilizleri Siyonizme karşı dönmeye ikna edebilirdi; özellikle de 1930'lar ve 1940'lardaki Orta Avrupa'daki dramatik ve trajik gelişmeler göz önüne alındığında.

Musa Kazım hâlâ göz önündeydi ve siyasi liderliğin arkasındaki sosyal elit arasında Hüseyniler arasında en popüler olanıydı. 1930 baharında, ülkenin geleceğini görüşmek üzere Londra'ya gidecek bir Filistin heyetine başkanlık etmek üzere tekrar seçildi. Bu sefer demokratik olarak seçilmişti. El-Hacı Amin'in yapabileceği tek şey, akrabası ve sırdaşı Mustafa Kamal el-Hüseyni'nin, *El-Cemaat el-Arabiyya* gazetesinin temsilcisi olarak heyete dahil edilmesini istemekti. Tombul ve neşeli Mustafa Kamal'ın Musa Kazım'a karşı harekete geçmesine gerek kalmadı çünkü heyet eli boş döndü.

Musa Kazim, Londra ziyaretinde *müftünün* başarılarının ne kadar önemsiz olduğunu kendi gözleriyle gördü. Filistin liderliğinin İngilizlerin gözünde ne kadar önemsiz olduğunun ezici bir kanıtı, heyetin Victoria İstasyonu'na vardığında karşılaştığı karşılama oldu. Resmi bir temsilci yerine, üç yaşlı İngiliz kadın onları coşkuyla Filistin bayrağı sallayarak karşıladı. İngiliz başkentindeki görüşmeler sırasında Filistin davasının tek destekçileri onlardı.

Westminster'daki bir hükümet ofisinde, loş bir tavan lambasının altında, büyük kare bir masanın etrafında oturan delegeler, Filistinlilerin taleplerini özetlediler. İngiliz yetkililer, Shaw Raporu'na neredeyse hiç değinmediler, bunun yerine İngiliz Arap uzmanı ve Arap Yarımadası'ndaki en tanınmış ajan olan St. John Philby tarafından yapılan özel bir öneriyi öne sürdüler. Bu, her iki tarafın da daha önce reddettiği eski İngiliz hükümeti önerilerinin çoğuna dayanan, anakronik bir uzlaşma çözümüydü. Kaçınılmaz olarak, aynı kaderi paylaşacaktı.

Musa Kazim, aşırıya kaçmış ve sabırsız bir halde Kudüs'e döndü: İngilizlerin tutumu onu öfkelendirmiş ve hayal kırıklığına uğratmıştı. Filistin halkını Siyonistlerin planları konusunda uyarmak için daha kararlı bir şekilde hareket etmeye karar verdi. Aileye ait *Al-Jamaa' al-Arabiyya* gazetesinin editörü Munif al-Husayni ile birlikte, 1931'de Arap halkını Siyonistlerin amacının 1929'dakiyle aynı olduğuna, yani Haram al-Sharif'i ele geçirmek olduğuna ikna etmek için bir kampanya başlattı. Musa Kazim, bu konuda yazdığı "Filistin'e Çağrı" adlı makalesini yerel gazetede yayınlatmak için Gazze'ye gitti.

1930'lar ve 1920'leri kapsayan herhangi bir Hüseyini ailesi biyografisi, ailenin önde gelen üç figürünün siyasi varlığına odaklanmalıdır: el-Hacı Amin, Musa Kazım ve Cemal (bu sırayla). Ancak Cemal, gerçek anlamda öne ancak 1930'larda çıkmıştır. Filistinli tarihçiler, katkılarının Filistin tarihinin en güzel bölümlerine dahil edilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir, çünkü o dönemde onlarla kıyaslanabilecek çok az kişi vardı.

Cemal her şeyden önce yetenekli bir diplomattı. İngiliz Mandası'nın son dönemlerinde, ülkeyi kazanma mücadelesinde her iki tarafın diplomatik becerileri belirleyici oldu. Cemal, Filistin davasının en etkili sözcüsüydü ve 1929'dan itibaren popüler ve hatta akademik basında Siyonistler tarafından yayınlanan bitmek bilmeyen rapor ve makale akışına karşı koymaya çalışan az sayıdaki kişiden biriydi.

Cemal'in ilk makalesi o yılın Kasım ayında yayımlandı. Siyonizmin en etkili sözcüsü Ham Weizmann'a yanıt olarak yazılan makale, Filistinlilerin Yahudiliğe ve Siyonizme karşı tutumları arasında net bir ayrım yaparak başlıyordu. Cemal, Filistinlilerin Yahudi halkına değil, Siyonist saldırganlığa karşı olduklarını yazdı. Dahası, Siyonizme karşı mücadelenin İngilizlere karşı bir mücadele anlamına gelmediğini belirtti. Filistinliler, özellikle Arap ulusunun tamamına verdiği sözleri tutmamasından dolayı İngiltere'nin politikasından memnun olmasalar da, kendilerini İngiliz İmparatorluğu'nun müttefikleri olarak görüyorlardı.

Cemal, Filistin milliyetçiliğinin tarihini özetleyen ilk Filistinlilerden biriydi. Makalelerinden birinde, 1908 yılının Filistin'in Osmanlı çerçevesi içinde ayrı bir toprak varlığı olarak ortaya çıktığı yıl olduğunu belirtmiştir. Büyük Savaş olmasaydı, bu jeopolitik varlık Osmanlı İmparatorluğu içinde bir demokrasi ve daha sonra Yunanistan gibi bağımsız bir devlet haline gelecekti. Bu önemli bir argümandı çünkü Siyonistlerin, ülkeyi ayrı bir jeopolitik varlık haline getiren şeyin Yahudilerin Filistin'de ulusal bir yurt talebi olduğu iddiasına karşı çıkıyordu. Bu, Weizmann'ın Siyonizm olmasaydı ülkenin komşuları arasında bölüneceği iddiasına doğrudan bir cevaptı.

Cemal, Filistin'deki demografik gerçekliği siyasi yapısıyla karşılaştırarak Siyonist iddiaları sistematik olarak baltalamaya çalışan ilk kişiydi. 1920'lerden beri nüfusun %93'ünün ülkenin geleceğinin belirlenmesinde hiçbir söz sahibi olmadığını, Yahudi nüfusunun ise siyasi yapıda aşırı temsil edildiğini savundu. Bu temsil, aralarında başsavcı, hükümetin hukuk sekreteri, göçmenlik dairesi yöneticisi ve Tapu Sicil

Müdürlüğü başkanının da bulunduğu üst düzey görevlere Siyonist yanlısı kişilerin atanmasıyla destekleniyordu. Makale ayrıca, ülkenin geleceği belirlenmeden önce bile Filistinlilerin vergileriyle Yahudi "ulusal yurdu" için ödeme yaptığını da belirtti. Yabancı ve düşmanca bir varlığın yerleşmesi için ödeme yaptılar: İbranice dilinin yeniden canlandırılması, ayrı bir eğitim sistemi ve Yahudiler için ayrılan göçmenlik dairesi maaşları.

Makale, Filistin ulusal ideolojisinin dikkatlice kurgulanmış bir savunmasıydı ve Chaim Weizmann, aynı yıl ve aynı yayında, Siyonizmin ideolojik gerekçeleriyle bu argümanları çürütmek için acele etti.

Şunu belirtmek gerekir ki, Jamal'ın makalesi ve diğer platformlarda Yahudi göçünün yerel halka getirdiği ekonomik maliyet hakkında sunduğu argümanlar Britanya'da bir miktar etki yaratmıştır. Londra'dayken, İngiliz muhataplarını argümanlarının olgusal olarak sağlam olduğuna ikna etmeyi başarmış ve görünüşe göre Balfour Deklarasyonu'nun anlamı ve yerel halk üzerindeki etkileri konusunda politika yapıcıların zihninde ciddi şüpheler uyandırmıştır.

Bu tür yeni düşüncelerin bir göstergesi, Ekim 1930'da Yahudilere yıllar boyunca verilen belirsiz vaatleri, özellikle de Filistin'e kitlesel göçe izin verme vaadini yeniden incelemek üzere atanan Hope Simpson Komisyonu'nun çalışmalarında görüldü. Komisyon ayrıca, ülkenin yerel halka zarar vermeden Yahudiler için güvenli bir sığınak haline gelebilecek ekonomik kapasiteye sahip olup olmadığını da araştırmakla görevlendirilmişti. Yüksek Komiser John Chancellor, komisyonun siyasi yönleri dışarıda bırakmasını umuyordu, ancak bu mümkün olmadı.

Sir John Hope Simpson, Yunanistan'daki Milletler Cemiyeti Mülteci Yerleşim Komisyonu'nun başkan yardımcısıydı. Etnik çatışmanın insani bedelini bizzat deneyimlemiş olan Simpson, Filistin'de de bu çatışmanın önlenmesi konusunda kararlıydı. Filistin'den döndüğünde Filistin halkının zarar gördüğüne ikna olmuştu ve durumlarını hafifletmek için önlemler önerdi. Beş yıl boyunca Yahudilere toprak satışının kısıtlanmasını ve göçün, boş Yahudi topraklarına yerleştirilebilecek sayılara indirilmesini önerdi. Komisyon ayrıca, Filistinli toprak kiracılarına topraklarını kiralama ve toprak işlemleriyle mülksüzleştirilen Filistinlilerin yerleşimi için toprak geliştirme hakkı tanıyan yeni bir yasa önerdi. Komisyonun raporu, çatışmaya bir çözüm taslağı olarak gören Sömürge Bakanı Sidney Webb (Lord Passfield) tarafından sıcak bir şekilde onaylandı. 1930 yılında hükümet Beyaz Kitabı olarak yayınlandı.

El-Cemaat el-Arabiyye komisyonun raporunu onaylamasa da, el-Hacı Cem genel olarak İngiltere'nin politikasındaki değişiklikten memnundu. Belki de onaylamadığını ifade etmenin taktiksel olarak faydalı olduğunu düşünmüştür, ancak ulusal bakış açıları göz önüne alındığında, el-Hacı Cem ve Cemal'in İngiltere'nin politikalarında taktiksel bir değişiklikten çok daha fazlasını bekledikleri ve talep ettikleri daha olasıdır. Her ne olursa olsun, komisyonun raporu, Filistinlileri daha iyi bir geleceğe yönlendirebilecek alternatif bir belge daha haline geldi.

Chaim Weizmann'ın kişisel çabaları ve İngiliz Başbakanı Ramsay MacDonald üzerindeki etkisi, Lord Passfield'ın Beyaz Kitabı'nın fiilen göz ardı edilmesine neden oldu. Şubat 1931'de MacDonald, Weizmann'a hükümetin Beyaz Kitap'ı nasıl yorumladığını açıklayan bir mektup gönderdi: Beyaz Kitap, Siyonist harekete getirilen kısıtlamaları kaldırmıyordu, ancak İngiltere'nin bunları uygulamak için harekete geçmeyeceğini ima ediyordu. Lord Passfield'ın görüşlerine rağmen, İngiliz hükümeti Balfour Deklarasyonu'nda yer alan ilkeyi geri çekme ihtiyacı hissetmedi. Ayrıca hükümetin Yahudi Ajansı'nı Filistin'deki Yahudi topluluğunun resmi temsilcisi olarak gördüğü de ortaya çıktı. 1930'daki tüm Filistin kazanımları adeta havaya uçmuş gibiydi.

Bu sıralarda, el-Hacı Amin gizlice Londra'yı ziyaret etti. İngiltere'deki arkadaşı Gazalı İzz el-Din el-Şava'ya göre, bu ziyaret tam bir fiyasko oldu. Görünüşte şehirdeki tüm önemli yerleri gezdi: Piccadilly ve Oxford Caddesi'ne götürüldü ve ardından araba Regent Caddesi'nde, Café Royal'in önünde durdu. *Müftü* , neşeli müzikle ve dans pistindeki çiftlerle dolu salona götürüldü. *Müftü* , "Burası neresi?" diye sordu ve Sömürge Ofisi tarafından kendisine atanan rehber ciddi bir şekilde, "Burası Londra'nın en önemli yerlerinden biri. Kültürümüz ve yaşam tarzımız hakkında size fikir vermek için burayı görmenizi istiyoruz." diye yanıtladı. *Müftü* ayrılmak istedi ama kibarca bilgili rehberi dinlemeye devam etti. "En önemli kişilerden bazıları buraya sık sık gelirdi. Oscar Wilde burada çay içmeye gelirdi ve genç yaşlı her kesimden insan gelirdi. Burada sınıf farklılıkları önemli değil." Rehber, Hacı Amir'den sanki Kudüs aristokrasisinin bir üyesi değil de Filistin Komünist Partisi'nin bir elçisiymiş gibi bahsetti. Bunun üzerine *müftü* sabrını kaybetti ve oteline dönmek istedi.

Ziyareti boyunca İngiliz ev sahipleri, ona Siyonist liderlerle eşit olmadığını ve gözlerinde kristal avizelerden etkilenmesi ve hareketli bir dans pistinden heyecanlanması gereken ilkel bir sömürgeci yerli olduğunu

hissettirdiler. El-Hacı Amin anlayış ve destek ummuştu, ancak ona kibir ve küçümseme gösterildi. Bu olayı hatırlamakta fayda var, çünkü On Birinci Bölüm El-Hacı Amin'in Mussolini ve Hitler'i ziyaretlerini ele alacak. Bu ziyaretler de aynı derecede etkisizdi, ancak ona ulusal bir lider olarak saygılı ve törensel bir şekilde davranıldı. Bu, neden insanlığın düşmanları olacak kişilerle ilişki kurmayı seçtiğini açıklamaya yardımcı olabilir.

Bu rahatsızlık sadece kişisel değil, ulusal bir sorundu ve kısa bir süreliğine Filistin kampındaki grupları birleştirdi. MacDonald'ın mektubu, Filistinlilerin geçmişteki kırgınlıklarını aşmalarına ve iki büyük aileyi, Hüseyni ve Naşaşibi ailelerini bir araya getirmelerine neden oldu. Mart 1931'in başlarında, kamuoyu nadir bir dayanışma örneğine tanık oldu: Raghib al-Naşaşibi ve al-Hajj Amin al-Husayni, Kudüs'te Filistin Yürütme Kurulu'nun özel bir toplantısına katıldılar; bu, neredeyse her yıl kader belirleyici kararlarla karşı karşıya kalan bir halkın tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Durum açıktı, çünkü İngiliz yöneticiler politikalarını ne kadar değiştirmeye hazır olduklarını açıkça belirtmişlerdi. Naşaşibi ailesi bile, (toplam nüfusun %17'sini oluşturan ve çoğu yeni gelen) Yahudilerin ülkenin karakterini belirleyeceği fikrini, hele ki daha birçok göçmenin geleceği ihtimalini kabul edemiyordu.

Müftü , toplantıya giderken akrabası İshak Darwish ile görüştü. Yüksek Müslüman Konseyi başkanı olarak el-Hajj Amin, zorunlu hükümetin bir yetkilisiydi ve görevini korumak istiyorsa belirli sınırlara uymak zorundaydı. İngiltere'ye verilecek doğru yanıtın Filistin genelinde genel bir grev olduğuna inanıyordu, ancak grev çağrısı yaparsa görevini kaybedeceğinden korkuyordu. Bu nedenle, grev çağrısının Darwish tarafından yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Belki de bazı tarihçilerin öne sürdüğü gibi, el-Hajj Amin, Nashashibilerin bu kadar ileri gitmek istemeyeceğini ve İngilizlerle ilişkilerini kötüleştirecek bir kararın başarısız olacağını da biliyordu. Sonunda, uzun tartışmalardan sonra, konsey Raghib el-Nashashibi'nin Filistinlileri Yahudi mallarını boykot etmeye ve Filistin ürünleri satın almaya çağıran ılımlı önerisini kabul etti. [11] Sonuç olarak, 1931'de el-Hajj Amin el-Hüseyni, İngilizler veya Yahudilerle doğrudan bir çatışmadan her ne pahasına olursa olsun kaçınmaya çalışıyor gibi görünüyordu.

Ancak 1928'de olduğu gibi, Filistin kampı bu kadar kolay yatıştırılamadı. John Chancellor düşmanca kamuoyu açıklamaları yaptı, İngiliz polisi 1929 olaylarından çok sonra bile Filistinli şüphelilere

acımasızca davranmaya devam etti ve işin daha da kötüsü, Siyonizm yanlısı Yahudi başsavcı Norman Bentwich görevinde kaldı. Üç Filistinli isyan çıkarmakla suçlanıp idam edilirken, tek bir Yahudi bile ölüm cezasına çarptırılmadığında durum daha da kötüleşti. Bu karar, adaletin kasıtlı olarak çarpıtılması ve düşmanca bir politikanın parçası gibi görünüyordu. [12] Artık ne zaman El-Hacı Amin büyük ve öfkeli bir kalabalığa hitap etse, Siyonizm ve İngiliz politikalarına ateş ve kükürt saçan saldırgan, demagog *şeyh* rolüne geri dönmek zorundaydı.

Kamuoyu önündeki açıklamaları, özellikle Batı Duvarı olmak üzere Haram el-Şerif'in hâlâ Yahudi işgali tehdidi altında olması gerçeğinden de besleniyordu. Yüksek Komiser Şansölye, *müftüye* zorunlu hükümetin Filistin liderliğiyle birlikte bir uzlaşmaya varmasını önerdi. Aksi takdirde hükümet, Duvarın mülkiyeti meselesini uluslararası bir foruma götürecek ve bu forum muhtemelen Yahudiler lehine karar verecekti. *Müftü,* gönüllü teslimiyete kıyasla uluslararası bir forum tarafından dayatılmasını tercih edeceğini söyledi. Şansölye, "Ama bu şekilde kendinizi bir devlet adamı olarak göstereceksiniz" dedi. *Müftü*, "Ama ben devlet adamı değilim," diye yanıtladı. "Ben bir din adamıyım." *Müftüyü* dikkate almayan İngiliz yetkililer, Batı Duvarı meselesini incelemek üzere Lufgren adlı bir İsveçlinin başkanlığında özel bir komite atadı. Komite Müslüman tarafını destekleme eğilimindeydi, ancak yine de statükoda önemli değişiklikler çağrısında bulundu.

Bu arada, el-Hacı Amin, Kudüs'ü kurtarmak için Müslüman dünyasını seferber etmeye devam etti. Ekim 1930'da, Hindistan'dan gelen ve alt kıtadaki Müslüman azınlığın liderlerinden biri ve en büyük din alimi Seyyid Muhammed Ali'nin kardeşi Şevkat Ali'nin önderliğindeki bir Müslüman heyetiyle görüşmek üzere birkaç gün Kahire'de kaldı. O yılın Aralık ayında, el-Hacı Amin, heyeti Londra'ya kadar takip etmesi ve bu önemli müttefikle ilişkilerini güçlendirmesi için Cemal'i gönderdi. [14] Muhammed Ali 1931 yılının başlarında vefat ettiğinde, vasiyetine uygun olarak Kudüs'e defnedildi. Cenaze töreni büyük bir Müslüman gösterisine dönüştü.

Ocak ayının çok soğuk bir gününde, Kur'an ayetleriyle işlenmiş yeşil bir bayrakla örtülmüş Muhammed Ali'nin tabutu mezarına taşındı. Cenazeden önce ve sonra yapılan uzun istişareler, o yılın ilerleyen aylarında Kudüs'te gerçekleşen Pan-İslam Kongresi'nin zeminini hazırladı. O yılki tek önemli cenaze töreni bu değildi. Filistin hareketinin samimi bir dostu olan,

ancak güç veya siyasi nüfuzdan yoksun Şerif Hüseyin de o yaz öldü. Hayatının sonunda Filistin'i Araplar adına sahiplenmeye boşuna çalışan adama saygılarını sunmak için Kubbetü'l-Sahrâ'nın etrafını büyük bir kalabalık sardı. Mandanın sonlarına doğru ve hemen sonrasında, oğlu Ürdün Kralı Abdullah, Kudüs'ü sahiplenmek için bu mezarı bahane olarak kullanacaktı.

Muhammed Ali ve *Şerif Hüseyin* , Haram'ın doğu duvarının arkasındaki Dar al-Khatib'deki aynı türbeye gömüldüler. [15] Bu türbe aslen bir dini okuldu; on dördüncü yüzyılda Anadolulu bir soylu kadın tarafından dini yetkililere bağışlanmıştı. Daha sonra Musa Kazim ve oğlu Abd al-Qadir de bu türbenin odalarına gömüldü. Ancak ölenlerin dostane birlikteliği, Kudüs'teki Haşimiler ve Hüseyinilerin çatışan siyasi emelleriyle tezat oluşturuyordu. Ürdün yönetimi sırasında, bir ziyaretçi sadece Şerif Hüseyin'in orada gömülü olduğunu tahmin edebilirdi, çünkü girişte Ürdün bayraklarıyla çevrili onun amblemi bulunuyordu. Bugün ise burası bir kez daha Filistin aristokrasisinin mezar yeri.

Yas dönemi biter bitmez, el-Hajj Amin Filistin'de ilk Pan-İslam Kongresi'ni düzenlemek için can atıyordu. Bu tür kongreler daha önce de yapılmıştı, ancak Kudüs'te hiç yapılmamıştı. El-Hajj Amin 1922'de bir kongre düzenlemeye çalışmış ve başarısız olmuştu, ancak Haziran 1931'de başarılı oldu. İlk olarak, kongrenin İngiliz yetkililerini utandırabilecek hiçbir konuyu tartışmayacağına dair söz vererek Yüksek Komiser'in desteğini alması gerekiyordu. Şansölye'nin yerine Ekim ayında Sir Arthur Wauchope geçecekti ve bu nedenle oldukça sempatikti. Ancak *müftü* muhalefeti yatıştırmaya çalışmadı. Ayrıca Hindistan ve Mısır'dan gelen ziyaretçilerin Filistin kampını birleştirme yönündeki daha sonraki girişimleriyle de işbirliği yapmadı.

El-Hacı Amin, etkinliğe kendiliğinden bir hava katmak istedi. 4 Eylül 1931'de Mescid-i Aksa'da kılınan Cuma namazı sırasında Şevkat Ali, muhtemelen anlaşma gereği, o yılın 31 Aralık'ında Kudüs'te bir Pan-İslam Kongresi'nin açılacağını duyurdu. Günümüze kadar ulaşan bir davet mektubu, *müftünün* Filistin'deki siyasi mücadeleye herhangi bir atıfta bulunmamaya özen gösterdiğini göstermektedir. Sayın muhatap, amacı Arap dünyasındaki bölünmeleri önlemek olan bir kongreye katılmaya davetlidir. Böyle bir toplantı için Mescid-i Aksa'dan daha uygun bir yer olamazdı. [17]

Şii ve Sünni olmak üzere yirmi iki Müslüman ülke – laik Türkiye hariç o zamanki tüm Müslüman devletler – kongrede temsil edildi. [18] Delegelerin çoğu resmi temsilci değildi, çünkü ilgili devletlerin hükümetleri Kudüs ve Filistin konusunda çok ihtiyatlı davranıyordu. Türkler gelmedi çünkü kendisini potansiyel halife olarak gören Şevkat Ali, Osmanlı ailesinden Abdülmecid III olarak bilinen bir kişiye davetiye göndermişti.

O dönemde Ortadoğu'da halifeliğin yeniden canlandırılabileceğine dair söylentiler dolaşıyordu; Atatürk'ün Türkiye'si bu fikre tüm gücüyle karşı çıkıyordu. Toplantı iki farklı yöne çekildi: Hindistan temsilcileri bunu halifelik fikrini yaymak için kullanmak isterken, Hacı Amin ise Filistinlilere yönelik Müslüman desteğini güçlendirmek istiyordu. Eski hocası Şeyh Raşid Rıza'nın da desteğini aldı ki bu büyük önem taşıyordu. Rıza, halifeliğin savunucularından biriydi ve Filistin meselesini gündemin en üst sırasına koyma isteği, onunla eski öğrencisi arasındaki güçlü bağı gösteriyordu.

Kongre sırasında, el-Hacı Amin, özellikle İran'ın eski başbakanı el-Tabatabai tarafından dile getirilen Hristiyanlara yönelik düşmanlıkla da mücadele etmek zorunda kaldı. Filistinli Hristiyanların yerel siyasetteki konumunun farkında olan ve belki de Kudüs'ün Hristiyan elitleriyle barış içinde bir arada yaşamış olan ailesinin kolunun geleneğine sadık kalan el-Hacı Amin, bu duyguya karşı savaştı. [19] Resmi destek aramak için şahsen Mısır'a gittiğinde, Mısır hükümetini kongreye temsilci göndermekten caydırmak için Yahudi Ajansı tarafından yürütülen bir ön kampanyayla karşılaştı. Hükümet halifelik fikrinden endişeliydi ve hiçbir delege göndermedi, ancak Mısır'ın en büyük siyasi partisi olan Vafd gönderdi. [20] Kongrenin gündemindeki Mısırlıları endişelendiren bir diğer öneri ise Kudüs'te bir Müslüman üniversitesinin kurulmasıydı; El-Azhar alimleri bunun kendi kurumlarını gölgede bırakacağından korkuyorlardı. Raşid el-Rida, endişelerini gidermeyi başardı; belki de el-Hacı Amin'in Kral Fuad I'e ve Mısır Başbakanı Sıdkı Paşa'ya yazdığı, planlanan üniversitenin mütevazı hedeflerini açıklayan mektubu da aynı şekilde etkili oldu. Esas amacı, İbrani Üniversitesi'ne Filistinli bir denge unsuru sağlamaktı. [21]

El-Hacı Amin'in Şam'daki durumu da pek iyi değildi; ulusal kampın liderleri davetini reddetti. Fransızlarla hassas müzakereler yürütüyorlardı ve Arap sömürgecilik karşıtı bir cepheyle özdeşleştirilmek istemiyorlardı. Suriyeli liderlerden bazıları da kongrenin Filistin muhalefetine saldırmak

amacıyla düzenlendiğinden şüpheleniyordu ve bu nedenle El-Hacı Amin Haziran 1931'de Şam'a vardığında onları tepkisiz buldu. [22] El-Hacı Amin'i reddedenler, 1925'teki Suriye isyanı sırasında ona yardım etmişlerdi, ancak 1930'larda siyasi sürgün olarak orada sığınak bulduğunda ona yardım edeceklerdi.

Bu aksaklıklara rağmen katılımcı listesi oldukça etkileyiciydi ve Hacı Amir, kongreyi çelişkili gündemler ve çıkarlar arasında yönlendirmeyi başardı. Şii İslam'ın önde gelen düşünürlerinden Şeyh el-Ghaita, böyle bir toplantıda ilk kez yer alarak Filistin davasının sözcüsü olmaya ikna edildi. Filistin'in İslam'ın mezheplerinden daha büyük olduğunu ve iki ana akımını birleştirdiğini belirten önemli bir mesaj verdi.

Kongre, 7 Aralık'ta, İngilizlerin El-Hacı Amin'in 'tek kişilik gösterisi' olarak tanımladığı ve Mısırlı bir yapım şirketi tarafından filme alınan El-Aksa Camii'ndeki akşam töreninin ertesi sabahı açıldı. (Bu, hareketin ilk siyasi filmiydi ve daha birçok film izleyecekti. Kongre açılışının canlı bir belgeselidir.) Dışarıda fotoğraflar çekildi, ardından delegeler camiye girdiler, hasır minderlere oturdular ve El-Hacı Amin'in Kudüs'ü kurtarmaya yardım etmeleri için onları teşvik eden konuşmasını dinlediler.

El-Hajj Amin'in arkadaşları onu uzun zamandır bu kadar aktif ve dinamik görmemişlerdi. Genel kurullarda kararlar alınması için çaba gösterdi ve alt komitelerde muhalifleri etkisiz hale getirmek için mücadele etti. Kongrenin başarısı açıkça onun sayesindeydi ve kendisine Büyük Müftü ve Yüksek Müslüman Konseyi Başkanı unvanlarına ek olarak bir unvan daha kazandırarak, pan-İslamcı bir kuruluşun başına getirildi.

Muhalefet , *Mirat al-Sharq* gazetesi aracılığıyla ve Filistin'in her yerinden temsilcilerin katıldığı 'İslam Milleti Konferansı' başlıklı Kral David Oteli'nde düzenlenen paralel bir toplantıyla müdahalede bulundu. [25] Ancak Yüksek Komiserin bildirdiğine göre, 'Kongre, el-Hajj Amin el-Hüseyni'nin konumunu güçlendirdi.' [26] El-Hajj Amin, kongreye karşı muhalefeti yöneten Fakhri el-Nashashibi'nin Siyonizmin hizmetinde olduğuna ikna olmuştu. Fakhri'nin Yahudi Ajansı ile güçlü bağları göz önüne alındığında, bu çok da uzak bir ihtimal değildi. En az bir İsrailli akademisyen, Chaim Arlosoroff'un Londra'daki Yahudi Ajansı'na yazdığı bir mektupta bu yönde bir ipucu bulmuştur. [27]

Ancak Hacı Amir'in muhalefetle uzlaşamaması, kongreye ve hedeflerine zarar verdi. Yakın çalışma arkadaşı Şevkat Ali bir arkadaşına

şöyle yazdı: " *Müftü* ve partisi, konferansın hazırlanmasında ve yönetilmesinde başkalarının yer almasına izin vermek istemiyor. Muhalefet centilmence davranarak, Müslüman üniversitesi ve kongre fikrini desteklediğini, ancak *müftünün* tek başına tüm kararları aldığı bir durumu kabul edemeyeceğini açıkladı… *Müftü* benim tavsiyemi dinleseydi, sonuçlar çok daha iyi olurdu," diye üzüntüyle bitirdi. (Hacı Amir'e yeni bir İslami halifelik fikrini savunmasını tavsiye etmişti.) Gerçekten de, halifelik meselesinin gündemden çıkarılmasından o kadar hayal kırıklığına uğradı ki istifa etti. İstifası Hacı Amir'e zarar vermedi; aksine, halifelik fikrine en hafif tabirle isteksiz olan Arap delegeleri rahatlattı. Hacı Amir'in safları birleştirememesi uğursuz bir durumdu ve başarısını engelledi, ancak genel olarak kongre onu eskisinden daha güçlü bıraktı. [28]

1932 yılında Nabi Musa bayramı da, her biri kutlamalara daha büyük bir heyet göndermeye çalışan rakip kamplar arasında bir savaş alanına dönüştü. [29] Yüzlerce yıldır Hüseyini veya Peygamberin sancağı alaya önderlik etse de, Naşaşibiler alaylarının farklı bir sancak taşıyacağını duyurdular. El-Hacı Amin, İngiliz yetkililerinden Naşaşibi alayı yerine Hüseyini alayının gerçekleşmesini sağlamalarını istemekte tereddüt etmedi ve öyle de oldu.

Sonuç olarak, Pan-İslam Kongresi'nin başarısı ulusal olmaktan ziyade kişiseldi. Hope Simpson Raporu'nun işaret ettiği Filistin yanlısı eğilim aşınıyordu. Yeni Yüksek Komiser Sir Arthur Wauchope, el-Hajj Amin'e dostane yaklaşıyordu ancak Filistin davasına aynı derecede dostane değildi. Wauchope, el-Hajj Amin ile güçlü kişisel bağlar kurdu ve onun itibarını zedeleyebilecek Yüksek Müslüman Konseyi'ni reform etme girişimlerini engellemesine yardımcı oldu. [30] Ancak Wauchope, 1932'deki politikaları yerel halk arasında artan İngiliz karşıtı duygulara yol açan İngiliz hükümetini temsil ediyordu.

Nisan 1932'de, Lewis French adlı bir İngiliz yetkili, ülkeyi geliştirmek ve Yahudilere toprak satışından zarar görenlere yardım etmek için neler yapılabileceğini incelemek üzere görevlendirildi. Bu tür vakaların çok az olduğunu ve Filistinli toprak sahipleri arasında bu satışlara karşı güçlü bir direniş olduğuna ikna olmadığını belirtti. Ancak kırsal Filistin için kalkınma planlarının eksikliğini kınadı ve Yahudiler lehine yapılan ekonomik ayrımcılığın durdurulmasını talep etti. Tarihçi Yehoshua Porath, geriye dönüp baktığında, French'in raporunun Filistin liderliğini şok ettiğini iddia

ediyor. Eğer durum böyleyse, liderlik rapordaki en önemli pasajları gözden kaçırmış demektir. French, Filistin davasını destekliyordu ve liderliği görmezden geldiği gerçeklere uyandırmaya çalıştı. Ancak liderliği uyandırmak ve toprak satışını durdurmak yerine, felç oldu ve yürütme organı Ekim 1933'e kadar toplanmadı. Toplandığında ise, İngiltere'ye karşı eşi benzeri görülmemiş bir düşmanlıkla yönetildi.

Halkın büyük çoğunluğu, Hüseyinilerin de toprak sattığının farkında olmayabilir, ancak bu aile içinde açık bir sırdı. Musa Kazım bile Dalab arazisini (daha sonra Kfar Anavim kibbutzunun inşa edileceği yer) sattı. Cemal'in kardeşi Tevfik, Yahudilere Nes Ziona'da bütün portakal bahçelerini sattı. [32] Ancak bu uygulama 1929'da sona erdi ve yeniden canlandırılmadı.

Müftünün, 1929 isyanının Filistinlilerin durumunda gözle görülür bir değişiklik yaratmadığını kabul etmesi üç yıl sürdü: Filistin'deki Siyonist varlığı genişlemeye devam etti ve İngiliz politikaları değişmeden kaldı. 1930'larda el-Hajj Amin sadece sosyal ve dini bir lider değil, aynı zamanda önemli bir siyasi hareketin de başıydı. Ulusal davaya olan bağlılığı kadar siyasi hayatta kalma kaygılarıyla da motive olan milliyetçi bir politikacı haline geldi. Bu dönemde, sadece el-Hajj Amin'i değil, Cemal'i ve ailenin diğer üyelerini de yönlendiren bir tür Hüseyni milliyetçiliğinin gelişmiş olması muhtemeldir.

Ailenin birçok üyesinin giderek sertleşen tutumu, kişisel bir girişimden ziyade, ülkenin ve Arap nüfusunun karakterindeki dramatik değişikliklerin bir yansımasıydı. 1930'ların başlarında, Yahudi göçü baskıcı bir gerçeklik haline geldi ve İngiliz hükümetinin uygun önlemler almaması, Filistin liderliğinin Filistin'in ancak aşırı önlemlerle kurtarılabileceği duygusunu artırdı. Ancak artan aşırıcılık, aynı zamanda siyasi yapının mali sıkıntıları nedeniyle yoğunlaşan Filistin kampındaki iç çatışmaların da bir göstergesiydi.

Siyasi aktörlerden hiçbiri bağımsız hareket etmek için yeterli fonu toplayamadı. Hatta Hüseyniler bile 1930'ların başlarında toplamak istedikleri yeni tüm Filistin konferansı için gerekli bütçeyi toplamakta zorlanıyorlardı. 1920'den önce yapılan yıllık konferansları yeniden canlandırma girişimi büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlandı.

Ailenin milliyetçilik çağında, hatta belki de on sekizinci yüzyıldan beri ilk kez sosyal ve siyasi bir güç haline gelmesinden bu yana, üyeleri halk liderliği tarafından sorgulandı. Yüksekler ve alt tabaka arasındaki karşılaşma iyi gitmedi ve Filistin solunun tarihçileri daha sonra aileyi, Filistin toplumunun alt tabakalarına karşı kibirli ve acımasız davranmakla suçladılar.

Aşağıdan siyasi örgütlenmenin ilk işaretleri 1932'de, Filistinli tüccarların Tel Aviv'de düzenlenen hükümet tarafından organize edilen bölgesel ticaret fuarı Levant Fuarı'na katılmayı reddetmesiyle görüldü. Eğitim ve Ulaştırma Bakanlıklarında çalışanlar istifa etti. Bunlar aralıklı ve kendiliğinden gelişen eylemlerdi ve bir ölçüde halk düzeyindeki canlanan hareketlilik, Filistin siyasi yaşamındaki değişiklikleri yansıtıyordu.

Hüseyniler, Naşaşibiler ve diğer önde gelen aileler siyasi partiler kurdular. Bunlardan bazıları, her zaman aile çıkarlarıyla uyumlu olmayan bağımsız bir dinamik benimsedi; ancak gündemleri genellikle ulusal olmaktan ziyade hizipseldi. Fakat bu durum tüm partiler için geçerli değildi. Örneğin, 1932'de kurulan İstiklal Partisi, klanların üzerine çıkarak Arap dünyasında birlik çağrısında bulundu ve sömürgeci oluşumlar olarak gördüğü küçük devletlere bölünmesini protesto etti. Belki de bu yüzden İstiklal Partisi kısa sürede dağıldı.

Hüseyniler, Mısır Müslüman Kardeşler'den esinlenerek kurulan ve her ikisi de 1932'de ortaya çıkan Ulusal Gençlik Partisi'ni desteklediler. 1934'te Naşaşibilerin önderliğindeki muhalefet Ulusal Savunma Partisi'ni kurarken, Hüseyniler de Mart 1935'te kendi partilerini kurdular ki bu daha sonra ele alınacaktır. Filistin toplumu, bölgedeki diğer Arap halkları gibi siyasi bağımsızlığa yol açabilecek biçimler ve örgütlenmeler geliştirmeye başlamıştı, ancak anavatanlarını arzulayan bir yerleşimci hareketi buna engel oldu. Bu gerçeklik, çoğulculuk değil, birlik gerektiriyordu; henüz emekleme aşamasındaki bir ulusal toplum değil, sağlam bir ulusal hareket.

Muhalefet, kırsal kesimdeki halk arasında güç tabanları oluşturdu ve bağlı bir köy partisi kurdu. Birçok köy muhtarı, Hacı Amir'e kendilerini ziyaret etmesi ve faaliyetlerine dahil etmesi için yalvaran mektuplar yazdı, ancak onun adına gönderilen cevaplarda çeşitli bahaneler (kırık bacak ve ani hastalık dahil) öne sürüldü. Böylece o ve ailesi halk arasında bir güç tabanı oluşturmayı başaramadı.

Siyasi partilerin kurulmasının yanı sıra, Nablus'ta başlayan çok sayıda gayri resmi konferans da düzenlendi. Cemal ve kuzeni Münif gelişmeleri

gözlemleyerek, bu tür kendiliğindenliğin sonunda Hacı Amir'in Filistin siyaseti üzerindeki kontrolünü kısıtlayabileceği sonucuna vardılar.

Cemal, Nabluslu genç erkeklerin radikal dinamizmini yönlendirmeye girişti. Ocak 1933'ün başlarında, Yafa'da genç Filistinlilerin ilk konferansını düzenledi. Bu toplantı, Musa Kazım'ın genç oğlu Abdülkadir'in babasının ısrarıyla gösterdiği yoğun çabalardan sonra ancak yatışan Hristiyan karşıtı bir coşkuyla geçti. Sonuçta, Hüseyniler geleneksel olarak Hristiyanlarla işbirliği yapmışlardı ve babasının milliyetçiliği laik Müslüman-Hristiyan işbirliğine dayanıyordu.

Bu, aile içinde radikalizmi temsil eden Abdülkadir için alışılmadık bir hareketti – ancak hiçbir zaman onlara karşı hareket etmedi. Sadece 1933'te ayrı bir siyasi figür olarak sahneye çıktı ve Filistin mücadelesinde çok hızlı bir şekilde iz bıraktı. O yıl, genç Mısırlılarla birlikte ulusal bir mücadelede tecrübe kazandığı Kahire'den döndü.

İlk siyasi faaliyeti 1932'de, İngilizlerle işbirliği yaptığına inanılan Kahire'deki Fuad Üniversitesi'ne karşı bir boykot düzenlemeye yardım etmesiyle başlamıştı. Abdülkadir kendisi Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'ne gönderilmişti ve Amerikalılar sömürgeci olarak görülmese de, bu bir Batı kurumu ve dolayısıyla onun gözünde Arap topraklarında yabancı bir varlıktı. Abdülkadir'in protestosu giderek radikalleşti. Başlangıçta, İslami konulara ağırlık veren bireysel bir çalışma programı tasarlamakla yetindi. En sevdiği ders olan 'Arap Tarihinde Spor ve Din', kaderini önceden haber veriyordu, ancak aynı zamanda tarih ve dinde silahlı mücadele hakkında da kapsamlı okumalar yaptı. Hocalarının çoğu, İslam kodunu çözdüklerine ve şimdi Mısırlılara İslam öğrettiklerine inanan Batılı 'oryantalistler'di. Üniversite diplomaları dağıtıldığında, genç Abdülkadir'in delici bakışları, düşmanlığını veya yabancı kuruluşu en törensel anında utandırma niyetini ele vermedi.

1932 yazında üniversitenin muhteşem kampüsünde düzenlenen resmi mezuniyet törenlerinin her zamanki gibi geçmesi bekleniyordu. Üniversite yöneticileri, gurbetçi topluluğunun önde gelen isimleri ve Mısır yönetimi yetkilileri, mezunlar tek tek sahneye çağrılıp diplomalarını alırken törende hazır bulundular. Törene, üniversite rektörü Charles Watson başkanlık ediyordu ve yanında, günün kahramanı olmaya aday Doğu Dilleri Bölümü Başkanı da dahil olmak üzere bölüm başkanları vardı. Abdülkadir el-Hüseyni kürsüye çağrıldığında, dinleyicilere birkaç söz söylemek istedi.

Genel bir şaşkınlık içinde, Ortadoğu'daki Batı politikalarına ve Amerikan Üniversitesi'nin bunların uygulanmasındaki rolüne karşı ateşli bir konuşma yaptı. Eğitim gördüğü kurumu, bilinçli ve kasıtlı olarak Müslüman dinini ve geleneklerini baltalamak ve Hristiyan misyonunu desteklemekle suçladı. Hristiyan misyonunun amacının Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında ayrılık tohumları ekmek olduğunu, Müslümanların ise pan-Arap dayanışmasını hedeflediğini söyledi. Durdu, az önce kendisine verilen diplomayı kaldırdı ve "Bu sizin diplomanız. Alın götürün. Benimle hiçbir ilgisi yok!" dedi. Ardından, terasta oturan yerli ve yabancı tüm ileri gelenlerin önünde kalın belgeyi yırttı.

Üniversite büyük bir telaş içindeydi ve yöneticileri yerel makamlara ve ayrıca Amerikan ve İngiliz büyükelçiliklerine başvurdu. O akşam Abdülkadir'i yirmi dört saat içinde Mısır'dan sınır dışı etmeye karar verdiler. Bu süre zarfında genç adam, olayın kendi versiyonunu Mısır basınına anlatmayı başardı ve böylece üniversitenin olayı inkar etmesini engelledi; zira üniversite yöneticileri doğal olarak olayı inkar etmeye meyilliydi.

Abdülkadir, Filistin'e ulusal bir kahraman olarak döndü ve genç devrimci gazeteci oldu. İlk başta Müslüman Kardeşler'in gazetesi *El-Cemaat el-İslamiyye'ye* katıldı. Çok geçmeden makalelerinin yayınlanmadığını fark etti ve gazetenin İngiliz baskısına boyun eğdiğinden şüphelendi. Daha sonra aileye ait gazete *El-Cemaat el-Arabiyye için yazmaya başladı. Her gün, bugün Mamun Allah Caddesi'ndeki Clark Binası'nda bulunan yazı işleri ofislerine giderek, Kudüs'ün genç milliyetçilerini harekete geçirecek ateşli bir köşe yazısı teslim ediyordu. Yazıları çoğu zaman yayınlanmıyor, bunun yerine gençlere gizlice dağıtılıyordu. Burada da engellendiğini hissettiğinde, El-* Cemaat *el-Arabiyye'nin* ofislerinin bitişiğinde bulunan ve Cemal el-Hüseyni tarafından yönetilen *El-Liva* gazetesinin yönetim kuruluna katılarak basın yoluyla bir şeyler başarmak için son bir girişimde bulundu. İkinci yayın Yüksek Müslüman Konseyi'ni, ilki ise Hüseyni Partisi'ni temsil ediyordu. Ancak Abdülkadir kısa süre sonra burada da köşe yazılarının çoğunun İngilizlerin misillemesinden korkulduğu için basılmadığını fark etti.

Böylece kısa gazetecilik kariyeri sona erdi. Aile bağlarının yardımıyla Hükümet Arazi Dairesi'nde bir görev elde etti. Biyografi yazarlarından Muhsin bunu etkileyici bir başarı olarak nitelendiriyor. Önce hükümetin Müslümanlardan ziyade Hristiyanları işe alma uygulamasına karşı çıktı,

ardından Eğitimli Genç Müslümanlar Derneği adında bir örgüt kurarak Yüksek Komiser Wauchope'a yirmi beş Müslümana idarede iş vermesi için baskı yaptı. Aylık 25 Filistin lirası gibi yüksek bir maaşla yirmi altıncı görev Abdülkadir'e verildi.

Başlangıçta Yafa'daki memurluk görevinden memnundu, ancak hızla yükseldi ve Ramleh bölgesindeki Tapu Sicil Müdürlüğü'nün başına geçti. Burada Yahudilerin toprak edinme faaliyetlerinin boyutunu ve Filistinlilerin artan sıkıntılarını fark etti ve Mısır'daki arkadaşlarına bu sorunları çözmek için görevini kullandığını yazdı. Ülkenin merkezindeki birçok arazinin satışını durdurduğunu ve yüksek devlet görevlerindeki Filistinlilerin sayısını artırdığını iddia etti. Bu iddialar için dışarıdan bir kanıt yok, ancak durum böyle olabilir. Kendisinin özverili biyografi yazarı, Abdülkadir'in Siyonistlerin daha fazla toprak satın almasını sağlayan devlet dairesinde çalışmaya istekli olmasını haklı çıkarmak için bu başarıları vurguluyor (yani, Siyonist girişimini dizginlemek için sistemin içinden çalışmak istedi).

Ailesi onun enerjisini ve çalışma temposunu fark etmişti. Gazete ve devlet işleriyle yetinmeyip, ailesine destek olmak ve İngilizlere ve Siyonistlere karşı muhalefeti örgütlemek için yorulmak bilmeden çalıştı. Eğitimli Müslümanlar arasında artan işsizlikle mücadele etmeye adanmış bir grup kurmasından bahsetmiştik. Mısır'dan döndükten sadece birkaç ay sonra, Yafa'da işsizlikle ilgili bir konferans düzenledi ve hükümete İngiliz ve yabancı personelini işten çıkarması ve şirketlerin Müslüman topluluğundan elde ettikleri karlara orantılı olarak Müslümanları işe almalarını zorunlu kılan bir yasa çıkarması çağrısında bulundu. Bu talepler karşılanmazsa, konferans Müslümanları bu şirketleri boykot etmeye çağırmakla tehdit etti.

Ancak hükümet talepleri karşılamadı. Abdülkadir, muhalefetle yaşanan kopukluk nedeniyle geniş çaplı bir eylem gerçekleştiremediği için kamuoyunu bu konuda harekete geçirmekte başarısız oldu. Dahası, muhalif gazete *Mirat el-Şarq*, Abdülkadir'in her zaman Müslüman bir bağlamda hareket ettiğini ve bu nedenle Hristiyan karşıtı olduğunu iddia etti. Bu iddiayı çürütmek zordu, ancak muhalefetin broşür ve yayınlarında yapılan bir arama, Abdülkadir'in bu tür bir ayrımcılık yaptığına dair somut bir kanıt ortaya koymadı.

Diğer Hüseyini ailesi üyeleri gibi, Abdülkadir de ekonomik olarak hayatta kalabilmek ve toplumda güçlü bir siyasi duruş sergileyebilmek için bir devlet görevine ihtiyaç duyuyordu. Bu durum, Genç Türkler

dönemindeki ileri gelenlerin karşılaştığına benzer bir ikilem yarattı; ancak onlar hükümete şiddetle karşı çıkmamış ve kesinlikle onu bağımsız bir ulusal varlıkla değiştirmeyi hedeflememişlerdi. 1930'larda aile, devlet görevlerinden istifa edip etmeme veya görevlerinde kalıp kalmama sorunuyla boğuşuyordu. Abdülkadir bu sorunu çözen ilk kişi oldu ve kararlılığı Hüseyinilerin İngilizler ve Siyonistlerle olan çatışmasının öncüsü oldu. Bunun bedelini sonunda hayatıyla ödedi. 1934'te, zorunlu hükümetin toprak kayıt dairesindeki görevinden istifa ettiğini, çünkü bu dairenin Yahudilerin toprakları ele geçirmesine yardımcı olduğunu ilan etti.

Ailenin en cesur üyesi ise yaşlı Musa Kazim'dı. Genç Yafalıların düzenledikleri bir gösteriye önderlik etme davetini kabul etti. Seksen yaşındaki Hüseyin, atlı polislerle karşı karşıya geldiğinde ve atlar tarafından yere devrildiğinde gençleri heyecanlandırdı. *Filastin* gazetesi, yaşlı adamın kendisine ateş edilen bir kurşunun diğer göstericilerden birine isabet etmesiyle mucizevi bir şekilde kurtulduğunu bildirdi.

Abdülkadir'in eylemi ve muhtemelen Musa Kazim'in cesareti de, Hacı Amir'i daha kararlı davranmaya sevk etti. Ancak İngilizlere ve Siyonistlere karşı daha güçlü bir eylemde bulunma kararı 1933'ün başlarında alınmış olabilirdi. Bu, Filistin kampını birleştirme yönünde bir başka girişime yol açtı; ancak, daha önce olduğu gibi, bu birlik tarihin seyrini değiştirmek için çok kısa sürdü.

Mart 1933'ün sonunda, Kudüs'te geçirdiği aylardan sonra, *müftü* , Filistin'deki tüm siyasi grupların temsilcilerinin nadir bir toplantısına katılmak üzere trenle Yafa'ya gitti. Beş yüz kişi, Siyonist ve İngiliz mallarının boykot edilmesi ve zorunlu hükümetin meşruiyetinin reddedilmesi çağrısında bulunan konuşmaları dinledi. El-Hacı Amin'den ilham alan bu kişiler, Yahudilere toprak satan Arapları alenen kınadılar ve hükümetin Siyonizm yanlısı politikasına eşi benzeri görülmemiş bir saldırı düzenlediler. [39] Siyonizm karşıtı söylemler her zamankinden daha açık ve uzlaşmazdı: Yafa konferansı tarafından yayınlanan bir bildiride, "Yahudilerin genel planı bu kutsal toprakların topraklarını ele geçirmektir ve buraya yüzlerce ve binlerce kişiyle, yasal ve yasadışı yollarla gelerek ülke genelinde korku ve terör yaymaktadırlar" denildi. [40]

31 Mart 1933'te Kudüs'e döndüğünde, el-Hajj Amin, iki ay önce yeni Nazi hükümeti tarafından atanan Kudüs'teki Alman Başkonsolosu Dr. Heinrich Wolf'un konutunu ziyaret etti. İsrailli tarihçilere göre bu ziyaret,

onu yalnızca Siyonizmin değil, bir bütün olarak Yahudiliğin de en büyük düşmanlarından biri haline getirdi.

Konsolos, Hacı Amin'den etkilenmemişti ve üstlerine yazdığı mektupta *müftünün* sadece Filistin'de değil, tüm Arap dünyasında Müslümanları Nazi Almanyası'nı desteklemeye teşvik edebileceğiyle övündüğünü belirtti. Konsolos, Filistinli Müslümanlar arasında Nazi yanlısı duyguları oluşturmanın kolay olmayacağı izlenimine kapılmıştı; bunun nedeni kısmen, Yahudiliğin tüm kötülüklerin kaynağı ve tüccar ve çiftçi olarak çektikleri zorluklardan sorumlu olduğuna onları ikna etmenin zor olmasıydı. Gerçekte, Filistin milliyetçiliğinin gücü, sorunların kaynağının Yahudilik değil, Siyonizm olduğuna dair yaygın inançtan kaynaklanıyordu.

Başkonsolos raporunun büyük bir kısmı oldukça şüpheli görünüyor. Wolf'a göre, el-Hajj Amin, Hitler'i Almanya'daki Yahudilere boykot uygulamaya çağırdı, ancak bu boykotun onları Filistin'e göç etmeye zorlayacak türden olmaması gerektiğini söyledi. Gerçekte, el-Hajj Amin'in böyle bir şey önermesi şüphelidir, çünkü o Filistin'deki Yahudi topluluğunu boykot etmek ve Avrupa'da daha fazla Yahudinin oraya göç etmesine yol açacak herhangi bir durumu önlemekle ilgileniyordu. Bununla birlikte, bu görüşme birçok İsrailli araştırmacı tarafından el-Hajj Amin'in koyu bir Nazi olduğuna dair kanıt olarak görülecektir.

Yafa'dayken, el-Hacı Amin ayrıca bazı ailevi çıkarlarla da ilgilendi; özellikle Nablus'taki el-Hadi ailesinin kalesi haline geldikten sonra gerilemekte olan, aşiret dışı İstiklal Partisi ile ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. Seksen yıl önce, Hüseyiniler, el-Hadilerin Nablus'taki rakipleri Tukanlarla evlilik bağları kurduklarında, Hüseyiniler ve el-Hadiler kendilerini karşıt kamplarda bulmuşlardı. Ancak zaman değişmişti ve şimdi ideolojik unsur devreye girmişti. Evni Abdül-Hadi, Filistin'in ancak pan-Arap bir cumhuriyet çerçevesinde varlığını sürdürebileceğini savunan pan-Arap bir ulusal programı destekliyordu. 1930'ların zorlukları göz önüne alındığında, el-Hacı Amin el-Hüseyni, özellikle muhalefet kampında bir ayrılığa yol açacaksa, böyle bir platformu destekleyebileceğini düşünüyordu. Sonuçta, kendisi de bir zamanlar Filistin'in Suriye'nin bir parçası olması fikrini desteklemişti. Yerel milliyetçilik (*wataniya*) ve pan-Arap milliyetçiliği (*qawmiya*) arasındaki bu ikilik, Cemal Abdül Nasır'ın 1970'teki ölümüne kadar Filistin ulusal hareketini rahatsız edecekti. Pan-Arap dayanışması, çeşitli Arap uluslarının kimliğinde önemli bir kültürel-sosyal bileşen olarak kalacak ve dikkat çekici sürekliliği, Orta Doğu

kültüründeki canlılığına tanıklık edecektir. Ancak bu, Arap dünyasını Filistin'e yardım etmeye seferber etmek için yeterli olmadı.

Abdül-Hadi ailesiyle ilişkiler düzelmiş, Halidiler ile bağlar en iyi seviyedeydi. Ancak Naşaşibilerle ilişkiler kötüleşiyordu. El-Hacı Amin'in Yafa'da konferansı düzenlemesindeki asıl amacı, ailesinin en dinamik figürü olan Fahri el-Naşaşibi'nin Hüseyniler ve İstiklal Partisi arasına girmesini engellemekti. Evni Abdül-Hadi'nin bir tarafı veya diğerini desteklemesi için acil bir sebep yoktu. Her iki taraf tarafından da ilgi görmekten hoşlanıyor ve durumun böyle devam etmesini istiyordu.

Hacı Amir, Yafa'da Genç Müslüman Derneklerini yöneten gençlerle görüşürken de bazı tatmin edici anlar yaşadı. Özellikle, daha önce Yüksek Müslüman Konseyi tarafından Hayfa'daki Şeriat mahkemesinde nikah memuru olarak atandığı sırada tanıştığı İzz el-Din el-Kassam'dan çok etkilendi. O zamanlar Hacı Amir bu atamayı çok dikkatli bir şekilde değerlendirmişti, çünkü Suriyeli el-Kassam, 1920'lerde Hayfa'daki İstiklal Camii'nde hitabeti güçlü ve coşkulu bir vaiz olarak ünlüydü.

Yafa'da buluştuklarında, el-Hacı Amin, el-Kassam'ın üç yıldır Kara El örgütünde aktif olduğunu biliyordu. [42] Bu grup, Karmel Dağları'nda İngilizlere karşı gerilla savaşı konusunda genç erkekleri eğitiyordu. Dindar bir Müslüman olan el-Kassam, bu faaliyetin dini onayını istiyordu, ancak yerel din adamlarının reddedeceğini bildiği için bunun yerine Şam'daki Suriyeli bir *şeyhe* başvurdu ve şeyh bu tür eylemlere dini onay verdi. [43] Yafa'daki buluşmadan önce, el-Kassam zaten Filistinlilerin İngilizlere ve Siyonistlere karşı mücadelesinin daha şiddetli yönüne katkıda bulunmuştu. Nisan 1931'de birliği Yagur Kibbutz'unun üç üyesini öldürdü. [44] Ertesi yıl tekrar saldırdılar ve Balfouriya Yahudi köyünde bir adamı ve Kfar Hasidim'de bir başkasını öldürdüler. O yılın sonlarında, Nahalal köyünde bir adamı ve küçük oğlunu katlettiler. Grubun bazı üyeleri o yılın sonundan önce yakalanıp idam edildi. El-Kassam'ın kendisi de yargılandı, ancak onu faillerle doğrudan ilişkilendirecek hiçbir kanıt bulunamadı.

El-Kassam'ın tatsız eylemleri, Almanya'da Nazizmin yükselişi sırasında büyük ilgi çekti. Ocak 1933'ün sonunda Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi, Filistinlilerin dikkatini Yahudi göçüne çevirdi. 1932'de yaklaşık 9.000 Yahudi geldi ve ertesi yıl 30.000 kişi daha geldi. Yahudi varlığı, sadece yeni gelenlerin sayısının fazla olması nedeniyle değil, aynı zamanda özellikle kentsel alanlarda ekonomik faaliyetin hızla büyümesi

nedeniyle de her yerde fark ediliyordu; bu sırada Filistin nüfusunun satın alma gücü, toplam nüfusun yaklaşık dörtte birine düştü.

Ancak Avrupa Yahudilerinin kaygısı Filistin gündeminde değildi. 1930'larda Filistin Arapları, anavatanlarında azınlık haline gelmekten, iş yerlerini ve topraklarını kaybetmekten ve hatta büyük çaplı tahliyelerden korkuyorlardı. Başlıca çıkış noktaları, 1933 yazından itibaren tamamen göçmenliğe karşı direnişe odaklanan Filistin basınıydı. Protesto basından sokaklara taşındı ve sonbahara gelindiğinde kitlesel gösteriler oldu. Binlerce kişinin Kudüs sokaklarında yürüyüşüyle başlayan gösteriler ülke geneline yayıldı. Yafa'da göstericiler bölge valisinin ofislerine girmeye çalıştılar ve polis tarafından ateş açıldı. Kudüs'te genç Filistinliler Yahudi mahallelerine girdiler ve polis yirmi altı kişiyi öldürdü ve çok daha fazlasını yaraladı.

Ekim 1934'te Filistin Yönetimi, hükümetin politikalarını değiştirme umuduyla gösteriler düzenlenmesi çağrısında bulundu, ancak sonuç alınamadı. Hükümet, karışıklıktan Hüseyinileri sorumlu tuttu ve Cemal el-Hüseyni'yi tutukladı.

Hacı Amin, Yafa'dan döndüğünde hemen harekete geçti. Kudüs'te bir kez daha seçimler yapıldı, ancak bu sefer aile kendi adayını göstermedi. Hacı Amin'in tavsiyesi üzerine, Cemal'in de bir süre tereddüt ettikten sonra desteğiyle, aile Dr. Hüseyin el-Halidi'nin adaylığını destekledi. Hacı Amin kendini kampanyaya adadı ve konuşmalarında muhalefetin belediye başkan adayı Raghib el-Nashashibi'yi ulusal çıkarlara aykırı ve İslam yanlısı olmamakla suçladı.

Hüseyin el-Halidi iyi bir seçimdi – yetenekli bir adam, iyi bir konuşmacı ve Sağlık Bakanlığı'nda seçkin bir başhekimdi. Siyasete ve şehre kendini adamak için tıp görevinden istifa etti. Raghib el-Naşaşibi'yi yenerek, Hüseynileri on dört yıl önce İngiliz yönetiminin gelişiyle kaybettikleri iktidar konumuna geri getirdi. Dahası, Naşaşibi kampında bir bölünmeye neden oldu. 1934 seçimleri, göç sayesinde Kudüs'teki sayıları 30.000'e ulaşan Yahudiler tarafından belirlendi. Yahudiler, 1930'da Londra'ya giden Filistin heyetinde yer aldığı için Naşaşibi'yi milliyetçi bir aşırılıkçı sanarak oylarını ona vermediler. Yüksek Komiser Wauchope da Raghib'in başka bir görev almasından duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdi. Şunu belirtmek gerekir ki, Hüseyin el-Halidi, isyanın en kötü yıllarında bile aileye yardım etmiş ve 1936'da Hüseyinilerin partisine katılmıştır.

Daha önce birçok kez olduğu gibi, Hüseyini kadınları ittifakın sağlamlaştırılmasında önemli bir rol oynadı. Hüseyin el-Halidi'nin karısı Vahida, Cemal el-Hüseyni'nin karısı Amina ile işbirliği yaptı: 1929'da on iki kadını daha bünyelerine kattılar ve Filistinli kadınlardan oluşan bir yürütme kurulu oluşturdular. Bu kurul, Filistin milliyetçiliğinin ilk hanımefendisi (modern bir Amerikan terimini ödünç almak gerekirse) Musa Kazim'in karısı Salma'nın önderliğinde bir kadın kongresine dönüştü. Çoğunluğu kent ileri gelenlerinin ailelerinden olmak üzere iki yüz kadın, kongrenin açılış oturumuna katıldı.

Ancak iki ailenin hayatında karanlık bir dönem yaşandı. *El-Cemaat el-Arabiyye'nin* editörü Munif el-Hüseyni, Halidi ailesinden genç bir kadına aşık oldu, ancak kadının ailesi bu evliliğe karşı çıktı. Munif, onları evliliği kabul etmeye zorlayacak kadar güçlüydü, ancak buna karşılık Halidilerden bazıları Hüseynilerin kontrolündeki örgütlerden istifa etti. Raşim el-Halidi, Cemal'in 1932'de kurduğu Filistin gençlik hareketlerinin liderliğinden ayrıldı. Ancak bir süre sonra öfke dindi, aşk yeşerdi ve ittifak devam etti.

Bu tutkulu dram ve diğer tüm aksilikler, Musa Kazim'in 84 yaşında öldüğü 1934 kışında unutuldu. Katıldığı son iki gösteri ölümünü hızlandırdı. Kudüs'te düştü ve yaralandı, Yafa'daki kanlı bir gösteride ise darp edildi. El-Hajj Amin halkın lideri olsa da, Musa Kazim ailenin başıydı; belki de halkın gözünde, El-Hajj Amin'den bile daha yüksek bir konuma sahipti. Sonuçta, yürütmenin başkanıydı ve uzlaşma sağlama yeteneği, Filistin kampında birlik izlenimi yaratmıştı.

Musa Kazim, yirminci yüzyılda Hüseyniler arasında en çok saygı gören kişiydi – tarihçi el-Dabagh'ın onu tanımladığı gibi, ' *Şeyh el-Mücahidin* ' ('Filistin'in en önde gelen savaşçısı'), 'en büyük kaybı'. Cenaze töreni, Kudüs'te daha önce hiç görülmemiş büyüklükte bir gösteriye dönüştü ve El-Aksa Camii'ne defnedildi. [51] Hastalandığında, kurduğu hassas ittifaklar dağıldı: Naşaşibiler gerçek bir muhalefet haline gelirken, Hüseyniler ana akım oldu ve hareketi İngiliz yetkililerle doğrudan bir çatışmaya doğru yönlendirdi. Ancak Musa Kazim öldüğünde, iki kamp bir halef üzerinde anlaşmış gibi görünüyordu – Musa Kazim'in yardımcısı (ve muhalefet üyesi) Yakub Faraj. Yine de bu birlik anı, her açıdan Filistin Yürütme Kurulu'nun son gösterisiydi. [52]

Hacı Amin'in, manda döneminin başlangıcından bu yana en çok hayranlık duyulan Filistinlinin vefatı hakkında ne hissettiği bilinmiyor. 1930'ların başlarında, Musa Kazim'in Hacı Amin'i destekçilerine vermek için aile fonlarını sahte yollarla elde etmekle suçlamasının ardından aralarındaki ilişki bozulmuştu. [53] Her ikisiyle de yakın ilişkisi olan Cemal, arabuluculuk yapmaya boşuna çalıştı. Şimdi Musa Kazim öldüğüne göre, Hacı Amin ulusal sahneyi tek başına ele geçirmişti. Ancak bu durumun, ailesi içindeki karşıt görüşleri dikkate almak zorunda kalmaktan her zaman fayda gören Hacı Amin'in lehine olup olmadığı şüphelidir.

Musa Kazim'in vefatıyla birlikte, aile özellikle 1934'te Ulusal Savunma Partisi'ni kuran Naşaşibilerin örgütlenme becerisine karşılık olarak, siyasi ve ulusal eylemleri için yeni bir yapı arayışına girdi. Bu nedenle, ertesi yıl Hüseyniler, İngiliz Mandası'nı sona erdirmeyi, Filistin bağımsızlığını sağlamayı ve Yahudi ulusal yurdunu ortadan kaldırmayı amaçlayan Filistin Arap Partisi'ni kurdular. İstiklal Partisi'nin aksine, bu yeni partinin platformu İngiliz karşıtı veya emperyalizm karşıtı ifadeler içermiyordu. Cemal, Rum Katolik bir yardımcı olan Alfred Rock'ın yardımıyla partinin başına seçildi. Rum Ortodoks Emil el-Ghori genel sekreter olarak görev yaptı ve asıl görevi Filistin gençliğinin desteğini kazanmaktı. Hüseyniler için, parti liderliğinde Hristiyanların varlığı sadece ulusal birliğin bir göstergesi değil, aynı zamanda 1920'lerden beri sahip oldukları siyasi ve entelektüel bakış açılarını da yansıtıyordu. Bu parti, 1930'larda Filistin entelektüel yaşamının siyasi ağırlık merkezi haline geldi.

Aile bir kez daha siyasi örgütlenme konusunda yeni beceriler geliştirdi ve güçlendi. Ancak bu sefer, Filistin mücadelesinde daha da büyük bir rol oynamasını sağlayabilecek bir faaliyet alanını, yani gerilla ve askeri savaşı kaçırdı. Sonuç olarak, sadece İzz el-Din el-Kassam'ın değil, Yahudi toplumunun da gerisinde kaldı. Filistinliler bir yandan gösterilere, diğer yandan da el-Kassam'ın ara sıra gerçekleştirdiği şiddet eylemlerine yöneldiler.

Bu arada, Yahudi Ajansı Filistinlilerle olası bir çatışmaya hazırlanıyor ve askeri bir altyapı kuruyordu. 1935 yılı boyunca, sivil ithalatların içine gizlenmiş silahları ülkeye soktu. 18 Ekim'de, Belçika gemisi *Leopold'dan* Yafa Limanı'nda bir çimento sevkiyatı boşaltılırken, bir varil rıhtımda yere düşüp kırıldı ve içinden mühimmat çıktı. Yafalı bir liman işçisinin yüksek sesli çığlığı, Filistin'deki topluluklar arasındaki ilişkilerde yeni ve şiddetli

bir dönemin başlangıcını işaret etti. Bu kez el-Hacı Amin, yürütmenin genel grev ilan etmesini önermekte tereddüt etmedi.

O zamanlar İzz el-Din el-Kassam, Kudüs'te el-Hacı Amin'i İngilizlere ve Siyonistlere karşı *cihat* başlatmaya ikna etmeye çalışıyordu. Nablus'un kuzeyinde bir üs kurmuş ve geniş çaplı bir gerilla harekatına hazırlanıyordu. El-Hacı Amin, militan İslami eylemin değerini biliyordu ve o yıl, el-Kassam'ın grubunu örnek aldığı Müslüman Kardeşler ile de temas halindeydi. El-Hacı Amin, hareketin kurucusu Hasan el-Bana'nın kardeşi Abdülrahman'ı tanıyordu; bu nedenle hareket ve yöntemlerine aşinaydı. [56] Ancak el-Hacı Amin'in el-Bana kardeşlerle olan ilişkisi Filistinliler için daha az fayda sağladı ve Mısır hareketinin başarılı bir pan-Arabist harekete dönüşmesinde sadece bir başka bölüm olarak kaldı. El-Bana kardeşler bu ilişkiye o kadar değer verdiler ki, Hasan ve el-Hacı Amin arasındaki kapsamlı yazışmaları hareketin en önemli metinlerinden biri olarak yayınladılar. Müslüman Kardeşler, Filistin yanlısı bazı etkileyici gösteriler düzenlemeyi başardı, ancak hareketleri diğer herhangi bir konudan ziyade Mısır'ın İngiliz işgaline karşı mücadeleye odaklanmıştı. [57]

İzz el-Din el-Kassam ile yüz yüze geldiğinde, el-Hacı Amin İslami militanlık çizgisini benimsemedi. Böyle bir eylem için zamanın henüz olgunlaşmadığını savundu. Çözümün militarist değil, siyasi olması gerektiğini belirtti. Görüşmelerinden birkaç gün sonra, el-Kassam, el-Hacı Amin'e baskı yapmak için farklı bir taktik denedi. Adamlarından Mahmud Salim'i, Kudüs'ün ileri gelenlerinden Şeyh Musa el-Azrawi ile birlikte el-Hacı Amin'e Filistin'in kuzeyinde bir isyan başlatmak üzere olduğunu bildirmek ve el-Hacı Amin'in de güneyde bir isyan başlatmasını önermek üzere gönderdi. El-Kassam'ın kendisini *müftüyle* eşit tutması, *müftünün* bu tür bir eyleme karşı çıkması kadar aralarında herhangi bir koordinasyon olasılığını da ortadan kaldırdı. [58] El-Hacı Amin, Arap yöneticilerini İngiltere'ye politikasını değiştirmesi için baskı yapmaya ikna etmek istiyordu ve bunun için Arap dünyasının birleşmesi gerektiğine inanıyordu.

El-Kassam'ın ziyaretinden hemen sonra, 1931'de Pan-İslam Konferansı ve 1936'da Yüksek Müslüman Konseyi Genel Sekreteri olan ve anıları bu anlatımın temelini oluşturan İzzat Darwaza ile birlikte Hacı Amir seyahatlerine çıktı. İlk durakları Kahire idi. Beyaz sarığıyla Hacı Amir, Batı tarzı takım elbise giyen yol arkadaşlarından daha uzundu. Geleneksel siyah cübbesini giymiş ve baston taşıyarak açıkça lider olarak öne çıkıyordu.

Kahire'den bu olağanüstü heyet Arap Yarımadası'na gitti. Bu bir nezaket ziyareti ya da sadece destek talebi değildi, Hacı Amir'in gerçek devlet adamlığını sergilemesi için bir fırsattı. Hacı Amir'in çabalarına rağmen düşman kalmaya devam eden, yarımadadaki inatçı rakipler olan Suudi kralı Abdülaziz ile Yemen *imamı* Yahya arasında uzlaşmacı bir misyona katıldı.

1935 yazında, Hacı Amir hâlâ en çok konuşulan ve saygı duyulan Filistin lideriydi; bunun en belirgin örneği, Hacı Amir'in daveti üzerine Yafa'nın Ebu Kabir mahallesinde İslami reform için yeni bir medrese açmak üzere gelen Tunuslu lider Abdülaziz el-Tali'nin ziyaretiydi. Ancak ziyaretçi ayrıldıktan sonra, Filistin semalarında yeni bir yıldızın yükseldiği açıkça ortaya çıktı.

Kasım 1935'te el-Kassam *cihadını* başlattı. Bu sefer adamları sivillere değil, Ein Harod yakınlarındaki polislere saldırdı. Yahudi polisleri öldürdüler, Müslüman polisleri ise serbest bıraktılar. [60] Bu eylem, Abdülkadir el-Hüseyni üzerinde güçlü bir etki bıraktı ve hemen yerel İzci hareketinden bir grup çocuğu bir gerilla grubu halinde örgütleyerek ona 'Yeşil El' adını verdi. Bu grubun eylemleri etkileyici olmasa da, Abdülkadir'in hayatının kolektif hafızasında çok önemli bir yer tuttu. Ancak İzz el-Din el-Kassam'ın eylemi, Filistin kamuoyunun gözünde profilini yükselten ve onu Filistin ulusal hareketinin önde gelen şehitlerinden biri olarak ün kazandıran gerçek bir gerilla operasyonuydu. İngiliz polisi grup için kapsamlı bir arama başlattı ve Kasım ayı sonundan önce İngiliz askerleri el-Kassam'ı Küfr Ya'abd yakınlarında vurarak öldürdü. [61]

El-Kassam'ın ölümü, Musa Kazım'ın ölümünü dengelemiş gibi görünüyordu. Ülkeyi saran ve Hayfa'daki kitlesel cenaze töreninde ifadesini bulan büyük sempati dalgası, Filistin liderliğinde geçici bir birlik yarattı. Filistinli yazar ve savaşçı Ghassan Kanafani, "Cenazesine sadece fakirler geldi" diye yazdı. Başlangıçta el-Hacı Amin tereddüt etti ve cenaze törenine veya anma törenine katılmadı. Ancak *şeyhin* ölümünden sonraki şöhreti artınca ve ulusal bir şehit haline gelince, danışmanlarının teşvikiyle el-Hacı Amin, dul eşini ziyaret etti ve ona 10 Filistin lirası verdi. Cemal anma törenine katıldı ve Zaharat el-Şarq kafesinde 6.000 kişilik bir kalabalığın önünde bir konuşma yaptı ve doğru bir şekilde "El-Kassam'ın adı sonsuza dek hatırlanacak ve ülkenin tarihinde bir sembol olacak" kehanetinde

bulundu. Hamdi el-Hüseyni daha da ileri giderek aile gazetesinde el-Kassam'ı öven bir yazı yayımladı.

El-Kassam'ın ölümünden altı gün sonra, beş Filistin partisinin temsilcileri Yüksek Komiseri ziyaret ederek ona alışılmadık derecede açık sözlü bir muhtıra sundular. Tatmin edici bir yanıt alamazlarsa, 'durumun daha da kötüleşebileceği ve aşırıcılığın galip gelebileceği' konusunda onu uyardılar.

Ne Hacı Amir ne de Cemal, Hayfa'dan gelen bilinmeyen vaizin ölümünün kuzeyde bir isyana yol açacağını ve liderliğin düzenlediği protestoları, grevleri ve gösterileri İngiliz İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanmaya dönüştüreceğini hayal bile etmemişti. Zamanlama muhtemelen uygunsuzdu; Britanya henüz emperyal gücünde herhangi bir azalma hissetmemişti ve Filistinliler onlara meydan okumayı seçtiğinde olası bir dünya çapında çatışmayla karşı karşıyaydı.

Hüseyniler veya muadilleri arasındaki siyasi liderler, bu gizli akımları sezebilselerdi, onları kontrol altına alıp daha verimli bir kanala yönlendirebilirlerdi. Ancak bunun için Filistin halkıyla sürekli temas halinde olmaları gerekiyordu. Filistin Yürütme Kurulu üyelerinin çoğu, hem Hristiyan hem de Müslüman, yeni burjuvaziden toprak sahibi veya tüccarlardı ve halktan kopuk oldukları için köylü çoğunluğunu temsil edemiyorlardı.

Kassam'ın takipçileri olan ' *Kasamiyun* ', çoğunluğun yaşadığı gerçek zorluklara şiddet içeren bir çıkış yolu sundular. Örgütlenmeleri sayesinde silahlı faaliyetler 1936 başlarında devam etti ve Filistin bilinci İngiliz politikalarına ve Siyonist varlığına karşı mücadele etmeye devam etti. 1929'da geniş çaplı hükümet karşıtı eylemlere yol açan büyük ölçekli ekonomik ve sosyal süreçler 1930'larda yoğunlaştı. Yahudi göçmenlerin büyük akını, Yahudilerin satın alma gücündeki artış, kentsel istihdam piyasasında Yahudi işgücünün ezici bir şekilde yayılması ve her şeyden önemlisi özel ve kolektif toprakların kaybedildiği duygusu, Kassam'ın mesajını güçlendirdi veya somutlaştırdı. Bu mesaj, Hüseyniler ve Naşaşibiler'in, aslında tüm Filistin liderliğinin iletmeye çalıştığı anlayışa ters düşüyordu. Kassam siyasi bir çözüm olasılığını reddederken, liderlik tüm umutlarını buna bağlamıştı. 1936'da el-Kassam rehber, el-Hacı Amin ise onun öğrencisi oldu.

İngilizler geç uyandı. Yüksek Komiser, bir yasama konseyi oluşturma çabalarını yenilemeye karar verdi ve Filistin kampını karışıklığa sürüklemeyi başardı. Naşaşibiler ve müttefikleri, en azından Yüksek Müslüman Konseyi'nin hakimiyetine bir darbe vurabilecekleri için bu önerileri destekllediler. Hüseyniler bu konuda bölünmüştü. Cemal, ülkenin yakında Yahudilerle dolacağı için İngiliz yetkilileriyle savaşmaktansa onlardan yararlanmanın daha iyi olduğunu düşündü. Böylece, kişisel çıkarlarının üzerinde ilkesel düşünceleri ön planda tutan tek lider olarak kamuoyundaki imajını haklı çıkardı. El-Hacı Amin tereddüt etti ve öneriyi ne onayladı ne de kesin olarak reddetti.

Kamuoyu net bir duruş istiyordu, ancak basının sadece nutuk çekmekle kalmayıp aynı zamanda kamuoyunun duygularını da ifade ettiğini varsayarsak, Hacı Amir'in o dönemde Filistinlilerin çoğunun arzuladığı şeyi sadakatle temsil ettiği anlaşılıyor. Kamuoyunun savaşa girmeye hevesli olmadığını hissetmiş gibiydi. Şubat 1936'da Hacı Amir, Filistin'in dini ileri gelenlerini çağırdı; bu kişiler, ana kararlarının Abdülkadir Hüseyin tarafından organize edilen silahlı genç erkek gruplarıyla *Kasamiyun'un* birleştirilmesini öngördüğü için, kamuoyuna savaşçı bir ruh aşılanması gerektiğine inanmış olmalılar. [65] Ancak bazı politikacılar hala kanlı bir çatışmadan kaçınmayı umuyordu. Liderliğin bu şekilde düşündüğü, İngilizlerle yüzleşmeye karar verirken Yahudi Ajansı ile bir anlaşmaya varmaya çalışmasından anlaşılıyor.

1936 yılının o sıcak Nisan ayının Arap İsyanı'nın başlangıcı olduğu düşünülse de, o zamanlar kimse bunu bilmiyordu. Olaylar tırmanmaya başladı ve yönünü ancak geriye dönüp baktığımızda görebiliriz. Bunlar Hacı Amir için zor günlerdi. Muhalefet ondan daha radikaldi ve İngiliz Yüksek Komiseri, Nisan 1936'da Yafa'da yaşanan şiddetli olaylardan sonra Filistin liderliğiyle ilişkilerini sürdürmek istemiyordu. Yine de bu dönemde Hacı Amir, Yahudi Ajansı ile temas kurmayı seçti. Bazıları onun konumundan korktuğunu söylüyor, ki bu doğru olabilir. Ama belki de çatışmayı önlemenin mümkün olabileceğini düşünüyordu.

1936 yılının Temmuz ayının ortalarında, Beyrut'taki Quaker okulunun müdürü Daniel Oliver, Filistin'e geldi. Londra'da Weizmann ile yaptığı görüşmelerin ardından, Yahudiler ve Araplar arasında arabuluculuk yapmayı umuyordu. El-Hacı Amin, Oliver'a göçü durdurma talebinin mutlak olmadığını, ancak uluslararası bir soruşturma komisyonunun kararına kadar yürürlükte kalacağını söyledi.

Ancak bu girişim hiçbir zaman hayata geçmedi: Yahudi liderliği ilgilenmedi ve durumdan haberdar olan İngiliz Parlamentosu da bunu hızla reddetti. Bu tam bir kayıtsızlık, ekonomik ve sosyal zorluklar ve El-Kassam'ın etkisiyle birleşince, ayaklanmanın doğrudan nedenlerinden biri oldu. Ancak her şeyden önce, ayaklanma artan öfkeyi ve durumu değiştirme arzusunu ifade ediyordu. Çoğu zaman olduğu gibi, isyanı tetikleyen olay, altta yatan nedenlere göre önemsiz görünüyor. Tarihçiler, hangi olayın isyanı başlattığından emin değiller – Nablus'ta *Kasamiyun'un* iki Yahudinin ölümüne yol açan saldırısı mı yoksa Tel Aviv sakinleri tarafından iki Filistinlinin öldürülmesinin ardından Yafa'da çıkan isyan mı? Her iki olay da Nisan 1936'da gerçekleşti.

Şiddet daha da fazla şiddeti tetikledi ve ayın sonuna doğru ülke ayaklandı. Arap İsyanı olarak bilinen olay başlamıştı. Ayın sonundan önce, çeşitli konferansların yöneticilerinin yerini alan yerel bir Filistin hükümeti olarak on bir üyeli Yüksek Arap Komitesi kuruldu. Hüseyniler bir kez daha ön saflardaydı. Başkan olarak seçilen *müftünün* yanı sıra, Cemal ve ailenin bir diğer üyesi Ahmed Hilmi de komitede yer aldı. Hilmi, aile partisinden çok İstiklal'e daha yakın olmasına rağmen, isyan sırasında aileye sadık kaldı. Ailenin bir müttefiki olan Hüseyin el-Halidi de komitedeydi ve Naşaşibilerin de iki temsilcisi vardı. Komitedeki tek iki Hristiyan üye ise Hüseyni kampına mensuptu.

Böylece kriz anında ulusal birlik vardı. Birkaç ay sonra, *Filastin* gazetesi, o tarihi dönüm noktasında hissedilen coşkuyu, Hacı Amir el-Hüseyni ve Raghib el-Naşaşibi'nin el sıkışmasını görünce dehşete düşen Çaym Weizmann'ı gösteren bir karikatürle tasvir etti. [68] Ancak bu büyüleyici durum uzun sürmedi.

Seçiminden sonra, el-Hacı Amin, Yahudi göçü ve toprak alımları durdurulana ve temsili bir ulusal hükümet kurulana kadar devam etmesi amaçlanan ülke çapında bir grev organize etmeye başladı. Göreve başlamasından bu yana ilk kez, Yüksek Komiserin ülkeyi gezmesini yasaklayan açık emrini çiğneyerek komite üyelerini bir tura çıkardı. İlk durakları Şeyh el-Kassam'ın türbesiydi.

El-Hacı Amin, sadece kamuoyu baskısı değil, Filistin iç siyasetindeki yeni bir dinamik tarafından da teşvik edilerek militan bir lider haline gelmişti. Muhalefet, İngiliz yetkililerine karşı koyma istekliliği ölçütüyle kimin daha ulusal olduğunu görmek için bir yarışmayı teşvik ediyordu. El-

Hacı Amin'den, zorunlu bir hükümet görevi olduğu için Yüksek Müslüman Konseyi başkanlığından istifa etmesi istendi. Raghib el-Naşaşibi, Mart 1936'da Cemal el-Hüseyni'ye bunu zaten söylemişti. (Bunu, arşivi İsrailli tarihçilere açılmış ancak Filistinlilere açılmamış olan Yahudi İstihbarat Servisi'nin dinleme ve takip faaliyetleri sayesinde biliyoruz; arşivin içeriğinin büyük bir kısmı Filistin tarihiyle ilgili olmasına rağmen.)

İstifa edenlerden biri de Mısır'a yerleşmiş Filistinli Hristiyan bir ailenin soyundan gelen George Antonius'tu. 1921'de anavatanına dönmüş ve 1930'a kadar yerel Eğitim Bakanlığı'nda görev yapmıştı. Amerikan King-Crane soruşturma ekibinden Dr. Crane, onu Filistinliler arasında cehaleti sürdüren sömürgeci bakanlıktan kurtardı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yönettiği akademik kurumda işe aldı.

El-Hajj Amin'in Antonius'un bilgeliğine ve tecrübesine duyduğu büyük güven her zaman karşılık bulmadı: Antonius, *müftünün* zaman zaman sergilediği dini coşkudan çekiniyordu. Ancak bu kritik dönemde El-Hajj Amin'e yardım etmeyi kabul etti ve onun teşvikiyle Yahudi Ajansı ile bir iletişim kanalı açtı. Liderlerinin en azından Siyonist faaliyetleri sınırlamayı kabul edeceklerini ve böylece *müftünün* görevinden alınmasına neden olabilecek kan dökülmesini önleyeceklerini umuyordu. Ancak Ben-Gurion, Yüksek Komiser'den daha ulaşılabilir olsa da, Yahudi toplumu için hayati önem taşıdığını düşündüğü konularda - yani sınırsız göç ve mümkün olan her türlü arazi parçasını satın alma özgürlüğü - en ufak bir taviz vermeyi kesinlikle reddetti.

1938'de George Antonius, o zamana kadar yazılmış en iyi –bazıları bugüne kadar da öyle olduğunu söylüyor– Arap milliyetçiliği üzerine bir deneme yazdı. 1930'larda Suriye ve Mısır'da yaşanan, genç erkeklerin ulusal ideal uğruna canlarını feda ettiği ve muhafazakâr liderleri İngiliz İmparatorluğu'na karşı topyekün bir mücadeleye girişmeye çağırdığı dikkat çekici ulusal uyanışın farkındaydı. Bu milliyetçiliğin ikili bir doğası vardı; hem laik-liberal bir akım hem de dindar-İslami bir akım içeriyordu. Filistin'deki durum da benzer görünüyordu ve mücadeleye kimin önderlik edeceği henüz belli değildi. Antonius, mücadeleyi liberal yönde etkilemek ve böylece Amin'i dizginlemek istiyordu. Ancak Amin'in milliyetçiliği orta sınıf milliyetçiliği, Hüseynilerin milliyetçiliği ise önemli bir milliyetçilik olduğu için, ne o ne de Filistin liderliğindeki diğerleri, Filistin ayaklanmasının itici gücünün köylülük olduğunu fark etmedi. *Köylülerin* ve işçilerin çektiği acılar, ulusal bilincin gelişebileceği sosyo-ekonomik zemini

yarattı. Filistin yönetimi bu gücü kullanmak için çaba göstermedi; bu da isyanın başarısızlığının çeşitli açıklamalarından biridir.

Hüseyni ailesinden sadece bir kişi köylülerin içinde bulunduğu zor durumu ve bunun ulusal krizle olan yakın bağlantısını anlıyordu. Yazar İshak Musa el-Hüseyni, 1943'te yayımlanan ve Filistin edebiyatının klasiklerinden biri haline gelen *"Bir Tavuğun Anıları"* adlı bir kitap yazdı. Hikâyenin bazı bölümleri 1930'larda yerel basında yayımlandı ve aile, Büyük İsyan yıllarında bu hikâyeden haberdar oldu. Hikâyeyi ilk duyan kişi, Filistin'e döndüğünden beri İshak Musa'nın yakın arkadaşı olan Halil el-Sakakini oldu. " *İnşallah* insan" lakabını benimseyen Sakakini, ailenin hâlâ saygı duyduğu öğretmeniydi. Sakakini kitabı onaylayınca, İshak Musa kitabı yayımlamaya karar verdi.

Hikaye, bir tavuğun bakış açısından Filistin tarihini anlatıyor. Başlangıçta tavuk, bir köylü ailesine aittir ve avluda dilediğince dolaşmakta, yeterince yiyecek bulmakta ve rahat bir hayat sürmektedir. Köylü sahiplerinin toprağın ürettikleriyle yetindiklerini, vergilerini ödediklerini ve gelecekten korkmadıklarını gözlemler. Sonra bir gün tavuk, avluda birilerinin bariyerler kurduğunu fark eder. Şaşkınlıkla, köylülerin vergilerini ödemek için topraklarını zengin bir yabancıya sattıklarını keşfeder. Ancak kalan topraklar tavuğun sahiplerini geçindirmeye yetmez ve diğer mallarını satmaya başlarlar. Yakındaki bir kasabadaki bir dükkan sahibine satıldıktan sonra, tavuk bir kafese kapatılır ve özgürlüğünü kaybeder. Aç kalmasa da, yiyecek düzenli olarak bulunmaz – bazı günler bol, bazı günler aç kalır. Kafes diğer tavuklarla dolmaya başlar ve en iyi ihtimalle kendine dar bir köşe bulabilir. Yeni tavuklar baş belası oluyor: Yaşlı tavukların anlamadığı bir dil konuşuyorlar ve kafesteki yiyeceklerin çoğunu ele geçiriyorlar. Zamanla onların dilini anlamayı öğreniyor ve ilk gelen tavukları dışarı atmayı planladıklarını fark ediyor. Neyse ki, kafesin sahibi yardımlarına koşuyor ve atılmalarını engelliyor, ancak kahraman tavuk, yabancı tavukların sayısının giderek arttığını fark ediyor ve hayatı gelecekle ilgili gerilim ve endişeyle doluyor.

Zorunlu yönetimde bir memur olarak İshak Musa eleştirilerini kurgu biçiminde yayınlamak zorunda kaldı, ancak hiç kimse onun ne demek istediğini anlamadan edemedi. Büyük Mısırlı romancı Taha Hüseyin, kitabı meseli yorumlayan bir girişle onurlandırdı. [72] Ancak başka hiçbir Hüseyni, İshak Musa'nın kitabına yön veren hassasiyeti veya içgörüyü ifade eden bir siyasi belge ortaya koymadı.

Dahası, Yüksek Arap Komitesi'nin benimsediği ana strateji olan genel grev, 1936 yazında İngiliz yetkililerini kırmayı başaramamakla kalmadı, köylülerin ve kent işçilerinin durumunu daha da kötüleştirdi. İngilizler büyük bir vahşetle karşılık vererek, görünüşte temizlik gerekçesiyle, ancak gerçekte toplu bir cezalandırma olarak, eski liman da dahil olmak üzere antik Yafa'nın bazı kısımlarını yıktılar. Siyonistlerin uyanıklığı ve enerjisi her zamanki gibi etkileyiciydi. Yafa Limanı yıkılır yıkılmaz, kendi limanlarını inşa etmek için izin istediler ve aldılar. Açıldığında ise Yafa'daki Filistinlilerin geçim kaynaklarını yok etti.

Gazze şehrindeki Hüseyni kolu, belediye başkanı Fahmi el-Hüseyni (1887-1940) önderliğinde, gelişen krize farklı bir yaklaşım sundu. İstanbul'da yüksek öğrenimini ve üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Filistin'e dönen Fahmi, önde gelen bir avukat ve hukukçu oldu. Aralık 1923'te Filistin'in ilk bilimsel hukuk dergisi olan ve Yafa'da aylık olarak yayınlanan *el-Hokouk'u* ve Ekim 1928'de Gazze'nin ilk iki haftalık gazetesi *Sawt-al-Hak'ı* çıkardı.

O, birçok yeteneğe sahip ve bağımsız bir zihne sahip bir adamdı. Türkçe'den Arapça'ya *Şerh-i Mahallet-i Ahkam* (Allama Ali Haydar tarafından dört cilt halinde hazırlanan Hanefi Ticaret Hukuku üzerine tefsirler) gibi önemli hukuk eserlerini çevirdi. [74] Daha sonra 1928'de Gazze'nin ilk belediye seçimlerini kazanarak siyasete atıldı ve 1938'e kadar iki dönem üst üste belediye başkanlığı yaptı. 1938'de İngilizler tarafından Sarafand'a zorla sürgüne gönderildi ve bir yıl sonra 25 Aralık 1940'ta orada öldü. Belediye başkanı olarak, önemli yol ve altyapı çalışmalarını hayata geçirmesi, Gazze'deki ilk kız okulunu kurması ve Gazze'nin mevcut merkezi bölgesi olan *Âl-Rimal'ın* kentleşmesini sağlayarak, bölgenin Yahudi kolonizasyonu planlarını engellemek amacıyla şehrin sınırlarını deniz kıyısına kadar genişletmesiyle tanınır.

Fahmi, greve katılmayı reddetti ve bunun sadece Gazze halkına zarar vereceğini, hükümete ise zarar vermeyeceğini savundu. Gazze belediyesi 1936 genel grevine katılmadı ve vatandaşlarına hizmet vermeye devam etti. Öte yandan, Kudüslüler tarafından benimsenmeyen yapıcı bir yaklaşım önerdi. 10 Mayıs 1936 tarihli Sir Arthur Grenfell Wauchope'a yazdığı açık mektupta, gizli Yahudi göçünü ve İngilizlerin Siyonist projeye verdiği desteği şiddetle kınayarak, "sürekli ırksal çatışmayı" önlemek amacıyla Filistin sorununa barışçıl bir çözüm bulmak için bir dizi öneri sundu. *Bu öneriler arasında* Balfour Deklarasyonu'nun iptali, Filistin'in üç tek tanrılı

dinin mensuplarının haklarının eşit şekilde saygı gördüğü kutsal bir toprak olarak ilan edilmesi, Filistin'de tek bir eğitim sisteminin uygulanması ve Yahudi üyeleri de içeren bir Arap hükümetinin atanması yer alıyordu.

Çatışmanın doğasına dair son derece keskin anlayışı, daha sonra Peel Komisyonu'na sunduğu ve Filistinlilerin durumunu Amerikan Yerli Halklarının durumuyla karşılaştırdığı muhtırasında ortaya çıktı.

Nabluslu pan-Arap partisi İstiklal'in lideri Evni Abdül-Hadi'nin görüşüne göre, Hacı Amir çok pasif davranıyordu. Yüksek Komiserin onayını, hatta belki de teşvikini aldıktan sonra, Eylül 1936'da Ürdün'e giderek Emir Abdullah'ı ziyaret etti. 1921'de güney Suriye vilayetini ayrı bir devlete dönüştürerek Siyonist girişime dahil olmasını zekice engelleyen Haşimi *şeyh* , Filistin tarihinde önemli bir rol oynamaya başlamıştı. İngiliz yanlısı duruşu onu Londra'daki karar vericiler için kabul edilebilir kılıyordu. Filistin krizine müdahale etmeyi kabul etti: 300.000 civarında nüfusa sahip bir çöl krallığının hükümdarı olmak yerine Filistin kralı olma şansına karşı koyamazdı. Dahası, Filistin'deki ayaklanma yayılıp krallığını da etkileyebilirdi.

Ancak Abdullah tek arabulucu gibi görünmek istemediği için iki kralı daha devreye soktu: akrabası genç Irak Kralı Gazi ve rakibi Arabistan Kralı İbn Suud. El-Hacı Amin daha önce İbn Suud'dan yardım istemişti ama sonuç alamamıştı; Cidde'deki İngiliz temsilcisi İbn Suud'a El-Hacı Amin'in talebini reddetmesini tavsiye etmişti. [77] Bu üçlü müdahaleyle karşı karşıya kalan El-Hacı Amin, grevi durdurmayı ve İngilizlerin uzlaşma girişimine yanıt vermeyi gönüllü olarak kabul etti. İngiltere, Arap krallarının arabuluculuk yapmasına izin verirken, isyancılara ve grevcilere karşı askeri güç kullanmaya devam ederek yerel çatışmayı bölgesel bir çatışmaya dönüştürdü.

Kasım 1936'da, liberal bir politikacı ve Muhafazakar Başbakan Sir Robert Peel'in oğlu Lord Peel, Filistin sorununa çözüm arayacak bir soruşturma komisyonunun başına atandı. İngiliz hükümeti, tek bir ayda, tüm manda dönemi boyunca öldürülenlerden daha fazla Yahudi ve Filistinlinin öldürülmüş olması gerçeğinden sarsılmıştı. El-Hajj Amin grevi iptal etmesine rağmen, komisyonla işbirliği yapacak durumda değildi. İlk başta denedi, ancak hakarete uğradığını hissetti ve geri çekildi. Komisyonun, Kral David Oteli açılmadan önce göz bebeği olan eski Saray Oteli'nde toplanmasından rahatsız oldu. Ama en çok da, amacının

arabuluculuk yapmak olduğunu, aşağılamak olmadığını unutmuş olması gereken Lord Peel'in tavrından öfkelendi.

14 Ocak 1937'de el-Hajj Amin, Yüksek Arap Komitesi'nin birçok üyesiyle birlikte otele geldi. Ülkenin en iyi tercümanlarından biri olan Said Qabani, kendisine özel olarak görevlendirilmişti. İfade vermeye başladığı andan itibaren Lord Peel, 1922'de General Allenby'nin ülkeye bağımsızlık sözü verdiği iddiasından başlayarak, hiçbir zaman uygulanmayan 1930 İngiliz politikasına kadar her bir argümanını sorguladı ve eleştirdi. [78]

Sonuç olarak, Yüksek Arap Komitesi komisyonu boykot etti. Boykotun nedenleri elbette daha derindi. Komitenin tutumu açıktı ve Birleşmiş Milletler 1947'de kendi soruşturma komisyonunu gönderdiğinde de değişmeden kalacaktı: göçün durdurulması ve toprak alımları müzakere konusu değil, müzakere için ön koşuldu ve müzakereye istekli olmak bile, dış işgalciler tarafından topraklarından edilen ülkenin asıl sakinlerinin bir tavizi olarak görülmeliydi.

Ancak Peel Komisyonu'nu boykot ederken, el-Hajj Amin Siyonistlerle iletişim kanalları aramaya devam etti. Bu sefer aracı olarak, tanınmış bir aileden gelen ve zorunlu yargıda yüksek bir yetkili olan Musa el-Alami görev aldı. Siyonist taraftaki bağlantıları, siyasi departmanın başkanı Moshe Shertok'un (Sharett) ortaklarıydı ve Mapai (baskın Siyonist işçi partisi) tarafından örtülü olarak onaylanmıştı. 1936'da gerçekleşen temaslar, Siyonist faaliyetlerin askıya alınmasını ve Filistin direnişinin sona ermesini sağlamayı amaçlıyordu; bu da ülkenin geleceği hakkında esaslı müzakerelere yol açacaktı.

Ancak bu tur da sonuçsuz kaldı. Bu arada, Hacı Amir, istemeden ve belki de gönülsüzce, Filistin siyasetinin tek lideri haline geldi. Muhalefet liderlerinden bazıları şiddet olayları nedeniyle ülkeyi terk etmişti. Kamuoyu artık sadece basınla sınırlı değildi; insanlar grev kırıcılarla ve Siyonizme karşı ılımlı bir tutum sergilediğinden şüphelenilen kişilerle mücadele etmek için gruplar oluşturuyordu. Komitenin kalan üyeleri, *müftünün* 'ılımlılığına' protesto olarak istifa etti. Bu eleştiri ve muhtemelen gergin atmosfer, Cemal'in bile *müftünün* İngilizlere karşı daha sert önlemler almasını talep etmesine neden oldu.

Bu sefer daha temkinli olan ve zaman zaman Cemal'in savaşçı ruhunu dizginleyen Amin'di. Cemal'in asıl faaliyeti, ailenin siyasetle ilgilenmeyen üyelerine ulusal mücadeleye katılmaları için baskı yapmaktı. Ekonomist

Muhammed Yunus'u Tarım Bankası'nın (Arap Ulusal Bankası'nın bir yan kuruluşu) müdürlüğünü üstlenmeye ve Filistin topraklarını kurtarma çabalarına katılmaya ikna etti. Ayrıca eğitimci ve gazeteci Abdül-Selam III'ü de zamanının büyük bir bölümünü ulusal eğitime ve gazeteciliğe ayırmaya ikna etti.

Cemal, 1936 yılının sonlarında bile temkinli bir lider olarak kaldı, ancak kamp içindeki muhalifleriyle ilişkilerinde durum böyle değildi. Filistin iç siyasetinin tarihindeki en çirkin dönemlerden biri, Naşaşibilerin daha aşırı bir söylem benimsemesi ve *müftüyü* korkaklıkla suçlamasıyla başladı. *Al-Difaa* gazetesi şöyle yazdı:

> Antara ve Hatim el-Tay [iki ünlü Cahiliye şairi] yolda karşılaştılar. Hatim, Antara'ya, 'Cesaret nedir?' diye sordu. Antara, 'Parmaklarını dişlerimin arasına koy ve benim parmağımı da dişlerinin arasına al. Sen sertçe ısır, ben de öyle.' diye cevap verdi. İkisi de tüm güçleriyle ısırmaya başladılar. Hatim, 'Durun, yeter!' diye bağırdı. Antara, 'Cesaret sabırdır,' dedi. 'Eğer acıdan bağırmamı bekleseydin, benden daha büyük bir kahraman olurdun. Ama önce sen bağırdın, bu yüzden ben senden daha büyük bir kahramanım.' Ey Arap! Parmağın düşmanının ağzında, onun parmağı da senin ağzında. Antara ol ve bekle.

Bu korkaklık suçlamaları, el-Hajj Amin'in İngiliz karşıtı grev de dahil olmak üzere aşırı önlemler almayı reddetmesinden kaynaklanıyordu. [81]

Müftü grevi desteklemedi ve hatta devlet çalışanlarının greve gitmesini engellemeyi başardı. Şiddet eylemlerini de desteklemedi ve Haziran 1936'ya kadar durumu alevlendirmekten kaçındı. El-Hacı Amin ayrıca, İzz el-Din el-Kassam'ın ateşli vaazlarının acı sonuçlarından biri olan Hristiyan karşıtı düşmanlığı hafifletmek için özel bir çaba gösterdi. İzz el-Din el-Kassam'ın ölümünden sonra takipçileri kâfir Hristiyanlara karşı *cihat* çağrısında bulundular. El-Hacı Amin müdahale etti ve camileri gezerek ve Filistin için canlarını feda eden Hristiyanlar hakkında dokunaklı konuşmalar yaparak bu hastalıklı büyümeyi daha başlangıçta engellemeyi başardı.

Ancak 1936'da, Hacı Amir nereye giderse gitsin, Naşaşibiler onu utandıran patlamalara neden oldular - ister Yafa'da, ister Haram el-Şerif'te olsun. [83] Yine de bu durum, Hacı Amir'in yürütme kurulu başkanı olarak seçilmesini engellemedi.

Haziran 1936'da el-Hacı Amin, rakiplerine karşı harekete geçmeye başladı. Bu, zayıflıktan değil, kampanyasını yönlendiren yeni bir güç duygusundan kaynaklanıyordu. Bu güç duygusu, bir önceki ay, o yıl kurulan ve Filistin'deki tüm kasaba ve şehirlerde ayaklanmayı yöneten tüm ulusal komiteleri çağırdığında doğmuştu. Çevre köylerin muhtarları gelip bu komitelerin her birine bağlılık yemini ederek konumlarını teyit ettiler.

Ülkedeki tüm Filistinlileri temsil eden bu toplantı, Hacı Amir'in daha güçlü konumunu ortaya koydu. Toplantıyı şu sözlerle açtı: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, bu ulusal toplantıyı yaralılarımıza selam göndererek açıyoruz ve sizleri şehitlerimizi anmak için ayağa kalkmaya ve ruhları için hep birlikte *fetva* okumaya davet ediyorum."

Yıl bitmeden önce, el-Hacı Amin bu sözleri birkaç kez tekrarlamak zorunda kaldı. Dinleyicilerine, Britanya'nın tüm vaatlerini, özellikle de 1930'da İngiliz hükümetinin Hope Simpson Komisyonu'nun tavsiyelerini uygulama sözünü tutmadığını açıkladı. Hebron'dan gelen ulusal komite, Yahudi ürünlerine boykot ve vergi ödememe gibi daha sert önlemler için baskı yaptı, ancak el-Hacı Amin, İngilizlerden çok rakiplerine karşı harekete geçmekle daha çok ilgileniyor gibiydi. Ulusal söylemlerin ardından, Yüksek Arap Komitesi'ndeki arkadaşlarını evinde yemeğe davet etti. En sevdiği yemek olan mercimek çorbası eşliğinde, şiddet içeren intikam eylemlerini de kapsayan bir kampanya planladılar. Ayın sonunda, el-Hacı Amin, Yüksek Arap Komitesi üyelerini ülke turuna çıkardı ve gittikleri her yerde coşkulu bir karşılama gördüler.

Başarılı turun ardından, el-Hacı Amin, rakiplerinden birkaçını ortadan kaldırmak için yeşil ışık yaktı. Bu eşi benzeri görülmemiş kardeş katliamı, 1938 yazına kadar iki yıl sürdü. Hedefler arasında, İstiklal'e geçmeden önce Hüseynileri destekleyen Hayfa *vakfının* yöneticilerinden biri olan Halil Taha da vardı. Taha, Eylül 1936'da suikaste uğradı. [85] Hayfa belediye başkanı Hasan Şukri, diğer daha az şanslı rakiplerinin aksine, suikastten kıl payı kurtuldu. El-Hacı Amin'in biyografisindeki bu bölüm, daha önce yaptıklarının çoğunu gölgeledi. Görünüşe göre, iç savaş terörünü bir kontrol aracı olarak kurmaktan bizzat sorumluydu.

Kampanyanın bir diğer kurbanı da, 1937 yazında Arap-Yahudi anlayışını savunan bir kitapçık yayınlayan Arif el-Asali oldu. *Müftünün* korumaları tarafından evinden kaçırıldı, yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak Ürdün'de bir bölge valisi olan babası, oğlunun hayatının geri kalanında asla siyasi faaliyetlerde bulunmayacağından emin olduktan sonra *müftü* , tutulduğu ofisinin avlusundaki kuyudan çıkarılmasına izin verdi. Beyrut'a sürgün edildi ve 1990 yılında orada öldü.

1937 yazında Lord Peel, Filistin'i küçük bir Yahudi devleti, bir Arap devleti ve bir İngiliz himayesi olarak bölme ve Arap devletini Ürdün Krallığı'na ilhak etme önerilerini yayınladı. Muhalefet, Haşimi ilhakı fikrini kabul etti ancak bölünmeyi reddetti. *Müftü*, Haşimi Krallığı'nın himayesine girmeyi reddetti ve komisyonun önerilerini açıkça reddederek Filistin kamuoyunu iyi bir şekilde temsil etti. Hüseyinilerin çoğu onunla aynı fikirdeydi, ancak hepsi değil.

Müftünün aksine, Cemal'in Abdullah'a hiçbir itirazı yoktu. Mayıs 1936'da emiri ziyaret etmiş ve Filistin krizine müdahalesinin ön koşulu olarak Yahudi göçünün askıya alınmasını talep etmesi için onu ikna etmişti. Emirin onayı Cemal'in Haşimilere olan güvenini artırdı. Nitekim, Cemal'in 1930'larda Yüksek Komiserin evindeki bir çay partisine davet edildiği son seferde, konuklara ülkenin bölünmesi gerekiyorsa, Arap kısmının Abdullah'a verilmesinin en iyisi olabileceğini söylemişti. "Keşke Araplar ve Yahudiler birbirleriyle nasıl konuşacaklarını bilselerdi," demişti, "bir anlaşmaya varırdık." Öte yandan, El-Hacı Amir açıkça Haşimi karşıtı bir tutum benimsedi. Şubat 1937'de Abdullah'a karşı İbn el-Suud'dan yardım istemek için *Hacca* gitti ve hatta Hicaz kabilelerinden Ürdün'e girmelerini istedi.

Cemal, el-Hacı Amin'e karşı karşıya olduğu seçenekleri açıkça anlattı: ya Siyonist hareketle müzakereler, İngilizlere karşı ortak bir cephe oluşturmak ya da İngilizlere karşı topyekün bir savaş. Ağustos 1937'ye kadar el-Hacı Amin, Cemal'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Siyonist olmayan Yahudi gruplarını ve Filistin'deki Brith Shalom grubunu, Yahudilerin göç ve toprak alımlarına yönelik gönüllü kısıtlamalarını desteklemeye ikna etmesine izin verdi. O yaz Cemal ayrıca, Filistin liderliğinin özellikle yasadışı göçmenliğe karşı olan tutkulu muhalefetini tanıması için zorunlu yönetimi ikna etmeye çalıştı. Hükümet sekreterine yazdığı mektupta, "Özellikle ilginç olan, yasadışı göçmenlerin çoğunun

hükümet gözetimindeki limanlardan girmesidir" dedi. Sekreter ise cevaben hükümet gözetimindeki limanların önemini eleştirdi.

Neredeyse hiç beklenmedik bir anda, Hacı Amir'in ayaklarının altındaki toprak sarsılmaya başladı. Görünüşe göre, zorunlu yönetim yetkililerinin onu susturmak için ne kadar ileri gidebileceklerinin farkında değildi. Temmuz 1937'de Hacı Amir, İngiliz İmparatorluğu'nun onu düşman olarak gördüğüne dair ilk işareti gördü.

17 Temmuz sabahı şafak vakti, İngiliz polisinin zırhlı araçları Yüksek Arap Komitesi ofislerini kuşattı, Hacı Amir'in evine giden tüm sokakları kapattı ve tüm mahalleyi abluka altına aldı. Telefon hatları kesildi ve askerler ofislere baskın yaptı. Hacı Amir zamanında kaçmayı başarmış ve Mescid-i Haram'a bitişik ve Mescid-i Aksa çevresindeki ana kompleksin ayrılmaz bir parçası olan Eski Şehir'deki eski evinde saklanıyordu. Evi, camiye bağlayan tünel hariç, evin tüm açıklıklarını kapatmıştı. Görünüşe göre İngiliz yetkililer nerede saklandığını biliyorlardı ancak henüz ona karşı harekete geçmemeye karar vermişlerdi. Manevi hükümetin nihayetinde ona karşı kesin bir şekilde harekete geçmeye karar vermesinden önceki son hamleleri olarak, dünya ile ve özellikle Arap dünyasıyla iletişim kurmayı başarmıştı.

Bu saldırıdan sonraki ilk hamlesi, hayatta kalma çabaları ışığında değerlendirilmelidir. Ağustos ayında el-Hajj Amin, Nazi Almanyası'ndan tekrar yardım istedi (daha önce reddedilmişti). Kudüs'teki yeni Alman konsolosu Wilhelm Dalle, selefine göre bu temasa daha fazla ilgi gösterdi. Arap dünyasındaki Alman elçiliklerinden Nazilerin Filistin çatışmasına karşı tutumlarını değiştirdiğine dair söylentiler geliyordu ve Musa el-Alami bunların doğru olup olmadığını öğrenmek için Berlin'e gitti. Nazi hükümetinin soruna destek veya ilgi göstermediğini keşfetti. El-Hajj Amin için bu, Filistinlilerin uluslararası konumunu güçlendirmeye yönelik birkaç girişimden biriydi. İsrail tarih yazımı, çok az kanıtla, bu zamana kadar *müftünün* Nazi ideolojisini desteklediğini ve bu nedenle Berlin ile daha yakın ilişkiler aradığını iddia edecekti. Bu suçlama genel olarak Batı'da ve özellikle İngiltere'de kabul görecekti.

Tüm bu çabalar başarısız olunca, Hacı Amir bir kez daha Arap dünyasını Filistin davasına çekmeye çalıştı ve bu sefer geçmiştekinden daha başarılı oldu. Filistin'e yönelik artan Arap ilgisi, Abdullah'ın ülkedeki müdahalesini etkisiz hale getirdi, Haşimilerin himayesindekileri (Naşaşibiler) iç siyasetteki etkili bir faktör olmaktan çıkardı ve Hacı Amir'in

Filistinlilerin çoğunun ulusal lideri olarak konumunu korumasını sağladı. Yüksek Müslüman Konseyi'nin fonlarını kullanarak, Hacı Amir Eylül 1937'de Suriye'nin Bludan kentinde pan-Arap bir konferans düzenledi. 400 delege Hacı Amir'i destekledi, bölgesel bir lider olduğunu teyit etti ve İngiltere'ye karşı topyekün bir isyan başlatması için onu teşvik etti. Hatta geniş Arap desteğiyle askeri harekat için iddialı bir plan hazırlamasına bile yardımcı oldu.

Bu, kısmen İngiltere ve Fransa'nın Suriye'ye resmi bir konferansa izin vermemesi için baskı yapması nedeniyle gayri resmi bir konferanstı, ancak Filistin işlerine dışarıdan Arap müdahalesinin başlangıcını işaret ediyordu. Bununla birlikte, bu müdahale çok fazla sözden ve az eylemden ibaretti; bu acizlik, 1948 felaketine önemli ölçüde katkıda bulundu. İngilizler konferansı görünüşe göre ilgiyle takip ettiler. Şam'daki konsolosları Gilbert McGrath'ın, *müftüyü* bölgedeki imparatorluğun başlıca düşmanlarından biri olarak tanımlayan günlük raporlar gönderen bir ajanı vardı. Bludan Konferansı'ndan sonra, Filistinliler ve İngiltere arasındaki uçurum onarılamaz hale geldi ve Filistinlilerin Londra'yı kendi lehlerine etkileme yeteneklerini ciddi şekilde zedeledi.

Konferansa dair Filistinli tanıklıklar olsa da, Londra *Times* muhabirinin (ve belki de gerçekten bir İngiliz istihbarat ajanıymış gibi davranan) raporları üzerinden incelemek ilginçtir. Konferans, eski rakibi, Hayfalı ileri gelen Mu'in el-Madi (ki daha sonra taraf değiştirip Kral Abdullah'ın sadık bir destekçisi olacaktı) tarafından sahnelenen, el-Hajj Amin'e olan bağlılığın başarılı bir gösterisiydi. Bludan'a 400 delege getirmeyi başarmıştı; bu delegeler, sadece 250 kişiyi alabilen Grand Hotel'in ana salonuna tıkıştırılmıştı.

Yabancı gazetecilerin konferansa girmesine izin verilmedi; bu konferans, Hacı Amir'in hayatının en önemli olaylarından biriydi, ancak umduğu tüm sonuçları vermedi. *Times* muhabiri, Suriye Ulusal Bloğu'nun genç üyelerinin arasına sızmayı ve Lübnan, Mısır ve diğer yeni bağımsız Arap devletlerinin bayraklarının arasından geçmeyi başardı. Delegelerin çoğu *müftünün* güçlü İngiliz karşıtı önerilerini yumuşatsa da, Peel Raporu'nu reddetme, bölünmemiş bir Filistin talep etme, manda yönetiminin ve Balfour Deklarasyonu'nun kaldırılması ve göçün ve toprak alımlarının durdurulması konusunda geniş bir mutabakat vardı. Konferans ayrıca Siyonist malların boykot edilmesini istedi, İngiliz ürünlerinin boykot edileceği tehdidinde bulundu ve topraklarını satan Arapları kınadı.

Hacı Amin'in Müslüman Konseyi fonlarını kullanma biçimine dair şüpheler hiçbir zaman ortadan kalkmamış olsa da, Bludan'da delegelerin masraflarını ve konferans giderlerini karşılamak için kendi parasından 1.500 Filistin lirası (oldukça büyük bir meblağ) harcadığına dikkat çekilmelidir. Bununla birlikte, katılımcıların bazıları masraflarını ödemedi ve *Times* muhabiri otel lobisinde öfkeli ve küçük düşürücü tartışmalar yaşandığını anlattı.

El-Hajj Amin, başarısının zirvesinde olmanın tadını uzun süre çıkaramadı. Konferans Ağustos ayında gerçekleşti ve ertesi ay Kuzey Filistin'in İngiliz Bölge Komiseri Lewis Andrews suikasta kurban gitti. Bu yerel bir girişimdi ve *müftüyle* hiçbir ilgisi yoktu: Andrews, Peel Komisyonu ile ilişkiliydi ve suikastçılar onu komisyonun tavsiyeleriyle lekelenmiş olarak gördüler. Cinayet, İngiliz yetkililerinin 1936 başlarından beri yapmayı düşündükleri şeyi yapmalarını sağladı: El-Hajj Amin'i, güçlü konumunu kullanarak onlara karşı topyekün bir mücadeleye girişmeden önce siyasi sahneden uzaklaştırmak. Suikasttan sonra, Yüksek Müslüman Konseyi ve Yüksek Arap Komitesi'ni feshettiler.

Peel Komisyonu raporundan önce, el-Hajj Amin ihtiyatlı bir politika izlemişti. Ancak rapora olan mutlak muhalefeti, onu manda yönetimiyle doğrudan bir çatışmaya sürükledi. Silahlı bir ayaklanma başlatmasa da, kaderi İngiliz İmparatorluğu'nun muazzam gücü tarafından mühürlendi. Bludan Konferansı'ndan bir ay sonra, el-Hajj Amin, ailenin diğer önde gelen üyeleriyle birlikte Filistin'den kaçmak zorunda kaldı; onlar geri döneceklerdi, o ise dönmeyecekti. Sonucu önceden belli olan bir senaryo gibi, bu, Filistin'in önde gelenleri arasında eşitler arasında birinci olan Hüseyini ailesinin siyasi düşüşünün başlangıcıydı. Ancak bu, on yıl sonra tüm Filistin toplumunun çöküşüne kıyasla küçük bir düşüştü.

BÖLÜM 10

Sürgündeki Aile

Hüseyniler ve Silahlı İsyan, 1937–8

El-Hajj Amin, kaderin belirlendiğini anladı: Filistin'deki İngiliz hükümeti açısından *istenmeyen kişiydi* . 12 Ekim 1937'de Rawdat al-Ma'arif'e, oradan da şehirden ayrıldı. [1] Filistin'deki İngiliz yetkililerinin onu o Ekim ayında gerçekten tutuklamayı düşünüp düşünmediklerini geriye dönüp bakarak bilmek zordur. Belgeler tereddüt ve kararsızlık gösteriyor. Mandanın önde gelen isimleri, *müftünün* tutuklanmasının Filistin çatışmasını daha da kötüleştirebileceğini biliyorlardı. Yine de, serbest bırakılması halinde isyanın liderliğini güçlendirebileceğinden korkuyorlardı. Her halükarda, El-Hajj Amin tutuklanmadan önce kaçmaya karar vermişti.

Yüksek Müslüman Konseyi'nin dağılması okulun kapanmasına yol açmıştı. Bu okul, Hacı Amin'in kalbinde çok özel bir yere sahipti; orada okumuş, yönetmiş, yenilemiş ve Filistin'i neredeyse sonsuza dek terk etmeden önce kaldığı son yer olmuştu. (Göreceğimiz gibi, bir kez daha oldukça garip koşullar altında Doğu Kudüs'e dönecekti.) Okul, Kubbetü'l-Sahra'nın kuzey tarafında, türbenin avlusunun kuzey duvarının ayrılmaz bir parçasıydı. Memlüklerin Gazze ve Kudüs valisi Alim el-Din el-Sanjar el-Jauli (1284–1344) zamanında inşa edilmiş ve onun adından dolayı ' *el-medrese el-Cevliye* ' olarak adlandırılmıştı. On beşinci yüzyılda, Memlüklerin Kudüs valilerinin ikametgahıydı. Osmanlılar, ihtişamına aldırmadan binaya bir mahkeme ve bir hapishane kurmuş ve Türk yönetimi altında 'Eski' olarak adlandırılmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, Muhammed Salih el-Hüseyni bu arazide bir ilkokul açmıştı ve Büyük Savaş'tan sonra el-Hacı Amin burayı satın aldı. El-Hacı Amin, Yüksek Müslüman Konseyi'nin başına atandığında okulu Haram el-Şerif'in dini mülküne dahil etti. 1922'de Yüksek Müslüman Konseyi, o zamana kadar

ortaokul haline gelen ve on birinci sınıfa kadar eğitim veren, öğrencileri lise bitirme sınavına hazırlayan okula bir müdür atadı. Okulda Arapça ve İngilizce eski kitaplar içeren iyi bir kütüphane, bir cami ve Arapça oyunlar için küçük bir sahne vardı; yöneticiler Arapçanın okulun resmi eğitim dili olmasında ısrar ettiler. İngiliz yetkililer okulu kapattılar çünkü Büyük İsyanın ilk yıllarında Müslüman din alimleri orada hükümet karşıtı faaliyetlerde bulunmak için toplanmışlardı ve okulun izcilik hareketini potansiyel olarak yıkıcı bir örgüt olarak görüyorlardı. Okul kapatıldığında, 100 öğrencisi Zahara Kapısı mahallesindeki merhum Musa Kazim'in evine taşındı ve 1948 yılına kadar orada eğitimlerine devam ettiler. [2]

El-Hajj Amin son kez okula girdi. Belki de okulun, İsa Mesih'in çarmıha gerilmeye mahkum edildiği Roma *praetoriumunun* bulunduğu yerde olduğunu ve Via Dolorosa'nın ilk durağı olduğunu hatırladı. Geçmişte İsa ile özdeşleşmişti: 1920 ve 1929'daki şiddet olaylarındaki rolü hakkında Şav Komisyonu tarafından sorgulandığında, masum olduğunu ilan etmiş ve yanlış yere suçlandığını ima etmişti. Yahudi avukat, "Neden suçlandınız?" diye sordu. "Aynı nedenle, 1900 yıl önce, saygıdeğer komisyonun oturduğu yerden yaklaşık 200 metre uzaklıkta [duruşma evinde gerçekleşti], İsa çarmıha gerilmeye mahkum edildi. O zaman da, Yahudileri memnun etmek için hüküm verildi." Belki de El-Hajj Amin, diğer duraklara çıkan merdivenlerin bulunduğu yerde duruyordu - Scala Sancta olarak bilinen bu merdivenler, MS 1. yüzyılda sökülüp Roma'ya götürülmüştü. Fakat Hacı Amin, kendisini İsa Mesih, İngiliz valisini de Pontius Pilatus rolünde hayal etse bile, kaderini düşünmek için okulda oyalanamazdı. [4]

12 Ekim akşamı çökerken, Bedevi kıyafetleri giymiş ve Muhammed el-Cafer kimliğini taşıyan *müftü* , Haram'daki evinin penceresinden yirmi metre aşağıya, surların dışındaki bir meyve bahçesine kaydı. İngiliz devriyelerini gece gündüz izleyen meyve bahçesi sahibi, *müftüye* alanın boş olduğunu işaret etti. *Müftünün* yakın arkadaşı Rafık el-Acuni onu bir arabada bekliyordu ve onu Yafa'ya götürdü. Araba yolda birkaç kez durduruldu ve incelendi. Yafa'da başka bir arkadaşı Yusuf Zeyne el-Decani onları karşıladı ve onları kıyıdaki güzel evine götürdü. Gece yarısı el-Hacı Amin, Yafa Limanı'ndan küçük bir tekneyle ayrıldı ve şafak vakti Yafa'nın 64 kilometre kuzeyindeki Ebu Zebura Limanı'na ulaştı. Ertesi gece Hayfa'ya gitti ve ondan sonraki gece Filistin'den ayrıldı; 1967'de Ürdün Kralı Hüseyin onu Kudüs'e davet edene kadar bir daha Filistin'i görmedi. Sur'a ulaştığında Fransız Sahil Güvenliği tarafından yakalandı ve Fransız

polis şefi Pierre Colombani'nin huzuruna çıkarıldı. Ancak Colombani'nin bir dostu olduğu ortaya çıktı ve *müftü* ona Lübnan'da uzun süre kalmayacağına, ilk fırsatta Şam'a gideceğine dair söz verdi. Cemal, Hacı Amir'in ardından kaçtı. Ayrılmadan önce, Hüseynilerin ikinci yayını olan (*El-Cemaat el-Arabiyye'den* sonra) *El-Liva'nın* son sayısını düzenledi. İngilizler onu tutuklamaya geldiklerinde ofisini boş buldular.

Başlangıçta İngilizler, Hacı Amin'in Lübnan'a kaçışının uygun bir çözüm olduğunu düşündüler. Beyrut'taki Yüksek Müslüman Konseyi başkanı Dr. Samah el-Fahuri'nin evinde kalıyordu ve Fransız yetkililer, evin yanına bir askeri birlik konuşlandırarak İngilizlerin isteğini yerine getirdiler. [5] *Müftü* , üç katlı evin en üst katında kalıyordu. İlk ziyaretçilerinden biri, Hacı Amin'i yerel Müslümanlardan aldığı sıcak karşılamadan cesaret alarak iyi bir ruh halinde bulan Akram Zuaytar'dı. Hacı Amin, ziyaretçisine Filistin'deki insanların kaçışına nasıl tepki verdiğini sordu ve Zuaytar, görüşlerin bölünmüş olduğunu söylemeye cesaret edemedi. Bazıları, Haram'da hapsedilmek anlamına gelse bile ülkede kalması gerektiğini savunurken, diğerleri 'fedakarlık kendi başına yapılmaz' ve asıl önemli olanın İngilizlerin elinden kurtulmak olduğunu söyledi. Ancak Abdülkadir, *müftünün* kaçışını destekleyerek kamuoyundaki tartışmaya son verdi. Zuaytar, el-Hajj Amin'e herkesin onun arkasında olduğunu temin etti.

El-Hacı Amin, Lübnanlıların onu daha tenha bir yerde saklamak istemesi nedeniyle El-Fahuri'nin evinde uzun süre kalmadı. Eski bir arkadaşı, tanınmış Beyrut sosyetesi Maude Faragallah, Fransız Yüksek Komiseri'ne başvurdu ve onun için daha uygun bir sığınak buldu. İngilizlerin tehdit olarak gördüğü bir kişi için güvenli bir sığınak ayarlamak kolay olmasa da, sonunda ona Kassalik'te, bir gün Fuad Şihab'ın başkanlık sarayı olarak hizmet verecek olan görkemli bir konut buldu. [6] Bu sadece uygun değil, aynı zamanda isyanın henüz sona ermediği Filistin ile temas halinde olmasını sağlayacak stratejik bir konumdaydı. Fransız yetkililerinin bilgisi dahilinde, danışmanlar ve elçiler kabul etmesine izin verildi. İsyan sırasında El-Hacı Amin, geleneksel tarbuş yerine *kafiye* ve *akal* (kumaş başörtüsü ve ip) sistemini Filistin'in ulusal başörtüsü olarak uygulamaya koydu. [7] 1938'de Filistin'de İngiliz mandasına karşı gerilla savaşı yürütmeye çalışan silahlı gençlik grubunu cesaretlendirmenin yollarını aradı. Ancak grup, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin yardımıyla ve bugün savaş suçu olarak kabul edilecek bir dizi toplu cezayla acımasızca ezildi.

El-Hajj Amin Lübnan'a yerleşmişken ve Cemal Arap dünyasını gezerken, Filistin tarihinin sahnesinde kısa bir süreliğine başka bir Hüseyini daha belirdi: Tahiri kolunun bir üyesi olan Süleyman el-Hüseyni. Daha tanınmış olan İshak Derviş ile çok yakın çalışıyordu; İshak Derviş, El-Hajj Amin'in evlilik yoluyla akrabası ve yakın danışmanıydı. İkisi de Filistin ayaklanmasının karargâhını Şam'da kurdu ve silahlı mücadelenin ezilmeden önceki başarısı, büyük ölçüde, bu tür operasyonları uzaktan yönetme becerilerine bağlıydı.

Süreceği süre boyunca etkileyici bir kurtuluş savaşıydı; Filistinlilerin 1987'de ve ardından 2000'de tekrar girişmeye cesaret edeceği türden bir savaş. Ekim 1937'den 1938 kışına kadar, ayaklanma Filistin'in her yerinde gerillaların İngiliz ve Siyonist hedeflerine saldırmasıyla şiddetlendi. Bahsedildiği gibi, İngiliz hükümeti sert bir şekilde karşılık verdi, toplu cezalar ve ölüm cezaları uyguladı. Süleyman ve İshak'ın çabaları sayesinde, Hüseyniler ayaklanma boyunca siyasi güçlerini korudular. *Müftü , nakib el-eşref ,* belediye başkanı, milletvekili, Yüksek Müslüman Konseyi başkanı veya Yüksek Arap Komitesi başkanı gibi önemli makamlardan yoksun olsalar bile, aile siyasi haritanın merkezinde yer almaya devam etti - etkileyici bir başarı.

Aile, askeri liderliğin politikasını belirliyordu, ancak silahlı mücadeleyi yönetemiyordu. Nitekim, bunu yapabilecek çok az Filistinli vardı ve yüksek komutanlığın önceliği, başına geçebilecek, mutlaka Filistinli olması gerekmeyen bir Arap bulmaktı. Doğal seçim Fawzi al-Qawuqji oldu. Suriye'nin Trablus kentinden olan Qawuqji, Fransa'ya karşı Suriye isyanını yöneterek ün kazanmıştı. Kendisini Filistin'de pan-Arap dayanışmasının somut örneği olarak göstermişti. Askeri deneyimi ona Suudi kralının askeri danışmanlığı görevini kazandırmıştı, ancak bir nedenden dolayı Suudi sarayıyla arası bozulmuş ve ölüm cezasına çarptırılmasına rağmen Fransız ordusunda hizmet etmeye geri dönmüştü. 1932'de Bağdat'taydı ve burada Filistin'deki silahlı mücadele için çalışmaya başlamıştı. Ancak siyasi hamisi olarak Naşaşibileri seçmişti ve burada İngiliz ve Hüseyni çıkarları örtüşüyordu. 1936'da, İngiliz kuvvetlerine karşı bazı cesur operasyonlara katılan gönüllülerden oluşan bir orduya liderlik etti. Ancak uzun süre kalmadı ve o yılın Ekim ayında Filistin'i terk etti. 1948'de geri dönecek ve yerel siyasette el-Hajj Amin'in baş rakibi olacaktı. Fakat 1938'de, Filistin'e tekrar girmeyi düşünmüş olsa bile, İngilizlerin baskısı altında olan Irak hükümeti tarafından engellenecekti; zira İngilizler

onun Filistin savaş alanına geri dönmesini engellemek için baskı yapıyordu. Kısa bir süre için, İngilizlerin tutumu Hüseynilerin tutumuyla örtüştü, çünkü her ikisi de Naşaşibilere karşıydı. Ve böylece Fawzi el-Kavukji'nin adaylığı ilk aşamada başarısız oldu.

Yaklaşılan diğer adaylar teklifi reddetti. Bunun üzerine, ayaklanmanın ilk liderlerinden ve hala Filistin'de savaşan Abdülrahim el-Hacı, görevi kabul etti. Ancak 1939 Şubat'ının sonunda İngiliz kuvvetlerine karşı yapılan bir savaşta öldürüldü. Ayaklanmanın sonuna kadar yerini iki yerel komutan aldı.

Kudüs bölgesindeki yerel komutan bile doğrudan Hüseynilerle bağlantılı değildi. Arif Abdül-Raziq, isyancıların Kudüs'teki İngiliz güçlerine saldırmaya karar verdiği Eylül 1938'den itibaren operasyonları yöneten bölge komutanıydı. İngiliz bölge komutanı Honig'in üstlerine bildirdiğine göre, 17 Ekim 1938'de şehir bir günlüğüne Filistinlilerin elindeydi - başarısızlıklarla boğuşan bir hareket için küçük bir zaferdi.

Hüseyniler, özellikle Cemal ve Hacı Amir, ayaklanmanın dışişleri bakanlarıydı. Süleyman ve İshak Darvis'in yardımıyla, ikisi de isyanın karargâhını, Fransızlara karşı Cezayir ayaklanmasına önderlik eden ünlü ailenin bir üyesi olan dostları Emir Said el-Cezayir'in evine taşıdı. Aile, 19. yüzyılın sonunda Şam'a sürgün edilmiş ve burada Faysal rejimiyle, daha sonra da Suriye'nin bağımsızlık mücadelesine öncülük eden Suriye Milli Bloğu ile ittifak kurmuştu. Emir, Filistinlilere yardım etmek için 1925'teki Fransızlara karşı Suriye ayaklanmasının gazilerini görevlendirdi. Nadir görülen bir Arap dayanışması anında, bu gaziler 1936 Filistin ayaklanmasına yardım etmek için bir komite kurdu. Bu, 1948'e kadar devam edecek olan Filistin için Suriyeli gönüllülerin toplanmasında atılan ilk önemli adımdı.

Süleyman Hüseyin, Şam'daki komite ile Filistin'deki isyancılar arasında irtibat görevlisiydi, İshak Darwish ise Lübnan'daki *müftü* ile irtibat görevlisiydi. İkisi, sürgündeki akrabaları için Muhacirin Caddesi üzerindeki Salihiyye Mahallesi'nde bir ev satın aldılar (Filistinli sürgünleri 'göçmenler caddesine' yerleştirmek de bir başka tarihsel ironi). Ev sadece toplantılar için değil, aynı zamanda kendilerine ev satın almaya gücü yetmeyen sürgünler için de bir sığınak olarak kullanılıyordu. Şifre verilmeden kimse içeri giremiyordu. Toplantılar ya sabahın erken saatlerinde ya da gecenin geç saatlerinde yapılıyordu; bunun nedeni kısmen Süleyman ve İshak'ın gün içinde meşgul olmalarıydı. Hükümet yetkilileriyle görüşüyorlar veya 1925

isyanının gazileri İbrahim el-Asal ve Ebu Abdu Kador'un sahibi olduğu El-Kamahin Kafe'de oturup isyan için gönüllü ve silah topluyorlardı. Ele geçirdikleri silahlar, Osmanlı döneminden kalma büyük çöp yığınının yanındaki merkezi Maydan Mahallesi'nde saklandı. Yerel jandarma işbirliği yaptı ve Filistin'e silah kaçakçılığı, sempati duyan köyler üzerinden önceden belirlenmiş bir rota izledi. Lübnan içinde benzer bir ağ kurma girişimi, Lübnan polisinin işbirliği yapmaması nedeniyle başarısız oldu.

Silahların çoğu, her zaman satılık silah bulmanın mümkün olduğu Kürt dağlık bölgesinde toplandı. Orta Doğu'daki her karmaşık siyasi durumda olduğu gibi, Filistinlilere çeşitli ve çelişkili çıkarlar yardımcı oldu. Kürtler, Filistinlilerin gelecekte Türkiye'ye karşı kendi mücadelelerini destekleyeceklerini umdukları için yardım ettiler ve Şam'daki Türk konsolosu, Kürtlerin elindeki silah sayısını azaltacak her türlü operasyonu desteklemekten memnuniyet duydu.

Savaş alanının yakınında bile olmamasına rağmen, el-Hajj Amin kendisini yüce komutan olarak göstermeye çalıştı. İngiliz istihbaratını kandırmak için Şam'daki sürgünü boyunca tüm muhabirleri tarafından kullanılan ' *Sumuh* ' ('Cömert') *takma adını* benimsedi. [10] Anavatanından ne kadar uzaklaşırsa, el-Hajj Amin'in büyüklük kuruntuları o kadar yoğunlaştı; 1941'de Almanya'da kendisini tüm Arap ulusunun lideri olarak tanıttı.

El-Hajj Amin'in Suriye yönetiminde geniş bir bağlantı ağı vardı. Şam'daki Hüseyniler, Suriye İçişleri Bakanlığı genel müdürü Adil el-Azma ile yakın ilişkiler içindeydi. Bu, yeniden canlanan bir bağlantıydı; 1925'te Azma kardeşler Fransızlara karşı Suriye isyanına katılmış ve periyodik olarak Kudüs de dahil olmak üzere çeşitli yerlere sürgün edilmişlerdi. O yıl ilk sürgünlerinden döndüklerinde, *müftüden* hayati mücadelelerine devam edeceklerine dair umudunu ifade eden bir mektup aldılar. Bu mektup, El-Hajj Amin'e bu ailenin kalbinde özel bir yer kazandırmış olmalı.

1936'da Adil'in kardeşi, iç güvenlik bakanı Nabih, ilk İslam Konferansı'nda Suriye'yi temsil ettikten sonra bir süreliğine Kudüs'e sürgün edildi. O vesileyle, konferans konusunda Nabih ile Hacı Amir arasında anlaşmazlık çıktı: Nabih, konferansı Suriyelilerin Fransızlara karşı mücadelesinde onlara yardım etmek için pan-Arap bir araç olarak kullanmak isterken, Hacı Amir konferansın neredeyse tamamen Filistin davasına hizmet etmesini istiyordu. Ancak anlaşmazlıkları unutuldu ve 1936'da Nabih, isyancı ordusunu organize etmeye yardımcı olmak için

bizzat Filistin'e geldi ve Adil, Kürtlerden satın alınan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan beri saklanan Alman tüfeklerinin gönderilmesini mümkün kıldı. Adil ayrıca İtalya ve Almanya gibi daha uzak ülkelerden de silah satın almayı ayarladı. Suriye-Filistin sınırındaki sınır muhafızlarının başında olması, silahları isyancılara kaçırmasını kolaylaştırdı.

müftü*Beyrut'tayken,* Lübnan *müftüsünün* yardımıyla Filistin davasını ilerletmeye devam etti. Ailenin diğer üyeleri de Arap dünyasında destek toplamak için yoğun çaba sarf ettiler. El-Hacı Amin'in yeğeni Münif el-Hüseyni, ailenin gösterdiği bağlılığın bir örneğiydi. İsyan hareketine katılımı nedeniyle 1937 kışında tutuklandı ve Şam'a sürgün edildi. Oradan Kahire'ye taşındı ve Filistin Enformasyon Ofisi'ni yöneterek broşürler dağıttı ve özel evlerde toplantılar düzenledi. Ancak Mısır hala büyük ölçüde İngiliz toprağıydı ve gelişinden kısa bir süre sonra Münif İngiliz yetkililer tarafından yakalandı. Diğer birçok Filistinliyle birlikte Seyşeller'deki bir İngiliz kampında gözaltına alındı. 1939'da o ve diğerleri serbest bırakıldı ve kısa süre sonra eskisi gibi aktif hale geldi.

Arap dünyasındaki konumları sayesinde Hüseyniler, bu ülkelerin hepsinde önde gelen destekçiler toplamayı başardılar. Mısır'da, o dönemde Mısır hükümetinde portföysüz bakan olan ve *Al-Siyasa* gazetesini Filistin davasına adayan tanınmış yazar ve entelektüel Hüseyin Heikal'den yardım aldılar. Bağdat'ta ise aileye, iktidardaki güçlerden biri olan Neci el-Suveydi yardımcı oldu. O, II. Dünya Savaşı sırasında *müftünün* Bağdat'a taşınmasına ve şehri Filistin yanlısı faaliyetlerin merkezi haline getirmesine yardımcı olan Iraklılardan oluşan bir grubun içindeydi.

Kampanyanın en başarılı hamlesi, 1938'de Şam'da Enformasyon Ofisi'nin açılmasıydı. Akram Zuaytar ve İzzat Darwaza tarafından yönetilen ve Cemal el-Hüseyni'nin danışmanlığında olan bu ofis, çok sayıda manifesto yayınladı. Sürgünde, iki Hüseyni lideri Cemal ve el-Hacı Amin, bir kez daha işbirliği yaptı ve Cemal, Arap başkentlerindeki çalışmaları koordine etti. Cemal, *müftüyü* görmek için haftada iki kez Lübnan'daki el-Duq'a gidiyor ve aynı zamanda mali işlerle de ilgileniyordu. Fonlar, Mısır Bankası'nın Şam şubesinde, önde gelen Suriyelilerin hesaplarında tutuluyordu – Filistinlilerin isimleri altında tutulmaması çok önemliydi. Filistinlilerin mali işlerine karmaşık bir ağ yardımcı oldu. Kahire'deki İtalyan konsolosluğunda çalışan Hristiyan Lübnanlı Ali Mesud, Mısır'da toplanan fonları, parayı çekip Cemal'e verecek olan Mısır Bankası müdür yardımcısına, el-Azma ailesinin bir diğer üyesine aktarıyordu.

Karmaşık mali düzenleme, II. Dünya Savaşı'ndan önceki aylarda önde gelen Hüseynileri Almanlar ve İtalyanlarla daha da yakınlaştırdı. İlişki, Cemal'in Şam'daki İtalyan ve Alman konsolosluklarından yardım almasıyla başladı. Alman konsolosluğu, sürgünlerin Salihiyye Mahallesi'ndeki karargahlarının yakınında bulunan bir Filistin gençlik kulübünün faaliyetlerini destekledi; burası spor salonları, dans ve oyun salonları ve bir konferans salonu bulunan güzel bir yerdi. İngilizler, spor salonu eğitmenleri arasında Nazi yanlısı Almanların bulunduğundan ve daha sonra Filistin'e kaçırılan gönüllüleri hazırladıklarından şüpheleniyordu. Ancak görünüşe göre bu tür faaliyetleri genellikle Suriye yetkilileri destekliyordu. Suriye hükümeti tarafından desteklenen projelerin çeşitliliği, o dönemdeki diğer Arap rejimlerinde olduğu gibi sadece ateşli söylemlerden ziyade, hükümet ve idari personel arasında gerçek bir dayanışma olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla ya Hüseyniler o günlerde Suriye'de özellikle başarılıydı ya da Suriyeliler, siyasi elit de dahil olmak üzere, diğer Arap ülkelerindeki politikacılardan daha az Filistinlilerin durumuna kayıtsızdı.

Hacı Amir'in düşünce yapısı karmaşıktı; çatışmayı çözmenin diğer yollarını sürekli araştırması da bunu gösteriyordu. Lojistik ve mali altyapıyı kurarken, Almanlardan ve İtalyanlardan yardım alma olasılıklarını incelerken ve Arap dünyasında ek müttefikler ararken, yeğeni Musa Abdullah el-Hüseyni'yi, sıra dışı İngiliz yetkilisi Stuart Newcomb tarafından başlatılan görüşmelerde kendisini temsil etmesi için Londra'ya gönderdi. Newcomb, ayaklanma sırasında bile İngiliz-Filistin ittifakına inanmaya devam etti. 1921 ile 1934 yılları arasında Filistin İngiliz yönetiminde görev yapmış ve Siyonist hareketin ateşli bir destekçisinden Siyonizmin ve İngilizlerin ona karşı tutumunun eleştirmeni haline gelmiş olan Anglo-Yahudi dostu Albert Haimson gibi, Newcomb da Yahudi-Filistin anlayışının mümkün olduğuna inanıyordu. 1939'daki kanlı çatışmanın ortasında, Newcomb ve Haimson, uzun süreli müzakereler için daha sakin koşullar sağlamak amacıyla her iki taraftan da kapsamlı tavizler vermelerini isteyen, çatışmanın çözümü için dokuz maddelik bir program taslağı hazırladılar.

Resmi pozisyonlarının ve genel gerilimin aksine, hem *müftü* hem de Yahudi Ajansı'nın önde gelen üyeleri bu girişime bir şans vermeye karar verdiler. Yahudi Ajansı, bu girişimde kendisini temsil etmesi için Yehuda Magnes'i görevlendirdi. Bu durum muhtemelen *müftünün* dikkatinden kaçmış olsa da, Magnes'in seçilmesi, Siyonist liderliğin bu girişimi çok

ciddiye almadığının bir göstergesiydi. Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nin ilk rektörü ve 1948'de ölümüne kadar başkanı olarak görev yapmış reformist bir Amerikalı haham olan Magnes, son derece saygın bir entelektüeldi ancak naif bir politikacı olarak kabul ediliyordu. 1920'lerde, ana akımdan dışlanmasına yol açan bir Siyonizm yorumu benimsemişti. Filistin'de iki uluslu bir Arap-Yahudi devleti kurulmasını savunuyordu. Dolayısıyla, dahil olduğu her girişim, Siyonist liderliğin önemsiz ancak istismar edilmeye değer bulduğu şeyler kategorisine giriyordu; bu durum Filistinlilerle birlikte yaşamak adına değil, aralarındaki anlaşmazlığı daha da artırmak için bir araç olarak görülüyordu.

Müftünün bu seçeneği araştırmak için seçtiği kişi, ailenin saygın bir üyesiydi, ancak genellikle siyasi karar alma mekanizmasının çekirdek kadrosunun bir parçası olmaktan ziyade hayalperest olarak görülüyordu. Bu kişi Musa Abdullah el-Hüseyni idi. Ailenin Hacı Amin koluna mensuptu (artık bunun bir önemi kalmamıştı) ve Hacı Amin'i 'amcası' olarak görüyordu. Batı'da sadece 1951'de Ürdün Kralı Abdullah'ın suikastının baş planlayıcısı olarak bilinir ki bu daha sonra ele alınacaktır. Bu noktada, Tahiri kolundaki diğer birçok kişi gibi, Londra'da tıp öğrencisiydi. Londra'ya varışından kısa bir süre sonra Fabian Cemiyeti'nin sosyalist ideolojisine ilgi duydu ve tipik bir Hüseyni vizyonu olmayan bir Filistin sol hareketine liderlik etmeyi hayal etti. Ancak bu yönde ısrar etmedi. Amcası Hacı Amin gibi siyasi bir pragmatist olarak, Filistinlilere yardım edebilecek güce sahip olduğunu düşündüğü kişileri aradı - ve bunlar sosyalistler değildi. Geleceğin Almanya'da olduğuna karar verdi ve savaş çıktığında oraya taşındı, yerel bir kadınla evlendi ve bir süre yerel topluma entegre oldu. Ancak 1936'da onun solcu siyasi görüşleri Yehuda Magnes'in ilgisini çekti ve bir diyalog kurulmasını mümkün kıldı.

İngiliz istihbaratı, tüm olayı Filistin'deki İngiliz gücünü baltalamayı amaçlayan yıkıcı bir sosyalist girişim olarak nitelendirdi ve hükümeti Haimson-Newcomb girişimine verdiği desteği geri çekmeye ikna etti. Odak noktaları artık bir kez daha *müftünün* siyasi ve hatta fiziksel olarak ortadan kaldırılmasıydı. Açık düşmanlıkları onu Berlin ve Roma'nın eline daha da itti.

Ancak bu tuhaf diyalog devam ederken, her iki tarafta da, samimi ya da alaycı nedenlerle, bazı kişilerin geniş kapsamlı tavizler ve tavizler vermeye istekli oldukları ortaya çıktı. *Müftünün* adına, muhtemelen onun bilgisi dışında, Musa Abdullah, Magnes'e, kriz göz önüne alındığında, Hacı

Amin'in, Hayfa ve Celile'yi içermemesi şartıyla, Peel tavsiyeleri doğrultusunda küçük bir Yahudi devleti kurulmasını değerlendirmeye istekli olduğunu bildirdi. Ancak önce Yahudi göçünün Filistin halkı için kabul edilebilir seviyelere indirilmesi gerekiyordu. Memnun kalan Magnes, haberi Peel Komisyonu'nun tavsiyesini kabul etmesiyle bilinen Siyonist hareketin lideri David Ben-Gurion'a iletmek için acele etti. Ancak bu bir yıl önceydi ve İngilizleri yatıştırmak için yapılmıştı; İsrail tarih yazımının öne sürdüğü gibi Siyonist ılımlılığın bir işareti değildi. 1938'de gündemden kalkmıştı ve Ben-Gurion genel olarak Filistin'in pozisyonuna veya özellikle de oldukça marjinal Musa Abdullah'a ilgi göstermedi. [14]

Ancak yanlış anlaşılmasın – Hacı Amir'in çabalarının çoğu, Filistin'deki İngiliz ve Siyonist hedeflere karşı gerilla mücadelesini güçlendirmeye yönelikti. Ayaklanmanın yükü esas olarak kırsal kesimdeki halkın omuzlarına düştü ve sahadaki komutanların çoğu yerel halktan kişilerdi. Yine de bu onlara hiçbir siyasi kazanım getirmedi; bu da, Hüseyiniler onları 1947 ve 1948'deki daha büyük ve daha hayati mücadeleye bir kez daha çağırmaya çalıştıklarında öne çıkmamalarının nedeni olabilir.

Hüseyni ailesinin bazı üyeleri savaştı. Ailenin bu genç erkek ve kadınları için, kendilerini ulusal bir mücadelenin ön saflarında bulmak, şekillendirici bir deneyimdi. Romantik hayaller, kan dökülmesi, kayıplar ve hapis cezalarının karanlık gerçekliğiyle iç içe geçti ve bu deneyim, 1929'dan beri biriken hayal kırıklığını ve öfkeyi dışa vurdu. Ayrıca, ailenin üyelerinin ilk kez silahlı bir çatışmaya katılmasıydı. En azından genç nesil, daha geniş bir mücadelede rolleri olduğunu hissetti. Eylemleri, işgalci bir askeri güce ve yabancı sömürgeci yerleşimcilere karşı yapılan halk ayaklanmalarının tipik örnekleriydi: kamyonlara, ofislere ve hükümet binalarına taş ve molotof kokteyli attılar, bireysel Yahudi yerleşimcilere ve daha nadiren de tüm karakollara saldırdılar. Sonuçlar, mücadeleye katılmış olmalarından çok daha az önemliydi.

Hacı Amin'in kuzeni Muhi el-Din'in iki oğlu Mustafa Nafız ve Ali, fiili çatışmalara katılırken, Yakub Abd el-Salam gibi ailenin diğer üyeleri Abd el-Kadir'e Kudüs'teki savaşı yönetmede yardımcı oldu. Genç Fawzi, Jawad, Muhammed ve Sami (sonuncusu Abd el-Kadir'in kardeşiydi) Kudüs'teki İngiliz ve Siyonist hedeflere karşı yapılan savaşlara ve operasyonlara katıldı. Cemal'in küçük kardeşi Daud, Yafa'daki ayaklanmayı organize etti, ancak kısa süre sonra İngilizlerin arananlar listesine alındı ve Şam'a kaçtı.

İsyan edenler için silah getirerek defalarca geri döndü. Ekim 1938'deki bu baskınlardan birinde, Yafa'da Hüseynilerin geleneksel rakibi Sıdqi el-Dajani'yi öldürdüğü söyleniyor, ancak bu şüpheyi destekleyecek veya İngiliz yetkililerinin bunu hiç dikkate aldığına dair hiçbir kanıt yok.

Orta kuşak, çoğunlukla organizatör ve danışman olarak katkıda bulundu. Yüksek Arap Komitesi'nin yöneticisi Sawfat Yunis ve Said'in oğlu ve Hebron'daki dini mülklerin yöneticisi olan avukat İbrahim Said el-Hüseyni, Hebron Dağı'ndaki isyancılara silah kaçırmaktan sorumluydu. Cemal'in kardeşleri özellikle öne çıktı. Hilmi, Cemal ile isyancılar arasında irtibat görevlisi olarak hareket etti ve hatta tehlikeli görevlere karısını da dahil etti. Ona, gümrük memuru olan ve konumunu Hayfa bölgesinde operasyonlar düzenlemek için kullanan Hayfalı Yakub yardım etti. Yakub 1937'de yakalandı ve birçok Hüseyni gibi ulusal dava uğruna şahsen bedel ödedi.

İngiliz kamplarındaki tutukluların listelerine bir göz atmak, hangilerinin ayaklanmaya katıldıkları için özgürlükleriyle bedel ödediklerini gösteriyor. Aujat Hafir'de Kasım 1936'da serbest bırakılan ancak defalarca yeniden tutuklanan Ahmed Cemil ve Münif vardı. Sarafand'da Cemil ve Tawfiq Rafat; Kudüs'te ise 1938'de tutuklanan Tarım Bankası müdürü Muhammed Yunus ve 1937'de tutuklanıp işkence gören Reşit Yunus el-Hüseyni vardı. Birkaç kişi de dava uğruna canını verdi – Salim'in oğlu Ali, Abdülkadir'in sağ kolu, 1938'de İngiliz kuvvetleriyle yapılan bir savaşta öldü ve mühendis Ömer (Hüseyin'in torunu), Abdülkadir'in İngiliz ordusuyla karşı karşıya geldiği Beni Na'im'deki (Hebron ve Beytüllahim arasında yer alan) büyük savaşta öldü.

Ali'nin babası, Musa Kazim'in kardeşi Salim Hüseyin, 1920'ler kuşağından ülkede kalan son kişiydi. (Elbette aynı aile koluna mensup olsa da, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Kudüs belediye başkanıyla karıştırılmamalıdır.) Evi, henüz yakalanmamış veya sürgüne gönderilmemiş isyancıların buluşma yeriydi. 1940'ların başlarında Avrupa'da el-Hajj Amin'e katıldı, ancak daha fazla siyasi faaliyette bulunmadı.

Ailenin kadınları da Filistin mücadelesine katıldı, özellikle de Raja'i al-Husayni'nin eşi Salma. O ve diğer Filistinli kadınlar, Mısırlı feminist Huda al-Sha'arawi'nin girişimiyle 1938'de düzenlenen pan-Arap kadın konferansına katıldılar. Al-Sha'arawi, Arap dünyasının en önde gelen kadın yazarı oldu ve Arap kadınlarının kamuoyundaki statüsü üzerinde etkili oldu. O ve Suriye'nin Nabih al-Azma'sının eşi Asma, Bludan Konferansı'nın

tanıtımına yardımcı oldular. Suriye ve Lübnan liderlerinin eşleri Şam'da Filistin Kadın Savunma Komitesi'ni kurduklarında, mütevazı bir başlangıç yaptılar. Eylül 1938'de al-Sha'arawi, Mashreq'in (Arap dünyasının doğu kanadı) kadınlarını 15 Ekim'de gerçekleşen Filistin konferansına katılmak üzere Kahire'ye çağırdı. Filistin heyetinde, önde gelen önemli ailelerin her birinden iki temsilci vardı. Bunun kasıtlı olup olmadığını veya bu değerli kadınların kendilerini aileleri temsil eden kişiler olarak görüp görmediklerini bilmiyoruz. Vahida ve Samiha el-Halidi ile Fatma ve Zahiya el-Naşaşibi, Salma ve Su'ad'a (Fahmi el-Hüseyni'nin karısı) katıldı. Olayın kahramanı ise Şeyh el-Kassam'ın dul eşi Mamina idi. [16]

Hüseyini kadınlarının siyasete katılımı, geç de olsa, ailenin genelinde yaşanan sosyal dönüşümü yansıtıyordu. Geçmişte, kadınların siyasi katkısı, diğer ailelerle ittifakların temelini oluşturan evlilik bağlarını düzenlemekle sınırlıydı. Yirminci yüzyılda kadınlar, önceki nesillere göre çok daha okuryazar ve özgüvenliydi; Orta Doğu'nun her yerindeki birçok genç kız gibi, bazıları da evlenmek veya orada başarılı olan akrabalarına katılmak için Avrupa ve Amerika'ya gönderildi. Bu aile üyelerinden biri de Salim el-Hüseyni'nin torunu ve Musa Kazim'in kız kardeşi Amina'ydı. Amina, on dört yaşında kuzeni Muhammed el-Hüseyni ile evlendi. Onunla birlikte Almanya'ya gitti; Muhammed el-Hüseyni orada tıp okurken, Amina da röntgen teknolojisi eğitimi aldı. Filistin'e döndüklerinde, araba kullanmayı öğrenen ilk Müslüman kadın oldu ve Kudüs sokaklarında arabasını sürerken görüldü. (Ondan önce, araba kullanan ilk Hristiyan Filistinli kadın olan Asya el-Halabi vardı.) Amina, özellikle kocası kalp rahatsızlığı geçirdikten sonra, röntgen cihazıyla ona yardım etti. Çocukları büyüdükten sonra, genellikle Filistin'deki ilk hayır kulübünün başkanı olan ve daha sonra onun yerine geçtiği Zaliha el-Şabani ile işbirliği içinde hayır kurumlarında çalıştı. Amina, siyasi faaliyetlere ancak 1948'den sonra katıldı ve 1960'larda kadın örgütlerinin temsilcisi olarak Filistin Ulusal Konseyi'nin son derece saygın bir üyesiydi.

Amina, ailede geleneklerin sınırlarını aşan ilk kadın değildi. Refik el-Hüseyni'nin (Musa Kazim'in oğlu ve Abdülkadir'in kardeşi) eşi Fatma, Kudüs'teki İngiliz Koleji'nden mezun olduktan sonra Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı. Oradan Irak'a öğretmenlik yapmak üzere gitti. Trajik bir şekilde, bir gün izinli olduğu sırada bir çiviye bastı, kan zehirlenmesi geçirdi ve yirmi yedi yaşında hayatını kaybetti. [17] Bu siyasi bir biyografi olduğu için, ailenin erkeklerine odaklanmak ve

Filistinli kadınların tarihinin zorlu yeniden inşasını diğer araştırmacılara bırakmak zorundayız.

Hüseyni ailesinin bu karmaşık kadın ve erkek grubu, liderlerinden ikisini kaybetmişti. El-Hacı Amin ve Cemal sürgünde olduklarından, ailenin başındaki yerlerini iki kişi daha almıştı. Bunlardan en bilineni ve en önemli olanı Abdülkadir, diğeri ise Tevfik Salih idi. İsyan sırasında Abdülkadir, Kudüs cephesini komuta etmiş, iki kez yaralanmış ve savaşçılar tarafından saygı ve hayranlıkla karşılanmıştı. İlk yaralanması, İngiliz tanklarına karşı ilk savaş olan El-Hadir köyü yakınlarındaki İngiliz kuvvetlerine karşı yapılan bir savaşta olmuştu. Filistinli savaşçılar bir tankı etkisiz hale getirmeyi başarmış ve Abdülkadir şahsen sorumlu olmasa da, bu başarı ona atfedilmiştir. Bu savaşın sonunda yakalanıp tutuklanmıştır. En yüksek bedeli ise 1933 yılında Abdülkadir'in babası Musa Kazim ödemiş gibi görünüyor.

Abdülkadir için 1938, çatışmaya bakış açısında ve Britanya'ya karşı tutumunda belirleyici bir dönüm noktası oldu. Britanya'nın cezalandırma operasyonlarının sonuçlarına tanık olduğunda Britanya'ya olan güveni onarılamaz bir şekilde sarsıldı. En kötüsü, İngiliz kuvvetlerinin içindekilerle birlikte birçok evi havaya uçurup ateşe verdiği Atil katliamıydı. Bazı kadınların tecavüze uğradığı ve taciz edildiği bildirildi. Özellikle, şüpheli bir milliyetçi aktivisti evinin kapısına iple bağlama uygulaması ve o dönemdeki İngiliz ordusunun kullandığı diğer acımasız yöntemler onu dehşete düşürdü.

Ayaklanmanın diğer komutanları gibi Abdülkadir de ulusal emperyalizm karşıtı söylemi benimsedi ve dini terimleri sömürgecilik karşıtı mücadelenin modern terimleriyle harmanladı. *Cihat* ulusal bir kavram haline geldi ve Abdülkadir sık sık savaş arifesinde adamlarını ulusal emperyalizm karşıtı kutsal savaş uğruna ellerinden gelenin en iyisini yapmaya teşvik etti. Filistin ulusal hareketinin hedefi artık her zamankinden daha netti: tam bağımsızlık.

1938'de, ayaklanmanın yükünü omuzlamayı reddeden köy muhtarlarının öldürülmesi gibi çirkin uygulama doruk noktasına ulaştı. Abdülkadir'in kendisi bu suikastlara doğrudan karışmamış olsa da, astları, özellikle Ramallah civarından Said Şukay, Abdülkadir adına bu intikam eylemlerini gerçekleştirdi. Ayaklanmanın başarısız olmasının nedenlerinden biri, Abdülkadir'in aktif olarak katıldığı, kötü organize edilmiş ve belirsiz bir komuta zincirindeki bu anlaşmazlık olabilir.

Bu iki cepheli savaş – işgalci güçlere karşı savaşmak ve aynı zamanda komuta zincirindeki işbirlikçilere veya potansiyel rakiplere karşı iç çekişme yürütmek – Aralık 1938'deki Beni Na'im savaşında açıkça görüldü. Hebron bölgesindeki bu büyük köy, ayaklanmaya karşı muhalefetin – yani Naşaşibi kampının – kalesiydi. Abdülkadir'in adamları köyü kuşattı ve sakinlerini ayaklanmaya katılmaya ikna etmeye çalıştı, ancak planlanan saldırı zamanı sızdırıldı ve büyük bir İngiliz kuvveti bekliyordu. İngiliz hava kuvvetleri Abdülkadir'in güçlerine acımasız bir saldırı başlattı ve kendisi de yaralandı.

Filistin kolektif hafızası, bu tür her savaşı İngiliz kuvvetleriyle bir çatışma olarak kaydeder ve bunlar birlikte Filistin ulusal hareketinin tarihindeki ilk askeri harekat olarak tanımlanır. Abdülkadir'in vatan için canını feda etme isteği öne çıkmaktadır. 1931'de Kudüs'ün genç erkeklerini İngilizlere karşı harekete geçirmek için örgütlediğinden beri isyana zihnen hazırdı. İki yıl sonra, aile dostu Emile el-Ghuri ile birlikte ilk Filistin askeri örgütü olan *El-Cihad el-Mukaddes'i* kurdu. Bu etkisiz ve kısa ömürlü örgütte sadece on yedi üye vardı, ancak bu, Abdülkadir'in Filistin askeri mirasına yaptığı özgün katkıyı gösteriyordu. Muhi el-Din'in oğlu Nafız, ünlü akrabası kadar aktifti, ancak ulusal tarih kitaplarına giremedi. Abdülkadir'in kuzeni Halid, İngiliz polis gücündeki deneyimi sayesinde onun ikinci komutanlarından biriydi; Yafa polisinde müfettiş rütbesine ulaşmıştı.

Abdülkadir, Hacı âmin ve Cemal'in sürgünleri sırasında geride bıraktıkları boşluğu dolduran iki aile üyesinden ilkiydi. Diğeri ise daha az tanınıyor: Cemal'in en büyük ağabeyi, Kudüs'teki Müslüman yetimhanesinin müdürü ve sosyal çalışmalarıyla büyük beğeni toplayan Tevfik Salih. İngiliz Göçmenlik Dairesi'nde görev yapmış ve Siyonistlerin ülkeye girişini engellemek için elinden gelenin en iyisini yapmıştı. Hacı âmin bazen onu komitenin başkan yardımcılığına atamıştı, ancak resmi bir unvanı yoktu.

İshak Musa el-Hüseyni ise oldukça farklı bir katkı sağladı. Edebiyata meraklı İshak Musa, gazeteci kuzenlerini ilk denemelerini yayınlamaya ikna etti. İlk denemeleri Filistin Arap toplumunun zayıflıklarını ele alıyordu. Bu, Filistin liderliğinin Siyonizmin kendilerine ve Filistin toplumuna bir bütün olarak yarattığı tehlikelerle başa çıkmak için ne kadar yetersiz ve hazırlıksız olduğu konusundaki uyarısını dikkate almayan aile büyüklerini memnun etmedi. İshak Musa muhtemelen ailenin en bilgili üyesiydi. Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nde eğitim gördü ve daha

sonra ders verdi ve 1934'te ünlü Oryantalist Hamilton Gibb'in gözetiminde Londra Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını tamamladı. Kudüs'e döndükten sonra Arap Koleji'nde Arap edebiyatı dersleri verdi. İsyan sırasında Filistin'de Arapça dil eğitiminin sorumlusu oldu; bu görev, ayaklanma ve Siyonizme karşı mücadele ortamında özel bir önem kazandı.

Ancak tüm Hüseyniler mücadeleye katılmadı. En dikkat çekici muhalif, uzun süre *Şeyhül Haram* görevini üstlenmiş olan kolun bir üyesi olan Arif Yunis el-Hüseyni idi. Bu görev yirminci yüzyılın başlarında Hüseynilere iade edildi, ancak önemini yitirdiği için, bu görevi üstlenen kol da önemsizdi. Bu nedenle mi yoksa kendi güçlü görüşlerine sahip olduğu için mi bilinmiyor, Arif Yunis, Hacı Amir'in liderliğine karşı çıktı ve bunu alenen yaptı. Kudüs'teki polis şefi onun güvenliğinden endişelenerek evinin yakınına sürekli bir nöbetçi yerleştirdi ve bu da Arif Yunis'e yönelik bir suikast girişimini engelledi. Muhalefete destek veren bir diğer aile üyesi ise, Musa el-Alami'nin kampına benzer bir tutum sergileyen haftalık *El-Vahada* gazetesinin editörü Abdül-Selam Şaker idi.

Ancak, Hüseynilerin çoğu ayaklanmayı destekledi ve günlük faaliyetlerine katıldı. Bunların arasında, Hacı Amir kişisel kaderiyle en çok meşgul olan kişiydi: Filistin'den sürüldüğü için geleceği belirsizdi. Filistin'deki ayaklanma, kendisi için bir sığınak ararken patlak verdi. Siyasi dram, diğer tüm varoluşsal faaliyetleri gölgede bıraktı. Tarihçi, isyan yıllarını ortalama bir vatandaşın bakış açısından incelediğinde, ayaklanmanın her zaman tüm nüfusu etkilemediği ortaya çıkar. Hatta Hüseynilerin bazıları, o zamanlar daha az kahramanca görünen başka faaliyetlerle de meşguldü. Ancak geriye dönüp bakıldığında, bunlar, yirminci yüzyıl boyunca ve yirmi birinci yüzyıla kadar işgal altındaki bir ülkenin sıradan vatandaşları olarak Filistinlilerin yürüttüğü mücadele türleri haline gelecekti.

Arif Yunis el-Hüseyni'nin mücadelesi işte böyleydi. Kudüs'ün Siyonist belediyesiyle doğrudan karşı karşıya geldi. Belediye Başkanı Daniel Auster, belediye meselelerini daha geniş ideolojik kaygılarla harmanladı. Onun liderliğinde belediye, çeşitli yolları, kapıları ve kaldırımları genişletmek istedi. Genişletme projesinin kapsamına giren alanlardan biri de, bazı aile mezarlarını içeren Arif Yunis'in bahçesiydi. Büyük ulusal mücadelenin aksine, bu mücadele başarıyla sonuçlandı. Milliyetçi olmayan Arif Yunis kazandı, sürgündeki el-Hajj Amin ise mirasını şehre değil, Siyonistlere kaybetti. El-Hajj Amin'in Nahlat Ahim bölgesindeki mülkü kamulaştırıldı

ve Yahudi Ulusal Fonu'na verildi. Sadece o mülkte bulunan okul kurtarıldı ve belediye onu başka bir yere taşıdı.

Diğer Filistinli toprak sahipleriyle birlikte Hüseyniler, İngiliz yetkililer ve Siyonistler tarafından yönlendirilen hızlı kentleşmeye karşı bir direniş savaşı verdiler. 1930'larda Kudüs'ün nüfusu 150.000'di ve bazı mahalleler Londra'nın gecekondu mahallelerinden daha kalabalıktı. Hızlandırılmış inşaat, yeşil alanların ve halk parklarının yok olmasına yol açtı. Ancak, ayaklanma sırasında belediye, şehrin 'yeşil akciğerlerini' korumak için bazı adımlar attı.

Ancak Hacı Amin sadece mal varlığını kaybetmekle kalmadı; siyasi konumu da güvende değildi. 1938 kışında İngiliz hükümeti taktiklerini değiştirdi. Ayaklanmayı bastırmaya çalışmak yerine, ülkeyi sakinleştirmenin yollarını aramaya başladı. Hacı Amin onların planlarının bir parçası değildi. Sir John Woodhead başkanlığındaki yeni bir soruşturma komisyonu, bölünme fikrinden (ki İngiltere bunu 1943'te tekrar destekleyecekti) vazgeçilmesini tavsiye etti ve ayaklanma sırasında Yüksek Komiserin davranışını şiddetle eleştirdi. Şansölye, törensiz bir şekilde görevden alındı ve yerine Oryantalist Sir Harold MacMichael getirildi. Uzman bir 'Arabist' olmasına rağmen, MacMichael İngiltere ile Filistinliler arasındaki ilişkileri kötüleştirdi ve Filistinlilerin kolektif hafızasına kazınmış olan, İngiltere'nin manda yönetiminin son yıllarında bile onlara ihanet ettiği algısından büyük ölçüde sorumluydu. Hacı Amin kesinlikle İngilizleri düşman olarak görüyordu, belki de Siyonistlerden bile daha fazla.

Ancak, bu dönemdeki Britanya'nın daha geniş politikasına bakıldığında, bu yargının aşırı sert olduğu ortaya çıkıyor. 1938'de Britanya, Nazi işgali altındaki Avrupa'daki Yahudilerin giderek daha umutsuz hale gelen durumuna rağmen, bölünme fikrinden vazgeçti ve ülkedeki demografik dengeyi dondurmaya çalıştı. Ancak bu Britanya U dönüşü çok geç kalmıştı. Avrupa'da gerilimler artarken, Almanlar Çekoslovakya'ya girerken ve İngiliz birlikleri Filistin'den çekilmeye başlarken, Filistin ayaklanmasının liderliği, Britanya'nın askeri varlığının azaltılmasından, politika değişikliğinden daha çok etkilendi. Woodhead Komisyonu ayrıldığında, ayaklanma yeniden alevlendi. Buna karşılık, İngiliz hükümeti geri çekilen güçlerin bir kısmını geri gönderdi ve isyancılara karşı cephe saldırısı başlattı - bu sırada politikasını Filistinliler lehine çevirmeye devam etti. Bu sırada, Filistin'e yönelik pan-Arap desteği dalgası vardı ve bu da İngiliz hükümetini diplomatik manevraları yenilemeye sevk etti. Şubat

1939'da, Filistin üzerindeki on dokuz yıllık yönetimin ardından hükümet, iki tarafı Londra'daki St James Sarayı'nda bir yuvarlak masa toplantısına çağırdı.

Kudüs hükümeti, heyetin bileşimini belirlemek istiyordu. Cemal'in Filistinlilerin *fiili* temsilcisi olmasını, ancak Raghib al-Nashashibi'nin resmi başkan olmasını önerdi. (Cemal, isyana karışması nedeniyle hâlâ şüpheli konumdaydı.) *Müftü,* sadece ayaklanmaya önderlik ettiği için değil, Almanya ve İtalya ile giderek artan dostluğu nedeniyle de Londra'da *istenmeyen kişi* ilan edilmişti. *Müftü* ile Almanya ve İtalya'nın Şam konsoloslukları –özellikle de İtalya ile– arasındaki bağlantı, ayaklanma sırasında başlamıştı. Almanlar zaman zaman silah göndermeye çalıştılar, ancak bunlar İngilizler tarafından ele geçirildi. Yardımın çoğu İtalyanlardan geldi. Genel olarak, Nazi rejimi savaştan önce Filistin işlerine karışmadı, Peel tavsiyelerine resmi olarak itiraz etmedi ve savaşın başlamasına kadar Yahudilerin Almanya'dan Filistin'e kaçmasını engellemedi.

Suriyeli siyasetçi Adil Arslan, Hacı Amir'i İtalyanlarla daha yakın ilişkiler kurmaya çağırdı. Sadece Hacı Amir ile bu konuda konuşmakla kalmadı, aralarındaki mektup alışverişini *El-Cemaat el-İslamiyye* ve *Filastin* gazetelerinde yayınladı. [22] Yazışmanın amacı, İtalya'nın, İngiltere'nin aksine, Arapların taleplerini koşulsuz olarak desteklediğini göstermekti. Arslan, *müftüye* Arap ulusunun bir Avrupa dostuna ihtiyacı olduğunu ve sadece İtalya'nın bu ihtiyacı karşılayacağını yazdı. *El-Cemaat el-Arabiyye'nin* editörü Munif el-Hüseyni, İtalya ile ittifakın o kadar coşkulu bir destekçisiydi ki, İngilizler onu ajan olmakla suçladı ve bu nedenle bazı çalışanları istifa etti. Gazeteciler İtalya'yı olası bir müttefik olarak değil, Trabluslıların bağımsızlık mücadelesini ezen bir sömürgeci güç olarak gördüler. Naşaşibi muhalefeti, el-Hacı Amin'in sömürgeci İtalya ile olan yakınlığını, onu pan-Arap davasına ihanet etmekle suçlamak için kullandı; ancak muhalefetten hiç kimse onun daha sonra Almanya ile kurduğu dostluğu eleştirmedi. [23]

St. James Konferansı toplandığında muhalefet çok kötü bir tavır sergiledi. Fahri el-Naşaşibi, Hacı Amir'in görüşmelere katılmasına en çok itiraz eden kişiydi. İngilizlere sadece kendi politikalarını desteklemekle kalmadığını, aynı zamanda isyancılara karşı savaşan 'barış birlikleri' kurduğunu bildirdi. Bu tavır, Naşaşibi kampındaki daha milliyetçi unsurları utandırdı ve bir an için Fahri'nin eylemini kınayacaklarmış gibi göründü.

Raghib hatta Hacı Amir'i heyet başkanı olarak Londra'ya davet etmeyi önerdi. Hacı Amir bir an için Filistin siyasetinin merkezine geri dönmek üzere olduğunu hissetmiş olmalı. Büyük bir şaşkınlıkla, İngilizler tarafından Mısır'a seyahat etmesine izin verildi; ancak oraya Mısır Başbakanı Muhammed Mahmud tarafından Raghib'in davetini reddetmesi ve Cemal el-Hüseyni'ye heyetteki Hüseyni temsilcisinin başı pozisyonunu vermesi için baskı altına alınmak üzere getirildiğini keşfetti. [24]

İngiliz hükümetindeki herkes *müftüye* bu kadar düşmanca davranmadı. Mart 1938'de yeni Yüksek Komiser MacMichael göreve başladığında, İngiliz hükümetinde *müftünün* Filistin'e dönmesine izin verilmesini öneren sesler duyuldu. Ancak MacMichael, el-Hajj Amin'den nefret ediyordu ve buna izin vermedi. II. Dünya Savaşı boyunca, Londra'daki karar vericiler *müftü* meselesinde bölünmüştü. Sömürge Bakanlığı dönüşüne karşı çıkanların başında yer alırken, onu Savaş Bakanlığı izledi; Dışişleri Bakanlığı ise Filistinli Arapların lideri olarak gördüğü kişiyle açık bir iletişim kanalı kurmaya çalıştı.

Dolayısıyla, Londra'daki konferansa giden günlerde, el-Hacı Amin olayları etkileme gücünü kaybetmediğini hissetmiş olabilir. Meslektaşlarının İngiliz hükümetini konferansı düzenlemeye ikna etme çabalarını yakından takip etmiş ve İngilizlerin bunu kabul etmesini Filistin için çok önemli bir başarı olarak görmüştür.

Yorgun bir heyeti, Londra'dan Filistin'e dönmeden önce konferansı görüşmek üzere kendisini ziyaret etmeye ikna etmeyi başardı. Heyet üyelerinden Musa Alami ve İzzat Tannus, Hacı Amin ile yaptıkları görüşmenin kayıtlarını yazdılar. Hacı Amin'e rapor vermek üzere Beyrut'a gitmeden önce biraz dinlenmeyi umuyorlardı, ancak karaya çıktıklarında Trablus Limanı'nda *müftünün* arabasının onları beklediğini gördüler. Araba onları doğrudan, sabırsız Hacı Amin'in Suriye ve Lübnan'daki Filistinli sürgünleri, Yüksek Komite üyelerinin çoğunu da içeren bir araya getirdiği El-Zarq Oteli'ne götürdü. Alami'nin anlattığına göre, Tannus her zamanki gibi *müftüye* verilen raporda söz sahibiydi, ta ki yürütme kurulunun bir üyesi olan Amin el-Tamimi, Alami'ye şakayla karışık, "Ama sen de Londra'da değil miydin *Musa* ?" diye sorana kadar. Alami başını salladı ve "Dahası, MacDonald ile yapılan anlaşmanın taslağı da bende var" dedi (Konferansın toplanmasına yazılı olarak onay veren Sömürge Bakanı Ramsay MacDonald). Belgeyi iç cebinden çıkardı. El-Hacı Amin'e göre, o olaya tanık olan bir diğer kişi olan İzzat Darwaza, yerinden kalktı ve

gözlerinde yaşlarla Alami'ye sarılarak, "Bu, Filistin'in bağımsızlık bildirgesidir!" dedi. [26]

Hacı Amir, Cemal'e Arap dünyasında seyahat ederek, artık güçlenmiş olarak gördüğü Filistin konumuna destek toplaması talimatını verdi. Cemal, Mısır Başbakanı Ali Maher (Mahmud'un halefi) ile görüştü ve Maher, Filistinlilerin gerçekte ne istediğini hala anlamadığını söyledi. Buna karşılık Cemal, Alami'nin getirdiği anlaşmayı ortaya koyarak, Mısır argosuyla, "Böyle bir belgeyi elinde tutan herkes sevinçten yere düşene kadar dans etmeli ve Allah'a şükretmelidir" dedi. [27] Belgenin Filistinlilerin konumunu Mısır başbakanına açıklığa kavuşturduğu veya onu yere düşene kadar dans ettirdiği şüphelidir. Diğer Mısırlı politikacılar gibi Ali Maher de Filistinlilerin sevinmek için pek bir nedeni olmadığını, bunun başlıca nedeninin tek ve iyi tanımlanmış bir hedef etrafında birleşmeyi başaramamaları olduğunu düşünüyordu. Mısır'da da anlaşmazlıklar vardı, ancak tüm taraflar İngiliz egemenliğinden kurtulmuş bağımsız bir Mısır hedefiyle birleşmişti. Ancak Filistinliler, başka bir Arap ülkesinin parçası olmak mı yoksa gerçekten bağımsız olmak mı istediklerini belirlememişlerdi. O dönemde Arap dünyasındaki siyasetçilerin çoğu, ya konuyu incelemeye yönelik temel isteksizlikleri ya da Filistin kampı içindeki önemsiz anlaşmazlıklardan duydukları endişe nedeniyle, Filistinlilerin kendine özgü durumunu tam olarak anlayamamıştı. Mısır başbakanının bu şaşkınlığı, Filistinlilerin hedeflerini belirlemelerine yardımcı olmak için pan-Arap bir girişime yol açtı.

Sonuç olarak, Sömürge Ofisi ve MacMichael, Hacı Amin'in St. James Konferansı'na katılmasını engellemeyi başardı, ancak Beyrut'tan Filistin heyetine telefonla talimat vermesini engelleyemedi. Sürgün, Hacı Amin üzerinde ağır bir yük oluşturmuştu ve tanıklar, Londra'dan gelecek her türlü bilgiyi sabırsızlıkla beklediğini bildirdi. Cemal'e sonraki adımlarda önemli bir rol vermeyi kabul etti. Ancak artık merkez sahneden çok uzakta olduğu için bir etkisi kalmamıştı.

Aslında, Filistin siyasi elitinin tamamı Filistin'in kaderinde önemli bir rol oynamayı bırakmıştı. St. James Sarayı'ndaki konferansta, Filistinli delegeler, İngiltere, Mısır, Irak ve Suudi Arabistan'ın bir çözüm arayışını koordine ettiğini görünce şaşırdılar. İngiliz hükümeti, küresel bir savaş durumunda Arap ülkelerinin desteğini almak için can atıyordu. Mısır, Arabistan ve Irak temsilcileriyle istişarelerden sonra, ancak Filistinlilerle

değil, İngiliz Dışişleri Bakanlığı planlı bir çözüm taslağı hazırladı: 1944 yılına kadar toplam 75.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine izin verilecek, toprak alımları mümkün olduğunca kısıtlanacak ve her Siyonist proje Arap onayı gerektirecekti. Ancak, ülkenin tamamında Arap bağımsızlığı Siyonist onayı gerektirecekti. O zamana kadar, elbette, İngiltere Filistin'i yönetmeye devam edecekti.

Plan, hükümetin resmi politikası olarak benimsendi ve 1939 tarihli Beyaz Kitap'a dahil edildi. Yahudi toplumu ise bu planı reddetmekte birleşti. Filistin liderliği bu fırsattan yararlanamadı ve nihayetinde İngilizlerin Filistin'i kurtarmak için sunduğu son şansı reddetti.

Yüksek Arap Komitesi, Arap devletlerinin Beyaz Kitabı destekleyeceğini anladıktan sonra, Beyaz Kitabı görüşmek üzere Lübnan'da toplandı. Komitenin dört üyesi destekledi, ancak *müftü* tereddüt etti. Belgede, Hacı Amin'in Filistin hedefinin özü olarak gördüğü bağımsız bir Arap Filistin'i vaat eden hiçbir şey yoktu. Planı ayrıntılı olarak incelemiş olsaydı, bunun Filistin bağımsızlığıyla ilgili bir belge olmaktan çok, göç ve toprak alımlarına getirdiği ciddi sınırlamalarla Balfour Deklarasyonu'na bir düzeltme olduğunu göreceğini belirtmek önemlidir. Bu nedenle, gelecekte bağımsızlık seçeneğini canlı tutuyordu. Ancak Hacı Amin, komite üyelerini bağımsız bir devlet meselesine odaklanmaya ikna etti ve İngiltere'nin böyle bir devlet kurma sözünün uygulanmasını hızlandırmaya istekli olup olmadığını öğrenmek için İzzat Darwaza'yı Londra'ya göndermeye karar verdiler. Darwaza eli boş döndüğünde, Hacı Amin komitenin geri kalanını Beyaz Kitabı reddetmeye zorladı.

Hacı Amir neden önüne çıkan fırsatı değerlendiremedi? Filistinlilerin ayaklanma sırasında yaptığı büyük fedakarlıkları, aslında önemli bir başarı olan şeyle neden ilişkilendiremedi? Bazı tarihçiler Hacı Amir'in reddini kişisel intikam duygusuna bağlasa da, daha iyi bir açıklama olabilir. Sürgünde ne kadar uzun süre kaldıysa ve Arap dünyasının önde gelen isimleriyle ne kadar çok vakit geçirdiyse, kendisi ve halkı için özlemleri o kadar arttı. Lübnan'dayken bağımsız bir devletten daha azını kabul etmiyordu. Roma ve Berlin'e gittiğinde ise tüm Arap dünyasının bağımsızlığını ve birleşmesini talep ediyordu.

Aziz Yakup Konferansı'nın başarısızlığından sonra, Hacı Amin faaliyetlerini daha da kısıtlamak zorunda kaldı, ancak yine de bazı küçük başarılar elde etti. Sadece İngilizlerle ve Filistin'deki Yahudi cemaatinin liderliğiyle değil, aynı zamanda Baron de Rothschild'in girişimleriyle,

özellikle de kendi politikalarını izleyen ve *müftüyle* bağımsız temas kurmaya çalışan Filistin Yahudi Kolonizasyon Birliği (PJCA) ile de doğrudan çatışma içinde buldu kendini. Yöneticileri, yukarıda belirtildiği gibi bir zamanlar Kudüs'te şirket için çalışmış olan Said el-Hüseyni'nin oğlu İbrahim Said aracılığıyla Hacı Amin'e ulaşmaya çalıştılar. Bu girişimler başarısız olunca, *müftünün* Golan ve Celile'deki Bedevi kabilelerini Filistin mücadelesine katma çabalarını engellemeye çalıştılar. Suriye'deki bir Bedevi *şeyhi* olan Emir Faur'u *müftüyü* alenen reddetmeye ikna ettiler. Hacı Amin hemen karşılık verdi ve *şeyh* tüm siyasi gücünü kaybedene kadar Emir Faur'u hain olarak kınadı. [30] Fakat bunlar küçük zaferlerdi ve genel olarak el-Hajj Amin'in faaliyetleri oldukça sınırlıydı.

İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde ve İngiltere ile Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiğinde, Müttefikleri desteklemediği için Hacı Amir ev hapsine alındı. Giderek daha karamsar bir hale geldi ve yakın danışmanları Lübnan'da pasif kalmaya devam edemeyeceğini anladılar. Çaresizlik içinde Şam'daki Fransız polis şefi Pierre Colombani'ye başvurdu; Colombani, Fransa'da rakip bir politikacıyı öldürmekle suçlandıktan sonra bu göreve getirilmiş şüpheli bir kişiydi. Colombani, rüşvet karşılığında *müftünün* Lübnan'dan Şam'a kaçmasını sağladı. Onun tavsiyesi üzerine Hacı Amir, geleneksel kıyafet ve peçeyle Lübnanlı bir köylü kadın kılığına girdi ve böylece Maysalun'daki sınır geçişinde Fransız memurlardan kimliğini gizledi.

13 Ekim 1939'da, Kudüs'ten ayrılışından tam iki yıl sonra, el-Hacı Amin Suriye topraklarındaydı. Şam'da uzun süre kalmadı. Cesur hareketleriyle tanınan Gazalı İzz el-Din el-Şava'nın yardımıyla el-Hacı Amin tekrar kaçtı. Bu kez, Irak'ın veliahtı ve *fiili* yöneticisi Abdül-İllah'ın ofis şefi Raşid Ali el-Gaylani ile görüşmek üzere Bağdat'a gitti. *Müftü,* 16 Ekim'de el-Gaylani'nin ofisine geldi, ziyaretçi defterine adını yazdı, veliahtın kutsamasını aldı ve Başbakan Nuri el-Said ile görüşmeye gitti. Oradan, Bağdat'taki sürgünü boyunca ikamet ettiği, her zaman büyük bir saygı ve kraliyet muamelesi gördüğü el-Zahvi Caddesi'ndeki bir eve gitti.

Hacı Amin'in Irak başkentine varmasının ardından, Abdülkadir ve ailesi de dahil olmak üzere birçok Filistinli sürgün oraya geldi. Şam'da olduğu gibi, orada da bağımsız hareket için çeşitli yapılar kurdular. Bir süreliğine, son iki zorlu yılı telafi eden, Hacı Amin'in hayatının çok hoş bir dönemi gibi görünüyordu. Kısa bir süre için Irak'ın iç siyasetinde öne çıktı ve prestij kazandı ve durumunu Filistin sorunuyla ölçtü. Bağdat'ta veya

Lübnan'da olsun, ayaklanmayı yeniden başlatmayı veya İngiliz hükümetini eve dönmesine izin vermeye ikna etmeyi başaramadı. Bağdat, hayatının en büyük sahnesinin başlangıcıydı. Ancak bu ihtişam yanıltıcıydı: Hacı Amin kendini tüm Arap ulusunun lideri olarak hayal ettiği anda, halkı adına hareket etme yeteneği daha da azalacaktı.

Bu arada, Filistin'deki ulusal mücadele, Halidiler ve Alamilerin yanı sıra ailenin daha az öne çıkan üyeleri tarafından sürdürüldü. Esasen, çiftçiler, tüccarlar ve profesyoneller gibi diğer sosyal tabakaların azmi sayesinde ilerledi. Ancak bu gruplar daha sonra kendi dünyalarını ve özlemlerini daha iyi yansıtan siyasi yapılar oluşturmuş olsalar da, bu durum Filistin'deki Hüseyni egemenliğini azaltmadı.

Hacı Amin ve Cemal, ailenin üstünlüğünü yurtdışından korurken, Cemal'in ağabeyi Tevfik Salih de bunu ülke içinde yaptı. Münif de kendi payına düşeni yaptı. 1939'da diğer Filistinlilerle birlikte Seyşeller'deki gözaltından serbest bırakıldı ve Nahas Paşa liderliğindeki Mısır Vafd Partisi tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Münif, ailenin Kahire büyükelçisi oldu.

Hüseyni ailesi Filistin ayaklanmasına önderlik ederken, ayaklanmayı nasıl değerlendireceklerinden emin değillerdi. Aile, İngilizlere ve ülkedeki Siyonist varlığını genişletme politikalarına karşı isyanı yönetmiş olsa da, ayaklanma askeri bir yenilgiyle sonuçlanmaya mahkumdu. Britanya politikasını değiştirdi ve Yahudi göçünü ve toprak alımlarını sınırlama konusunda ciddiydi; bu, bir Filistin devleti kurulmasını sağlamak için değil, 1939'da geçerli olan koşulları dondurmak içindi. Bu koşullar, Britanya'nın çıkarlarına en uygun görünüyordu: küçük bir Yahudi topluluğu, lidersiz bir Arap çoğunluğu ve yatıştırılmış bir Arap dünyası. Bu şartlar altında Britanya, Avrupa'daki Nazi savaş makinesine ve Asya'daki Japonlara karşı koyabilirdi.

BÖLÜM 11

II. Dünya Savaşı ve Nakbe
Irak'taki Devrimin Ortasında

müftü*Ekim 1939'da* Irak'ın başkentindeydi. Bir yıldan kısa bir süre içinde Irak'ın iç siyasetinde önemli bir figür haline gelecek ve üst düzey subayların monarşiye ve İngiliz himayesine karşı Nazi yanlısı darbe girişimine karışacaktı. Ancak Hacı Amir İngiltere'ye karşı harekete geçmeden önce, İngiltere ona karşı harekete geçti.

Irak Başbakanı Nuri el-Said, *müftünün* Müttefikleri destekleyen bir kamuoyu açıklaması yapmasını sağlamaya çalışmış ancak başarısız olmuş ve onu tamamen tecrit etmesi tavsiye edilmişti. Ancak Nuri el-Said, Irak basınında tüm Arap dünyasının en dürüst figürü olarak tanımlanan adama karşı harekete geçmeye cesaret edemedi. *Müftü* , Bağdat'ta coşkuyla karşılanmış ve gazeteler onu 'Arap milletinin kahramanı' olarak övmüş, bu da onu büyük ölçüde memnun etmişti.

Mart 1940'ta, kişisel dostlarından bazılarını da içeren yeni bir hükümetin Irak'ta kurulmasıyla itibarı daha da güçlendi. Bu dostları, *müftünün* mali desteğini artırmak için büyük çaba sarf ettiler ve hükümetlerini Filistin yanlısı bir politika benimsemeye ikna ettiler. Paranın büyük kısmı, ayaklanmadan kaçan büyük mülteci grubunun işlerini yürüten Filistinli Sürgünler Ofisi'nin bütçesi için ayrılmıştı. El-Hacı Amin, fonları silahlı mücadeleyi yeniden başlatmak için kullanmayı umuyordu, ancak bu amaç için yeterli para yoktu.

Kısa bir süre için bu bağlantılar, Hacı Amir'i Irak'taki siyasi güç mücadelesinde kilit bir unsur haline getirdi – en azından o döneme ait İngiliz belgeleri böyle iddia ediyordu. Bu bir abartı olabilir, ancak çoğu tarihçi bu iddiayı olduğu gibi kabul etti. Hacı Amir'in, genel olarak Arap siyasetinde ve özellikle Irak siyasetinde yaygın olan yolsuzluğun ortasında,

dürüstlük ve güvenilirlik konusunda kişisel bir itibara sahip olduğu *ve* bu durumun o dönemdeki Arap basınında genişçe belgelendiği şüphesizdir.

El-Hajj Amin'in konumu çok güçlü olduğu için, İngiliz hükümeti ona karşı çeşitli aşırı önlemler almayı düşündü. Sömürge Bakanlığı onu kaçırmak ve hatta suikast düzenlemek için bir plan hazırladı, ancak Dışişleri Bakanlığı bunu engelledi. Birincisi, *müftüye* yapılacak bir saldırının, alt kıtadaki Hindu çoğunluğun aksine, hâlâ İngiltere'ye sadık olan Hindistan'daki Müslüman topluluğunu kızdıracağından korkuyordu. Dışişleri Bakanlığı, Kahire'deki istihbarat bürosunun El-Hajj Amin'i Mihver hükümetleriyle olan temaslarını kamuoyuna açıklayarak itibarsızlaştırma yönündeki daha ılımlı önerisini bile reddetti. Bu aslında ona pek zarar vermezdi, çünkü İngiltere'nin uluslararası itibarı, Fransa'nınki gibi, savaştan bir süre önce düşüşteydi. Bu İngiliz kararsızlığı 1945'te tekrar görülecekti.

Ancak 1940 yazında İngiliz hükümeti yön değiştirdi ve Hacı Amir'i yatıştırmaya çalıştı. Naziler önemli zaferler kazanmıştı ve Rommel'in İskenderiye'ye doğru ilerleyişi durdurulamaz görünüyordu. İngiliz hükümeti, özellikle Sömürge Bakanı Lord Lloyd, Bağdat'taki sürgündeki Filistin liderliğiyle iletişim kanallarını açmaya karar verdi. Albay Stuart Newcomb Bağdat'a gönderildi ve Nuri el-Said'in arabuluculuğuyla Cemal el-Hüseyni ile görüştü. Newcomb, Filistinlilerin daha önce reddettikleri Beyaz Kitap'a karşı tutumlarının değişip değişmediğini öğrenmek istiyordu. Gelecek için daha geniş bir İngiliz planı önerdi; bu plan, din veya ırk ayrımı gözetmeksizin tüm sakinler için eşitlik garantisi ve her topluluğun kendi işlerini yürütmede önemli ölçüde özerkliğe sahip olduğu bağımsız bir Filistin devletinden oluşuyordu.

Öneri Bağdat'ta iki hafta boyunca görüşüldü ve Newcomb, İngiliz hükümetinin Arap hükümetleriyle istişare ettikten sonra savaş biter bitmez Beyaz Kitabı uygulamaya koyarak iyi niyetini göstermesi yönündeki Cemal'in talebini kabul etti. Ancak Londra'dan gelen bu olumlu sinyal, gerçek umutları uyandırmadan söndü. Başbakan Winston Churchill, muhtemelen yoğun Siyonist baskı altında, planı tamamen reddetti. Görünüşe göre El-Hacı Amin'in kendisi de bu yeni adımdan pek memnun değildi, bunun nedeni kısmen İngiliz hükümetinin Newcomb'un onunla görüşmesini yasaklamasıydı.

Bu seçeneğin ortadan kalkması, Hacı Amin'i 15 Temmuz 1940'tan itibaren Nazilerle yoğun temaslar kurmaya itti. Hacı Amin, Almanya ile gelecekteki bir anlaşmanın zeminini hazırlamak için aralarında Irak Adalet

Bakanı Neci Şevkat'ın da bulunduğu birkaç elçi gönderdi; Şevkat, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen ile temasa geçti. İlk yaklaşım, Nazi lideri Hitler'e hitaben yazılmış ve ona övgülerle başlayan bir mektup içeriyordu. Burada Hacı Amin ilk kez Nazi söylemini benimsedi *;* bu hareket daha sonra kendisine ve halkına pahalıya mal olacaktı. Filistin'de yakın zamanda ortaya çıkan bir güç olarak uluslararası Yahudiliğin tehlikelerinden bahsetti; bu da Nazizm ve Filistin ulusunun ortak bir düşmana sahip olduğu anlamına geliyordu. İstanbul'daki Alman büyükelçiliği aracılığıyla kurulan iletişim kanalı, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 'Arap topraklarına' fazla müdahale etmeme talimatı nedeniyle geçici olarak bloke edildi *;* burası Almanya'nın değil, İtalya'nın ilgi alanıydı.

Bir ay sonra, el-Hacı Amin, kişisel sekreteri Kemal Haddad'ın Berlin'i ziyaret etmesi için izin aldı. Ancak Haddad oraya vardığında sadece küçük yetkililerle görüştü. El-Hacı Amin, Almanya ile yakın işbirliğine hazır bir pan-Arap örgütü kurduğunu ilan ederek Nazileri etkilemeye çalışıyordu. Karşılığında, Sudan'dan Suriye'ye, Filistin de dahil olmak üzere Arap uluslarının bağımsızlık hakkı konusunda Alman-İtalyan bir deklarasyon talep etti. El-Hacı Amin, böyle bir deklarasyonun, Ortadoğu genelinde İngilizlere karşı (Eksen tarafından finanse edilen) bir pan-Arap isyanını tetikleyeceğini iddia etti. Bu, El-Hacı Amin'in, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye karşı isyan eden ve İngilizlerin Osmanlı yönetimini Avrupa sömürgeciliğiyle değiştirmesine yardımcı olan Mekke'li büyük Şerif Hüseyin'in isyanını yeni müttefiklerle yeniden canlandırma konusundaki iddialı fikrini yansıtıyordu. Almanlar bundan etkilenmedi.

Ocak 1941'deki üçüncü girişim daha başarılı oldu. El-Hajj Amin'in Şam'daki sırdaşı Dr. Said Fatah el-İmam, Nazilerle propaganda pozisyonlarını koordine etti. Bu temasların doruk noktası, El-Hajj Amin'in 20 Ocak 1941'de Hitler'e gönderdiği ve esas olarak Orta Doğu'daki Fransız-İngiliz sömürgeciliğinin felaket sonuçlarını ele alan bir mektuptu. Oldukça uzun olan analizde, milyonlarca Hintliyi Irak'a yerleştirme yönündeki sinsi ama başarısız bir İngiliz planına, 1936 Fransız-Suriye anlaşmasının sert eleştirisine, İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğinin adaletsizliklerine ve son olarak Filistin'deki olaylara değinildi. El-Hajj Amin, Hitler'le tanışana kadar Nazi dünya görüşünde Yahudi karşıtı nefretin ne kadar önemli olduğunu anlamamıştı. Mektubunun tamamını, Filistin meselesiyle bağlantılı olarak bile, Arapların İngiltere'ye karşı düşmanlığına ayırdı. Nazi söylemini yankılayan yalnızca bir cümle vardı (ancak bu tema ilişki geliştikçe

yoğunlaşacaktı). Dünya Yahudiliğini 'gizli silahı zenginlik, yolsuzluk ve entrika olan tehlikeli düşmanlar' olarak tanımladı. Başka bir yerde ise İngiliz-Yahudi bağlantılarını vurguladı *;* dünyanın Yahudilerinin İngiltere ile yakından bağlantılı olduğunu ve bu nedenle 'Filistin sorununun Arap ülkelerini İngilizlere ve Yahudilere karşı ortak bir nefrette birleştirdiğini' söyledi. [5]

Mektup, Hacı Amin'in sekreteri Haddad tarafından Berlin'e götürüldü ve kendisine sözlü açıklamalar ve netleştirmeler eklemesi talimatı verildi. *Müftü,* Amerika Birleşik Devletleri Yahudilerinin verdiği büyük yardıma karşı koymak için Almanya'dan yardım istiyordu. Karşılığında, Filistin halkının, Almanya'nın yaptığı gibi, İngiliz-Yahudi koalisyonuna karşı savaşan herkesi destekleyeceğine dair söz veriyordu.

Ancak açıklamalar yardımcı olmadı ve mektuba ya da sözlü çağrıya hiçbir zaman gerçek bir cevap verilmedi. El-Hajj Amin Avrupa'ya gidene kadar, Filistin davası adına gönderdiği girişimler önemsiz kaldı. Bununla birlikte, Mihver devletleriyle işbirliği çabası, Irak'taki İngiliz yönetiminin devamına karşı isyanda önemli bir rol oynadı. Bu, büyük ölçüde İngiliz karşıtı Iraklı politikacıların görüşlerinden ilham aldı ve aslında *müftü* , Filistin davasını ilerletmekten çok, Alman yanlısı Iraklı siyasetin platformuna ve gündemine yardımcı oldu.

Hacı Amir'in kendisi, Almanya'ya yaklaşma fikrinin Iraklı müttefikleri tarafından ortaya atıldığını iddia etti:

> 'Benden Almanya ile temas kurmamı istediler. Neden olmasın ki? Halkımız Almanların değil, İngilizlerin boyunduruğu altındaydı ve Almanlar bize II. Abdülhamid zamanından beri sempati ve dostluk göstermişlerdi; bu yüzden Hitler bu kadar popülerdi.' [7]

El-Hacı Amin bunu, en azından bu aşamada, Nazizmle değil , Almanya ile bir ilişki kurmak olarak değerlendirdi.

Hacı Amin'in Irak'taki asıl faaliyeti Mihver devletleri hükümetine yaklaşmak değil, yerel Irak siyasetine karışmaktı. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, muhalefetin İngiliz yanlısı Haşimi rejiminin devrilebileceği umudunu artırdı. Uzun yıllar boyunca muhalefetin karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap İsyanı'nın kahramanı ve Irak'taki Haşimilerin

sırdaşı Nuri el-Said vardı. 1930'dan beri birkaç kez başbakanlık yapmış olan Nuri el-Said, Irak siyasetinin güçlü adamıydı. Savaşın başlamasıyla birlikte tekrar başbakan olarak atandı, ancak güçlü bir İngiliz karşıtı muhalefet tarafından zorlandı. Mart 1940'ta, ya İngiltere'ye muhalefetin gücünü göstermek ya da Irak siyasi kurumuna vazgeçilmez olduğunu kanıtlamak için istifa etti.

Muhalefetin liderliğini, daha sonra 'Altın Meydan' olarak bilinecek dört ordu subayı tarafından çevrelenmiş olan Raşid Ali el-Gaylani yapıyordu. El-Hacı Amin, el-Gaylani ve 'meydanının' Irak'ın bir sonraki hükümetinin çekirdeği haline gelmesine canla başla yardım etti. *Müftünün* hareketlerini gölgeli arka plandan yönlendiren kişi, uzun boylu, güçlü bir adam ve daha sonra Fransa'nın Arabistanlı Lawrence'ı olarak anılacak olan Vichy hükümetinin gizli ajanı François Ganeau idi. Bu dönemde Irak'ta çekilen birkaç filmde, her zaman *müftünün* yanında görülür ve El-Hacı Amin'i Roma'daki Il Duce'nin sarayına ve Hitler'le karşılaşmasına götüren de oydu.

Bağdat'tayken, el-Hacı Amin, tüm Arapların sömürgeciliğe karşı mücadelesini koordine etmek için Arap Ulusu Partisi'ni kurdu. *Müftünün* Filistin meselesini ihmal edip pan-Arap davasına öncelik vermesi, Cemal ile ilişkilerini gerginleştirdi. [9] Ancak artık ilk kez pan-Arap siyasetinde kilit bir faktör haline gelen el-Hacı Amin'i etkilemenin bir yolu yoktu. El-Hacı Amin'in bölgesel siyasetin zirvesine doğru ilerleyişi, Şubat 1941'in sonunda, Bağdat'taki geçici evinde doruğa ulaştı; burada Altın Meydan subayları ve diğer destekçileri, başta İngiltere olmak üzere Arapların düşmanlarıyla savaşmak için Kur'an üzerine yemin ettiler. [10]

Ancak bir akşam yemeği partisi ve ahlaki öğütlerin ötesinde, el-Hacı Amin, İngiliz İmparatorluğu'na karşı zafer için sihirli bir formül sunamadı. İngiltere'nin gücüne karşı koyabilecek tek maddi yardım Almanya ve İtalya'dan gelmeliydi, ancak el-Hacı Amin'in bu iki güçle olan temasları sonuçsuz kaldı. Şubat 1941'de İngilizler Gaylani'yi istifaya zorladı. Bununla birlikte, Nisan ayında el-Hacı Amin ve Altın Meydan'daki ortakları, Alman askeri yardımı olmadan, Gaylani'yi iktidara geri getiren bir askeri darbe gerçekleştirmeyi başardılar. Almanlar para konusunda yardımcı oldular - Bağdat'a 35.000 dolar ulaştı, ancak bu yeterli değildi. Grubun silahı yoktu ve bunlar da gelmedi. Mayıs 1941'de, ordunun büyük bir kısmı tarafından desteklenen ancak yeterli silahı olmayan isyancılar, Ürdün Arap

Lejyonu'ndan birliklerle takviye edilmiş İngiliz ordusuyla karşı karşıya geldiler.

Ancak görünüşe göre Hacı Amir, pan-Arap devriminin zirvesindeyken bu kritik anlarda cesaretini kaybetmedi. İngiliz İmparatorluğu'na karşı başarılı bir darbe girişiminde yer almaktan dolayı coşku içindeydi. *Müftü* olarak, bir kez daha kendisine karşı dönen ve hatta onu kaçırmayı planlayan İngilizlere karşı " *Cihad!* " diye bağırdı. Bu amaçla, Irgun olarak bilinen Siyonist yeraltı örgütünün komutanı David Raziel'i hapisten serbest bıraktılar, ancak Raziel *müftüye* saldırmadan önce Irak'ta öldürüldü.

Hüseynilerin en cesuru olan Abdülkadir, isyanı organize etmekle yetinmeyip Irak isyancılarıyla birlikte savaştı. İngilizler tarafından yakalanarak iki yıl gözaltında tutuldu. Serbest bırakıldıktan sonra Hicaz'a gitti ve orada yaklaşık on sekiz ay kaldı. Oğlu Faysal, 1980'ler ve 1990'larda Filistin liderliğinde Hüseyni temsilcisi olacak olan kişi, 1940 yılında Bağdat'taki bir hastanede doğmuştu.

Darbe girişimi, Mayıs ayı sonuna kadar yirmi altı gün sürdü ve İngiliz İmparatorluğu tarafından bastırıldı. 29 Mayıs'ta, Nuri el-Said İngilizler tarafından Bağdat'a geri getirilmeden önce, el-Hacı Amin ve Cemal şehirden kaçtı. Ayrılmadan önce, el-Hacı Amin darbe girişiminin başarısızlığından Irak Yahudilerini sorumlu tuttu; bu açıklama Irak ordusundaki birçok subayı ve yüzlerce askeri tatmin etti. 1 Haziran'da, büyük bir Yahudi grubu geri dönen İngiliz ordusunu karşılamak için dışarı çıktığında, bu birlikler onlara saldırdı ve ardından Bağdat'taki Yahudi evlerine yöneldi. Farhud olarak bilinen bu pogromda 179 Yahudi öldürüldü ve birçok ev ve dükkan yağmalandı.

müftünün*Bu*, İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolünün ilk bölümüydü. Filistin'deki Siyonist Yahudi topluluğunun ondan nefret etmesine ve onu Yahudi halkının düşmanları arasında Hitler'in yanına yerleştirmesine neden oldu. Ancak bu tarihin asıl bölümü, Hacı Amir'in Holokost sırasında Nazi başkentindeki faaliyetleriydi.

MUSOLİNİ VE HİTLER'İ İKNA ETMEK

Mayıs 1941'de, kısa süren darbe girişimi çöktüğünde, el-Hajj Amin ve eşi Ayşe, Tahran'a kaçtı. Onlara , aralarında Cemal, Salim Hüseyin ve Safvat

Yunus'un da bulunduğu diğer Hüseyniler , isyanın lideri Raşid el-Gaylani ve seksen yoldaşları eşlik etti. İtalyanlar, *müftüyle* irtibat kurmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için özel bir elçi olan Kont Alberto Malini'yi gönderdi. El-Hajj Amin başlangıçta Alman yanlısı *şah* tarafından kraliyet ailesi gibi karşılandı, ancak İngiliz kuvvetleri güney İran'ı işgal edip Ruslar kuzeye ilerlediğinde, hükümdarın konumu tehlikeye girdi. El-Hajj Amin, hükümetin değiştiği ve Alman yanlısı yönelimin yerini İngiliz yanlısı yönelimin aldığı kötü bir zamanda İran'a gelmişti.

Cemal'in yolu ise daha da şanssızdı. Doğrudan İran'ın güneyindeki İngiliz işgali altındaki bölgeye gitti, Ahvaz kasabası yakınlarında yakalandı ve savaşın sonuna kadar kaldığı Zimbabve'deki (o zamanki Rodezya) bir gözaltı kampına gönderildi. El-Hacı Amin daha şanslıydı *;* kendisi, Malini'nin Tahran'da saklandığı eve yerel polisten birkaç dakika önce gelip onu Japon elçiliğine nasıl götürdüğünü anlattı.

İngilizler *müftüyü* yakalamak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. İngiliz karşıtı *şah* Eylül ayında düştü ve yeni bir *şah* , Muhammed Rıza Pehlevi, tahta geçerek savaşta Müttefikleri destekleyeceğine söz verdi. Bu siyasi değişim, Reuters haber ajansının *müftünün* yakalandığını ve Bağdat'ta hızlı bir şekilde yargılanacağını bildirmesine yol açtı. [14] İngilizler onu yakalamanın kolay bir iş olacağından o kadar emindiler ki, ellerine geçtikten sonra ne yapacakları konusunda endişelendiler. Tutuklanmasının amaçlarına hizmet etmesinin şüpheli olduğunu keşfettiler – davası uğruna şehit olabilirdi. Ancak onu rehin olarak kullanarak Filistin'deki Hüseyini liderliğine baskı yapmak daha verimli olabilirdi. Sonuç olarak, onu yakalamayı başaramadılar.

El-Hacı Amin, yirmi gün boyunca Japon büyükelçiliğinin bahçesindeki küçük bir çadırda kaldı. Kilosunun yarısını kaybetti ve bu da görünümünü değiştirdi. Ekim ayında bunun yeterli olmadığına karar verdi ve sakalını ve bıyığını tıraş ederek, saçını boyayarak ve Batı tarzı bir takım elbise giyerek kaçışa hazırlandı. Bu kılıkta yeni bir pasaport fotoğrafı çektirdi.

Bu, hayatında uğursuz bir ay olan Ekim ayındaki üçüncü uçuşuydu. Yine kadın kılığına girdi ve üzerinde kadın fotoğrafı bulunan bir İtalyan pasaportuyla yola çıktı. Rus işgali altındaki İran üzerinden Türkiye'ye yerel bir otobüsle seyahat eden İtalyan elçiliğindeki kadınların arasına karıştı. İran tarafındaki sınır geçişinde, Rus yetkililerin şüphelenmesiyle bazı tatsız anlar yaşadı. Ancak sonunda geçmesine izin verildi. Yolculuğunun geri

kalanını, batıya doğru İstanbul'a giden bir trenle Türkiye üzerinden nispeten rahat bir şekilde tamamladı.

Azma kardeşler bir kez daha *müftünün* yardımına koştular. Alman Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi'nde görevli bir kadınla romantik bir ilişki içinde olan Nabih, Almanlara karşı el-Hajj Amin'in çıkarlarını temsil ediyordu. *Müftünün* Temmuz 1941'deki kaçışından önce bile, Nabih ve Fawzi el-Qawuqji, yeni bir ulusal otoriteyi teşvik etmeyi ve Arap ulusu ile Almanya arasında bir ittifak ilan etmeyi umarak, Almanya'nın himayesinde pan-Arap bir konferans hazırlıyorlardı. Azma kardeşlerin anıları, el-Hajj Amin'in Şerif Hüseyin'in İngiltere ile yaptığı anlaşmayı farklı bir güçle tekrarlama umutlarını paylaştıklarını ortaya koyuyor *;* bu fikir Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki bazı üst düzey yetkililer tarafından ortaya atılmıştı. Nabih'in kardeşi Adil, 1941 yılının başından beri Berlin'de Fawzi al-Qawuqji ile birlikteydi. Nabih, kardeşine yazdığı mektupta, kendisi ve al-Hajj Amin Almanya'ya gitmeden önce 'Arap milletinin desteklenip desteklenmeyeceğini' öğrenmek istediklerini, desteklenmezlerse diğer tarafa geçeceklerini belirtmişti. [16]

İstanbul'dayken, el-Hajj Amin ve Azma dostları, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Parlamento'da el-Hajj Amin'in akıbeti hakkında soruları yanıtlarken, ' *müftü* , imparatorluğun büyük düşmanı, Tahran'da neredeyse yakalanıyordu ve biz hala onu takip ediyoruz' dediğini duydular. [17] El-Hajj Amin İstanbul'da uzun süre kalmadı. Dostları onu başka bir uzun tren yolculuğuna gönderdiler – Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya ve oradan da Roma'ya.

Roma'ya vardığında, el-Hacı Amin tüm kılık değiştirmelerini bir kenara bırakıp geleneksel cübbesini ve tarbuşunu giydi. Sakalı yeniden uzayana kadar Roma'nın faşist liderleriyle görüşmeyi erteledi öne sürülmüştür. Dış görünüşü ile iletmek istediği mesaj arasındaki bağlantının her zaman çok farkındaydı. Şimdi ise dini otoriteyi ve geleneği, aynı zamanda ulusal liderliği temsil etmek istiyordu. Roma'da 'Arap ulusunun' liderlerinden biri olarak tanımlandı ve varışında, İtalya hükümetiyle işbirliği yapma arzusunu dile getirdi; ancak bunun şartı, hükümetin ayrı bir ulusal karaktere sahip birleşik bir Arap ulusunu kamuoyu önünde tanımasıydı.

Usta bir sahne yönetmeni olan Mussolini, *müftüyü* Roma yakınlarındaki görkemli Villa Scarlani'de ağırladı; bu, ziyaretçi bir lider için uygun bir konuttu. Muhtemelen el-Hajj Amin, ihtişamdan – hizmetçiler, bir

çift motosiklet eşliğinde bir araba – büyülenmiş ve kalbine en yakın yer olan Filistin'de marjinal bir figür haline geldiğini bir an için unutmuştu.

İtalyan belgelerinde *müftünün* faşist bir Arap devleti planladığı belirtiliyor, ancak bunu gerçekten söyleyip söylemediği veya bunun İtalyanca bir yorum olup olmadığı bilinmiyor. Belki de Hacı Amin bunu ev sahiplerinin gözüne girmek için söylemiştir ve eğer öyleyse amacına ulaşmıştır. Roma'da bir ay geçirdikten sonra, İtalyan Dışişleri Bakanlığı hükümete Hacı Amin'i desteklemesini, ona fon ve irtibat subayı sağlamasını tavsiye etti. Hacı Amin, Kasım ayı sonuna kadar İtalyan başkentinde kaldı ve sadık yardımcısı İzzat Darwaza da ona eşlik etti.

Bu ziyaretin en önemli noktası, Hacı Amin'in Venedik'teki diktatörün sarayında Benito Mussolini ile görüşmesiydi. Merdivenlerde onu, Duce'nin kişisel sekreteri karşıladı ve onu birbiri ardına devasa salonlardan geçirdi. Her salonda, küçük bir masanın arkasında oturan ve ziyaretçiyi faşist bir selamla karşılayan küçük bir memur vardı. Sonunda, son salonun kapısında, Mussolini geniş bir gülümsemeyle onu bekliyordu. Hacı Amin daha sonra, sanki Napolyon'la görüşüyormuş gibi hissettiğini söyleyecekti. Mussolini, engin tarih bilgisi ve Roma Sezarı'na özgü tavırlarıyla onu hayrete düşürmüştü. Ancak Hacı Amin'in hayal kırıklığına uğramasına neden olan şey, görüşmenin kısa sürmesiydi. Hacı Amin, yakında dünyanın, ya da en azından Orta Doğu'nun yöneticilerinden biri olacağına inandığı bir kişiyle uzun bir görüşme bekliyordu. Hacı Amin, kendisini Arap ulusunun lideri olarak ciddi bir şekilde davrandı ve Mussolini'nin onu karşılaması da bunu doğrular gibiydi. Arap dünyasının her bölgesine dair uzun ve iyi gerekçelendirilmiş bir araştırma hazırlamıştı ve hatta Balkanlar'daki Müslüman nüfusun durumuna ilişkin görüşlerini de dile getirmek istiyordu. Filistin'den uzaklaştıkça, modern bir Arap halifesi rolünü daha çok üstleniyor ve Filistin'in ulusal lideri rolünü bir kenara bırakıyordu. [21]

Mussolini konuşmakla dinlemekten daha çok ilgileniyor olsa da, el-Hacı Amin ilk açıklamasını yapmayı başardı. Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü de kapsayacak bağımsız bir Arap devletinin kurulması için İtalya'nın desteğini istemek için ancak yeterli zamanı vardı; bu, Yahudi ulusal yurdunun tehdidine karşı koymanın en iyi yoluydu. Bağdat'tan ayrılıp Mihver devletlerine gittiğinden beri, el-Hacı Amin bağımsız bir Filistin devleti talebinden bir kez bile bahsetmemişti. Tüm çağrıları, sanki Arap Ulusu Partisi'nin başı değil de, Evni Abdül-Hadi'nin bir ortağı olan İstiklali'ymiş gibi, tüm Arap ulusu adına yapılmıştı. Belki de Mihver

hükümetlerinin bundan daha azıyla ilgilenmeyeceğini düşünüyordu ya da belki de bağımsız bir Filistin'in geleceği konusunda geçici olarak umutsuzluğa düşmüştü.

Duce ise neredeyse tamamen Britanya ve ona karşı Almanya ile yaptığı kan anlaşması hakkında konuştu. Konuğunun Yahudilerin Filistin üzerinde hiçbir hakkı olmadığı konusundaki görüşüne katıldı, ancak Yahudi karşıtı olmadığını vurguladı. *Müftüden* Lübnan'daki Hristiyan Maronitlerin haklarını garanti etmesini istedi. Hacı Amir, sanki Arap dünyasının kralı olarak taç giyecekmiş gibi , bunu yapacağına dair ciddi bir söz verdi.

Aslında, el-Hajj Amin hiçbir şey elde edemedi. En azından, toplantının ortak bir bildiriyle sonuçlanmasını ve böylece Arap ulusunun yeni lideri olarak konumunu teyit etmesini bekliyordu. Ancak kibirli Mussolini, ya da en azından danışmanları, *müftünün* Arap dünyasını İngiltere'ye karşı kışkırtma yeteneğine sahip olmadığını anlamıştı. En iyi ihtimalle, Orta Doğu seferberliği başladığında -*yani* 1940'ta- İtalya'ya yardım edebilirdi. Almanlara danışılması gerektiği bahanesiyle Kont Malini, el-Hajj Amin'e Mussolini'nin ortak bildiriyi şimdilik erteleme kararını bildirdi. Toplantıdan elde edilen tek kazanım, Il Duce'nin *müftünün* Hitler ile görüşmesini ayarlama sözü ve İtalyan dışişleri bakanı Kont Ciano'nun ona bir radyo istasyonu sağlama sözüydü.

El-Hacı Amin, Kasım 1941'de Berlin'e ulaştı. Roma'daki kalışının ardından, ihtişam ve törenlere olan düşkünlüğü eşi benzeri görülmemiş boyutlara ulaşmıştı. Yanında birkaç kişisel sekreter ve İtalyan diplomat Malini de dahil olmak üzere maiyeti artmıştı. Tren istasyonunda Alman Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkilileri tarafından karşılandı ve bakanlığın önemli konukları için ayrılmış görkemli konuta götürüldü. El-Hacı Amin, Mussolini'nin ertelediği ortak bildiriyi hemen cilalamaya başladı ve Hitler'i, Arap birliği ve bağımsızlığına yönelik İtalyan-Alman taahhüdünü onaylamaya ikna edebileceğine inanıyordu. Kendisi de böyle bir bildirinin tüm Arapları, belki de tüm Müslümanları isyana teşvik edeceğine inanıyordu. Berlin'e yolculukları sırasında Malini , -ya da *samimiyetle*- El-Hacı Amin'i böyle bir olasılığın mümkün olduğuna inandırmıştı.

Berlin'e varışından iki gün sonra, el-Hajj Amin, Filistin'deki en büyük rakibi Fakhri el-Nashashibi'nin Bağdat'ta öldürüldüğünü duydu. Bunun Fakhri'nin kaderi olacağını biliyor olması muhtemeldir. Almanlar da bundan memnun olmuş olmalı, çünkü Fakhri, Filistinlileri İngiliz kuvvetlerine

katılmaları için enerjik bir şekilde topluyordu. Bunda çok başarılı olmasa da, el-Hajj Amin'in Mihver Devletleri için toplayacağından daha fazla adam topladı (yaklaşık 10.000 kişi İngiliz silahlı kuvvetlerine katıldı). Fakhri, Filistin ayaklanmasının liderlerinin çoğunun hala kaldığı Bağdat'a gittiğinde, isyancılardan oluşan bir mahkeme kendisini saha mahkemesi ilan etti ve onu Filistin gerillalarına karşı muhalefet için savaşan paramiliter gruplar olan 'barış çetelerini' organize etmekten dolayı ölüme mahkum etti. 8 Kasım 1941'de vurularak öldürüldü.

O zamanlar otuzlu yaşlarının sonlarında olan Dr. Musa Abdullah el-Hüseyni, cinayeti el-Hacı Amin'e bildirdi. 1938'de, daha önce de belirtildiği gibi, Musa Abdullah, Hüseynilerin İngiltere'deki Siyonist liderlerle başarısız temaslarına öncülük etmişti. 1938'de Londra'dan Nazi Almanyası'na gittiğinde hâlâ sosyalistti ve Almanlardan -*ya* da en azından daha sonra evlendiği Alman Thea Maria'dan- etkilenmişti. El-Hacı Amin gelir gelmez, Musa Abdullah onun rehberi ve sağ kolu oldu.

Ancak o sırada Hacı Amir, Filistin'deki yerel siyaset gibi önemsiz meselelerle ilgilenmiyordu. Uluslararası şöhretin eşiğinde olduğuna inanıyordu ve Hitler'le görüşmeyi dört gözle bekliyordu. Ancak önce Nazi dışişleri bakanı von Ribbentrop ile görüştü. Fransızca konuştular ve konuşma anlamsızdı. Sonunda, Berlin'e gelişinden yirmi gün sonra, Führer ile görüşme fırsatı buldu.

Hitler'in tercümanı, görüşmenin kötü başladığını hatırladı. El-Hajj Amin, geldiğinde, *protokol şefi* tarafından Dışişleri Bakanlığı önünde kendisini bekleyen küçük bir onur kıtasını denetlemeye davet edildi. Ardından Hitler'in yanına götürüldü ve aksilikler burada başladı. Hitler, El-Hajj Amin'in uzattığı eli ve tercümanın konuğa kahve ikram etme önerisini görmezden geldi. İki adamın koltuklarının kenarında, sanki ayağa kalkmak üzereymiş gibi oturdukları fotoğraf, *müftünün* itibarını zedelemek isteyen Londra'dan Kudüs'e kadar Filistin ulusal hareketinin tüm düşmanları için faydalı olacaktı.

El-Hacı Amin uzun bir konuşma yaptı ve Mussolini ile olan görüşmesinin aksine, Arap dünyasındaki koşullar hakkındaki bilgisini sergilemek ve ortak bir açıklamanın önemini açıklamak için yeterli zaman verildi. Hitler, Nazilerin Arap bağımsızlığına olan bağlılığına atıfta bulunarak duygusal bir şekilde yanıt verdi, ancak esas olarak Yahudilerden bahsetti. "Ana mücadelem Yahudilere karşıdır," diye başladı. "Yahudi halkının yok edilmesi, genel kampanyamın bir parçasıdır. Dünyadaki tüm

ulusların yok edilmesinin temeli olacak bir devlet kurmak istiyorlar." Hitler'in "Yahudileri yok etmek" kelimelerini kullanmamış olması mümkündür, ancak *müftünün* hafızasına bu şekilde kazınmıştır. Bundan sonra Hitler'i durdurmak mümkün olmadı. Tercümanın her şeyi tercüme edip etmediği şüphelidir, ancak mesaj yeterince açıktı.

1969'da el-Hajj Amin, o konuşmaya verdiği cevabı yeniden oluşturmaya çalıştı. O zamana kadar Hitler ile olan ilişkisinin Filistin imajına verdiği zararın farkındaydı. Köşeye sıkıştığını hissettiği için cevap vermekte geciktiğini iddia etti. 'Siyonizme ve İngilizlere karşı mücadelemizde bir müttefikimiz olduğuna ikna olduğumu söyledim ve başka bir şey söylemedim.' [25]

İkinci görüşmelerinde, hatırladığı kadarıyla, anlamını açıklığa kavuşturdu. 'Dünyanın yıkıcıları olarak Yahudileri değil, Siyonistleri görüyoruz.' Führer, 'Siz duygusal bir halksınız,' dedi. 'Sizi araştırma merkezimi ziyaret etmeye davet ediyorum ve orada sizi küresel komplo konusunda ikna edeceğim.' 1942'de el-Hajj Amin, Frankfurt'taki böyle bir merkezde üç gün geçirdi. Geriye dönüp baktığında, Yahudi sorununa ilişkin Nazi analizlerinin bir kısmını kabul ettiğini, ancak çözümünü kabul etmediğini göstermeye çalıştı. Benzer şekilde, Nazi ideologu Alfred Rosenberg ile yaptığı ürpertici bir görüşmeyi anlattı; el-Hajj Amin, Rosenberg'i ikna etmeye çalışmadı çünkü 'bu konuda dindar bir adam gibiydi'.

Siyasi açıdan bakıldığında, Hacı Amir bu ziyaret sırasında pek bir şey kazanmadı. Hitler Arap mücadelesini destekleyeceğine söz vermişti, ancak Alman kuvvetleri Kafkasya'ya ulaşana kadar bu gerçeği kamuoyuna açıklamaktan kaçınmak istiyordu. Ziyaretçisine Almanya'nın güney Kafkasya'ya ulaşma yönündeki gizli planını çarpıcı bir şekilde açıkladı.

Führer, Hacı Amin'in toplayabileceği askeri potansiyelle ilgileniyordu. Hacı Amin, Arap askerlerinin Müttefik ordularındaki Arap askerlerine karşı savaşması fikrine itirazını gizleyemediği için utanıyordu. Almanya'da, İtalya'nın aksine, aşağı bir ırkın temsilcisi olarak görüldüğünü ve bu nedenle ciddi bir müttefik olarak kabul edilmediğini mi hissediyordu? [26] Her ne olursa olsun, çevresindekiler o sırada hâlâ çok heyecanlı olduğunu ve her şeyin birdenbire gerçekleşmek üzere olduğunu hissettiklerini ifade ettiler.

Onun coşkusu, Berlin'e kaçmış olan Raşid el-Gaylani'yi de etkiledi. Şubat 1942'de ikisi İtalya Kralı ile görüştü ve Kral, onlara İtalya'nın Arap ulusuna koşulsuz desteği hakkında uzun zamandır beklenen kamuoyu açıklamasını yaptı. O yılın yazında, Mihver kuvvetleri Kuzey Afrika'da etkileyici zaferler kazandı, Tobruk'u ele geçirdi ve Mısır'ın batı sınırına doğru ilerledi. O yaz *müftü* , Mussolini'nin damadı ve dışişleri bakanı Kont Ciano ile görüştü ve Kuzey Afrika sakinlerini Mihver güçlerinin zaferine hazırlamayı önerdi. Bu amaçla, Mısır halkına açık bir mektup yayınladı. Bu kumarın iyi gittiğini hissederek hızla çalışmaya başladı.

Ancak kaldığı süre boyunca Azma kardeşler, Hacı Amir'i kendilerini bilgilendirmemekle suçladılar. Anlaştıkları politikaya bağlı kalmak yerine, Hacı Amir'in Mihver devletlerine Arap desteğini çok ucuza sattığından şikayet ettiler. [28] Bir süre sonra, Kavukji de Hacı Amir'in kendi pahasına şöhret aradığını hissetmeye başladı ve Berlin'de ondan uzak durmaya başladı. Kavukji'nin asıl şikayeti, Hacı Amir'in kendisini askeri konulardaki tartışmalara dahil etmemesiydi; *müftünün* bu konularda ne deneyimi ne de uzmanlığı vardı. Hacı Amir, Nazi yardımıyla İngiliz karşıtı bir isyan olasılığı hakkında Almanlarla birkaç görüşme yapmıştı.

Bir konuda Fawzi al-Qawuqji, al-Hajj Amin'i destekledi. Kendisi ve Rashid al-Gaylani, *müftünün* 1943'te önerdiği bir fikri hayata geçirmesine yardımcı oldular: Suriye, Irak ve Filistin'den eşit temsil hakkına sahip üyelerden oluşan ve Rashid al-Gaylani'nin dışişleri bakanı olarak atanacağı, Arap Ortadoğu'sunun geleceği konusunda Mihver devletleriyle temaslardan sorumlu bir pan-Arap komitesinin kurulması. [29] Bu durum, al-Hajj Amin'i Mihver devletlerinin yardımıyla birlik ve bağımsızlığı sağlamayı amaçlayan yeni bir pan-Arap projesinin merkezine yerleştirdi.

El-Hacı Amin el-Hüseyni, Favzi el-Kavukji ve Raşid el-Gaylani, Nazi terminolojisinin büyük bir kısmını benimsedi. Berlin ve Roma'dan yapılan propaganda yayınlarına sık sık katılarak, muhtemelen kendi besteleri olan veya daha büyük olasılıkla Nazi Propaganda Bakanlığı materyallerinden çevrilmiş Yahudi karşıtı hakaretler savurdular. Küçük bir katkıda bulundular *:* Alfred Rosenberg gibi Nazi ideologlarına, kendilerini rahatsız eden 'Yahudi karşıtlığı' terimi ile destekledikleri 'Yahudi düşmanlığı' arasındaki farkı öğrettiler.

Filistin tarih yazımı uzun süre bu ifadeleri ve ahlaki sonuçlarını tartışmaktan rahatsızlık duydu. Ancak son zamanlarda, bu talihsiz ilişkilerin

bu bölümünü açık ve mantıklı bir şekilde yeniden ele alarak, oyuncuları Filistin'den ve siyasetinden kopuk ve oradaki insanların gerçek durumuna artık duyarlı olmayan birkaç birey olarak tanımladılar. Bu, Filistin tarihinin şekillendirici bir bölümü değildi, ancak İsrail tarih yazımı tarafından Filistin hareketini bir bütün olarak Nazileştirmek ve acımasız baskıyı, etnik temizliği ve işgali haklı çıkarmak için nasıl manipüle edildiği göz önüne alındığında göz ardı edilemez. Bu anlatı açısından, bu olaylar, Hacı Amin'in parlak, mantıklı bir hareket liderinden, gerçeklikle bağını koparan ve aslında sahip olduğundan çok daha büyük roller ve yetenekler üstlenen hayalperest bir figüre dönüşümünün bir göstergesi olarak son derece önemlidir.

Almanların ve İtalyanların Kuzey Afrika'da yaşadığı yenilgiler *müftüyü* yıldırmadı. Almanların Mağrip'in bağımsızlığını ilan etmelerini ve kendi saflarında savaşacak bir Mağrip ordusu kurmalarını önerdi. Ancak Almanlar bölgeyi Vichy Fransası lideri Mareşal Pétain'e söz vermişti ve bağımsızlığını garanti edemezlerdi. El-Hacı Amin, 1943 boyunca Almanlar için gayretle çalıştı. Hindistan'daki Müslüman liderleri İngiliz karşıtı eylemleri desteklemeye ikna etti, Balkanlar'da bir Bosna tümeni ve Kuzey Kafkasya'da Almanlara yardım edecek askeri gruplar organize etti ve Bosna-Hersek'te bir Müslüman devleti kurulması fikrini destekledi.

Sonra, Mihver devletlerinin yanında savaşacak bir Arap ordusu tümeni oluşturma fikri ortaya çıktı. Atina'ya çok uzak olmayan Sunion Burnu'nun kumlarında yüz otuz adam eğitime başladı, ancak proje suya düştü. Balkanlar'da, el-Hacı Amin, SS'in Alman askerlerine dağıttığı ırkçı broşürlerle boy ölçüşebilecek nitelikte olan 'İslam ve Yahudilik' adlı bir kitapçık yazdı. Arnavutluk'taki Müslümanlar, daha sonra Balkan Yahudilerinin katledilmesinde yer alacak yerel bir SS birliğinin kurulmasına yardım ettiğinde el-Hacı Amin'i onurlandırdılar. Kafkasya'da da el-Hacı Amin, Müslümanları savaş çabalarına, özellikle de Alman SS birliklerine dahil etti. Nazi söylemi amaçlarına uygundu ve girişimine yardımcı oldu. Filistin ve Kudüs çok uzakta , hatta belki de aklından bile uzaktaydı , ancak yine de tarihin kanatlarında uçtuğuna ve Arap dünyasını özgürleştirmeye ve birleştirmeye yardım ettiğine inanıyordu.

Hacı Amin Filistinlileri kaybeden tarafa çekmekle meşgulken, Winston Churchill, Yahudi Ajansı'nın Müttefik kuvvetlerinde bir Yahudi tugayı kurma talebini kabul etti. Tugay savaşlarda aktif rol almadı, ancak Siyonist askeri çabanın temelini oluşturdu ve Siyonistlerin Müttefik savaşına olan

bağlılığını vurguladı. (Son hesaplamalar, İngiliz silahlı kuvvetlerinde Filistin'den 12.000 Arap ve Yahudi tugayı da dahil olmak üzere 27.000 Yahudi'nin bulunduğunu göstermektedir.)

Ancak yine de Hacı Amir, şans tanrıçasının kendisine ve Filistinlilere gülümsediğine inanıyordu. Savaşın büyük bir bölümünü İtalya'nın güneyindeki Bari'de geçirdi, arada bir Berlin'i ziyaret ederek Alman radyosunda Arapça olarak İngiliz karşıtı propaganda yayınladı. Savaşın sonuna doğru, Nazi yenilgisi kesinleştiğinde, bir hata yaptığını fark etti. O sırada Berlin'deydi ve Almanlar onu bir denizaltıyla bir Arap ülkesine göndermeyi teklif etti. Ancak, İsviçre hükümetinin mültecilere siyasi sığınma teklif eden bir radyo yayını onu küçük bir araba satın almaya ve Mayıs ayında İsviçre sınırına doğru yola çıkmaya ikna etti. Ancak sınır karla kaplıydı ve Hacı Amir ve arkadaşları ilerleyemedi. Almanlar onu hafif bir uçakla karşıya geçirmeyi teklif etti, ancak İsviçre hükümeti, Arap ülkelerinden diplomatların yalvarışlarını görmezden gelerek onu istemedi.

Tekrar Almanya'ya, bu kez Fransız işgal bölgesindeki Konstanz'a gitti. Buradan Fransa'ya kısa bir yolculukla ulaştı; önce hapse, sonra ev hapsine ve nihayetinde oldukça rahat koşullara alındı. Bu yumuşak muamele, savaşın sonunda Fransa'nın İngiltere'ye duyduğu kızgınlıktan kaynaklanıyordu. 1938'de Lübnan'da El-Hajj Amin'e sığınma hakkı veren Fransa, yedi yıl sonra ona kendi ülkesinde de sığınma hakkı verdi. Ve tıpkı 1938'de olduğu gibi, İngiliz hükümeti onun durumu konusunda tereddüt etti ve hiçbir şey yapmadı. İadesini isteyebilirdi - ama sonra ne olacaktı? Yargılanmalı mıydı? Filistin'deki yeni Yüksek Komiser Lord Gort, hapsedilmiş olsun ya da olmasın, onunla hiçbir ilgisi olmasını istemiyordu.

Bir an için, ABD'deki Siyonist örgütlerin talep ettiği gibi, Hacı Amin'in Nazi liderleriyle birlikte savaş suçlusu olarak yargılanacağı düşünülmüştü. Savaş sonrası dönemde hüküm süren atmosferde bu düşünülemez değildi: Hacı Amin'in Avrupa'da kaldığı süre boyunca sergilediği davranışlar, Yahudilere karşı yapılan her Nazi eylemini, hatta imhayı bile, sıcak bir şekilde onayladığını gösteriyordu. Adolf Eichmann'ın yardımcısı Dieter Wisliceny, Hacı Amin'in Nazi kontrolündeki bölgelere komşu ülkelerde, toplama ve ölüm kamplarından kaçan Yahudilerin girişini engellemek için hareket ettiğini iddia etmişti. Ancak *müftünün* hareket ettiği bağlam, Nürnberg'deki yargıçları Holokost ile Siyonist hareket ve ikincisi ile Filistin'in geleceği arasındaki son derece karmaşık bağlantılarla ilgilenmeye zorlayacaktı. Amerikan Adalet Bakanlığı'nda, hele ki İngiltere'de, bu

bağlantıları çözmekle ilgilenen kimsenin olup olmadığı şüphelidir. Filistin'deki Yahudi topluluğunun liderleri de muhtemelen bu siyasi ve ahlaki karmaşıklıkların mahkemeye taşınmasını tercih etmediler. Her halükarda, Hacı Amir'in Nazi ölüm makinesiyle özdeşleştirilmesi, Filistin siyasetine yeniden entegre olmasını zorlaştırdı ve yaptığı her şeyi gölgede bıraktı. Dünyadaki birçok tarihçi, özellikle İsrail'de, onu haksız ve yanlış bir şekilde küçük bir Hitler olarak tasvir etti.

El-Hacı Amin riske girmemeye karar verdi ve Fransız dostlarının yardımıyla bir kez daha kaçtı. Tarihler yine sembolikti – 29 Mayıs 1941'de İran'dan kaçmış ve 29 Mayıs 1945'te Paris'teki Suriye büyükelçiliğinin bir üyesi kimliğine bürünerek İtalya ve Yunanistan üzerinden Kahire'ye gitmişti. Hareketleriyle ilgili söylentiler, hakkında fazla bilgi edinemeyen Hüseyniler arasında olduğu kadar Filistin halkı arasında da heyecan yarattı. Filistin'e doğru yolda olduğu söyleniyordu ve insanlar dönüşünü kutlamaya hazırlanıyordu.

Ancak Hacı Amir Filistin'e ulaşamadı ve daha sonra nedenini açıklamak zorunda kaldı. Britanya'nın girişini yasakladığını ve risk almak istemediğini söyledi. İki yıl sonra Filistin'e girmek için bir girişimde bulundu. Bu sırada, Kral Faruk sayesinde evi haline gelen Kahire'de yaşıyordu. Şişman kral, halkına Mısırlı ve pan-Arap bir vatansever olduğunu göstermekle birlikte, özellikle yerel büyükelçisi olmak üzere İngiliz hükümetine Ortadoğu sahnesinde hala bağımsız ve önemli bir aktör olduğunu göstermek istiyordu. Kahire, Hacı Amir için bir evdi çünkü orada başka Hüseyni sürgünleri de yaşıyordu, özellikle de Hacı Amir için Heliopolis'te bir daire hazırlayan Münif. Varışından yirmi gün sonra, Hacı Amir, Abadin Sarayı'nda bir görüşme yaptı ve kral onu İnşas'taki başka bir kraliyet sarayına taşınmaya ve istediği kadar orada yaşamaya teşvik etti. Ertesi gün Mısır hükümeti, Arap ulusunun kahramanını karşılayan bir açıklama yayınladı.

O dönemde Mısır'da hâlâ önemli İngiliz kuvvetleri bulunuyordu ve İngiliz büyükelçisi, yabancı bir diplomattan ziyade bir sömürge valisi gibi davranıyordu. Ancak İngilizler artık Mısır'da mutlak güce sahip değillerdi; ulusal bir hükümet ve kral tarafından kısıtlanıyorlardı ve kral, yavaş ve verimsiz de olsa, ülkelerindeki egemenliklerine son vermek için çalışıyordu. Sonuç olarak, Hacı Amir, Mısır hükümetinin korumasına ve misafirperverliğine güvenebilirdi. 'Filistin Kralı', İnşas Sarayı'nda rahat bir

sürgün hayatı yaşadı ve bu mekan güvensiz göründüğünde, Faruk'un yazlık sarayı Muntaza'ya taşındı.

Sürgün yerinde bulunan Hacı Amir, ailenin ve Filistin halkının başı olarak konumunu yeniden inşa etmeye başladı. 1947 sonbaharında, yerel İngiliz yetkililerle Filistin'e dönme olasılığını görüştü, ancak sonuç alamadı. Filistin dışında olması, gücünün bir kısmını kaybetmesine neden oldu. Cemal, Filistinlileri tarihlerinin en önemli savaşına hazırlamada daha büyük bir rol oynuyordu. Bununla birlikte, Hacı Amir sembolik lider olarak kaldı ve ulusal hareketin tek lideri olmamasına rağmen, 1948 trajedisinden sorumlu tutuldu.

Cemal, kardeşi Tevfik Salih tarafından iyi bir şekilde desteklendi. Savaş boyunca, Hacı Amin ve Cemal Araplar arası ve pan-Arap siyasetiyle meşgul olurken, Tevfik Filistin ulusal partisinin başkanlığını üstlenerek ailenin yerel siyasetteki üstünlüğünü korudu. Bu konuda, Arap Yüksek Komitesi'nin görevden uzaklaştırılmış sekreteri olan aile dostu Emile el-Ghuri'den yardım aldı. Birlikte, Hüseyni Arap Millet Partisi'ni ülke genelinde faaliyet gösteren sağlam ve etkili bir kuruluş haline getirdiler. Ayrıca, aileye ve partilerine destek göstermeye başlayan önemli Yafa gazetesi *El-Difaa'da* da nüfuz kazandılar. Gazete, 1933 yılında İbrahim el-Şanti tarafından, genellikle muhalefeti yansıtan *Filastin'e* karşı bir denge unsuru olarak kurulmuştu. Savaş sonrası yıllarda, muhalefet yorgunluk ve gerileme belirtileri gösterdi. Eski İstiklal ve Savunma Partisi temsilcileri bir karşı güç oluşturmaya çalıştılar ancak başarısız oldular, yine de birleşmeyi önleyecek kadar güçlü kaldılar.

Aralık 1941'de İngiliz yetkililer, önde gelen partiyle yeni ve daha verimli bir diyalog başlatma umuduyla, ayaklanma liderliğinden üç Hüseyni'yi *(* Cemal hariç *)* sürgünden geri getirdiler. Ancak bu yeterli olmadı. Muhalefet, hükümetin Hüseynilerin siyasi gücünü ezmek için bu fırsatı kullanamaması nedeniyle hoşnutsuzdu. Hüseyniler güçlendi veya konumlarını korudu, ancak Filistinliler siyasi bir güç olarak Kudüs belediyesi gibi önemli pozisyonları kaybetmeye başladılar. 1940'larda Daniel Auster belediye başkanı seçildi ve böylece Hüseyin'in halefi Mustafa el-Halidi, Kudüs'ün son Filistinli belediye başkanı oldu.

Öte yandan, ailenin dini bir simge olarak konumu zayıflıyordu. Savaş sırasında, Peygamber Musa kutlamaları ihmal edildi. Örneğin 1942'de gerçekleştiğinde bile, tören artık bir aile meselesi değildi. Kudüs valisi Keith-Roach, daha önce Hüseyniler tarafından muhafaza edilen ve şimdi

Şeriat mahkemesinde saklanan Peygamber bayraklarının ve sancaklarının koruyucusu oldu. Ailenin damgası bu önemli festivalden silindi ve Hüseyni anka kuşunun kanatları kırpıldı. Festival son kez 1947'de kutlandı ve Peygamber Musa'yı ziyaret etme geleneği ancak kırk yıl sonra, 17 Nisan 1987'de yeniden canlandırıldı. Şehirde dini bir makamda bulunan son Hüseyni, Şeyh el-Haram Arif Yunis el-Hüseyni idi. Siyah cübbesi ve beyaz tarbuşuyla *müftüye* benzese de, aslında siyasetten uzak durmuş ve muhalefetle ve yetkililerle iyi ilişkiler içinde olmuştur.

Hüseynilerin itibarını zedeleyen sadece Kudüs siyaseti değildi. Kudüs'ün Yahudileştirilmesi hızla devam ediyordu ve Hüseyniler, diğer Filistinlilerle birlikte bunu engellemek için boşuna mücadele ettiler. Mücadele, Daniel Auster yönetimindeki belediyenin kapsamlı şehir planını sunduğu 1943 yılında doruk noktasına ulaştı. Bu plan, ağırlıklı olarak Yahudi tarafında olmak üzere büyük inşaat ve hizmet geliştirme projelerini ve Filistinli toprak sahiplerinin aleyhine doğa rezervi olarak belirlenen Scopus Dağı yakınlarındaki bir alanın genişletilmesini içeriyordu.

O yıl belediye, Kudüs bölgesindeki geniş arazileri yoksul Filistinliler için konut olarak tahsis etmek istedi. Filistin Mimarlar Birliği'nin fahri başkanı Said el-Hüseyni, bu plana karşı çıktı ve aristokratik bir rejimin çıkarları yerine sosyalist ve eşitlikçi ilkelere dayalı alternatif bir plan için ihale açılmasını engelledi. Aşırı kalabalık Filistin mahallelerindeki koşulları iyileştirebilecek herhangi bir adım, kent ileri gelenleri tarafından mülklerine ve servetlerine doğrudan bir saldırı ve şehre Yahudi ideolojik bir karakter dayatma olarak görüldü. Hüseyiniler bu önerileri, Filistin mahallelerine karşı ayrımcılık yapan 1930'ların planlarının devamı olarak değerlendirdi.

Ailenin yaşlı reisi İsmail el-Hüseyni, 1945'te vefat etmişti. İngiliz Mandası'nın başlangıcından itibaren yerel siyasette herhangi bir rol oynamayı reddetmişti. Filistin'in son Arap-Osmanlı ileri gelenlerinden biriydi, ancak bu aristokrasi, İngiliz yönetimi altında, hele ki Siyonizm altında, varlığını sürdüremezdi. İsmail hiçbir zaman milliyetçiliğin önde gelenlerinden biri olmamıştı *;* bu dünya ona tamamen yabancıydı. Filistin ulusal devletine yaptığı tek katkı, Filistin Ticaret Bankası'nı kurmaktı. Ancak banka açılmadan önce öldü ve 1948'deki çöküşe kadar banka pek bir şey yapmamıştı.

Kudüs'ü kaybetmiş olsalar da, Filistin hâlâ ağırlıklı olarak Arap'tı ve liderlik hâlâ Hüseynilerin elindeydi. Savaşın bitmesinden sonraki iki yıl boyunca Cemal, Filistin siyasetinin genelinde merkezi figürdü. İsmail'in

ölümüyle Cemal, ailenin başı ve aynı zamanda Tahiri kolunun da başı oldu. Daha önce de belirtildiği gibi, kolların siyasi önemi Osmanlı İmparatorluğu ile sona ermişti. Manda döneminde anlamlarını yalnızca evliliklerle bağlantılı olarak korudular: Ailenin iradesini dayatabildiği her yerde, evliliklerin yalnızca aile içinde değil, ilgili kol içinde de gerçekleşmesini sağladı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ailedeki apolitik eğilimi her zaman temsil eden İshak Musa, Filistin mücadelesine daha fazla ilgi duymaya ve daha fazla dahil olmaya başladı. Filistin Kültür Komitesi'nin başına geçmeyi kabul etti. 1945 yazında kurulan komite, esas olarak toplumda kültürel farkındalığı artırmak için konferanslar düzenledi ve Arap dünyasının diğer yerlerindeki benzer kuruluşlarla işbirliği yaptı. Bu dönemde İshak Musa, Kudüs'teki Ortodoks Birliği'nde Filistin edebiyatı sergisi düzenledi ve Filistin edebiyatının Arap kültürüne katkısına dair kapsamlı bir bibliyografya yayınladı. Sergi, Filistinli yazarların manda döneminde yazdığı yaklaşık iki yüz eseri içeriyordu. Komitenin üyeleri arasında Raja'i al-Husayni ve sekiz Filistinli aydın daha vardı.

Ancak bu, entelektüellerin dönemi değildi; esas olarak dış diplomasi ve iç örgütlenme dönemiydi. Cemal her iki görevi de anlıyordu. Fakat bunları tamamlayabilmesi için serbest bırakılması gerekiyordu ki bu da kolay bir iş değildi. Mısır Başbakanı Nahas Paşa, İngilizlerin Cemal'i Aralık 1944'te Arap Birliği'nin kurulmasına kadar serbest bırakacağına inanıyordu. Ancak İngilizler bunu yapmadı ve Filistinlileri bu önemli vesileyle temsil etmek üzere Musa el-Alami atandı. Cemal nihayet Kasım 1945'in sonunda serbest bırakıldı.

Bu dönemde Filistin'de yerel ve bölgesel siyaset iç içe geçmişti. 'Önemli şahsiyetlerin siyaseti'ne dayanan Hüseyni mirasının, böylesine karmaşık bir durumda halkın kaderini güvenle yönlendirebileceğinden şüphe duyulmaktadır. Filistin'in kaderi, Nazi dehşetinin ortaya çıktığı uluslararası sahnede belirlenmek üzereydi. Filistinliler, Siyonist görüşlerin açıkça desteklendiği yeni uluslararası örgüt Birleşmiş Milletler aracılığıyla uluslararası kamuoyuna durumlarını sunmak zorundaydılar. Artık oyunun kurallarını belirleyen Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB idi. 1942'den beri David Ben-Gurion Yahudi oylarını ve Amerikan sempatisini toplamakla meşgulken, el-Hacı Amin Nazilerle yakınlaşmakta ve Cemal hapiste görevden uzak kalmıştı. Cemal, Siyonist topluluğu güçlendirmek için yüz binlerce Yahudinin gelişinden hemen önce Filistin'e geri döndü.

Yeni gelenler ve daha deneyimli yerleşimciler birlikte, köklü ve kararlı bir topluluk oluşturmuşlardı. Liderlik, savaş yıllarını bir ordu kurmak ve savaş deneyimi kazanmak için kullanmıştı ve İngiliz Mandası sona erdiğinde ülkeyi devralmaya hazırdı. Dahası, Britanya'nın Filistin'de veya genel olarak Orta Doğu'da daha fazla dayanamayacağına dair birçok işaret vardı. Daha da kötüsü, o noktadaki Siyonist liderlik, yerli Filistin nüfusuna yönelik gelecekteki politikasını belirlemişti. Kitlesel sürgünler ve etnik temizlik hakkındaki belirsiz geçmiş fikirler, Filistin'in yerli nüfusunun yarısının sürülmesine ve 1948'de köylerinin ve şehirlerinin yarısının yıkılmasına yol açacak gerçek planlara ve genel bir stratejiye dönüşmeye başlamıştı.

Hüseynilerden hiçbiri yaklaşan felaketi sezmiş gibi görünmüyordu. 1945'te Filistin, Arap birliği hedefine ulaşamayan ancak genel sekreteri Azzam Paşa ve diğer Arap liderlerinin Filistin'i üyelerin pan-Arap vatanseverliğinin mihenk taşı olarak kullanmalarını sağlayan bölgesel bir kuruluş olan Arap Birliği'nin egemenliği altındaydı. Gerçekte, burası Arap ülkelerinin Arap dünyasında öne çıkmak için ya söylemlerle ya da Filistin'den parçalar ele geçirerek mücadele ettiği bir arena haline geldi.

Filistin 1946: Manda Döneminde İlçeler ve İlçe Merkezleri

Birliğin ilk icraatı, Filistinliler için temsili bir organ oluşturmaya çalışmaktı; çünkü savaşın sona ermesi, Britanya'daki yeni İşçi Partisi hükümetinin Filistin sorununa ilişkin uzlaşılmış bir çözüm bulma girişimini yeniden canlandırmıştı. Başbakan Clement Attlee ve Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, İşçi Partisi seçmenlerine sorunu çözeceklerine söz vermişlerdi, ancak net bir planları olmadığı için sadece sahadaki olaylara tepki verebildiler ve ileriye dönük herhangi bir adım atmadılar. Savaşın etkileri – şiddetli ekonomik zorluklar ve yaygın yıkım – Filistin'den çekilmeyi gerektiren cevabı dikte etti. Bunu yapmadan önce, Bevin'in Amerikalıları çözüme

dahil etme arzusundan motive olarak, İngilizler son bir diplomatik girişimde bulundular. (Ortadoğu'da bir İngiliz varlığına olan bağlılıklarını elde etmek istiyordu ve Siyonist harekete baskı yapabileceklerine inanıyordu.) Bu son girişime yönelik ilk adım olarak, İngiliz hükümeti, yeni bir sayfa açmak için gerekli olan yerel bir liderliğin oluşmasını sağlamak amacıyla Cemal'i serbest bıraktı.

Savaş sona erdiğinde, Arap Birliği, yeni bir Arap Komitesi kurarak savaşan Filistin kamplarını birleştirmeye çalıştı. İlk konferansında, Arap uluslarını Filistin'in geleceğini görüşmeye zorlayan bir karar aldı. Kasım 1945'te, Cemal'in dönüşünden önce bile, Kahire'deki Suriye temsilcisi Cemil Mardam başkanlığındaki bir Birlik heyeti Filistin'e geldi. Heyet, beş Hüseyni (Cemal dahil), diğer partilerin beş lideri ve iki bağımsız üye, Musa el-Alami ve Ahmed Hilmi'den (İstiklal'e bağlı bir ekonomist) oluşan on iki üyeli bir komite kurdu. Cemal, Şubat 1946'da Filistin'e döndü ve komitenin başına ve baskın figürü oldu. Mart 1946'nın sonuna doğru, diğer partilerden beş delege Cemal'in pozisyonunu tanımayı reddetti ve birlikle ayrı ayrı müzakereler yürüttü. Daha sonra, Yüksek Arap Komitesi'ne bir tür alternatif olarak kendi Yüksek Arap Cephesi'ni kurdular.

Bu zor dönemde Cemal, Hacı Amir'e ihtiyaç duydu ve *müftüyü* sürekli bilgilendirdi. Kahire'deki ikametgahından çalışan Hacı Amir ve Cemal, Filistin'deki büyüyen Yahudi gücüne karşı koymak ve Mandanın sona ermesiyle Filistin için mücadele etmek amacıyla diplomatik ve askeri destek toplamaya çalıştılar. Arap hükümetlerine yaptıkları çağrılar sonuç vermeyince, Arap kamuoyunu harekete geçirmeye çalıştılar. Büyük destek almalarına rağmen, bu Filistin'i kurtarmaya yetmedi.

Yahudi cemaatinin liderliği, Mandater Filistin'in ele geçirilmesi ve bununla bağlantılı diplomatik mücadele için aktif olarak hazırlanırken, Holokost'tan kurtulanların akışını artırmak için çabalarken ve oldukça başarılı bir şekilde askeri bir güç oluşturma girişiminde bulunurken, el-Hacı Amin, Cemal ve Filistin liderliğinin geri kalanı yerinde saymaya devam etti. Uluslararası arena, Holokost'un sağladığı Siyonizmin ahlaki haklılığı karşısında geri çekilen Arap diplomatlara bırakıldı. Geçmişte Filistin'in pozisyonuna kulak verilmiş ve Mandater Filistin'deki yerli nüfusun çoğunluğunun doğal ve meşru haklarını koruma lehine olan argümanları geçerli görülmüşken, savaştan sonra Siyonist diplomasi, Holokost trajedisini Filistin sorunu ve çözümüyle ustaca ilişkilendirerek, daha önce kayıtsız veya düşman olan çevrelerde sempati kazandı. Avrupa, Nazizm'in

kefaretini Filistin pahasına ödemek istedi ve yerel siyasi liderlik, Hüseyniler ve neredeyse herkes bu trajediyi karşılayacak beceriye sahip değildi.

Bununla birlikte, Cemal'in en azından Filistin toplumunu hazırlamaya odaklanması beklenebilirdi. Yahudi tarafında mandanın sonunda olası senaryolar hakkındaki ilk tartışmaların aksine, Cemal çok geç başladı ve çok az ilerleme kaydetti. Mayıs 1946'da Filistin'de savaş çıkabileceği ihtimalini gündeme getirdi ve kadınların ve çocukların tahliyesine ciddi olarak önem verilmesini önerdi. [41] Ancak kadınlar ve çocuklar tahliye edilmedi ve erkekler askere alınmadı.

Cemal, daha geniş bir Filistin cephesi oluşturma başarısızlığından da sorumluydu ve yerel Komünist Parti'deki bölünmenin önemini göz ardı etti. Bu partiden ayrılıp Ulusal Kurtuluş Birliği'ni kuran Filistinli üyeler, Yahudi emekçi kitlelerini Siyonist liderlikten ayırma konusunda kendilerini kandırmış olabilirlerdi, ancak Filistin işçi sınıfını tanıyorlardı ve onunla iyi bağlantıları vardı. Bunun yerine Cemal, Komünist lider Cemal Nassar'ı Siyonistlerle işbirliği yapmakla suçladı ve böylece Hüseyni liderliğinin köylülere veya kent işçilerine ulaşma kanalları kalmadı.

Cemal ayrıca, Kurtuluş Birliği ile 1925'te kurulan en büyük Filistin işçi sendikası olan Arap İşçi Kongresi arasındaki yakın ilişkileri bozmaya çalıştı. Sendika lideri Sami Taha'ya kendisiyle ittifak kurmasını önerdi ve onu yeni Yüksek Arap Komitesi'ne dahil etmeyi teklif etti *;* bu da ulusal liderliğin işçilerden kopukluğunun farkında olduğunu gösteriyordu. Ancak Taha, sınıf dayanışması ilkesine sadık kaldı ve Yahudi sendikalarıyla ilişkilerinden vazgeçmeyi reddetti.

1947'de İngilizlerin Filistin'den çekilme kararıyla başlayan dramatik olaylar dizisi, farklı sosyal güçler olan Hüseyniler ve işçi sendikaları arasındaki hassas ilişkileri baltaladı. 1947 yazına gelindiğinde, Yüksek Arap Komitesi'ne itaat etmeyen herkes düşman olarak görülüyordu. Böylece 12 Eylül 1947'de Sami Taha, Hayfa'daki evinin yakınlarında öldürüldü. Suikastçılar hiçbir zaman yakalanmadı, ancak onlara kimin para ödediğinden kimse şüphe duymadı. [43] Birkaç hafta sonra, BM'nin Bölünme Kararı'nı kabul etmesi ve Siyonist güçlerin Filistin'de etnik temizliğe başlamasıyla, Hüseyniler ve sendika liderleri arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde Abdülkadir Hüseyini sayesinde iyileşti. Savaşta şehit düştüğünde, Arap İşçi Kongresi başkanı el-Hacı Amin'e taziye mektubu yazdı. Ancak

Filistin çıkarları için hayati önem taşıyan bu ilişkilerdeki iyileşme çok geç kalmıştı. [44]

Cemal'in işini zorlaştıran bir diğer faktör de, Siyonist cephede olduğu gibi iç ve dış otoriteler arasında net bir ayrımın olmamasıydı. Sonuç olarak, ülkenin tarihindeki son diplomatik harekatı püskürtmeye odaklanmak zorunda kaldı: Filistin'deki durumu incelemek üzere gönderilen İngiliz-Amerikan komisyonu.

Komisyon, Ernest Bevin'in en büyük başarısızlıklarından biriydi. İlk basın toplantısında, Filistin Mandası'ndaki çatışmaya başarılı bir çözüm bulunması halinde siyasi geleceğini riske atacağını güvenle ilan eden bu İngiliz dışişleri bakanı, Kutsal Topraklar'daki İngiltere'nin müdahalesi konusunda umutsuzluğa kapılmaya başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımını istedi, ancak Başkan Truman'ın Holokost sonrası Siyonist bağlılığını ve başkanın etrafındaki Siyonist yanlısı lobinin etkinliğini yanlış değerlendirdi. Sonuç olarak, önceki tüm komisyonların yerini alması ve Filistin sorununa bir çözüm önermesi gereken Anglo-Amerikan komisyonu, İngiliz çıkarlarını yansıtmadı ve Yahudi Ajansı'nın bestelediği şarkıyı söyledi. Beyaz Kitabın yürürlükten kaldırılması ve Yahudilerin devlet kurma iddiasının tanınması, Siyonist yanlısı önerilerinden sadece ikisiydi.

1946 yılının başlarında komisyonun Filistin'i ziyaretinde ifade veren Cemal, böyle bir gerilemeyi hayal bile etmemişti. Şimdi sessizce yeni bir Filistin eylem planı üzerinde çalışmaya başladı. İngiliz Mandası'nın uzatılmasını istedi ve 1942'de Ben-Gurion tarafından dile getirilen uzlaşmaz Yahudi tutumunun yumuşatılacağı umuduyla bir anlaşmaya varılması için çağrıda bulundu.

Komisyon önünde ifade verdikten sonra dışarı çıktığında, Cemal, çoğunu tanıdığı Yahudi gazetecilerle çevriliydi ve her zamanki gibi böyle bir karşılaşma onu canlandırmıştı. Gazeteciler, "Soruşturmanın sonucu ne olacak?" diye sordular. Ancak Cemal, sahadaki durumu tartışmayı tercih etti ve gerçekleşmeyecek bir öngörüde bulundu: "Eğer bir İbrani devletinin kurulacağına inanıyorsanız yanılıyorsunuz. Eğer bir Arap devletinin kurulacağına inanıyorsanız, yine yanılıyorsunuz. İşler eskisi gibi devam edecek. Eğer iki taraf, Araplar ve Yahudiler, biraz akıl sahibi olsaydı, bir tür anlaşmaya varırlardı." Bir gazeteci, "Anlaşmaya varmak mümkün mü?" diye sordu. Cemal, "Bence mümkün," diye yanıtladı, "ama tek bir şartla – mevcut Yahudi Ajansı ile değil." Başka bir gazeteci, "Mevcut Yüksek Arap

Komitesi ile de değil," diye belirtti. Cemal uzlaşmacı bir tonda, "Belki," diye yanıtladı. Bu, ülkenin İbrani basınıyla son dostane karşılaşmasıydı. [46]

Jamal yanılıyordu: Yahudi devleti kuruldu, ancak Anglo-Amerikan komisyonu tarihte bir dipnot olarak kaldı. Tavsiyelerinden biri hariç – 100.000 Yahudinin daha göç etmesini sağlamak – İngiliz ve Amerikan pozisyonları arasındaki farkı tanımladı. Bevin, çatışmayı çözme sözünü tutmak için bir iki girişim daha yaptı, sonra vazgeçti. Başka bir Anglo-Amerikan komisyonu topladı ve bu da Filistin'i İsviçre'dekine benzer kantonlara bölmeyi öneren Morrison-Grady Raporu ile sonuçlandı; bu fikir her iki tarafça da kesinlikle reddedildi.

Müzakereleri yürütmek için Arap Birliği, kademeli olarak Yüksek Arap Komitesi'nin yerini alan ve önce Filistin için diplomatik mücadeleye katılmaktan, daha sonra da askeri harekat hazırlıklarından men eden bir organ atadı. Suriye'deki Bludan tatil beldesi Filistin tarihinin haritasında yeniden belirdi. Ancak Hacı Amir 1937'de orada onurlu bir katılımcı iken, Haziran 1946'da Filistin davası Arap Birliği tarafından ele geçirildi. Birlik birkaç ay sonra Filistin mücadelesini görüşmek üzere Lübnan'ın Sofar kentinde toplandığında, Hacı Amir'i davet etme zahmetine bile girmedi. Kahire'deki doğum yerinde Arap Birliği ile yakın bir ilişki kurmuş olması göz önüne alındığında, onun hayal kırıklığını tahmin etmek zor değil.

Cemal, Bludan'da daha çok hoş karşılandı, ancak daha etkili değildi. Filistin'e (bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasına dayalı olduğunu varsaydığı) bir Anglo-Amerikan çözümü dayatılırsa, Arap devletlerinin bir isyan için askeri destek sağlamasını talep etti. Suriye ve Irak temsilcileri tam desteklerini açıkladılar. II. Dünya Savaşı'nın sonundan beri Suriye, Hüseyinileri desteklemese de, saldırgan eylemlerden yanaydı. Irak delegeleri iki yüzlüydü. Haşimi krallarının akrabası olan Ürdün Kralı Abdullah'ın, Siyonistlerle bir anlaşmaya varabileceği varsayımıyla, Filistin'in tamamını veya bir kısmını ele geçirme hırsını destekliediler. Aynı zamanda, gizli veya açık olsun, pan-Arap toplantılarında, kapsamlı askeri eylemin en ateşli destekçileriydiler. Cemal, isyan için 30.000 genç erkeği topladığını yanlış bir şekilde iddia ederek delegeleri etkilemeye çalıştı, ancak kimsenin ona inandığı şüphelidir.

Bu diplomatik çaba, Filistin kamuoyunda yanlış umutlar uyandıran bazı sonuçlar verdi. Ocak 1947'de, yıllarca süren çatışmalardan sonra, İngiliz hükümeti Arap Yüksek Komitesi'ni tanıdı (birkaç ay sonra komite

Birleşmiş Milletler tarafından da tanındı). Ancak bu jest neredeyse anlamsızdı, çünkü sonraki aylarda, şiddetli bir kemer sıkma ve ekonomik kriz kışından sonra, İngiliz hükümeti Filistin'den çekilmeye karar verdi. Filistin liderliği, yaklaşan iktidar boşluğuyla başa çıkmanın yollarını bulmak için çılgınca çabaladı. Buna karşılık, Yahudi Ajansı 1920'lerden beri bu döneme hazırlanıyordu. Cemal, İngiliz Mandası'nın yerini alacak, sıfırdan bir Filistin devleti kurmak için mücadele eden ekibi yönetti. Belki de gerekli niteliklere sahipti, ancak bunu yapacak ne imkanı ne de zamanı vardı.

Bununla birlikte, bazı etkileyici operasyonlar gerçekleştirdi. Onun girişimiyle, Arap Yüksek Komitesi, ulusal hareketin en üst düzey mali kurumu olan Arap Hazinesi'ni kurdu. Arap dünyasından fon topladı ve ülkenin başkentini millileştirmeye çalıştı. Siyonist mali yapısının iyi bir kopyasıydı, ancak çok geç kurulmuştu. Mayıs 1946'da, el-Hacı Amin bu hareketlerde aktif rol oynamaya başladığında, örgütlenme hızı daha dinamik hale gelmişti. El-Hacı Amin'in yönetiminde, komite bakanlıklar ve kolektif sorumlulukla bir bekleme hükümeti gibi işlev görmeye başladı. Genel merkez Kahire'de, yerel merkez ise Kudüs'teydi. Sürgündeki bir Avrupa hükümetine uygun olabilecek böyle bir yapı, Filistinlilerin hareket kabiliyetini zayıflattı. [49] El-Hacı Amin, Arap dünyasının çeşitli yerlerinde silah temin etme ve depolama konusunda daha etkiliydi.

Asıl yük Cemal'in omuzlarına düştü ve o da elinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştı. Nisan 1947'de, İstiklal'in özel maliye bakanlığı olan ve 1948'in sonunda Gazze'de sembolik bir Filistin hükümetinin başbakanı olacak olan, pek de parlak bir kişilik olmayan Ahmed Hilmi'nin başkanlığını yaptığı Halk Fonu'nu millileştirdi. Ancak Cemal, Musa el-Alami'nin Toprakları Kurtarma Projesi'ni millileştiremedi ve fonların ve altyapıların organizasyonu aksadı.

Yoğun çabaların ardından, Haziran 1947'de Cemal, Hüseynilerin *Futuve'si* ve Nimr Havri'nin *el-Necede'si olmak üzere* iki ana gençlik hareketini birleştirmeyi başardı. Birleşik örgütün başına emekli Mısırlı subay Mahmud Labib'i getirdi. Ancak Ağustos ayında Labib, Tel Aviv'deki Yahudi gençliğine karşı oldukça başarılı bir operasyon gerçekleştirdi ve İngiliz yetkililer onu sınır dışı etti. Havri de Yahudi Ajansı ile anlaşmaya vararak ortak girişime zarar verdi. Daha sonra 1950 yılına kadar Haşimilere hizmet etti ve sonunda İsrail'e yerleşerek sulh hakimi oldu. Ancak tüm bu operasyonlar bir araya geldiğinde bile Filistinli bir savaşçı güç

oluşturamadı, ülkedeki güç merkezlerini ele geçirmek için sağlam bir mali temel kuramadı ve diplomatik kampanyayı sürdüremedi.

Diplomatik cephedeki en büyük engel, Şubat 1947'den beri İngiliz hükümetinin, Yahudi "ilerlemesi" ile Filistin "geri kalmışlığı" arasında büyük bir uçurum olduğu yönündeki temel Siyonist argümanı benimsemiş olmasıydı. Onların gözünde bu, en azından sosyal nedenlerle, Filistinlilerin ülkeyi yönetmesine – Yahudi egemenliği ve dış denetim altında olmadıkça – izin vermeyi imkansız kılıyordu. Cemal, Arap nüfusundaki okuma yazma bilmeme oranının büyük ölçüde azaldığını ve Filistinlilerin artık Yahudi toplumuyla karşılaştırıldığında cahil bir nüfus olarak tanımlanamayacağını zorunlu yönetime kanıtlamaya boşuna çalıştı. Eğer tanınmış bir aileye mensup olmasaydı ve milliyetçiliğin ideolojisi ve söylemiyle aşina olsaydı, Cemal İngiliz hükümetine "ilerleme" ve "okuma yazma bilmeme"nin ülkenin kime ait olduğu sorusuyla ilgisiz olduğunu açıklayabilirdi.

Filistin dışında bulunan Hacı Amin, muhtemelen Cemal'in otoritesini kurmasına yardımcı olamadı. Aile – yani Tahiri kolu – olayların merkezinde olduklarına yanlışlıkla inanıyordu. Aslında Hacı Amin, kendi ve ailesinin otoritesini kurmak için şiddete başvurmak zorunda kaldı. Yine de, daha küçük ölçekte de olsa, Hacı Amin'in değer verdiği kentsel güç merkezlerinde hesaplaşmalar yapıldı ve düşmanlar ortadan kaldırıldı. Filistinli sendikacı Sami Taha'nın öldürülmesi zaten belirtilmişti. Eylemlerin çoğu o kadar şiddetli değildi ve esas olarak ulusal komitelere hakim olma mücadelesinden ibaretti. (Bu organlar, büyük ayaklanma sırasında ortaya çıktıktan sonra yerel mücadeleyi yönetiyordu.) Hacı Amin, her yerde bunların yerine yeni komiteler kurmaya çalıştı, ancak sadece üç tane kurmayı başardı ve bunlar da Siyonistlerin Filistin'i 'temizleme' kararlılığını durdurmakta pek etkili olmadı.

Hesaplaşmanın kurbanlarından biri de ailenin bir üyesi olan Fawzi Darwish al-Husayni idi. Fawzi, İngilizlere karşı Siyonistlerle işbirliğini destekliyordu ve bu amaçla *Filastin al-Jadidah* ('Yeni Filistin') adlı bir parti kurmuştu. Partinin kuruluşunda, Filistinli ve Yahudi katılımcılardan oluşan karma bir kalabalığın önünde yaptığı açılış konuşmasında şunları söylemişti:

> Tecrübe göstermiştir ki, her iki tarafın resmi politikası da her iki tarafa da zarar ve acıdan başka bir şey getirmemiştir. Yahudiler ve Araplar

> eskiden dostluk ve işbirliği içinde birlikte yaşarlardı. Ben de kuzenim Cemal Hüseyin ile yıllarca birlikteydim. 1929 olaylarına katıldım, ancak yıllar geçtikçe bu yolun hiçbir yere varmadığını anladım. Emperyalist politika hem Arapları hem de Yahudileri kandırıyor ve hepimizin iyiliği için birleşip omuz omuza çalışmaktan başka çare yok.

Fawzi, Haim Kalvarisky gibi Siyonistler ve Brith Shalom'un önde gelen üyeleri gibi daha samimi barışseverler tarafından manipüle edildi. İkincisi, İngiliz polisine Fawzi'nin katillerini bulması için baskı yaptı *;* polis de dahil olmak üzere herkes katillerin ailesinin üyeleri olduğuna inanıyordu. Fawzi, öldürülmesinden bir gün önce, Cemal'i Yahudi topluluğuna karşı uzlaşmaz tavrı nedeniyle eleştiren cesur bir konuşma yapmıştı:

> Şüphesiz bize karşı kışkırtmada bulunacaklar, belki de bize saldıracaklar, ancak Yahudilerle işbirliği, faydalı ve verimli bir işbirliği sergileyebilirsek, Araplar da bizi takip edeceklerdir. Çünkü Cemal'i takip edenlerin çoğu bunu başka seçeneği olmadığı için yapıyor.

Fawzi'nin öldürüldüğü gün olan 10 Mart 1947'de, Cemal'i destekleyen *el-Vahada* gazetesi, '1918'den sonra Filistin'e gelen yabancı işgalcilerle' işbirliği yapan herkese karşı sert bir saldırı yayınladı. [52]

Fawzi, Yahudilerle siyasi işbirliğini seçtiği için öne çıkıyordu, ancak Yahudilerle kişisel ilişkisi olan kişiler bundan etkilenmedi. Örneğin, Safwat'ın oğlu Fuad al-Husayni - birçok Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kadının aşık olduğu çekici bir adam - daha sonra önde gelen bir İsrailli gazetecinin eşi olacak bir kadınla uzun süreli bir ilişki yaşadı. İlişkileri iyi biliniyordu, ancak özel bir rahatsızlığa veya kınamaya yol açmadı.

Bu iç çekişmeler, Filistinlilerin tarihindeki en önemli kampanyanın *, yani* Birleşmiş Milletler diplomatik arenasındaki mücadelenin, aleyhine oldu. BM, Filistin meselesini ele aldığında iki yıldır varlığını sürdürüyordu. Hala deneyimsiz ve tamamen Amerika Birleşik Devletleri'nin egemenliğinde olan bir örgüttü. Mayıs 1947'de sorunu bir uzmanlar komitesine devretti, ancak ne yazık ki bu uzmanlar konu hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı ve bazıları konuya kayıtsızdı. BM Filistin Özel Komitesi (UNSCOP), Mayıs ayından Kasım ayına kadar konu üzerinde çalıştı ve Bölünme Kararı'nı

ortaya koydu. 1988'de Filistinliler bu kararı hala dünyanın kendilerine karşı işlediği bir suç olarak görüyorlardı: Bölünme, Yahudilerin Filistin'in bir bölümüne sahip olma hakkının tanınması anlamına geliyordu.

Filistin: Birleşmiş Milletler Bölme Tavsiyesi, 29 Kasım 1947

Fawzi bunu kabul ederdi, belki Musa Kazim bile, ama Cemal veya Hacı Amir kabul etmezdi. Eğer Naşaşibiler büyük bir siyasi güç olsaydı, bunu destekleyebilirlerdi. Ancak Britanya'nın çekilmek üzere olduğu bilindiğinde, ülkeyi kendisiyle Yahudiler arasında bölmenin iyi bir fikir olduğunu düşünen Kral Abdullah'a bağlandılar. Yahudi Ajansı liderliği bu öneriyi hevesle karşıladı ve aralarında resmi bir anlaşmanın olmaması, Ben-Gurion'un ülkenin büyük bir bölümünü yönetme arzusundan, Abdullah'ın

pan-Arap çıkarlarına ihanet etmeme kaygısından ve düşmanlıkların başlamasından önceki belirsizlik ortamından kaynaklanıyordu.

İki taraf gayri resmi olarak Abdullah'ın Yahudi devletinin topraklarından uzak durması ve karşılığında Yahudi devletinin ona Filistin'in büyük bölümlerini ilhak etmesine izin vermesi konusunda anlaştı. Batı Şeria böylece doğdu ve Yahudi devleti, Arap dünyasının en iyi eğitimli ordusunun doğrudan saldırısından kurtuldu. Küçük hesaplar ve dini hassasiyetler, Kudüs'ün bölünmesine *(* savaştan sonra yapacaklardı *)* razı olmalarını engelledi, ancak bunun dışında anlayışları galip geldi.

Şubat 1948'de, Bevin'in Filistin konusundaki baş danışmanı Harold Beeley'nin görevden alınmasının ardından, İngiliz hükümeti de bu anlaşmayı çekincesiz destekledi ve Arap Lejyonu komutanlarına anlaşmaya uymaları talimatını verdi. İngilizler, Haşimiler ve Siyonistler, bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına şiddetle karşı çıktılar ve bunun ' *müftü* devleti' olacağına inanıyorlardı. Böylece el-Hajj Amin, Filistin mücadelesindeki en güçlü üç faktörün de *baş düşmanı* haline geldi.

Ancak Şubat 1948'de sahada daha da kötü şeyler oluyordu. O ay, David Ben-Gurion'un önderliğindeki küçük bir Siyonist lider ve askeri komutan grubu, Filistin'in Yahudi devleti olarak gördükleri herhangi bir bölgesinden Filistinlilerin kitlesel olarak çıkarılması için bir ana planı tamamladı. Şubat ayında beş köyü zorla tahliye ettiler ve Mart ayında Filistin'in büyük bir bölümünün etnik temizliği için sistematik bir plan olan 'Dalet Planı'nı zaten hazırlamışlardı. Ne Hacı Amin ne de Cemal bunun farkındaydı veya sahada olanlara dikkat etmedi. Görünüşe göre, Filistinliler farklı bir tutum sergilemiş olsalar veya farklı bir Filistin liderliği iş başında olsa bile, Siyonistlerin kararlılığını zayıflatamaz veya Filistin'i yerli nüfusundan temizleme yeteneklerini baltalayamazlardı.

Cemal ve Hacı Amir'in Haşimi emellerine karşı koymanın tek yolu Mısır'a bağlı kalmaktı. Cemal tamamen Mısır'daki Müslüman Kardeşler'e güveniyordu. Hareketin Kudüs'te bir şube açtığı Mayıs 1946 gibi erken bir tarihte, Cemal, Yüksek Arap Komitesi başkan yardımcısı ve Hacı Amir'in yardımcısı olarak, orada bulunarak onları onurlandırdı. Bir bakıma bu çaba bir miktar başarı getirdi: Kardeşler, 15 Mayıs 1948'de Mısır tarafından Filistin'e gönderilen savaş gücünün yarısını sağladı. Ancak bu, felaketi önlemek için yeterli değildi.

Cemal, ' *Exodus* olayı' uluslararası manşetlere çıktıktan birkaç gün sonra ülkeye gelen BM soruşturma komitesi önünde Filistinlileri temsil etti. *Exodus* , İngilizlerin göçmen karşıtı politikalarını utandırmak amacıyla düzenlenen bir halkla ilişkiler kampanyası kapsamında, Holokost'tan kurtulan birçok Yahudiyi taşıyan bir gemiydi. Beklendiği gibi, geminin ülkeye girişi reddedildi ve Almanya'ya geri döndü; bu sembolik dönüş, Batı kamuoyunu öfkelendirdi ve harekete geçirdi.

Cemal, dünya kamuoyunun Holokost'tan sağ kurtulanların kaderini – tıpkı *Exodus gemisindeki umut ve umutsuzluk arasında kalan yolcular gibi* – Filistin sorununun çözümüne bağladığı bir dönemde Filistinlilerin ahlaki duruşunu savunmak zorundaydı. *Exodus* vakası, birçok kişiyi Holokost'un Filistin'de bir Yahudi devletinin gerekliliğini kanıtladığı yönündeki Siyonist argümanı konusunda ikna etti. Cemal, belki de gergin atmosfer nedeniyle en iyi performansını sergileyemedi. Ayrıca, komitenin ayrı bir Hristiyan Filistinli temsilciyi davet etmesine izin verme hatasını da yaptı – sanki ülkede iki Filistin halkı varmış gibi. En azından Kudüslü avukat Henry Qatan, Cemal'den daha iyi bir sunum yaptı.

Gördüğümüz gibi, Filistin'in geleceği konusunda diplomatik kampanyayı yürüten Arap Birliği'ydi ve Hacı Amir'in bu kampanyaya katılmasını sistematik olarak engelledi. Hacı Amir bağımsız bir Filistin pozisyonunu temsil ediyordu ve Birlik, özellikle genel sekreteri Azzam Paşa, *Filistin'deki* mücadele için önemli destek elde etme çabalarını baltalamak için muhalefeti ve Ürdün Haşimi kralını kullandı. Belirtildiği gibi, Abdullah'ın kendi gündemi vardı ve İngiltere, Irak ve Yahudi Ajansı tarafından destekleniyordu.

Britanya'nın diplomatik hamlelerinin tamamı, Filistin liderliğiyle değil, Arap hükümetleriyle dikkatlice koordine edilmişti. Sonuç olarak, Filistin liderliği, Anglo-Amerikan heyetine, Grady-Morrison Raporu'na ve ona dayanan Bevin'in planına prensip olarak karşı çıktı. Bunları, Hacı Amir'in Filistinlileri temsil etme konusundaki meşru iddiasını baltalama girişimleri olarak gördüler. Bu aynı zamanda Hacı Amir'in BM Bölünme Kararı'nı kabul etmeyi reddetmesinin de arka planını oluşturuyordu.

İngilizlerin *müftüyü* dışlama çabası, Ocak 1947'de en ileri noktaya ulaştı; Filistin'i kantonlara bölmeyi öngören Bevin'in planı temelinde çatışmayı çözmek için son bir girişimde bulunarak, öneriyi görüşmek üzere Londra'da bir toplantı düzenlediler ve Hacı Amir ile temsilcilerinin

katılmasını engellediler. Bu konferans başarısız olunca, İngiliz hükümeti Filistin'den tamamen çekilmeye karar verdi.

Milletler Cemiyeti, Britanya'nın Filistin mandasını BM'ye iade etme kararının ardından Filistin meselesine ilk kez müdahil olduğunda, Hacı Amir endişeli değildi. Eylül 1947'de Cemiyet Sofar'da toplandı ve Hacı Amir'e silah satın alması için 180.000 sterlin verdi, ancak daha sonra Cemiyet sistematik olarak Hacı Amir'in itibarını zedeleyince her şey uzun bir kabusa dönüştü. Cemiyet üyelerinin gözündeki azalan prestiji, BM Güvenlik Konseyi ve Britanya'nın Filistin'den yakında ayrılması konusundaki politikalarını şekillendirmek için Lübnan'ın Aley kentinde toplanan Cemiyet konseyinin yedinci oturumunda gösterildi. Sadece Hacı Amir'i davet etmemekle kalmadılar, aynı zamanda Kral Abdullah ve Iraklı delegeler tarafından "Irak'taki yıkıcı faaliyetleri ve Raşid Ali el-Gaylani'nin isyanındaki rolü" hakkında küçük bir tartışmanın konusu oldu. Olayların çok ileri gittiğini hisseden el-Hacı Amin, davetsiz olarak Aley'e gitti, meclis toplantısına baskın yaptı ve orada kalmasına izin verildi. [56]

Bu, Hacı Amir'in kariyerinin en düşük noktalarından biriydi. Diğerleri gibi o da Arap istihbarat uzmanlarının Yahudi toplumunun gücü hakkındaki raporlarını ve Arap dünyasının, azami askeri gücünü kullanmadığı sürece bu güce ciddi bir askeri meydan okuma sunamayacağı uyarısını dinlemişti. Arap devlet adamlarının, diğer tüm siyasi çözümlerin üzerinde manda yönetiminin uzatılmasını tercih ettiğini öğrenmişti. Rakibi Abdullah'ın kazandığını görünce hayal kırıklığına uğramıştı, çünkü diplomatik cephede harekete geçen tek kişi oydu. Hacı Amir'in müttefiki Mısır, savaş alanına ordu göndermeye pek istekli değildi *ve* Mısır olmadan o kaybolmuştu.

Aley'de, Haşimi Irak ve Ürdün'ün, bazen bölgesel destekle birlikte, Hacı Amir'in rolünü sınırlamada esas olarak işbirliği yaptığı ortaya çıktı. Fransız sömürge yönetiminin sona ermesinden sonraki ilk bağımsız Suriye hükümeti, oldukça demokratik bir cumhuriyet rejimi olarak, Haşimilerden daha çok Filistin'e sadıktı ve tarih kitaplarında hak ettiğinden daha az değer görmüştü. Ancak Hacı Amir'e sadık değildi *;* umutlarını Fawzi el-Kavukji'ye bağlamıştı. Gördüğümüz gibi, el-Kavukji, 1930'larda Filistin yanlısı faaliyetlere katılan ve Filistin için pan-Arap gönüllü asker alımını yöneten, Fransa'ya karşı Suriye ayaklanmasının liderlerinden biriydi. Şam'a itaatkardı ve bu nedenle *müftünün* rakibi olarak gösterildi. Hatta Filistin için savaşmak üzere kurulan gönüllü bir ordu *olan* Arap Kurtuluş Ordusu'nun komutanlığına bile atandı.

El-Kavukji'nin Arap Kurtuluş Ordusu'nun ilk gönüllüleri 1948'in başlarında geldi. Çoğu kendi ülkelerinde toplumun kenarından veya marjinal gruplara mensuptu ; Arap hükümetlerinin savaş alanına göndermekten oldukça memnun olduğu kişilerdi. El-Kavukji, Filistin muhalefetiyle anlaşmanın kolay olduğunu gördü ve böylece istemeden Filistinlileri daha da zayıflatmaya yardımcı oldu. *Müftüye* karşı çıkma politikası, Amman ve Bağdat'ta olduğu gibi kişisel düşmanlıktan değil, esas olarak Suriye'nin El-Hacı Amin'in İngilizler gerçekten ayrılmadan ve Milletler Cemiyeti mandayı uzatma girişimlerini tüketmeden önce aceleci bir operasyona bulaştıracağından duyduğu korkudan kaynaklanıyordu. Belki de bu yüzden Suriye hükümeti, El-Hacı Amin'in II. Dünya Savaşı'nın sonundan beri belirleyici savaş için eğitim gören organize Yahudi güçleriyle yaklaşan çatışmaya hazırlık olarak Suriye'de genç Filistinli askerleri askeri eğitime göndermesine izin vermeyi geciktirdi.

Hacı Amin, Aley'de Milletler Cemiyeti'ne kendisini sürgündeki bir hükümetin başına getirmeleri ve pan-Arap ordusunun komutanı olarak atamaları için boşuna yalvardı. Milletler Cemiyeti, Filistin'in kurtarılması için Iraklı general İsmail Safvat'ın başkanlığında bir askeri komisyon kurdu ve kendisine bir milyon sterlinlik bir bütçe sözü verildi. Ancak paranın sadece bir kısmı sağlandı ve general, İngilizlerin Filistin'den nihai çekilmesine hazırlık olarak Arap ülkeleri arasındaki faaliyetleri koordine etmeye çalıştığında, gerçek bir işbirliğinin olmaması nedeniyle engellendi.

Mısır'da da benzer bir durum yaşandı. Aralık 1947'de Arap Birliği Kahire'de toplandı ve Irak ile Ürdün, Hacı Amir'in katılımını bir kez daha veto etti. Arap ülkelerinin liderleri, Filistinlilere yardım etme çabalarını yoğunlaştırmaya ve yardımı artırmaya karar verdiler, ancak bu karar pek bir anlam ifade etmedi, çünkü Arap orduları yaklaşan savaş için hiçbir eğitim tatbikatı yapmamıştı. Hâlâ diplomatik veya askeri stratejilerini koordine etmemişler veya cephaneliklerini önemli ölçüde artırmamışlardı. Yahudi Ajansı hızla harekete geçerken, Hacı Amir'in Filistin için ayrı bir siyasi çerçeve oluşturulması ve ülkenin sivil yönetimine geçilmesi için yaptığı hazırlık önerileri reddedildi. Arap Birliği nedeniyle, Yüksek Arap Komitesi'nin pan-Arap fonlaması talebi de reddedildi. Kahire toplantısının tek sonucu, Filistin'in dört komuta sektörüne bölünmesi oldu; Hüseyiniler, Abdülkadir'in başkanlığındaki Kudüs sektörünü aldılar ve Abdülkadir, durumdan en iyi şekilde yararlanarak binlerce kişiden oluşan nispeten

büyük bir ordu kurdu. Bu güç ona, Milletler Cemiyeti'nin kendisine verdiğinden daha yüksek bir statü kazandırdı. [59]

Ancak Hacı Amir kolay kolay pes etmedi. Kendisini etkisiz hale getirme niyetinde olan Milletler Cemiyeti'ne karşı direndi. 1948 yılının başlarında, sivil bir yönetimin kurulduğunu ilan etti *;* bu, aslında 1920'lerde kurulması gereken hükümetin geçici bir versiyonuydu. Milletler Cemiyeti biraz geri adım attı ve Filistin'in kurtarılan her bölgesinin bu yönetimin altına gireceğini ilan etti. Ancak bu, Hacı Amir'in Filistin'i kurtarmada merkezi bir rol üstlenme girişimindeki tek başarısıydı. Milletler Cemiyeti ile olan hayati mücadeleyle o kadar meşguldü ki, İngilizlerin tahliyesine neredeyse hiç hazırlanmadı; daha da kötüsü, işgalci Yahudi güçlerinin kırsal bölgelerden kitlesel olarak tahliyesinin başladığından habersizdi.

Filistin'de tüm bu manevralar, Arap dünyasının eli kolu bağlı oturduğu hissine yol açtı. Filistin'deki sosyal ve ekonomik elit, aceleci bir toplu ayrılış için hazırlık yapıyordu. Yaklaşık 70.000 Filistinli, Siyonist harekete kimsenin karşı koyamayacağına inanarak ülkeyi terk etti; hepsi geri dönmeyi amaçlıyordu, ancak kendilerini savaş bölgesinde bulmak istemiyorlardı. Nüfusun geri kalanı ise, önümüzdeki birkaç ay içinde onları bekleyen felaketin farkında olmadan, umut ve umutsuzluk arasında gidip geliyordu.

Üç aydan kısa bir süre içinde, Şubat ve Mayıs 1948 arasında, Filistin'in büyük bölümleri Yahudi işgal güçlerinin eline geçti – karma şehirler, önemli kavşaklar ve izole köyler. Başlangıçta bir iç savaş olarak başlayan bu durum, o yılın Mart ayı civarında *fiili bir* etnik temizliğe dönüştü – Filistin nüfusunun Yahudi devletinin topraklarından sürülmesi. Savaşın ilk aşamalarında, Arap gönüllüler Yahudi güçlerine karşı savaşta kendilerini gösteremediler. Daha sonraki aşamalarda daha iyi performans göstereceklerdi, ancak artık çok geç olacaktı. Arap orduları Filistin'e girmeden önce, aralarında birçok Hüseyni'nin de bulunduğu 200.000'den fazla Filistinli mülteci kamplarında bulunuyordu. Birkaçı savaştan korkarak kaçmıştı, ancak çoğu Yahudi güçleri tarafından sürülmüştü. Savaş patlak verdiğinde, onlara yaklaşık yarım milyon Filistinli daha katıldı; bunların çoğu BM tarafından gelecekteki Yahudi devleti olarak belirlenen topraklardan sürülmüştü.

Etnik temizliğe yaklaşık kırk katliam eşlik etti. Filistin felaketi *olan* Nakbe , Hüseyini ailesinin ulusal harekete önderlik ettiği dönemde yaşandı.

Sürgün ve katliamlarla ilgili korkunç hikayeler Hüseyini liderlerine ulaştı ve bu konuda seslerini yükseltmemeleri, hem onlara hem de diğer ileri gelenlere ağır bir siyasi bedel ödetecekti. Artık toplumun güvenini ve desteğini kaybedeceklerdi.

Hüseyni ailesinin Nakbe'ye dair ortak hafızasında, özellikle 8 Nisan 1948'de, Kudüs'ün batısında, sahile giden yol üzerindeki Kastel köyünde yaşanan ve ölüm tarihi olarak bilinen olayda Abdülkadir'in kahramanlığı yer alır. İkinci komutanı Ebu Da'aya olarak bilinen Kamal Irakat tarafından kendisine övgü dolu bir konuşma yapılmıştır. Halil el-Sakakini günlüğüne, "Bu cenazede duyduğum en güzel konuşmalardan biriydi" diye yazmıştır.

Cenaze alayını takip eden kalabalıklar, ailenin nüfusun tüm kesimleri arasında hâlâ popüler olduğunu gösterdi. [60] Abdülkadir, babası Musa Kazim ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap İsyanı'nın lideri Şerif Hüseyin'in yanında, Haram'daki bir odaya gömüldü. Filistinlilerin kolektif hafızasında kutsal bir yere sahipler ve 1950'de saygın dergi *Majalat al-Azhar,* Abdülkadir'i Selahaddin Eyyubi'ye benzetti. Ailenin başka hiçbir üyesi bu kadar övülmemiştir. [61]

Abdülkadir'in oğlu Faysal, babası öldürüldüğünde henüz sekiz yaşındaydı. 1980'lerde işgal altındaki Batı Şeria'da önde gelen bir siyasi figür haline gelecek olan Faysal, "Babamı tanımadım çünkü sürekli hareket halindeydi ve nadiren eve gelirdi, ama onun hakkında çok şey okudum ve duydum" dedi. Babasını neredeyse hiç tanımamasına rağmen, yirminci yüzyılın sonlarına doğru Faysal, Abdülkadir'in mirasını ulusal mitolojiye uyum sağlayarak ve kendi ailesini ulusal hareketin hizmetine adayarak sürdürdü. Hareketin örgütü olan Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO), başka hiçbir Hüseyini'den böyle bir talepte bulunmadı, çünkü ailenin hiçbir üyesi, hatta Cemal ve Hacı Amin bile, ulusal panteonda Abdülkadir'inkiyle eşit bir yere sahip olamadı.

Abdülkadir'in ölümünden bir gün önce, Yüksek Arap Komitesi temsilcisi Cemal Hüseyin ve Yahudi Ajansı temsilcisi Musa Şerett, New York'ta dolaylı olarak müzakere ettiler. Cemal, Şerett ile doğrudan görüşmeyi reddetti ve ikisi arasındaki mesajlar BM Güvenlik Konseyi başkanı aracılığıyla iletildi. Amaçları, Kudüs'teki çatışmalarda ateşkes sağlamaya çalışmaktı. Şerett ve Yahudi Ajansı'ndaki diğerleri – tipik Siyonist Oryantalist önyargılarla – şehirdeki Yahudi topluluğunun, büyük ölçüde Orta Doğu kökenli olduğu için, baskıya dayanamayacağından

korkuyorlardı. Bu nedenle çatışmalarda bir ara verilmesini ve hatta göçün geçici olarak durdurulmasını istiyorlardı. Cemal'in tutumu uzlaşmazdı: Bölünme Kararı'nın uygulanmasının durdurulmasını talep etti. BM reddetti – uygulama başladıktan sonra, uluslararası örgütte hiç kimse kararı yeniden değerlendirmeyi önermeye cesaret edemedi. Ancak, bu karar sadece bir tarafça kabul edilmiş ve diğer tarafa (çoğunluk ve yerli halk) zorla kabul ettirilmiş bir karar olduğu için, bunu yapmalıydı. Yeniden değerlendirme, Filistin konusunda her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm temelinde müzakerelerin yeniden başlatılması anlamına gelirdi.

Ancak ne Abdülkadir'in ölümü ne de Cemal'in -*ki* bu , BM Güvenlik Konseyi soruşturması sırasında çok eksik kalmıştı- kararlı duruşu Filistin halkını felaketten kurtaramadı. Ve felaket geldiğinde, hepsini alıp götürdü: Filistin'in dört bir yanındaki köyler ve kasabalar, tarlalar ve evler, hatta Kudüs şehrindeki Hüseyniyye mahallesindeki Hüseyni evleri bile.

NAKBAH: YEREL ARİSTOKRASİNİN SONU

Nakbe sırasında, Hüseynilerin çoğu stratejik öneme sahip Hüseyniye mahallesinde yaşıyordu. Filistin'i kurtarmak için gelen Arap dünyasından gönüllüler, *müftünün* bir diğer yeğeni Halid el-Hüseyni'nin komutasındaki Abdülkadir'in savaşçılarının kalıntılarıyla birlikte, mahalledeki bazı evlerde mevzilendiler – bu arada Hüseyni konutları değil, Naşaşibi evleri, özellikle de Raghib'in evi. Mart 1948 gibi erken bir tarihte, Yahudi silahlı kuvvetleri Hagana, ailenin kalesini ele geçirmeye çalıştı, ancak İngiliz müdahalesiyle engellendi. Mahalle, Scopus Dağı'na giden yola bakıyordu ve Nisan 1948'de buradan, İbrani Üniversitesi ve Hadassah Hastanesi'nin bulunduğu dağa giden bir Siyonist konvoyuna saldırı düzenlendi.

15 Mayıs'ta İsrailliler mahalleye şiddetli bir saldırı başlattı. Beş ev tamamen yıkıldı, ancak Hüseyni evleri ayakta kaldı. Yakınlarda yaşayan Nuseibah ailesi terk edilmiş hissettiler. Anılarında, "Silahsız ve savunmasızdık" diye yazdılar. [64] Bir İngiliz birliği, Şeyh Cerrah'taki *müftünün* eski evinde, Yahudi müteahhitler tarafından inşa edilmiş ve şimdi 1943'ten beri kiralayan George Antonius'un dul eşi Katie Antonius'un yaşadığı evde, çok uzakta değildi. Mahallenin hareketsizliği onu işe

yaramaz gösterdi, ancak Ürdün Arap Lejyonu tarafından Arap toprakları içinde tutuldu.

Şehrin batı tarafındaki Arap mahalleleri, örneğin Baka, Talbiyye ve Malhah, Yahudilerin eline geçti. Kudüs düştü ve onunla birlikte Filistin'in büyük bir kısmı da düştü. Abdülkadir'in gitmesiyle, Hüseyniler savaş sırasında Filistin silahlı mücadelesinde yer almadılar; bu mücadele, Yahudi veya pan-Arap çabalarına kıyasla zaten zayıftı. Halid el-Hüseyni karizmatik bir figür değildi ve el-Hacı Amin, Abdülkadir'in halefi olarak atanmasını onaylamadı. Her mahallede farklı bir komutan öne çıktı; bunların çoğu Irak ve Suriye'den veya daha yoksul sınıflardan geliyordu, örneğin yukarıda bahsedilen Katamon komutanı Kamal Irakat, diğer adıyla Ebu Da'aya gibi.

Ailenin önde gelen isimleri Cemal ve Hacı Amin için savaş tamamen siyasi bir kampanyaydı, çünkü onlar çatışmaları yaşamadılar, mülteci olmadılar, katliamlardan sağ kurtulmadılar. Birçoğu için bu, Filistin halkını yönetme ahlaki ve siyasi haklarını kaybettikleri anlamına geliyordu. Bu tersine dönüş birdenbire olmadı ve savaş sırasında fark edilmedi, ancak 1951'de kendisini *müftünün* meşru halefi olarak gören bir adam vardı: Kahire'de mühendislik okuyan genç bir öğrenci, Gazze'deki El-Kidva ailesinin bir üyesi olan Yaser Arafat. Bir diğer adam, Akka *müftüsü* As'ad el-Şukayri'nin oğlu Ahmed, Hüseyinilerin Osmanlı döneminin sonlarında tanıdığı biriydi, Arap Birliği'nin gözünde Filistin halkının lideri olmadan önce birkaç yıl daha bekledi. Ancak bu, başka bir kitap ve başka çalışmaların konusu.

Savaş sırasında Hacı Amir, gününün büyük bir bölümünü Arap Birliği'ndeki küçük bir ofiste geçiriyordu. Derinden öfkeliydi ve muhtemelen savaşın ilk günlerinde Kahire gazetelerinde çıkan cepheden gelen iyimser haberlere inanmıyordu. 1947 kışında, Arap devletlerinin ya Filistinlileri kurtarmaktan çok, Ürdün örneğinde olduğu gibi, toprak emellerini gerçekleştirmekle ilgilendiklerini ya da Suriye ve Mısır örneğinde olduğu gibi bunu yapamayacaklarını anlamıştı. [65] Ancak mucizevi bir kurtuluş beklemiyordu belki, ama çöküşün bu kadar felaket olacağını da hayal etmemişti.

Kahire'deki ilk sekreteri, Halil el-Sakakini'nin kızı ve bu anlatımın kaynağı olan Dumiyya el-Sakakini idi. [66] Babası, çatışmalar başladığında Katamon'daki evini terk etmiş ve Kahire'ye yerleşmişti. Sakakini ailesi ile Hüseyniler arasındaki bağlantı, bu kez sürgün olarak 20 Haziran 1948'de

yeniden kuruldu. Dumiyya, kız kardeşi Hala ve erkek kardeşi Sari, Ocak ayından beri Kahire'nin Heliopolis Mahallesi'nde, el-Hajj Amin'in şehirdeki ilk ikametgahına yakın bir yerde yaşıyorlardı. Bir akşam el-Hajj Amin, Sakakinileri ziyaret etti ve isimsiz kahramanlar hakkında konuştular. El-Hajj Amin onlara, Kudüs'ün güneyindeki Ramat Rachel savaşında ağır yaralanan ve savaş alanından doğrudan Kahire askeri hastanesine hava yoluyla nakledilen Ebu Da'aya adında bir Filistinli savaşçıdan bahsetti. Ebu Da'aya, adamlarının onun hakkında anlattığı hikayeler, herhangi bir kurtuluş savaşının tarihine geçecek nitelikte olan, zayıf, genç bir liderdi. Hebron yakınlarındaki Suraif köyünden bir keçi çobanıydı. Bu köy, örneğin Etzion Bloku konvoyuna yapılan saldırıda olduğu gibi, savaşta zaten rol oynamıştı *(* ilk Ebu Da'aya ile, Abdülkadir'in yardımcısı ile karıştırılmamalıdır). Cesareti o kadar etkileyiciydi ki, Kudüs sektörünün Ürdünlü komutanı, savaş hakkında yazdığı kitapta ondan bahsetmişti. Halil konuşmaya katıldığında, kızları onu tamamen felç olmuş yaralı savaşçıyı ziyaret etmeye çağırdılar. Sonuç olarak, Hacı Amin'in ziyaretinden sonra Sakakini, kızlarını Kastal'da Abdülkadir'in yardımcısı olan Kamel Irakat'ı ziyaret etmeye götürdü ve komutayı ondan devraldı. Aralarında sıcak bir dostluk gelişti. Ancak hasta Beyrut'a nakledildi ve orada yaralarından dolayı öldü. Halil onun hakkında bir kitap yazmaya başladı ama bitiremedi. El-Hacı Amin ile onun adına savaşmış ve Filistin'i savunmak için boşuna çaba göstermiş olan adam arasındaki karşılaşma işte böyleydi.

Savaş sırasında yaklaşık 750.000 Filistinli mülteci kamplarına sığındı. Bazıları ise Mısır'ın ele geçirdiği topraklarda, İsrail Devleti'nde veya Batı Şeria'da Filistin'de kaldı. Bunlar, bugün 'etnik temizlik' olarak adlandırılacak olayların kurbanlarıydı. Arkalarında mülklerini, köylerini ve vatanlarını bıraktılar. 15 Mayıs'a gelindiğinde, El-Kavukji'nin Arap Kurtuluş Ordusu ve binlerce gönüllü, karma şehirleri ve ana yolları savunmada başarısız olmuştu. Yahudi güçlerinin gümrük, limanlar, hazine ve ülkedeki İngiliz ordusunun üslerinin çoğu gibi güç merkezlerini ele geçirmesini de engelleyemediler. Zaman zaman, ülkenin kuzey ve güneyindeki kuşatma altındaki karakollara giden izole Yahudi yerleşimlerine ve konvoylarına ağır hasar vermeyi başardılar.

Yahudi devletinin ilan edilmesinin ardından Arap orduları ülkeyi işgal etti ve bu durum halkın umutlarını artırdı. (Ayrıca, Yahudi güçlerine aceleyle teslim olma konusunda da endişelerini artırdı; zafer kazanan bir Arap ordusunun çok kolay teslim olanları cezalandıracağından

korkuyorlardı.) Filistin halkının çoğu silahsızdı ve Arap devletlerinin kendilerine yardım edeceğini umarak fazla direnmediler.

Savaşın ilk haftasında Suriye birlikleri ülkenin kuzeyine geçerek bazı izole Yahudi yerleşimlerini kuşattı ancak ilerleme kaydedemedi. Arap Lejyonu, Kudüs'ün Eski Şehri'ndeki Yahudi Mahallesi'ni ve merkezdeki Gush Etzion'u ele geçirdi, ancak İsrail ordusuyla yapılan yazılı olmayan bir anlaşma gereği Kudüs ve yakınlardaki köylerin ötesine geçmedi.

Sonraki haftalarda lejyon geri çekildi ve on binlerce sakiniyle Lydda ve Ramleh kasabalarını İsrail güçlerine terk etti. Lydda'da, şehrin camisinde genç erkeklerin katledilmesiyle birlikte, nüfusun geri kalanı da yakındaki Ramleh'ten gelen ve Batı Şeria'ya doğru ölüm yürüyüşüne katılan binlerce kişiye katıldı.

Lejyon ayrıca Falluja yerleşim bölgesinde mahsur kalan Mısır ordusunu da terk etti. Bu ordu, Müslüman Kardeşler gönüllülerinden, Sudan birliklerinden ve düzenli bir Mısır tümeninden oluşuyordu. Çatışmaların ilk haftasında etkileyici kazanımlar elde etti. Yolda birkaç kibbutz ele geçirerek Tel Aviv'e yaklaştı. Ancak ikmal hatları çok uzadı, mühimmatı tükendi ve İsrail güçlerini püskürtemedi. Ateşkes sırasında İsrail ordusu toparlandı, Doğu Bloku'ndan silahlarla yeniden silahlandı ve Mısırlıları Sina Yarımadası'na geri püskürttü.

Filistin'in orta kısmı Temmuz ayında düştü. Kuzey Eylül ve Ekim aylarında kaybedildi ve Ocak 1949'a gelindiğinde Filistin'in güneyi de İsrail tarafından işgal edilmişti. Yaklaşık 800 köy, altı kasaba ve bir milyondan fazla Filistinli İsrail, Mısır ve Ürdün arasında paylaştırıldı. Suçlama oku sadece onları kovanlara veya yardım sözü verip ihanet edenlere değil, aynı zamanda önderlik etmekte ısrar edip başarısız olanlara da yöneltildi.

1948 yazında, Filistin sosyal ve kültürel hayatı tamamen yıkılmışken, birçok Hüseyni'nin de dahil olduğu absürt bir drama yaşandı. O Temmuz ayında, Arap Birliği Filistin Arap hükümetinin kurulduğunu ilan etti. Filistin henüz bütün halindeyken ve Hacı Amin böyle bir hükümet kurmak istediğinde geri çevrilmişti. Şimdi Birlik, anlamsız bir çaresizlik eylemiyle sert gerçekliğe meydan okudu. Bu girişimin arkasındaki ilham kaynağı Cemal Hüseyini'ydi. Tüm Arap başkentlerine gitti ve bu kez, Mayıs 1948'den önceki ayların aksine, Amman hariç, tam destek gördü; Amman'da Kral Abdullah bunu duymak bile istemedi. Abdullah, Filistin'in önemli bir bölümünü ele geçireceğini zaten biliyordu; bu, Filistin'i kurtarmak için

savaştığı için değil, savaşın başlamasından önce Yahudi Ajansı ile yaptığı anlaşma sayesinde olacaktı.

Arap Birliği ancak Ekim ayında Filistinlilere verdiği sözü tutarak Filistin'in önde gelen isimlerini Gazze'de bir hükümet kurmaya çağırdı. Bu, Hacı Amir'in son günleriydi, ancak aslında sahadaki felaketle ilgisi olmayan hayali bir gerçeklikte faaliyet gösteriyordu. 1 Ekim'deki açılış oturumuna katılan seksen beş kişi, Filistin Ulusal Konseyi'ni oluşturdu ve bu konsey, Tüm Filistin Hükümeti'ni seçti. Konsey başkanlığını Hacı Amir yaptı ve hükümet, Yüksek Arap Komitesi'nde Hacı Amir'in adamlarından biri olan Hilmi Paşa tarafından yönetildi. Bu nafile girişimden geriye kalan tek şey sözler ve sembollerdi. Hacı Amin'in Gazze'deki açılış konuşması şu sözlerle başladı: 'Filistin Arap halkının özgürlük ve bağımsızlığa olan doğal ve tarihi hakkına dayanarak, burada ilan ediyoruz ki...' – bu, Kasım 1988'deki Filistin Bağımsızlık Bildirgesi'ne kadar tüm Filistin belgelerinin temel sloganı olarak kalacaktı. [68] O zamandan beri günümüze ulaşan sembol, renkleri Şerif Hüseyin'in 1916'da kaldırdığı isyan bayrağından türetilen Filistin bayrağıdır. Sol tarafında yıldızsız kırmızı bir üçgen bulunan siyah, beyaz ve yeşil bayrak, Filistinlileri günümüze kadar ulusal mücadelelerinde bir araya getirmiştir.

Bu sanal hükümette birkaç Hüseyni vardı: Cemal, icraatları ve yetenekleri nedeniyle Dışişleri Bakanı olarak atandı ve Said'in oğlu Raja'i, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasette aktif olmuş ancak daha sonra kenara çekilmişti, Savunma Bakanı olarak tekrar sahneye döndü. Görünüşte bunlar iki ana bakanlıktı, ancak gerçekte hiçbir önemi yoktu, çünkü bu hükümet ortaya çıktığı kadar aniden tarihin unutulmuşluğunda kayboldu.

Kral Abdullah bu hükümete sonuna kadar karşı çıkacağına yemin etti ve İngiliz hükümeti bölgedeki tüm temsilcilerine onu yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaları talimatını verdi. [69] Ancak *son darbeyi* vuranlar Mısırlılar oldu. Mısır Başbakanı Mahmud Nukarşi, Hacı Amir'e Kahire'deki sürgününe dönmesini emretti. Bunu reddedince, silahlı bir Mısırlı subay evine gelip onu zorla götürdü. Hacı Amir'in siyasi çöküşüyle hükümet dağıldı. Siyasete bağımlı hale gelen Raja'i, 1949'da Suudi Arabistan Ulaştırma Bakanlığı görevini kabul etti; bu belki de Filistinlilerin Filistin'i kaybetmesinden sonra ailenin ülke liderliğinden kaybolmasının en açık işaretiydi. [70]

Elbette, Hüseyniler 1948'de yok olmadılar. El-Hacı Amin hayattayken, önce Filistin faaliyetlerinin merkezindeydi, sonra kenarında kaldı. 1974'teki ölümünden sonra bile, bazı önde gelen Hüseyni kamu figürleri vardı; örneğin, Kudüs Üniversitesi müdürü Dr. Hatem el-Hüseyni ve Filistin milliyetçiliğinin ilk hanımefendisi, Abdülkadir'in dul eşi ve Faysal el-Hüseyni'nin annesi Amina el-Hüseyni. Faysal, 1967 savaşından sonra Filistin siyasetinde kalan son Hüseyni olarak ortaya çıkacaktı. Kısa süre sonra, yeni liderliğe katılmak için ailenin kadim soyunu yaşatmanın yeterli olmadığını keşfetti. Başarının anahtarı, Fatah üyeliğine tanıklık eden solmuş bir belgeydi; ulusal dava uğruna kişisel fedakarlığın kanıtı.

Ancak bu aile tarihine bakıldığında, 1948 yılı sonu işaret ediyor. Çünkü o yıl Hüseyniler sosyal ve siyasi bir varlık olarak tarihe geçti. Savaş sona erdiğinde, Filistin halkının sadece vatanlarını, evlerini ve mülklerini kaybetmekle kalmayıp, aristokrasisini de kaybettiği açıkça ortaya çıktı. Diğer Arap ulusları da aristokrasilerini kaybettiler, ancak bu kayıplar, sosyalist veya milliyetçi yerel radikalizmden kaynaklanan çok farklı koşullar altında gerçekleşti.

Yazar, aristokrasiye –kan bağına dayalı, birçok ayrıcalığa sahip ve toplumun kaynaklarını neredeyse tamamen kontrol eden bir liderliğe– hayran değildir. Ancak her ulusun tarihinde belirli bir aşamada, muhalifler bile "büyükleri" ve "saygınları" takdir etmeyi öğrenirler. Geçmiş ile bugün, iktidar ile halk ve gelenek ile değişim arasında bir köprü kurarak, toplumsal dönüşümün ılımlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlarlar ve yok edilmeleri devrimlere yol açar. Alternatif bir liderliğin ortaya çıkma şansı bulmadan, toplum yeni bir gerçekliğe uyum sağlamadan önce, onların erken yok edilmesi felaketle sonuçlanır.

Bu, Filistinliler için bir felaketti.

Epilog

Ailenin tarihine dair bu anlatım sona ermiş olsa da, hikaye henüz bitmedi. 1948'de ülkenin tarihinde bir sayfa kapandı; on sekizinci yüzyılın başlarında başlayan ve Nakbe ile sona eren uzun bir sayfa. Ailenin bu dönem boyunca, özellikle de el-Hacı Amin el-Hüseyni'nin oynadığı rol, Filistinli tarihçilerin nesillerini meşgul etmeye devam edecek. Ancak 1948'den sonra Filistin siyasetinde önemli roller oynamaya devam eden bireysel Hüseynileri içeren başka sayfalar da var.

Hacı Amir'in 1948 savaşından sonra gerçekleşen diplomatik temaslara katılmasına izin verilmedi. Nisan 1949'da, Filistin sorunu Lozan Konferansı'nda BM'nin, bu kez Arapların rızası ve İsrail'in reddiyle, Bölünme Kararı'nı yeniden canlandırma yönündeki beceriksiz girişimiyle gündeme geldiğinde, Hacı Amir hiçbir rol oynamadı. 13 Mayıs 1949'da Lozan'daki Arap heyetlerinin, Yahudi devletiyle barış anlaşması müzakere etme konusunda prensipte istekli olduklarını ifade eden bir protokolü onayladığını duyduğunda, Hacı Amir eski tanıdığı Suriye Dışişleri Bakanı Adil Arslan'a şöyle yazdı: "İsrail'i tanımayın. Bunu yapmayı düşündüğünü söyleyen herkes ağır bir ihanet suçu işliyor." Suriye'de el-Hacı Amin, Suriye hükümdarı Hüsnü Zeym'in Nisan 1949'da yaptığı gibi, İsrail ile uzlaşmaya yönelik her türlü girişime karşı çıkmaya yoğunlaştı. [1] Biraz düşmanca bir üslupla yazan İsrailli biyografi yazarı Zvi el-Peleg onu 'yeni bir gerçekliğin oluşmasına karşı çabalayan' biri olarak tanımladı. [2]

Bununla birlikte, 1950'lerin başlarında, el-Hajj Amin hâlâ ailesinin siyasi olarak en öne çıkan üyesiydi. Ancak, el-Hajj Amin'in faaliyetleri ile aile arasındaki bağlantı giderek zayıfladı. Ailenin diğer üyeleri çeşitli kişisel kariyerler edindiler, bazıları oldukça başarılı oldular. Örneğin, Yunis el-Hüseyni 1954'teki ölümünden önce Filistin'de sosyal ve ekonomik kalkınma, dünyadaki sosyal düşünce ve Orta Doğu şehirleri üzerine üç temel kitap yayınladı.

El-Hajj Amin'in asıl faaliyeti perde arkasındaydı; özellikle Haşimi Krallığı'na düşen Filistin'in Batı Şeria olarak adlandırılan kısmının Ürdünleştirilmesini engellemeye çalışıyordu. Genişleyen krallıktaki

demografik gerçeklik, onu *fiilen* bir Filistin devleti haline getirmişti. El-Hajj Amin, bunun Haşimi yönetiminin meşruiyetini, Ürdün genelinde olmasa bile, en azından Batı Şeria'da sorgulayacağını umuyordu. Kral Abdullah'ın İsrail ile neredeyse açık barış görüşmeleri ve 1949'da "küçük üçgen" (Batı Şeria'nın bir bölgesi) bölgesini İsrail'e bırakması, Haşimi hükümdarını zayıflatmak için ek nedenlerdi. Son olarak, El-Hajj Amin'i Kral Abdullah'ın öldürülmesiyle ilişkilendiren net bir kanıt olmamasına rağmen, doğrudan ilgili olanlar ona çok yakındı. Muhtemelen, ancak kanıtlanması kolay olmayan bir şekilde, barış girişimleri ve savaş sırasındaki ihaneti (özellikle Lidda ve Ramleh'in terk edilmesi) nedeniyle kralın hayatıyla bedel ödemesi gerektiğine karar verdi. Belki de böylesine dramatik bir olayın Büyük Ürdün'ü istikrarsızlaştıracağını ve yeni bir jeopolitik yapılanmaya yol açacağını da düşünmüştür.

Her zaman olduğu gibi, Cemal, Hacı Amin'in tam tersi yönde çalıştı. Her şeyden önce, Batı Şeria halkını kendine özgü kimliğini korumaya ve bağımsız bir Filistin varlığı yaratmaya teşvik etmek için çabaladı. Cemal'in mesajlarında sıklıkla *"kıyan* " (varlık) terimi yer alıyordu; bu, Filistin ulusal hareketinin amaçları tanımlanana kadar "devlet" kelimesinin yerine kullanılan belirsiz bir kelimeydi. Ancak tüm bunların ötesinde, Hüseyniler 1950'ler ve 1960'lardaki hareketin yeniden uyanışına çok az katkıda bulundular.

El-Hajj Amin'in işbirlikçileri, Kral Abdullah ile, belki de hanedanla hesaplaşmak isteyen Ürdünlüler ve Filistinlilerdi. Aileden sadece El-Hajj Amin'in akrabası Dr. Musa Abdullah el-Hüseyni komploya doğrudan karışmıştı. Musa Abdullah, Almanya'da El-Hajj Amin'in sağ koluydu. Savaştan sonra Belçika'da gözaltına alındı ve 1947'de Seyşeller'e sürgün edildi. Serbest bırakıldıktan sonra Beyrut Üniversitesi'nde ders verdi ve kısa süre sonra Amman'a taşındı.

Amman'da Musa Abdullah, Kudüs bölgesindeki Arap Lejyonu komutanı Abdullah el-Tal'ın güçlerine katıldı ve Batı Şeria'yı ilhak edip Haşimi Krallığı'na entegre etme yönündeki Ürdün ötesi planının ateşli bir savunucusu gibi görünüyordu. Daha sonra, Haşimi yönetimini baltalamak amacıyla içeri sızdığı anlaşıldı. Kral Abdullah'ın Batı Şeria'nın ileri gelenlerini Ürdün Nehri'nin iki yakasının birleştirilmesi ve kendisini ortak varlığın kralı ilan etmeleri için zorlamak amacıyla topladığı Eriha

Konferansı'nda, plana büyük bir coşkuyla yaklaşarak oyunculuk yeteneğini sergileme fırsatı buldu. Saray onu Kızılhaç'ta irtibat subayı, yani uluslararası kuruluşa üst düzey siyasi ve diplomatik statüye sahip bir tür fahri konsolosluk göreviyle ödüllendirdi. Sevimli kişiliği, suikastından büyük ölçüde sorumlu olacağı hükümdarın beğenisini kazandı.

Ama belki de Musa Abdullah'ı, kralın gözüne girip onu öldürmek için entrikalar çeviren biri olarak tasvir ederek ona haksızlık ediyoruz. Belki de gerçekten Haşimi dünyasına entegre olmak istiyordu ve sadece 1949'da Ürdün Parlamentosu'na seçilememesiyle incinen egosu, duygularını değiştirdi ve Hacı Amin ile iletişime geçip Haşimi monarşisine karşı harekete geçmek için gönüllü olmasına neden oldu. Her ne olursa olsun, parlamento başarısızlığından sonra Musa Abdullah, Doğu Kudüs'te bir seyahat acentesi açtı ve İsrailli bir seyahat acentesiyle yakın işbirliği içinde çalışarak şehrin her iki tarafında da hac turları düzenledi.

Kudüs'e döndüğünde, Mısır'daki sürgündeki akrabaları Hacı Amin, Rajai ve İshak Darwish ile zaten yakın temas halindeydi. Dörtlü, Abdullah'ın İsrail ile ayrı bir barış anlaşması yapma girişimleri nedeniyle krala karşı çıkan Abdullah el-Tal ile güçlerini birleştirdi. Birlikte onu devirmek için planlar yaptılar. Musa Abdullah, komplonun kilit oyuncusu oldu; görevi sarayla olan bağını güçlendirmek ve kralı etkilemekti. Ayrıca Kudüs'te yirmi bir yaşında bir terzi çırağı olan Mustafa Şukri Aşu'yu potansiyel bir suikastçı olarak buldu, ona bir tabanca verdi ve doğru fırsatı beklemesini söyledi.

21 Temmuz 1951'de kralın Batı Şeria ve Kudüs şehirlerini ziyaret etmesi planlanmıştı ve Musa Abdullah da Nablus'ta ona katıldı. Arap Lejyonu'nda kıdemli bir subay olan James Lunt, Musa Abdullah'tan (o zamanlar kırk yaşlarındaydı), İngiliz eğitiminden (daha önce belirtildiği gibi, Londra Üniversitesi'nden mezun olmuştu) ve her şeyden önce krala olan açık bağlılığından çok etkilendi. [6] Musa Abdullah, Haram el-Şerif'teki namaza giderken krala arabasında eşlik etti. Oraya vardığında, kral için araba kapısını açmak için acele etti ve gösterişli bir şekilde eğildi. Birkaç dakika sonra kral, tezahürat yapan kalabalığa el sallayabilmek için korumalarına kenara çekilmelerini söyledi. Mustafa Şukri Aşu zaten oradaydı. Anı yakaladı, krala ateş etti ve onu öldürdü. [7] Musa Abdullah'ın

öldürülmeden hemen önce krala olan fiziksel yakınlığı, hemen şüpheleri üzerine çekti.

Ürdün güvenlik güçleri, Ürdün'de aktif olan Hüseyini ailesinin tüm üyelerini derhal avlayıp tutukladı. Kahire'de Hacı Amin, cinayetle hiçbir ilgisinin olmadığını belirten bir açıklama yayınladı. Musa Abdullah sorguya çekildi ve işkence gördü; suikastı planladığını itiraf etti. Daha sonra mahkemede masum olduğunu iddia etti, ancak suçlu bulundu. 6 Eylül 1951'de, kendisiyle birlikte mahkum edilen diğerleriyle birlikte idam edildi. Ailenin diğer üyeleri Tawfiq Salih ve Daud el-Hüseyni, cinayet günü tutuklandılar ancak delil yetersizliğinden serbest bırakıldılar.

Suç ortaklığı şüphelerine rağmen, Hacı Amir 1950'lerde Ürdün'de hâlâ önemli bir nüfuza sahipti. Eski takipçisi Şeyh Takîddin el-Nebhani, Müslüman Kardeşler'e rakip olarak İslam Kurtuluş Partisi'ni kurdu. 1958'de Ürdün istihbaratı, Hacı Amir ve Cemal'in hâlâ yerel siyasette aktif olduklarından ve partiyi finanse ettiklerinden şüpheleniyordu.

El-Hacı Amin'in ayrıca, Temmuz 1958'de askeri darbeyle iktidara gelen Irak'ın devrimci lideri Abdülkerim Kasım ile işbirliği yaptığından şüpheleniliyordu. Kasım, iktidara geldikten kısa bir süre sonra Filistin ordusu ve Filistin'in kurtuluşu için bağımsız bir örgüt kurmaya girişti. Bu hamleler ülke için pek bir şey ifade etmedi, ancak uzun vadede Cemal Abdül Nasır'ı Ahmed el-Şukayri ile birlikte Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (PLO) kurmaya teşvik etti. [9] Onun ve yeni örgüt aracılığıyla, Filistin toplumundaki, özellikle mülteci kamplarından gelen güçler, Mayıs 1960'ta Lübnan'ın Şura kentinde gerçekleşen Arap Birliği Konseyi'nin (Dışişleri Bakanları Meclisi) özel bir toplantısında resmen onaylanan 'Filistin varlığı' kavramını ilerletiyordu.

Bu hamleler Hacı Amin'i tamamen devre dışı bıraktı. Ancak o, 1950'lerin ortalarında Filistin davasının önde gelen elçisi olmaya devam etti. Filistin meselesinin, ABD ve SSCB tarafından dünyaya dayatılan katı Soğuk Savaş ikiliğine meydan okumak için ortaya çıkan Afro-Asya bloğunun gündeminde üst sıralarda yer almasında onun büyük payı vardı. 1955 Bandung Konferansı'nda Hacı Amin gözlemci olarak akredite edildi

ve Filistin'deki durumun tartışılan önemli konulardan biri haline gelmesine yardımcı oldu.

Ancak el-Hacı Amin, yeni harekette mültecilerin merkezi rolünü fark edemedi. [11] Filistin siyasetindeki geri dönüşe ve liderliğin mültecilere devredilmesine karşı Sisyphusvari bir mücadele verdi. Birkaç yıl önce Kasım'ın öncülüğünde yeni, bağımsız bir Filistin örgütü kurmada önemli bir rol oynamaya çalıştıktan sonra, 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bağımsız Filistin varlığını ilan etmesine karşı gösteriler düzenledi. [12]

Nasır'ın himayesindeki Ahmed el-Şukayri, el-Hacı Amin'i yatıştırmaya çalıştı ve ona yeni kurulan Filistin Ulusal Konseyi'nin başkanlığını teklif etti. Ancak el-Hacı Amin ve bağlı kaldığı örgüt olan Yüksek Arap Komitesi, Kudüs'teki açılış konferansına katılmayı reddetti. Yüksek Arap Komitesi, kamuoyuna yaptığı açıklamada, "Konferans yasadışıdır, çünkü Filistin halkını ve hedeflerini temsil etmemektedir" dedi. Dört yıl sonra Ahmed el-Şukayri, başka bir Hüseyini olan Daud aracılığıyla el-Hacı Amin'i yatıştırmaya tekrar çalıştı, ancak eski *müftü*, "varlık" kavramının kendisiyle özdeşleştirilmesini talep etti. Gerçeklikten oldukça kopuktu. Sadece siyasi otoritesini kaybetmekle kalmamış, bazı Filistinli tarihçilerin gözünde ahlaki etkisini de kaybetmişti.

Ahmed el-Şukayri ile yaşanan çatışma, el-Hacı Amin'i ulusal yoldan o kadar saptırdı ki, 1967'de Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO) ile Ürdün Kralı Hüseyin arasında bir çatışma çıktığında Amin genç kralı destekledi. Haşimi hükümdarıyla konuşurken PLO'yu "kötülük güçleri" olarak nitelendirdi; ancak imajı açısından şanslı bir şekilde bu sözler Filistin tarih kitaplarına kaydedilmedi.

Haşimi'nin desteği sayesinde, el-Hacı Amin Kudüs'ü ziyaret edebildi – bu küçük bir teselliydi. Mart 1967'nin başlarında, şehirde önemli bir şahsiyet olarak karşılandı ve otuz yıldır görmediği çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği yerleri ziyaret etti. Mescid-i Aksa'nın içinde, yüzyılın başlarında çocukken yaptığı gibi, Selahaddin Eyyubi'nin *mihrabına* , Müslümanların namaz nişine çekilmek istedi. Birkaç yıl sonra bir gazeteciye, "Cami, 1937'de ayrıldığım zamankiyle aynı," dedi. [15] İki hafta

sonra şehri terk etti. "Uçak Kudüs havaalanının üzerinde daireler çizerken Kubbetü'l-Sahrâ'nın bana gülümsediğini gördüm. Şehrin her köşesine, her tepesine kendimden bir parça bıraktım." [16] Ölümünden sonra bile Kudüs'e asla geri dönmedi. İsrail, el-Hacı Amin'in doğduğu şehirde defnedilmesine izin vermedi. Ölümünden sonra bile Siyonizmin en büyük düşmanı olarak kaldı.

1969'da Beyrut'taki Mansuriya'daki evinde Mısırlı gazeteci Zuhair Mardini ona, "Yahudilerden nefret ediyor musunuz?" diye sordu. Gençliğinden beri alışkanlığı olduğu üzere, Hacı Amin cevap vermeyi geciktirdi. Hizmetçisini -her zaman olduğu gibi, adıyla- çağırdı ve bir fincan daha çay istedi. Cevabını vermeden önce ne düşünüyordu? Mültecilerin resimleri mi, yoksa Filistin'den sürgün edilişinin daha uzak sahneleri mi? "Ben Müslümanım ve duruşum kutsal Kur'an'a dayanıyor," dedi. Sonra ekledi, "Kalemimi nefret mürekkebine batırmam." Mardini, bunun tam cevap olmadığını bilerek bekledi. Eski *müftü*, masasının üzerindeki kitapları titizlikle düzenledi. Çoğu Filistin sorunuyla ilgiliydi ve cevabı arıyormuş gibi onlara baktı. Çok dolaylı ve dolambaçlı bir cevap verdi: "Bir insan, statüsü ne olursa olsun, mevcut bir durumu ne kadar değiştirebilir ki?" Yapılan tüm çabalar bir çözüme yol açmadı. Bildiğimiz tek şey, duyguların tek başına bir krizi çözemeyeceğidir. Kanlı bir çatışmanın ortasındayız ve bunu sürdürmekten başka seçeneğimiz yok.' Mardini, el-Hajj Amin'in nefretten etkilenmediği ve gerçekle akıl ve sağduyuyla yüzleştiği izlenimine kapılmıştı.

1970'lere gelindiğinde, Hacı Amir'in statüsünden hiçbir şey kalmamıştı. Filistin'in eylem ve hafızasında kenara itilmişti. Hüseyini ailesinin bir başka üyesi ise kahraman bir figür olarak hafızalarda yer etmiş, eski *müftüye* yönelik eleştirileri bir ölçüde dengelemişti.

Diğerleri – özellikle Kudüs'te kalan Hüseyniler – imajlarını gelecek nesiller için şekillendirmekle yetinmeyip, sosyal yardım ve eğitim alanlarında kamu hayatına geri döndüler. Bunun önemli bir örneği, Abdülkadir'in kardeşi Halid el-Hüseyni'dir; kendisi 1948 savaşının sonuna kadar Kudüs'teki Filistin güçlerinin komutanı olarak onun yerini aldı. Daha sonra Nablus bölgesindeki Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım ve Çalışma Ajansı'nın (UNRWA) direktörü oldu ve o şehirde yaşamaya başladı. Belki de mültecilerle doğrudan çalışan tek Hüseyni oydu, ancak

görünüşe göre mülteciler ona minnettar değildi. Şubat 1951'in sonlarına doğru Nablus'ta silahlı bir mülteci tarafından iki kez saldırıya uğradı; ikinci darbe ölümcül oldu. Filistin felaketinin baş sorumlusu olarak gösterildi. Ailesi, suikastının arkasında Haşimi gizli servisinin olduğuna inanıyor ve Kral Abdullah'ın öldürülmesinin bir intikam eylemi olduğu söyleniyor.

1990'larda Halid'in çalışmaları, Orient House'da çalışan oğlu Şerif tarafından sürdürüldü. 1980'lerde siyasi faaliyette bulunan az sayıdaki Hüseyni'den biri olan Şerif, işgal altındaki topraklardaki Filistin liderliğine katıldı.

1950'lerde adını duyuran İshak Musa el-Hüseyni'nin hikayesi ise oldukça farklı. Bölgede ve ötesinde Filistin davasının tanınmış bir sözcüsü oldu. İlk olarak Suriye'deki Halep'e gitti ve 1949'da Beyrut'a yerleşerek 1955'e kadar Amerikan Üniversitesi'nde ders verdi. Ailenin diğer üyeleri gibi Cemal Abdül Nasır'dan etkilenmişti ve 1950'lerin sonlarında Kahire'ye taşınarak oradaki Amerikan Üniversitesi'nde ders verdi. Bu yıllarda Müslüman Kardeşler üzerine öncü çalışmalardan birini yazdı. 1960'larda Kudüs ve Filistin'in Arap karakteri hakkında kitaplar yazarak davaya katkıda bulundu. Sonraki yirmi yıl boyunca, Batı'daki önde gelen üniversiteler tarafından Arap edebiyatı üzerine ders vermeye düzenli olarak davet edildi. Kudüs'e, ayrılmasından neredeyse otuz yıl sonra, 1973'te geri döndü ve Arap edebiyatının tamamından ayrı olarak Filistin edebiyatı konusuna odaklandı. Doğu Kudüs'te yükseköğretimi güçlendirmek için çok şey yaptı. 1990 yılında seksen altı yaşında vefat etti.

FAISAL AL-HUSAINI

Yirminci yüzyılın sonlarında ailenin en tanınmış üyesi, Abdülkadir'in oğlu Faysal el-Hüseyni idi. İşgal altındaki topraklarda ve Filistin Yönetimi'nde Filistin liderliğinde önemli bir rol oynadı. Mayıs 2001'de, Arafat'ın Birinci Körfez Savaşı'nda Saddam Hüseyin'e verdiği kesin desteğin ardından Kuveyt rejimiyle uzlaşma sağlamaya yönelik başarısız bir siyasi görev için Kuveyt'teyken kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti.

Faysal'ın mensubu olduğu Filistin Yönetimi, Filistin halkının tam desteğine sahip olmadığından ve Filistin siyasetinin geleceği belirsizliğini

koruduğundan, Faysal el-Hüseyni'nin halkının tarihindeki yerini tanımlamak henüz mümkün değildir. Siyasi kariyerinin zirvesi muhtemelen 1991'deki Madrid Konferansı arifesiydi; burada İsrail ile yapılan barış görüşmelerinde Filistin heyetinin kıdemli bir üyesiydi. Ancak kıdemini, 2004 yılında Arafat'ın yerine Filistin Yönetimi Başkanı olan Mahmud Abbas'a (diğer adıyla Ebu Mazen) kaptırdı.

Faysal el-Hüseyni, 1940 yılında babası Abdülkadir'in Hacı Amir ile birlikte Bağdat'ta kaldığı sırada doğdu. Ancak kısa süre sonra ailesiyle birlikte Kahire'ye taşındı ve 1961'de genç bir adam olarak Kudüs'e dönene kadar ilk yirmi yılını orada geçirdi. Kahire'de öğrenci olarak çok aktifti ve 1958'de Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (PLO) en önemli kurumlarından biri haline gelen Filistin Öğrenci Birliği'ni kurdu.

Kudüs'te, Fatah'ın yaydığı Filistin milliyetçiliğine ilgi duydu ve Haziran 1967 savaşından önce örgütün Doğu Kudüs'teki ofisinde çalıştı. Yirmi yedi yaşında daha aktif olmak istedi ve Fatah'ın savaş birliklerine katılmak için başvurdu. 1967 savaşı patlak verdiğinde, Arap Birliği tarafından kurulan askeri örgüt olan Filistin Kurtuluş Ordusu'nun verdiği bir kursa katılıyordu ve gizlice Kudüs'e döndü.

Kasım 1967'de, İsrail işgaline karşı halk ayaklanması başlatmaya boşuna çalışan ve topraklarda Fetih'in komutanı olan Arafat'tan aldığı silahları bulundurmaktan tutuklandı. İsrail ordusundan kaçıp Ürdün'e geçmeden önce Arafat, Ramallah'ta Faysal el-Hüseyni ile kısa bir görüşme yaptı. Faysal, yargılamasında silahlı mücadelenin etkinliğine inanmadığını ve kendisini siyasi yola adamak istediğini söyledi. Bu açıklama, hakimlerin onu sadece bir yıl hapis cezasına çarptırmasına yol açtı.

Serbest bırakıldıktan sonra kuzeni Najat el-Hüseyni ile evlendi ve bu evlilikten bir oğlu ve bir kızı oldu. Yıllarca özel sektörde çalıştı, ardından Doğu Kudüs'teki amcasının röntgen enstitüsünde görev aldı, Ayn Siniya'daki arazilerin geliştirilmesine yardımcı oldu ve 1979'da Arap araştırmaları üzerine bir akademik enstitü kurup yöneterek kamu hayatına geri döndü. Genç Filistinli tarihçilerin ülkenin tarihini yeniden inşa etmelerini ve 1948'den beri İsrail tarafından silinen Filistin kolektif hafızasını neredeyse sıfırdan yeniden yaratmalarını sağlayan arşiv ve akademik materyallerin toplanmasına önemli katkıda bulundu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, İsrail yetkilileri onu tamamen akademik bir figür olarak kabul etmedi ve birkaç kez idari gözaltına aldı.

Birinci *İntifada* patlak verdiğinde Faysal, ayaklanmanın kazanımlarını siyasi bir yolla gerçekleştirmeye çalışan Fatah'taki Ebu İyyad'ın kampındaydı. Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO) heyetlerinin çeşitli Arap ülkelerindeki toplantılarında danışman ekibine liderlik etmiş ve bu toplantılarda Filistin'in net bir pozisyonunu belirlemiş, sonuç olarak 1991'de Arap-İsrail çatışmasının kapsamlı bir barış çözümü için Madrid'e giden Filistin heyetinde yer almıştır.

Ancak Faysal el-Hüseyni'nin modern biyografisinde onu aile tarihiyle ilişkilendirecek çok az şey vardı. İsrailli gazeteci Pinhas İnbari, "Babasının izinden gitmeyen oğul" diyerek, Faysal'ın İsrail-Filistin barışını sağlamak için çalıştığını, babasının ise Siyonizme karşı savaştığını ve canını verdiğini kastetmişti. Ancak ailenin Faysal'ın hayatında ve genel olarak Filistin siyasetinde anlamlı bir siyasi kurum olmaktan çıktığı unutulmamalıdır. Faysal'ın küçük kardeşi Gazi, Abdülkadir tarafından kurulan *el-Cihad el-Mukaddes* örgütünün adını andıran İslami Cihad hareketine katıldığında babasının izinden gittiğine inanıyordu.

Bu kitabı Faysal el-Hüseyni ile değil, el-Hacı Amin ile sonlandıralım. Hayatının sonlarına doğru, Filistin'deki tüm önemli görevlerinden uzaklaştırıldığı ve 1967'den beri pan-Arap arenasının önemini yitirdiği bir dönemde, el-Hacı Amin giderek daha çok pan-İslam dünyasıyla ilgilenmeye başladı. 1969'da Fas'ın Rabat kentinde düzenlenen ilk pan-İslam konferansına katılmaya çalıştı, ancak Filistin milliyetçiliğinin temsilcisi olarak onu ortadan kaldırmak isteyen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (PLO) şiddetli protestoları nedeniyle engellendi. 1974'te Pakistan'ın Lahor kentinde düzenlenen ikinci konferansa, o zamana kadar zayıflamış ve sağlığı bozulmuş olduğu için el-Hacı Amin davet edildi. Konferans Şubat ayında gerçekleşti ve o yılın Temmuz ayında el-Hacı Amin, Lübnan'ın Beyrut kentinin Mansuriya semtinde kalp krizi geçirerek vefat etti.

Ertesi yıl Lübnan'da iç savaş patlak verdi ve eski *müftünün* evi Maronit-Hristiyan Falanjistler tarafından yakıldı. Bugün Teksas'ta mülteci olarak yaşayan Mona Bori, komşuydu ve yanan evdeki arşivlerin bir

kısmını fotoğraflamayı başardı. Kayıp materyallerin bir kısmı Falanjistler tarafından ele geçirildi ve bunların nerede olduğu veya yok olan materyallerin içinde ne olduğu bilinmiyor. Ancak ne olursa olsun, bu durum, ailesinin reisi olarak el-Hajj Amin'in halkının trajedisindeki ağır sorumluluğunu azaltacak gibi görünmüyor.

Hacı Amin'in mezarı başında, tek oğlu Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO) liderlerinin babasını övdüğünü ve ona övgüler yağdırdığını duydu (altı kız kardeşi cenazeye gelmemişti). Ancak Salih İspanya'da kaldı ve ailenin siyasi geleneğini takip etmedi. Ayrıca, abartılı övgüler de uzun sürmedi. Hacı Amin'in ölümünden sonra, Filistin tarih yazımındaki yeri sorusu gündeme geldi. Kendisi, 1954 gibi erken bir tarihte, hayatının ve rolünün 'resmi' versiyonunu Filistin tarihine kazımaya çalışmıştı. Gazete makalelerinde ve derlemelerde, felaketin karşı konulamaz düşman güçlerin korkunç bir birleşimi olarak görünmesini umarak, Filistin mücadelesindeki olumlu rolünü defalarca anlattı. Tarih yazımı analizinin merkezinde İngiliz ihaneti vardı. Akılcı düşünceyi şeytani mitolojiyle karıştırması, tarihsel önemini artırmaktan ziyade azalttı.

Tartışma onsuz devam etti ve Nakbe'deki sorumluluğuna odaklandı. Ölmeden önce bile, Filistinli tarihçiler ve sol görüşlü entelektüeller, merkezinde Hüseynilerin bulunduğu üst sınıfın rolünü şiddetle eleştirdiler. Hişam Şarabi, "Şehirli üst sınıf, manda dönemi boyunca silahlı mücadeleye yabancı kaldı" diye savundu. "Bu sınıf özellikle o dönemden fayda sağladı." Şarabi, 1969'da Hüseynilerin sorununun, Siyonizmi nihai tehlike olarak değil, bir rahatsızlık olarak algılamaları olduğunu, oysa köylüler ve işçiler için Siyonizmin somut bir tehdit olduğunu belirtti.

1980'lerde tartışma daha net ve odaklı hale geldi. Filistinli tarihçi Samih Şakib, el-Hacı Amin'e yönelik saldırıyı yönetirken, tarihçi Hüsnü Cerar ise karşıt görüşü ortaya koydu. 1988'de ikisi, *müftünün* tarih yazımındaki imajını yerle bir eden kapsamlı bir tartışma yürüttü. [24] Sonraki on yılda, Philip Mattar'ın el-Hacı Amin'in ilk kapsamlı Filistin biyografisini yayınlamasıyla tablo daha dengeli hale geldi ve başarıları ile başarısızlıklarının bir bilançosunu sundu. [25]

Sadece Abdülkadir Hüseyin'in itibarı kusursuz kalmıştır ve belki de Filistin siyasetinde Hacı Amin'in oğlu Salih'ten ziyade oğlu Faysal'ın rol

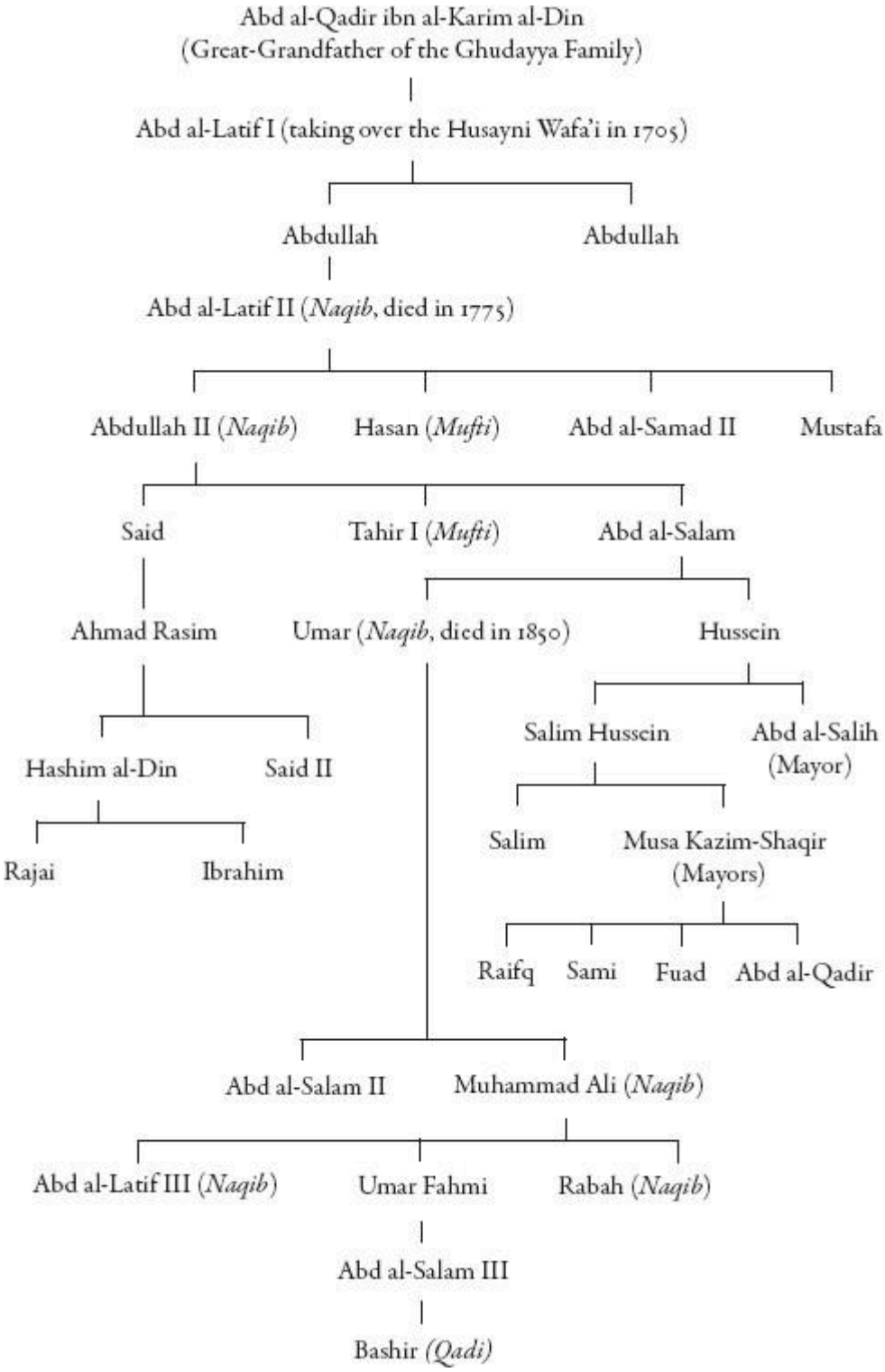
oynaması doğaldı. Ayrıca, 1969'dan 2004'e kadar Filistin devriminin tartışmasız lideri Yaser Arafat'ın anne tarafından aileleriyle akraba olması da Hüseyiniler için bir avantajdı. Dahası, 1948'de Abdülkadir'in özel sekreteri olduğunu herkese her zaman özellikle vurgulardı.

Her şeyden önce, el-Hacı Amin'in, ailesinin Filistin tarihindeki iyi ya da kötü anlamdaki kilit rolüyle karıştırılmaması gerekir. Ailenin başarıları ve başarısızlıkları – ve diğer önemli ailelerin başarıları ve başarısızlıkları – Filistin toplumunun tamamının başarıları ve başarısızlıklarıydı. Ve Hüseyiniler, diğer tüm ailelerden daha fazla, 1948 felaketinin arifesinde Filistin siyasetinin merkezinde yer aldıkları için, bu felaketin meydana gelmesinden büyük sorumluluk taşımaktadırlar. Yine de, bu sorumluluğun doğasını bir an bile unutmamak gerekir. Bu, etnik temizlik ideolojisi ve pratiğinin hedefi olan bir toplumu savunma ve örgütleme yetersizliğiydi. Böyle bir felaket karşısında alternatif bir liderliğin daha iyi bir performans sergileyip sergilemeyeceğini değerlendirmek çok zordur.

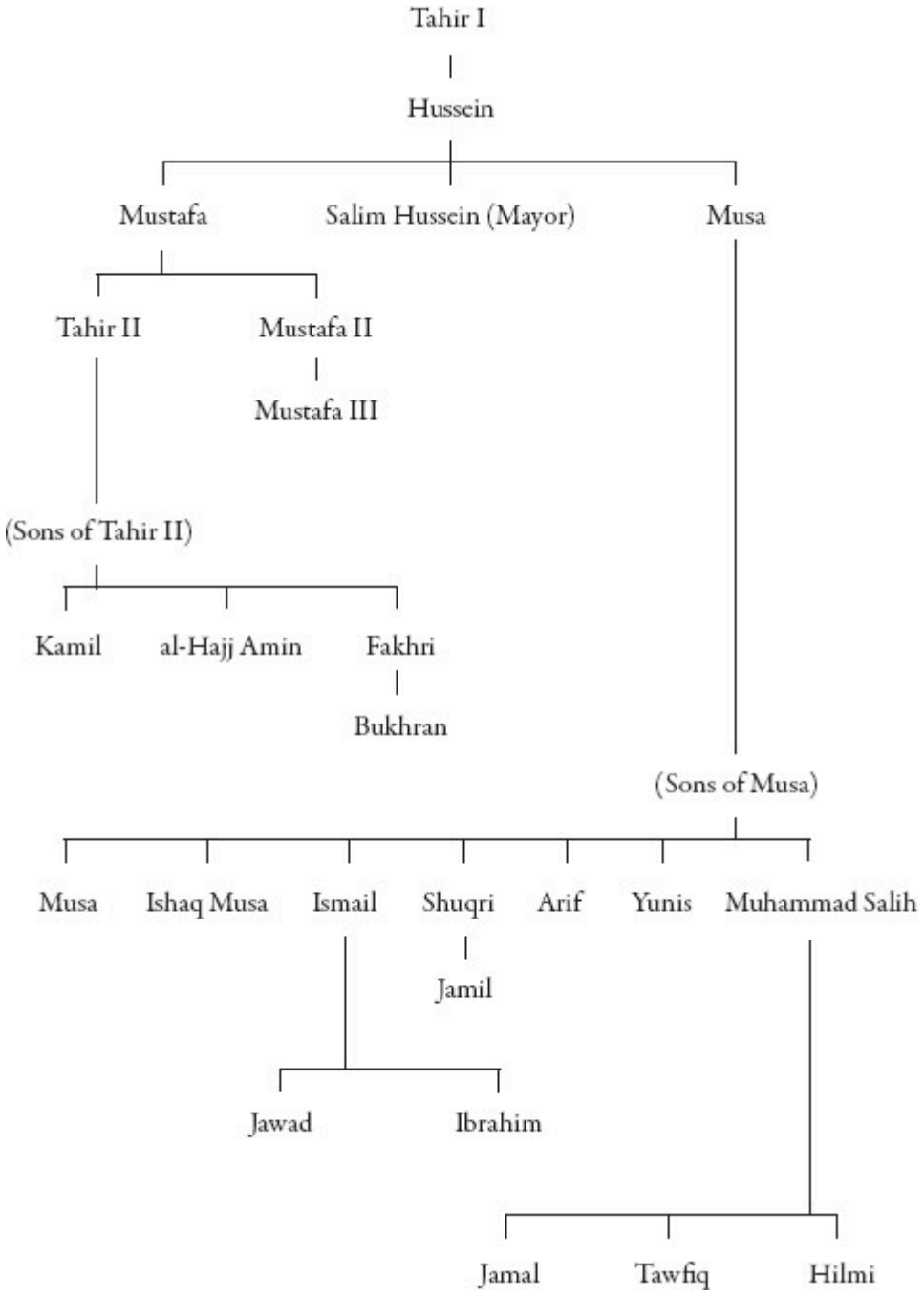
1948'e gelindiğinde, aile sadece Nakbe yüzünden değil, aynı zamanda ait olduğu Arap-Osmanlı dünyasının sonsuza dek yok olması nedeniyle de gerilemişti. 1960'larda Kudüs'ü ziyaret eden İngiliz seyahat yazarı Colin Thubron'un sözleriyle: 'Hüseyniler artık şehrin dini hayatına hükmetmiyor, Naşaşibiler de belediyeye hükmetmiyor. Atalarının yüzyıllardır izlediği yoldan bütün bir nesil ayrıldı.'

Hüseyniler artık eskisi gibi değiller. Tarihleri, 1948'de yok olan bir kültürün, bir deneyimin ve bir yaşamın parçası olduklarını gösteriyor. Onları yeniden diriltme arzusu, nerede olurlarsa olsunlar tüm Filistinlilerin tarihsel-politik düşüncesinin kalbinde yer alıyor. Bu düşünce, bu ülke üzerindeki mücadeleyi canlandırıyor ve eğer çatışmanın diğer tarafı tarafından anlaşılırsa, uzlaşmaya yol açabilir.

Aile Ağaçları

Tahiri Şubesi

Tahir I
Hussein
Mustafa
Salim Hussein (Mayor)
Musa
Tahir II
Mustafa II
Mustafa III
(Sons of Tahir II)
Kamil
al-Hajj Amin
Fakhri
Bukhran
(Sons of Musa)
Musa
Ishaq Musa
Ismail
Shuqri
Arif
Yunis
Muhammad Salih
Jamil
Jawad
Ibrahim
Jamal
Tawfiq
Hilmi

Dipnotlar ÖNSÖZ

1.R. Springborg, 'Mısır Siyasi Elitinde İlişki Kalıpları', George Lenszowski (ed.),*Orta Doğu'daki Siyasi Elitler*, Washington 1975, s. 93.

2.B. Doumani (ed.),*Orta Doğu'da Aile Tarihi: Hane Halkı, Mülk ve Cinsiyet*, New York 2003.

3.Bu tür çalışmalardan biri de D. Ze'evi'nin "*Bir Osmanlı Yüzyılı: 1600'lerde Kudüs Bölgesi"*(Albany, 1996) adlı eseridir.

GİRİİŞ

1.A. Raymond,*Kahire*, Cambridge 2000; K. Cuno,*Paşanın Köylüleri: Aşağı Mısır'da Toprak, Toplum ve Ekonomi, 1740–1858*, Cambridge 1992; A. Marcus,*Modernliğin Arifesinde Orta Doğu: On Sekizinci Yüzyılda Halep*, New York 1989; J. Reily,*Suriye'de Küçük Bir Kasaba: On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyıllarda Osmanlı Haması*, Oxford ve New York 2002; L. Fawaz,*On Dokuzuncu Yüzyıl Beyrut'unda Tüccarlar ve Göçmenler*, Cambridge 1983; M. Reimer,*Sömürge Köprübaşı: İskenderiye'de Hükümet ve Toplum, 1807–1882*, Kahire 1997; D. Khoury,*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540–1834*, Cambridge ve New York 1999.

2.E. Toldenao, 'Osmanlı Yerel Elitlerinin Ortaya Çıkışı (1700–1900): Bir Araştırma Çerçevesi', M. Maoz ve I. Pappé (eds),*Orta Doğu Politikası ve Fikirleri: İçeriden Bir Tarih*, Londra ve New York, 1997, s. 146–7.

3.Aynı eser, s. 150.

4.Aynı eser.

5.IM Lapidus,*İslam Toplumlarının Tarihi*, Cambridge 1988, s. 640–1.

6.A. Hourani, 'Osmanlı Reformu ve Seçkinlerin Siyaseti', A. Hourani (ed.),*Modern Orta Doğu*, Londra ve New York, s. 87.

7.Aynı eser.

8.Aynı eser.

9.G. Baer, '19. Yüzyılın Başlarında Kudüs'ün Önemli Aileleri ve Vakıf', D. Kushner (ed.),*Geç Osmanlı Döneminde Filistin*, Kudüs 1986, s. 110.

10.S. Pamuk, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Para', H. İnalcık (ed.),*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300–1914*, Cambridge 1994, s. 966–7.

11.O. Peri, 'Vakıf ve Osmanlı Refah Politikası: On Sekizinci Yüzyıl Kudüs'ünde Khasseki Sultan'ın Yoksul Mutfağı',*Hamizrach Hehadash*, cilt 34, sayı 133–6, s. 64–76. Sayfa 68, not 17'den alıntı.

12.Aynı eser, s. 111.

13.Baer,*Kudüs*, s. 111.

14.Peri'nin 'Vakıf' adlı eserinde, not 23'te, Sijjil Jerusalem 279, s. 36-7'de alıntılanmıştır.

15.Albert Hourani,*Arap Halklarının Tarihi*, Londra 1991, s. 252–5.

16. Peri, *Kudüs*, s. 72.

17. Aynı eser, s. 75-76.

18. Baer, *Vakıf*, s. 114.

19. Aynı eser, s. 118.

20. Hourani, *Arap Halklarının Tarihi*, s. 252–5.

21. A. Scholch, *Filistin'in Dönüşümü, 1856–1882: Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler Üzerine Çalışmalar*, Washington 1993, s. 119.

22. 1920 yılına gelindiğinde 50.000 *dunam* toprağa sahiptiler ; bkz. J. Kano, *Yahudiler ve Araplar Arasındaki Toprak Sorunu, 1917–1990* , Tel Aviv 1992, s. 137.

23. Lapidus, *Bir Tarih*, s. 641.

24. Hourani, 'Osmanlı Reformu', s. 83–111.

25. Lapidus, *Bir Tarih*, s. 641.

26. Hourani, 'Osmanlı Reformu', s. 83–111.

ÖNSÖZ

1. Dönemin genel yapısı ve isyanın arka planı hakkında bilgi için bkz. M. al-Muhibi, *11. Hicri Yüzyılda Önemli Kişilerin Yaşamlarının Özeti* , cilt 2, Kahire 1868 (Arapça); Arif al-Arif, *Kudüs Tarihi* , Kahire 1950 (Arapça); A. Cohen, *18. Yüzyılda Filistin: Modeller ve Yönetim* , Kudüs 1973, s. 170-175. Ayrıca Y. Ben-Zvi'nin *Eretz İsrail'in Yerleşimi* , Kudüs 1976 (İbranice) adlı eserinin geniş bölümlerine de bakınız. Giriş bölümünde ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılları ele alan bölümlerde yer alan şehir ve dönemin bazı şahsiyetlerine dair açıklamalarım, en önemlileri CR Conder, *Filistin* , 1891 olan çeşitli seyahatnamelere dayanmaktadır ; J. Finn, *Stirring Times or Records from Jerusalem Consular Chronicles* , Londra 1878; AP Stanley, *Sinai and Palestine* , Londra 1887; WP Lynch, *A Journey to the Dead Sea and the Jordan River* , New York 1984; MA Rogers, *Daily Life in Palestine* , Londra 1984; Y. Schwartz, *The Harvest of the Land* , Londra 1845 (İbranice); A. Yelin, *The Memoirs of a Jerusalemite* , Kudüs 1924 (İbranice); ve A. Yaari, *Filistin Seyahatleri* , Ramat Gan 1976 (İbranice). Diğer derlemeler de yardımcı oldu: M. Ish-Shalom, *19. Yüzyılda Hristiyan Hac Yolculuğu* , Tel Aviv 1965 (İbranice); Y. Ben-Areyh, *19. Yüzyılda Filistin ve Yeniden Keşfi* , Kudüs 1970; Z. Vilnai, *Filistin'de Araştırmacı Turistler* , Tel Aviv 1984 (İbranice); Y. Shavit (ed.), *Kutsal Toprakların Harikaları* , Kudüs 1981 (İbranice); ve N. Shore, 19. Yüzyılda Filistin Seyahatnameleri Kitabı , Kudüs 1988 (İbranice).

2. *Nakib* isyanının açıklaması , A. Manna'nın "Kudüs'te Nakib el-Eşref İsyanı (1703–1705)", *Cathedra* 64 (Nisan 1992) (İbranice) ve M. Rosen'in "Kudüs'te Nakib el-Eşref İsyanı, 1702–1706", *Cathedra* 22 (Ocak 1982) (İbranice) adlı eserlerine dayanmaktadır. Manna'nın makalesi, özellikle o yıllardaki Şeriat mahkemesi protokolü olan *sijjilat'a* dayanması nedeniyle önemlidir . Manna, 73. sayfada el-Ghudayya ve el-Vafai aileleri arasında olası bir evlilik bağlantısından bahsetmektedir. 4 Şubat 1999'da Kudüs'teki Truman Enstitüsü'nde verdiği bir konferansta, araştırmasında daha fazla ilerleme kaydettiğini ve iki aile arasındaki bağlantı konusunda daha derin bir kanaate vardığını bildirmiştir. Sijjilat'tan geniş ölçüde alıntı yapan bir diğer önemli kaynak

ise Arif al-Arif'in " Kudüs'ün Kısa Tarihi" (Kudüs 1961, s. 355-357) adlı eseridir (Arapça).

3.El-Asali'nin*Arap ve Müslüman Seyahatnamelerinde Kudüs*(Amman 1992) (Arapça), çeşitli yüzyıllarda şehri sık sık ziyaret eden Müslüman seyyahların el yazmalarından oluşan bir derlemedir. Derleme, Suriye ve Ürdün üniversitelerinde mikrofilmlerde bulunan el yazmalarını içermektedir.

4.Aynı eser, s. 110–5.

5.MK el-Muradi,*Hicri 12. Yüzyılın Önemli Kişileri Rehberi*, İstanbul 1882, cilt 3, s. 89 (Arapça).

6.El-Nabulsi, s. 245.

7. Yukarıdaki açıklama, el-Nabulsi'nin önceki ziyaretinden (aynı eser, s. 255); Mustafa İbn Kamil el-Bakhri'nin el-Asali'nin *Kudüs* adlı eserinde (s. 111) yer alan el yazmasından; Muhammed ibn Abd el-Rahim'in ziyaretinin anlatımından (Abd el-Rahim, Hanefi müftülerinin *atanmasından* sorumlu *Şeyh el-İslam* idi) ve Mustafa Asad el-Kaymi el-Damaiti'nin *Kudüs Vadisi'ne yaptığı gezilerde karşılaştığım insanların düşünceleri* (Arapça) adlı kitabından (el-Damaiti, 1724 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Mısırlı bir kişiydi) elde edilen bilgilerin bir birleşimidir. Bu son iki kaynak, el-Arif'in *Özlü Tarih* adlı eserinde alıntılanmıştır .

8.G. Winegart, '18. Yüzyıl Kudüs'ünde Dindar Müslüman Yaşamı',*Cathedra*49 (Eylül 1988), s. 79 (İbranice).

9. Al-Asali,*Kudüs*, s. 264 ve A. Hourani,*Arap Halklarının Tarihi*, New York 1993, s. 247.

10. Yukarıdaki açıklama, el-Nabulsi'nin kaleme aldığı ikinci bir seyahatnamenin – A. el-Kurdi (ed.), *İsmail el-Nabulsi: Şam Ülkeleri ve Hicaz'a Bir Gezide Kurgu ve Gerçeklik* , Kahire 1986, s. 110-138 (Arapça) – el-Muradi'nin *Bir Rehber* adlı kitabının 4. cildinde, s. 124-126'da yer alan el-Bakhri'nin seyahatlerinin bir birleşimidir. Ayrıca burada Filistin Ansiklopedisi'ndeki 'El-Bakhri' maddesine de atıfta bulundum, *El-Mevsuat el-Filastiniya* , 4. cilt, Şam 1982, s. 227 (Arapça).

11.M. el-Hanabli,*Muhteşem Adam*, Kahire, tarih yok (Arapça).

12. Al-Muradi,*Bir Kılavuz*, cilt. 4, s. 124–6.

13.B. Abu-Manneh, 'Hüseyniler: 18. Yüzyıl Filistin'inde Önemli Bir Ailenin Yükselişi', D. Kushner (ed.), Geç Osmanlı Döneminde Filistin, Kudüs 1986, s. 93–108 ve IM al-Husseini, Al-Husseini Ailesi, Kudüs 1988, s. 1–2 (Arapça). Her iki kaynak da 1703 isyanını bu aileyle ilişkilendiriyor.

14.Şeriat Mahkemesi, Kudüs,*Sijjil*, cilt 272, s. 147. Siyonist Merkez Arşivleri, Müftü Dosyaları, Biyografi.

15. Yakov Barani, Yahudi kaynaklarına dayanan *"Tarih Yazımı ve Milliyetçilik* " (Kudüs 1995) adlı kitabında , önde gelen ailelerin tamamen farklı bir hiyerarşisinden bahsetmektedir. Ailenin sahip olduğu üç görevin önemi hakkında bkz. Y. Porath, "Al-Hajj Amin al-Husseini, Kudüs Müftüsü – Yükselişi ve Konumunun Sağlamlaşması", G. Baer (ed.), *"Ulema ve Müslüman Dünyasındaki Dini Sorunlar"* , Kudüs 1979, s. 223 (İbranice).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Bu açıklama ve bölümün büyük kısmı, Butrus Ebu-Manneh'in (Ebu-Manneh, *Hüseyniler* , s. 93-106) çok önemli ve kapsamlı araştırmasından ve A. Cohen (ed.), *Erken Osmanlı Döneminde Kudüs Tarihinden Bölümler* , Kudüs 1979 (İbranice) adlı eserindeki 'On Sekizinci Yüzyılda Hüseynilerin Yükselişine Yeni Bir Bakış' makalesinden esinlenilmiştir . Bu son makale ve yazarıyla yaptığım görüşmeler, konuya olan ilk ilgimi tetiklemiştir.

2.Hadımlarla ilgili detaylar M. Penzer'in "*Harem"*(Londra, 1967) adlı eserinden alınmıştır. Topkapı Sarayı'nın açıklaması ise saraya yapılan bir ziyarete ve Türkiye Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan bir turizm broşürüne dayanmaktadır. Bkz.*"Topkapı Sarayı"*(Net Turistik Yayınlar, İstanbul, 1987).

3. Metin, Ebu Manneh'in *Hüseyniler* adlı eserinden alınmıştır. Bunu Kudüs *siccilatına* dayandırmıştır . *Siccilatın* söylenenleri tam olarak kaydetmediği aşikardır , ancak eğer gerçekten söylendiyse, bunun konuşmanın makul bir yeniden yapılandırılması olduğunu varsayıyorum.

4.Kudüs*Sijjil'i*, cilt 269, belge 92, s. 102–4, 1203*hicri*(1788). Haram'da bu belgeler üzerinde çalışırken bana rehberlik eden Dr. Mahmud Yazbak'a teşekkür etmek istiyorum.

5.Bu pasaj, Amin'in doktoru ve akrabası Dr. Mahmud el-Nakib el-Hüseyni tarafından Philip Mattar'a verilen bir soyağacı yardımıyla yeniden oluşturulmuştur. Bkz. P. Mattar,*Kudüs Müftüsü*, New York 1988, s. 6, not 23. Ayrıca bkz. M. Khadduri,*Arap Çağdaşları: Siyasette Kişiliklerin Rolü*, Baltimore 1973, s. 69; G. el-Cebarti,*Biyografilerin ve Kroniklerin Harikaları*, Kahire 1879, cilt 1, s. 374–5 (Arapça).

6. Alıntı: el-Asali,*Kudüs*, s. 38.

7. Al-Muradi,*Kılavuz*, cilt. 3, s. 90.

8.Dahir el-Umar hakkında, U. Heyd,*Daher el-Umar*, Kudüs 1963; CP Volney,*1783, 1784 ve 1785 yıllarında Suriye ve Mısır'a Seyahatler*, Londra 1787'ye bakınız. Arka plan olarak kullanılan diğer kaynaklar ise MN el-Dabagh,*Şeyh Dahir el-Umar el-Zaydani'nin Tarihi*, Harisa 1927 (Arapça); B. Doumani,*Filistin'i Yeniden Keşfetmek*, Berkeley 1995, s. 95-97; ve Thomas Philipp,*Akka: Bir Filistin Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü, 1730-1831*, New York 2001'dir.

9.Ömer'in Kudüs'ü işgal etme isteği hakkında A. Cohen,*Filistin*, s. 92'ye bakınız. Sadece ailenin Ömer'le iletişime geçmeyi düşünmediğini varsayıyorum.

10. Bu açıklama, A. Cohen, A. Simon-Picali ve O. Salameh (eds), *Yahudiler Müslüman Mahkemesinde* , Kudüs 1996, s. 14, 163 (İbranice) adlı eserdeki belgelere dayanmaktadır .

11. HA Abd al-Latif'in *Hicri 12. Yüzyılda Kudüs Biyografileri* adlı eserinde yer alan aile biyografisine dayanmaktadır (tarih belirtilmemiş, Arapça).

12.A. Rafeq,*Şam Vilayeti*, Beyrut 1970, s. 21.

13. El-Asali, *Kudüs'ten Tarihi Belgeler* , Amman 1989, cilt 3, s. 45 (Arapça). Orada , Kudüs *Sijjil'inden* (cilt 271, s. 4, *Hicri* 1204) tam olarak alıntı yapmaktadır. Sayfa 48, dipnot 31'de El-Asali, *Sijjil'deki* kaydı aktararak , *Hicri* 1202 yılında Şam valisinin Kudüs halkına kayıt dışı bir vergi koyduğunu bildirmektedir (Sijil , cilt 269, s. 33). Ayrıca bkz. S. Pamuk, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Para', H. İnalcık (ed.), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300–1914 , Cambridge 1994, s. 966–7.

14.Cenaze törenleri, K. Salibi ve YK Khoury (eds),*The Missionary Herald: Reports from Ottoman Syria, 1819–1870*, Washington 1991, s. 267'de açıklanmıştır.

15.Ebu Manneh de o dönemi kapsamlı bir şekilde ele almıştır: Ebu Manneh,*Hüseyniler*. Bu makaleden ilham alarak, diğer araştırmacılar ve ben de Abdül Latif'in el yazmasını okuduk. Bkz. Abdül Latif,*Biyografiler*.

16.On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Amerikan konsolosu soyağacının ileri gelenlerin evlerinde asılı olduğunu bildirmiştir. Bkz. ES Wallace,*Holy Jerusalem*, New York 1898, s. 341.

17.Sonraki bölümlerde, Adel Manna tarafından derlenen biyografik sözlükte bulunan değerli bilgilerden yararlandım. Buradaki bilgiler A. Manna,*Geç Osmanlı Döneminde Filistin'in Değerli Kişileri*, Beyrut 1995, s. 109'dan (Arapça) alınmıştır.

18. Manna, aynı eser, s. 87. Hassan'ın 1773 yılında *müftü* olarak atandığı ileri sürülmektedir .

19. El-Asali, *Belgeler* , s. 34, belge 19; Şam valisinin bildirisi, Kudüs Şeriat Mahkemesi *Sijjilatı* , cilt 271, s. 56, 1201 *Hicri* (1789).

20.Aynı eser, s. 34, belge 20;*Sijjil*, cilt 287, s. 41, 1211*hicri*(1797).

21.Aynı eser, s. 35, belge 21;*Sijjil*, cilt 287, s. 70.

22.Aynı eser, s. 33, belge 17. Ebu Manneh'e göre, isim konusundaki karar 1790 yılında alınmıştır. Ebu Manneh,*Hüseyniler*.

23.Aynı eser.

24.Manna,*Değerliler*, s. 87.

25. El-Asali, *Belgeler* , s. 53, belge 38: *Sijjil* , cilt 272, s. 7-8, 1205 *hicri* (1790). Belgede, vakıf için atanmış (*mutevali*) bir kadın olan Saliyat bint Halil'den bahsedilmektedir . Ayrıca bkz. aynı eser, s. 83, *Sijjil* , cilt 270, s. 118, belge 60: *Sijjil* , cilt 270, s. 118, 1204 *hicri* (1789).

26.Cohen, Simon-Picaly, Salameh,*Yahudiler*, s. 111, 163.

27.*Siccil*Kudüs, cilt. 267, s. 3, 1200*hicri*(1785).

28.A. Şihabi,*Ahmed Paşa'nın Tarihi*, *El-Cezzer*, Beyrut, tarih yok (Arapça).

29.Manna,*Değerliler*, s. 104–8.

30. Bu bağlamda Hüseyniler hakkında kesin bilgimiz yok. Ancak sijjil'de *bahsedilenler* , Hüseynilerin önderliğindeki *A'ayanlar'dır* . Bkz. el-Cebârti, Mucizeler , cilt 3, s. 527-528.

31.Sijjil*Jaffa*, cilt 15, 1216*hicri*(Muharrem 1801). Sijjil'den kopyaları bana sağladığı için Dr. Said Hassan'a teşekkür*ederim*.

32.A. el-Awda,*Süleyman Paşa'nın Tarihi*, Sur 1936, s. 77, 88-89 (Arapça).

33.*Sijjil*Jaffa, cilt. 5, 1219*hicret*(Safar 1804).

34.*Sijjil*Jaffa, cilt. 29, 1219*hicret*(Recep 1804).

35.El-Evde,*Tarih*, s. 83.

36.LM al-Yassui,*Suriye ve Lübnan Tarihi, 1782–1841*, Beyrut 1912, s. 20 (Arapça).

37. Al-Asali,*Belgeler*, cilt. 3, s. 38, belge 25;*Siccil*Kudüs, cilt. 293, s. 210, 1224*hicret*(1809).

38.El-Kanj'ın kampı hakkında bilgi için El-Arif'in*Kudüs*adlı eserinin 309. sayfasına bakınız.

39.R. Curzon,*Levant'taki Manastırlara Ziyaretler*, Londra 1851.

40. Al-Asali,*Belgeler*, s. 37, belge 22;*Siccil*Kudüs, cilt. 293, s. 210, 1224*hicret*(1809).

41. Tahir'in dindarlığına dair bu anlatım, Ebu Manneh'in *Hüseyniler* adlı eserinde ve el-Asali'nin *Kudüs* adlı eserinde derlenen seyahatnamelerde onun hakkında bulunan bilgilerin birleştirilmesinden türetilmiştir .

İKİNCİ BÖLÜM

1.Ebu Manneh, *Hüseyniler*, s. 23, not 13.

2.Ebu Nabut'un isyanı, RAS Macalister ve EWG Masterman'ın 'Filistin'in Modern Sakinleri Üzerine Araştırma Makaleleri',*The Palestine Exploration Fund Quarterly*(1906), s. 34-36'da anlatılmaktadır. El-Cezzar'ın varisleri hakkında bilgi için bkz. el-Nimr,*Tarih*, cilt 1; el-Awda,*Tarih*; FA Chateaubriand,*Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris 1811; ve J. Crane,*Letters from the East*, New York 1996, s. 126.

3.G. Baer, '19. Yüzyılın Başlarında Kudüs'ün Önemli Aileleri ve Vakıf', D. Kushner (ed.),*Filistin*, aynı eser ve B. Abu-Mannah 'Tanzimat Döneminde Kudüs, Yeni Osmanlı Yönetimi ve Önemli Kişiler',*Die Welt des Islams*, 30 (1990).

4.Al-Awda,*Tarih*, s. 202–97.

5.Manna,*Değerliler*, s. 113–6.

6.Bu açıklama kocasının kitabında yer almaktadır; bkz. G. Belzoni,*Narrative of the Operations and Recent Discoveries in Egypt*, Londra 1882, s. 285.

7.Al-Arif,*Kudüs*, s. 127. Dönemle ilgili genel bir makale için bkz. Mordechai Abir, 'Filistin'de Yerel Liderlik ve İlk Reformlar, 1800–1834', Moshe Maoz (ed.),*Osmanlı Döneminde Filistin Üzerine Çalışmalar*, Magnes: Kudüs 1975, ss. 20–35.

8.Khoury,*Misyoner*, s. 182–4.

9.Manna,*Değerliler*, aynı eser.

10.SN Spyridon (ed.),*Filistin Yıllıkları, 1821–1841: Kıbrıslı Keşiş Neophytos'un El Yazması*, Kudüs 1938, s. 674–83.

11.Al-Arif,*Özlü Tarih*, s. 197.

12.B. Kimmerling ve J.S. Migdal,*Filistinliler: Bir Halkın Oluşumu*, New York 1993, s. 3–36.

13.El-Dabagh,*Tarih*, cilt 10, kısım 2, s. 15.

14.Salibi ve Khoury,*Misyoner*, cilt 1, s. 395–7.

15. El-Arif,*Kudüs*, s. 359.

16.Abdullah'a 1824'te olan borç için bkz. SN Spyridon (ed.),*Filistin Yıllıkları, 1821–1841; Kıbrıslı Keşiş Neophytos'un El Yazması*, Kudüs 1938, s. 674–83.

17.Salibi ve Khoury,*Misyoner*, s. 396.

18. El-Arif,*Kudüs*, s. 109.

19.Abdül-Samad'ın mektubu taşıdığını varsayıyoruz, ancak bundan emin değiliz. Ayrıca içeriği başka kaynaklardan tahmin edilmiştir.

20.Y. Schwartz,*Hasat*, Londra 1845, s. 450–1 (İbranice).

21. El-Arif'in *Kudüs* adlı eserinin 277. sayfasına dayanarak. Onunla birlikte 40.000 asker geldi.

22.LM Salem,*Suriye'deki Mısır Yönetimi, 1831–1841*, Kahire 1989. Mısırlı bir akademisyenin bu kitabı, Mısır arşivi Dar al-Watha'iq'ten birçok belge içermektedir. Bu belge, 56 numaralı dosya, 1. cilt (el-Şam), 6 numaralı yazışma, Receb 1247*hicri*(1831), s. 248, not 20'den alınmıştır. 19 Mayıs 1949'da İngiliz Kamu Kayıtlarında, FO 78/803, Finn'den Londra'ya yazışma olarak yer almıştır. Hüseyin Abdül-Hadi'nin İbrahim'e yazdığı mektup konusuna ilişkin olarak Schwartz, Hasat adlı esere*bakınız*.

23. İbrahim'in Kutsal Kabir'de *müftüyle* görüşmesi hakkında bilgi için bkz. Spyridon, Annals , s. 87-88.

24.R. Asad,*Mısır Kraliyet Arşivleri*, Kahire 1946, cilt 2, s. 391 (Arapça).

25. El-Arif,*Kudüs*, s. 280.

26.Asad,*Mısırlı*, cilt 1, s. 724.

27.Aynı eser, cilt 2, s. 233, Tahir'in imzasını belgeye atıyor. Muhammed Ali dönemindeki köylü isyanı için bkz. A. Kinglake,*Eothen*, Londra 1845. 1834'teki Mısır isyanı için bkz. al-Arif,*Kudüs*, s. 112. Muhammed Ali tarafından ele geçirilen ve sultanın ona saldırmayı planladığı mektup için bkz. SJ Shaw,*Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim 3, 1789–1807*, Cambridge 1971, s. 32–3.

28. Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 6; Finn,*Karıştırma*, cilt. 2, s. 188–9.

29. Q. Paşa el-Muhis, anonim bir anı kitabı olan *Tarihsel Anılar'ı* (Harisa, Lübnan, tarih yok), s. 95'te derlemiştir; bilgiler ayrıca Şam Üniversitesi'nde verilen ve A. Ghariba'nın *19. Yüzyılda Suriye, 1840–1876* , Şam 1969 (Arapça) adlı eserinde yayınlanan bir dizi konferanstan da alınmıştır.

30.Başka bir anonim yazar, 'İbrahim Paşa'nın Savaşları' adlı eserin 2. cildinin 38. sayfasını kaleme almıştır.

31.Asad,*Mısırlı*, cilt 2, s. 191–391.

32.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*ve S. Abu Izz al-Din,*İbrahim Paşa Suriye'de*, Beyrut 1929, s. 169.

33.Kimmerling ve Migdal, aynı eser.

34. El-Arif,*Kudüs*, s. 113.

35. Ebu İzzeddin,*İbrahim*, s. 173–4.

36. El-Arif,*Kudüs*, s. 114.

37.A. Paton,*Mısır Devrimi Tarihi*, Londra 1870.

38.'İbrahim'in Savaşları', cilt 2, s. 100–1.

39.Asad,*Mısırlı*, cilt 2, s. 404–24.

40. Ebu İzzeddin,*İbrahim*, s. 174.

41.Tahir'in El-Azhar ile bağlantıları hakkında bkz. A. Manna, 'On Dokuzuncu Yüzyılın Başlarında Mısır ve Kudüs "Ulema"ları Arasındaki Kültürel İlişkiler', G. Gilbar ve G. Warburg (eds),*İslam Toplumu Üzerine Çalışmalar*, Hayfa 1974, s. 141.

42.Asad,*Mısırlı*, cilt 2, dosya 188.1, sayfa 9'da alıntılanmıştır.

43.Aynı eser, cilt 3, s. 230.

44.Aynı eser, cilt 4, s. 294–309.

45.Aynı eser, cilt 4, s. 336, dosya 330.2.

46. El-Arif,*Kudüs*, s. 116.

47. Bu, M. al-Abadi'nin *"Ülkemizdeki Yabancılar* " (Amman, 1947, Arapça) ve Z. Gorgi'nin " *19. Yüzyılda Doğu'nun Ünlü Şahsiyetleri"* (Kahire, tarih belirtilmemiş, cilt 2, s. 52, Arapça) adlı eserlerindeki açıklamalardan anlaşılmaktadır .

48. Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 2, not 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 2, not 6; el-Arif,*Kudüs*, s. 119.

2. El-Arif,*Kudüs*, s. 118.

3.B. Lewis,*Modern Türkiye'nin Ortaya Çıkışı*, Princeton 1961, s. 95.

4.B. Abu-Manneh, '19. Yüzyılın Sonlarında Kudüs Sancağının Yükselişi', I. Pappé (ed.),*İsrail/Filistin Sorunu*, Londra ve New York 1999, s. 43, not 13.

5.Bu tartışma Ebu Manneh'te, aynı eserde yer almaktadır.

6.M. Russel,*Filistin*, Londra 1834, s. 17-18.

7.B. Anderson,*Hayali Topluluklar*, Londra 1991, s. 1–9.

8.El-Dabagh,*Tarih*, cilt 10, s. 35.

9.Adel Manna, el-Halidi ailesinin belgelerine dayanmaktadır; bkz. Manna,*Değerliler*, s. 141–2.

10.Manna,*Worthies*, s. 118; Abu-Manneh,*Jerusalem*, ss. 19–20; PRO, FO 78/540, Konsolos Young'dan Beyrut'taki Konsolos Rose'a, 15 Temmuz 1843, 4 Ağustos 1843 ve 2 Ekim 1843; PRO, FO 78/625, Konsolos Young'dan Londra'ya, 21 Nisan 1844.

11.Manna, aynı eser, s. 115.

12.Aynı eser, s. 112.

13.Aynı eser, s. 118.

14.Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 22.

15.Y. Porath,*Filistin Ulusal Hareketinin Ortaya Çıkışı, 1918-1929*, Tel Aviv *1976*, s. 1-17 (İbranice).

16.PRO, FO 78/839, Kudüs'ten Londra'ya, 27 Eylül 1850.

17. Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 30, not 141.

18.PRO, FO 78/839, Finn'den Londra'ya, 13 Eylül 1848.

19.Z. el-Peleg,*Büyük Müftü*, Tel Aviv 1989, s. 8 (İbranice).

20.Spirydon,*Annals*, s. 124.

21.PRO, FO 78/874, Kudüs'ten Londra'ya, 15 Temmuz 1851.

22.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 36–64; bkz. PRO, FO 78/755, Finn'den Londra'ya, 5 Şubat 1848.

23.Al-Arif,*Özlü Sözler*, s. 259.

24. El-Arif,*Kudüs*, s. 119.

25.S. Landman,*19. Yüzyılda Kudüs'ün Önemli Kişilerinin Surların Dışındaki Mahalleleri*, Kudüs 1984, s. 66-68 (Arapça).

26.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, cilt 10, s. 210.

27. Landman,*Kudüs*, s. 17; Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 3, not 12.

28. *Ha-Magid* , Temmuz 1860, s. 116 (İbranice) .

29.Manna,*Değerliler*, s. 119.

30.Avrupalılarla yaşanan çatışmalar hakkında bkz. A. Scholch, 'Avrupa Nüfuzu ve Filistin'in Ekonomik Gelişimi, 1856–1872', R. Owen (ed.),*On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Filistin'in Ekonomik ve Sosyal Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Oxford 1982, s. 10–87 ve A. Scholch,*Dönüşüm Halindeki Filistin, 1856–1882*, Washington 1993.

31.A. Droyanov (ed.),*Siyon Sevgisi ve Filistin'in Yerleşimi Tarihi Üzerine Mektuplar*, Odessa 1919, bölüm 1, beşinci bölüm (İbranice).

32.A. Hourani, 'Osmanlı Reformu ve Seçkinlerin Siyaseti', WR Polk ve RL Chambers (eds),*Orta Doğu'da Modernleşmenin Başlangıçları: On Dokuzuncu Yüzyıl*, Chicago 1968, s. 52.

BÖLÜM 4

1.A. Hourani, 'Osmanlı Reformu ve Seçkinlerin Siyaseti', WR Polk ve RL Chambers (eds),*Orta Doğu'da Modernleşmenin Başlangıçları: On Dokuzuncu Yüzyıl*, Chicago 1968, s. 52.

2.Osman Taba',*Gazze'nin Güçlü Adamları*, 1. bölüm (Arapça). Bu el yazması Kudüs Şeriat mahkemesinde bulunmaktadır ve Manna,*Değerliler*, s. 119'da kısmen alıntılanmıştır.

3.D. Kushner, 'Osmanlı Döneminin Sonlarına Doğru Kudüs Valilerinin "Dış İlişkileri"', D. Kushner (ed.),*Geç Osmanlı Döneminde Filistin*, Kudüs 1986, s. 316, not 32.

4.Rokah'ın Pinsker'e yazdığı 24 Nisan [İbrani Takvimi] 1886 tarihli mektubuna bakınız, Droyanov,*Mektuplar*, birinci bölüm, s. 768–770.

5.H. Spoer, 'Das Nabi Musa Fest',*Zeitschrift der Deutshen Filistin-Vereins*, cilt. 32 (1909), s. 215.

6.Aynı eser.

7. Al-Arif,*Kudüs*, cilt. 4, s. 224.

8.Doryanov,*Mektuplar*.

9.IM al-Husayni,*Abd al-Latif al-Husseini'nin Hazinesi*, Kudüs 1985, giriş (Arapça).

10.MI Darwazza,*Anılar ve Notlar: Yüz Filistin Yılı*, Şam 1986, cilt 1, s. 109 (Arapça).

11.Bu bilgiler, Dr. Mazen Qatatu tarafından 1994 yılında bu araştırma için ailenin kadınlarından toplanmıştır.

12.Landman,*Kudüs*, s. 90.

13.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, cilt 10, s. 210.

14.Y. Shiryon,*Anılar*, Kudüs 1943, s. 177 (İbranice).

15.Manna,*Değerliler*, s. 120, yazarın İshak Musa el-Hüseyni ile yaptığı bir röportaja dayanmaktadır.

16.R. Karak ve M. Oren-Nordheim,*Kudüs ve Çevresi*, Kudüs 1993, s. 274 (İbranice).

17.Aynı eser, s. 163.

18.Aynı eser, s. 114.

19.S. el-Halidi,*Şam Ziyaretleri*, Kudüs 1946, s. 107 (Arapça).

20.Landman,*Kudüs*, s. 8.

21. Karak ve Oren-Nordheim,*Kudüs*, s. 120–9 ve Ben-Aryeh,*Filistin*, s. 476.

22. Darwazza,*Anılar*, cilt. 1, s. 47.

23.El-Kayatlı, şehri hangi yılda ziyaret ettiğinden bahsetmemiştir, ancak birden fazla kez ziyaret etmiştir. Ancak Mustafa el-Hüseyni'den bahsettiğine göre, muhtemelen 1890-1893 yılları arasında olmuştur. Bkz. MA el-Kayatlı,*El-Şam Seyahatnamelerinde El-Şam'ın Lezzetleri*, Beyrut 1981, s. 96-97 (Arapça); El-Arif,*Özlü*, s. 308.

24.J. Qatul,*Filistin'de Eğitim*, Kudüs 1974, bölüm 1 (Arapça).

25.R. Khalidi,*Filistin Kimliği*, Berkeley 1997, s. 69.

26. Karak-Ören Nordheim,*Kudüs*, s. 120–9.

27.B. Spafford Vester,*Kutsal Şehirdeki Ailemiz: 1881–1949*, Kudüs 1950, s. 192–4; S. Mardin, 'Türkiye'de Din ve Sekülerizm' A. Hourani, PS Khoury ve MC Wilson (eds),*Modern Orta Doğu*, Londra 1993, s. 347–74.

28.Spafford Vester,*Ailemiz*, s. 179.

29.1898 tarihli 'Osmanlı Eğitim Bakanlığı Raporu'na (s. 1246-1249) göre beş sınıf bulunmaktaydı. Raporun tamamı, el-Dabagh'ın*Tarih adlı*eserinin 2. bölümünün 10. kısmında (s. 135) yer almaktadır.

30.Y. Al-Hakim,*Osmanlı Döneminde Suriye*, Şam 1950, s. 190–201 (Arapça).

31.Bu, aslında*Al-Hilal*, cilt 22 (1913–14), s. 1, 603–5'te (Arapça) bildirilmiştir.

32. A. Yelin,*Bir Kudüslü'nün Anıları*, Kudüs 1924, s. 172–3 (İbranice).

33.A. el-Aswad'dan,*Osmanlı İmparatorluğu'na İmparatorluk Ziyareti*, B'abada 1898 (Arapça).

34.Aynı eser, s. 113.

35.Ben-Aryeh,*Filistin*, s. 481.

36. Esved,*İmparatorluk*, s. 129.

37.Spafford Vester,*Ailemiz*, s. 246–7.

38.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 11.

39.Mattar,*Müftü*, s. 46.

40.A. Yaari,*Filistin Anıları*, Ramat Gan 1974, bölüm 1, s. 198–203 (İbranice).

41.A. el-Hüseyni,*Divan Şi'r*, Şiir Antolojisi: Tarihsiz bir el yazması el-Aksa'da (Arapça).

42. Porath,*Hac Amin*, s. 226.

43.Aynı eser, not 11.

44.Y. Porath, 'Filistin Ulusal Hareketinin Ortaya Çıkışının Sosyal Yönleri', M. Milson (ed.),*Arap Dünyasında Toplum ve Rejim*, Kudüs 1977, s. 13 (İbranice).

45.J. McCarthy,*Filistin Nüfusu*, New York 1988, s. 7, 15.

46.PRO, FO 78/5285, Dickson'dan Londra'ya, 14 Kasım 1903.

47.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, cilt 10, s. 49.

48.I. Agmon, 'Filistin'deki Arap Ekonomisinde Dönüştürücü Bir Faktör Olarak Dış Ticaret, 1897–1914',*Cathedra*41 (1986), s. 107–32 (İbranice).

49.N. Gross, 'Osmanlı Döneminin Sonunda Filistin'deki Ekonomik Reformlar',*Cathedra*2 (1977), s. 102–25 (İbranice).

50. El-Arif,*Kudüs*, s. 125.

51.A. Hyamson,*Filistin'deki İngiliz Konsolosluğu*, Londra 1940, bölüm 2, s. 461.

52.Landman,*Kudüs*, s. 68.

53.Merkezi Siyonist Arşivleri, S/25, Dosya 2911, Sokolov'dan Kiş'e, Londra, 19 Haziran 1930.

54.Bkz. 'Ağlama Duvarı Davası, Uluslararası Ağlama Duvarı Komitesi Raporu' (Tel Aviv, 1931), s. 40, Ben-Aryeh,*Filistin*, s. 420'de alıntılanmıştır.

55.Y. Yehoshua,*Filistin'de Arap Basınının Tarihi: Osmanlı Dönemi, 1908-1918*, Kudüs *1974*, s. 10 (Arapça).

56.PRO, FO 78/5497, Beyrut'tan İstanbul'a, 12 Ocak 1901.

57.Tartışma için bkz. I. Pappé, 'Düşmanı Anlamak: Filistin İslamcı ve Milliyetçi Broşürlerinin Karşılaştırmalı Analizi, 1920'ler–1980'ler', RL Nettler ve S. Taji-Farouki (eds),*Müslüman-Yahudi Karşılaşmaları: Entelektüel Gelenekler ve Modern Politika*, Amsterdam 1996, s. 223–63.

58 . *Al-Muqtataf al-Mufida'dan* , bölüm 4, sayı 22, Nisan 1897, Gazze (Arapça).

59. *Al-Manar'da* , cilt 1, sayı 6, tarih belirtilmemiş, s. 107-108'de yayımlanmıştır (Arapça).

60.*Al-Manar*, cilt. 1, sayı 41, s. 810.

61.M. Asaf,*Filistin'de Arap-Yahudi İlişkileri, 1860-1948*, Tel Aviv *1970*, s. 52, not 243 (İbranice); Manna,*Değerliler*, s. 131.

62.Aynı eser, s. 76, not 401.

63.Mattar,*Müftü*, s. 14.

64.PRO, FO 78/5353, Kudüs'ten Londra'ya, Temmuz 1904, üç mektup.

65.Yehoşua,*Tarih*, s. 10; Manna,*Değerliler*, s. 129; T. Jabara,*Filistin'in Modern Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Kudüs 1986, s. 33 (Arapça).

66.Merkezi Siyonist Arşivleri, W/125, Hüseyin el-Hüseyni'nin Londra'daki Anglo-Filistin Derneği başkanına yazdığı mektup, 10 Şubat 1905.

67.H. Ram,*Yafa'daki Yahudi Cemaati*, Kudüs 1996, s. 168 (İbranice).

68.H. Hamburger,*Üç Dünya*, Kudüs 1946, s. 74 (İbranice).

69. *Al-Manar* , cilt 1, sayı 3, Nisan 1897–Nisan 1898, s. 88 ve ayrıca cilt 1, sayı 17, s. 312–3 .

70.Abu-Manneh,*Kudüs*, s. 25.

71.Bkz. AC Inchbold,*Suriye Güneşinin Altında*, Londra 1906, s. 412–35. Yeniden yapılandırmaya ilişkin bir not: Doğum tarihlerine göre bu, Cemal için olduğu kadar Amin için de geçerli olabilir ve belki de Inchbold başka birinin kutlamasında yer almıştır. Amina el-Hüseyni'nin tanıklığına göre, ailesindeki ritüeller böyleydi ve bu nedenle bu açıklamayı bir arketip olarak kullandık.

72. Darwazza,*Anılar*, bölüm 1, s. 114–7.

73.Manna,*Değerliler*, s. 131.

74.Amin'in yardımcısı Haydar el-Hüseyni ile Philip Mattar tarafından yapılan bir görüşme; bkz. Mattar,*Müftü*, s. 7, not 26.

75.S. Graham-Brown,*Filistinliler ve Toplumları, 1880–1946*, Londra 1980, resim 154, s. 29–30.

76.Aynı eser, resim 17, s. 17.

77.Rokah'ın Pinsker'e yazdığı 24 Nisan [İbrani Takvimi] 1886 tarihli mektubuna bakınız, Doryanov,*Mektuplar*, birinci bölüm, s. 768–770.

BÖLÜM 5

1.S. Hanioğlu, '1908 Devrimi Öncesinde Genç Türkler ve Araplar', R. Halidi vd. (ed.),*Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri*, New York 1991, s. 31–49.

2.Aynı eser.

3.Lewis,*Emergence*, s. 170.

4.I. Tannus,*Filistinliler: Şanlı Bir Geçmiş ve Harika Bir Gelecek*, Beyrut 1982, s. 22–3 (Arapça).

5. Darwazza, *Anılar* , s. 174. Muhammed İzzat Darwazza, Nablus'ta orta sınıf bir ailede doğdu. Hiç mezun olmamış olsa da, iyi eğitimli ve bilgiliydi. Buradaki bilgilerin bir kısmı, G. Abu Ghazzala'nın " *İngiliz Mandası Döneminde Filistin'de Ulusal Kültür" adlı* eserinde (Beyrut, tarih belirtilmemiş, s. 37, Arapça) Darwazza ile yapılan bir röportajdan alınmıştır.

6.W. al-Khalidi,*Diaspora Öncesi: Filistin Halkının Fotoğraf Tarihi, 1876–1948*, Beyrut 1987, 6 ve 7 numaralı resimler (Arapça).

7.Darwazza, gazete okumayı çok sevdiğini ifade etmiştir; bkz. Darwazza,*Anılar*, cilt 1, s. 172.

8.Aynı eser, s. 171.

9.*Filastin*, üçüncü yıl, 26 Kasım 1916.

10.A. el-Said,*Büyük Arap İsyanı*, Beyrut, tarih yok, cilt 1, s. 7-6 (Arapça); A. Nuhayd, 'Filistin'de Bir Adam: Halil el-Sakakini',*Filastin*17 Temmuz 1995 (Arapça).

11.H. el-Sakakini,*Bu Benim Beyler*, Kudüs 1990, günlük kaydı: 12 Kasım 1908 (Arapça).

12.Manna,*Değerliler*, s. 127.

13. Darwazza,*Anılar*, cilt. 1, s. 174–6.

14.K. al-Sakakini,*Bu Benim, Ey Dünya!*, Kudüs, 1955, s. 33–4 (Arapça).

15. Darwazza,*Anılar*, s. 174.

16.Hanioglu,*Gençler*, s. 174–7.

17.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 17.

18. *Filastin* , 4 Mayıs 1912.

19.Jabbara,*Çalışmalar*, s. 38.

20.*El-Karmil*, cilt. 19, sayı 336, Eylül 1913, s. 1.

21.Manna tarafından derlenen aile materyallerine dayanmaktadır. Bkz. Manna,*Worthies*, s. 124.

22. Halidi,*Filistin*, s. 296.

23.El-*Karmil*, cilt 186, üçüncü yıl, 18 Ekim 1912.

24. Darwazza,*Anılar*, s. 181.

25. BN al-Hut'un " *Filistin'deki Siyasi Liderlikler ve Kurumlar*, 1917-1948 " adlı eserinin ekine bakınız (Beyrut 1981, s. 849) (Arapça).

26. Z. Mardini,*Filistin ve Hac Emin el-Hüseyni*, Beyrut 1986, s. 28 (Arapça).

27.İmam Hüseyini,*Halktan Öğrendim*, Kudüs 1968, s. 6 (Arapça).

28. Tannus,*Filistinliler*, s. 54.

29. Bunlar arasında, Puşkin'in 'Kaptan'ın Kızı' adlı eseri 1898'de *Al-Manar'da* yayımlandı. Tolstoy'un *Anna Karenina'sı* ise *Al-* Nafais'te yayımlandı . En ünlü eseri ise dördüncü yılda *Al-Nafais al-Asriyya'da* yayımlanan ve 1921'de Kudüslü bir yayınevi tarafından basılan Al-Warith (Mirasçı)'dır.

30.El-Sakakini,*Bu*, 21 Eylül.

31. Arapça'da *Manjala* , *nargile* için kömürü tutan ve suyu ısıtan bir kıskaçtır. Bu açıklama Inchbold'un *Under* adlı eserinin 213. sayfasından alınmıştır .

32.R. Memimel,*Halkımın Çaresi*, Berlin 1883 (İbranice).

33.Asaf,*Arap-Yahudi*, s. 62.

34.Y. Lamdan, 'Araplar ve Siyonizm, 1882–1914', Y. Kolat (ed.),*Filistin'deki Yahudi Yerleşiminin İlk Aliya'dan Beri Tarihi*, Kudüs 1990, s. 233 (İbranice).

35.R. Hichens,*Kutsal Topraklar*, Londra 1910, s. 260–76.

36.El-Dabagh,*Tarih*, s. 151.

37.MH Mansa,*Modern Arap Doğu'nun Tarihi*, Beyrut 1976, s. 150 (Arapça).

38. Darwazza,*Anılar*, s. 188.

39. 15 Mart 1911'de *Al-Ahram* , Cevdet Paşa ile bir Fransız bankası arasında Yahudi sahiplerine arazi satışı konusunda yaşanan bağlantı hakkında yazdı. 7 Şubat 1913'te *Al-Ahram* , okurlarına Fransızca yayınlanan *Genç Türkler* gazetesinin , kamu işlerinden sorumlu Yahudi bakana ait olduğunu bildirdi.

40.Lamdan,*Araplar*, s. 231.

41.MJ Mandel,*Birinci Dünya Savaşı Öncesi Araplar ve Siyonizm*, Berkeley 1976, s. 112.

42.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 19.

43.El-Hut,*Siyaset*, s. 20.

44.Lamdan,*Araplar*, s. 248.

45.H. Winner, '1914'e Kadar Türkiye'deki Siyonist Politika', Y. Kolat (ed.),*Filistin'deki Yahudi Yerleşiminin İlk Aliya'dan Beri Tarihi*, Kudüs 1990, s. 338 (İbranice).

46.Y. Yehoshua,*Kudüs'ün Meyvesi*, Kudüs 1974, cilt 3, sayfa 128'deki ekte, orijinal belgenin Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ndeki ulusal kütüphanede bulunduğu belirtilmektedir (İbranice).

47. 9 ve 10 Nisan 1914 tarihlerinde *Al-Ahram* , Abdülkadir'in doğumunu duyurdu; bkz. KH Muhsin, *Filistin Anası ve Asil Oğlu Abdülkadir Hüseyin* , Amman 1986, s. 135 (Arapça).

48. KA Salwadi,*Dr Ishaq Musa al-Husseini*, Kudüs 1991, s. 35 (Arapça).

49.El-Hüseyni,*Öğrendim*, s. 30.

50. Darwazza,*Anılar*, cilt. 1, s. 128.

51.Tannus,*Filistinliler*, s. 14-17.

52.Amin el-Hüseyni'nin Merkezi Siyonist Arşivlerindeki dosyası, S25'teki 104999 numaralı dosya.

53.A. Rupin,*Hayatım*, Tel Aviv 1968, cilt 2, s. 164–5 (İbranice).

54.Y. al-Awdat,*Filistin'in Düşünürleri ve Yazarları*, Amman 1976, s. 109 (Arapça); Amin'in kızı Zaynab al-Husayni ile Philip Mattar'ın yaptığı bir röportaj için bkz. Mattar,*Müftü*, s. 10, not 30.

55. İzzat Tanus,*Filistinliler*, s. 28.

56.Aynı eser.

57.Aynı eser, s. 31.

58.Cemal'in anıları Tannus'un*Filistinliler adlı*eserinin 218. sayfasında alıntılanmıştır.

59.A. Palmer,*Osmanlıların Gerileyişi ve Çöküşü*, Londra 1992, s. 234.

60. Al-Sakakini,*Günlük*, 28 Eylül 1914.

61.G. Antonius,*Arap Uyanışı*, Londra 1961, s. 178–200.

62.Mattar,*Müftü*, s. 11, not 14.

63.El-Peleg,*Müftü*, s. 9.

64.P. Kahanov, 'Elli Yıl Önceki Kudüs Ticareti',*İlk Günlerden*, 1 (1935), s. 142 (İbranice).

65.El-Awdat,*Filistin*.

66.Tannus,*Filistinliler*, s. 212–4; Al-Peleg,*Müftü*, s. 9.

67. *Filastin* , 15 Mayıs 1914, Y. Lunz'un 'Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Filistin Ulusal Hareketinin Kaynakları ve Kökenleri' adlı eserinde alıntılanmıştır; M. Maoz ve BZ Kedar (ed.), Filistin Ulusal Hareketi: Çatışmadan Uzlaşmaya mı?, Tel Aviv 1996, s. 35 (İbranice).

68. Cemal'in anıları, Tannus'un *Filistinliler* adlı eserinde (s. 218) alıntılandığı şekliyle .

69.*Filastin*, 24 Mayıs 1913; Tannus,*Filistinliler*, s. 258–9; ve P. Brockelman,*Geschichte der Arabischen Litteratur*, cilt. 3, Leiden 1970, s. 431.

70.TA Baru,*Osmanlı Anayasal Döneminde Araplar ve Türkler*, Kahire 1960, s. 310–8 (Arapça).

71. George Antonius, genç el-Hajj Amin'in Arap isyanına gönüllülerin toplanmasında çok önemli bir rol oynadığını ve sayılarının birkaç bine ulaştığını iddia etmektedir. Dawn bu sayı konusunda aynı fikirde değildir. Porath'ın " *The Emergence"* adlı eserinin 61. sayfasındaki tartışmaya bakınız. Lloyd George hakkında daha fazla bilgi için D. Lloyd George'un " *The Truth About the Peace Treaties" adlı* eserine (Londra 1938, s. 1027-1040) bakınız.

72.Mattar,*Müftü*, s. 6.

73. Baydas'ın kaçış öyküsü el-Awdat'ta anlatılmaktadır. Said el-Hüseyni'nin evinin tasviri Landman'ın *Araplar adlı* eserinin 35-36. sayfalarına dayanmaktadır. Diğer tasvirler ise el-Hut'un *Siyaset adlı* eserinin 63. sayfasından alınmıştır.

74. Tannus,*Filistinliler*, s. 48.

75.El-Sakakini,*Günlük*, 2 Şubat - 15 Mart 1915.

76. Tannus,*Filistinliler*, s. 54

BÖLÜM 6

1.Bkz. P. Wavell,*The Palestine Campaigns*, Londra 1927, s. 165–7.

2.Teslimiyet çeşitli kaynaklarda anlatılmaktadır. İzzat Tannus, teslimiyet mektubunu Piskopos Najib Qabain'den almıştır; Najib Qabain ise mektubu Aralık 1918'de Kudüs'te Mihail Ebu Hatum'dan aldıktan sonra saklamıştır. Bkz. Tannus,*Filistinliler*, s. 50.

3.E. al-Ghori,*Altmış Yıl Boyunca Filistin*, Beyrut 1973, cilt 1, s. 25-27 (Arapça).

4.Heyetteki kişilerin bu tasviri, çeşitli kaynaklarda yer alan bir resim yardımıyla yeniden oluşturulmuştur. Ancak onlar hakkında ayrıntılı bilgi içeren tek kitap N. al-Nashashibi,*Son Dev Kudüs'ten Geldi: Filistin Lideri Nasr al-Din al-Nashashibi'nin Hikayesi*, Kudüs 1986, s. 31'deki resim (Arapça). İki çavuş hakkındaki öykü çeşitli kaynaklarda yer almaktadır: al-Hut,*Siyasi*, s. 64; Khoury,*Modern*, s. 283–4; İngiliz kaynaklarında ise Wavell, aynı eser, s. 66'da yer almaktadır. Ayrıca bkz. T. Canan, 'Kudüs'ün Teslimi Hakkında İki Belge',*Filistin Oryantal Topluluğu Dergisi*, 10 (1930), s. 27.

5.Newton,*Elli*, s. 120.

6. Allenby'nin Kudüs'e girişinin tasviri, al-Hut'un *"Siyasi"* , Wavell'in *"Filistin"* adlı eserleri ve Walid Khalidi'nin albümündeki 15 ve 16 numaralı resimler yardımıyla yeniden oluşturulmuştur (bkz. al-Khalidi, *Before* , 1987).

7.Başpiskoposun konuşması Newton,*Fifty*, s. 109'da yer almaktadır. Haçlılar döneminin sona ermesiyle ilgili cümlenin söylenmemiş olması mümkündür, zira güvenilir olmayan bir kaynakta yer almaktadır.

8. Hüseyin ile Kamil arasındaki ilk görüşmenin açıklaması R. Storrs, *Orientations* , Londra 1938, s. 278–90'da yer almaktadır. Kamil'in İngilizlere karşı tutumu için Porath, *The Emergence* , s. 61'e bakınız. Arap Ofisi'nin Hüseyiniler hakkındaki notu B. Wasserstein, *The British in Palestine: The Mandatory Government and the Arab-Jewish Conflict, 1917–1929* , Londra 1979, s. 15, not 57'de belirtilmiştir .

9.Bu açıklama, önceki notta belirtilen kaynaklara dayanmaktadır.

10.Kamil'e bu kadar çok görevin verilmesinin önemi için bkz. Porath,*Al-Hajj*, s. 227, not 16.

11. Karak ve Oren-Nordheim,*Kudüs*, s. 273.

12.Faysal'ın Şam'ın gerçek fatihi olmadığı teorisi, Elie Kedourie tarafından*The Chatham Version and Other Middle Eastern Studies*, New York 1984, s. 33-51'de geliştirilmiştir.

13. Profesyonel olmayan üyelere ilişkin açıklamalar N. Ziyaddah, 'Ishaq Musa al-Husayni',*Majalat al-Dirassat al-Filastiniyya*, cilt. 9 (1992) (Arapça).

14.Askeri yönetimle ilgili yazılar, Emery Belgeleri, Özel Belgeler Koleksiyonu, Orta Doğu Merkezi, St Antony's College, Oxford, kutu 1, dosya 1'e dayanmaktadır.

15.8 Kasım 1918 tarihli bildirinin önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Porath,*Al-Hajj*, s. 223.

16. Kamil'in Ussishkin ile ilk karşılaşması, I. el-Sifari'nin *"Manda ve Siyonizm Arasında Arap Filistini"* adlı eserinde (Yafa 1937, cilt 1, s. 29) anlatılmaktadır (Arapça).

17.Y. Eilam, 'Siyasi Tarih, 1918–1922', M. Lissak (ed.),*Filistin'deki Yahudi Cemaatinin İlk Aliya'dan Beri Tarihi*, Kudüs 1984, s. 148 (İbranice).

18.El-Peleg,*Müftü*, s.10.

19.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 104–5.

20.Çeşitli Filistin örgütlerinin ve ilk konferansa hazırlıklarının açıklaması, el-Hut'un*Siyaset adlı eserinin*87-100 sayfalarına (ki bu da el-Hacı Amin el-Hüseyni ile yapılan bir görüşmeye ve Akram Zuaytar'ın özel koleksiyonuna dayanmaktadır); Porath'ın*Ortaya Çıkış adlı eserinin*56-110 sayfalarına; ve el-Sakakini'nin*Günlüğü'ne*(2 Şubat - 15 Mart 1915) dayanmaktadır.

21.Z. Al-Peleg,*Müftünün Bakış Açısından*, Tel Aviv 1995, s. 10 (İbranice).

22.El-Said,*Büyük*, s. 35-37.

23. Filistin'in Yahudi ulusal vatanı yapılması niyetine karşı ilk Filistin Kongresi'nin protesto telgrafı, 3 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na gönderilmiş olup, el-Kayali'nin " *Arap Filistin Direnişinin Belgeleri, 1918–1939"* adlı eserinde (Beyrut 1988, belge 2, Arapça) yer almaktadır.

24. Storrs'un kışkırtmaya katkıda bulunduğu şüphesi, el-Sakakini'nin 22 Mart 1919 tarihli Günlüğünde belirtilmiştir.

25. Bu Kral-Turna Komisyonu kroniği, el-Hut'un *Siyaset adlı* eserinin 110-11. sayfalarına ve Antonius'un *Arap adlı* eserinin 276-325. sayfalarına dayanmaktadır .

26.Versailles'daki Siyonist faaliyetler hakkında bkz. C. Weizmann,*Trail and Error*, New York 1949, s. 240–52.

27.Faysal hükümetinde Filistinlilerin atanması konusunda bkz. el-Said,*Büyük*, s. 35-37.

28.S. Schama,*Rothschild Hanedanı ve Filistin*, Kudüs 1980, s. 166.

29.Aynı eser, s. 256.

30. Al-Sakakini,*Günlük*, 4 Nisan 1919.

31.Antonius,*Arap*, s. 149–64.

32.Aynı eser.

33. Clemenceau'nun Deauville'de Lloyd George ile görüşmesinin açıklaması, ZN Zeine'nin " *Arap Bağımsızlık Mücadelesi"* adlı eserinden (Beyrut 1960, s. 85-107) alınmıştır.

34.Bu, Philip Mattar'ın Nashashibi ailesinin bir üyesiyle yaptığı görüşmeye dayanmaktadır; Mattar,*Müftü*, s. 10, not 40.

35.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 43.

36.IM el-Hüseyni,*Arap Dilinin Üstadı: Muhammed İshak el-Naşaşibi*, Kudüs 1987, s. 55 (Arapça).

37.İmam Hüseyin,*Öğrendim*, s. 16.

BÖLÜM 7

1.Diğer kaynakların yanı sıra, şiddetli kış ve erken bahar hakkında S. Graham-Brown'ın*Filistinliler ve Toplumları, 1880–1946*, Londra 1980 adlı eserindeki resimlerden bilgi edindim. Fotoğraflar da dahil olmak üzere McCracken'in tüm raporları, WD McCracken'in*Yeni Filistin*, Boston 1922, s. 227–23'te yer almaktadır.

2.McCracken, aynı eser.

3.Aynı eser.

4. Madam Cemal el-Hüseyni'nin yardım örgütünden MET Mogannam'ın " *Arap Kadını ve Filistin Sorunu"* (Londra, 1936, s. 76) adlı eserinde bahsedilmektedir .

5.Kamil'in törene katılımı hakkında daha fazla bilgi için Asaf'ın*Arap-Yahudi*adlı eserinin 84. sayfasına bakınız.

6. Şam'daki Said hakkında, bkz. el-Dabagh, *Tarih* , bölüm 2, cilt 10, s. 381. Siyonizme karşı barışçıl bir gösteri çağrısı , 10 Mart 1920 tarihli *Mirat el-Şarq* gazetesinde yer almıştır .

7.Cemil el-Hüseyni ve Arif el-Arif'in Peygamber Musa bayramının siyasi bir protesto için kullanılmasına yönelik itirazları hakkında bkz. Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 71, 81.

8.Storrs,*Oryantasyonlar*, s. 350–400.

9.Hırsızlık olayının öyküsü Storrs'da, aynı eserde, s. 400'de yer almaktadır.

10.Nabi Musa festivalinin tarihi için bkz. KG al-Asali,*Nabi Musa*, Kudüs 1981 (Arapça); al-Peleg,*Müftü*, s. 12, not 13. Festivalin açıklaması Y. Drori, 'Nabi Musa'nın Kökenleri',*Sali't*, cilt 1/5 (1972), s. 203–8 (İbranice)'de yer almaktadır. Walid Khalidi'nin albümündeki resimler ve açıklama için bkz. al-Khalidi,*Önce*, resim 58 ve sonrası; Graham-Brown'un albümü için bkz. Graham-Brown,*Filistinliler*, resimler s. 139.

11.Mart ve Nisan 1920'ye ilişkin açıklama, Merkezi Siyonist Arşivleri'nde bulunan İsrail belgelerinden (3/L, dosya 222), bir istihbarat raporundan ve PRO'da yer alan Palin Raporu'ndan (FO 371/5121, E9379, s. 4) alınmıştır.

12.Whittingham'ın raporu, GN Whittingham,*The Home of Fadeless Splendor*, Londra, tarih belirtilmemiş, s. 183–213'te yer almaktadır.

13.Adamson'ın tüm gözlemleri, özel koleksiyonunda bulunan 1920 tarihli bir Paskalya raporunda yer almaktadır: Özel Belgeler Koleksiyonu, Orta Doğu Merkezi, St Antony's College, Oxford.

14.Aynı eser.

15.Storrs,*Oryantasyonlar*, 1938.

16 . Halil el-Baydas'ın Awdat, *Düşünürler'deki* konuşmasına bakınız .

17.Jabotnisky'nin olaya karışmasına dair en açık suçlama Newton,*Fifty*, s. 134'te bulunmaktadır.

18.Whittingham,*Ev*.

19.Amerikan konsolosunun raporları G. Biger'in 'Kudüs'teki Amerikan Konsolosluğu ve 1920-1921 Olayları' adlı makalesinde (*Cathedra*49 (Eylül 1988), s. 133-139, İbranice) yer almaktadır.

20.İzzat Tannus, Musa Kazim'in, İbraniceyi ülkede resmi dil ilan etmeyi reddettiği için görevden alındığını iddia etmiştir. Bu, döneme ait Yahudi kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Bkz. Tannus,*Filistinliler*, s. 100; Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 82.

21.Storrs'un Allenby'nin özrüne verdiği yanıt için bkz. Storrs,*Orientations*, s. 332.

22.Palin Komisyonu, İngiliz-Mısırlı yetkililerden oluşuyordu; bkz. Newton,*Fifty*, s. 134.

23. Baydas'ın tutuklanması hakkında bkz. Awdat, *Düşünürler* . *Hadis el-Sajun'un* el yazması yakın zamana kadar bulunamamıştı.

24. Al-Kayali,*Belgeler*, s. 147–8.

25.İkinci konferans hakkında bkz. el-Hut,*Siyaset*, s. 118; Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 71-72.

26.Kamil'in İngilizlere karşı tutumu hakkında bkz. Porath,*Al-Hajj*, s. 227, not 15. Kamil'in Şubat 1920'deki Yahudi liderlerle karşılaşmaları hakkında bkz. Mattar,*The Mufti*, s. 16.

27.N. Rogel, 'Weizmann'ın Şam'daki Adamı: Dr. Moshe Palman'ın Eylül 1919-Temmuz 1920 Tarihleri Arasında Faysal'ın Sarayına Yaptığı Görev Vakası',*Ziyonut*9 (1983), s. 302 (İbranice).

28.Walid al-Khalidi'nin albümünde, Allenby'nin Yafa'ya varışına dair bir fotoğraf (resim 79) ve Kudüs'e nasıl getirildiğine dair ayrıntılar bulunmaktadır. OTEA, 'Düşman İşgali Altındaki Bölge' anlamına gelir.

29.Frumkin ile yaşanan çatışma hakkında bkz. G. Frumkin,*Kudüs'te Bir Yargıcın Yolu*, Kudüs 1946, s. 288–9 (İbranice).

30.Aynı eser.

31.Samuel'in el-Salt'ı ziyaretine ilişkin olarak bkz. Mattar,*Müftü*, s. 20-21; JB Schechtman,*Müftü ve Führer: Hacı Amin el-Hüseyni'nin Yükselişi*, New York 1965, s. 1920.

32.Musa Kazim'in Temmuz ayında aktivistlere yaptığı konuşma, aile üyeleriyle yapılan bir görüşmenin ardından buraya eklenmiştir. Alıntı, Merkezi Siyonist Arşivleri, Z4, dosya 2800/2, rapor 138, 5 Ağustos 1920'den alınmıştır.

33.Amerikan konsolosunun raporları G. Biger'in 'Kudüs'teki Amerikan Konsolosluğu ve 1920-1921 Olayları' adlı makalesinde (*Cathedra*49 (Eylül 1988), s. 133-139 (İbranice)) yer almaktadır.

34.Üçüncü konferans hakkında bkz. el-Hut,*Siyaset*, s. 139. Anlatımını Akram Zuayter'in özel koleksiyonuna dayandırıyor. Ayrıca bkz. Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 86-88.

35.Mardini,*Filistin*, s.51.

36.Porath,*Emergence*, s. 140.

BÖLÜM 8

1.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 86.

2. Mattar'ın İshak Musa el-Hüseynî ile yaptığı röportaja dayanarak; bkz. Mattar,*Müftü*, s. 21, not 13. Ayrıca bkz. Karak ve Oren-Nordheim,*Jerusalem*, s. 64.

3.S. Attiyeh,*Arap Filistin Partisi ve Milli Savunma Partisi, 1934–1937*, Kudüs 1985, s. 74 (Arapça).

4.Filistin hükümeti sekreterliğinin arşivi, dosya 245, sekreterin siyasi işlerden sorumlu yardımcısı hakkında CID raporu, 23 Mart 1921.

5.El-Peleg,*Müftü*, s. 14.

6.S. Hamada,*Bilinç ve Devrim: Şehit İzzüldin el-Kassam'ın Hayatından Bir İnceleme*, Kudüs 1985, s. 133 (Arapça).

7. Al-Ghori,*Filistin*, cilt. 1, s. 57.

8.*Mirat el-Şark*, 27 Kasım 1923; Tahir III'ün Yizhak Ben-Zvi ile görüşmesi, 2 Nisan 1930, Merkezi Siyonist Arşivler, S/25, dosya 3006.

9.PRO, CO 733/3, CO 24596, 9 Mayıs 1920 tarihli rapor.

10.Aynı eser.

11. PH Kisch,*Bir Filistin Günlüğü*, Kudüs 1939, cilt. 1, s. 40–2.

12.El-Hut,*Siyaset*, s. 118.

13. İzzat Darwaza, Mattar'dan aktarılan kişisel Günlük,*Müftü*, s. 27, not 27.

14.J. Laval,*Al-Hajj Amin ve Berlin*, Tel Aviv 1996, s. 15 (İbranice).

15. El-Kayali,*Belgeler*, s. 94.

16.Kedourie,*Chatham House*, s. 64–5. Belgeler ve referanslar için Daniel Monk'a teşekkür ederim.

17.Aynı eser.

18.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 153–4.

19.Peel Raporu, s. 117.

20.İsrail Devlet Arşivleri, Mandater Hükümet Sekreterliği Dosyaları, dosya 245, Quingley'den sekreter yardımcısına, 12 Mayıs 1921.

21.*Beytü'l-Mukades*, 18 Nisan 1921.

22.İsrail Devlet Arşivleri, Yürütme Kurulu Dosyaları, dosya 2700, Cemal el-Hüseyni'nin Yüksek Komiser'e yazdığı mektup, 27 Ağustos 1923.

23.Merkezi Siyonist Arşivleri, S25, dosya 517, Tahir III ile görüşme, 30 Nisan 1925.

24.Amin el-Hüseyni ile röportaj.

25.18 Haziran 1921.

26.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 51.

27.Arap Araştırmaları Merkezi, Orient House Arşivi, belge 177.

28.Anglo-Amerikan Komitesi, s. 900–1. Ayrıca bkz. S. Bar Elkana, 'Hajj Amin'in Filistin'deki Müslüman Liderliğine Yükselişi',*Bar Ilan Üniversitesi Yıllığı*, Ramat Gan 1972, s. 37–83 (İbranice).

29.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 159–61; Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 85.

30.El-Peleg,*Müftü*, s. 19.

31.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 164; Issa Halil Muhsin'in 1983'te Mahmud Sad el-Din el-Hüseyni ile yaptığı röportaj, Muhsin,*Anne*, s. 139.

32.Yüksek Müslüman Konseyi hakkındaki rapor için bkz. PRO, CO 733/45, CO 26756, rapor 1922–23.

33.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 117–20; Muhsin,*Anne*, s. 136.

34.Kedourie,*The Chatham*, s. 75–7. Bkz. Merkezi Siyonist Arşivleri, Yürütme Komitesi Dosyaları, dosya 2480, Cemal el-Hüseyni'den Musa Kazim el-Hüseyni'ye, 5 Ağustos 1923.

35. P. Offer, 'Zorunlu Rejimin Kristalleşmesi ve Yahudi Ulusal Yurdunun Temellerinin Atılması, 1921–1931', M. Lissak (ed.), *Tarih* içinde , s. 230.

36.*Mirat el-Şark*, 27 Haziran 1923;*El-Karmil*, 5 Temmuz 1922.

37.N. Caplan,*Boşuna Diplomasi*, cilt 1, Londra 1983, s. 73.

38.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 189–92.

39.Filistin Araştırma Merkezi, dosya 220.

40. Darwaza,*Anılar*, cilt. 1, s. 46.

41.PRO, CO 733/68, Herbert Samuel'den Sömürgeler Dışişleri Bakanına, 23 Mayıs 1924.

42.PRO, CO 733/52, Kasım 1923 Siyasi Raporu, Sömürgelerden Sorumlu Devlet Sekreteri Yüksek Komiseri, 14 Aralık 1923.

43.*El-Karmil*, 19 Temmuz 1924.

44. F. Tuqan,*Zorlu Bir Yolculuk*, Acre 1985, s. 28–9 (Arapça).

45. *Al-Karmil* , 6 Şubat 1927; *Mirat al-Sharq* , 6 Şubat 1927. Ayrıca bkz . Rubinstein, '1929 Olaylarının Ardından Arap Sorunu ve Yahudi Cemaati Kurumlarının Birleşik Kurulunun Kurulması: Siyasi Yönler', I. Pappé (ed.), Mandater Dönemde Araplar ve Yahudiler: Tarihsel Araştırmaya Yeni Bir Bakış , Givat Haviva 1992, s. 130 (İbranice).

46. *Haaretz* gazetesinde 6 Şubat 1927 tarihinde alıntılanmıştır .

47. S. Dotan,*İsrail'deki Komünist Parti*, Kfar Saba 1991, s. 10 (İbranice).

48.Yürütme Komitesi Protokolü, J1/7229, Temmuz-Ağustos 1927.

49.P. Khoury,*Fransız Mandası Altındaki Suriye*, Princeton 1987, s. 553.

50.Mısır gazetesi*al-Hilal*,ziyarete ilişkin ayrıntılı bir açıklama yayınladı.

51.Rubinstein,*Arap*, s. 65–102.

52.Soruşturma komisyonu, Shaw Komisyonu'ndan fotoğraflar, Tel Aviv 1929.

53.PRO, CO 733/98, SoS'den Clayton'a, 2 Mayıs 1918.

54.Pappé,*Anlama*, s. 87–108.

55.El-Hut,*Siyaset*, s. 218–21.

56. *Davar* , 2 Ekim 1925. Bkz . PRO, CO 733/163, Schuburgh'dan Maliye Bakanına, 1 Ocak 1929.

57 . Komitenin yayınlarının çoğu Emin'in *Al-Jamaa' al-Arabiyya* adlı gazetesinde yer aldı ; bkz. Porath, *The Emegence* , s. 214.

58. PRO, CO 733/160, Lock to Amery, 13 Ekim 1928;*Davar*, 25–8 Eylül 1928.

59. Mattar,*Müftü*, s. 35–7.

60.*Doar Ha-Yom*, 28 Eylül 1928.

61.Shaw Komisyonu Raporu.

62. Bentwich hakkında daha fazla bilgi için Pappé'nin " *Anlama" adlı* eserine bakınız .

63. . Mattar,*Müftü*, s. 37.

64.Al-Peleg,*Müftü*, s. 25-26.

65.Shaw Komisyonu Raporu, genel izlenim.

66.İmam Hüseyin,*Gerçekler*, Beyrut 1956, s. 10 (Arapça).

67. Mattar,*Müftü*, s. 41–2.

68.B. Katinka,*O Zamandan Şimdiye*, Kudüs 1961, s. 255–63 (İbranice).

69.Shaw Komisyonu Raporu, genel izlenim.

70.PRO, CO 733/163, Sömürgelerden Sorumlu Devlet Sekreteri Yüksek Komiseri, 10 Mayıs 1929.

71.Mattar,*Müftü*, s. 46, notlar 69 ve 70.

72.Shaw Komisyonu, 46. oturum, s. 94.

73.Aynı eser, 31. bölüm, s. 16.

74.İsrail Devlet Arşivleri, 65/2804, 23 Ağustos 1929 tarihli rapor.

75.El-Peleg,*Müftü*, s. 27.

76.Porath,*Ortaya Çıkış*, s. 218.

BÖLÜM 9

1.Attiyeh,*Arap Filistinli*, s. 125.

2. Y. Reiter, 'Mecburi Dönemden Bu Yana Kudüs'teki Müslüman Vakıf İşlerinin Yönetimine İlişkin Denetim, (1918–1990)',*Ha-Mizarch Ha-Hadash*, 34 (1992), s. 17–8 (İbranice).

3.Shaw Komisyonu, 46. oturum, s. 92.

4.Aynı eser, s. 103.

5.Aynı eser.

6.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 106.

7. Darwaza'nın *Anılar* adlı eserinin 2. cildinin ek bölümünden bir görsel. Ayrıca bkz. Y. Porath, *İsyanlardan Ayaklanmaya, 1929–1939* , Tel Aviv 1978, s. 39 (İbranice).

8.Aynı eser.

9.*El-Cema'ül-Arabiyye*, 12 Kasım 1931; S. Hamada,*Bilinç*, s. 188.

10.Konuşma,*Orta Asya Topluluğu Dergisi*, cilt XVII (Ocak 1910), s. 93-98'de alıntılanmıştır.

11.Portah,*İsyanlardan*, s. 55.

12.Aynı eser, s. 20.

13.M. Kupferschmidt, 'Kudüs'teki 1931 Genel Müslüman Kongresi',*Asya ve Afrika Çalışmaları*, cilt 12 (1971), s. 132–3.

14.PRO, CO 733/197, Yüksek Komiserin Müftü ile Görüşmesi, 5 Ekim 1930.

15.Landman,*Araplar*, s. 23.

16.M. Kramer,*İslam Bir Araya Geldi*, New York 1996, s. 126.

17.K. Qasmiyyeh,*İlk Arap Öncü: Nabih ve Adel al-Azma'nın Hayatları ve Belgeleri*, Şam 1991, s. 209 (Arapça).

18. El-Sifari,*Arap*, s. 178.

19.Porath,*İsyanlar*, s. 26; Al-Peleg,*Müftü*, s. 33.

20.Porath, aynı eser, s. 27.

21.Kramer,*İslam*, s. 127.

22.Khoury,*Suriye*, s. 539, 553.

23.Kramer,*İslam*, s. 132. Biyografi yazarının utancı için bkz. Muhsin,*Anne*, s. 139.

24.El-Peleg,*Müftü*, s. 32.

25. AH Ghana'im, 'Pan-İslamist Kongresi, 1931',*Shuun Filastiniyya*, 25 (Eylül 1973), s. 124–5 (Arapça).

26.Shaw Komisyonu.

27.T. Mayer'in 'Mısır ve Kudüs 1931 Genel İslam Konferansı' adlı eserinde alıntılanmıştır,*Middle Eastern Studies*, 18/3 (1982), s. 311, not 46.

28.Kramer,*İslam*, s. 127.

29.Merkezi Siyonist Arşivleri S25/3557'deki bir muhbir raporuna göre.

30.Teklif,*Kristalleşme*, s. 332.

31.Fransız Raporu.

32.K. Stein,*Filistin'deki Toprak Sorunu, 1917–1939*, Kuzey Carolina 1985, s. 233–5.

33.Mektubu bana sağladığı için Dr. Mustafa Abasi'ye teşekkür etmek istiyorum.

34.Mattar,*Müftü*, s. 245.

35.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, kısım 10, s. 387.

36.Muhsin,*Anne*, s. 149–52; Kasım el-Rimavi'nin yayınlanmamış bir el yazmasına dayanmaktadır,*Abdülkadir'in Biyografisi*.

37. Bu açıklama Muhsin'den (aynı eser, s. 142-144) ve Qasmiyyeh'den (*Birinci)* alınmıştır .

38.*Filastin*, üçüncü yıl, hayır. 23 Ocak 1923, s. 8–10.

39.Ghana'im, 'The Pan', s. 258.

40.Komitenin raporu, s. 31.

41. Laval,*El-Hac*, s. 29–30.

42.Y. Ohana-Arnon,*Evde Bir Kılıç*, Tel Aviv 1981, s. 26 (İbranice).

43. Hagana Arşivleri, bölüm 47, dosya 7, 20 Eylül 1937.

44.B. Dinnur,*Hagana Kitabı*, cilt 2, kısım 1, Tel Aviv 1967, s. 451 (İbranice).

45. Ohana-Arnon,*Kılıç*, s. 250.

46.Attiyeh,*Arap*, s. 130.

47.PRO, FO 371/78, dosya 178, Kudüs'ten Londra'ya, 15 Ekim 1934.

48.Nashashibi,*Sonuncu*, s. 24.

49.Mogannam,*Arap*, s.76.

50.Porath,*İsyanlar*, s. 150.

51. *Filastin* , üçüncü yıl, sayı 23, Eylül 1923, s. 8–10 .

52.Porath,*İsyanlar*, s. 66–7.

53.Merkezi Siyonist Arşivleri, S25/4127 ve Ohana-Arnon,*Sword*, s. 102.

54.Teklif,*Kristalleşme*.

55. Dinnur,*Hagana*, cilt. 2, bölüm 1, s. 540.

56.RP Mitchell,*Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, Londra 1969, s. 154; Z. Abu Amru,*Gazze Şeridi'ndeki Siyasi Hareketlerin Kökenleri*, Kudüs 1989, s. 63.

57.I. Gershoni, 'Müslüman Kardeşler ve Filistin'deki Arap İsyanı, 1936–1939',*Orta Doğu Çalışmaları*, 22/3 (1986), s. 337.

58.C. Yasin,*Filistin'deki Büyük Arap İsyanı, 1936–1939*, Kahire 1959, s. 21–2 (Arapça).

59.A. Arslan,*Prens Adel Arslan'ın Anıları*, Beyrut 1983, cilt 1, s. 43 (Arapça).

60.Hammad,*Bilinç*, s. 72.

61.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 61.

62 . Ghassan Kanafani'nin 1935 tarihli makalesi İbranice'ye *Derech Ha-Nizotz'da* çevrildi , 4 Ağustos 1988, s. 10.

63.T. al-Nashef, 'Filistin'deki Siyasi Elit', Doktora tezi, New York 1974, s. 86-8.

64.Y. Herzog, 'Yahudi Ajansı ile Filistinliler Arasındaki Temaslar, 1936–1939, Arap Tarafı: Alternatif mi Yoksa Bütünleştirici Bir Tarih mi?', I. Pappé (ed.),*Manda Döneminde Araplar ve Yahudiler: Tarihsel Araştırmaya Yeni Bir Bakış*, Givat Haviva 1992, s. 12.

65. PRO, FO 371/20018, E1717, Polis Şefinin Sömürgelerden Sorumlu Devlet Sekreterine Raporu, 2 Mart 1936.

66.Herzog, 'İletişimler', s. 13.

67.Merkezi Siyonist Arşivleri, S25/4146, Yeidot Yossef, 20 Temmuz 1936.

68.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 105.

69. Ohana-Arnon,*Kılıç*, s. 35.

70.Herzog, 'İletişimler', s. 5.

71.Aynı eser, s. 6.

72.El-Hüseyni,*Öğrendim*, s. 73.

73.İbrahim Şeyh,*Gazze, Kudüs, Tarih Boyunca Filistin*, Kudüs, 1996, s. 35.

74.http://www.passia.org/palestine_facts/personalities/alpha_h.htm

75.Mektup ve muhtıra, Belediye Başkanının torunu Sayın Faruk el-Hüseyni tarafından bana verildi; bu iki paragrafta bahsedilen çok değerli bilgiler için de kendisine derin minnettarım.

76.Aynı eser.

77.M. Cohen,*Britanya'nın Filistin'i Tahliye Etme Kararı: 1947–1948*, New York 1987, s. 18, not 49.

78.A. Zuaytar,*Akram Zuaytar'ın Günlükleri*, Beyrut 1980, s. 220 (Arapça).

79.Herzog, 'İletişimler', s. 15.

80.13 Temmuz 1937; Bu bilgiyi benimle paylaştığı için Yizhar Herzog'a teşekkür etmek istiyorum.

81.Porath,*İsyanlar*, s. 198–204.

82.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 116.

83. Mattar,*Müftü*, s. 72–6.

84.Zuaytar,*Günlükler*, s. 90–8.

85.Y. Klein,*Mandater Dönemde Hayfa'daki Arap Topluluğu*, Hayfa 1982, s. 17-18 (İbranice).

86. Yehuda Litani,*El-Hamişmar*, 31 Aralık 1993.

87.İsrail Devlet Arşivleri, Müftünün Kişisel Dosyası, Cemal'in Yüksek Komiser'e yazdığı mektup, bölüm 65, 376/2613.

88. Laval,*El-Hac*, s. 40–1.

89.Kedourie,*Chatham*.

BÖLÜM 10

1.Mardini,*Filistin*, s. 102.

2.J. ve D. Kimche,*Tepenin İki Tarafı: Britanya ve Filistin Savaşı*, Londra 1960, s. 86–9, 98–9, 107. Bu kaynak, okulun 1936'da kapatıldığını iddia etmektedir.

3.Shaw Komisyonu, 46. oturum, s. 109.

4. J. Nevo, 'Al-Hajj Amin ve II. Dünya Savaşında İngilizler',*Ortadoğu Çalışmaları*, 20/1 (Ocak 1984), s. 4, not 6.

5.Zuaytar,*Günlükler*, s. 336.

6.Bu bilgi için Oxford Üniversitesi Lübnan Çalışmaları Direktörü Nadim Shadeh'e teşekkür etmek istiyorum. M. Fargeallah,*Visages d'une époque*, Paris, tarih belirtilmemiş, s. 77.

7.YR al-Radayi,*1936 İsyanı: Askeri Bir Çalışma*, Akka 1986, s. 50 (Arapça).

8. Laval,*El-Hac*, s. 34.

9.Honig Raporu, 19 Ekim 1938, PRO, CO 733/379, belge 75528/74/38, 24 Ağustos 1938.

10.Kasımiye,*Birinci*, s. 327.

11.Aynı eser, s. 185.

12.Ben-Gurion Arşivleri'ndeki tarihsiz bir İngiliz İstihbarat belgesinden, Sdeh Boker, dosya 7-S-2. Azma kardeşler hakkında bilgi için bkz. Qasmiyya,*Birinci*, s. 38; tartışmalar hakkında bilgi için bkz. s. 53–4.

13.Arslan,*Anılar*, 24 Nisan 1935.

14. Laval,*El-Hac*, s. 44–5.

15.Zuaytar,*Günlükler*, s. 552.

16.Aynı eser, s. 398–487.

17.Salma el-Hüseyni ile yapılan bir röportaj (Dr. Qatatu tarafından gerçekleştirildi).

18. E. Danin,*Arap Çeteleri*, Kudüs 1981, s. 13 (İbranice).

19. J. Nevo, 'Yüksek Komiser ve Müftü: Harold MacMichael ve Hajj Amin Al-Husayni',*Cathedra*64 (Nisan 1992), s. 127–39 (İbranice).

20.Kudüs Şehri Arşivi, Planlama ve Şehircilik Komitesi'nin 19 Nisan 1937 tarihli 20. oturumu ve 29 Mart 1939 tarihli 50. oturumu.

21.Arslan,*Anılar*, s. 215–6, Ocak 1939.

22.Porath,*İsyanlar*, s. 161.

23.Aynı eser, s. 89.

24.M. Abdül-Hadi,*Filistin Sorunu ve Siyasi Çözümleri*, Beyrut 1975, s. 62 (Arapça).

25.Porath,*İsyanlar*, aynı eser.

26.Ben-Gurion Arşivleri, dosya 7-S-2, aynı kaynak.

27.Arslan,*Anılar*, cilt 1, 22 Mart 1939, s. 240.

28. Al-Hut,*The Political*, s. 746-66; IM el-Hüseynî,*Ahbar el-Yevm*, 19 Ekim 1957.

29.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 128, not 58.

30. Schama,*Rothschild'ler*, s. 292.

31.Mattar,*Müftü*, s. 89.

32.A. Zuaytar,*Günlükler*, s. 608–9.

33.Nevo,*Yüksek*, s. 93–114.

BÖLÜM 11

1.PRO, FO 371/23240, Bağdat'tan Londra'ya, 2 Kasım 1939.

2. Darwaza,*Anılar*, cilt. 1, s. 226.

3. Laval,*El-Hac*, s. 50.

4.Aynı eser, s. 52–3.

5.Aynı eser, s. 56-57.

6.W. Churchill,*İkinci Dünya Savaşı*, cilt 3, Boston 1952, s. 658.

7.Mardini,*Filistin*, s. 138.

8.Buradaki açıklama, 20 Temmuz 1996'da TV5'te (Fransız televizyonu) Françoise Ganeau hakkında yayınlanan bir programdan alınmıştır.

9.Schechtman,*Müftü*, s. 96–98.

10.Kedourie,*Chatham*, s. 165–6.

11.K. Hadad,*1941 Raşid Ali el-Galyani Hareketi*, Sydon 1950, s. 9–10 (Arapça); G. Muhafazza,*Alman-Filistin İlişkisi, 1841–1945*, Beyrut 1981, s. 234 (Arapça).

12.El-Peleg,*Müftü*, s. 63.

13.Aynı eser, s. 65.

14. Laval,*El-Hac*, s. 64.

15.Aynı eser, s. 65.

16.Kasımiye,*Birinci*, s. 99, 103.

17.Mardini,*Filistin*, s. 107.

18. Laval,*El-Hac*, s. 68–9.

19.G. Carpi, 'Almanların Kafkasya Üzerinden Orta Doğu'yu İşgal Etme Planı',*Et-Mol*, 9/2 (1982), s. 14 (İbranice).

20.Mardini,*Filistin*, s. 171.

21. Laval,*El-Hac*, s. 69–70.

22.Muhafazza,*Alman*, s. 244; M. al-Ris,*Arap Devrimlerinin Altın Kitabı: 1941 Irak Savaşı*, Şam 1977, s. 72–4 (Arapça).

23. Laval,*El-Hac*, s. 76.

24.Al-Nashashibi,*Sonuncu*, s. 167; Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 133.

25.Mardini,*Filistin*, s. 183.

26.Al-Ris,*Altın*, s. 225.

27.Aynı eser, s. 258–60.

28.Kasımiye,*Birinci*, s. 100.

29.Aynı eser, s. 104.

30. Laval,*El-Hac*, s. 89.

31.Nevo,*Yüksek*, s. 106.

32.El-Peleg,*Müftüden*, s. 79.

33.Nevo,*Yüksek*.

34.PRO, CO 733/439, Kudüs'ten Londra'ya, 26 Aralık 1941.

35. El-Asâlî,*Musa Peygamber*, s. 137.

36.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, cilt 10, s. 378.

37.Kudüs Şehir Arşivleri, oturum 144, 14 Aralık 1943.

38. Salwadi,*Dr Ishaq*, s. 25, not 10; Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 55.

39.I. Pappé,*Britanya ve Arap-İsrail Çatışması, 1948–1951*, Londra ve New York 1988.

40.A. Sela, '1948 Savaşı'nda Filistinli Araplar', M. Maoz ve BZ Kedar (ed.),*Filistinliler*, s. 130.

41.A. el-Şukayri,*Arap ve Uluslararası Hayatta Kırk Yıl*, Beyrut 1969, s. 268 (Arapça).

42.Z. Lockman,*Yoldaşlar ve Düşmanlar*, Berkeley 1996, s. 324.

43.Aynı eser, s. 340.

44.J. Beinin,*Orada Kızıl Bayrak Dalgalanıyor muydu?*,Berkeley 1990, s. 48.

45.D. Ben-Gurion,*Savaşta*, cilt 4, kısım 1, Tel Aviv 1949, s. 102–5 (İbranice).

46.*Hadashot Ha-Erev*, 27 Mart 1946.

47.PRO, FO 371/39990, E6328, Nahas Paşa'dan Kral Abdülaziz ibn Suud'a, 9 Ağustos 1944.

48.*Filastin*, 26 Kasım 1946.

49.Sela, 'Filistinli', s. 131.

50.Cemal'in hükümet sekreteriyle yazışmaları: İsrail Devlet Arşivleri, CS, bölüm 770.4, dosya 6, Haziran 1947.

51. *Be'ayot* , üçüncü yıl, cilt 5, sayı 1-2, s. 31-34 .

52.Gabriel Bear,*Be'ayot*, cilt 15, sayı 3-4, s. 188.

53.Bu bilgi için merhum Profesör PJ Vatikiotis'e teşekkür ederim.

54.IM el-Hüseyni,*Müslüman Kardeşler*, Beyrut 1953, s. 80–1 (Arapça).

55.Arslan,*Anılar*, cilt 2, s. 723, 18 Ekim 1947.

56.El-Peleg,*Müftüden*, s. 83-85.

57.Sela, 'Filistinliler', s. 155.

58.I. Pappé,*Arap-İsrail Çatışmasının Oluşumu, 1947–1951*, Londra ve New York 1992, s. 7–86.

59.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 144.

60. Dani Rubinstein, 'Gush Etzion'dan Apropo'ya',*Haaretz*, 13 Nisan 1997, s. B3.

61.HR Rahman, 'Mısır'da Cihad Kavramı: Majalat al-Azhar Üzerine Bir Çalışma' GR Warburg ve UM Kupferschmidt (eds),*Mısır ve Sudan'da İslam, Milliyetçilik ve Radikalizm*, New York 1983, s. 254.

62.*Haaretz*, 22 Mart 1986, Dani Rubinstein'la yaptığı röportajdan; ayrıca bkz., S. Şakib, 'Müftü'nün Kişiliği ve Faaliyetleri',*Şuun Filastiniyya*, 186 (Eylül 1988), s. 87-90 ve HA Jarar,*Haj Emin el-Hüseyni: Mücadelenin Komutanı ve Filistin Sorununun Kahramanı*, Amman 1987 (her ikisi de Arapça).

63.Y. Freundlich,*Yıkımdan Dirilişe*, Kudüs 1994, s. 240 (İbranice).

64.HZ Nusseibah,*Filistin ve BM*, Londra 1982, s. 26–30.

65.Kimmerling ve Migdal,*Filistinliler*, s. 135–6.

66. H. al-Sakakini,*Kudüs ve Ben: Kişisel Bir Kayıt*, Amman 1990, s. 126, 20 Haziran 1948 (Arapça).

67.M. Abdül-Hadi,*Filistin*, s. 169.

68.T. Jabara,*Filistin'in Modern Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Kudüs 1986, s. 173 (Arapça).

69.Pappé,*Yapım Süreci*, s. 81–9.

70.K. al-Budeiri, Filistin Ulusal Hareketinde Altmış Yıl, Beyrut 1974, s. 140 (Arapça).

SON SÖZ

1.Arslan,*Anılar*, bölüm 2, s. 881, 4 Nisan 1949.

2.El-Peleg, *Müftüden*, s. 112.

3.El-Dabagh,*Tarih*, bölüm 2, cilt 10, s. 390.

4.E. Beeri,*Ürdün Yönetimi Altındaki Filistinliler: Üç Mesele*, Kudüs 1978, s. 11 (İbranice).

5. Laval,*El-Hac*, s. 223.

6.J. Lunt,*Ürdünlü Hüseyin*, Berkeley 1996, s. 6.

7.T. Royle,*Glubb Paşa*, Londra 1992, s. 406.

8. Laval,*El-Hac*, s. 226.

9.A. Cohen,*Ürdün Yönetimi Altındaki Batı Şeria'daki Taraflar, 1948–1967*, Kudüs 1980, s. 209 (İbranice).

10.El-Peleg,*Müftü*, s. 128.

11.Cohen,*Taraflar*, s. 121–3.

12.Aynı eser, s. 205.

13.Y. Sayigh,*Silahlı Mücadele ve Devlet Arayışı: Filistin Ulusal Hareketi*, Oxford 1997, s. 170–2.

14.Al-Peleg, 1989,*Müftü*, s. 144.

15.Mardini,*Filistin*, s. 25.

16.El-Peleg,*Müftü*, s. 146.

17.Mardini,*Filistin*, s. 19–21.

18.El-Hüseyni,*Müslüman Kardeşler*.

19.TG Abed, 'Filistinliler ve Körfez Krizi',*Filistin Çalışmaları Dergisi*, cilt 20/2 (1991), s. 134.

20.P. Inbari,*Kırık Kılıçlar*, Tel Aviv 1994, s. 27–82 (İbranice).

21.Aynı eser, s. 97.

22.El-Peleg,*Müftü*, s. 155.

23. H. Sharabi,*Filistin ve İsrail*, New York 1969, s. 186.

24.*Haaretz*, 22 Mart 1986, Dani Rubinstein'la yaptığı röportajdan; ayrıca bkz., S. Şakib, 'Müftü'nün Kişiliği ve Faaliyetleri',*Shuun Filastiniyya*, 186 (Eylül 1988), s. 87-90 ve HA Jarar,*Haj Emin el-Hüseyni: Mücadelenin Komutanı ve Filistin Sorununun Kahramanı*, Amman 1987 (her ikisi de Arapça).

25.Mattar,*Müftü*.

26.C. Thubron,*Kudüs*, s. 170.

Kaynakça **BİRİNCİL KAYNAKLAR**

Ben-Gurion Arşivleri, Sdeh Boker.

Arap Araştırmaları Merkezi, Orient House Arşivleri, Kudüs.

Kudüs Şehir Arşivleri.

Kamu Kayıt Bürosu: CO 733, FO 78, FO 1521 ve FO 371.

RESMİ RAPORLAR

Anglo-Amerikan Soruşturma Komitesi.

Fransız Raporu.

Shaw Komisyonu.

St Antony's College Orta Doğu Merkezi Özel Arşiv Koleksiyonu (Emery ve Adamson Arşivleri).

Merkezi Siyonist Arşivleri, S/25, W/125, Z4 ve Müftü Dosyaları.

Hagana Arşivleri, Tel Aviv.

İsrail Devlet Arşivleri, Filistin hükümeti sekreterliği arşivi, Arap Yüksek Komitesi Yürütme Kurulu Arşivleri.

Kudüs Şeriat Mahkemesi Kayıtları.

KOLEKSİYONLAR

A. Arslan,*Prens Adel Arslan'ın Anıları*, Beyrut 1983 (Arapça).

R. Asad,*Mısır Kraliyet Arşivleri*, Kahire 1946.

KG Al-Asali,*Kudüs'ten Tarihi Belgeler*, Amman 1989, (Arapça).

A. Cohen, A. Simon-Picali ve O. Salameh (editörler),*Müslüman Sarayındaki Yahudiler*, Kudüs 1996 (İbranice).

M. Al-Kayali,*Arap Filistin Direnişinin Belgeleri, 1918-1939*, Beyrut 1988 (Arapça).

K. Salibi ve Y.K. Khoury (editörler),*Misyoner Habercisi – Osmanlı Suriyesi'nden Raporlar, 1819-1870*, Washington 1991.

GAZETELER

El-Ahram(Kahire).

Beytül Mukades(Kudüs).

Davar(Tel-Aviv).

Doar Hayom(Kudüs).

Filistin(Yafa).

El-Cemaat(Kudüs).

Hadashot Ha-Erev(Tel-Aviv).

El-Hilal(Kahire).

El-Karmil(Hayfa).

El-Manar(Kahire).

Mirat el-Şarq(Kudüs).

Al-Muqtataf al-Mufida(Gazze).

ÇAĞDAŞ VE GÖRGÜ TANIKLIĞI RAPORLARI

M. al-Abadi,*Yabancılar Ülkemizde*, Amman 1947 (Arapça).

HA Abdül Latif, *Hicri 12. Yüzyılda Kudüs Biyografileri* , tarih belirtilmemiş (Arapça).

A. al-Asali,*Arap ve Müslüman Seyahatnamelerinde Kudüs*, Amman 1992 (Arapça).

G. Belzoni,*Mısır'daki Operasyonlar ve Son Keşiflerin Anlatısı*, Londra 1882.

D. Ben-Gurion,*Savaşta*, Cilt 4, bölüm 1, Tel Aviv 1949 (İbranice).

K. al-Budeiri,*Filistin Ulusal Hareketinde Altmış Yıl*, Beyrut 1974 (Arapça).

T. Canan, 'Kudüs'ün Teslimi Hakkında İki Belge',*Filistin Oryantal Topluluğu Dergisi*, 10 (1930), s. 27–30.

FA Chateaubriand,*Paris'ten Kudüs'e Seyahat Rotası*, Paris 1811.

W. Churchill,*İkinci Dünya Savaşı*, Cilt 3, Boston 1952.

CR Conder,*Filistin*, Londra 1891.

J. Crane,*Doğu'dan Mektuplar*, New York 1996.

R. Curzon,*Levant'taki Manastırlara Ziyaretler*, Londra 1851.

MI Darwazza,*Anılar ve Notlar – Yüz Filistin Yılı*, Şam 1986 (Arapça).

A. Droyanov (ed.),*Siyon Sevgisi ve Filistin'in Yerleşimi Tarihi Üzerine Mektuplar*, Odessa 1919 (İbranice).

J. Finn,*Stirring Times or Records from Jerusalem Consular Chronicles*, Londra 1878.

G. Frumkin,*Kudüs'te Bir Yargıcın Yolu*, Kudüs 1946 (İbranice).

E. al-Ghori,*Altmış Yıl Boyunca Filistin*, Beyrut 1973 (Arapça).

Z. Gorgi (Jurji), *19. Yüzyılda Doğu'nun Ünlü Şahsiyetleri* , Kahire, tarih yok, cilt 2, s. 52 (Arapça).

H. Hamburger,*Üç Dünya*, Kudüs 1946 (İbranice).

M. al-Hanabli,*Muhteşem Adam*, Kahire, tarih belirtilmemiş (Arapça).

A. Haymson,*Filistin'deki İngiliz Konsolosluğu*, Londra 1940.

R. Hichens,*Kutsal Topraklar*, Londra 1910.

A. el-Hüseyni,*Divan Şi'r*, Şiir Antolojisi: Tarihsiz bir el yazması el-Aksa'da (Arapça).

IM el-Hüseynî,*Abdüllatif el-Hüseynî'nin Hazinesi*, Kudüs 1985.

IM el-Hüseyni,*Hüseyni Ailesi*, Kudüs 1988 (Arapça).

IM el-Hüseyni,*Halktan Öğrendim*, Kudüs 1968 (Arapça).

G. al-Jabarti,*Biyografilerin ve Kroniklerin Harikaları*, Kahire 1879 (Arapça).

PH Kisch,*Bir Filistin Günlüğü*, Kudüs 1939.

A. el-Kurdi (ed.),*İsmail el-Nabulsi; Şam Ülkeleri ve Hicaz'a Bir Gezide Kurgu ve Gerçeklik*, Kahire 1986 (Arapça).

D. Lloyd George,*Barış Antlaşmaları Hakkındaki Gerçek*, Londra 1938.

WP Lyntch,*Ölü Deniz ve Ürdün Nehri'ne Bir Yolculuk*, New York 1984.

AS Macalister ve EWG Masterman, 'Filistin'in Modern Sakinleri Üzerine Ara Sıra Yazılar',*Filistin Keşif Fonu Dergisi*, (1906).

R. Memimel,*Halkımın Çaresi*, Berlin 1883 (İbranice).

M. al-Muhibi, *Hicri 11. Yüzyılda Önemli Kişilerin Hayatlarının Özeti* , cilt 2, Kahire, 1868 (Arapça).

MK Al-Muradi, *Hicri 12. Yüzyılın Önemli Şahsiyetleri Rehberi* , İstanbul 1882 (Arapça).

N. al-Nashashibi,*Son Dev Kudüs'ten Geldi – Filistin Lideri Nasr al-Din al-Nashashibi'nin Hikayesi*, Kudüs 1986.

A. Paton,*Mısır Devrimi Tarihi*, Londra 1870.

B. Qatinka,*O Zamandan Şimdiye*, Kudüs 1961 (İbranice).

MA al-Qayatli,*El-Şam Seyahatnamelerinde El-Şam'ın Lezzetleri*, Beyrut 1981 (Arapça).

MA Rogers,*Filistin'de Günlük Yaşam*, Londra 1984.

A. Rupin,*Hayatım*, Tel Aviv 1968 (İbranice).

H. el-Sakakini,*Kudüs ve Ben – Kişisel Bir Kayıt*, Amman 1990 (Arapça).

H. el-Sakakini,*Bu, Ey Dünya*, Kudüs 1990, Günlük kaydı: 12 Kasım 1908 (Arapça).

Y. Schwartz,*Toprağın Hasadı*, Londra 1845 (İbranice) A. el-Şukari,*Arap ve Uluslararası Yaşamda Kırk Yıl*, Beyrut 1969 (Arapça).

I. el-Sifari,*Arap Filistin'i Manda Yönetimi ve Siyonizm Arasında*, Yafa 1937 (Arapça).

B. Spafford-Vester,*Kutsal Şehirdeki Ailemiz – 1881-1949*, Kudüs 1950.

H. Spoer, 'Das Nabi Musa Fest',*Zeitschrift der Deutshen Filistin-Vereins*, cilt. 32 (1909).

SN Spyridon (ed.),*Filistin Yıllıkları, 1821-1841; Kıbrıslı Keşiş Neophytos'un El Yazması*, Kudüs 1938.

AP Stanley,*Sina ve Filistin*, Londra 1887.

R. Storrs,*Oryantasyonlar*, Londra 1938.

I. Tannus,*Filistinliler – Şanlı Bir Geçmiş ve Harika Bir Gelecek*, Beyrut 1982 (Arapça).

CP Volney,*1783, 1784 ve 1785 yıllarında Suriye ve Mısır'a Seyahatleri*, Londra 1787.

ES Wallace,*Kutsal Kudüs*, New York 1898.

P. Wavell,*Filistin Seferleri*, Londra 1927.

C. Weizmann,*Deneme Yanılma Yöntemi*, New York 1949.

GN Whittingham,*Solmayan İhtişamın Evi*, Londra, tarih belirtilmemiş.

Y. Yehoşua,*Kudüs'ün Meyvesi*, Kudüs 1974 (İbranice).

Y. Yehoshua,*Filistin'de Arap Basınının Tarihi – Osmanlı Dönemi, 1908-1918*, Kudüs 1974, (Arapça).

A. Yelin,*Bir Kudüslünün Anıları*, Kudüs 1924 (İbranice).

A. Zuaytar,*Akram Zuaytar'ın Günlükleri*, Beyrut 1980.

İKİNCİL KAYNAKLAR

M. Abdül-Hadi,*Filistin Sorunu ve Siyasi Çözümleri*, Beyrut 1975 (Arapça).

TG Abed, 'Filistinliler ve Körfez Krizi',*Filistin Çalışmaları Dergisi*, cilt 20/2 (1991), s. 132-144.

Z. Abu Amru,*Gazze Şeridi'ndeki Siyasi Hareketlerin Kökenleri*, Kudüs 1989.

G. Abu Ghazzala,*Britanya Mandası Döneminde Filistin'de Ulusal Kültür*, Beyrut, tarih belirtilmemiş (Arapça).

B. Abu Manneh, 'On Sekizinci Yüzyılda Hüseynilerin Yükselişine Yeni Bir Bakış', A. Cohen (ed.),*Erken Osmanlı Döneminde Kudüs Tarihinden Bölümler*, Kudüs 1979 (İbranice), s. 95-104.

— 'Hüseyniler: 18. Yüzyıl Filistin'inde Önemli Bir Ailenin Yükselişi', D. Kushner (ed.), *Geç Osmanlı Döneminde Filistin* , Kudüs 1986, s. 93-108.

— 'Tanzimat Döneminde Kudüs, Yeni Osmanlı Yönetimi ve Önemli Kişiler',*Die Welt des Islams*, 30 (1990).

—'19. Yüzyılın Sonlarında Kudüs Sancağının Yükselişi' başlıklı makale, I. Pappe (ed.), *The Israel/Palestine Question* , Londra ve New York 1999, ss. 43–56.

I. Agmon, 'Filistin'deki Arap Ekonomisinde Dönüştürücü Bir Faktör Olarak Dış Ticaret, 1897-1914',*Cathedra*41 (1986), s. 107–32 (İbranice).

Z. Al-Peleg,*Müftünün Bakış Açısından*, Tel Aviv 1995 (İbranice).

Z. Al-Peleg,*Büyük Müftü*, Tel Aviv 1989.

G. Antonious,*Arap Uyanışı*, Londra 1961.

A. el-Arif,*Kudüs'ün Kısa Tarihi*, Kudüs 1961 (Arapça).

A. el-Arif,*Kudüs Tarihi*, Kahire 1950 (Arapça).

M. Asaf,*Filistin'de Arap-Yahudi İlişkileri, 1860–1948*, Tel Aviv 1970.

KG al-Asali,*Nabi Musa*, Kudüs 1981 (Arapça).

S. Attiyeh,*Arap Filistin Partisi ve Milli Savunma Partisi, 1934–1937*, Kudüs 1985 (Arapça).

A. el-Awda,*Süleyman Paşa'nın Tarihi*, Sur 1936.

Y. al-Awdat,*Filistin'in Düşünürleri ve Yazarları*, Amman 1976 (Arapça).

G. Baer, 'Kudüs'ün Önemli Aileleri ve 19. Yüzyılın Başlarındaki Vakıf', D. Kushner (ed.), *Geç Osmanlı Döneminde Filistin* , Kudüs 1986, s. 103–13.

S. Bar Elkana, 'Hacım Amin'in Filistin'deki Müslüman Liderliğine Yükselişi',*Bar Ilan Üniversitesi Yıllığı*, Ramat Gan 1972, s. 37-83 (İbranice).

Y. Barani,*Tarih Yazımı ve Milliyetçilik*, Kudüs 1995 (İbranice).

TA Baru,*Osmanlı Anayasal Döneminde Araplar ve Türkler*, Kahire 1960 (Arapça).

E. Beeri,*Ürdün Yönetimi Altındaki Filistinliler – Üç Mesele*, Kudüs 1978 (İbranice).

J. Beinin,*Orada Kızıl Bayrak Dalgalanıyor muydu?*, Berkeley 1990.

Y. Ben-Areyh, *19. Yüzyılda Filistin ve Yeniden Keşfi* , Kudüs 1970.

Y. Ben-Zvi'nin,*Eretz İsrail'in Yerleşimi*, Kudüs, 1976 (İbranice).

G. Biger, 'Kudüs'teki Amerikan Konsolosluğu ve 1920-1921 Olayları',*Cathedra*, 49 (Eylül 1988), s. 133-139 (İbranice).

P. Brockelman,*Geschichte der Arabischen Littrature*, Leiden 1970, N. Caplan,*Futile Diplomacy*, Cilt 1, Londra 1983.

G. Carpi, 'Almanlar Kafkasya Aracılığıyla Orta Doğu'yu İşgal Etmeyi Planlıyor',*Et-Mol*, Cilt 9/2 (1982), s. 14 (İbranice).

A. Cohen, *18. Yüzyılda Filistin – Modeller ve Yönetim* , Kudüs 1973.

A. Cohen,*Ürdün Yönetimi Altındaki Batı Şeria'daki Taraflar, 1948–1967*, Kudüs 1980 (İbranice).

M. Cohen,*Britanya'nın Filistin'i Tahliye Etme Kararı – 1947–1948*, New York 1987.

K. Cuno,*Paşa'nın Köylüleri: Aşağı Mısır'da Toprak, Toplum ve Ekonomi, 1740–1858*, Cambridge 1992.

MN Al-Dabagh,*Şeyh Dahir al-Umar al-Zaydani'nin Tarihi*, Harisa 1927 (Arapça).

E. Danin,*Arap Çeteleri*, Kudüs 1981 (İbranice).

B. Dinnur,*Hagana Kitabı*, Cilt 2, bölüm 1, Tel-Aviv 1967 (İbranice).

S. Dotan,*İsrail Komünist Partisi*, Kfar Saba 1991 (İbranice).

B. Doumani (ed.),*Orta Doğu'da Aile Tarihi; Hane Halkı, Mülk ve Cinsiyet*, New York 2003.

B. Doumani,*Filistin'i Yeniden Keşfetmek*, Berkeley 1995.

Y. Drori, 'Nabi Musa'nın Kökenleri',*Sali't*, Cilt 1/5 (1972), s. 203–8 (İbranice).

Y. Eilam, 'Siyasi Tarih, 1918–1922', M. Lissak (ed.),*Filistin'deki Yahudi Cemaatinin İlk Aliya'dan Beri Tarihi'*, Kudüs 1984, s. 145–58 (İbranice).

L. Fawaz,*19. Yüzyıl Beyrut'unda Tüccarlar ve Göçmenler*, Cambridge 1983.

I. Feldman,*Gazze'yi Yönetmek: Bürokrasi, Otorite ve Yönetimin İşleyişi, 1917-1967*, 2008, Duke Üniversitesi Yayınları.

Y. Freundlich,*Yıkımdan Dirilişe*, Kudüs 1994 (İbranice).

I. Gershoni, 'Müslüman Kardeşler ve Filistin'deki Arap İsyanı, 1936–1939',*Orta Doğu Çalışmaları*, cilt 22/3 (1986), s. 337–41.

AH Ghana'im, 'Pan-İslamist Kongresi, 1931',*Shuun Filastiniyya*, 25 (Eylül 1973), s. 124–5 (Arapça).

A. Ghariba, *19. Yüzyılda Suriye, 1840–1876* , Şam 1969 (Arapça).

N. Gross, 'Osmanlı Döneminin Sonunda Filistin'deki Ekonomik Reformlar',*Cathedra*2 (1977), s. 102–25 (İbranice).

K. Hadad,*1941 Raşid Ali el-Galyani Hareketi*, Sydon 1950 (Arapça).

Y. al-Hakim,*Osmanlı Döneminde Suriye*, Şam 1950 (Arapça).

MO Hamada,*Filistin Bayrakları*, 1985, Dar Qotibah.

S. Hamada,*Bilinç ve Devrim – Şehit İzzüldin Kassam'ın Hayatından Bir İnceleme*, Kudüs 1985 (Arapça).

S. Hanioğlu, '1908 Devrimi Öncesi Genç Türkler ve Araplar', R. Halidi vd. (ed.),*Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri*, New York 1991, ss. 31–49.

Y. Herzog, 'Yahudi Ajansı ile Filistinliler Arasındaki Temaslar, 1936–1939, Arap Tarafı: Alternatif mi Yoksa Bütünleştirici Bir Tarih mi?', I. Pappe (ed.),*Filistin Mandasında Arap-Yahudi İlişkisi*, Givat Haviva, 1992 (İbranice), s. 14–23.

U. Heyd,*Daher al-Umar*, Kudüs 1963.

A. Hourani,*Arap Halklarının Tarihi*, New York, 1993.

A. Hourani, 'Osmanlı Reformu ve Seçkinlerin Siyaseti', WR Polk ve RL Chambers (eds),*Orta Doğu'da Modernleşmenin Başlangıçları – On Dokuzuncu Yüzyıl*, Chicago 1968, ss. 52–67.

A. Hourani, 'Osmanlı Reformu ve Seçkinlerin Siyaseti', A. Hourani (ed.),*Modern Orta Doğu*, Londra ve New York, ss. 87–98.

IM el-Hüseyni,*Arap Dilinin Duayeni: Muhammed İshak el-Naşaşibi*, Kudüs 1987 (Arapça).

IM el-Hüseyni,*Müslüman Kardeşler*, Beyrut 1953 (Arapça).

BN al-Hut,*Filistin'deki Siyasi Liderlikler ve Kurumlar, 1917-1948*, Beyrut 1981 (Arapça).

P. Inbari,*Kırık Kılıçlar*, Tel Aviv 1994 (İbranice).

M. Ish-Shalom, *19. Yüzyılda Hristiyan Hac Yolculuğu* , Tel Aviv 1965 (İbranice).

T. Jabara,*Filistin'in Modern Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Kudüs 1986 (Arapça).

HA Jarar,*Hacı Amin el-Hüseyni: Mücadelenin Komutanı ve Filistin Meselesinin Kahramanı*, Amman 1987 (Arapça).

P. Kahanov, 'Elli Yıl Önceki Kudüs Ticareti',*İlk Günlerden*, (1935), s. 142–50 (İbranice).

R. Karak ve M. Oren-Nordheim,*Kudüs ve Çevresi*, Kudüs 1993 (İbranice).

E. Kedourie,*Chatham Versiyonu ve Diğer Orta Doğu Çalışmaları*, New York 1984.

M. Khadduri,*Arap Çağdaşları – Siyasette Kişiliklerin Rolü*, Baltimore 1973.

W. Khalidi,*Diaspora Öncesi – Filistin Halkının Fotoğrafik Tarihi,1876–1948*, Beyrut 1987 (Arapça).

D. Khoury,*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*, Cambridge ve New York 1999.

P. Khoury,*Fransız Mandası Altındaki Suriye*, Princeton 1987.

J. ve D. Kimche,*Tepenin İki Tarafı: Britanya ve Filistin Savaşı*, Londra 1960.

B. Kimmerling ve J.S. Migdal,*Filistinliler – Bir Halkın Oluşumu*, New York 1993.

Y. Klein,*Mandater Dönemde Hayfa'daki Arap Topluluğu*, Hayfa 1982 (İbranice).

M. Kramer,*İslam Bir Araya Geldi*, New York 1996.

M. Kupferschmidt, 'Kudüs'te 1931'de Düzenlenen Genel Müslüman Kongresi',*Asya ve Afrika Çalışmaları*, cilt 12 (1971), s. 132–3.

D. Kushner, 'Osmanlı Döneminin Sonlarına Doğru Kudüs Valilerinin Dış İlişkileri', D. Kushner (ed.),*Geç Osmanlı Döneminde Filistin*, Kudüs 1986, s. 315–26.

Y. Lamdan, 'Araplar ve Siyonizm, 1882-1914', Y. Kolat (ed.),*Filistin'deki Yahudi Yerleşiminin İlk Aliya'dan Beri Tarihi*, Kudüs 1990, s. 233–4 (İbranice).

S. Landman, *19. Yüzyılda Kudüs'ün Seçkinlerinin Surların Dışındaki Mahalleleri* , Kudüs 1984 (Arapça).

IM Lapidus,*İslam Toplumlarının Tarihi*, Cambridge 1988.

J. Laval,*Al-Hajj Amin ve Berlin*, Tel-Aviv 1996 (İbranice).

A. Likhovski,*Filistin'de Manda Yönetiminde Hukuk ve Kimlik*, 2006, UNC Press.

Z. Lockman,*Yoldaşlar ve Düşmanlar*, Berkeley 1996.

J. Lunt,*Ürdünlü Hüseyin*, Berkeley 1996.

Y. Lunz, 'Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Filistin Ulusal Hareketinin Kaynakları ve Kökenleri', M. Maoz ve BZ Kedar (ed.),*Filistin Ulusal Hareketi: Çatışmadan Uzlaşmaya mı?*,Tel-Aviv 1996, ss. 33–45 (İbranice).

A. Manna, '19. Yüzyılın Başlarında Mısır ve Kudüs “Ulema”ları Arasındaki Kültürel İlişkiler', G. Gilbar ve G. Warburg (eds),*İslam Toplumu Üzerine Çalışmalar*, Hayfa 1974, s. 141–53.

A. Manna, 'Kudüs'teki Nakib el-Eşref İsyanı (1703–1705)',*Cathedra*, 64 (Nisan 1992) (İbranice).

A. Manna,*Geç Osmanlı Döneminde Filistin'in Değerli Kişileri*, Beyrut 1995 (Arapça).

MH Mansa,*Modern Arap Doğu'nun Tarihi*, Beyrut 1976, (Arapça).

A. Marcus,*Modernliğin Arifesinde Orta Doğu: On Sekizinci Yüzyılda Halep*, New York 1989.

S. Mardin, 'Türkiye'de Din ve Sekülerizm', A. Hourani, PS Khoury ve MC Wilson (eds),*Modern Orta Doğu*, Londra 1993, ss. 347–74.

Z. Mardini,*Filistin ve Haj Emin el-Hüseyni*, Beyrut 1986 (Arapça).

P. Mattar,*Kudüs Müftüsü*, New York 1988.

J. McCarthy,*Filistin Nüfusu*, New York 1988.

T. Mayer, 'Mısır ve 1931 Kudüs Genel İslam Konferansı',*Orta Doğu Çalışmaları*, 18/3 (1982), s. 311–21.

RP Mitchell,*Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, Londra 1969.

MET Mogannam,*Arap Kadını ve Filistin Sorunu*, Londra 1936.

G. Muhafazza,*Alman-Filistin İlişkileri, 1841–1945*, Beyrut 1981 (Arapça).

KH Muhsin,*Filistin Ana ve Şerefli Oğlu Abdülkadir Hüseyin*, Amman 1986 (Arapça).

T. Al-Nashef, 'Filistin'deki Siyasi Elit', Doktora Tezi, New York 1974.

J. Nevo, 'Al-Hajj Amin ve II. Dünya Savaşında İngilizler',*Middle Eastern Studies*, Cilt. 20/1 (Ocak 1984), s. 3–13.

J. Nevo, 'Yüksek Komiser ve Müftü: Harold MacMichael ve Hajj Amin Al-Husayni',*Cathedra*64 (Nisan 1992), s. 127–39 (İbranice).

A. Nuhayd, 'Filistin'de Bir Adam: Halil el-Sakakini',*Filastin*17 Temmuz 1995 (Arapça).

HZ Nusseibah,*Filistin ve BM*, Londra 1982.

P. Offer, 'Zorunlu Rejimin Kristalleşmesi ve Yahudi Ulusal Yurdunun Temellerinin Atılması, 1921-1931', M. Lissak (ed.),*Birinci Aliya'dan Beri Eretz İsrail'deki Yahudi Yishuv'unun Tarihi*, Yad Ben Zvi (İbranice), s. 230–46.

Y. Ohana-Arnon,*Evde Bir Kılıç*, Tel Aviv 1981 (İbranice).

A. Palmer,*Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*, Londra 1992.

S. Pamuk, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Para', H. İnalcık (ed.),*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300–1914*, Cambridge, 1994, s. 966–76.

I. Pappe,*Britanya ve Arap-İsrail Çatışması, 1948–1951*, Londra ve New York 1988.

I. Pappe,*Arap-İsrail Çatışmasının Oluşumu, 1947–1951*, Londra ve New York 1992.

I. Pappe, 'Düşmanı Anlamak: 1920'ler-1980'ler Arası Filistin İslamcı ve Milliyetçi Broşürlerinin Karşılaştırmalı Analizi', RL Nettle ve S. Taji-Farouki (eds),*Müslüman-Yahudi Karşılaşmaları – Entelektüel Gelenekler ve Modern Politika*, Amsterdam 1996, ss. 223-63.

M. Penzer,*Harem*, Londra 1967.

O. Peri, 'Vakıf ve Osmanlı Refah Politikası: 18. Yüzyıl Kudüs'ünde Khasseki Sultan'ın Yoksul Mutfağı',*Hamizrach Hehadash*, Cilt 34, Sayılar 133–6, s. 64–76 (İbranice).

T. Philipp,*Akka; Bir Filistin Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü, 1730–1831*, New York 2001.

Y. Porath,*İsyanlardan Ayaklanmaya, 1929–1939*. Tel Aviv 1978 (İbranice).

Y. Porath, 'Al-Hajj Amin al-Husayni, Kudüs Müftüsü – Yükselişi ve Konumunun Sağlamlaşması' başlıklı makale, G. Baer (ed.),*Müslüman Dünyasında Ulema ve Dini Sorunlar*, Kudüs 1979, ss. 223–30 (İbranice).

Y. Porath, 'Filistin Ulusal Hareketinin Ortaya Çıkışının Sosyal Yönleri', M. Milson (ed.),*Arap Dünyasında Toplum ve Rejim*, Kudüs 1977, s. 10–23 (İbranice).

Y. Porath,*Filistin Ulusal Hareketinin Ortaya Çıkışı, 1918–1929*, Tel Aviv 1976, s. 1–17 (İbranice).

K. Qasmiyyeh,*İlk Arap Öncü – Nabih ve Adel al-Azma'nın Hayatları ve Belgeleri*, Şam 1991 (Arapça).

YR al-Radayi,*1936 İsyanı – Askeri Bir Çalışma*, Akka 1986 (Arapça).

A. Rafeq,*Şam Vilayeti*, Beyrut 1970.

HR Rahman, 'Mısır'da Cihad Kavramı – Majalat al-Azhar Üzerine Bir Çalışma', GR Warburg ve UM Kupferschmidt,*Mısır ve Sudan'da İslam, Milliyetçilik ve Radikalizm*, New York 1983, s. 250–61.

H. Ram,*Yafa'daki Yahudi Cemaati*, Kudüs 1996 (İbranice).

A. Raymond,*Kahire*, Cambridge 2000.

J. Reily,*Suriye'de Küçük Bir Kasaba: On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyıllarda Osmanlı Haması*, Oxford ve New York 2002.

M. Reimer,*Sömürge Köprübaşı: İskenderiye'de Hükümet ve Toplum, 1807–1882*, Kahire 1997.

Y. Reiter, 'Manda Döneminden Beri Kudüs'teki Müslüman Vakıf İşlerinin Yönetimine İlişkin Denetim (1918–1990),*HaMizarch HaHadash*34 (1992), s. 17–8 (İbranice).

M. al-Ris,*Arap Devrimlerinin Altın Kitabı – Irak Savaşı 1941*, Şam 1977 (Arapça).

N. Rogel, 'Weizmann'ın Şam'daki Adamı – Dr. Moshe Palman'ın Eylül 1919-Temmuz 1920 Tarihleri Arasında Faysal Sarayına Yaptığı Görev Vakası',*Ziyonut*9 (1983), s. 302–22 (İbranice).

M. Rosen, 'Kudüs'teki Nakib el-Eşref İsyanı, 1702–1706',*Cathedra*22 (Ocak 1982) (İbranice).

T. Royle,*Glubb Paşa*, Londra 1992.

A. Rubinstein, '1929 Olaylarının Ardından Arap Sorunu ve Yahudi Cemaati Kurumlarının Birleşik Kurulunun Oluşturulması – Siyasi Yönler', I. Pappe (ed.),*Mandater Dönemde Araplar ve Yahudiler: Tarihsel Araştırmaya Yeni Bir Bakış*, Givat Haviva 1992, s. 125–36 (İbranice).

D. Rubinstein, 'From Eztion'dan Apropo'ya',*Haaretz*, 13 Nisan 1997, s. 3B.

A. el-Said,*Büyük Arap İsyanı*, Beyrut, tarih belirtilmemiş (Arapça).

LM Salem,*Mısır'ın Suriye'deki Yönetimi, 1831–1841*, Kahire 1989.

KA Salwadi,*Dr Ishaq Musa al-Husayni*, Kudüs 1991 (Arapça).

Y. Sayigh,*Silahlı Mücadele ve Devlet Arayışı; Filistin Ulusal Hareketi*, Oxford 1997.

S. Schama,*Rothschild Hanedanı ve Filistin*, Kudüs 1980.

JB Schechtman,*Müftü ve Führer – Hacı Amin el-Hüseyni'nin Yükselişi ve Düşüşü*, New York 1965.

A. Scholch, 'Avrupa Nüfuzu ve Filistin'in Ekonomik Gelişimi, 1856–1872', R. Owen (ed.),*On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Filistin'in Ekonomik ve Sosyal Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Oxford 1982, s. 10–87.

A. Scholch,*Filistin'in Dönüşümü, 1856-1882*, Washington, 1993.

A. Sela, '1948 Savaşı'nda Filistinli Araplar', M. Maoz ve BZ Kedar,*Filistinliler*, s. 126–139.

S. Şakib, 'Müftü'nün Kişiliği ve Faaliyetleri',*Shuun Filastiniyya*, 186 (Eylül 1988), s. 87–90 (Arapça).

H. Sharabi,*Filistin ve İsrail*, New York 1969.

Y. Shavit (ed.),*Kutsal Toprakların Harikaları*, Kudüs 1981 (İbranice).

SJ Shaw,*Eski ve Yeni Arasında – Sultan Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu, 1789–1807*, Cambridge 1971.

A. Şihabi,*Ahmed Paşa'nın Tarihi, El-Cezzar*, Beyrut, tarih belirtilmemiş (Arapça).

N. Shore, *19. Yüzyılda Filistin Seyahatnameleri Kitabı* , Kudüs 1988 (İbranice).

I. Skeik,*Gazze, Kudüs, Filistin Tarih Boyunca*, 1996.

R. Springborg, 'Mısır Siyasi Elitinde İlişki Kalıpları', George Lenszowski (ed.)*Orta Doğu'daki Siyasi Elitler*, Washington 1975.

K. Stein,*Filistin'deki Toprak Sorunu, 1917–1939*, Kuzey Carolina 1985.

E. Toldenao, 'Osmanlı Yerel Elitlerinin Ortaya Çıkışı (1700–1900): Bir Araştırma Çerçevesi', M. Maoz ve I. Pappe (eds),*Orta Doğu Politikası ve Fikirleri: İçeriden Bir Tarih*, Londra ve New York, 1997, ss. 146–57.

B. Thubron,*Kudüs*, Londra 1969.

F. Tuqan,*Zorlu Bir Yolculuk*, Acre 1985 (Arapça).

Z. Vilnai,*Filistin'de Araştırmacı Turistler*, Tel Aviv 1984 (İbranice).

B. Wasserstein,*Filistin'deki İngilizler – Mandacı Hükümet ve Arap-Yahudi Çatışması, 1917–1929*, Londra 1979.

G. Winegart, '18. Yüzyıl Kudüs'ünde Dindar Müslüman Yaşamı', *Cathedra* , 49 (Eylül 1988), s. 79–90 (İbranice).

H. Winner, '1914'e Kadar Türkiye'deki Siyonist Politika', Y. Kolat (ed.), '*İlk Aliya'dan Beri Filistin'deki Yahudi Yerleşiminin Tarihi'*, Kudüs 1990, s. 330–8 (İbranice).

A. Yaari,*Filistin'de Seyahatler*, Ramat Gan 1976 (İbranice).

C. Yasin,*Filistin'deki Büyük Arap İsyanı, 1936-1939*, Kahire 1959, s. 21-2 (Arapça).

LM al-Yassui,*Suriye ve Lübnan Tarihi, 1782–1841*, Beyrut 1912 (Arapça).

D. Ze'evi,*Bir Osmanlı Yüzyılı; 1600'lerde Kudüs Bölgesi*, Albany 1996.

ZN Zeine,*Arap Bağımsızlık Mücadelesi*, Beyrut 1960.

N. Ziyaddah, 'Ishaq Musa al-Husayni',*Majalat al-Dirassat al-Filastiniyya*, cilt. 9 (1992) (Arapça).

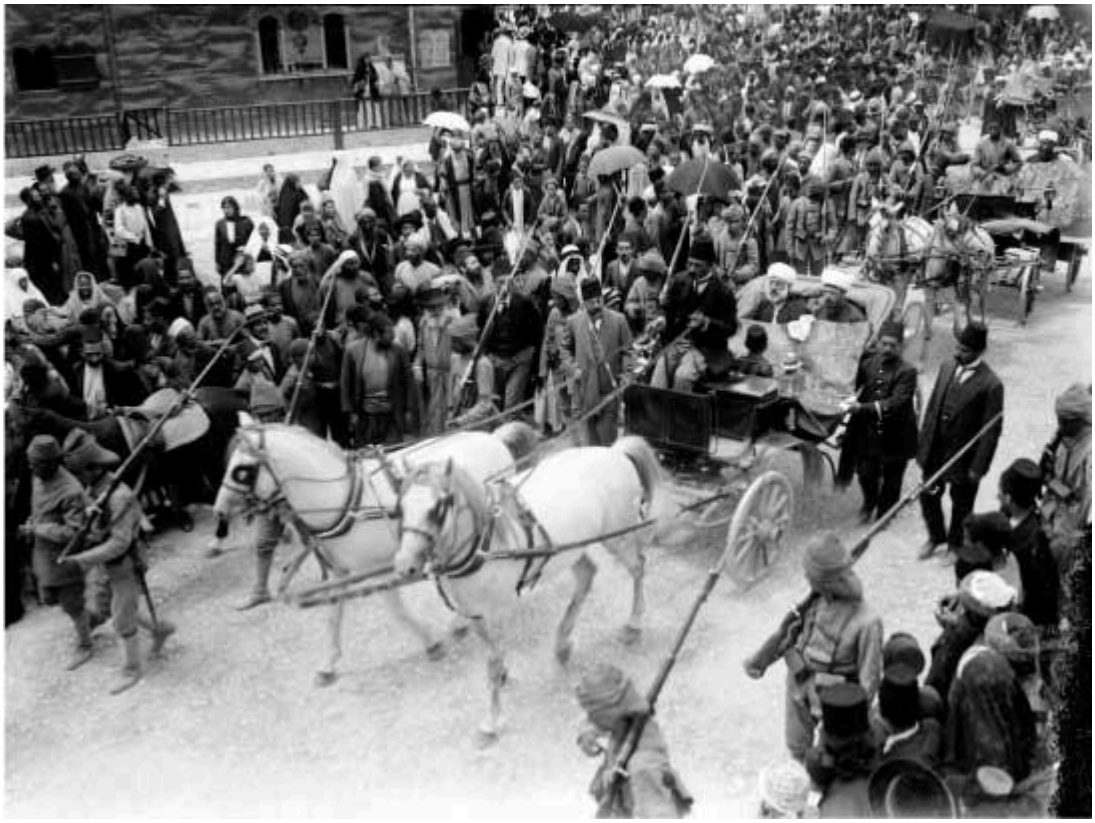
Fotoğraflar

Kudüs'teki yabancı konsoloslukların güç kazanmasıyla inşa edilen birçok Batılı binadan biri olan Grand New Hotel. Resimde, yirminci yüzyılın başında İsmail el-Hüseyni tarafından Kudüs'teki tek Müslüman kız okulunu yönetmek üzere seçilen Bertha Spafford Vester görülüyor.

İsmail el-Hüseyni'nin evi, 19. yüzyılın sonlarında varlıklı sınıf tarafından yaptırılan ve klasik İslami mimari özelliklerini sergileyen az sayıdaki mülkten biridir. Daha sonra Orient House Oteli'ne dönüştürülmüştür.

Şerif Hüseyin, 1914'te Kemal el-Hüseyni ile birlikte, Peygamber Muhammed'in kutsal halısını Mekke'den getirerek Nabi Musa hacını kutlarken.

Kudüs Belediye Başkanı Salim el-Hüseyni, yaklaşık 1909.

Salim Hüseyin, 1914'te bir Türk generalle birlikte.

Suriye askeri valisi Cemal Paşa, 1915'te Kudüs'ü ziyaret etti.

Kudüs'ün yeni belediye başkanı Musa Kazim ve valisi Ronald Storrs, 1919'da Ateşkes Günü'nü kutluyorlar.

Müftü Kamil el-Hüseynî, 1919.

Hüseyin el-Hüseyni önderliğindeki bir heyet, 1917'de resmi bir teslimiyet belgesiyle İngiliz ordusuyla görüştü.

1920'lerin ortalarında, Hacı Amin, Kubbetü'l-Sahrâ'nın önünde.

Emir Abdullah, Winston Churchill ve Musa Kazım, Mart 1921'de.

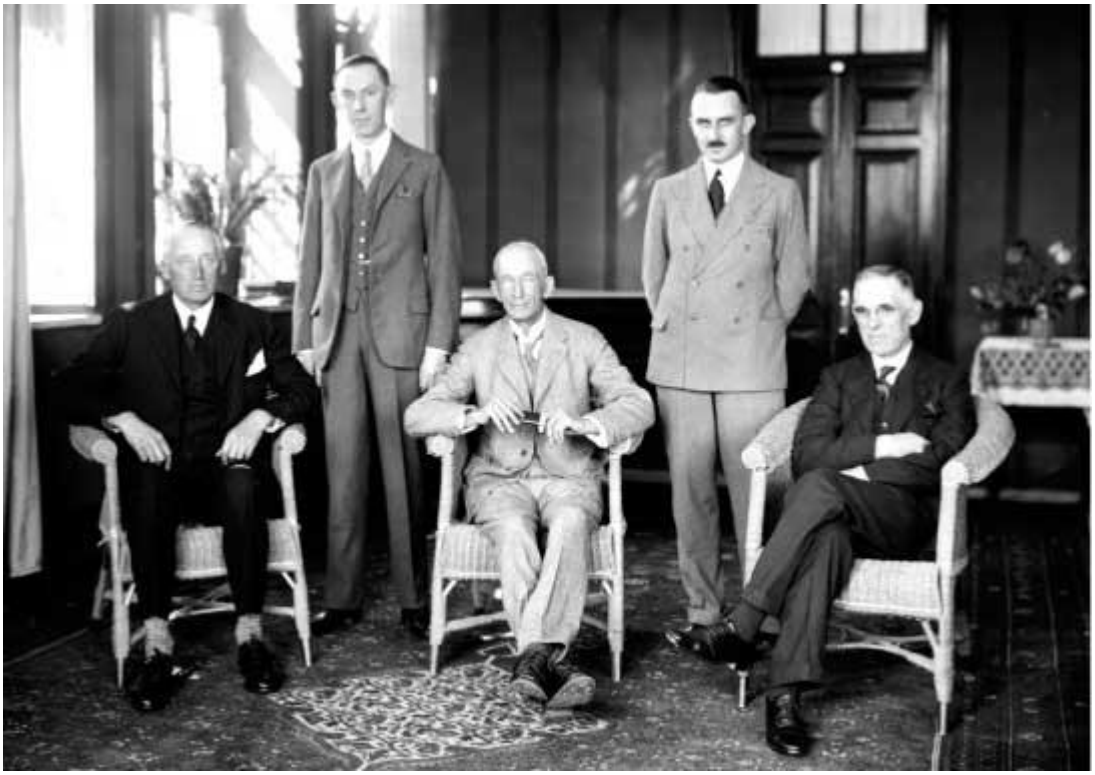
Winston Churchill ve Herbert Samuel, Mart 1921'de Kudüs'te.

1920'lerin ortalarında düzenlenen Nabi Musa festivali alayı, muhtemelen sonuncularından biri.

1929'da Londra'ya giden Filistin heyetinin başında Hacı Amin ve Musa Kazım.

Shaw Komisyonu.

El-Hajj Amin, 1931 İslam Konferansı'nı selamlıyor.

1941 yılında, Britanya Bölge Komiseri ve çeşitli ileri gelenler, Kudüs'ün Eski Şehrindeki Yafa Kapısı yakınlarında halka hitap ediyor.

İndeks

Abbas, Mahmud: Filistin Yönetimi Başkanı,363

Abdül-Hadi, Hüseyin:74–5

Abdül-Hadi ailesi:74,274; İbrahim Paşa'ya destek:73

Abdullah, Emir: 218 kişilik aile

Abdullah, Kral:264,345,354,358; suikastı (1951),303,359–60,362; destekçileri,293,340,344

el-Abidin, Zeyn: 36–7 ; İstanbullu Nakim el-Eşref , 34–5

Abu Ghosh, Abd al-Rahman: tutuklanması,64–5; ailesi,64

Abu Ghosh, İbrahim:75

Ebu Guş, Jaber: Kudüs Valisi,73

Abu Ghosh, Mustafa: 64 kişilik aile

Abu Ghosh, Şeyh Uthman:56

Abu Ghosh ailesi:70,74–5,85; cephaneliğin sahibi:70; bölgenin sahibi:73

Akka,14,36,39,47,51,63,81,231; Nasıra,117; Britanya Filistin Mandası'nın bir parçası,118

el-Afifi, Muhammed: ailesi,180

Ağa, Mehmet:34; Sultanın haremindeki baş hadım,33

Aharon: oğluna istismar,38

el-Ahmad, Kasım: yakalanması,76; önderliğindeki askeri güçler,75

el zawiyya el-wafa'iyya: kavramı,30

Alami: Ghudayya ile rekabet,28

El-Fata:158; oluşumu (1909),138; üyeleri,141

Cezayir: Öğrenin,39

Ali: ailesi,29

Ali, Muhammed:72,76,79,82; ölümü (1931),263; Suriye'den sürülmesi (1839),78; ailesi,88,101; cenazesi263–4; Mısır Valisi,67; askeri kariyeri,67; askeri kuvvetleri,74,112

Ali, Şevkat: Kendini potansiyel halife olarak değerlendirme,265

El-Cihad el-Mukaddes: Kuruluşu (1940),308; Üyeleri,308

General Allenby:203; Kudüs'ün ele geçirilmesi,170–1; Faysal Hüseyin'in Suriye'nin askeri yöneticisi olarak atanması,175–6; Suriye'nin askeri kuvvetleri,168,170

Amerikan Kolonisi:103,114,206; kökenleri,92,108; mülkiyeti,105,108; sakinleri,141–2; genç nüfusu,110

Amerikan Kızılhaçı: 199 üyesi

Amerikan Dini Dostlar Topluluğu (Quakerlar): 196 üyesi

Andrews, Lewis: suikastı (1937),293; Kuzey Filistin İngiliz Bölge Komiseri,293

Antonius, George:156,253; ailesi,283,351; yazıları,108–9,284

Arap Bürosu: üyeleri,172; muhtıra (1917),172

Arap Kulübü:185,220,223; kuruluşu,180; üyeleri,180–1,191

Arap Bağımsızlık Partisi: Kuruluşu,188

Arap Birliği:340,348,352,354–5; Arap Komitesi,337; kuruluşunun (1944)335; üyeleri,335; Filistin Kurtuluş Ordusu,364

Arap Ulusal Bankası: Tarım Bankası,288,305

Arap İsyanı (1936-9):320; patlak vermesi,282

Arap Kurtuluş Ordusu:353; üyeler,347–8

Arap Araştırmaları Derneği: 21 üyesi bulunmaktadır .

Arap-Osmanlı Kardeşler Partisi:136; eski adıyla Birlik ve İlerleme Partisi,135

Arap-Osmanlı Kardeşlik Birliği: kurucuları,134

Arap İşçi Kongresi: Kuruluşu (1925),338

İbn Arabi'nin yazıları,27

Arafat, Yasser:364,366; Filistin Yönetimi Başkanı,363

el-Arif, Arif:207;*Suriya el-Cenubiyye*,200

Arslan, Adil: Suriye Dışişleri Bakanı,357

al-Asali, Shukri: *Al-Qabas'ın* editörü , 148 ; Nasıra Valisi, 150

Ashu, Mustafa Shukri: Kral Abdullah'a suikast (1951),359–60

Kudüs Derneği: ideolojisi,193

Müslüman Refah Derneği: Kuruluşu (1885),109

Osmanlı Yahudileri Derneği: üye sayısı,147; Hüseyin el-Hüseyni'ye destek,147

Filistinli Mimarlar Birliği: 333 üye

el-Attar, Şeyh Hasan:*Şeyh el-Ezher*,57

Attlee, Clement: Britanya Başbakanı,336; dış politikası,336

Auster, Daniel: şehir planlama tasarımları,333; Kudüs Belediye Başkanı,309–10

Avusturya: Bosna Hersek'in ilhakı,137; Viyana,129

Bağışlar:16–17

Aziz, Sultan Abdül: hükümdarlığı,91

Sultan Abdülaziz II: Ölümü,95; Ailesi,95

Aziz II, Sultan Abdül: siyasi desteği,90; saltanatı,105

El-Azm ailesi: El-Hüseyni ailesine karşı komplo,42

el-Azm, Muhammed: Şam Valisi,38,40

el-Azma, Asma: ailesi,306; Filistin Kadın Savunma Komitesi'nin kuruluşundaki rolü,306

el-Azma, Nebih: ailesi,306

el-Bakhiri, Mustafa İbn Kamil: Kheloti tarikatının üyesi,27; seyahatleri,26–7; yazıları,26

Balfour, Arthur James: Balfour Deklarasyonu (1917),124,161,178–9,182,185,187,191,193,196,199,202,206,211,214,216,218,231–2,241,261,314; Onlar Konseyi üyesi,187

el-Bana, Hassan: ailesi,279; Müslüman Kardeşler'in kurucusu,242,279

Bandung Konferansı (1955): 360 gözlemci

Banu Hassan: Beyt Safafa,45; vergi isyanı (1789),45

Beşir II: Lübnan Valisi,57,70

Bani Na'im Muharebesi (1938): Savaşan taraflar,308

Baydaş, Halil:*Hadis-i Sejun*,209; konuşmaları,205

Bedevi:101,129; cübbeler,296;*şeyhler*,213; kabileleri,315

Beeley, Harold: Ernest Bevin'in Filistin konusundaki baş danışmanı,345; görevden alındı (1948),345

Belçika:358

Belzoni, Giovanni: geçmişi,58; ailesi,58

Belzoni, Bayan: Haram el-Şerif'i ziyaret etmeyi amaçlıyor,58

Ben-Gurion, David:284,339; sürgünü,161; ideolojisi,255; Siyonist hareketin lideri,304; destekçileri,335; toprak özlemleri,345

Ben-Yehuda, Eliezer:160

Ben-Zvi, Yitzhak:240

Bentwich, Norman:231; başsavcı,263

Berkley, Sarah: Haram el-Şerif ve Davud Türbesi'ne giriş,58

Beytüllahim:305; Hristiyan nüfusu,65; nüfus,64–5

Bevin, Ernest:339–40,346–7; İngiliz Dışişleri Bakanı,336; personeli,345

Bey, İsmail:183; evi,167

Bey, Halil: Osmanlı İçişleri Bakanı,149

Bey, Musa: ailesi,54

Bey, Tawfiq: Osmanlı İmparatorluğu'nun Berlin Büyükelçisi,114

Bey, Zurak: Gobat erkek ilkokulunun müdürü,142; destekçileri,160

Bliss, Daniel: Orta Doğu'daki ilk Protestan misyoneri,156

Blyth, George Francis: Kudüs Anglikan Piskoposu,130–1; St George's'un (Mutran) kurucusu,130

Bonaparte, Napolyon: Mısır seferi (1798),12,47–8; askeri seferleri,11

Bosna-Hersek:330

Bowles, General:211; Filistin Valisi,196

Britanya İmparatorluğu:184,206,280,291,322; müttefikleri,259; Mısır'ın işgali,113,319; gücü,294; toprakları,8–9,112–13

Britanya Filistin Mandası: toprakları,118

Bulgaristan: Yahudi nüfusu,123

Şansölye, John: İngiliz Yüksek Komiseri,245,260,263

Charles X: Muhammed Ali'ye destek,68

Hristiyanlık: 37 , 59 , 105 , 125 , 141 , 164 , 223 ; mezhepleri, 87 ; Avrupa, 64 ; kutsal yerleri, 75 ; misyonerler, 62 ; hacılar, 69 , 97 ; Beytüllahim'deki varlığı, 65 ; Kudüs'teki varlığı, 46 , 51 , 61 , 94 , 96 ; Filistin'deki varlığı, 210 , 260 , 331346

Churchill, Winston:219,330; İngiliz Sömürge Bakanı,218,230,232; İngiliz Başbakanı,318

Ciano, Kont: İtalyan Dışişleri Bakanı,326

Clemenceau, Georges: Fransa Başbakanı,184,192

Colombani, Pierre: Şam'daki Fransız Emniyet Müdürü,315

Soğuk Savaş: Etkisi, 360 Derece

Onlar Konseyi: üyesi,187

Kırım Savaşı (1853-6):87,93,96,120,152; Paris Antlaşması (1856),87

Kıbrıs: Britanya'nın fethi (1876),112–13

Çekoslovakya: Almanya'nın ilhakı (1938),310

el-Dajani, Abd el-Rahman: Kudüs'ün ilk belediye başkanı,88

el-Dajani, Arif:224,239; görevden alınması (1922),236; Müslüman-Hristiyan Birliği'nin kurucusu,182; ilk Filistin Kongresi'ndeki rolü (1919),182

el-Decani, el-Hac Ragıb:181

Dalle, Wilhelm: Alman Başkonsolosu,292

Şam:14,19,27–8,34,36,56,63,80,83,88,161,175–6,183,220,266,298,311; İngiliz konsolosluğu,292; Alman konsolosluğu,302,311; Hüseyni varlığı,300; İtalyan konsolosluğu,302,311; Yahudi cemaatleri, 148; konuşlanmış askeri birlikler,132; Türk konsolosluğu,300; Victoria Oteli,211;*vilayeti*,82

Darwaza, Izzat:210,313–14,325; Filistin Kongresi delegesi,182; Pan-İslam Konferansı Genel Sekreteri,279; Yüksek Müslüman Konseyi Genel Sekreteri,279; Filistin Enformasyon Ofisi Şam şubesi başkanı,301; Filistin Kongresi sekreteri,190; konuşmaları,246

Darwish, Ishaq: ailesi,180

Daya'a, Yusuf: Halidi ailesinin üyesi,88; Kudüs belediye başkanlığı görevi teklif edildi,88

Merkeziyetçilikten Uzaklaşma Partisi:158; kuruluşu (1912),150; ideolojisi,141

Deedes, Sir Wyndham:224; istifası (1921),224

al-Din, Abd al-Kader ibn al-Karim: ailesi,29

el-Din, Muhammed Badr: ailesi,29; göçü,29

Dixon, John: İngiliz Konsolosu,117,121

Eden, Anthony: İngiliz Dışişleri Bakanı,324

Eder, MD: Siyonist Komisyonu üyesi,212

Eichmann, Adolf: personeli,331

Effendi, Muhib al-Din:25; ölümü (1733),28; ailesi,26,28

Mısır:39,41,52,72,133;*El-Akdam*,112,125,147,149–50,184,200,279,313;*El Menar*,124;*El-Mukatem*,174; İngiliz işgali,113,319; Kahire,14,52,76,153,155,163,174,233,236,270,279,301–2,306,318,331–2,340,352,363; eğitim sistemi,112; elitleri,52; hükümeti,265; ordusu,72; Napolyon istilası (1798),12,47–8; Selefiyye hareketi,135; Tutankhamun'un mezarı,204

Avrupa:7,23,53; bankacılık sistemi,15

Fabian Topluluğu: ideolojisi,303

Faraj, Yaqub: ailesi,185

Kral Faruk:331

el-Faruqi, Şeyh Süleyman el-Taci: etkisi,215

Fatima: ailesi,29

Faur, Amir:315

Faysal, Kral Emir:205,213,223; Fransız ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı (1921),214; ailesi,218; askeri güçleri,192,214; toprak hırsları,188

el-Fida'iyya: eski adıyla 'Kara El',181–2,227

Finley, Albay: Amerikan Kızılhaç Örgütü Başkanı,199

Finn, James: İngiliz konsolosu,86

Firman: örnekleri,17

Birinci İntifada (1987-93): patlak vermesi,364

Birinci Dünya Savaşı (1914–8): 81 , 99 , 116 , 118 , 131 , 150 , 175 , 178 , 190 , 243 , 301 , 319 , 355 ; savaşan taraflar, 157 ; patlak vermesi, 105 , 115 , 133 , 137 , 148 , 156–7 ; Paris Barış Konferansı (1919), 183 , 188 , 191 , 210 ; 190 , 199'un siyasi etkisi ; Sykes-Picot Paktı, 171 , 186 , 188 ; savaş alanları, 135 ; Versay Antlaşması (1919),185–6

Fransa:14; askeri gücü,195; Paris,129,331; Devrim (1789–99),51; toprakları,112; Versailles,185–6,188

Frumkin, Gad:212–13,240

Kral I. Fuad:265

Celile:73

el-Geylani, Fevzi: Hac Emin el-Hüseynî'nin destekçisi,329

el-Gaylani, Rashid:321–2,328; Abd al-Illah'ın ofis şefi,315; Hac Emin el-Hüseynî taraftarı,329

Gazze:23,79,116,285; Hüseyni varlığı,128

Almanya:300,306,346; Berlin,314,319–20,324,326–7,330; Dışişleri Bakanlığı,319,323,326–7

el-Ghori, Ebu Suud: Kudüs Kadısı , 222

el-Ghori, Emil: Yüksek Arap Komitesi eski sekreteri, 332 ; Milli Savunma Partisi genel sekreteri, 278 ; *El-Cihad el-Mukaddes'in* (1940) kurulmasındaki rolü , 308

el-Ghudayya, Abdullah: ailesi,26–7,34;*El-Kudsi*,34;*Şeyh el-Haram*,27,34

el-Ghudayya, Muhib al-Din:*müftü*,34

Ghudayya ailesi:29,34,37,221; gelir kaynakları,37; adı Husayni olarak değiştirildi,25–7

Glazenburg, Dr Otis: Amerikan Konsolosu,197

Gobat, Samuel: geçmişi,143; etkisi,94; Zion Erkek Okulu'nun (1853) kurulmasındaki rolü,94,143

Gort, Lord: İngiliz Yüksek Komiseri,331

Yunan Devrimi (1821–32):60–1,79; etkisi,63,66

Yeşil Bayrak Derneği: 139 üyesi bulunmaktadır.

Haddad, General Cibril Paşa: geçmişi,171; General Allenby'nin dil sözcüsü,171; kurmay kadrosu,175

Haddad, Kemal: Hac Emin el-Hüseynî'nin özel sekreteri,319

el-Hadi, Awni Abd:286–7

Hayfa:36,231,305;*müftü*,215; Şeriat mahkemesi,275

Haimson, Albert: kariyeri,302

el-Hajj, Abdülrahim: vefatı (1939),299

el-Hajj Amin: Nazi desteği suçlaması,9

el-Hakim, Yusuf: Kudüs eğitim sistemine bakış,112

Sultan Abdülhamid II: Yahudi göçünün yasaklanması (1882),119; matbaaların yaygınlaştırılmasıyla ilgili endişeler,127; dış politikaları,112,114; Osmanlı milliyetçiliğinin teşvik edilmesi,127; saltanatı,97–8,106–7,117,126,175; pan-İslamcılığa destek,109; Genç Türkler tarafından desteklendi,95

II. Hamid, Sultan Abdül:132,159; saltanatı,90,94,152,210; Hüseyni ailesine destek,90

Hanefi:173

Hananya, George Habib: Kudüs'te ilk Arap basınının kurulmasındaki rolü (1906),127

Haşimiler:162,187,195,264,286,290–2,320,340,342,345–7,361; gizli servis,362; toprakları,221,347,358–9

Hebron:73,230–1

Herzl, Theodore:*Yahudi Devleti*,146

Yüksek Arap Komitesi:287,290,298,314,340,348,361; Arap Hazinesi,342; dağıtıldı (1937),293; oluşumu,282–3; üyeleri,305,338,345,350; ofisleri,291; İngiliz hükümeti tarafından tanındı (1947),341; stratejileri,285

Hikmet, Ahmed Arif: Osmanlı İmparatorluğu Baş Müftüsü,57,85; Kudüs *Kadısı*,57

Hill, Sir John Grey: Siyonizme destek,155

Hilmi, Ahmad: Halk Fonu Başkanı,341

Hitler, Adolf:319,326–7; Filistin bağımsızlık hareketine bakış,327–8

Vatan ve Özgürlük Derneği: Mustafa Kemal Atatürk tarafından kuruldu,132

Hourani, Albert:12

el-Hüseyni, Abdül Latif: ailesi,245

el-Hüseyni, Abdülkadir: 236 , 272–3 , 280 , 304 , 348 ; ölümü (1948), 350–2 ; eğitimi, 232–3 ; Mısır'dan sürülmesi, 271 ; ailesi, 232 , 264 , 270 , 304 , 307 , 315 , 356 ; *El-Cihad el-Mukaddes'in* (1940) kurulmasındaki rolü , 308 , 365 ; Irak isyancılarına desteği, 322 ; destekçileri, 351 , 366

el-Hüseyni, Abdül-Selam II:126; ailesi,116,121; Gazze Valisi,116

el-Hüseyni, Abdül-Selam III: Yafa Valisi,116

el-Hüseyni, Ahmed Hilmi:337

el-Hüseynî, Ahmed Arif: ailesi,162

el-Hüseyni, Ahmed Rasim: eğitimi,106; ailesi,91

el-Hüseyni, Amin:197; ailesi,153,160; dini eğitimi,129–30

el-Hüseyni, Amina: eğitim bilgileri,306; aile bilgileri,306; Filistin Ulusal Konseyi üyesi,306

el-Hüseyni, Arif Yunis: aktivizm faaliyeti,309; mülkiyeti,310

el-Hüseynî, Beşir Fahmi: ailesi,89,121;*Şeyh el-Haram*,116

el-Hüseyni, Daud: tutuklanması (1951),360

el-Hüseyni, Fahmi: ailesi, 306 ; Gazze Belediye Başkanı, 285 ; *el-Hokouk'un* (1923) yayımlanmasındaki rolü , 285–6

el-Hüseyni, Fahri: ailesi,160; Arap Kulübü üyesi,181; Edebiyat Kulübü üyesi,181

el-Hüseyni, Fatma: eğitimi,306; ailesi,306

el-Hüseynî, Fevzi Derviş: *Filastin el-Cedide'nin* kurucusu , 342 ; cinayeti (1947), 343 ; konuşmaları, 342–3

el-Hüseyni, Faysal: tutuklanması (1967),364; biyografisi,364–5; ölümü (2001),363; ailesi,363,365; Filistinli Öğrenciler Genel Birliği'nin kurucusu,363; Arap Çalışmaları Derneği başkanı,21; siyasi ideolojisi,9; Madrid Konferansı'ndaki varlığı (1991),363

el-Hüseyni, Fuad: ailesi,343

el-Hüseynî, Gazi: ailesi,365

el-Hüseynî, el-Hac Emin:128,154–5,159,163,177,179,182,184,190–1,193–4,200,207,224–5,228,244,250,253,255,262–3,265–7,313,318–19,328–9,332,344,357;*El-Cemaat el-Arabiyye*,246–7;*el-Burak*seferberliği (1928),246–7; müttefikleri,347; Peel Komisyonu'nun boykotu,288; kariyeri,175; Nazi partisinin desteği/katılımı iddiaları,331; Arap Kurtuluş Ordusu komutanı,347–8; Arap Birliği ile çatışma,349; ölümü (1974),355–6,361,365; Filistin'den kaçışı (1937),294–5; sürgünü,307,310; ailesi,93,100,105,154,221,301,303,322,362; Filistin Büyük Müftüsü,217,226,237,266; Yüksek Arap Komitesi Başkanı,341; Yüksek Müslüman Konseyi Başkanı,296; etkisi,189,193,215,222,231–3,266,277,283,289; Suriye Kongresi Filistin komitesi üyesi,211; Yüksek Müslüman Konseyi üyesi,208;*müftü*,124; Bandung Konferansı gözlemcisi (1955),360; ev hapsine alındı (1939),315; Arap Kulübü başkanı,180; Yüksek Müslüman Konseyi başkanı,262,266; sahip olduğu mülk,250,353; Musa Kazim ile ilişkisi,100; personeli,352; destekçileri,329,358; yargılanması,257

el-Hüseyni, Hasan: 51 , 106 ; eğitimi, 41-2 ; ailesi, 52-3 ; Şeyh el-Haram , 52 ; Kudüs müftüsü , 52 ; 12. *th* Hicri Yüzyılda Kudüslü Ailelerin Biyografileri , 41

el-Hüseyni, Hilmi: ailesi,180; Arap Kulübü üyesi,181

el-Hüseynî, Hüsameddin: ailesi,111

el-Hüseyni, Hüseyin:164,167; ölümü (1918),172,171; Kudüs Belediye Başkanı,143,146,148–9,171–3,223; Osmanlı Yahudileri tarafından desteklendi,147

el-Hüseyni, İbrahim Said: kariyeri,178,305; ICA'da çalışıyor,125; ailesi,125,180,315; Arap Kulübü üyesi,181

el-Hüseyni, İmam Yunes: ailesi,105; inşa ettiği mülkler,105–6

el-Hüseyni, İshak Musa:334; kariyeri,178,309,362–3; eğitimi,309; anıları,194;*Bir Tavuğun Anıları*(1943),284–5

el-Hüseyni, İsmail:112,114,146,151; ölümü (1945),334; eğitimi,108; ailesi,108–10; Filistin Ticaret Bankası'nın kurucusu,334; Osmanlı Kamu Eğitimi Dairesi başkanı,110

el-Hüseyni, Cemal:227,231,259,318,322,344,354; sürgünü,307; ailesi,269,276;*Mirat el-Şaraq*,236; millileştirme programları,341; Filistin Dışişleri Bakanı,355; Kudüs Kadınları Refah Örgütü'nün (1919) kurulmasındaki rolü,198; Yüksek Arap Komitesi başkan yardımcısı,345,350

el-Hüseyni, Cemil:156–7,194,214; Filistin Enformasyon Ofisi Şam şubesi danışmanı,301; ailesi,148,180; Arap Kulübü üyesi,181; Edebiyat Kulübü üyesi,200

el-Hüseyni, Kamil: 179 , 191 , 205 , 213 , 231 ; ölümü (1921), 212 , 214 , 217 , 220–1 ; ailesi, 221 ; Büyük Müftü, 212 ; Kudüs müftüsü , 130 , 148 , 153 , 161–2 , 171–3 , 183 , 186

el-Hüseyni, Halid: UNRWA direktörü,362; ailesi,362; eksiklikleri,352

el-Hüseynî, Latif:*nakib*,100

el-Hüseyni, Muhammed: eğitimi,306; ailesi,306

el-Hüseynî, Muhammed Ali: 83 , 152 ; *Majils al-Shura* üyesi , 77 ; Fuja'nın inşasındaki rolü, 84

el-Hüseynî, Muhammed Salah:161,295–6; Rawdat al-Ma'arif'in başı,111,160

el-Hüseynî, Münif: Filistin Enformasyon Bürosu müdürü, 301 ; *Al-Jamaa' al-Arabiyya'nın* editörü , 258 , 276 , 311 ; 301 kişilik aile el-Hüseyni, Musa:123; ailesi,98,102,108; ticaret odası başkanı,106

al-Husayni, Dr. Musa Abdullah: tutuklanması ve işkencesi (1951),360; aktivizm faaliyetleri,326–7; kariyeri,178; ailesi,178,302–3,327; Kral Abdullah'ın suikastındaki rolü (1951),359–60

el-Hüseynî, Musa el-Alami:337; Toprağı Kurtarma Projesi,341

el-Hüseyni, Musa Kazim:116,126,139,151,190,194,206–7,217–18,227,229–30,233–4,239,241–2,253–4,257,270,273,30,344; 'Filistin'e Çağrı',259; ölümü, (1934),277–8; eğitimi,115; ailesi,130,173,200,232,264,276,305,307,350; birden fazla bölgenin valisi,115; etkisi,273; Kudüs Belediye Başkanı,115,181,183,209,216,221; Edebiyat Kulübü başkanı,214; emekliliği,193; konuşmaları,216–17

el-Hüseyni, Musa Salih: ailesi,130

el-Hüseyni, Mustafa:92,102,121; ailesi,152; Şeyh el-Haram,87

el-Hüseyni, Mustafa II: eğitimi,139; ailesi,138; Yeşil Bayrak Derneği'nin kurucu üyesi,139

el-Hüseyni, Mustafa III: ailesi,141

el-Hüseyni, Nakib Ömer: 56 numaralı tadilat çalışması gerçekleştirildi.

el-Hüseyni, Rabah:103; aile mali varlıklarının genişlemesi,91; tarafından inşa edilen mülk,103;*nakib*,100,106

el-Hüseyni, Rafiq: ailesi,306

el-Hüseyni, Rasim: Gençlik hareketlerinin liderliğinden istifa,277

el-Hüseyni, Reşit Yunus: Tutuklanması ve İşkencesi (1937),305

el-Hüseynî, Safvat Yunus: 322 ; 343 kişilik aile

el-Hüseyni, Said:125,128,136,141,150,191,200; kariyeri,111; eğitimi,125; ailesi,111; Filistin Mimarlar Birliği Onursal Başkanı,333; Arap Kulübü Üyesi,181; Siyonizm Görüşü,125

el-Hüseyni, Salim:101–2,124–5,133; Siyonizme yönelik eleştiriler,125–6; Kudüs Belediye Başkanı,99,104,106,120–1; Yahudi göçüne bakış119–20

el-Hüseyni, Salim Hüseyin:322; ailesi,305

el-Hüseyni, Salma: ailesi,306

el-Hüseyni, Şaker:224; ailesi,223

el-Hüseyni, Şerif: kariyeri,362; ailesi,362

el-Hüseynî, Şeyh el-Haram Arif Yunus:333

el-Hüseyni, Şeyh el-Haram Beşir: ailesi,206

el-Hüseyni, Şeyh Yusuf: dini bilgi,126

el-Hüseyni, Şükür:128,136–7; Arap-Osmanlı Kardeşlik Birliği'nin kurucu ortağı,134; eğitimini aldığı kişi,108; ailesi,108,133–4; Müslüman Refah Derneği'nin kurucusu,109

el-Hüseyni, Su'ad: ailesi,306

el-Hüseyni, Süleyman:298

el-Hüseynî, Tahir: 65 , 67–8 , 178 ; ölümü, 86 ; Kudüs müftüsü , 54 , 73 , 77 ; Ortodoks Kilisesi'nin değerli eşyalarının rehin bırakılması, 64 ; liderliğindeki isyan, 62

el-Hüseyni, Tahir II: 104–5 ; ölümü (1908), 129 ; ailesi, 93 , 99 , 105 , 124 , 128 , 153 ; Kudüs müftüsü , 92–3 , 106 , 119 , 122 ; Yahudi göçüne bakışı, 122

el-Hüseyni, Tahir III:148,228; ailesi,221,227

el-Hüseyni, Tevfik:169; kariyeri,180; eğitimi,131–2; ailesi,180

el-Hüseyni, Tevfik Salih:316; tutuklanması (1951),360; İngiliz Göçmenlik Dairesi'ndeki kariyeri,308

el-Hüseynî, Ömer:52,68–9,75; tutuklanması,64–5; ölümü,86; ailesi,46,48,53–4;*Nakib el-Eşref*,52;*Şeyh el-Haram*,58

el-Hüseyni, Ömer Fahmi:96,100,153,178; ölümü,96; ailesi,88–9,100,116; Osmanlı Parlamentosu üyesi,92; Kudüs'ün altıncı belediye başkanı,88–9,92

el-Hüseynî, Yunus: yazıları,358

Hüseynî ailesi:31,44–5,59,63,72,96,99,108,121,132,157,213,220,262,269,281,349,367;*El-Cema'u'l-Arabiyye*,271; müttefikleri,34; el-Halidi ailesiyle çatışma,89; eski Ghudayya klanı,25–7; Gelir kaynakları, 39,103,106; Edebiyat Kulübü üyeleri,214; Şam'daki varlığı,300; Gazze'deki varlığı,128; sahip olduğu mülk,351; Tahiri şubesi,53,89,100,109,115,129,138,140,155,199,227,298,334,342; Umari şubesi,53,56,89,116,139,144,148,223; Wafa'i,29,41

Hüseyin: ailesi,29

Hüseyin, Faysal: ailesi,175; Suriye'nin askeri yöneticisi,175–6, Hüseyin, Kral:162,297; Filistin Kurtuluş Örgütü ile çatışma,361

Hüseyin, Saddam: destekçileri,363

Hüseyin, Salim: ailesi,89; Kudüs'ün yedinci belediye başkanı,89;*el-Şakir*,89

Hüseyin Şerif:350,355; ailesi,165,175; Hicaz'ın kurulmasındaki rolü,176

Hycraft Komisyonu:228; bulguları,227

İran:265; Tahran,322–3

Irak:149,171,307,313,317,346,352; Bağdat,298,301,316–17,321–2,326,348; İngiliz Mandası,210; Altın Meydan,321; Haşimi varlığı,320; Musul,192; el-Muntafak bölgesi,115; Filistinli Sürgünler Ofisi,317; nüfusu,178

el-İsa, İsa: Filistin Kongresi delegesi,182

İslam:38,58; bürokratik,110; İslam'ın beş şartı,35-6;*Hac*,35,50,153; Ramazan,212; Şeriat hukuku,41,95; Şii,264,266; Sünni,264;*zekât*,109

İslami Kurtuluş Partisi: Kuruluşu,360

İsrail:20–1,342,353,358; Tel Aviv,341,354

İstanbul,14,16,24–5,31,43,50,71,84,94,98,109,126–7,130,133–40,142–3,148,151,153,159–60,163,168,181,285,323–4; Alman Büyükelçiliği, 319; Osmanlı Eğitim Bakanlığı,102; Roberts Koleji,188; Tel Aviv,120,269; Topkapı Sarayı,69,105

İtalya:14,311; Dışişleri Bakanlığı,324; Roma,229,314,321,324

Jaballiya: toplulukları,47; destekçileri,47

Jabotinsky, Ze'ev: etkisi,205

Jacobson, Victor: Siyonist Federasyonu temsilcisi,151

Yafa:91,132,136,230,269,275,305,332; finansal yatırımlar,57; Müslüman-Hristiyan Birliği,181; Yafa Limanı,24,211,278,285; yollar,97

el-Celuli, Alim el-Din el-Sincar: Gazze ve Kudüs Valisi,295

el-Cemaî ailesi: üyeleri,31,46

Yeniçeriler: muhalifleri,59

Cerallah, Ali:226

Jarallah, Husam:226; arka planı,222

Jarallah, Muhammed Fadhl: ölümü (1856),85

Jarallah ailesi:31,221; müttefikleri:34;üyeleri:29 ; mülkleri: 105

El-Jarar ailesi: Nablus'taki varlığı,73

el-Cezayir, Amir Said:299

el-Cezzar, Ahmed:40; geçmişi,39; Ebu Marak ile çatışma,48-49; ölümü (1804),49; destekçileri,50

Jenin:230

Yahudi Ajansı:339–40,346,354; üyeleri,344–5; temsilcileri,303,350

Yahudi Kolonizasyon Birliği (ICA): 125 çalışanı

Kudüs:8–9,14,16,18–19,23,31,40,59,80,88,109,127,132,144,167; Mescid-i Aksa,50–1,57,65,174,210,246,266,291; Zincir Kapı,114; Hristiyan cemaatleri, 46,51,61,94,96; Kutsal Kabir Kilisesi,51,59,61,69,175,202–3,205,207; Gümrük Binası,256; Kubbetü'l-Sahrâ,25,53,57,111,114,158,174,225,244,264,295,361; ekonomisi,118; İngiliz Koleji,306; Flowers Gate,99; Genel Bölge Konseyi,152; Hadassah Hastanesi,351; İbrani Üniversitesi,303,351; 1760 depreminin etkisi,36; Yafa Kapısı,113,142,158,203,205–6; Yahudi cemaatleri,46,67,96,118,125,215,275–6,354;*Şura Meclisi*,77;*Mevlid*,26; Meydan Mahallesi,300; Eski Şehir,25,56,142,194,214,223,252,291,354; Filistin İngiliz Mandası'nın bir parçası,118; nüfusu,71,310; Müslüman Kardeşler'in varlığı,345;*Sancağı*,80,101,107; Şeyh Bedir Mahallesi,102; Süleyman Tapınağı,223,243; Ağlama Duvarı,201,223,243; surları,91; Batı Duvarı,121,243,246,251–2

Ürdün: bayrağı,264; parlamento,359

Yahudilik:37,105,125,259; Aşkenazi,46; din değiştirme girişimleri,62; Avrupa,64; Bulgaristan'da varlığı,123; Şam'da varlığı,148; Kudüs'te varlığı,67,96,118,125; Romanya'da varlığı,123; Rus İmparatorluğu'nda varlığı,123; ABD'de varlığı,320; arazi satın alma hakkına getirilen kısıtlamalar,120; Sefarad,46,136,245; Yom Kippur,245

Kalvarisky, Haim:236; Siyonist Federasyonu Arap Dairesi başkanı,233; ideolojisi,189; etkisi,343

Kamala, Şeyh Abd al-Ghani: konuşmaları,246

Kanj, Yusuf: Şam Valisi,60

el-Karmi, Şeyh Said: Filistin Kongresi delegesi,182

Kazım, Musa: Hac Emin el-Hüseynî ile ilişki,100

Keith-Roach, Edward: Kudüs vali yardımcısı,245,253; Kudüs valisi,33

Kemal Atatürk, Mustafa: Vatan ve Özgürlük Derneği'nin kurucusu,132

Khafiya : 134 üyesi

el-Halidi, Galib:136,149; arka planı,135

el-Halidi, Dr. Hüseyin:283; geçmişi,276; destekçileri,276

el-Halidi, Muhammed Yusuf: Şav Komisyonu başkanlığında,256

el-Halidi, Mustafa: ailesi,333; Kudüs Belediye Başkanı,333

el-Halidi, Ruhi:136

el-Halidi, Şeyh Halil: Şeriat Temyiz Mahkemesi Başkanı,221

el-Khalidi, Şeyh Musa: arka planı,43

el-Khalidi, Yusuf Daya': Kudüs'ün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilcisi,106

Halidi, Yusuf: Kudüs Belediye Başkanı,113

Halidi ailesi:31,45,69,77,79,83,98,117,174,316; Hüseyni ailesiyle çatışma,89; soy ağacı,42–3; üyeleri,29,50,88

el-Khalili, Şeyh Muhammed: Kudüs Şafii *müftüsü* , 104

el-Hattab, Ömer ibn:71

Klausner, Yosef:251

Kook, Abraham: Baş haham,251

Labib, Mahmud: sürgün (1947),341

el-Latif, Abd: 29 , 33 , 35 , 57 ; karakteri, 30 ; ölümü (1775), 40 ; ailesi, 26–8 , 33–4 , 37 , 40 ; etkisi, 35 ; Kudüs'ün nakib el-eşrafı , 28–9 , 33 , 40

el-Latif, Abdullah: 40 , 42 ; (1797), 44'ün ölümü ; 44 , 46 kişilik aile ; Kudüslü Nakib el-Eşref , 40 ; Şeyh el-Haram , 40

al-Latif, Budriya: ailesi,37

el-Latif, Hassan:40; ailesi,37

el-Latif II, Abd:94

al-Latif III, Abd: ailesi,175

Latifallah, Michel:229

Milletler Cemiyeti:188,229; İngiliz Mandası onayı,216; Mülteci Yerleşim Komisyonu,260

Lübnan:19,142,188,299,331; Akkar,115; Beyrut,14,19,39,57,81,121,127,129,133,139,155,233,290,307,313; Hıristiyan Maronitler,325; Fransız Mandası,210; el-Duq,301; Fransız askeri varlığı,195; Filistinli sürgünler,312; Şimdiye kadar,340

Lévi, Sylvain: Siyonizm eleştirileri,187

Edebiyat Kulübü:220; üye sayısı:180,191,200,214

Lloyd, Lord: İngiliz Sömürge Bakanı,318

Lloyd George, David: İngiliz Başbakanı,163,184

Lock, Sir Harry Charles:254; Baş Hükümet Sekreteri,247,252

MacDonald, Ramsay: yönetimi,251; İngiliz Başbakanı,261; Sömürge Bakanı,312

MacMichael, Sir Harold: İngiliz Yüksek Komiseri,310,312

Macid II, Abdul:80

Madrid Konferansı (1991): Katılan delegasyon sayısı,363

al-Maghrabi, Abu Zari'a: Akka Valisi,60

Magnes, Yehuda: Yahudi Ajansı temsilcisi,303–4

Maher, Ali: Mısır Başbakanı,313

Mahfouz, Naguib: yazıları,7

Mahmud, Muhammed: Mısır Başbakanı,312

Sultan II. Mahmud:60,66; muhalifleri,71; restorasyon çalışmalarının genişletilmesi emri,57,59

Majid III, Abdul:265

Malini, Kont Alberto: İtalyan özel elçisi,322

Mann, Thomas: yazıları,7

el-Makdasi: geçmişi,48; Napolyon güçlerine karşı isyanın lideri (1798),48

Maraq, Abu: suikastı (1807),51; Ahmed el-Cezzar ile çatışması,48–9; Gazze Valisi,47,48; Kudüs Valisi,49; vergilendirme politikaları,49

McCracken, William:198–9,206; ailesi,198; Amerikan Dini Dostlar Topluluğu (Quakerlar) başkanı,196; yazıları,195–6

McGrath, Gilbert: ajanları,292

McMahon, Sir Henry: Mısır Valisi,162

McQuin, Elizabeth:198,206; Refah İşletmeleri Onursal Sekreteri,196–7; konuşmaları,197

Mekke:158,175; hac yolları,35,153

Medina:173

Fas: Rabat,365

Birlik ve İlerleme Hareketi:133

Müftü:28,34,53,89,145,198,206,263; Büyük,43,49,57,85,163,174,199,212,217,221,226,237,266; Hayfa,215; Hanefi,173; Akka,352; Beyrut,161; Şam,35,38,41,161; Gazze,128,162; Hayfa,161; Homs,161; İstanbul,28,51,85; Kudüs,41,52,54,69,73,77,92–3,104,119,122,124,161–2,171,173,183,186; Şafii,104

Muhammed, Peygamber:30,126; emirleri,52; ailesi,23,29,43; saygı gösterilmesi,27-8

Murad, Muhammed: Hayfa*müftüsü*,215

el-Muradi, Halil: Şam müftüsü , 38 , 41

Müslüman Kardeşler:269,278,360,363;*El-Cemaat el-İslamiyye*,271; kolları,345; kuruluşu (1928),242; Mısır ordusundaki varlığı,354

Müslüman-Hristiyan Birliği (MCA):185,220; etkisi,145; muhalefeti,189

Mussolini, Benito:325,327; dış politikası,325

Mustafa: Önemli dini liderlerin tutuklanması,63–4; Şam Valisi,63,65

Sultan II. Mustafa: sarayı,23

Mutawali:18

el-Muzafir, Şeyh Abdülkadir:160,195,297; sürgünü,180; etkisi,235

el-Nabhani, Şeyh Taki el-Din: İslam Kurtuluş Partisi'nin kurucusu,360

Nabi Musa:27,256; kutlamalar,98,107,148,200–2,204,210,225,238,251,267,333; mülkler,105; kutsal alanı,34; mezarı,57,202–3

Nablus:23,65,79,81,127,134,136,161,230,232,362; El-Cerrar varlığı,73; İngiliz Filistin Mandası'nın bir parçası,118; yollar,97; Tukan varlığı,66,73,274; genç nüfus,269

Nabut, Muhammad Aga Abu: liderliğindeki ayaklanma,56,60

Najjar, İbrahim Salim:150

Nakbe (1948):357; olayları,349–51; etkisi,366

Naqib al-ashraf:23,51,53; İstanbul'un,34; Kudüs'ün,24,28-29,33,40,64; saygı gösterilmesi,15

el-Naşaşibi, Ali:141

el-Naşaşibi, Fahri: etkisi,274; Filistin Kongresi'nde muhalefet lideri,266; öldürülmesi,326; el-Hacı Amin el-Hüseyni'nin Aziz Yakup Konferansı'ndaki varlığına karşı çıkması,311

el-Naşaşibi, Fatıma:306

el-Neşaşibi, Musa Asaaf: etkisi,194

el-Naşaşibi, Ragib:208,224,231,250,258,262,283,311; Kudüs Belediye Başkanı,207,221,240

el-Naşaşibi, Zahiya:306

Nashashibi ailesi:117,162,175,207,214,221,238,254,262,269,276,281,288,298,345,367; milliyetçiliğin etkisi,312; Edebiyat Kulübü üyeleri,214,220; üyeleri,180; mülkleri,105; Ulusal Savunma Partisi'nin (1934) kurulmasındaki rolü,278

Nassar, Jamal:338

Al-Karmil'in*139*Nassar, Najib: editörü , , 146

el-Nasser, Gamal Abd:361,363; ölümü (1970),274; Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşundaki rolü,360

Ulusal Savunma Partisi: kuruluşu (1934),269,278; üyeleri,278

Ulusal Kurtuluş Birliği: Kuruluşu,338

Ulusal Müslüman Birliği: Kuruluşu,237

Ulusal Filistin Arap Birliği: Kuruluşu (1923),237

Ulusal Gençlik Partisi: destekçileri,269

Milliyetçilik:20,78,82,108–9,141,190,221,312,334; Arap,19,137,139–41,154,156,158,165,184,284; eleştirileri,20; Mısır,209; Osmanlı,127; Filistin,61,81,134–5,145,273–4,276,364–5; Siyonizm ile ilişki,20; Türkçe,140

Nasıra:35,117,144

Nazi Partisi:292,311; ideolojisi,273,320; Propaganda Bakanlığı,329; yükselişi,275; Schutzstaffel (SS),330; destekçileri,302; sözcük dağarcığı,329

Newcomb, Stewart: ideolojisi,302

Nikolay II, Çar:113

Nuqrashi, Mahmud: Mısır Cumhurbaşkanı,355

Osmanlı İmparatorluğu:12,19,24,30,39,53,60,66,71,75,87,106,108,116,140,150,157,175,186,320; kültürü,42; Eğitim Bakanlığı,102,115,124; ekonomisi,40; elitleri,8; askeri güçleri,112,132,162,166; Yüksek Kapı,48–9; vergi sistemi,15-16; toprakları,8–9,13,19,137

Pahlavi, Muhammed Reza:323

Filistin:7,11,20,27,47,49,70,142,188; Britanya Mandası,118,147,180,193–4,213,217,228,232,235,337; Merkezi Siyonist Arşivleri,21; Hristiyan nüfusu,210,260,331,346; Bağımsızlık Bildirgesi (1988),355;*sijilat*,2

Filistin Ticaret Bankası:334

Filistin Komünist Partisi (ÇKP):261; fraksiyonları,338; muhalefeti,240

Filistin Kongresi:185,210,214,220,229,232–4,238; üyeler,182

Filistin Yahudi Kolonizasyon Birliği (PJCA): amaçları,315

Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO):161,350; Kral Hüseyin ile çatışma,361; kuruluşu,360; Filistin Bağımsızlığının ilanı (1964),361; destekçileri,365

Filistin Ulusal Konseyi: Kuruluşu (1949),355; Üyeleri,306,361

Palin Komisyonu: Bulguları,209

Pan İslam Konferansı (1931): yöneticileri,279

Pan İslam Kongresi:264,267

Paşa, Abdullah:66

Paşa, Azzam: Arap Birliği Genel Sekreteri,335

Paşa, Darwish: Şam Valisi,61

Paşa, Enver: Osmanlı Savaş Bakanı,157,162

Paşa, İbrahim:70,79; Akka kuşatması,68; ailesi,68; Suriye'nin işgali (1831),67

Paşa, Cemal:159,163; el-Salhiyya Koleji'nin kurucusu,165; askeri kuvvetleri,164; Suriye Askeri Valisi,133,157,189; Yıldırım Operasyonu'nun planlanması,163

Paşa, Mustafa Süreyya: Kudüs Valisi,81

Paşa, Nahas: Vafd Partisi lideri,315

Paşa, Osman: Dahir el-Umar tarafından bozguna uğratılan ordu (1771),38; Şam Valisi,35,37–8

Paşa, Rauf: Hüseyini boyuna duyulan güvensizlik,117; Kudüs Valisi,97,117

Paşa, Sıdqi: Mısır Başbakanı,265

Paşa, Süleyman:56; Kudüs Valisi,63; dini geçmişiyle ilgili söylentiler,63

Paşa Talat: Genç Türkler üyesi,141

Paşa, Yusuf Kanj: Paşa Valisi,51

Peel, Lord: Peel Komisyonu başkanı,287

Peel Komisyonu:286; boykot edilmesi,288; bulguları (1937),237,290,293–4,304; oluşumu (1936),287

Pétain, Marhal: Vichy Fransa'nın lideri,329

Popham, Albay: Mandater Filistin'in baş yöneticisinin kıdemli yardımcısı,200

Siyon Yaşlılarının Protokolleri:257

Kadı:93; Kudüs,57; konumu,17
Qasr al-Mufti: 104 sakini
el-Kassam, İzz el-Din:275; geçmişi,222,275; vurulması (1935),280; konuşmaları,289; destekçileri,278,281
el-Qayati, Abd al-Jawad: Kudüs ziyareti,106–7
el-Qawuqji, Fawzi: ailesi,324
el-Qawuqji, Nabih: ailesi,324
Kur'an:48,53,107,114,321,362;*Ehl-i Kitabi*,*61*;ayetler,27,263
el-Kuvalti, Şukri: etkisi,241

Raşad V, Sultan Mehmet: saltanatı,159
Raşid, Ahmed: Kudüs Valisi,108
Rawdat al-Ma'arif: personeli,111
Raziel, David: hapisten tahliye edildi,322
Richardson, Richard: Haram el-Şerif'e kabul edilen ilk Avrupalı,58
el-Rida, Şeyh Raşid:142,154;*El-Manar*,127–8; eğitimi,141; etkisi,265; Yerelleşme Partisi ile ilişkisi,141
Rokah, Eliezer: Neveh Zedek'in kurucusu,126
Rokah, Yitzhak: mülk sahibi,120
Roma Katolikliği:61
Romanya: Yahudi nüfusu,123
Ruppin, Arthur: mülk geliştirme planları,155
Rus İmparatorluğu: yayılmacı amaçları,39; Şubat Devrimi (1917),186; Yahudi nüfusu,123
Rus-Türk Savaşı (1768–74): Küçük Kaynarca Antlaşması (1774),40
Rutenberg, Pinhas: elektrik şebekesi,241

el-Said, İsam: Kudüs Belediye Başkanı,241
el-Said, Nuri:320; Irak Başbakanı,317
el-Sakakini, Dumiyya: el-Hüseynî'nin sekreteri, el-Hac Emin,352
el-Sakakini, Halil: 135 , 158 , 164–5 , 182 , 185 , 190 , 205 ; geçmişi, 143 ; günlüğü, 350 ; hapsedilmesi, 165 ; sahip olduğu mülk, 175 ; Osmanlı Anayasa Okulu'nun (1908) açılışındaki rolü, 143–4 ; İpek Evi, 190
el-Salam II, Abd: ailesi,54,89
el-Salam III, Abd:288
Salim, Halil: sahibi olduğu mülk,112
Samuel, Sir Herbert:234; geçmişi,211; Mandater Filistin'in ilk İngiliz Yüksek Komiseri,186,192,211–12,217,224–5; Siyonizme destek,237
San Remo Konferansı (1920): kararları,210
Sanjaq: kavramı,83
el-Sanusi, Ahmed el-Şerif: Sanusi hareketinin lideri,235

el-Saud, Hassan Abu:181; Birinci Filistin Kongresi'ndeki rolü (1919),182

el-Suud, Mahmud Abu: *Majils al-Shura'nın* lideri , 77

el-Saud, Şeyh Ebu: konuşmaları,246

Suudi Arabistan:313

Saunders, Alan: Kudüs polisinin geçici komutanı,253

Schwartz, Rabbi Yehoseph: Kudüs'e varış,67

İkinci Dünya Savaşı (1939–45):9,230,301–2,312,334,340,348; Holokost,322,338–9; patlak vermesi,315,320; savaş alanları,328

Selim III, Sultan: tahta çıkışı (1789),45; reformları,51,67; saltanatı,45

al-Sha'arawi, Huda: etkisi,305–6; Filistin Kadın Savunma Komitesi'nin kuruluşundaki rolü,306

Şafiî:173;*müftü*,104

el-Şanti, İbrahim: *Al-Difaa'nın* kurucusu , 332

Sharett, Moshe: ailesi,124; İsrail Başbakanı,124; Yahudi Ajansı temsilcisi,350

el-Şerif, Haram:252

Shaw, Sir Walter: Shaw Komisyonu Başkanı,256

Shaw Komisyonu: üyeleri,256; raporları,257–8; sunulan tanıklıklar,248

el-Şeva, İzzeddin:261,315

Şehadeh, Bullus: 181 ; *Mirat al-Shiraq'ın* editörü , 237 ; Kudüs Katolik cemaatinin başkanı, 215

el-Şukayri, Ahmed: ailesi,161,352; Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başı,161; Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşundaki rolü,360

el-Şukayri, Şeyh As'ad: ailesi, 161 , 352 ; Akka müftüsü , 352

Simpson, Sir John Hope: Milletler Cemiyeti Mülteci Yerleşim Komisyonu Başkan Yardımcısı,260

Altı Gün Savaşı (1967): patlak vermesi,364

Sokolov, Nahum:187

Sovyetler Birliği (SSCB):335,360

Spire, André:187

St. James Konferansı: başarısızlığı,314–15; katılımcılar,311

Stalker, Henry: Hac Emin el-Hüseynî'nin avukatı,257

Storrs, Ronald:173–4 199,201,209,226; Kudüs Valisi,172,179,186,190,194,200,222; personeli,200,225

Tasavvuf:26,247; Kheloti düzeni,27; Vefa'i,30

Sultan Süleyman I:24,50; saltanatı,37; vergilendirme politikaları,49

el-Sulh, Riyad:229

Sunna:107

Yüksek Müslüman Konseyi:238–9,246,249,255,267,271,275,281,298; kuruluşu,230–1,244; dağıtılması (1937),293,295; mali desteği,292–3; üyeleri,208,256,262,266,279,296

el-Su'ud, Ebu:56

İsviçre: hükümeti,330

Peygamberin Soyundan Gelenlerin Sendikası: 13 üyesi

Suriye:19,41,47,149,188,274,352; Bludan,292; elitleri,52,142; Fransız Mandası,195,210,229; hükümeti,348; Hauran,115; İçişleri Bakanlığı,300; Ulusal Blok,293; Filistinli sürgünler,312; Süleyman Havuzları,57; nüfusu,178

Suriye Kongresi: Filistin Komitesi,211

el-Tal, Abdullah: Arap Lejyonu komutanı,358; Kral Abdullah'a muhalif,359

Tantura:36

Tanus, İzzat: eğitimi,152–3

Tanzimat:11,18–19,79,81,83,92–3,152; Arazi Kanunu (1858),18

Ürdün:73,188,210,218,290,321,325,346,348,354; İrbid,115; Hicazi kabilelerinin varlığı,291

Tuqwa, Fudan: ailesi,239

Tuqwa, Hafiz: ailesi,239

Tuqan, Musa: ailesi,54,101; Nablus Valisi,54

Tuqan ailesi:56,74,99,274; üye sayısı:54; Nablus'taki varlığı:66,73,274

Türkiye:141,300,319,323

Ulema: üyeleri,15,223; kökenleri,13

el-Umar, Dahir:38–9,45,48; etkisi,35; 'Celile Kralı',35; Paşa Osman'ın ordusunun bozguna uğratılması (1771),38; ele geçirilen topraklar (1773),38

Birleşik Krallık (BK): 313 ; Sömürge Bakanlığı, 184 , 261 , 312 ; Dışişleri Bakanlığı, 312 , 314 , 318 ; Londra, 258 , 266 , 292–3 , 310 , 346 ; Parlamento, 184 , 210 , 218 , 227 , 248 ; Savaş Bakanlığı, 312 ; Westminster, 238

Birleşmiş Milletler (BM):335,343,346; Soruşturma Komitesi (1947),287–8; Bölünme Kararı,338,344,347–8, 351,357; Filistin Yardım ve Çalışma Ajansı (UNRWA)362; Filistin Özel Komitesi (UNSCOP),343–4,351

Amerika Birleşik Devletleri (ABD):199,291,360; Amerikan Ulusal Arşivleri,192; Kongre,184,192; izolasyonist dış politika,229–30; Yahudi nüfusu,320; Adalet Bakanlığı,331; Cumhuriyetçi Parti,184; Washington DC,207,215; Ussishkin, Menahem:187; Siyonist Komisyonu başkanı,212; Siyonist Kongre heyetinin lideri (1918),179

Victoria, Kraliçe Augusta:115

el-Vefa'i, el-Hüseynî: liderliğindeki isyan,62

el-Vefa'i, ibn-Mustafa el-Hüseynî: Kudüs'ten kaçış (1705), 23 ; Kudüslü Nakib el Eşref , 23

Vafd Partisi: Kuruluşu (1919),184–5; Üyeleri,316

Vakıf: yükselişi ,17-18

Wauchope, Sir Arthur:264,286; İngiliz Yüksek Komiseri,267,271,276

Webb, Sidney: Britanya Sömürge Sekreteri,251,261

Weber, Max: teorileri,13,30

Weizmann, Chaim:183,185,208,213,224,233,243–4,250,283; etkisi,188,246,261; yazıları,260

Kudüs Kadınları Refah Örgütü: Kuruluş (1919),198

Whittingham, George Napier:206; Nabi Musa alayı hakkındaki gözlemler,202–3

II. Wilhelm, İmparator: tahta çıkışı (1898),100; imparatorluk özlemleri,113; Kudüs ziyareti (1898),112

Wilsceny, Dieter: Adolf Eichmann'ın yardımcısı,331

Wilson, Woodrow:188; dış politikası,184,186,188

Wolf, Dr. Heinrich: Alman Başkonsolosu,273–4

Filistin Kadın Savunma Komitesi: Kuruluşu,306

Woodhead, Sir John: soruşturma komisyonu başkanı,310

Woodhead Komisyonu:310; geri çekilmesi,310

Dünya Siyonist Federasyonu:245

Yasin, Yusuf: 181

Young, William Tanner: Kudüs'teki ilk İngiliz konsolosu,86

Genç Türk Devrimi (1908):132–3,168; başarıları,149,180; ideolojisi,135

Genç Türkler:95–6,100,124,134,136,139,145,154,158–9; üyeleri,135,141; yeni anayasa (1908),143; kökenleri,127; II. Abdülhamid'e destek,95

Yunis, Muhammed: tutuklanması (1938),305; Tarım Bankası müdürü,288,305

Yunis Sawfat: Yüksek Arap Komitesi Direktörü,305

Zimbabve: eski adıyla Rodezya,323

Siyonizm: 8–9 , 21 , 66 , 82 , 112 , 118 , 122 , 124 , 138 , 143 , 148 , 175 , 179 , 182 , 189 , 193 , 199 , 219 , 226 , 234 , 238 , 249 , 259 , 272 , 364 ; kolonizasyon/göç faaliyetleri, 11 , 120 , 125 , 145–6 , 149 , 177 ; eleştiriler, 125-6 , 130 , 146–7 , 154 , 177 , 179 , 187 , 194 , 196 , 200 , 211 , 216 , 302 , 309 , 361 , 366 ; ' Hatikvah ', 197 ; ideolojisi, 119 , 123 ; milliyetçilikle ilişkisi, 20 ; yükselişi, 62 ; destekçileri,155

Siyonist Komisyonu: 212 üyesi bulunmaktadır.

Siyonist Kongresi:251; üye sayısı:179; Yahudi toprak edinimiyle ilgili tavsiyeler:122

Siyonist Federasyon:237,240; Arap Departmanı,233; üyeler,151

Zuaytar, Akram: Filistin Enformasyon Ofisi Şam Şubesi Başkanı,301